Part. II-a
No 4-6

Viaţa Romînească

Viața Romînească

Revistă literară și științifică

VOLUMUL XLIII

ANUL XII

IAȘI

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE ȘI EDITURA
„VIAȚA ROMÎNEASCĂ"

1920

DRÎMBĂ

(1867)

Nu v'am vorbit încă niciodată de vechiul și bunul meu prieten, Ștefan Movilă dela Petrești, din ținutul Bacăului. Este cu putință însă, dacă voiu mai avea zile, să vă întreţin despre dînsul în chip îndelungat, cînd voiu publica, dacă îl voiu publica, un vraf de amintiri,– cele mai multe incomplecte ce, cînd ne-a părăsit pentru vecie, mi l-a încredinţat spre publicare, dacă voiu avea timp și voiu găsi cu cale să le complectez. Autorizîndu-mă de această dorință a lui, reproduc aici una din puţinele povestiri ce le-am găsit întregi, crezînd că se va putea potrivi cu altele cuprinse în această culegere.

Dar, mai înainte de toate, trebue să lămuresc că Ștefan Movilă, un scoborîtor autentic al domnilor care în al șăsesprezecelea și al șăptesprezecelea veac au dat Moldovei un crîmpeiu de dinastie, era un barbat cu vr'o douăzeci de ani mai mare decît mine, cu situație absolut independentă și stăpînit într'un grad cum nu mi s'a mai dat să văd, de patima vînatului. În cele două luni și jumatate în care la noi nu se vînează: jumatate de April, Maiu și Iunie, era absolut nenorocit. In rămășiţa anului străbătea Moldova întreagă într'o lungă căruţă pe arcuri, foarte bine întocmită și putînd cu înlesnire cuprinde șăse oameni, plus efectele de campament, muniţiile, uneltele și proviziile trebuitoare pentru multe zile. Căruţa era trasă de un singur cal, totdeauna sur, purtînd todeauna numele de Cucoș, dar de o talie punîndu-i în stare să ducă cu ușurinţă greutăţi chiar cu mult mai mari decît acea destul de însemnată ce o trăgea de obiceiu.

Era totdeauna întovărășit: 1° de Petrușca, un malorus din gubernia Poltavei, vînătorul și credinciosul lui, 2° de vezeteul Ferenţ, un secuiu din Trei Scaune, și 3° de Piciul, un pitic, nalt de cinci palme, fiul unei ţarance din Petrești cu un turc care o siluise pe vremea volintirilor, ramas copil la minte în

Din *Povești Moldovenești* care vor apărea în două volume în editura „Viaţa Romînească".

vrîsta bărbătească, plus doi prepelicari, doi copoi și un urieș cîne din Pirenei, frate de cruce cu Piciu. Trebue să mai adaug că Piciu era însărcinat ziua cu pregătirea focului, a uneltelor de bucătărie și cu îngrijirea cînilor care rămîneau la otac, iar noaptea cu paza dosului acelui otac. Piciu era înarmat cu o armă din cele mai curioase: un *tromblon*, mult mai lat la gură decît la fund, pe care îl încarca cu un pumn întreg de praf, doi glonți de calibru 12, șaptesprezece poște și un pumn de halciuri. Trăsese odată, cu cîțiva ani înainte, asupra unor talhari veniți să-mi prăde casa în neființa mea. Dintr'o împușcătură ucisese pe doi dintr'înșii și rănise pe un al treilea care putu fi prins, dar și Piciu ramase mai bine de un ceas fără cunoștință în urma smunciturii armei. Totuși, cu toate observațiile ce i se făcuse, tot urma s'o încarce la fel.

Și acuma cedez cuvîntul prietenului meu Ștefan.

— Era pe la sfîrșitul lui Septemvrie 1867. Mă dusesem să vînez în regiunea mea de predilecție: șesul Siretiului dela Domnești în jos. Aveam voe deplină și dela Ruspoli, al doilea soț al Cocuței Konaki și dela Costinu Catargiu, fără a mai vorbi de alți *dii minores*; dealtmintrelea cea mai mare parte din vînatul ce-l împușcam s'îndrepta spre mesele lor. Tăbărîsem în cotul Făculesei, mai sus de Mărășești și, de două zile, ne luptam cu niște cîrduri de potîrnichi șirete care dădeau mult de lucru prepelicarilor noștri. Eram, în sara aceia, foarte trudiți. La masa gătită de Petrușca cu talentul lui obișnuit, Ferenț, ramas ca totdeauna la bivuac, ni spusese cum, în cursul zilei, trecuse pe acolo niște oameni care cu toții îi vorbise de un talhar vestit pe atunci, numit Drîmbă, care săvîrșise prin împrejurimi, la drumul mare ca și la sate, nenumarate prădăciuni. Un unchieș care trecuse spre sară îi spusese chiar că întîlnise pe Drîmbă cu șase tovarăși într'un zăvoiu al Siretiului numai cu două ceasuri mai nainte și-i spusese lui Ferenț că rău am face dacă am petrece noaptea în acel loc.

Începuiu să rîd, tovarășii mei se uitară mierați la mine.

— Cum? le ziseiu eu, vă este frică de Drîmbă?

— Frică nu-mi este, răspunse Petrușca liniștit, schimbîndu-mi farfuria, dar el este un hoț fioros care nu stă la îndoială pentru a face moarte de om; ar fi bine să luăm măsuri de pază mai deosebite.

— Dar nu cunoști pe Drîmbă? Nu-i dela noi, din Petrești? N'o trăit împreună cu noi până mai anul trecut cînd s'o apucat de tâlhării? Nu i-am făcut eu mulțime de bine? Cum ai crede ca el să rîdice mîna asupra mea? Apoi ce să iee el dela noi? Halciuri în piele?

— Ar putea să iee și arme bune, zise Petrușca, arme care pot fi de mare folos unui talhariu.

— Și dumneta crezi că Drîmbă, pe care ași putea zice

că noi l-am crescut, s'ar încerca să ni iee niște arme ce știe bine că nu i le-om da fără împotrivire?

— Mă ertați dacă-mi dau părerea, dar cred că Drîmbă, căruia i-ați făcut mult bine și căruia eu nu i-am făcut nici un rău, n'ar sta macar o clipă la gînduri pentru a pune capăt zilelor noastre, dacă ar putea trage vr'un folos din asemenea faptă și dacă i-ar fi cu putință.

— Doară, răspunseiu eu, n'o părăsit el satul și nu s'o apucat de tâlhării de răul meu, ci din pricina ticălosului celui de supleant de subprefect, care i-o luat femeia spre a face dintr'însa țiitoarea lui și, nemulțămit cu atîta, i-o mai luat pe urmă boii și vacile sub cuvînt că sînt ale ei. Nu eram atunci acasă ca să împedec samovolnicia și, cînd m'am întors, el săvîrșise cel dintâiu omor, astfel că nu m'am mai putut pune pentru dînsul. Până la altă dovadă, de loc nu cred ca Drîmbă să aibă gînd rău asupra noastră și îmi propun să dorm foarte liniștit astă noapte.

— Să dee Dumnezeu să aveți somn ușor și netulburat, răspunse Petrușca cu aceiași liniște. Mie însă să-mi dați voe să ieu, cu Ferenț și cu Piciu, toate măsurile trebuitoare pentru ca somnul dumneavoastră să fie netulburat.

Dăduiu din umere, lăsînd pe vechiul și credinciosul meu tovarăș să facă ce putea crede de cuviință spre asigurarea unui repaus ce eram încredințat că nimica nu-l va tulbura.

Otacurile noastre, dela începutul expedițiilor mele de vînătoare, erau așazate într'un chip tot atît de invariabil cași taberele legiunilor romane. Dinaintea focului, aprinderea căruia de către Piciu alcătuia totdeauna operațiunea premergătoare, se întindea o pînză de cort lungă de vr'o nouă metri, și lată de trei, aninată dinapoi, în sensul lungimii, de un șir de țăruși scurți, bătuți în pămînt, iar dinainte ridicată cam de doi metri și ținută de cinci bețe lungi de cîte un stînjen moldovenesc.

Sub această foae de cort erau patru încăperi despărțite prin foi de pînză: întâia, la stînga, mai mare pentru cai; a doua, mică, pentru Ferenț; a treia, mai mare, pentru mine și a patra, iar mică, pentru Petrușca. Din dosul cortului era așazată căruța, lungă de șapte metri (cu oiște cu tot), în care dormea Piciu, avînd la dispoziție o foae mică de cort ce, cînd vremea era rea sau numai amenințătoare, o întindea cu ajutorul unuia din carîmbi și a două bețe ce le fixa în celalalt carîmb. Lîngă Piciu, în brațele lui chiar, dormea groaznicul Sultan, cînele meu din Pirenei, mare cît un vițel voinic de șase luni, care niciodată nu latra — dar, cînd apuca cu colții cei cumpliți, nu mai dădea drumul. Piciu și Sultan se iubeau ca niște frați și aveau un graiu misterios al lor, prin mijlocul căruia se înțelegeau de minune, graiu mut, dar prin ajutorul căruia își puteau zice:

— Ie sama! Primejdie!
— Trezeşte!
— Aleargă!
— Stăi şi păzeşte!
— Vină încoace!
— Nu-i nimica!
— Om rău!
— Lasă-mă să dau o raită împrejur!

Şi toate vorbele ce se întrebuinţează şi se preschimbă între doi păzitori credincioşi şi neadormiţi.

Am pus să lege copoii şi prepelicarii, m'am desbracat ca acasă după obiceiu, m'am întins pe patul de campanie şi, după două minute, eram pornit spre ţara visurilor. Ce-au vorbit pe urmă Petruşca cu Ferenţ şi cu Piciu nu mai ştiu.

Dormisem vr'o trei ceasuri cînd am fost trezit de o serie de împuşcături; totodată Petruşca mă scutura de umăr zicîndu-mi:

— Sculaţi! Drimbă o început să-şi arăte recunoştinţa pentru binele ce i l-aţi făcut.

In aceiaşi clipă au răsunat două detunături aproape simultaneu şi un glonte a venit, vîjîind, să bortelească pînza cortului din despărţitura mea.

— Petruşca şi Ferenţ, jos, pe pîntece; aruncaţi cu ceva în foc ca să se mai risipească! strigaiu aruncîndu-mă la pămînt şi punîndu-mi răpede în acea poziţiune, puţin comodă, pantalonii şi ciubotele; apoi am scos din toc o carabină ce, în asemene expediţii, o ieu totdeauna cu mine împreună cu alta pentru Petruşca. Fanarul spînzurat de unul din beţele cortului ni dădea o lumină foarte îndestulătoare.

Petruşca s'a grăbit să iee şi el în mînă carabina lui şi să vîre un cartuş într'însa. Au mai răsunat încă două focuri şi am auzit iar glonţii vîjîind prin văzduh; iar la dreapta, am văzut lumina împuşcăturilor la o depărtare care ne păru să fie de vr'o sută cincizeci de paşi. Aruncînd lui Ferenţ vr'o şăse cartuşe încarcate cu *claudins*, un fel de glonţi alcătuiţi din cîte patru poşte împreunate, care se desfac la o distanţă mare dela ieşirea din ţavă, zicîndu-i să le vîre în puşcă, căci ungurul era un tragaciu prost, care nu putea nădăjdui nici o ispravă dela încărcătura cu gloante.

In acelaşi moment au mai răsunat două împuşcături, ale căror lumini le-am zărit, cam la aceiaşi departare, dar de astă dată la stînga noastră.

— Au două posturi de cîte doi trăgători, unul în dreapta şi altul în stînga noastră, amîndouă cam la o sută cincizeci de paşi departare. Păziţi acuma la dreapta şi îndată ce vor trage, bagaţi de samă locul unde se va vede lumina împuşcăturilor şi trageţi şi voi odată.

Deabie isprăvisem aceste cuvinte şi iată că vedem, în

dreapta, iar două lumini, urmate de două detunături şi de căderea a doi glonţi în mijlocul focului nostru. Dar noi, instinctiv, fără ca unul din noi să fi zis un cuvînt, am tras aproape în aceiaşi secundă asupra locului unde se ivise lumină. Un lung vaiet a răspuns, dar la stînga au apărut iar două scînteie şi iar au vîjîit doi glonţi deasupra capetelor noastre. Am răspuns îndată. Nu s'a mai auzit de astă dată nimica şi noi neam grăbit să vîrîm răpede alte cartuşe în puşti. N'au mai răsunat focuri nici din dreapta nici din stînga vreme de cîteva minute.

— Se vede, zise Petruşca, că s'o muiet vitejia voinicilor. Glonţii noştri s'au apropiet prea tare de pielea lor. Numai să nu încerce ei acuma să ne apuce pe dindărăt, şi s'arunce pînza de cort peste....

Petruşca nu isprăvi fraza cînd, dindosul cortului, se auzi o detunătură grozavă.

— O tras Piciu, strigaiu eu; Petruşca rămîi aici, Ferenţ să iee fanarul şi să vie cu mine. Şi urmat de ungur care luase fanarul în mînă, am trecut dindosul cortului unde se auzeau nişte gemete grele. Cînd Ferenţ a apropiet fanarul de capătul de dinapoi al căruţii, am văzut, într'un lac de sînge, o amestecătură de membre goale omeneşti. Cînd ne-am uitat cu mai mare bagare de samă, am văzut că erau două trupuri goale, căzute unul peste altul: unul era acel al lui Niţă Petrea din Petreşti, supranumit Drimbă, pentru meşteria lui în arta de a scoate sunete mai mult sau mai puţin armonioase din micul instrument muzical purtînd acest nume. Din deşertul lui drept curgea mult sînge şi el zăcea fără cunoştinţă. Celalalt era un necunoscut, de statură urieşă, a cărui scăfîrlie era ca ratezată de efectul cumplit al încărcării tromblonului. Şi cînd ne-am uitat în car, am văzut pe Piciu întins, nemişcat, cu faţa în sus. Ştiind bine că leşinul lui era urmarea smunciturii dată de tromblon, nu m'am ocupat de el deocamdată; dar urmat de Ferenţ, cu fanarul în mînă m'am îndreptat spre un loc, la vr'o patruzeci de paşi de car de unde porneau gemete şi vaiete. Găsirăm acolo, mănţinut de colţii cumpliţi ai lui Sultan, vîrîţi în coapsa lui, un al treilea hoţoman, tot gol şi tot atît de voinic caşi acel mort. Cu mare greutate făcut-am pe Sultan să dee drumul hoţului şi am vrut să ducem pe acesta la foc, dar nu i-a fost cu putinţă să meargă. Era muşcat la amîndouă coapsele, iar rănile mi se părură foarte mari şi adînci; am fost deci siliţi să-l luăm în braţe şi să-l ducem astfel la foc.

Nu se mai trăsese de loc asupra noastră: puteam fi siguri că acei însărcinaţi de Drimbă să împuşte înspre bivuac, mai mult pentru a ni atrage atenţiunea, fugise. Ne duserăm, Petruşca şi cu mine, la Piciu, pe care îl scoaserăm din căruţă, îl duserăm lîngă foc, îi varsarăm apă peste cap şi cognac în gură, aducîndu-l destul de răpede la cunoştinţă.

Apoi lăsîndu-l în grija lui Ferenţ, ne-am dus la Drîmbă şi la tovarăşul lui. Acest de pe urmă era bine-înţeles mort şi înţăpenit; Drîmbă deschidea din cînd în cînd ochii. Rana lui era cumplită şi gemea greu. Deşi fără cunoştinţi medicale, mi-am putut da sama că maiul era greu atins şi emoragia mare. Am trimes pe Petruşca să-mi aducă patul lui şi, cu mare îngrijire, l-am întins pe acel pat, apoi l-am dus lîngă foc. Acolo, de bine de rău, l-am legat, i-am dat să bee puţină apă cu cognac şi i-am făcut o injecţie de morfină, avînd cele de trebuinţă în cutia mea de farmacie. Faţa i s'a mai liniştit şi gemetele au devenit cu mult mai slabe.

M'am dus pe urmă la Piciu care-şi venise acuma cu desăvîrşire în fire şi, dupăce l-am felicitat pentru isprava ce făcuse, l-am întrebat cum a avut cunoştinţă despre apropierea hoţilor.

El mi-a răspuns că nici el nici Sultan n'au simţit nimica până ce hoţii nu au ajuns aproape de tot de căruţă. Asculta focurile ce le schimbam noi cu hoţii, iar Sultan, după obiceiul lui, rămînea nemişcat, dar simţea cum toţi muşchii cînelui sînt încordaţi. Deodată Sultan s'a ridicat în picioare şi el, Piciu, deşi noaptea era destul de întunecoasă, a văzut cum două umbre negre, una mai sus, alta mai jos, se ridică din partea dindărăpt a căruţii. Atunci a tras cu tromblonul drept în mijlocul lor şi smuncitura grozavă l-a făcut să cadă înapoi în car, fără cunoştinţă. Faptul că Sultan, al cărui nas era extraordinar de fin, nu mirosise pe hoţi până în ultimul minut, îmi lămurea cauza pentru care cei trei hoţomani care atacase otacul pe dindos erau goi; ei îşi scosese hainele pentru a nu fi simţiţi de cîne, al cărui miros fin era bine cunoscut de Drîmbă şi care mă auzise spunînd, îmi aduceam acuma foarte bine aminte, că pentru a nu fi mirosiţi de cîni, talharii adesa se desbracă goi, mirosul trupului omenesc intrînd mai cu samă în haine.

Planul hoţilor era acuma foarte clar. Patru dintr'înşii, probabil cei mai buni trăgători, dar cei mai puţin voinici, fusese însărcinaţi să atragă bagarea noastră de samă prin împuşcături; cu atîta mai bine dacă nimereau pe unul din noi. Cei trei mai voinici, printre care Drîmbă, se însărcinase să ne lovească pe la spate, aruncînd foaia de cort peste noi, dupăce ar fi tăiet ţăruşii. Apoi, chemînd pe ceilalţi în ajutor, ne-ar fi doborît fără greutate.

Ajunsesem aici cu reflexiunile mele cînd Ferenţ veni să mă roage să-i dau voe să vadă dacă nu mai este vr'un hoţ mort sau rănit în locul, la dreapta noastră, de unde ei trăsese asupra noastră, iar noi răspunsesem pentru întâia oară, după care se auzise un vaer. Deoarece eram încredinţaţi că nu mai este nici o primejdie şi că hoţii care trăsăse cu puşca erau acuma departe, îi dădui voia cerută. Plecă cu un fanar şi cu Piciu, căruia îi dădusem altă puşcă în loc de groaznicul trom-

bion. Nu trecuse zece minute cînd am auzit un strigăt de triumf. Lăsînd pe Petruşca singur, m'am dus spre locul de unde pornise strigătul şi la vr'o sută şasezeci de paşi am găsit oamenii mei lîngă un om mort, cu o puşcă militărească lîngă el şi patru răni în piept şi în pîntece, pricinuite de fiecare din cele patru părţi ale claudinului.

Moartea trebue să fi fost fulgerătoare şi astfel Ferenţ, trăgător foarte prost, nimerise acolo unde Petruşca şi cu mine, vînători bătrîni şi nu din cei de pe urmă din ţară, trecusem alături. Am poruncit lui Piciu şi ungurului să lese trupul în poziţiunea în care îl aflase, cu puşca lîngă el şi ne-am întors la bivuac. S'a făcut îndată o nouă expediţie, la postul de tragere al hoţilor din stînga, dar nu s'a găsit nimica.

— Slava Domnului, spus-am cătră mine, găsind că trei morţi de om într'o singură noapte,—înţelegeam că Drîmbă era caşi mort,—ajungeau cu prisosinţă şi îmi făceam impresia că sînt un casap.

Planul pentru adouazi a fost răpede hotărît: Ferenţ era s'încalece pe voinicul Cucoş înainte de ziuă şi să meargă întins la Panciu, unde ştiam că va găsi desigur, la via lui, pe subprefectul Neculai Boian, să-i ducă o scrisoare arătîndu-i pe scurt faptele şi rugîndu-l să vie cît mai fără întîrziere; de putea, chiar în cursul dimineţii, spre a face cercetările cerute de lege. Iar la întoarcere avea să s'abată la curte, la Mărăşeşti, casă totdeauna bucuroasă de oaspeţi, spre a lăsa altă scrisoare lui Costinu Catargiu sau cucoanei Smărăndiţei, cerînd să-mi trimată după-amiază o trăsură şi anunţîndu-mă ca musafir pentru noapte, căci Cucoş ar fi fost prea ostenit pentru a mai face în aceiaşi zi drumul până la Petreşti.

Tovarăşii mei se pusese iar pe somn, dar mie mi-a fost cu neputinţă să mai adorm.

După o bucată de vreme, Drîmbă începînd iar să geamă greu, m'am apropiet de el:

— Ce ai?

— Mă doare rău, mi-i sete.

N'am stat la gînduri pentru a-i face o nouă injecţie de morfină şi a-i da să bee un pahar cu apă în care am varsat o ceşcuţă de cognac, ceiace îl mai linişti. Celalalt rănit, căruia de asemenea îi dădusem să bee, adormise.

După oareşicare trecere de vreme, uitîndu-mă la Drîmbă, am văzut că are ochii deschişi şi se uită la mine, parc'ar fi vrut să-mi zică ceva.

Aha! mi-am închipuit, vra să-mi spue că-i pare rău de ceiace o făcut, şi luînd un scăunieş, am venit să m'aşăz lîngă patul lui.

— Vrei să-mi spui ceva? îl întreb.

— Nimica.

— Îţi este mai bine? mai întreb desamăgit.

— Mai bine. Şi înţepătura şi băutura mi-au făcut bine.

— Cred că până de-amiază are să vie doftorul, adaug eu.

— Degiaba vine, până de-amiază sînt mort, răspunde el.

Răspunsurile lui scurte aratau că mă înşalasem şi că nu avea de gînd să stee de vorbă cu mine; totuşi eram hotărît să aflu temeiurile care îl făcuse să mă lovească în acea noapte.

— Mai Niţă, îi ziseiu eu după o tăcere, ce te-o făcut pe tine să vii în puterea nopţii să mă loveşti cînd eram tăbărît în cîmp şi să pui să se tragă focuri asupra mea?

Hoţul îmi aruncă o privire plină de ură, dar nu răspunse.

— Şi acuma, urmaiu eu, de ce aiastă privire de ură ce mi-o aruncă ochii tăi? Ce rău făcutu-ţi-am eu? Nu te-am scapat oare de boală grea de moarte în copilărie, cînd te-am luat de te-am îngrijit în casa mea luni de zile, caşicum ai fi fost copilul meu? Nu te-am trimes oare eu la şcoală, la mănăstirea Moşinoaia unde ai învaţat carte pe socoteala mea? Nu eu, prin silinţile mele şi prin trecerea mea scapatu-te-am, cu ştii ce greutate, acuma patru ani, dela oaste şi învrednicitu-te-am să iei de soţie pe fata care-ţi era dragă? Nu eu te-am cununat şi i-am dat zestre patru boi, două vaci, douăzeci de oi, un plug şi un car legat cu fier? Ce rău făcutu-ţi-am eu vr'odată? Apoi nu v'am aparat eu oare pe toţi de samovolniciile şi de prădăciunile slujbaşilor stăpînirii, împotriva privighitoriului, apoi a subprefectului, a perceptorului, a vătăjălului? Văzut-ai vr'odată execuţie în sat la noi?

Drîmbă a aşteptat până cînd am isprăvit, apoi a zis:

— Bunătăţile văd că le aminteşti toate, dar răutăţile şi batjocurile le taci.

— Care răutăţi şi care batjocuri? întrebat-am eu cu indignare.

— Multe şi grele, răspunse el. Vrei să ţi le amintesc?

— Tare aşi dori să le aud, răspuns-am eu.

— Atunci mai dă-mi un pahar din băutura de dinioarea.

I-am dat alt pahar de apă în care am pus o doză mai mare de cognac, apoi m'am aşazat iar pe scăuieş.

— Adevarat, zise el, că m'ai scapat de moarte cînd eram copil, că prin mijloacele dumitale am învăţat puţină carte cît ştiu, adevarat că m'ai scapat de oaste, adevarat că ai înzestrat pe acea pe care am fost destul de nebun s'o ieu de nevastă, adevarat că ai ocrotit satul împotriva samovolniciilor şi a prădăciunilor oamenilor ocîrmuirii şi că Petreştii au fost mai puţin calcaţi decît cele mai multe sate din ţinut şi chiar din ţară. Aieste sînt faptele care atîrnă în cumpăna dumitale, dar sînt altele care atîrnă cu mult mai greu în cumpăna mea.

Mai întâiu cine o luat bunului meu a opta parte din Petreşti, care era numai a lui şi a fraţilor lui, darul dela Bogdan Chiorul către strămoşul lor, Petrea căpitanul? Nu făcea mult acea parte atunci, dar cît o făcut ea oare pe urmă, dacă

numai dumneta ai scos din pădurea de pe dînsa mai multe mii de galbeni numai pe travele*)? L'o silit bunicul dumitale pe bunicul meu să-i vîndă pe preţ, poate atunci îndestulător, dar care nu este decît o nimica alăture de acel la care o ajuns azi acea parte de moşie. Prin ameninţări şi prin ademeniri l-o silit să-i vîndă. Fraţii bunicului au murit fără copii, iar tată-meu ştii bine că n'o avut nici frate nici soră nici alţi copii decît soră-mea care o murit nemăritată şi cu mine. Vra să zică din pricina Movileştilor pierdut-am eu averea care trebuia să-mi vie mie şi ramas-am ţaran sarac în loc să fiu şi eu stăpîn a cîtorva sute de fălci. Spune dacă îmi poate fi drag sîngele movilesc în urma unor asemene împrejurări?

Tăceam, căci ştiam că toate cîte le spusese erau adevarate. Bunul meu nu crezuse că face o nedreptate cînd silise pe răzăşul ramas în mijlocul moşiei să-i vîndă partea lui cu un preţ care, de către mulţi, fusese socotit ca întrecînd valoare lucrului cumparat. Morală de boier mare de pe acea vreme. Bunicul trecea drept om foarte drept şi, lucru rar pe atunci, ca slujbaş neprevaricator.

— Dar, urmă Drîmbă, cînd i-o vîndut bunicul meu bunicului dumitale moşia, acel boier l-o făgăduit că el şi urmaşii lui vor fi totdeauna ocrotiţi de el şi de urmaşii lui, că se vor putea totdeauna hrăni pe moşie dînd numai, ca semn de supunere, dijmă din bucate, fără a mai face vr'un feliu de boieresc şi putînd să iee din pădure tot lemnul de foc şi de trebuinţă de care ar avea nevoe pentru ei. Cît au trăit bunicul meu şi al dumitale aşa o fost, bunicul meu n'o făcut nici un feliu de boieresc şi o luat cîte şi ce fel de lemne o vrut pentru trebuinţile lui. Dar cînd au murit şi unul şi altul, lucrurile s'au schimbat: moşia o fost vîndută în posesie şi posesorul, dacă n'o silit pe tata să facă boieresc, nu l-o mai lasat să iee fără de plată decît lemne de foc, cum avea dreptul atunci să iee fiecare ţaran, dar pentru lemn de treabă îl făcea să plătească ca oricare altul. Apoi, cînd o venit legea pontului, l-o pus şi pe tata să lucreze cumplitul pont de mai bine de cincizeci de zile pe an. Fînaţele de care ne bucurasem după învoiala cu bunicul ni s'au luat, dîndu-ni-se altele mai proaste şi de două ori mai mici, iar pămînturile de arătură ni s'au înjumătăţit şi, cînd am vrut să ne plîngem, să arătăm că se calcă cuvîntul dat, în puterea căruia vîndusem pămîntul nostru, ni s'o răspuns să arătăm hîrtia prin care ni s'au făcut asemene făgăduinţi, căci boierul n'are vreme să caute poveşti în hîrţoagele cele vechi, iar dacă n'avem asemene hîrtii să ne mulţămim cu soarta ce o au şi ceilalţi locuitori de pe moşie.

Tăcu deodată şi îngălbeni mai tare. M'am sculat ca să-i ridic capul.

*) Traverse.

— Tare mă doare, zise el, mai fă-mi o impunsătură și-mi dă de băut.

Am făcut cum îmi cerea.

— Și acuma, îi ziseiu, taci, nu mai vorbi, căci vorba te obosește.

— Aha! răspunse el, te-ai săturat de vorbele mele, nu-ți plac, dar n'am să tac; dumneta m'ai stîrnit, șăzi aici și ascultă toate pacatele pe care părinții dumitale și dumneta le-ați făptuit. Mai am multe de spus. Nu, nu pleca, dacă pleci de lîngă mine am să țip, tot ai să m'auzi și mi-a face mai rău.

M'am așazat iar pe scaun; și el urmă:

— După o bucată de vreme, tatăl dumitale, care nu sta la noi, ni-o trimes pe un afurisit de vechil leah, om crud și neîndurat; bătea și stîlcea lumea. Intîlnindu-se odată cu tata care venea cu carul încarcat și găsind că părintele meu nu se da la o parte destul de răpede, l-o croit cu biciul. Tata era om inimos. De! Ne tragem din căpitanul Petrea, cărui pentru vitejie Bogdan Chiorul i-o dat locul pustiu pe care o întemeiet satul Petrești. N'o putut să rabde batjocura făcută lui de Mokreanski. Aruncîndu-se asupra lui și apucîndu-l de piept, i-o dat la palme până cînd leahul o leșinat. Dar, trei zile mai pe urmă, venea în sat privighitorul cu zece slujitori, punea mîna pe tata, îl întindea jos și-i trăgea o sută de harapnice ca celui de pe urmă țigan. Poți oare, cucoane Ștefane, cînd în piept ai chiar numai un pic de inimă, să uiți o batjocură ca asta. Și să nu crezi că mi-o povestit-o tata? Mi-au povestit-o babele din sat, căci tot satul fusese strîns spre a fi față la pedeapsa dată acelui care îndrăznise să pue mîna pe omul veșnicului stăpîn. Tata dumitale, cînd o venit la Petrești, o luat la depanat socotelile lui Mokreanski și, descoperind că leahul l-o pradat, l-o dat afară cu rușine. Apoi auzind și de bataia tatei, l-o chemat și i-o spus că-i pare foarte rău. Dar dacă n'ar fi găsit pe Mokreanski talhar, știu bine că nu i-ar mai fi părut rău. Insă de boieresc nu l-o scutit și fînațele nu i le-o dat înapoi... Valeu, tare mă doare!

I-am mai dat un pahar de apă cu cognac, apoi m'am departat pentru a da lui Ferenț, gata de plecare, instrucții amănunțite, ceiace sili pe rănit să tacă cîtva timp. Dar cînd m'am întors lîngă dînsul el îndată a reluat șirul vorbei zicînd:

— Tata care rămăsese văduv fără copii s'o însurat de al doilea cu maică-mea, fata preutului din sat. Mama era frumoasă, părintelui dumitale îi plăceau mult femeile frumoase; i-o venit poftă de mama cam un an după nașterea mea. Avea un fecior boieresc deștept și talhar, dar pezevenchiu bun. Cum o aflat de noua poftă a boierului, s'o pus pe capul mamei și o găsit mijloace pentru a i-l intoarce; s'o lasat să fie dusă la boier și să-i mulțămească poftele. O știut tot satul, apoi o știut și tata. Alți țarani nu prea simt rușine de asemene amestec al boieriului în căsnicia lor; dar tată-meu era fecior de oameni buni care, din neam în neam, au ținut la curățenia casei lor și au pastrat-o. M'ai trimes cînd eram un băietan de paisprezece ani la părintele Zosim, dela Moșinoaia, un sfînt, ca să mă învețe ceva carte; el pe lîngă carte ni mai învața cum să fim oameni cinstiți. Mi-aduc bine aminte cum îmi spunea că nu este barbat de inimă și de cinste acel care îngădue rușinea în căsnicia lui și că nu se poate face unui om rușine mai mare decît de a-i pîngări soția, sora sau fata. Cu drept ar fi fost ca tata să se răsbune asupra boieriului care i-o terfelise; dar tata sărmanul, deși era inimos, avea copii: s'o gîndit la ei și n'o îndráznit să se puie cu el, boierul mare, vestit în țară și cu putere să-l facă fărîmi. Dar vai! s'o răsbunat asupra mamei: dus-au de atunci înainte casă rea. Sărmana de dînsa, ea n'o mai avut parte decît de sudălmi și de bătăi dela acel care mai înainte nu știa ce să facă ca să-i fie pe plac. Pot oare să nu simt în mine mînie pentru ocara făcută tatei, pentru necinstirea mamei și a traiului cumplit ce l-au dus părinții mei vreme de mai bine de un sfert de veac?... Mă simt slab tare, adause el după o tăcere și glasul lui slăbise într'adevăr în chip simțitor.

— Nu vorbi, nu ți-am spus să nu mai vorbești.

— Ba nu, zise el. M'ai stîrnit, trebuie să vorbesc: nu vreu să mor până ce nu ți le voiu spune toate.

I-am dat să bee; și, după cîteva clipe de tăcere, urmă:

— Am avut o soră, mai mare decît mine, bucățică ruptă din mama și prin urmare frumoasă: ai cunoscut-o bine, prea bine. Ți-o plăcut și o spurcăciune de babă dela curte ți-o pezevenchit-o. Ea, ființă fără de crier, s'o îndrăgostit de boieriul căruia îi dăduse curățenia ei de fecioară! Parcă un boier se poate uita la dragostea unei țarance cu mîni arse de soare și vîrtoase, care umblă mai mult cu picioarele goale! Dar era frumoasă tare, te-ai ținut de dînsa cîteva luni, purtînd-o frumos îmbracată, spalată, încalțată; dar dupăce te-ai săturat de ea, i-ai dat drumul, mai dîndu-i patru boi, vaci, oi și o sută de galbeni—bani foarte, foarte mulți pentru fetia unei țarance. Ea, saracă, o înnebunit și după un an o iertat-o Dumnezeu. Ce zici, cucoane Ștefane? Am eu oare drept să simt durere pentru rușinea suferită de soră-mea dela mîna dumitale? Așa-i că neamul meu o avut de suferit dela al dumitale cîteva amărăciuni? Am eu oare drept sau nu să nu mă mai uit la mica cheltuială ce-ai făcut-o căutîndu-mă în copilăria mea și dîndu-mă la învățătură, față de toate pagubile, rușinile și durerile ce le-am înșirat? Și încă nu ți-am vorbit de un rău mare care mi l-ai făcut. Ai pomenit de ticăloasa din pricina căreia am părăsit satul și viața de om cinstit, fiindcă m'o lasat spre a se face țiitoarea supleantului de subprefect. Dar oare cine este vinovat că au ajuns lucrurile aici? Tot dumneta! Da, îți plac și dumitale muerile

Safta era cea mai frumoasă din fetele de pe împrejur
frumoase. Safta era cea mai frumoasă din fetele de pe împrejur frumoase. foarte
și ți-ai mulțămit pofta de dînsa, plătind-o, bine-înțeles, gata a
frumos. Ai știut deci că ea era o fată fără de rușine, m'am dat
se vinde pe bani. Și cînd ai știut că eu, nebunul, nu te-ai îndu-
în dragoste cu dînsa și vreu s'o ieu de soție, s'o des-
rat de mine și nu mi-ai spus: n'o lua că m'o lasat care
mierd pentru bani. Știam că trăise cu alt flăcău din sat vinde
era s'o iee, dar murise; însă de ași fi știut că-și frumoasă,
trupul pe bani, de ar fi fost de o mie de ori mai gîndindu-
tot n'o luam. Astfel, de cînd m'am apucat de hoție, lumină
mă adesea la temeiurile care m'au adus aici, s'o făcut nenoroci-
în mintea mea și am văzut că pricina oricărei din pe mine
rile, din durerile, din batjocurile care m'au lovit, atît Nu te miera
cît și pe bătrînii mei, totdeauna o fost un Movilă. avînd
deci dacă, auzind că ți-ai așazat otacul în cîmp și că, ră-
puțină îndrăzneală, ași putea să răsbun asupra dumitale meu
lele, pagubele și rușinile ce le-o grămădit asupra capului afară
și a bătrînilor mei neamul Movileștilor, ispita o fost din cale că
mare. Și am căzut într'însa. Mi se pare, cucoane Ștefane, dumitale.
cumpăna mea mult mai grea atîrnă decît cumpăna durere.
Și acuma fă-mi încă o împunsătură că nu mai pot de o
I-am făcut împunsătura ce mi-o cerea, l-am învălit cu tăce-
cergă căci era frig și mi s'a părut că se liniștește. Dar
rea n'o ținut mult, în curînd o început din nou să vorbească;
însă cu glasul mai slab:

— Ți-am amintit unele din faptele voastre care ne-au
fript la inimă pe bătrînii mei, pe mine și pe ceilalți ca mine.
Dar am uitat să vorbesc de un lucru care mi-o otrăvit ade-
sea viața: smerenia cumplită la care sintem siliți față de dum-
neavoastră. Nu vă pot vorbi bătrînii noștrii cu plete
albe decît descoperiți, chiar cînd sînteți niște băieți. Ne bat-
jocuriți, ne necinstiți casa, ne loviți, ne păgubiți, dar nouă nu
ni este iertat să vă arătăm supararea, mînia noastră, să ne
încrețim fruntea față de dumneavoastră, să vă privim bărbă-
tește, ochiu în ochiu. Nu, trebue să stăm cu smerenie în pi-
cioare în fața dumneavoastră, să răspundem cu supunere la
ocările dumneavoastră, să sărutăm mîna care ne lovește, s'a-
vem cuvinte de laudă chiar pentru fapte spre paguba noastră.
Altfel feciorul boeresc, vechilul, primarul, subprefectul, doro-
banțul sînt gata să ne învețe minte. Țaranul scapă din lan-
țurile smereniei numai dacă moare sau iesă la tâlhărie. Om
deplin m'am simțit numai decînd am părăsit satul pentru co-
drul și drumul mare.

Tăcu, apoi după cîteva clipe urmă iar:

— Te mieri poate că numai de pacatele voastre, ale bo-
ierilor celor mari, am vorbii, deși aveam și drept și prilej să
vorbesc de răul care mi l-o făcut ciocoieșul cel de Ștefăniu,
suplеantul subprefectului, care mi-o furat nevasta, acel mișel

care, auzind că m'am făcut talhar, o cerut să fie mutat la
Romanați. Mare rău făcutu-mi-au acel mișel și alții de sama
lui și drept este că ei mînîncă acuma norodul mult mai gro-
zav decît îl mîncați odinioară voi, ciocoii cei mari, căci sînt
mulți tare, și nu ni fac nici bruma de bine ce ni-o făceați și
ne-o mai faceți voi din cînd în cînd. Dar dela cine luatu-au
ei oare pildă dacă nu dela voi? De nu ne-ați fi mîncat și jă-
fuit voi, de nu ne-ați fi deprins prin silă să fim mîncați,
jăfuiți și batjocuriți din moși și strămoși, n'ar îndrăzni ei acuma
să ne calce și să ne jăfuiască...

Glasul lui care se făcuse tot mai slab se opri; apoi după
o destul de lungă tăcere, zise:

— Mi se apropie sfîrșitul, sînt slab de tot, nu mai pot
vorbi.

I-am mai dat apă cu cognac și i-am spus să nu mai vor-
bească, căci nu-l mai ascult. Apoi chemînd pe Petrușca, l-am
lasat să șadă în locul meu lîngă el, dar să nu-i vorbească și
să nu-l lese să zică nici macar un cuvînt.

Am mers să mă întind pe patul pe care îl părăsisem de
atîtea ceasuri. Eram foarte trudit, dar și adînc impresionat de
cele ce le auzisem și care le știam toate adevarate. Mă sim-
țeam rușinat de lăcomia și arbitrarul bătrînilor, de ușurința și
de necugetarea mea. Faptul că nu este moșie în țară pe care
să nu se fi petrecut fapte la fel și chiar cu mult mai grave, prea
adesea chiar criminale, nu-mi putea servi drept desvinovățire.
Conștiința că aceste fapte erau urmarea de neînlăturat a îm-
prejurărilor nenorocite, în care s'a sbătut țara vreme de a-
proape patru secole, poate alcătui cel mult o ușurare a simțului
vinovăției noastre. Trebuia să recunosc mai ales deplina drep-
tate a ultimei observații făcută de hoțul pe moarte: tot noi,
boierimea cea mare, purtăm cea mai mare parte din răspun-
derea suferinților ce le rabdă mulțimea dela oamenii noui de-
ținînd astăzi puterea, care jăfuesc și împilează poporul în chip
atît de cumplit. De nu l-am fi silit timp de veacuri să se ple-
ce la împilările și la arbitrarul nostru, n'ar avea droaia de
puternici noi cum să-i impue jaful și arbitrarul lor de toate
zilele, și-mi ziceam: este oare cu putință ca, într'un decurs de
timp mai lung sau mai scurt, această mulțime să nu ispră-
vească prin a reacționa și atunci vai de noi și vai de noii
puternici!

Însă cu toate că mă frămîntau aceste gînduri, truda m'a
învins în sfîrșit și am căzut într'un somn adînc. Dormeam de
cîteva ceasuri cînd Petrușca mă trezi pentru a-mi spune că
au sosit subprefectul cu medicul. M'am sculat îndată și m'am
dus la dînșii: stăteau lîngă Drimbă care aiura.

La întrebările mele dacă mai are încă multe ceasuri de
trăit, medicul îmi răspunse:

— Tare mă mier că mai trăește și până acuma; are o fire
de bivol; poate s'o mai ducă un ceas, mult două sau trei.

Am dat subprefectului toate lămuririle trebuincioase care au fost trecute în procesul-verbal ce-l redacta un scriitor, iar după mine oamenii mei au făcut depoziţiile lor. Subprefectul se năcăjea cu Păiu, cînd Petruşca veni să-mi spue că Drîmbă a pronunţat de mai multe ori numele meu şi pare a-şi fi revenit în fire.

Insă cînd m'am apropiet de el, am înţeles îndată că era mai în delir decît oricînd, dar că, în acel delir, pronunţa necontenit numele meu:

— Ştefan Movilă... mult rău făcutu-mi-au Movileştii... dar tot ei mi-au făcut şi bine. Rău făcut-am că l-am ucis... Pe Ştefăniu şi pe alţi cioco...ieşi trebuie să-i... ucid... fac numai ...rău... nici un bi..ne.... Părinte Zo...sim... iartă-mă... dela tine nu.. mai bine... am...avut...

Urmară apoi cuvinte fără şir şi fără înţeles.

Mai trăi, dar fără a-şi recapata cunoştinţa până pe la trei după-amiază, tocmai cînd sosea trăsura dela Mărăşeşti care venea să mă iee.

Radu Rosetti

Aur sterp

Demult, erau în suflet şerpi bătrîni;
Şi 'n ceaţa verde-a unor zori păgîni
Plutea, peste gheţarii fără drum,
Tăcerea cu aripile de scrum...

Cîndva, din gol, *un Fulger nou* svîcni,
In sbor spre cer pornind ca să-l înfrunte;
Dar orbul lui avînt încremeni,
Săgeată 'n fruntea Veşniciei crunte!

Blestemul sterp al Fulgerului frînt
In sbuciumări de aur vînăt plînge.
Şi trist se 'ntoarce vechiul lui avînt
Către pămînt în dîre lungi de sînge.

Lumina aurului sterp pe veci
Necontenit din rană se coboară:
E ca un soare alb cu raze reci
Peste gheţarii de odinioară....

Dar sus de tot, în văgăuni astrale,
Răsună veşnic Vaietul prelung,
Lumină nouă răspîndind în cale
Exilul sfînt al Fulgerului ciung!

Decor vechiu

Mătasa unui nimb s'a distrămat
In pulbere albastră prin unghere.
Boltit, tavanul scund e înspumat
De stele moi ca picături de miere.

Fereastra-și frînge arcul învechit
Pe-o rîpă 'n care soarele apune;
Și lîngă vatră foale vechi înghit
In gușe largi amurgul de cărbune.

Tăciuni sfioși clipesc în vatră blînd.
Și 'n mijloc, cu-o nuia strălucitoare,
Piticul Vrăjitoarei, fluerînd,
Amestecă ciolane 'ntr'o caldare...

Pe cînd, cu vînăt trup și craniul roș
De vremi și pleșuvia lor schiloadă,
Impintenat cu stele, slab, gheboș,
Satana rîde, sprijinit în coadă....

Al. A. Philippide

Henrick Ibsen

Ibsen, un colos de nord și el, al gîndirii, este omul căruia i s'au aruncat vorbele cele mai dușmănoase, este scriitorul despre care s'au spus părerile cele mai învrăjbite și aprecierile cele mai protivnice.

La întăile traduceri în limba franceză, criticii mai cunoscuți, le-am putea zice mai obișnuiți, dela negustorul cu bucata, care a fost Sarcey și până la rafinatul impresionist Lemaître toți consideră pe Ibsen ca pe o enigmă, «o *șaradă*», cum zic dînșii, atribuind operelor lui o valoare exclusiv de exotism, întocmai cași teatrului anamit, lăutarilor unguri ori picturii japoneze. Astăzi lucrurile s'au schimbat. Cu pătrunderea tot mai adîncă a filozofiei germane în educația franceză, dar mai ales cu acea a muzicii, această stăpînitoare metafizică a artei, Ibsen a început a fi prețuit și în Paris, operele lui sînt scrutate, analizate, lămurite, potrivit principiilor criticei împămîntenite în Franța de către Taine, cercetate cu tot respectul datorit unui geniu. Deși părerile sînt încă împărțite, toți îl numesc «Marele Norvegian».

Oricît ar fi de elogios acest epitet, noi îl socotim mai prejos de valoarea lui Ibsen. Ne dăm sama că între mentalitatea nordică a lui Ibsen și între spiritul latin, așa mai cu samă cum este cultivat în Franța, există aproape incompatibilitate. Acest spirit francez, fin și mlădios, tot din nuanțe și subnuanțe, ager în surprinderea neașteptatului, spirit de geometru și de artist plastic, stăpînit de simetrie și ordine, de veselie și culoare, de ritm și relief, de țermurit și precis, spirit care simplifică natura și o adaptează gustului din fiece epocă, proporționînd-o puterii de pricepere din fiece minut, acest spirit, care este esența puterii de a reacționa asupra mediului și de a stăpîni acest mediu, ajunge cîteodată prea simplificator, dacă nu și simplist, și rămîne neputincios față de belșugul de idei, legate poate fără multă unitate, închegate într'un tot nu prea armonios, dar mănoase și suggestive, rămîne neputincios față de perspectivele prelungite și cu lung răsunet ale operei lui Ibsen.

Formula de «marele norvegian» mai are şi cusurul de a fi prea şovinistă. Ea ţine să ţermurească pe Ibsen în literatura norvegiană, pecînd dînsul este una din gloriile întregului veac.

Criticii care l-au făcut cunoscut pe Ibsen sînt englejii şi germani, mai pregătiţi să-l înţeleagă şi să-l admire. Dînşii l-au consacrat mare poet. Englejii îl numesc de preferinţă *«Marele cugetător»*—poate cu gîndul ascuns de a nu-l apropia de Schakespeare, Germanii *«Marele dramaturg»*—poate cu acelaşi gînd de a-l îndepărta de Goethe. Mai sînt înfine critici pe care, dintr'un motiv sau altul, îi interesează şi alte creaţiuni decît cele ale pămîntului pe care au crescut, aşa Bernardin, Ehrard Lourié în Franţa, Jaeger în Germania, dar mai ales G. Brandes în Danemarca, care nu pregetă să pue pe Ibsen alăturea de cele mai mari genii literare ale omenirii, de Dante, Schakespeare, Goethe.

Activitatea lui Ibsen, începută în anul de tulburări sociale, 1848, se împarte în 3 perioade foarte deosebite: *perioada romantică, perioada filozofică, perioada realistă*. Pe aceasta din urmă o subîmpart cercetătorii iarăşi în două: *realistă propriu zisă* şi *simbolistă*.

Evoluţia operei lui Ibsen, care este însăşi evoluţia literaturii norvegiene, este oglindirea întregii literaturi din veacul al 19-lea, în a doua lui jumătate.

Perioada I-a *romantică*,—i-am putea zice tot aşa de bine *naţionalistă*,—ţine până la 1864. In acest răstimp Ibsen se'ncearcă în toate genurile aproape; el se găseşte aşa zicînd în căutarea formulei proprii de concepere şi cugetare, precum şi a procedeurilor lui artistice. El scrie poezii lirice, satirice, face gazetărie, conduce ca director, ori ca simplu regisor, teatrul din Cristiania, cunoaşte mizeria, această darnică inspiratoare a tuturor vremurilor, ia parte la toate mişcările menite să sporească cultivarea artei, şi scrie drame în versuri, după modelul lui Schiller şi Schakespeare, cu subiecte luate din cronicile norvegiene şi pe care le desfăşoară cu tot fastul şi toată pompa romantică.

Dintre dramele acestei perioade au rămas în repertorul clasic norvegian patru.

1) *Domniţa din Oestroot*, un fel de Lady Mackbeth.

2) *Sărbătoarea din Solhang*, în care Ibsen foloseşte literatura populară.

Acesta e primul succes a lui Ibsen. Piesa se joacă de 6 ori în şir.

3) *Luptătorii din Helgoland*, versiunea scandinavă a poemei germane Niebelungen.

4) *Pretendenţii la tron*, de o frumuseţă impunătoare, ca stil şi concepţie, demnă de Schakespeare şi care formează trecerea la perioada II-a, acea filozofică. In această dramă se desemnează, sub cea mai elementară formă, teoria voinţei pe care el o va ilustra mai tîrziu.

Sînt doi pretendenţi: regele de drept divin, om de o inteligenţă superioară, dar de un spirit de analiză prea mare pentru acele vremuri—şi poate şi pentru rolul lui social—care-i slăbeşte *credinţa* în dreptul său; uzurpatorul, care n'are nici un drept la moştenire, dar care *crede* în chemarea lui, care se socoate alesul de oameni şi de D-zeu ca să facă unitatea Norvegiei. Această *credinţă* în menirea lui, aşa cum ne-o prezintă Ibsen, nu este numai elementul hotărîtor al isbîndei, în numele căreia i se iartă fapte alăturea de cinste, ci şi o *justificare*, o *legitimare* în faţa lumii întregi.

Perioada întâia se sfîrşeşte cu singura comedie a lui Ibsen, *«Comedia Iubirii»*.

Insuşi titlul a făcut pe cei mai mulţi să considere această piesă ca o ridiculizare a dragostei;—noi am zice a obişnuitelor forme de manifestare ale ei, nu a sentimentului însuşi; sau poate numai a străduinţei de a fixa, de a sili să dăinuiască un sentiment, care prin firea lui, prin acuitatea lui, este cel mai mobil, cel mai şubred, cel mai capricios şi mai volatil.

In „Comedia Iubirii" Ibsen ne înfăţoşează patru faze ale ascendenţei şi decăderii acestui sentiment. Falk şi Swanhild reprezintă iubirea în punctul ei culminant de intensitate şi de vrajă, acea înaintea mărturisirii; atunci cînd teama pedeoparte, nădejdea pedealta, îi dau un farmec şi o putere de inspiraţie pe care nu le mai întîlneşte.

Ana şi Lind au făcut un pas mai departe, aceia imediat după mărturisire. Ei sînt în faza de avînt suprem, de fericire nesocotită, în clipa cînd tot restul lumii dispare din conştiinţa îndrăgostiţilor. Lind strică prietinia cu Falk, prietinie veche pentru care, cu cîteva zile înainte, ar fi făcut orice sacrificiu, pentru un simplu fapt fără însemnătate.

D-ra Skoere şi Stiver sînt logodiţi de 7 ani. Veşnic în căutarea unui împrumut cu care să întîmpine întâile cheltuelî ale căsniciei, ei sînt departe de visurile dintâi. Un schimb de cuvinte ne arată ce gîndeşte Ibsen despre aceste logodne prelungite. Stiver spune lui Falk că şi el a scris versuri cîndva.

—Cum? Acum nu mai faci?

—Făceam pe cînd eram îndrăgostit.

—Şi acum nu mai eşti?

—A! Ce-are de-aface, sînt logodit oficial...

Iată'n fine şi căsătoriţi din dragoste. Pastorul Streamond şi soţia lui Maaren au avut epoca lor de romantism. Maaren, foarte frumoasă şi foarte bogată, a părăsit familia, pierzînd dreptul la avere, pentru a se căsători cu un student sarac, poet, muzicant şi orator. Cînd ni-i înfăţişează Ibsen, după 13 ani de căsătorie, energia lui Maaren se reduce la a urmări pas cu pas, întocmai unei umbre, pe barbatul ei. Nu mai este în stare să-şi amintească numele florilor pe care le iubise în

tinerețe. Streamond de-abia leagă vorbă de vorbă în sărăcăcioasele lui predici, fiindcă muncește din răsputeri, ca să hrănească pe cei 12 copii ai lui.

— Iată ce-a făcut căsătoria! strigă Falk indignat.

Infine Guldsted, unul care a suferit mult pe urma iubirii, dar care prea vînjos și normal constituit ca să se fi istovit în plîns, e pe punctul să reînceapă experiența,—de data asta, cum zice el, *„pe altă bază"*.

Acțiunea este foarte simplă. Falk, un student, cu mult prea inteligent și prea cult pentru mediul în care trăește, poet idealist și visător de rasă, spirit critic în același timp, care nu poate vorbi fără să înțepe, scandalizează societatea cu teoriile lui ingenioase și paradoxale, în special cu teoria lui asupra iubirii.

— Dragostea? A fost cîndva... astăzi e numai în lumea viselor, în țara Soarelui, dar și de aici va fi isgonită... Pentru iubirea moartă ridic paharul meu!" Dînsul face comparația rămasă clasică, între dragoste și floarea de ceai.

— Cum? Tăgăduești existența iubirii? i se zice. Uite aci logodiți fericiți, uite căsătorii binecuvîntate...

— Nu m'ați înțeles, răspunde Falk. Toate țările au armată constituită. Existența soldaților și a generalilor însă, nu implică pe acea a eroilor".

Acțiunea se petrece într'o pensiune de familie. Gazda pensiunii, temîndu-se să nu-și piardă clienții care plătesc mai bine, roagă pe Falk, studentul sarac, să părăsească casa. La plecarea lui, Swanhild bagă de samă că-l iubește și vrea să plece cu el, dar Guldsted, care se interesează de Swanhild, intervine la vreme.

— Stați, le zice el. Căsătoria se poate întemeia pe două baze: pe dragoste svăpăiată, așa cum voiți voi s'o întemeiați, avînd drept capital ochi albaștri și plete aurii de o parte, tinerețe și avînt poetic, de alta. Acesta-i capitalul care se irosește cel mai ușor. Căsătoria se mai poate întemeia și pe existența asigurată, pe cunoașterea și respectul reciproc, pe străduința barbatului ca niciun bolovan să nu rănească piciorul soției iubite, pe învoeala reciprocă de a păzi pacea și liniștea celuilalt, pe hotărîrea de a se ajuta cu devotament în nenorocire. Iată ce-ți pot eu oferi, Swanhild. Știi ce-ți oferă Falk. Alege".

Un moment de uimire în sufletul tinerilor.

— Jură-mi că mă vei iubi totdeauna, strigă Swanhild cu putere, strîngînd mîna lui Falk.

— *Simt* că te voiu iubi *multă vreme.*

— Vrasăzică poate veni timpul cînd să-mi spui: «te-am iubit»?...

Și după un moment de reculegere:

— Decît să asist zi cu zi, oră cu oră, la înjosirea dragostei și a visului meu, prefer să-l sfărm depe acum. Mi-o rămînea amintirea lui, lumină mîngîietoare, pentru întreaga viață".

Și se căsătorește cu Guldsted. Iar Falk, mai puțin desnădăjduit decît s'ar fi crezut, Falk care nu cerea dragostei decît vibrarea trebuitoare talentului său, înfiorarea care să-l inspire, pleacă cu o ceată de studenți, cîntînd.

Maaren, Ana și D-ra Skoere sînt tipuri obișnuite. Cea din urmă e singura femee caricaturată în întreaga operă a lui Ibsen. Swanhild e un tip mai rar; o inteligență care nu găsește loc să-și întindă aripile; o energie care sufere de neactivitate, francă cu ea însăși, francă cu ceilalți, unul din acele suflete pentru care compromisuri și înjumătățiri nu pot exista.

«Comedia iubirii» a fost năpăstuită, că ar ridiculiza căsătoria și ar face apologia dragostei libere. Ibsen a prevenit această învinuire: Streamond, într'o ultimă licărire de talent, face apologia căminului și a vieții de familie, cum nimene n'a făcut-o cu mai mare căldură. Guldsted face teoria căsniciei. Un lucru este sigur: pentru Ibsen dragostea și căsătoria sînt două lucruri distincte...

S'a mai zis că «Comedia Iubirii» e o simplă parafrazare și o individualizare artistică a teoriei lui Schopenhauer.

După noi, această comedie nu e decît o distracție de intelectual, în care ni se înfățișează dragostea cu tot sublimul și toate micimile, cu toată măreția și tot ridicolul ei.

Fapt este că această comedie a stîrnit atîta critică și atîta învrăjbire în societatea norvegiană, atîta hulă și dușmănie împotriva lui Ibsen, încît bietul mare poet s'a văzut silit să-și ia «toiagul pribegiei», cum zice dînsul. El se stabilește la Roma, unde trăește vre-o 8 ani, apoi la Dresda și la München. In aceste orașe cunoaște arta latină și filozofia germană, care au înrîurire hotărîtoare asupra talentului său ca scriitor.

Cu această înrîurire începe a doua perioadă a lui Ibsen

Ana Conta-Kernbach

Bulboana lui Vălinaș

IV

Domnu' notar Mateieș Scovarză era frămîntat de felurite gînduri și planuri. In cap la dînsul era furtună. Cît sta la primărie și se lupta cu hîrtii, pricini și oameni, cît umbla prin sat, cît se odihnea la cantina lui Leibuca Leizer între prietini, el se gîndea la năcazul lui și făcea planuri.

Urmările gîndurilor lui se vădeau cînd și cînd.

Intr'o după-amiază, Gițu, *argent* la percepție, se înfățișază la poarta lelei Irina, mama lui [illegible]. Dupăce iese gospodina cu catrința prinsă'n brîu și se alină cînii, — domnu' *argent* prinde a se uita prin gospodărie, numără vre-o doi vițel, vre-o doi căluți, întreabă ce pociăzi sînt în casă și-și face socoteli în gînd uitîndu-se cruciș în lături.

„Da' ce este? Ce numeri dumneata și ce socotești? întreabă spăriată văduva, potrivindu-și casînca pe cap.

— M'a trimes domnu' notar, zice Gițu. N'ați plătit banii *ghirului.*

— Ba am plătit, omule; cum n'am plătit, vai de mine! Chiar dumitale ți-am plătit.

— Mie? Nu-mi aduc aminte. Ai *cvitanță* dela mine?

— Am. Era și băietu' acasă. - I-ai dat-o lui. Și eu am pus-o la icoane. Este.

— Atuncea bine. Da' domnu' notar socotea că nu voiți să plătiți banii Domniei. Armată nu face feciorul dumitale, bir nu plătește... Să meargă la judecată să dee socoteală...

— Care judecată?" țipă femeia, privind cu ochi rotunzi și ațintiți pe slujbaș.

Gițu își trecă, zîmbind, nasul ascuțit, își trase dinspre ureche la loc cravata soioasă și tuși încetișor:

„Nu știu, lele Irină. Să deie socoteală. El ce face? Șede la malul bălții și ține de bîrneață pe nepoata Paraschivei.. Ba un flăcău ca dînsul, cît un brad, să se ducă la oaste, să-și facă datoria, să aibă un drept! Chiar zice domnu' notar: de ce nu vede

de gospodăria maică-sa? Să fie flăcău cuminte, să lese copilele oamenilor în pace și nimeni n'are nimica cu dînsul...

— Da' nu-i el vinovat, omule, izbucni oțărîtă gospodina. Fata se ține de dînsul, c'apoi mi-am și pus eu în gînd să-i ies în cale și s'o întreb ce are cu băetul..." Deodată se liniști și, zîmbind șiret, privi țintă în ochii de dihor ai agentului. „Dinspre mine, vorbi ca c'o voce tainică și scăzută, mai bucuroasă ași fi să-l văd îmbunat pe saracu' domnu' Mateieș...

— Care îmbunat, care Mateieș? se apăra Gițu, privind cruciș în lături.

— Ei lasă, c'acu văd eu cum vine treaba. Ați vrut să spărieți o biată femee proastă. Parcă mie îmi trebue bucluc? Să mi se ducă mie puterea dela casă și să rămîn singurică? Eu încă n'am fecior de însurat. Lasă că mă pun eu între și punte, domnule Gițu, ș'o abat eu din drum... Iar *ghiru* să-i spui lui domnu' notar că l-am plătit, dacă nu poate dormi din pricina asta!"

Cu acest răspuns a plecat Gițu pe cărare, spre primărie, mîngîindu-și din cînd în cînd nasul ascuțit și potrivindu-și cravata pe gîtul lung și subțire.

La mătușa Paraschiva s'a înfățișat în altă zi, într'o dimineață, ș'a găsit pe Mădălina între găini pestrițe și boghete, împrăștiindu-le grăunțe și vorbind cu ele.

„Buna dimineața, nepoată Mădălină, zice domnu' *argent.*

— Mulțămim dumitale, domnu' Gițu; da' ce vînt te-aduce pe la noi?

— Nici-un vînt. Am trecut pe-aici ș'am vrut să văd dacă nu-i acasă cumătra Paraschiva.

— Ba-i acasă! Și fata începu să cheme c'o mlădiere de cîntec în glas: Mătușă hăi! Mătușă hăi! Iacă ți-a venit răvaș de la domnu' notar!"

Nasul lui domnu' Gițu se făcu roș. Uimit de-atîta îndrăzneală, părăsi lîngă ureche, ca pe ceva netrebnic și mort, cravata și se uita prostit la mătușa Paraschiva care eșise pe prispă cu mînile în șolduri și privea, nehotărîtă cînd la el, cînd la fată.

„Apoi acu văd eu că n'ai vreme, izbuti însfîrșit să grăiască agentul. Oiu trece altădată. Ori ne vedem duminică, la crîșmă.

— Bine, domnu' Gițu.. murmură mătușa Paraschiva; și încrucișîndu-și brațele-i scurte și groase pe sîni, se uita lung la Mădălina ca la o sălbătăciune minunată.

— Da' ce dracu' i-ai mai spus, fată hăi?

— Nu i-am spus nimica, mătușă Paraschivă. Ce știu eu? Eu îs o fată proastă!...

— De asta așa-i, încuviință bătrîna, îndesîndu-și adînc bărbia în piept. Dac'ai fi cuminte, ai face cum te 'nvăț eu.."

Fata se 'ntoarse spre găini c'un zîmbet viclean și cu ochii umbriți de amintirile nopților dela Bulboană. Bătrîna făcu un semn cu mîna: parcă fata s'ar fi depărtat, ar fi pierdut-o și nu mai avea cu cine vorbi. Și intră în casă la stativele ei.

Intr'o după-amiază, în umbră la cantină, abia se așezaseră

pe scaune Cap-întortură și Șaga-Mițel, sosiți cei dintâi la obișnuita întîlnire, — și Petrea Țarcă se înfățișă în dosul lor. Le dădu bunăziua tăcut, privindu-i cu ochii lui alburii, apoi trecu spre Ovreiu.

Leibuca îl observa atent. Îi făcu loc să treacă. Intră după el. Și 'ndată cei de-afară auziră glasul întărîtat al lui Petrea. Cerea de băut. După un timp cantinierul se arătă iar și se răzemă de ușor. Cu coada ochiului însă observa pe cel dinlăuntru. Notarul și inginerul își sorbeau lin păhărelele de vin și priveau cerul verzui al depărtării.

Pe lîngă Leizer își făcu deodată loc cu cotul Petrea. Privea tulbure și parcă luase o hotărîre.

Se opri în fața celor doi tovarăși.

„Ce este, Petre? întrebă notarul.

— Ce să fie, domnu' notar? Eu ași avea cătră dumneavoastră o *lacramație*...

— Ce reclamație? Spune!

— Apoi iaca ce-i. Eu, se chiamă, îs un om muncitor. Eu de dimineață până în sară cu toporu' ista și cu brazii. Eu altă grijă n'am. Eu de altele nu știu. Acu văd că domnu' șef mă năcăjește.

— Care șef?

— Domnu' șef de *jandari*, Alecu Deșca... Mă năcăjește ca să-i spun ce știu eu și pe cine prepun cu afacerea ceia, cu casieru' dela *gater*,— cînd a sărit unu' asupra lui, noaptea, să-i ele banii.

— Bine, dar asta-i o afacere clasată. Nu s'a putut descoperi nimica.

— Nu s'a putut descoperi, domnu' Mateieș, îi cum spui dumneata. Da' eu știu ce are domnu' șef, de caută iar? Zice că s'ar fi arătat un martor..."

Leibuca Leizer părea că dormitează în prag, dar ochii lui erau foarte vii. Ochii lui aveau o ascuțime ș'o înțelegere deosebită, privind la trupul nalt și la înfățișarea sălbatică a lui Petrea Țarcă.

„M'am gîndit eu așa, domnu' Mateieș, ce martor poate să fie și de ce mă năcăjește domnu' șef pe mine. M'am gîndit, domnu' Mateieș, să mă ei iar, sub aripa dumitale..."

Țarcă era tulbure; băuse rachiu, lîngă tejghea, în cantină. Dar știa ce spune și cere, și privea țintă la notar.

„Eu știu ce martor să fie? zise zîmbind notarul. Nu-i nimica, bre Petrea, du-te și te liniștește. Vorbesc eu cu domnu' Alecu Deșca, și văd ce-i. Tu n'ai de ce te teme: nu te știu vinovat cu nimica...

— Asta zic și eu, domnu' Mateieș. Cu nimica nu mă știu vinovat..."

În prag, Leibuca avu un zîmbet subțire.

„E greu de aflat adevărul... zise și inginerul turnînd vin în pahare. Era întuneric și pe aproape nu se afla nimeni.

— Hoțul avea și obrazar... observă încet Ovreiul. Nimenea nu-l mai poate descoperi...

— Ce martor poate să se arate? vorbi iar, rîzînd, notarul și privind țintă la cantinier. Așa martor cu prepusuri poate să fie și Leizer.

— Se poate, dar eu nu sînt martor!..." se apără cu energie și grabă Leibuca.

Domnu' Scovarză urmă:

„ Cu prepus poate veni și unul ca Ilie Bădișor, care umblă noaptea căutînd comori la malul Bistriței.

— Foarte adevărat! strigă Sciagamozzi, rîzînd cu mare poftă. Umblă căutînd comori. Numai el poate ști ce dihănii mai rătăcesc noaptea pe poteci."

Petrea Țarcă zîmbi larg, cu ochii sticlind:

„Așa-i, domnu' Mateieș. Și el poate să fie... Acu mă gîndesc eu că poate să fie el... Eu am cu dînsul o afacere mai veche, —dela o fată... Ș'acu mă sapă ca un dușman și împrăștie vorbe.. Am să aflu eu dacă-i el, domnu' Mateieș..."

Plutașul își scutură capul, cașicum ar fi căpătat o deplină încredințare și s'ar fi oprit la o hotărîre. Apoi intră iar în cantină, trăgînd după dînsul pe Ovreiu.

Nu după multe zile, într'o Duminică, era horă mare sub molizi, la Bulbuc. Hora era mai ales pentru tineret. Lumea cea multă gusta și lăuda băutura moșneagului. Erău acolo muncitori de pe toate costișele, și Talieni dela șoseaua lui Șaga-Mițel, și niște nemți *mașiniștri* dela ferăstrae, și moș Pavalache Bulbuc, mare și spătos, cu pîntecele eșit înainte prin pulpanele cojocelului, roș la obraz și cu mustața albă, umbla de colo-colo rînduind ulcelele și *prujind* cu muerile. De-atîta zarvă, abia se auzeau strunele scripcii, miorlăite și leșinate. Dar flăcăii aveau destul sunet pentru danțul lor. Jucau aprinși și amețiți, cu ochii arzători. Fetele păreau mai stăpînite și atingeau mai domol pămîntul cu ciuboțelele lor cu potcoave galbene.

Petrea Țarcă se ridică într'o vreme de pe-o laiță și, clătinîndu-se ușor, trecu la joc. Se opri c'un zîmbet nehotărît, privind cum saltă pe dinainte-i și se 'nvîrt perechile, într'un joc ce se chiamă *cărășel*. Mai întâiu i se părea că toți roesc într'o pîclă. Pe urmă deosebi pe Bădișor și pe Mădălina. El se ridicase c'un gînd. Știa că acolo-i fata și acolo trebue să fie și flăcăul. Își lăsase ulcica neisprăvită și eșise la lumină cu gust de harțag. Trebuia să facă ceva pentru prietinia lui cu notarul...

În preajma jocului se ivi deodată și domnu' Mateieș Scovarză. Fetele-și dădeau cu cotul și șopteau, rîzînd, una la urechea alteia: „Cap-întortură! Cap-întortură!" Pe urmă lungeau gîturile și căutau din ochi pe Mădălina. Sosirea notarului hotărî pe Țarcă.

Cu zîmbetu-i nehotărît trecu înainte, lovi cu umărul una după alta două perechi și oprindu-se, puse o mînă grea pe brațul Mădălinei. Și flăcăul și fata se opriră. Era semn că pe copilă o cere la joc alt flăcău. Dar cînd văzu pe Petrea Țarcă, Bădișor zmunci pe fată spre el. Chiar atunci zărise și pe notar,

„Ce vrai? strigă el, privind deodată aprig pe plutaș. Dumneata n'ai rînd între flăcăi..."

Țarcă rînji:

„Am eu gust să joc pe fata asta! Am să plătesc și pe lăutari. Fac cinste și la flăcăi!"

Danțul se opri. Un flăcău puse mîna pe scripcă și strunele conteniră gîtuite. Mădălina trase în lături pe Bădișor.

„Te-a trimes notarul!" răcni Ilie, fulgerînd cu privirea spre Scovarză.

Țarcă plecă grumazul și-și făcu vînt. Cîteva fete țipară spăimîntate. Mădălina se făcu ghem la o parte, răpezită de stînga flăcăului. Cu dreapta, Ilie cuprinsese de după cap pe Țarcă și-l prinse încovoiat, — pe cînd flăcăii năvăleau să-i despartă...

Petrea gîfîia tras la o parte de brațe vînjoase și numai capul și-l răpezea în sus cu mînie:

„Lasă, măi fecior de văduvă, că ne 'ntîlnim noi în altă parte!"

Fudul, în straele lui strimte și părînd jignit, domnu' Mateieș își făcea loc printre lumea îmbulzită și talăzuită și întreba:

„Ce s'a 'ntîmplat? Cine îndrăznește a vorbi de mine?"

Ilie Bădișor îl măsură cu ură din tălpi în creștet. Notarul se făcu că nu-l vede. Acuma înțelegea că n'are ce căuta aici. Dădu cu ochii de Mădălina:

„Ce este, Mădălină? Ce s'a 'ntîmplat?

— A venit lupul și ne-a stricat jocul!" zise răpede fata; iar copilele celelalte își strînseră la un loc capetele chicotind înădușit.

Domnu' Mateieș își scoase ciasornicul cu lanț și se uită să vadă cîte ceasuri sînt, pe urmă își bătu pantalonul cu vîna de bou, și se simțea ca lîng'un cuib de viespi.

„Să se ducă cineva să cheme pe Alecu Deșca!" hotărî el cu strășnicie și eși cu pas îndesat dintre oameni.

V.

Domnu' „șef" făcuse o mică anchetă, statornicise rînduială și liniște ș'acu se îndrepta cu pas domol la deal, sunîndu-și sabia pe cărarea de piatră. Domnu' „șef" Alecu Deșca era un om puținţel la trup, dar bine legat, și c'un obraz larg, bălan și spîn. Obrazul acesta încrețit, care parcă totdeauna rîdea, îl adusese porecla de „babă turcească". Avea într'adevăr un obraz de babă veselă domnu' șef de jandarmi. Ochii însă nu erau nici veseli, nici femeești. Erau niște ochi cenușii, c'o lucire de oțel, care sfredeleau sufletele și lucrurile.

Domnu șef Alecu Deșca își avea ideile lui despre oameni. Îi răsucea, îi judeca, îi întorcea și-i osîndea, și nu dădea pe ei nici macar solda pe-o zi. Își avea ideile lui și despre slujba pe care-o îndeplinea. El era un om care citise cîteva cărți în viața lui și socotea să-și împlinească datoria către stăpînire ca un adevărat artist. Cînd avea un „caz", — apoi niciodată nu-l călca în picioare și nu-l sfărîma. Ca un ceasornicar, îl desfăcea în bucățele și șuruburi, îl răsucea, îl privea din toate părțile și-și combina în liniște părerile lui...

Gînditor și de data asta ca totdeauna, Deșca sui drumul la cantină. Era o înserare rece de sfîrșit de vară și Leibuca, zgribulit, ridica obloanele de scînduri ale magherniței lui. Cînd zări pe jandarm, Ovreiul zîmbi înveselit și-l salută ridicînd mîna la frunte.

„Buna-sara, domnu' Alecu. Faci bine ca mai vii pe la noi. Femeia mea-i liniștită numai cînd treci dumneata pe-aici.

— Așa? atunci du-te și spune-i c'am venit și roag'o să-mi facă o cafeluță cu caimac. Eu-s neam de Turc, domnu' Leibuca. Îmi place cafeaua.

— Și mie-mi place, domnu' Alecu, macar că nu-s neam de Turc. Am să-i spun să facă două..."

Alecu Deșca se așeză pe-un scaun, între brazi. Leibuca intră în căsuța-i de bîrne ca să ducă femeii veste bună, apoi se întoarse frecîndu-și mînile.

„Da'un păhărel de rom, domnu' Alecu, așa-i că merge pe lîngă cafea?

— Merge, dacă-mi ții tovărășie. Eu cu dreptatea, domnu' Leibuca.

— Știu, știu, răspunse Ovreiul, rîzînd domol. Te cunosc eu, domnu' Alecu. Dumneata ești un om rar pe meleagurile acestea. Cine te-a adus pe dumneata aici, domnu' Alecu?

— Cine m'a adus? răspunse jandarmul. Nu m'a adus nimeni. Am venit eu. Eu nu mă tem de slujbă, ori unde-oiu fi. Eu și'ntr'o pustie trăesc, domnu' Leibuca. Eu îs oleacă de filozof. Dacă n'am ce face, mă gîndesc de ce-a zidit Dumnezeu pe om. Caut să dezleg fără martori și fără probe cine-a atacat pe casierul dela gater. Pun ochii pe-un om și pot să știu în ce noapte are să cerce să facă o vizită lui domnu' Leibuca..."

Ovreiul sări în sus:

„Nu vorbi așa, domnu' Alecu. Iaca vine nevastă-mea... Ea se sparie îndată de orice."

Madama Ester dădu mîna cu domnu' Alecu și se așeză gemînd pe-un scaun.

„E greu de trăit aici, zise ea zîmbind trist; numai cu grijă și cu năcazuri. Cîteodată nu dorm toată noaptea..."

Jandarmul se întoarse spre cantinier. Începu a rîde:

„Atuncea să te 'ntreb eu pe dumneata, domnu' Leibuca, ce cauți aici..."

Ovreiul oftă:

„Omul trebue să cîștige o bucățică de pîne...

— Așa este..." încuviință cu voce scăzută omul stăpînirii.

Un timp tăcură. În sat se aprindeau luminile. Pe-o coastă în munte tresări un foc, ca un ochiu al singurătăților. Ovreica avu o înfiorare, își strînse la gît berta și intră iar în cantină.

„Ce spuneai dumneata mai'nainte, domnu' Alecu? întrebă cu sfială Leibuca.

— Aha, n'ai uitat. Spuneam că eu știu cine-a eșit mascat înaintea casierului.

— Poate știu și eu, domnu' Alecu. Eu cred că știe și domnu' notar.

— Se poate, grăi domol jandarmul, scăpărînd și aprinzîndu-și o țigară. Apoi pe-acela care a făcut asemenea treabă îl urmăresc eu cu privirea de departe... El nici nu știe. Vra să vie într'o noapte, să scoată un oblon de-aici și să cotrobăiască în tejgheaua dumitale!"

Ovreiul tăcea, înfiorat.

„Eu cunosc pe oameni, urmă Alecu Deșcă, rîzînd. Eu îs în sufletul lui și știu că așa vrea să facă... Cum vine, cum știu cine a fost.

— Domn' Alecu, zise încet cantinierul, mai bine să nu vie.

— Se'nțelege că mai bine să nu vie. Cînd el rupe oblonul și sparge tejgheaua, dumneata sai cu părul vîlvoiu și cu lumînarea în mînă răcnind. Ș'atuncea el, într'o ferbințeală, poate să-ți deie cu toporu'n cap... Asta nu se poate. Așa mai bine-l chem la mine, îl cercetez pentru altele, — și el stă cuminte. Cugetă să făptuiască, dar nu îndrăznește..."

Alecu Deșca fuma și-și sorbea cu poftă cafeaua prin întuneric.

„Bună cafea, zise el. Așa numai la *Eș* am băut, la niște Armeni."

Ovreiul oftă iar.

„Aici, domnu' Leibuca, trăim între niște oameni foarte răi... Aicea ei îs vecini cu fiarele din codru... Sar, dau cu colții și cu coarnele. Astăzi erau să se omoare.

— Cine, domnu' Alecu?

— A sărit Petrea Țarcă la Bădișor.

— Vra să zică tot el era?

— Da. Acu are și năcazul ista. Altă pricină ca să amie vizita la dumneata. Notarul nostru, domnu' Leibuca, a fost la școală; poartă straie ca noi, — da' sufletu'ntrînsu' tot de sălbătăciune. Umblă de-un an după o fată ș'acu l-a apucat un fel de disperare. Eu tac, dar toate le observ. A pus pe Țarcă în buza tunului. Pe urmă el își spală mînile. Nici nu știe, nici n'a văzut.

— Cum își spală mînile? Da' de ce să-și spele mînile, domnu' Alecu?

— Așa. Crezi că nu știu cum are să se sfîrșească afacerea asta? Știu, cașicum aș fi Dumnezeu. Muntele-i nalt, Bistrița-i adîncă. Într'o zi au să-l bocească femeile pe Ilie Bădișor..."

Ovreiul se sculă tulburat în picioare.

„Nu se poate! nu se poate, domnu' Alecu! strigă el mișcat. Dumneata ești un om ciudat și mă îngrozești așa totdeauna. Da' nu ești rău. Dumneata poți să faci ceva și să împiedici..

— Nu, domnu' Leibuca, nu pot face nimica, răspunse încet și lin Alecu Deșca. Patimile oamenilor de-aici sînt ca vîntul și ca apa: nu le poate nimeni opri... Asta-i, domnu' Leibuca... Apoi nu vezi dumneata ce face notarul nostru? Trimete vești mamei flăcăului; se duce și stă de vorbă cu baba Paraschiva, ese'n calea fetei; aici la cantină într'o zi vorbește 'n gura mare de patima lui; mai alaltăieri, vorbește iarăși despre asta cu Țarcă, nu-i așa?

— Așa-i. A vorbit.

— Apoi nu vezi dumneata singur, domnu' Leibuca, unde merg treburile? Eu dacă știu cine-i Țarcă, și dacă-l știu amestecat aici, și dacă-l văd azi vrînd să muște ca lupu', știu ce-are să se întîmple. Dar ce pot face? Pot să mă țin de dînșii? Nu pot să mă țin de dînșii. Îi las cu Dumnezeu. Aici omu', apa, vîntu' și fiara-s la fel, domnu' Leibuca. Poți s'aduci păhărelele de rom, dacă nu te superi.

— Îndată. Da' eu nu cred, domnu' Alecu. Așa-ți place dumitale, să vii sara și să-mi spui de-acestea. Mie-mi pare bine ca vii. Dumneata ești stăpînirea și eu mă simt bine cu dumneata; măcar că mă vîri în toate boalele. Eu nu cred că ai să fie ce spui dumneata.

— Bine, dumneata nu crede. Dumneata ești om din cetate. Acolo cînd se face moarte de om, se'ngrozesc, toți și se bat cap în cap. Aicea viața omului ca floarea cîmpului, domnu' Leibuca, cum scrie la psaltire. Într'o zi are să se'ntîmple pe Bistrița o pozna, domnu' Leibuca, și ziua aceia nu-i departe..."

Ovreiul rămase ghemuit și înfiorat la locul lui, pe cînd obrazul de babă turcească al lui Alecu Deșca se încrețea într'un rîs tăcut și straniu.

VI.

„Baba-Turcească" avea dreptate. Trebuia să se întîmple ceva. Dela postul lui, de lîngă primărie, de lîngă prăjină cu steag spălat de ploi, domnu' Alecu Deșca băga de samă la toate cîte se petreceau pe vale și pe poteci, și le însemna în capul lui sub zîmbetul încremenit al obrazului. Privirea lui țecnușie parcă trecea și prin păreți. El putea să spuie că-i de față la sfaturile lui Petrea Țarcă cu domnu' Maicieș. Căci de cîteva zile plutașul, regulat, în amurg, suia drumul la căsuța notarului, cu pasu-i săltat și cu toporul sub braț.

Domnu' Alecu Deșca fuma, stînd călare pe scaunul lui, cu spătaru'n față, cu brațele'ncrucișate pe spătar și cu bărbia pe brațe. Fumul țigării avea întortocheri și zvîrcoliri de vietate în limpezimea zilelor acelora de început de toamnă. El vedea și pe părintele Uliță-Ferbinte umblînd fără astîmpăr cînd pe-o cărare, cînd la o cotitură de hudiță.

Părintele Costache se deșteptase și el și umbla să facă o rînduială după capul și interesele lui. Mai întăiu de toate el era prieten cu notarul. La poarta lelei Irina își pocnea palmele una de alta și se minuna.

„Cum poți dumneata, femee harnică și gospodină, lele Irină,

năcăjită și văduvă, să suferi una ca asta: să-ți îmbrobodească flăcăul și să ți-l facă neom.

— Da, părinte Costache, sărutăm dreapta... închipuește-ți ce lume ră în ziua de azi! O ticăloșie de fată, cît o mîță, se ține de capul lui Ilie și nu se lasă! Și doar am fost la Paraschiva și i-am spus: Ține-ți, cuscră, fata, că nu-i frumos!... Da' nici ea nu-i bucuroasă, saraca... Și mi se jeluia că nu poate stăpîni asemenea ghiavol, cum nu poți stăpîni un cîrd de epuri... Dacă văd, părinte Costache, una ca asta, ațin calea fetei, o iau răpede ș'o întreb: Fată hăi, da' cum de nu-mi lași tu flăcău 'n pace?...

— Așa-așa... Și ea ce-a spus?...

— Doamne, părinte, dacă ți-oiu spune, n'ai să mă crezi... Ea n'a spus nimica. A stat așa uitîndu-se la mine. Pe urmă s'a apropiat cu capul plecat și mi-a sărutat mîna... Mătușă Irină — zice — într'o zi are să mă fure Ilie ș'are să mă aducă la dumneata pe cuptor... Să nu mă osîndești și să nu mă asuprești, zice, că și dumneata ai fost ca mine. Și eu lui Ilie nu-i doresc niciun rău... Iaca, părinte, astă vorbă mi-a spus... Ce pot să-i fac? Eu, drept să-ți spun, sfinția ta, m'am uitat la dînsa cu lacrimi în ochi, așa m'a apucat de inimă...

— Apoi, văd, apoi văd... grăi cam batjocoritor părintele Costache. Ți-ai adus aminte de demult. Știu eu...

— Ei, părinte, zi-i tinereță și te mîntuie..." răspunse văduva oftînd.

Tropăind răpede și cu aripile antereului pîlpîind, preotul Costache răsări pe altă hudiță, la altă poartă. Și Alecu Deșca îl vedea stînd îndelung rezămat de-un stîlp bătrîn de brad, sub streșina porții, și dînd din mîni către baba Paraschiva, care-l asculta cu catrința'n brîu, cu mînicele suflecate, cu brațele subpuse.

Dar Alecu Deșca vedea și pe notar umblînd fără astîmpăr în amurg, în calea fetei. Îl vedea un sat întreg. Căci după umilința dela crîșma lui Bulbuc, acuma parcă nu se mai putea opri. Fata se întorcea cu alte copile, din munte, în urma vacilor, cînd asfințitul înroșea țancurile. Și el se afla acolo, în calea lor, bătîndu-și pantalonii cu vîna de bou. Uneori se oprea și parcă asculta cîntecul tălăngilor; și se uita într'un singur loc. „Se uită la buricu' dracului..." șopteau și chicoteau fetele rîzînd înfundat.

Într'un rînd opri hotărît pe Mădălina. Și se răsti către celelalte fete:

„Ce stați? voi duceți-vă și vă vedeți de treabă. Ascultă, Mădălină, zise el către fată, privind-o ațintit și neguros. Eu vrau să te mai întreb odată: Ești legată pe veci de altul, și către mine nu te mai întorci? Răspunde la asta...

— Domnu' Mateieș, eu n'am nimic a-ți răspunde... zise liniștit Mădălina.

— Ascultă, Mădălină. Tu nu vezi că s'au isprăvit toate? La crîșmă el m'a înfruntat pe mine față de-o lume. De-acu eu n'am hodină până ce nu-l mătur din calea mea. Asta-i lucru hotărît și legat cu jurămînt...

— Domnu' Mateieș, nu te gîndești la pacat? vorbi fata aruncîndu-i o căutătură iute.

— Nu.

— Bine, dar el cu nimica nu ți-i dator. Rău nimăruia n'a făcut. De nicăeri nu-l poți apuca. Ce-i poți face?

— Mădălină, lasă-l. Atîta-ți spun. Altfel sufletul tău are să răspundă înaintea lui Dumnezeu!..."

Alecu Deșca-l văzu pe Mateieș Scovarză îndreptîndu-se după aceia cu pași mari spre cantină. „Am să vorbesc eu cu Jidovul, gîndea el. Acu se duce să bele. Bea ca să se ațîțe și să se hotărască la ceva..."

Cu masca-i încremenită'n zîmbet neclintit, jandarmul se sculă de pe scaun, își aprinse altă țigară și porni încet, la vale, cu sabia zîngănind. Se abătu pe-o hudiță și se opri la poarta lelei Irina. Bătrîna mulgea vaca. Flăcăul eși din umbra tinzei și veni către Alecu Deșca.

„Ieși pe poartă și hai cu mine până mai încolo..." zise jandarmul.

Flăcăul îl privi cu luare-aminte și cu grijă... Cînd ajunse alături, Deșca îl bătu pe umăr cu mîna stîngă:

„Măi băiete, nu te tulbura, eu n'am nimica cu tine. Tu ești om drept și curat. Dar vroiam să te'ntreb un lucru.

— Întreabă-mă, domnule șef, și eu îți răspund, grăi răpede Ilie Bădișor.

— Așa, foarte bine, văd eu că tu mă cunoști pe mine. Eu nu asupresc și nu sfânțuesc. Eu îs om drept, măi Ilie, și eu dac'aș fi intrat în tagma monahicească, m'ași fi putut face un egumen, ori un mitropolit. Așa eu mă uit, măi băiete, în jurul meu, și toate le văd și le pricep. Bre, eu știu demult că tu te ai bine cu Mădălina. Da' eu în dragostele tinerețelor nu mă amestec... Le-a lăsat Dumnezeu omului, ca să-l facă să mai uite de bătrînețe și de moarte. Da' tu știi, măi Ilie, că te dușmănește Mateieș Scovarză?

— Știu, domnule șef, dar eu de el nu mă tem.

— Bine, bine, știu eu că nu te temi. Da el poate-i mai tare dacă are un tovarăș. Da' poate-ți sare unul în spate prin întuneric. Da' poate se prăvale peste tine un bolovan din munte. Măi băiete, fii cu grijă. Așa mi-am făcut eu socoteală, că trebuie să fii cu grijă..."

Și rînjind ciudat, Baba-Turcească bătu iar pe umăr pe flăcău. Pe urmă porni încetișor și legănat spre cantină și o vreme flăcăul rămas pe loc îi auzi tot mai slab și mai departe zăngănitul săbiei.

Ca deșteptat din gînduri, Bădișor făcu cîțiva pași spre Bistrița. Pe urmă își aduse aminte de vorbele lui Deșca și clătină din cap zîmbind. Se întoarse cu pași mari acasă, intră furișat în tindă și căută în cotlonul știut baltagul. Își zvîrli din fugă pe umeri cojocelul și răspunse dela poartă maică-sa, care întreba din căsuță cine-i. Prin înserarea albăstrie, pe o potecuță oablă, se lăsă înspre Bulboană, unde-l aștepta Mădălina lui...

VII.

La trei zile după asta, în noaptea Sintămăriei, căzu un brumărel ca o sticlă pisată pe valea Bistriței, și sfertul de lună tirzie, spre zori, poleia costișele, sălciile și bolovănișurile grămădite de puhoaie. Luceafărul de ziuă eșise deasupra munților pe o fișie sură de nour. In căsuța lui, domnu' Mateieș Scovarză se trezi din somn greu, de bubuituri în ușă și glas de om.

„Eu sînt, domnule notar, striga de-afară Petrea Țarcă. Deschide răpede!"

Scovarză era încă tulburat de visuri. Lumina de lună intra ca un fum pe ferestre. Luceafărul parcă-l privea ca un ochiu și clipea cu gene de raze.

„Deschide, domnule Mateieș!

— Ce este? ce strigi așa?" întrebă notarul trăgînd zăvorul.

Plutașul păși în odaie rîzînd, și notarul simți miros puternic de tutun și de rachiu.

„Ce este, bre omule? Vii dela crișmă.

— Firește. Vin dela Bulbuc. Da' vin cu veste mare, domnule Mateieș. Imbracă-te și pe loc să pornim. De-acu nu ne mai scapă, domnule Mateieș. Ii port eu de-o vreme sîmbetele; acu mi-a picat în labă.

— Vorbești de Bădișor?

— D'apoi de cine? de bunica? Asară vine la crișmă vatavu' dela *firmă*. Un jidov, nici nu știu cum îl chiamă. Caută plutaș s'aducă douăzeci de catarguri mari, numaidecît azi, în zi de Sintămărie, din gura Barazului. Că trebuie mîni să le sloboadă numaidecît la Piatra. Au ei afacerile lor care nu sufăr întîrziere. Ei lucrează cu ciasornicu'n mînă.. Da' oamenii toți s'au ferit, se'nțelege. Mîni — adică azi — e sărbătoare și hodină. Te mai duci, ca creștinu', la crișmă... Eu unu știu că n'am vrut să mă prind...

— Stăi, bre Petre, stăi, — îl întrerupse notarul. Ce are a face asta și cu Bădișor.

— Apoi dacă nu vrai să m'asculți, domnule Mateieș... Să vezi. S'a dus Jidovu'. Noi stăm, mai bem o singeapă de rachiu, mai povestim de-a noastre... Așa, într'un tîrziu vine unu' Timofte și spune că s'a găsit plutaș pentru gura Barazului. Cine? Ilie Bădișor. El îi mai lacom de parale decît alții. Lui nu-i trebuie crișmă și petrecere. Dacă-i dă preț mare, el aduce catargurile. Și zice Timofte, chiar a și pornit să le-aducă!"

Notarul se frămînta, cîștigat de însuflețirea plutașului, și începea să se îmbrace.

„Acu-i acu, domnu' Mateieș... urma Țarcă, vîrîndu-i-se în suflet. Zi de sărbătoare: în munte și pe Bistriță nu lucrează nimene... El pornește singur. Dacă dă în niște stînci, se chiamă că l-a pedepsit Dumnezeu pentrucă muncește în zi oprită..."

Gura lui Țarcă se întinse într'un rînjet negru în lumina lunei. Se clătina ușor și-și ciocănea fruntea c'un deget, minunat el singur de planul lui.

„Hai, domnu' Mateieș. Nu sta. Luăm cai... Dupăce se'ntîmplă pedeapsa lui Dumnezeu, domnu' Mateieș, noi răpede sîntem înapoi... Vorbim cu oamenii, trecem la crișmă, și ne mirăm și noi grozav cînd aflăm că s'a dus feciorul' să caute pe tatu-său, în fundul bălții..."

Scovarză de cîteva clipe nu mai era stăpîn pe el. Zmulgea din colțuri straiele ca prins de friguri. Toată otrava adunată în luni de zile, și sporită în vremea din urmă cu disperare și umilință, se răscolise în el, aburea și-i împăinjenea judecata. Se răsturnă spre plutaș și-i puse mîna în beregată, gemînd înăbușit:

„Taci din gură! taci din gură! Să nu te-audă cineva! Nu te-a zărit nimeni cînd ai intrat aici?

— Nu m'a văzut nimeni, domnu' Mateieș, n'ai grijă. Eu is vulpe roșie..."

Inveselit și de-această glumă, Petrea Țarcă se bătu cu mîna peste tașca dela șold:

„Am luat cu mine ș'oleacă de putere. Un clondiraș cu spirt. Am eu acu un coraj ș'o putere, domnu' Mateieș, ca la o zi de vînătoare..."

Notarul își trăgea, zmuncit, paltonul pe mînici. Impinse cu umărul pe plutaș:

„Ce stai? Hai să mergem!

— Mergem. Cum nu? Da' cai sînt?

— Sînt. Găsim sub pădure. Cred că altceva nu trebuie să mai iau.

— Nu se află, domnu' Mateieș, vai de mine! Noi nu punem mîna. Bistrița are să-i știe de samă!

— Așa-i..." mormăi notarul. Și parcă-l apucă un tremur de frig. Zgribulit păși afară, învîrti de două ori cheia în ușă, și oftă prelung, parcă ar fi scoborît de pe umeri o povară. O apucă răpede la deal. Știa că trebue să ajungă numaidecît la gura Barazului. Simțea că numaidecît trebue să se petreacă un lucru mare, în ziua aceia, un lucru pe care el nu-l mai putea opri. Și după aceia poate-i va veni alinarea și o clipă de plăcere cu inverșunare dorită.

Cînd ajunseră, pe cai fără șele, pe culmea Vătuiului, ca să treacă dincolo, în rîpa Barazului, răsărea soarele în picle ușoare. O tăcere mare stăpînea codrii și valurile încremenite ale munților. Din stînga, din rîpi, dela Sihăstrie, porni un tremur dulce și ușor de toacă; apoi sunară o vreme clopotele cu adieri de cîntec. Cei doi tovarăși se opriră o clipă, cercetînd în rîpă balta pe care lunecau perdele de neguri luminoase... Dincolo, pe un drumeag stîncos, umbla călare bărbătește o munteancă învălită în cojocel. Ș'un șirag de căluți, cu poveri de desagi cu popușoi, umblau cu capetele plecate, legați unul cu coada altuia, călătorind spre un sat de plăieși și venind din tîrgurile dela cîmp.

Domnu' Mateieș și Petrea Țarcă trecură culmea și intrară în valea Barazului. Intr'un cotlon de pădure, descălicară. Nu mai aveau mult până la gura pîrăului. Locul era singuratic și nădăjduiau să

se afle ei singuri cu flăcăul între ape... Plutașul își scoase ciondirașul și-l înfățișă lui domnu notar. Mai întăiu Scovarză îl lovi cu dosul mînii și-l dădu la o parte. Apoi se răzgîndi, îl apucă, și-l duse la gură, înghițind prelung. Țarcă rîdea și sta cu mîna întinsă ca o ghiară:

„Bun! Da' să-mi lași și mie, domnu' Mateieș. Asta-i doftoria mea!"

Domnu' Mateieș găsi gluma foarte potrivită și-i întoarse ciondirașul rîzînd și el, cu ochii sticlind aprins.

Pășiră cu hotărîre printre brazi răsturnați și rămaseră privind cu luare-aminte spre clădirea de scînduri a fierăstrăului. Acolo era liniște; nu se simțea nici o mișcare. In dreapta lor, Barazul, iezit de opusturi, se întindea într'o baltă largă și lină, pe care stăteau îmbulzite trupuri albe de brazi cojiți: butuci și catarguri.

Aici, apele pîrăului, grămădite și liniștite în *hait*, așteptau ceasul să umfle undele împuținate de secetă ale Bistriței și să mîie mai răpede și mai plin plutele spre vai. Ș'aici era singurătate și liniște. Pe sub luciul verde al iazului, fulgerau cînd și cînd păstrăvi ca niște andrele de argint.

„Nu-i aicea, zise Mateieș Scovarză, încruntînd sprîncenele. N'a ajuns încă?

— Ba a ajuns... răspunse plutașul trecînd între tarașii opustului; da'am venit noi cam tîrziot. Pluta de catarguri trebuie să fi fost dincoace în Bistrița. Acuma nu-i. A dezlegat-o nu demult ș'a plecat..."

Notarul își frămînta mustața în dinți. Intoarse ochii crunți spre Țarcă.

„Atuncea cum facem?

— Hm! cum facem? Este leac la toate, domnu' Mateieș! Cu mine nu mori. Eu m'am gîndit pe drum că poate nu-l prindem aici. Știam că sînt în hait plute ușoare, aduse pe pîrău, și nedezlegate încă. Sînt de față, poți să le vezi și dumneata. Dăm drumul apei, ieșim cu pluta 'n Bistriță, și haitu ne duce ca un harmasar peste el... Il cădem din urmă 'n spate..."

O lucire crudă fulgeră în ochii lui Scovarză. Se 'ntoarse spre plutaș, îl cuprinse de umăr și-l izbi înainte-i. Rosti scurt o singură vorbă:

„Hai!"

Scurt, Petrea Țarcă trase de sub cojocel toporul, cu rînjetu-i de mulțămire. Amîndoi trecură la opust și ridicară cu scripții, pe lanțuri, poarta apelor. Din liniștea lui verde, iazul tresări deodată furiș, năboind spre Bistrița. C'un șuet de furtună se prăvăli cel întăiu talaz. Și amîndoi tovarășii, coborîți grabnic pe-o plută ușoară de grinzi, trecură în lungul întăriturilor de piloți și săltară într'o învolburare de aripi de apă, în albia cea mare a rîului. Pe coama nahlapilor iuți porniră la vale. Inaintea lor parcă fugeau cai încordați, lunecînd pe deasupra undelor Bistriței...

„Ține-te bine, domnule Mateieș. Avem să-l ajungem!" striga plutașul dela cîrma de dinainte.

Plutiră așa o vreme, cu mare răpeziciune; și într'adevăr, după un pătrar de ceas, zăriră către vale pluta flăcăului cotind după stînci. Țarcă ridică fruntea. Pe potecile malurilor nu se zărea nimeni. Răpeziți de hait, se duceau ca amețiți în freamăt de valuri. Mateieș Scovarză sta cu ochii țintă înainte, aplecat și ținînd strîns coada toporului înfipt în plută. Avea în privire ceva bolnav și rătăcit...

„Il ajungem în Bulboană!" îi strigă la ureche Petrea Țarcă.

Il ajunseră cu adevărat pe flăcău către Bulboana-lui-Vălinaș. Se prăvăliră asupra lui din cotitură. Bădișor, întorcînd capul, îi văzu deodată răpeziți cu pluta lor într'a lui și, plecîndu-se ca fulgerul, își zmunci toporul dintr'un catarg... Ei veneau, — dar nu băgaseră'n samă că și 'n urma lor fugeau săltînd pe nahlapi trupuri de brazi scăpate din închisoarea de ape: veneau îmbulzindu-se, atingîndu-se și despărțindu-se, parcă se luaseră la întrecere. Și cînd ei dădură lovitură de berbece în pluta lui Ilie Bădișor, brazii din urmă, pocnindu-se și tălăzuindu-se, îi izbiră năprasnic; și într'o clipă pluta li se desfăcu într'o mulțime de înotători fantastici care se cufundau cu capu 'n jos și săltau iar pe luciu...

Lovit și zvîrlit înainte de un capăt de grindă, domnu Mateieș Scovarză se prăbuși deodată între plute și nu mai eși deasupra. De aceia îi sticlise în ochi luceafărul zorilor: pentrucă după trudă și grabă, s'ajungă clipa aceasta.

Ceilalți doi oameni își mai păstrară ca'n două bătăi de aripă cumpăna pe lemnele desfăcute. Apoi Ilie Bădișor aruncă de pe el cojocul și, cu toporu 'n mînă, se zvîrli în apă.

Se aflau chiar la intrarea Bulboanei, în albie îngustă, între lespezi oable de stîncă de var. Era acolo un vechiu loc de primejdie, pe care-l cunoșteau bine plutașii. In partea satului, catargiii cei de demult desbătuseră în piatră, la fața undelor, o vatră îngustă pe care să se poată cățăra cei primejduiți, la vreme de cumpănă. Dela vatra aceia, trepte tăiate 'n părete puteau scoate pe om deasupra malului.

Intr'acolo se îndreptă Ilie înnot. Cîțiva butuci veneau bulziș asupra lui c'un plescăit înădușit de val. El se dădu afund, cu capu 'n jos, fără să-și lase toporul. Numai pălăria rămasă pe apă, începu a sălta veselă înaintea brazilor. Zvîrlind din picioare și trăgînd apa sub el cu'n braț, flăcăul trecu nevăzut pe dedesupt și răsări pufnind cu spaimă lîngă vatra catargiilor.

Gîfîind trudnic se prinse cu toporul de-un colț de piatră și se aburcă încet deasupra. Chiar atunci, aruncîndu-și ochii îndărăt, văzu pe Țarcă cu fruntea plină de sînge, cu ochii holbați și gura căscată, zbătîndu-se în înot voinicesc spre aceiași scăpare. Cașicum ar fi fost împuns de suliță, Bădișor se încordă, crunt, se ridică în două picioare și înălță amenințător toporul.

Petrea Țarcă începu a urla înfricoșat:

„Nu da, măi Ilie! Nu da! fie-ți milă de mine, măi băete!"

Și întinse cu deznădejde o mînă spre el. Bădișor era încă zguduit de înfiorarea morții. Stătu o clipă la îndoială, parcă nu pricepea despre ce-i vorba... Pe urmă, ferindu-și toporul cu stînga,

zmunci și-și desfăcu de pe mijloc cureaua și zvîrli un capăt celuilalt.

Țarcă se trase lîngă el și rămase cu tîmpla lipită de stîncă. Parcă era înjunghiat și-și dădea sufletul. Întoarse ochii spre Bădișor și vorbi ca'ntr'o oftare:

„Iartă-mă, Ilie. Eu cu tine nu mai am nimica...“

Flăcăul simți un nod în gît și îngînă tulburat:

„Bade Petre, și mie parcă mi s'a deșertat sufletul de toate...“

Apoi începu a răcni și a face semne la oamenii care se arătau pe maluri.

VIII.

Către sară, apa lepădă mai la vale de Bulboană leșul domnului Mateieș. Cum se vesti asta'n Ponoară, sosi la fața locului domnu' primar Dăscălescu, și părintele Uliță-Ferbinte cu anteriul pălălăind, și domnu' Șaga-Mițel cu luleaua în colțul din stînga al gurii. Veni și domnu' Alecu Deșca cu zîmbetu-i încremenit de mască. Părea totuși negurat, nemulțămit și jignit oarecum că în tainicele lui socoteli uitase vicleniile apei și înotătorii fantastici. Leibuca Leizer, sosit și el gîfîind și galbăn, îl privea însă c'o nestăpînită admirație. Ceilalți oameni din sat priveau cu liniște pe cărturarul lor căzut. Muerile întindeau capetele una pe după umerii alteia și suspinau prelung, cu mîna la gură...

Mateieș Scovarză privea cu ochii sticloși și'ncremeniți cerul de toamnă și din gură i se prelingeau pe nisip două ațe de sînge.

Dupăce părintele Costache făcu o reflexie tristă asupra nimicniciei vieții acestia, fruntașii se întoarseră de către mort și se sfătuiră cum să facă chiar adouazi, la bisericuța de pe măgură, o cinstită și frumoasă înmormîntare notarului comunei. Părintele mai ales se înfierbînta și dovedea că altfel nu se poate. Numai Alecu Deșca, cu obrazu'ntre el însă zîmbind dus în planurile lui, cugeta dacă trebue ori nu să înceapă încurcate și neistovite cercetări...

„Nu cred că mai trebue, — zise el dînd din cap, — și tresări privind în juru-i.

— Ba, trebue, domnule Alecu, trebue numaidecît! strigă popa răsucindu-se spre el.

— Nu putem uita datoriile către morți...“ zise grav și Italianul pîcîind din pipă și închizînd trist pleoapele.

Ovreiul îl privea cu ochii lui vii și ascuțiți și tăcea, la o parte.

Adouazi a fost înmormîntarea, și s'a strîns pe măgură, la bisericuță, tot satul. Cerul deasupra era tulbure și vîntul înălțimilor mătura nourii cenușii, zdrențuindu-i în țancurile munților. De pe Bistrița veneau învăluiți, buhai de neguri. În mulțimea, care asculta glasul preotului, cîntările psaltului, și cu sunetul clopotului, își făcuse loc și Ilie Bădișor, pălit la față și cu ochiul adîncit ca de-o umbră.

Peste mulțimea cu capete plecate, prin negura umedă pe care vîntul o mîna din văgăuna apelor, tremurară glasurile cîntînd veșnica pomenire. Și bulgării sunară pe sicriul alb. În clipa aceia cei doi ciobani chemați dela stînele de sus suflară în buciume o chemare prelungă și sfîșietoare, care tremura straniu pe văi, către depărtările nevăzute...

Femeile din mulțime începură a plînge. Ilie Bădișor întoarse ochii trudiți spre dînsele și văzu între casînci și catrințe pe Mădălina lui suspinînd c'o mînă la tîmplă. N'o văzuse de două zile. Ș'o privea, parcă n'o văzuse de ani. Era albă și frumoasă. Era dragostea nopților lui, în vremea cînd încă nu intrase în el ca un șarpe fiorul morții. O privea prin negură și i se părea că tot se depărtează de el, pecînd buciumele sunau cîntare de mort, ca'n vremuri străvechi, cînd nu erau în munți nici surtucari, nici fierăstraie.

Mihail Sadoveanu

Cyrano de Bergerac

DE

EDMOND ROSTAND.—Romîneşte de MIHAI CODREANU

ACTUL III

SCENĂ BALCONULUI

CYRANO (către Christian.)

O poţi striga!

(oprindu-l o clipă cu gestul.)

Aşteaptă s'arunc puţin prundiş

în geam!

(după ce a adunat puţin prundiş şi l-a aruncat în geamul Roxanei.)

Acum!

CHRISTIAN

Roxana!

ROXANA (deschizînd puţin fereastra.)

E cineva'n frunziş?

CHRISTIAN

Eu, Christian. O clipă.

ROXANA (cu dispreţ)

Ce vreţi?

CYRANO (de sub balcon, lui Christian cu vocea înăbuşită.)

Vorbeşti prea tare!

CHRISTIAN

Voiam...

ROXANA (acelaşi dispreţ)

Plecaţi... Vi-i vorba stîngace.

CHRISTIAN

Indurare!

ROXANA (acelaşi joc.)

Nu; nu vă mai sînt dragă!

CHRISTIAN (căruia Cyrano îi suflă cuvintele.)

Cînd ard mai mult de dor,

Mă'nvinuiţi că dorul mi-e stins!

ROXANA (care voia să'nchidă fereastra, oprindu-se.)

Mai binişor!

CHRISTIAN (acelaşi joc cu Cyrano.)

Crescînd, îmi sfarmă pieptul, amorul meu fanatic,
Căci sufletu-mi e leagăn copilului sălbatic.

ROXANA (înaintînd în balcon.)

Mai bine. Dar cruzimea aceasta de-i simţiţi,
De ce amorul vostru din leagăn nu-l striviţi?

CHRISTIAN (acelaşi joc cu Cyrano.)

Am încercat adese, dar... tentative nule,
Căci nou născutul, doamnă, e un micuţ Hercule.

ROXANA (încîntată.)

E şi mai bine!

CHRISTIAN (acelaşi joc cu Cyrano.)

Astfel că lesne-a şi răpus
Pe cei doi şerpi: Orgoliul şi Indoiala.

ROXANA (cu coatele pe balcon. Din ce în ce mai încîntată.)

Spus

Cu totul bine; însă, vi-i replica tardivă.
Ori, suferiţi de gută, ştiţi... imaginativă?

CYRANO (trăgînd pe Christian sub balcon şi strecurîndu-se în locul lui.)

Nu merge-aşa. In lături!

ROXANA

Vă şovăesc mereu

Cuvintele pe buze.

CYRANO (vorbind cu jumătate de glas şi imitînd pe Christian)

E noapte... şi e greu
Pe dibuite'n umbră, urechea să v'o cate.

ROXANA

Nu'ntîmpin' cu-ale mele aşa dificultate.

CYRANO

Fireşte, ale voastre mai bine nimeresc,
Căci eu de-a dreptu'n suflet pe toate le primesc;
Ori, sufletul mi-e mare şi-urechea voastră-i mică;
Coboară iute-a voastre şi-a mele se ridică; —
Le trebueşte vreme mai lungă la urcat.

ROXANA

De cîteva momente se urcă minunat.

CYRANO

Deprins-au obiceiul gimnasticei aceste.

ROXANA

Par a vorbi din vîrful unei înalte creste?

CYRANO

O da! Și orice vorbă mai grea, de mi-ați svîrli
Din înălțimea asta pe suflet... aș muri!

ROXANA (făcînd o mișcare)

Cobor...

CYRANO (cu vioiciune)

Nu, nu!

ROXANA (arătîndu-i banca de sub balcon.)

Atuncea, urcați pe bancă iute!

CYRANO (dîndu-se înapoi cu spaimă, în noapte.)

Nu.

ROXANA

Pentru ce?

CYRANO (cuprins din ce în ce mai tare de emoție.)

Acestor dumnezeești minute,
Lăsați-le fiorul suav de-a ne putea
Șopti pe nevăzute.

ROXANA

Cum, făr'a ne vedea?

CYRANO

O, da! E adorabil! Ca printr'un văl misteric,
Zăriți o mantă neagră pierdută'n întuneric...
Și-o rochie văd, albă, ce flutură'ntre foi:
Eu nu-s de cît o umbră..., și-o strălucire, voi!
Oh, dac'ați ști ce'nseamnă acestea pentru mine!...
De-avui vre-o dată vervă...

ROXANA

Vorbiți ades prea bine!

CYRANO

Cuvîntul, pînă astăzi, nicicînd nu mi-l scoteam
Cu-adevărat din suflet.

ROXANA

De ce?

CYRANO

Căci vă vorbeam

Tot prin...

ROXANA

Prin?

CYRANO

Prin vîrtejul ce-l simte ori și care

Pătruns de ochii voștri; — pe cînd acum îmi pare
Că pentru'ntâia oară, Roxana, vă vorbesc.

ROXANA

E drept! Cu totul altul și glasul vi-l găsesc.

CYRANO (apropiindu-se înfrigurat.)

Așa-i, cu totul altul! În noaptea protectoare
Cutez să fiu eu însumi... Cutez... Dar ce spun oare?...
Nu știu nimic... Iertați-mi emoția... Nu pot...
Momentu'i pentru mine frumos și nou de tot!

ROXANA

E nou?

CYRANO (tulburat și căutînd mereu să se reculeagă.)

E nou, — căci teama în suflet mi se sbate,
De-a'mi fi în rîs luată orice sinceritate...

ROXANA

De ce, în rîs luată?

CYRANO (cu avînt. Gata a se da pe față.)

De...

(reculegîndu-se iar.)

De-ori și ce avînt!:
Pun spirit pe simțire, ca un discret vestmînt,
Căci mintea-mi se oprește din sboru-i către stele
De frică de ridicol... și smulge floricele.

ROXANA

Dar spiritul, încîntă.

CYRANO

Acum nu-i nimerit.

ROXANA

Oh! Niciodată încă așa nu mi-ați vorbit.

CYRANO

Dac'am fugi o clipă de tolbă, de săgeată
Și faclă, într'o sferă cu totu'mprospătată!...
De n'am sorbi pârâul cel fad, în picături,
Cu degetar de aur, — dar însetatei guri
I-am da cu prisosință să bea cu înfocare,
Nectarul fără seamăn din fluviul cel mare!

ROXANA

Dar spiritul?

CYRANO

Cu stilul, de ce să ne jucăm?:
V'am prins cu el, — ajunge!... Și-ar fi să insultăm
Parfumul, noaptea, ceasul acesta, toată Firea,
Strîmbînd ca'n bilețele de-a lui Voiture, iubirea!

Deci, astrele stropite pe-al cerului cristal,
Să ne desbrace-acuma de artificial:
Căci teamă mi-e că verbul cu dulcea-i alchimie,
Ne volatilizează a inimei tărie,
Golindu-ne simţirea puţin cîte puţin,
Pin' ce'n cuvinte fine, vezi finele deplin.

ROXANA

Cum, spiritul?..

CYRANO (tăindu-i vorba.)

Iubirea-l urăşte... şi e crimă
Să prelungeşti cu-amorul prea mult această scrimă!
Dar trebue să vină momentul suculent, —
Şi plîng pe cei la care nu vine-acest moment, —
Cînd ştim că o iubire măreaţă'n noi veghează,
Pe care ori-ce vorbă galantă, o 'ntristează.

ROXANA

Veni acum momentul şi pentru noi, socot;
Deci, ce-mi veţi spune oare?

CYRANO

Oh totul, totul, tot!
V'arunc aşa, de-a valma, cuvintele'n grămadă,
Fără să fac din ele buchete de paradă.
Mă'năbuş şi-mi pierd mintea, iubeşti dragă, n'am alt ţel,
Port numele-ţi în suflet ca şi'ntr'un clopoţel...
Şi cum mereu tot tremur de dragostea-mi nebună,
S'agită clopoţelul şi numele tău sună!
Nu uit nimic din tine şi tot ador! Ce vrai,
Ştiu zi cu zi trecutul! Vezi, an, la şapte Mai,
Cînd ai eşit de-acasă schimbaşi pieptănătura...
Şi-atîta drept lumină eu ţi-am luat figura,
Incît, precum spre soare cînd te-ai uitat profund,
Pe urmă vezi ori unde un cerc de foc rotund, —
Aşa, de cat la tine, privirea-mi vagabondă,
In tot ce-i ese 'n cale străvede-o pată blondă!

ROXANA (cu vocea tulburată.)

Da! E iubirea asta!

CYRANO

Iubire-i negreşit!
Da, apriga simţire de care-s stăpînit,
Cumplită şi geloasă în furia ei tristă,
Iubire e, — şi totuşi, de loc nu-i egoistă!
Oh, toată fericirea mi-aş da-o pentru-a ta,
Chiar dacă niciodată nimic tu n'ai afla,
S'ascult măcar în taină c'o mulţumire mută,
Cum rîde fericirea din jertfa mea născută!
Mereu cu-a ta privire în inimă-mi trezeşti
Virtuţi şi-avînturi nouă! Incepi să desluşeşti

Ce se petrece 'n mine?... Iţi dai tu seamă bine?...
Simţeşti sburînd din umbră, tot sufletu-mi spre tine?
Oh! prea-i frumoasă noaptea!... Prea-i dulce visul meu!
Vă spun aceste toate şi m'ascultaţi!... Voi... Eu...
E prea mult!... Nici în gînduri cît mai puţin modeste,
N'am cutezat vre-odată să sper la toate-aceste!
Oh, pot muri de-acuma, căci printre ramuri sus,
Ea tremură de vraja cuvintelor ce-am spus!
Căci tremuraţi ca frunza 'ntre frunze 'nfiorată!
Da, tremuri! - şi simţit-am, de vrai sau nu, de-odată,
Al minii tale tremur cu farmecu-i sfios,
Pe-un ram de iasomie cum se coboară 'n jos!...

(sărută ca scoasă din fire o ramură ce cade 'n jos.)

ROXANA

Da, te iubesc... şi tremur... şi-a ta sînt pe vecie...
Şi plîng... şi-s îmbătată!...

CYRANO

Atuncea moartea vie!...
Căci în beţia asta, eu... eu te-am abătut! —
Atît îmi mai rămîne a cere!...

CHRISTIAN (de sub balcon.)

Un sărut.

ROXANA (dînd îndărăt, surprinsă.)

Ce?

CYRANO

A!

ROXANA

Imi cereţi?

CYRANO

Insă...

(către Christian încet.)

O iai prea iute, frate...

CHRISTIAN (încet lui Cyrano.)

Vreau să profit de-aceste momente 'nfierbîntate!

CYRANO (Roxanei.)

Aşa-i, eu... eu... cerusem, oh cerule măreţ! —
Dar văd destul de bine c'am fost prea îndrăsneţ.

ROXANA (puţin desamăgită.)

Nu stăruiţi în asta mai mult?

CYRANO (încurcat.)

O, stărui... dară...
Fără să stărui; poate ciudat să vi se pară;
Ei bine, dar sărutul, — să nu mi-l acordaţi.

CHRISTIAN (încet lui Cyrano, trăgîndu-l de mantă.)

De ce să nu-l acorde ?

CYRANO

Taci Christian !

ROXANA (plecîndu-se pe balcon)

Spuneaţi ?...

CYRANO

Mă ocăram în şoaptă c'am prea luat-o 'n pripă,
Spunîndu-mi mie însumi : Taci Christian.

(Pajii încep să cînte.)

O clipă !

E cineva ! (Roxana reînchide fereastra. Cyrano ascultă pajii, din care unul cîntă vesel, iar celălalt lugubru).

Ton vesel, iar colo trist suspin ?
Ce-o fi, bărbat sau doamnă ?

(intră un capucin cu spinarea încovoiată de vremi şi merge dela casă la casă cu o lanternă în mînă, privind porţile.)

Oho, e-un capucin !

Scena a VII-a

CYRANO, CHRISTIAN, UN CAPUCIN.

CYRANO (către capucin.)

Dar ce-i finarul ăsta, vlăstar din Diogene ?

CAPUCINUL

Mă rog, pe-aci e casa Signorei Madelene
Robin ?

CHRISTIAN (încet lui Cyrano.)

Ne 'ncurcă popa. Ce vrea ?

CYRANO (arătînd capucinului o stradă care urcă la deal.)

La deal, mereu.

CAPUCINUL

Vă mulţumesc. O rugă ţi-oi spune, fiul meu,
Pe sfinţele metanii, până la boaba mare.

CYRANO

Îţi aibă Domnu 'n pază cucuiul din spinare.

(Capucinul iesă, Cyrano coboară scena spre Christian.)

Scena a VIII-a

CYRANO, CHRISTIAN,

CHRISTIAN

Obţine-mi sărutarea !

CYRANO

Nu !

CHRISTIAN

Azi, ori mai tîrziu...?

CYRANO

Da ! Va veni momentul ameţitor, o ştiu,
Cînd va uni motivul atracţiei fatale,
Musteaţa ta, cea blondă cu rozul gurii sale !

(către sine)

Aş prefera motivul...

(zgomotul obloanelor ce se redeschid. Christian se ascunde sub balcon.)

Scena a IX-a

CYRANO, CHRISTIAN, ROXANA

ROXANA (înaintînd în balcon.)

Signore !

(uşoară mişcare a lui Cyrano, jos.)

Mi-aţi vorbit

De... de...

CYRANO

Sărut. Cuvîntul e dulce, negreşit !
De ce dar gura voastră a-l spune se reţine ?
Cînd el vă arde buza, ce-ar fi chiar faptu 'n sine ?!
O ! Nu vedeţi în asta ceva de 'nspăimîntat !...
Pe nesimţite oare uşor n'aţi lunecat,
Trecînd din joc de vorbe printr'un vîrtej de patimi,
Din zîmbet la suspine... şi din suspin la lacrimi ?
Pe nesimţite încă mai lunecaţi uşor :
Din plîns la sărutare, e numai un fior !

ROXANA

Tăceţi, vă rog !

CYRANO

Sărutul, la urmă ce-i ?: Dorinţă
Expusă mai de-aproape. E o făgăduinţă
Precisă. Jurămîntul ce vrem a-l consfinţi.
E punctul roz ce-l punem pe i din a iubi.
Secret ce-l spunem gurii cu tainică surdină.
E-o clipă de vecie cu murmur de albină.
Nectar divin ce-acuză un gust suav de flori.
Printr'însul se respiră ai inimei fiori,
Cînd sufletul pe buze parfumul şi-l însamnă.

ROXANA

Vai, nu vorbiţi !...

CYRANO

Sărutul e-atît de nobil, doamnă,
Încît regina Franţei, regina chiar, pe-un lord
C'o sărutare-odată l-a fericit.

ROXANA (binevoitoare.)

De-acord!

CYRANO (cu avînt din ce în ce mai mare.)

Ca Buckingham port mute, durerea mea și plînsul:
O gingașă regină ador și eu ca dînsul...
Și 'ntocmai ca și dînsul sînt trist și credincios...

ROXANA

Și ești frumos ca dînsul.

CYRANO (aparte, revenindu-și în sine.)

Uitam că sînt frumos.

ROXANA

Veniți, culegeți mierea acestei flori divine...

CYRANO (împingînd pe Christian spre balcon.)

Sus!

ROXANA

Consumați nectarul...

CYRANO (același joc cu Christian.)

Sus...

ROXANA

Murmurul de-albine.

CYRANO (același joc)

Sus!...

CHRISTIAN (stînd la îndoială.)

Mi se pare-acuma că prea devin real!

ROXANA

O clipă de vecie!...

CYRANO (împingîndu-l spre balcon mai cu tărie.)

Sus iute, — animal!

(Christian se aruncă și, de pe bancă, frunziș și stîlpi, escaladează balustrada balconului).

CHRISTIAN

Roxana!

(o cuprinde cu patimă și o sărută.)

CYRANO

Ai! În suflet bizară 'nțepătură!
Banchet de-amor la care sînt Lazăr din Scriptură,
Sărut, — o fărmătură din tine mi-sai svîrlit...
Căci inima-mi în umbră simțesc că te-a primit; —
De vreme ce Roxana pe-o buză prefăcută,
Cuvintele rostite de mine le sărută!...

Mihai Codreanu

Metoda în metafizică

A găsi pentru *Metafizică* un ținut care să-i aparție și care să nu fie nici un painjeniș de ficțiuni, nici o regiune principial inaccesibilă spiritului nostru, înseamnă a întemeia oarecum posibilitatea ideală a metafizicii *). Pentru a beneficia însă în mod practic de această posibilitate, mai este de rezolvit încă o chestiune: să-i zicem acea a căilor de comunicație, a drumurilor care ar porni dela noi spre țara metafizicii, și care, dacă nu sînt bine croite, bine boltite și bine supravegheate, toate celelalte cîștiguri ar fi de prisos.

Prin urmare să vorbim de metoda în metafizică.

Chestiunea metodei este de-o supremă însemnătate în orice știință. Chiar acei care au avut norocul să facă descoperiri științifice, fără un prealabil studiu al metodii, ci printr'o aplicare oarecum instinctivă a unei bune proceduri — s'au grăbit, cei mai mulți, ca odată cu descoperirea făcută, să comunice publicului și calea pe care au ajuns la dînsa, convinși că aceasta ar putea sluji și altora, înlesnindu-le munca și crescîndu-le șansa. E de remarcat că oameni de știință ca Helmholtz și Liebig n'au recunoscut ca principal magistru pe vreunul din specialitatea lor, ci pe marele teoretician al metodelor, logicianul J. Stuart Mill.

Nici o mirare că fără o metodă bună nu se poate ajunge la țel, în nici o ramură științifică.

E un fapt al experienții tuturora că adevărurile științifice, nu stau de-agata elaborate la îndămîna spiritului nostru. Sîntem departe de acea stare paradisiacă, în care arborul științii și-ar apleca crengile încărcate de cunoștințe înspre noi: nu numai că arborul științii e infinit și ca atare ne-ar trebui un timp nesfîrșit spre a-l culege, dar chiar acele adevăruri care par mai aproape nu pot fi îndeobște imediat culese, trebuindu-ți o întreagă strategie spre a le cuceri.

Firește, mai ales cînd este vorba de chestii mari și adevăruri însemnate, cunoașterea metodei nu ajunge și mai trebue ceva: un dar firesc de-a ghici adevărul, de-a nemeri direcția și locul soluțiunii. Ceva care nu se poate transmite și nici învăța.

Este un cunoscut joc de salon care consistă din tăinuirea unui obiect și din îndatorirea cuiva să-l găsească. Pentru a se înlesni sarcina acestuia i se dă următorul ajutor: cineva e așezat la pian și

*) Sub titlul de „Metafizica și legitimitatea ei" am desvoltat această parte în „Viața Romînească" an. XII, No. 2, din Aprilie 1920.

sună regulat o clapă, de cîte ori acel care caută obiectul se găsește în apropierea locului unde e ascuns acel obiect. Așa ceva se petrece și la descoperirea adevărului. Sînt capete privilegiate, care sînt vestite de o clapă tainică a sufletului atunci cînd se află pe lîngă locul unde zace ascuns adevărul sau cheia unei deslegări. Și în timp ce atîția alții trec fără să bănuiască, fie acum că posedă sau nu metoda bună, alții, înzestrați mai bine și avertizați de acea clapă interioară, reușesc să descopere lucrul după care ceilalți s'au străduit în van... Cîți n'au avut înaintea ochilor priveliștea căderii unui măr!... și numai unul singur a simțit că acolo se ascunde unul dintre cele mai însemnate principii, ale mecanismului acestui univers.

Dar pe lîngă factorul care nu poate fi pus în formule, mai este din fericire, în cercetarea adevărului, și partea care nu atîrnă numai decît de individualitate și de dispozițiile ei deosebite, anume metoda, în bună parte impersonală și susceptibilă de-a fi studiată.

Dacă ar fi să facem o distincțiune între metafizică și științele pozitive în ce privește importanța pe care o are metoda la prima și la celelalte, am putea spune că dintr'un punct de vedere metoda are o însemnătate mai vitală pentru științe decît pentru metafizică, pe cînd din alt punct de vedere e tocmai invers.

Pe de oparte chestiunea metodei ar fi mai vitală pentru științe, fiindcă *acestea nu pot trăi decît din succese reale, în timp ce metafizica se poate întructîva întreține și cu succese aparente.*

Din cauză că hipotezele științifice sînt susceptibile în genere de verificare și faptele concrete se însărcinează să-ți arate îndată dacă soluția pe care a-i imaginat-o corespunde sau nu cu realitatea, nevoia unei metode bune e mai urgentă, întrucît aicea nu poți trăi cu iluziuni. Pe urmă descoperirea adevărului științific e de-o natură mai imperioasă pentru propria noastră conservare individuală. La metafizică nu există verificare concludentă și neîndoioasă. Aici, cu toate că năzuința spre adevăr e tot așa de vie poate, totuși aparențele adevărului nu sînt în chip tot așa de brutal dărîmate de adevărul adevărat. Aici hipotezele amăgitoare și pseudosoluțiunile se pot conserva mai mult și nu periclitează în aceiași măsură păstrarea imediată a ființei noastre. Din punctul acesta de vedere o metodă greșită nu produce rezultate identic de dăunătoare în metafizică și în științele pozitive.

Este însă un alt punct de vedere în care situația apare răsturnată. Posedarea unei metode temeinice pare de data asta chiar mai cerută la metafizică decît la celelalte științe. *Tocmai din faptul că* teoriile științifice sînt mult mai supuse controlului faptelor decît acele metafizice, decurge consecința că la metafizică temeinicia metodei rămîne aproape singura garanție că nu mergem pe drumuri rătăcite. La științe te avizează numaidecît desmințirea faptelor. La metafizică această desmințire e de regulă mult mai nesigură și mai slabă.

In toate aceste considerații era implicată o idee asupra căreia trebue să stăruim puțin, fiind deosebit de importantă și pentru desfășurarea ulterioară a expunerii. Anume ideia că domeniul metafizic este sustras controlului simțirilor noastre, că ipotezele și concluziunile metafizice nu pot lua niciodată forma unor fapte palpabile, mărginindu-se la supoziții mai mult sau mai puțin în armonie cu lumea faptelor, dar fără caracterul lor sensibil și concret.

Să facem pentru moment o presupunere fantastică și absurdă mai cu samă față de starea științii de astăzi. Să ne închipuim că

lumea ar fi sfera rotundă care se credea altădată și, dispunînd de mijloace pe care nu le avem nici astăzi, ne-am deschide drumul printre stele, până la cer, la Dumnezeu. Dacă într'o astfel de împrejurare ne-am ridica până la creatorul lumii și l-am putea privi în față (să ni se treacă și această aberație filozofică), dacă dar am avea o intuițiune normală și—să zicem—o experimentare directă despre acea regiune îndepărtată, până în acel moment socotită inaccesibilă simțurilor noastre și numai dedusă de unele meditări metafizice,—ei bine, acest ținut al speculațiunii spiritului nostru *ar înceta să mai facă parte din domeniul metafizic* și, în lipsă de alte regiuni sustrase controlului simțurilor, metafizica ar sfîrși de-a exista. Chiar pentru acei care n'ar face această ascensiune, regiunile celeste, din moment ce-ar avea proprietatea să intre în cercul experienții posibile, ar face tot așa de puțin parte dintr'o metafizică, întocmai cași ținuturile dela polul nord sau din cine știe ce alt ungher al pămîntului...

Domeniu metafizic nu poate fi acela care cade subt simțuri sau nu *mai* este metafizic, în cazul cînd fusese până la un moment. Din clipa în care se constată că poate fi perceput cu simțurile, e domeniu de cunoștință positivă ca orice alt ținut al experienții posibile. Condiția de existență a metafizicii este și rămîne *depășirea experienței și-a lumii observabile.* De aici și gradul ei de incertitudine, care dacă i-ar lipsi, n'ar mai fi aceia ce este...

Exemplul acela de fantazie l-am ales pentru motivul că'n simplitatea lui grosieră putea să ilustreze mai repede ideia care caut s'o evidențiez.

Putem completa însă și cu un exemplu mai puțin fantastic, ce mai are și deplină actualitate. Să luăm bunăoară fenomenele de spiritism. Ideia că aceste fenomene nu sînt opera unor șarlatani sau impostori, ci sînt realmente constatabile, își face drum din ce în ce mai tare și astăzi existența lor este recunoscută de oameni foarte serioși și chiar de savanți deprinși cu metoda observării științifice. Fenomenele de spiritism, așadar, ar exista. Una sînt însă fenomenele spiritiste, alta interpretarea lor. Doctrina spiritistă, după cum se știe, nu se mărginește la constatarea fenomenelor în chestiune, ci voește să le și explice atribuindu-le unor spirite incorporale, care vagabondează în spațiu după separarea lor de corp. Intr'un cuvînt spiritelor celor morți, care revin la anume chemări, răspund la chestiuni mișcînd mesele și mînile care scriu anume cuvinte...

Siguranța faptelor spiritiste — cum ar fi scrisul inconștient și străin de ideile sale, al acelei persoane care se chiamă medium — nu atrage cîtuși de puțin aceiași siguranță pentru interpretarea lor, care poate fi bună sau rea, în orice caz hipotetică. Faptele spiritiste sînt de natură empirică; explicarea lor, așa cum o înfățișează teoreticianii spiritismului, este de natură metafizică, întrucît invoacă factori suprasensibili. Incercările de-a se explica acele fenomene în mod curat psihologic, cu ajutorul inconștientului, a dublei personalități, etc... ar constitui dimpotrivă o explicare fără caracter metafizic, cu care însă nu se mulțumesc reprezentanții spiritismului, ce săvîrșesc în orice caz greșala de-a socoti egal de sigure faptele dela care pleacă și interpretarea pe care le-o dau. Această interpretare, precum spuneam, în teoria spiritistă, are caracter metafizic, și adaug, după credința mea, că avem de-a face c'o metafizică foarte contestabilă și extrem de naivă. Ipoteza spiritistă explicînd fenomenele de care se ocupă, raportîndu-le numaidecît la *o cauză care s'ar asemăna materialicește cu ele* (vedenia unui mort s'ar datori revenirii efective

a mortului însuși, vorbele ce se scriu în numele unui dispărut dictări sale proprii, etc...) este o extindere a acelei concepții științificește și filozoficește părăsită, care raportează orice senzație la o excitație externă asemănătoare cu dînsa,—adevărat duplicat al ei. Imaginea unui arbor s'ar datori în această concepție unui arbor care există întocmai aevea, senzația unui sunet, sunetului însuși și așa mai departe. Tot în aceiași categorie ar intra de pildă și faimoasa demonstrare a lui Descartes care voește să dovedească existența lui Dumnezeu, susținînd că noi n'am putea poseda în mintea noastră ideia despre o ființă perfectă și infinită, decît prin acțiunea unei ființi perfecte și infinite, care s'ar răsfrînge în idee. Cam acelaș îmi pare și cazul interpretării spiritiste, care atribuind acea aparență a unei comunicări cu morții, comunicării reale cu dînșii, concepe drept cauze ale fenomenelor respective, realități desigur neobișnuite dar asemănătoare cu fenomenele însele sau, ceiace e și mai naiv, le concepe după modul în care se face declarație, în cuprinsul fenomenelor spiritiste. Ca și cum o declarație a unui mediu e o mărturie suficientă asupra izvorului ei adevărat!

Dar nu despre valoarea interpretării spiritiste este vorba aicea; și pentru desvoltarea ordinei noastre de idei să presupunem chiar că acea teorie este admisibilă. Intru cît ea cuprinde *în orice caz* o parte ipotetică, în care construcția spiritului nostru nu este în chip concludent confirmată de fapte, ea rămîne metafizică, să zicem până în momentul în care dăinuirea spiritelor și revenirea lor ar putea într'un mod oarecare (de pildă fotografiarea lor sigură și indiscutabilă) să capete rangul unui fapt netăgăduit. Din acel moment însă această chestiune n'ar mai face parte din *Metafizică*, ci dintr'o știință pozitivă. *Metafizica* se retrage în fața științii, depe terenurile pe care aceasta le poate cuceri, bucuroasă că i-a putut ține locul, într'un timp cînd știința pozitivă ar fi fost imposibilă și cînd a înlocuit constatarea faptelor cu supoziția lor anticipată, îndrumînd și servind cu dînsa—dacă a fost fericită—constatarea de mai tîrziu.

Sînt dealtfel exemple în istoria cugetării de teorii care la început au avut caracter metafizic pentruca mai pe urmă—căpătînd desigur ș'o formulă mai precisă—să ajungă știință pozitivă, chiar dacă mai păstrează unele luciri metafizice și după aceasta *). Nici o mirare dealtfel, mintea omenească fiind una în circulația ei, trecînd necontenit dela observarea faptelor la construcții și ipoteze. Ceiace se preschimbă este numai lărgirea cîmpului de experiență, care poate încorpora pe ici pe colo terenuri ce aparțineau metafizicii altădată, despăgubind-o însă prin aceia că prin descoperirea de fapte noui, îi dă noi puncte de plecare pentru zborul speculațiilor sale, noi sugestii și noi ajutoare.

Incheind această discuțiune să degajăm o concluzie importantă: *Metafizica nefiind o știință care să se învîrte în arena și cîmpul experienții, metoda ei de lucru nu poate fi metoda experimentală*. Nu doar c'am fi de părere că metafizica se poate construi fără o largă bază de fapte concrete. Această părere nu este a noastră, după cum vom arăta îndată. Dar cu toată baza de fapte, vîrfurile speculațiilor metafizice se ridică cu mult de-asupra acestei baze așa că presupune și alte meșteșuguri decît constatarea faptelor și simpla lor coordonare. Construcția mintală, fără de care nu poate exista o

*) Exemplu: teoria heliocentrică, teoria evoluționismului, etc...

metafizică trebue să-și găsească pîrghii deosebite de temelia empirică. Trebue deci o metodă cu care să depășească—fără a rătăci firește—cîmpul experienței sensibile.

O metafizică pur experimentală, care să nu salte dincolo de fapte, putem spune că n'a preconizat-o nimeni: pentru bunul motiv că acei care au pretins să se limiteze cunoștința omenească la domeniul datelor pozitive, au negat pur și simplu posibilitatea metafizicei *).

Convingerea că obiectul metafizicii nu este din acelea care apar în lumea înconjurătoare, dorința de a se dobîndi și'n cunoștința metafizică un grad de certitudine reală, găsindu-se în locul evidenții faptelor care aici lipsesc, un alt soiu de evidență egală în constrîngere și putere, dacă nu și mai mult,—au făcut pe unii cugetători, în mai multe epoci ale gîndirii, să preconizeze pentru metafizică metoda raționalistă, care în perioada de după Renaștere a luat, în conformitate cu atmosfera timpului, un veșmînt matematic, cu încercările de-a se construi o metafizică *more matematico*.

Din cea mai depărtată antichitate s'a remarcat că simțurile noastre sînt supuse la erori și sînt astfel departe de a fi un organ de cunoștință exactă. Filozofi ca Parmenide și Zenon au susținut cu probe în orice caz ingenioase că lumea văzută nu poate fi reală. Nu ajunge însă numai să negi—filozofia negativă mulțumind în genere pe prea puțini—ci trebue să pui ceva în loc. Cine rămînea atunci cu sarcina de-a sezisa adevărul, odată mărturia simțurilor dată la o parte? Cine altul decît organul care își arătase deja superioritatea față de simțuri prin aceia că spulberase pretențiunile lor,—anume *rațiunea*.

Rațiunea devine astfel instrumentul cunoștinții valabile, capabilă de-a surprinde natura realității, dosită de straiul amăgitor al lumii sensibile. Nu numai că rațiunea poate compensa în ținuturile metafizice absența cunoștinții simțurilor, dar—în această concepțiune—numai dînsa e în măsură a ne oferi cunoștinți adecvate, în timp ce simțurile ne procură cunoștinți amăgitoare, așa că, adevărata cunoștință e tocmai acea metafizică, acea sensibilă păstrînd o valoare secundară și slujind mai mult la orientarea practică.

Cunoștințele suprasensibile nu au deci un grad inferior de certitudine, dimpotrivă. Și numai în măsura în care răsfrîng asupra cunoștinții empirice o rază din lumina lor, îi împrumută și aceștia ceva temeiu și valoare.

Cum este acuma în stare rațiunea să execute această operă de-a depăși, complecta și chiar de-a transfigura cunoștința empirică? Aici teoriile filozofice au dibuit și s'au deosebit. Platon punea la origină un contact direct al sufletului nostru, în epoca preexistenții sale, cu regiunea superioară a realităților metafizice, grație căruia mintea

*) Ca o excepție aparentă la aceasta, ar putea să se înfățișeze filozofia lui Berkeley care, deși preconizează metoda empirică, reușește să aibă totuși colorit metafizic. Acest colorit are însă două cauze limpezi, de care dîndu-ne sama, vedem tocmai că nici această filozofie nu face excepție dela ce am afirmat mai sus. O parte din metafizica lui Berkeley—ca de pildă existența lui Dumnezeu și prezentarea lui ca autor direct al senzațiilor noastre—depășește cu mult constatarea empirică. Iar o altă parte—acea care tăgăduește existența materiei—deși s'ar întemeia în aparență pe datele strict empirice, de fapt depășește și dînsa experiența imediată, în care corpurile materiale nu ne sînt date niciodată *ca senzații sau fenomene psihice*, ci ca realități care există aevea.

noastră se putea ridica și mai tîrziu la ele printr'un fel de *reminiscență*. In Evul Mediu, adevărurile supreme erau destăinuite spiritului nostru prin revelațiune, rațiunea primindu-le pe unele din ele, fără chiar a le putea înțelege bine. Epoca modernă caută să se desbare și de reminiscențe necontrolabile și de revelații religioase, formulînd în mod clar, cu Descartes, teoria ideilor înăscute. Spiritul nostru nu este acea *Tabula rasa* cum va zice curînd după aceia Locke, ci sosește cu o zestre proprie, cu un număr de idei apriorice, care se deosebesc de acele cîștigate prin simțuri prin aceia că au o claritate ș'o evidență superioară. Dovada cea mai concludentă care se putea da pentru asta, era în primul loc posibilitatea matematicii, pe-atunci în plin elan și'n plină înflorire. Edificiul matematecii se construește independent de experiență cu materialul lăuntric al spiritului nostru, pornind dela axiome și desvoltîndu-se într'o superbă cascadă de teoreme și corolare. Această desfășurare oferă o înlănțuire strînsă ș'o certitudine cu care nu se compară acea a cunoștințelor empirice.

Exemplul matematicii era ademenitor. Nu s'ar putea face același lucru și cu metafizica? Nu rămînea decît să se descopere în comoara înăscută a rațiunii cîteva idei-axiome, cu caracter metafizic. Descartes crede că descoperă trei idei: existența spiritului (care era mai mult o intuiție directă), existența lui Dumnezeu și cu ajutorul acestia existența materiei, redusă în esență la proprietățile sale geometrico-mecanice.

Pornind dela aceste trei idei fundamentale, Descartes construește, după modelul matematicii, în mod aprioric, metafizica sa, pe care o coboară pînă la lumea sensibilă, raționalizînd-o și pe aceasta și substituindu-i cîte odată noțiuni cu caracter de evidență și de necesitate.

Metafizica raționalistă, în chip aproape fatal, nu se mulțumește să devie astfel o disciplină sigură, *paralel* cu științele empirice, sigure și ele pe temeiul evidenții faptelor, ci — în trebuința unificării — ea ajunge chiar *baza* superioară a cunoștinții empirice, înlocuind evidența sensibilă prin evidența rațională. Departe ca evidența sensibilă să împrumute dînsa, prin repercusiunile sale, oarecare temeiu speculațiilor metafizice avîntate dincolo de lumea simțurilor, dimpotrivă evidența rațională, care pe lîngă matematică ar aparține și metafizicii, e acea care împrumută cunoștinții empirice putere de adevăr, ridicînd-o pe unde se poate și pe aceasta la un rang pe care nu-l avea.

Metoda lui Descartes o minuește cu și mai multă rigoare discipolul său Spinozza, a cărui filozofie este tipul desăvîrșit al metafizicii raționaliste. Chiar și după Kant, care printr'o critică nemiloasă a arătat deșărtăciunea unei astfel de întreprinderi și neputința metodei raționaliste în Metafizică, au mai apărut filozofi care au înălțat grandioase construcții apriorice, dintre care cităm pe Hegel, ca pe cel mai reprezentativ.

Ce putem spune acuma despre o astfel de metodă?

Nu putem decît să-i relevăm cusururile ei fundamentale. Rațiunea nu este în ea însăși o matcă de idei, ci o țesătură de funcțiuni. Nu un fond ci un istrument. Ei îi trebuește un material din afară. Dacă și-ar produce singură materialul și-ar pierde caracterul de rațiune, după cum dintele care mestecă alimentele și-ar pierde caracterul de dinte în cazul cînd le-ar scoate din propria sa substanță. Acest material rațiunea îl prelucrează și transformă, putînd chiar de-

duce dintr'o realitate altele, dar încă o dată trebue să i se dea materialul: nu-l poate zămisli. Din acest punct de vedere Platon a'avut o intuiție justă atunci cînd explica — în chip naiv desigur — posibilitatea rațiunii de-a se ridica pînă la viziunea ideilor metafizice, prin aceia că sufletul nostru le contemplase, într'o viață anterioară, — deci le explica printr'o veche dobîndire a lor, într'o *experiență* transcendentă. O mărturisire inconștientă a convingerii că rațiunea nu poate izvorî conținuturi de idei din ea însăși, după cum e lucru știut că în construcțiile metafizicianilor aprioriști se găsește — orice ar crede dînșii — contrabandă din experiență.

Neapărat că rațiunea nu este acea „Tabula rasa" de care vorbesc empiriștii, și dînșii — cu puține excepții ca Condillac sau Mill — mai mult spunînd-o poate, decît crezînd-o în serios. Inteligența noastră are funcțiuni și norme de elaborare cu care introduce o regulă în haosul materialului sensibil. Dar, după cum a stabilit cu o claritate superioară Kant, din inteligență nu decurg decît formele de rînduială și unificare, deci numai *unul* din factorii cunoașterii. Firește, el are o importanță supremă, cunoștința neputîndu-se mărgini niciodată la un vîrtej de senzații neorînduite și nemeritînd numele de cunoștință decît inserîndu-se în aceste forme apriorice ale spiritului nostru. Dar formele în chestiune nu reprezintă decît conturul cunoștinții posibile și orice plăsmuire mintală, fie dînsa cît de coherentă și de înlănțuită, îndată ce este alcătuită independent de experiență și fără controlul ei, nu reprezintă decît numai și numai o țesetură de realități posibile, nu efectiv existente.

Matemeteca este o știință — și încă superbă știință — care se poate construi independent de experiență, pe cale curat mintală, din cuprinsul spiritului nostru. Se studiază proprietățile triunghiului sau ale cercului, fără să ne îngrijim dacă există sau nu în natură triunghiuri sau cercuri. Și totdeauna preferăm să studiem aceste proprietăți pe o figură construită, decît pe una aflată în realitatea lumii concrete. Acesta e și argumentul de căpetenie împotriva teoriei lui J. St. Mill, care a susținut — mai cutezător decît toți empiriștii — că figurile geometrice sînt scoase din experiență, fiind dimpreună cu toate celelalte adevăruri matematice, noțiuni de origină empirică.

Dar tocmai fiindcă matematicile au o origină apriorică, elementele și construcțiile lor sînt de natură *formulă* — chiar dacă unele din ele au un caracter mai intuitiv — și ele nu reprezintă decît posibilități de realitate, fără ca să implice realitatea lor aevea. Orice existență fizică se supune desigur legilor matematice și este în parte de natură matematică, fiindcă orice lucru real trebue să fie în acelaș timp și *posibil*, deci trebue să se adapteze condițiilor și formelor apriorice ale minții. Dar nu orice lucru posibil este numaidecît și real, și deci nu orice construcție a spiritului nostru, fie dînsa cît de armonioasă și de consequentă, există ca o realitate, în lumea din afară.

Motivul de căpetenie pentru care metoda apriorică-raționalistă nu poate fi metoda metafizicii, este că această îndeletnicire a spiritului nostru nu rîvnește să construiască realități posibile ca matemateca, ci să sezizeze realitatea așa cum există efectiv. De cînd s'a stabilit deșărtăciunea argumentelor ontologice care pretindeau că pot eventual deduce din prezența unei idei în spiritul nostru existența obiectului ei în lumea din afară, construcțiile apriorice cu caracter metafizic nu pot avea decît valoarea unor opere de imaginație, a unor alcătuiri subiective care pot fi ingenioase și interesante, dar care nu

implică valoare de adevăr. Este exclus deci a se înjgheba o metafizică după modelul matematicii, oricît ar măguli acest lucru conștiința de putere a spiritului nostru, oricît ne-ar dispensa de migăloasa muncă a experienții și-a cunoștinții empirice, oricît legătura ideilor ne-ar apărea mai strînsă și armonia lor mai desăvîrșită, oricît edificiul ar apărea mai grandios și capabil de-a fi mai repede încheiat, fără dibuiri și reveniri neconteníte.

Neapărat că pe baza chiar a celor spuse, factorul aprioric—fiind unul din elementele constitutive ale cunoștinții—își are rolul său esențial la o construcție metafizică, care are trebuință de participarea rațiunii, într'o măsură evident și mai largă decît la științele pozitive, unde experiența senzibilă oferă o contribuție mai vastă și mintea noastră va avea să opereze mai puțin. Ba mai mult decît atîta, orice cunoștință trebuind să se adapteze formelor spiritului nostru, se pot face subt raportul formei, configurației și direcțiunii lucrurilor afirmații anticipate, — așa dar apriorice — chiar dacă în ce privește conținutul lor, acele lucruri ne sînt încă necunoscute. Cași rîul a cărui direcție, viteză și cotituri le cunoaștem și ne face să știm dinainte direcția, viteza și cotiturile obiectelor plutitoare, chiar dacă altfel ele ne-ar fi străine. Din această cauză se poate construi o *parte* din metafizică în mod aprioric. Aceasta a recunoscut-o și Kant atunci cînd pornind dela ideia — în sine cred greșită — că experiența nu poate contribui cu nimica la înfăptuirea unei metafizici, aceasta din urmă operînd prin definiție *dincolo* de cîmpul experienții, a admis că rămîne a fi atunci metafizică *aceia ce putem spune apriori cu privire la realitate*. După părerea noastră aceia ce se poate spune apriori, fiind de natură pur formală, o metafizică ce s'ar mărgini la atîta nu-și merită numele și nu-și îndeplinește menirea, care este și rămîne o cercetare a realității în esența ei substanțială. Definirea metafizicii după Kant este un fel de suprimare a ei, întrucît această disciplină nu poate rămînea exclusiv o știință a formelor. Dar asupra unui punct putem rămînea de acord: că se poate spune *ceva* în chip apriori asupra realității, și că această parte ce se poate stabili prin simpla speculare a minții reprezintă un element din corpul metafizicii, chiar dacă nu poate fi vorba să o constitue în întregime.

Convingerea că nici cunoștința empirică, nici eșafodagiul raționalist nu pot să ne conducă la adevăruri metafizice, convingerea că amîndouă aceste feluri de-a cunoaște au un caracter esențialmente limitat, a îndrumat naturile mai puțin curagioase către scepticism. In schimb acele mai îndrăznețe și mai setoase de-a pătrunde lucrurile, nu s'au lăsat descurajate, ci încăpățînîndu-se în speranța unei înțelegeri și rezolviri depline, au imaginat un drum deosebit de canalul simțurilor și schelele rațiunii, — o cale excepțională, superioară, privilegiată, calea extazului mistic.

Metoda mistică ar fi deci o altă metodă propusă pentru metafizică, și — după spusa lor — practicată de unii filozofi.

Metoda mistică ar consista într'un elan interior al sufletului, care, în anume momente privilegiate, se poate descătușa de temnița corpului și sălta în regiunile înalte ale izvoarelor existenții, reușind să contemple lumina adevărată și supremă, interzisă ochilor obișnuiți. E vorba de un contact direct cu realitatea absolută, întovărășit de viziuni superioare și profunde.

Misticismul s'ar apropia într'o privință de raționalism, prin

aceia că instrumentul său de cunoaștere e un proces curat lăuntric, cu stingerea datelor senzibile și tăierea oricării comunicări cu lumea din afară. Așa s'ar explica și elementele mistice pe care le găsim la unii raționaliști. Pe de altă parte însă se aseamănă mai mult cu empirismul, prin aceia că nu se urcă în regiunile superioare pe trepte logice (ca raționalismul), ci are, în mod imediat, viziuni concrete cu ajutorul unui ochiu spiritual. I-am putea spune mai degrabă un *empirism supranatural*.

Filozofia antichității ne-a lăsat moștenire un mare mistic, pe Plotin, care mărturisește totuși că n'a izbutit să realizeze, în sufletul său, starea de contemplație mistică, decît de patru-cinci ori în toată viața sa. In Evul Mediu, credința în cunoștința mistică era mult înlesnită de creștinism, care considera extazul ca un mijloc de cunoaștere neîndoios.

Cu toate că filozofia modernă se înfiripează degajîndu-se de tradițiile trecutului și în special de tradiția medievală, cu toate că această filozofie reclamă *evidență* controlabilă și clară pentru orice adevăr care năzuește a fi recunoscut,—totuși misticismul nu se stinge, și îl găsim osebit de unii filozofi germani ca Iacob Boehme, un mistic întîrziat și plin de poezie, chiar la cugetători din școala raționalistă-carteziană, cum este de pildă Malebranche.

E drept că misticismul lui Malebranche este mai mult sau mai puțin inofensiv. Pentru acest filozof, cași pentru magistrul său Descartes, criteriul adevărului rămîne evidența rațională. Totuși el complectează teoria sa adăogînd că adevărurile evidente ne apar tocmai pentru asta evidente, fiindcă le vedem „în Dumnezeu". Această teorie mistică a filozofului francez, cunoscuta teorie a „viziunii în Dumnezeu", face din elanul mistic un fel de stare naturală a sufletului omenesc, controlabilă în achizițiunile sale prin aceia că dînsele au caracterul de evidență logică, care stă la îndămîna oricărui cap sănătos. Sîntem departe de cele patru-cinci extazuri ale lui Plotin, care pe lîngă raritatea lor, erau curat subiective, reduse la mărturisirea și gradul de confiență al persoanei care le-a avut! Complectarea raționalismului lui Malebranche cu elemente mistice se poate neglija, întru cît elanul mistic nu ne procură cunoștinți de *altă natură* decît acea rațională, servind cel mult să ne explice într'un chip mai adînc *posibilitatea* acesteia din urmă.

In timpurile următoare găsim din cînd în cînd mistici, mai ales în filozofia germană, unde aflăm elemente mistice chiar la cugetători care aparțineau altor curente ca Schelling sau Schopenhauer. Dar unde misticismul renaște cu o vigoare reînoită, conștient de bazele sale și de metoda sa, aceasta are loc chiar în zilele noastre, cu Bergson și școala lui. Direcția lui Bergson poartă numele de intuiționism, dar aparține tot trunchiului mistic, cu unele variații pe care le vom vedea îndată.

După filozoful francez contemporan, care este fără contestare o personalitate puternică și strălucită, atît experiența obișnuită cît și speculația rațională—pe care Bergson le cuprinde de-o potrivă subt numele unic de *știință conceptuală* — nu sînt mijloace capabile să ne conducă la adevăruri metafizice. Intelectul nostru, pe care îl găsim după Bergson în funcțiune nu numai cînd facem deducțiuni logice ci și atunci cînd făurim noțiuni empirice, fie ele oricît de elementare,—intelectul acesta este un simplu instrument de orientare practică fără misiunea de-a cunoaște adevărul în profunzimile lui.

Destinat exclusiv să ne adapteze mediului înconjurător, intelectul nostru — ca funcțiune biologică ce este — ne procură numai o *cunoștință exterioară*, servindu-se pentru asta, ca mijloc auxiliar, de proectarea în spațiu a fenomenelor pe care le trăim în cuprinsul sufletului nostru. Spațializarea este un mijloc excelent pentru acțiunea noastră, nu însă pentru cunoașterea adevărului. Prin spațializare noi ne putem fixa puncte de reper și jaloane, imobilizăm în chip folositor o realitate în sine eminamente mobilă, putem izola lucrurile unele de altele, putem abstrage și stabili — neglijind varietatea concretă a fenomenelor — raporturi constante și nestrămutate. Admirabil lucru pentru activitatea noastră practică, dar absolut artificial cînd este vorba să pătrundem natura realității! Cunoștința noastră raționalălogică și matematică — se închiagă pe substratul spațial, presupunînd imobilitatea, omogeneitatea și revenirea neschimbată a lucrurilor. Cunoștința empirică obișnuită e și dînsa de natură spațială și se elaborează tocmai cu mijloace logice și matematice. Oricare ar fi dușmănia dintre curentul empiric și cel raționalist, de fapt amîndouă sînt intelectualiste, sau cum preferă Bergson să spue, *conceptualiste*, — adică înfățișează realitatea, deformată în noțiuni, care la rîndul lor au o menire pur practică de orientare în viață și nu pot fi luate ca icoane ale adevărului decît din ignoranță.

O cunoștință profundă a lucrurilor, cunoștința metafizică în orice caz, trebue să se desbare și să renunțe la concursul intelectului. La o parte deci cu aparatul logic și instrumentul matematic, la o parte cu spațiul și cu înclinarea spre spațializare. Trebuește pentru asta să reintrăm în noi înșine, să ne scoborîm în adîncul intimității noastre și să trăim nealterate procesele vieții noastre lăuntrice, în desvoltarea și-creșterea lor concretă. Acest lucru îl recomandase și Schopenhauer pentru cunoașterea realității așa cum este în sine. Dar filozoful german își creiase o greutate pe care Bergson și-o diminuiază. După Schopenhauer nu numai spațiul dar și timpul este un văl, o cauză de deformațiune a realității, așa că lucrul în sine fiind în afară și de spațiu și de timp, devenea insezisabil intuițiunii noastre. După Bergson, există timp și timp. Timpul pe care el îl numește științific și pe care îl concepem prin analogie cu spațiul ca o nesfîrșită linie, ale cărui momente nu se deosebesc de ceiace sînt punctele în spațiu, — acest timp și Bergson îl socotește ca o formă amăgitoare. Dar în afară de timpul științific Bergson distinge așa numita „durată pură", care se confundă cu valul vieții noastre sufletești, trăit și nu reprezentat, care curge continuu, se desvoltă, se îmbogățește, se colorează cu întreg trecutul care e veșnic prezent și pentru aceasta o clipă nu seamănă în vecie cu alta. Desbărați de mania *spațializării* și de deprinderea de-a face în torentul realității opriri și imobilizări artificiale, abolind operațiile intelectului, renunțind la concepte și întorși la intuițiune să ne lăsăm deci în valul nostru sufletesc și confundîndu-ne cu dînsul într'o unitate, de care cunoștința intelectuală nu se apropie niciodată, vom parveni să sezisăm direcția și sensul realității, să pătrundem geneza și să prevedem desfășurarea ulterioară, întocmai ca atunci cînd ascultînd adînc o melodie și identificîndu-ne cu ea, ajungem să ghicim în mod firesc sunetele care au să vie, mai înainte de-a le fi ascultat...

Cam asta ar fi în cîteva cuvinte *intuiționismul* lui Bergson, — planetă tînără și strălucită a vechiului astru mistic. Filozofia bergsoniană cași misticismul de odinioară contestă posibilitatea de a cunoaște căilor ordinare: simțurilor și inteligenții. Ajutat de critica lui Kant, de metafizica lui Schopenhauer, de teoriile biologice și evoluționiste care fac din intelectul nostru un instrument de adaptare practică și înfîrșit folosindu-se de critica mai nouă care a arătat că multe noțiuni științifice fundamentale sînt simple convențiuni, — Bergson decretînd artificială toată cunoștința științifică, deschide drum metafizicii prin înlăturarea celeilalte și prin întoarcerea la datele imediate și nealterate ale conștiinții.

Metafizica lui Bergson nu este cîtuși de puțin un domeniu de speculație abstractă, ci de experiență. Totuși — după cum am lămurit și mai înainte — avem o deosebire mare de ceiace obișnuit se numește empirism, pentrucă domeniul metafizic, în filozofia bergsoniană, nu este socotit abordabil de experiența ordinară (la care participă latent și factori intelectuali), ci *de-o experiență de-un rang aparte și de un fel deosebit*. Natura specială a regiunii reclamă un caracter special pentru metoda de explorațiune, — cași la vechiul misticism.

Neapărat între intuiționismul lui Bergson și misticismul din vechime, sînt și unele deosebiri. Cu toate că și după filozoful francez, desbărarea de spațialitate și de concepte intelectuale, urmată de scufundarea în valul nealterat al intuiției pure, este un eveniment aproape tot așa de greu de realizat și deci tot așa de *rar*, cași extazul mistic care ne săltă din noi înșine în transcendente regiuni luminoase, — totuși intuiția bergsoniană nu putem spune că are caracterul „supranatural" al vechiului extaz. Și lucrul se explică prin aceia că pe cînd extazul mistic era o ridicare peste tine însuți și inteligența ta, intuiția din filozofia nouă ar fi o simplă revenire dela elaborările inteligenții la datele primitive și imediate ale conștiinții. Misticismul era o treaptă mai sus ș'un pas înainte; intuiționismul mai degrabă o treaptă mai jos ș'un pas înapoi. Misticismul nu desprețuia valoarea inteligenții, decît care admitea numai putința unei cunoștințe mai înalte; intuiționismul depreciază intelectul pe care îl socoate un instrument de deformațiune și preconizează întoarcerea la o formă de cunoaștere mai elementară, care ar fi și mai exactă, o cunoaștere la care chiar dacă revii cu greu, nu intri totuși în supranatural. Domeniul intuițiunii nedeformate e un domeniu și natural și obștesc, chiar dacă, după cum am spus, nu-l regăsești decît cu greutate subt stratul de transformări săvîrșite de intelect.

O altă deosebire legată strîns de celelalte e că pe cînd regiunea în care te înălța vechiul misticism, era concepută în perfecțiunea ei, ca o lume încremenită pe care n'o ating vicisitudinile evoluțiunii, (și deci mai analoagă cu postulatele rațiunii) regiunea în care ne conduce Bergson, socotind-o evident tot ca pe acea a adevărului și realității supreme, este dimpotrivă mobilitate pură, schimbare veșnică și creștere continuă. Un rezultat în mare parte al dinamismului modern care face din stabilitate o simplă aparență sau un lucru artificial.

Teoria lui Bergson este la lectură dintre cele mai seducătoare. Vrăjit de ascuțimea criticilor și de farmecul unui stil incomparabil, accepți a lăsa în umbră obiecțiile care se ridică dela sine. Scăpat de efectul imediat al cetirii, obiecțiunile însă se încheagă și se afirmă.

În primul rînd vei găsi îndrăzneață, în orice caz exagerată, prăpastia care se sapă de filozoful francez, între datele imediate ale conștiinții și rezultatele elaborării intelectuale. Oare în acele date nemijlocite, care se desfășoară în forma unui val continuu, dar cîtuși

de puțin uniform, nu găsim suggestiuni și indicații care silesc rațiunea să execute separări, diviziuni și discontinuități? Continuitatea valului intuițiunii să nu se datorească unei amestecări confuze? Și confuziunea, pe care tocmai rațiunea caută s'o înlăture analizînd și limpezind, să fie dînsa tot una cu înțelegerea profundă și adevarată a realității? Insuși Bergson spune într'un loc că „dans toute continuité il y a de la confusion" *). Să fie la rîndul ei aceasta, echivalentă cu înțelegerea metafizică? Mai mare satisfacție pentru adversarii metafizicii nici că s'ar putea!

Intre bolta cerească ce înfățișează astrele deslușite și valul repede de apă curgătoare în care aceleași astre se confundă într'o massă de aur fluid, e totuși greu să crezi că aceasta din urmă e mai aproape de adevărul real și profund!

A ridica intuiția imediată, indiviză și confuză, intuiția elementară, de-asupra operațiilor intelectuale, e un fel de romantism filozofic, care ne aduce aminte de dramele romantice în care lacheii ajung prim-miniștri și cuceresc inima intangibilelor regine.

Ca un fel de Ruy-Blas metafizic îmi apare această concepție bergsoniană.

E de semnalat iarăși că este foarte contestabil, că în intuiția noastră imediată sezisăm absolutul însuși. Dimpotrivă, aceste date poartă ștampila relativității pe care o comunică într'o măsură și prelucrărilor făcute de rațiunea noastră. Și ar fi un caz de amăgire extraordinară, care ne-ar face să credem că sîntem victima acelui demon de care vorbește Descartes, dacă rațiunea noastră care prelucrează intuițiunea tocmai pentru a micșora quantumul relativității, de fapt prin această operație, făcută cu toată bunacredința, *ar creia* tocmai o relativitate care nu există *în datele imediate*. Intuiția nemijlocită nu ne relevează niciodată întreg adîncul realității noastre, ci ne oferă numai informațiuni de suprafață. Ce știm noi bunăoară despre geneza unei senzații de roșu ori cît am trăi-o de intens? Rațiunea vine tocmai să complecteze caracterul superficial al intuițiunii noastre, dînd oarecare indicații asupra adîncimilor necunoscute, evident în mod mai mult abstract și vag, subt forma unei complectări schematice, într'un mod care firește nu echivalează cu intuiția absolutului,—*în cazul cînd am putea-o avea*. Căci netăgăduit că o scufundare în valul absolutului ș'o identificare cu dînsul ar reprezenta un *ideal* de cunoaștere. Atîta numai că o scufundare în care să nu ni se stingă facla înțelegerii e pentru noi imposibilă și de-aceia e bine să recunoaștem *superioară* cunoștința noastră clară, ori cît ar fi de superficială și să nu căutăm a o înlocui cu alta, care poate fi pe drumul adîncimii, dar tot odată—pentru noi—al întunericului și al zădarnicei bîjbieli.

Desigur că vasul inteligenții noastre nu poate cuprinde realitatea absolută și epuiza profunzimile ei. Dar, pornind de acolo, că procesele noastre intelectuale alcătuesc vîrful unei scări care pornește dela datele imediate ale conștiinții, nu sîntem cîtuși de puțin îndrituiți să afirmăm că aceste procese se depărtează mai mult de natura absolutului decît datele imediate. Și ne-am putea folosi aici de o imagine culeasă chiar din Bergson, neîntrecut maestru al exprimării figurate: „Pour percer le mystère des profondeurs, il faut parfois viser les cimes. Le feu qui est au centre de la terre n'apparait qu'au sommet des volcans". (op. citat p. 27).

*) *Energie Spirituelle.* Articolul: La Conscience et la Vie. pag. 23.

In vechiul misticism, cunoștința intelectuală nu ne ducea la sezizarea adevărului absolut, dar era cel puțin pe drumul absolutului, unde se putea ajunge prin extaz. In intuiționismul bergsonian, cunoștința conceptuală—opera științelor pozitive dela care n'ar exista aici o continuitate la metafizică—este un fel de deviațiune, cu scopuri deosebite de cunoașterea adevărului, nu un inel spre pătrunderea lui. Pentru metafizică nu este de mers dela științe înainte, ci de întors îndărăt...

Știu că s'ar putea ridica protestări împotriva acestei expuneri și am putea fi învinovățiți de-a fi denaturat puțin filozofia bergsoniană. Știu bine că filozoful francez are rînduri categorice în care oprește să se confunde scufundarea în durata pură cu reveria leneșă, după cum are rînduri prin care arată cît este de indispensabil pentru oricare metafizician să cunoască desăvîrșit științele pozitive, explicînd chiar „eclipsa parțială a metafizicii" în timpurile de față „prin greutatea extraordinară pe care o simte filozoful astăzi de a lua contact cu știința devenită prea întinsă" *). Știu de asemeni că o parte din monografiile care s'au scris asupra acestui maestru al gîndirii se silesc să deosebească între intuiția *supra științifică* care ar trece dincolo de cunoștința conceptuală și intuiția *infrarațională*, care rămîne îndărăt și care ar fi lumea datelor primitive și imediate. După acești comentatori—în genere admiratori ai lui Bergson—intuiția metafizică a maestrului lor este identică cu cea dintăiu și nu cu aceasta din urmă.

Această interpretare însă vine în contrazicere, cu celace este mai *original* în filozofia bergsoniană. Căci în această filozofie nu vedem cum s'ar putea clădi o intuiție pe analiza științifică (sau conceptuală) cînd ni se spune că „*de l'intuition on peut passer à l'analyse, mais non pas de l'analyse à l'intuition*", cînd știința este născută din alte trebuințe decît pătrunderea adevărului, cînd ea imobilizează realitatea și cînd, după repetata afirmare a lui Bergson—pe care i-o amintește cu mult apropos Höffding într'o monografie—cu puncte imobile nu se poate niciodată reface mișcarea și mobilitatea.

Neapărat cineva poate perfect să susție că dupăce ne-am urcat cu rațiunea toate treptele pe care poate să le suie, pentru a complecta construcția metafizică, e trebuință de o coroană mistică, ce ar fi o intuiție suprarațională. Dar acel cineva nu depreciază opera inteligenții și-a științii, ci *o consideră ca fiind în continuitate cu celelalte operații ale sufletului, intercalată între senzațiile imediate și intuiția finală*. Cînd însă o socotești ca Bergson, ca un drum care deviază din marea cale a înțelegerii realității, atunci la dînsul în mod logic intuiția suprașțiințifică își dă mîna cu acea infrarațională, pentru a se confunda cu dînsa. Și atuncea tot logic vorbind, cultura științifică pe care Bergson o cere, mai înainte de-a se ajunge la intuiția metafizică, nu poate avea rolul de-a pregăti o *altfel* de intuițiune, decît acea preștiințifică, ci în cel mai bun caz, de-a ne întoarce la dînsa c'o altă stare sufletească, tot așa după cum Montaigne spunea că scepticismul care te cuprinde dupăce ai învățat carte e mult mai temeinic decît acel ignorant, sau, după cum unii asceți susțineau că viața ascetică nu-și are întreaga ei valoare, decît *dupăce* ai încercat întăiu să guști din toate deșărtăciunile vieții...

*) Vezi: *Introduction à la Méthaphysique*. Revue de Méthaphysique et de Morale, Janvier. 1913. p. 35.

Sau dacă proclamarea pe care o face Bergson despre folosul cunoştinţelor ştiinţifice la cercetarea metafizică şi despre rolul lor de etapă indispensabilă către aceasta din urmă, dacă această proclamare trebue luată altfel şi în toată seriozitatea ei, atunci trebue să constatăm că ea face să decadă o bună parte din critica pe care filozoful o făcuse ştiinţii conceptuale. Cu această moderaţiune se cam atenuează coloritul viu al originalităţii acestui gînditor, lăsînd însă o concepţiune cu care ne putem uni şi din care putem primi unele idei şi unele indicaţii, pe care, el, ca nimeni altul le-a pus într'o puternică evidenţă.

Care ar fi atunci metoda metafizicii? In nici un caz nu putem admite, călcînd pe urmele şcoalei bergsoniane, că dînsa este *toto genere* diferită de acea a ştiinţelor pozitive. N'am putut admite nici că metafizica se poate dispensa de concepte (ce-ar mai fi în această împrejurare?), nici ştiinţa de intuiţiuni. N'am crezut nici că ştiinţa n'are preocupări teoretice, nici că metafizica n'ar avea năzuinţi de ordine practică. Căci la urma urmei şi în *metafizică* imboldul *principal* al cercetării este tot adaptarea, nu o adaptare limitată cum urmăreşte să ne procure ştiinţa pozitivă, ci una în mare, una care se referă la întreg ansamblul în care sîntem înglobaţi. *Metafizica* nefiind alta decît o armonizare ş'o continuare mai departe a hipotezelor de ştiinţă pozitivă, catul de de-asupra al unui edificiu care porneşte dela temelia faptelor, trece prin etajele diferitelor ştiinţe şi năzueşte să cucerească tot mai mult din înălţimile văzduhului, ea nu se poate servi decît de aceleaşi mijloace de construcţiune, bine-înţeles cu modificările pe care le impune depărtarea crescîndă de faptele concrete şi suirea într'un aer din ce în ce mai rarefiat.

Că nu se poate face metafizică serioasă fără a cunoaşte bine rezultatele ştiinţelor sau—cum spune Bergson însuşi—fără o lungă camaraderie cu ele, este un lucru admis astăzi de toată lumea, chiar de intuiţionişti care, în conformitate cu doctrina lor, ar fi putut fi de altă părere. Metafizica are absolută nevoe de numeroase cunoştinţe conceptuale. Că această masă de cunoştinţe pentru a zămisli o întrezărire metafizică are trebuinţă pe lîngă orice altă *îmbinare*, pe de-asupra, de un fel de elan interior, care le poartă, le fuzionează, le neutralizează*), n'o tăgăduim, dar credem totuşi că aceasta nu este ceva *special metafizicii*, acest elan fiind trebuincios şi la invenţiunile ştiinţifice propriu zise.

Sînt aceleaşi funcţiuni sufleteşti în activitate şi la cercetarea ştiinţifică şi la speculaţia metafizică, deosebire fiind numai în ce priveşte *gradul* în care participă fiecare. Nici la ştiinţa propriu zisă—vorbim de ştiinţele de fapt—nu poate ajunge metoda empirică pură, simpla constatare şi descriere a faptelor fără o cît de uşoară prelucrare cu raţiunea,—căci atuncea nu merită numele de ştiinţă. Totuşi la unele ştiinţe—la acele care nu se ridică prea mult deasupra domeniului sensibil—colaborarea raţiunii poate fi mai redusă. Cu cît regiunea exploraţiunii noastre e mai departe de tărîmul concret al experienţii şi sustras verificării directe a faptelor, cu atît raţiunea intervine mai eficace, nu creînd noţiuni din propriul său exerciţiu sau simpla ei răsucire, cum au crezut-o unii, ci urmărind raza faptelor, desfăşurînd până departe ghemul bine înodat al datelor brute. In metafizică, mai cu samă, unde trebue să ne săltăm cu mult deasupra realităţii observate, participarea raţiunii e cît mai largă, cît mai întinsă. Slujindu-se de directive inerente structurii sale, ea complectează, întregeşte fragmentul de lume pe care îl percepem, slujindu-se de propriile lui indicaţii şi de suggestiunea propriilor lui elemente. Atunci cînd aceste indicaţii sînt echivoce, le analizează, le cîntăreşte şi le clarifică; atunci cînd sînt insuficiente într'o parte, le întregeşte din logica altor părţi; înfîrşit întrucît anumite aspecte ale lumii sînt dependente de anume exigenţi ale unei forme inevitabile pe care trebue s'o aibă, iar conturul formei îl găsim, apriori, în cuprinsul intelectului nostru, atunci se poate complecta pe alocuri edificiul metafizic, pe cale curat mintală, chiar acolo unde lipsesc cu totul indicaţiile clare, din partea experienţii. Metoda fundamentală a metafizicii nu poate fi alta decît acea *empirio-raţionalistă*.

*) Vezi: *Introduction*, p. 50.

Să luăm un exemplu. Depildă sistemul lui Leibniz, care, cel dintâiu în epoca modernă, încearcă să facă parte şi experienţii şi dialecticii raţionale. După Leibniz lumea, în esenţa ei metafizică, se compune dintr'o pluralitate infinită de elemente, de natură spirituală (psihică). Aceste elemente, pe care el le numeşte monade, nu sînt identice una cu alta, ci—avînd individualitate proprie—se deosebesc însă infinit de puţin fiecare de vecina ei, aşa că toate laolaltă alcătuesc o scară continuă, fără întreruperi şi fără salturi, pornindu-se dela cele mai inferioare, până la cea mai înaltă, care e monada monadelor sau Dumnezeu. Toate aceste monade nu comunică între ele, neavînd „nici uşi nici ferestre".

Nefiind în acţiune reciprocă, icoana universului o posedă „ab origine" *în* interiorul lor, în diferite grade de claritate. Ceiace monada percepe *confuz*, apare sub formă de materie, care n'ar fi atunci decît o simplă reprezentare neadequată a realităţii. Ceiace se percepe clar apare sub formă de spirit, ceiace ar fi chiar natura adevărată a lucrurilor.

Dacă încercăm acum să ne dăm sama de mijloacele cu care Leibniz a înjghebat această concepţiune şi de elementele de care s'a servit, vom observa că în parte a urmat suggestiunile experienţii, de alta îndemnurile raţiunii,—acestea din urmă cîteodată, ce e dreptul, în mod exagerat şi abuziv ascultate. Atunci cînd întrebîndu-se în ce constă esenţa obiectelor materiale, răspunde că ea este de natură psihică, ajunge la această convingere *prin analogie* cu ceiace aflăm în propriul nostru interior, aşadar se serveşte de metoda empirică a analogiei, care e desigur metoda cea mai riscată şi mai îndrăzneaţă dintre cele empirice, dar înfîrşit este empirică. Atunci însă cînd susţine continuitatea tuturor monadelor, operează cu un principiu aprioric—acelaşi principiu care l-a condus la descoperirea calculului infinitesimal în matematici—întrucît experienţa sensibilă nu ne oferă imaginea continuităţii. Iar cînd, ca încheere, consideră monadele ca izolate unele din altele, o face servindu-se, evident, în mod abuziv de principiul logic al identităţii, care ar cere ca fiecare lucru să fie egal cu sine însuşi şi să rămie pururea astfel.

Neapărat, la Leibniz, construcţia pur raţională e cu mult prea mare faţă de inspiraţia empirică şi în bună parte de-aceia sistemul lui filozofic cuprinde mult arbitrar. Dealtfel nu-i putem pretinde valoare de actualitate, cînd de-atunci şi până astăzi cunoştinţa a sporit atît. Totuşi el a rămas până astăzi cu părţi neperitoare şi poa-

te servi ca pildă de metodă,—cu rezerva unei temperări mai mari a contribuției apriorice.

Dacă urmărim desfășurarea sistemelor până in zilele noastre, vedem că metoda care capătă treptat o poziție centrală in construcțiile metafizice—aplicată de unii mai bine, de alții mai rău—este metoda analogiei. Chiar simpatia de care vorbește Bergson, și cu care ne-am transpune eventual in inima lucrurilor, e in fond tot un proces de analogie,—evident, insuflețită și potențată. Dar o analogie valabilă trebuește inconjurată de mari garanții și aici este tocmai munca rațiunii care analizează, compară, inlănțue și conchide. O analogie temeinică nu se săvirșește printr'o extindere spontană a unei intuiții oarecare, chiar dacă are ca punct de plecare o intuițiune. Cite garanții și cită argumentare subtilă a trebuit lui Schopenhauer sau lui Wundt ca să extindă voința pe care o descoperim in noi inșine, la toată realitatea cosmică, făcind dintr'insa factorul originar și esența ultimă a intregii existențe! Că pe lingă toate acestea și ca incoronare, intervine ș'un fel de divinațiune, aceasta nu tăgăduim,—dar nu ajunge!

Ceiace ne apare in desfășurarea istorică a sistemelor metafizice ca un factor variabil este materialul empiric, care se preschimbă, sporind neincetat. Dimpotrivă, contribuția rațiunii este factorul mai statornic și partea care face sistemele, in bună parte, să se asemene. Această asemănare ne poate măguli intr'o privință sentimentul nostru de putere. Căci de multe ori, din elemente puține rațiunea noastră s'a dovedit in stare ca să scoată concluzii și intrezăriri de acelea, care au apărut și mai temeinice cind elementele empirice incepură a se inmulți. O putere in a cărei incredere nu trebue insă a ne uita prea mult, intrucit temelia tutoror concluziilor metafizice rămine aproape pretutindeni cunoștința empirică—a cărei supremă expresiune sint diferitele științi—așa că acele concluzii pe deoparte rămin in funcție de această cunoștință variabilă, iar pe de alta, din aceiași pricină și din altele arătate, afirmările metafizice nu pot fi decit hipotetice, dacă lăsăm in umbră cele citeva adevăruri formale care pot pretinde evidența.

*

Mijloacele zugrăvite mai inainte să fie oare singurele mijloace *valabile*, cu care se poate opera in metafizică? Să fim oare reduși exclusiv la un fragment minuscul de experiență și la o intregire pur rațională, lipsită in cea mai mare parte de viziune concretă?

Cred că nu, și aici mă apropii cu mulțumire de teoria lui Bergson, cu care te poți impăca in unele privinți.

Netăgăduit că—atita cit poate procura observarea introspectivă—elanul și actul gindirii cuprinde mai mult și ne informează—ce e dreptul vag—despre un surplus care nu se arată in conținutul gindirii clare. Sub acest raport și Bergson, și alții care au mai afirmat-o, au perfectă dreptate. N'am putut să cred, eu unul, că renunțind la partea clară a gindirii și confundindu-ne in elanul cugetării, vom ști mai mult, inchipuindu-mi mai degrabă că vom transforma in stare confuză și partea care era inainte clară, fără a clarifica pe cealaltă. O cunoaștere presupune, fie și in cea mai slabă măsură, o dualitate și in suprimarea complectă a oricării dualități se năruește orice cunoștință, cel puțin *omenească*, pentru a nu zice ca Fichte care afirmă că insuși „Eul absolut" (ceiace era pentru el realitatea supremă) pentru a se cunoaște, trebue să-și pue o limită, să-și creeze o rezistență oarecum exterioară.

Totuși, oricare ar fi rezervele, care ne-au indepărtat de-acapul dela teoria bergsoniană, nu pot să nu admit că din acel elan confuz ne pot veni unele indicații, care atunci cind sint mai vii pot să ajute și să complecteze gindirea conceptuală (nu zic ca Bergson să i se *substitue*)—indicațiuni asemănătoare cu acelea ale creației artistice și inrudite cu ea.

Chestiunea dacă Metafizica nu este in parte o artă și dacă criteriul estetic n'ar putea fi folosit in chip valabil in rezolvirea controverselor metafizice, a fost de mult atinsă și desbătută, tranșată negativ de cei mai mulți (care văd in amestecul poeziei o scădere a valorii științifice), admisă cu entuziasm de vre-o cițiva. Tot Bergson este acela care a dat acceptării, forma cea mai eloquentă, deși —cum era de prevăzut—cea mai exagerată.

Intrucit ne privește sintem ciștigați părerii că alături de călăuza logică a adevărului, putem folosi in construcția metafizică, pe acea estetică a frumosului. Fără a confunda cituși de puțin adevărul cu frumosul, nu putem trece cu vederea oarecare inrudire dintre ele, care ar face posibilă colaborarea și complectarea unuia prin celalalt. Ideia „de regularitate" este comună amindurora, principiul „unității in varietate" le este de asemenea comun, năzuința „simplității" iarăși a condus la rezultate fericite atit in elaborările științifice cit și in plăsmuirile artistice. Prin utilizarea comună a „analogiei" ținuturile adevărului și frumosului se ating. Ș'aș mai putea cita ca fapt caracteristic, că filozofia antică care a fost obsedată de ideia de frumos,—dinsa a fost acela care a servit ca model și ca mijloc de emancipare cugetării moderne, in setea ei de adevăr.

Neapărat acum că pentru a nu compromite clădirea metafizică trebuesc folosite principii de estetică *bună*. Căci au fost unii care s'au servit de principii de estetică populară și au construit edificii metafizice asemănătoare cu acele melodrame, in care după un șir lung de vicisitudini, toate se sfirșesc cu bine și spre satisfacția generală. Atunci cind un Cristian Wolff sau un Bernardin de Saint-Pierre, fără nici o justificare empirică sau rațională, susțin că intreg universul — in ciuda tuturor aparențelor — a fost creiat de Dumnezeu, până in ultimele lui detalii, pentru fericirea omului și in vederea incintării lui, sau atunci cind se afirmă nemurirea individuală a omului pentru a i se asigura recompense după incercările la care a fost supus pe pămint, — e și aici o fantazie poetică, dar după criterii de estetică populară, care n'au nimic de-aface cu arta adevărată.

Admițind totuși călăuza frumosului ca un mijloc suprem al incheerii metafizice, nu putem afirma nici aici cu siguranță, că utilizarea acestui mijloc ar fi un aspect in care metafizica s'ar deosebi radical de știința propriu-zisă. Fiindcă au existat oameni de știință exactă care au afirmat că s'au slujit și de criteriul frumosului, cu mult folos in specialitatea lor. Marele matematic francez Poincare declară deslușit că soluțiile cele mai frumoase, la multe probleme matematice, sint totodată și cele adevărate, și c'a ajuns la ele cu sentimentul estetic, căruia ii acordă o incredere nemărginită.*)

In orice caz cind este vorba de metafizică, călăuza estetică trebuește admisă fără discuțiune. Nu poate să existe o icoană a realității fără o individualizare și asta n'o poate face decit fantazia artis-

*) *Science et Méthode*, p. 57.

tică, colorînd bine-înţeles un desen care ar fi rezultat din cea mai corectă şi temeinică aplicare a metodei empirio-raţionaliste.

Intuiţia artistică sau dacă vreţi s'o numim şi mistică, vine să încoroneze construcţia raţiunii, exprimînd ceva din acel imponderabil, din acel fior al marilor adîncimi. Împrejurarea că purtăm şi în noi absolutul ne dă putinţa de a simţi cîteodată unele veşti îndepărtate, desigur slabe, fără posibilitatea unei închegări palpabile, şi care s'ar volatiliza fără îndoială dacă am vrea să le păstrăm aparte, fără a le insera ca pe nişte nuanţări preţioase şi fine, pe canavaua cugetării conceptuale.

Putem deci primi cu folos căldura estetică şi contribuţia poeziei în metafizică, însă numai în colaborare cu gîndirea ştiinţifică, pentru a-i adăoga acestia unele fosforecenţe şi subtilităţi, insezisabile de aparatul logic şi de metoda ştiinţifică. Această colaborare o legitimăm numai şi numai pe credinţa unei înrudiri dintre frumos şi adevăr, înrudire care s'ar explica prin acela că şi unul şi altul descind probabil dintr'o invizibilă rădăcină comună.

Mai rămîne să adaug că, în nici un caz, nu putem recunoaşte ca bună — chiar admiţînd intrusiunea poeziei în metafizică — definiţia pe care o dă Bergson acestei discipline: *„La métaphysique est donc la science qui prétend se passer de symboles"*.

Nici arta cea mai subtilă nu se poate dispensa de simboale. Cel mult se dispensează poezia care rămîne neexprimată, poezia nescrisă. Dar a face din aceasta culmea cea mai înaltă a cuprinderii şi înfăptuirii sufletului omenesc, este a da paradoxului forma cea mai imposibilă, aş zice cea mai jignitoare.

Că un simbol — oricare ar fi dînsul — înseamnează relativism şi nedesăvîrşire, trebue s'o concedăm; dar abolirea simbolului, pentru noi oamenii, înseamnă şi mai puţin decît atîta, — cîteodată neant.

I. Petrovici

Carăle cu grîu

Prin noaptea palidă din mahalale
In care mor şi felinarele-ostenite,
Asvîrle vîntul zdrenţe reci de ploae
Pe casele-adormite
Şi pe tăcerea uliţilor goale.

Prin noaptea udă şi murdară,
Inaintează 'nspre oraş, domol,
Convoiuri lungi şi gîrbove de cară...

E toamnă şi-i tîrziu...
Sub cerul zăvorît de nouri şi pustiu
Inaintează poticnit şi greu
Norodul carălor cu grîu:
Iar cînd pe lîngă felinare-apar
Pe rînd şi rari
Din umbră, carăle 'ncărcate par
Grămezi de întuneric mari,
Din necuprinsul nopţii dărîmate...

Dar ele curg, din sate, ca un rîu
Şi-aduc oraşului belşug de grîu.
Aduc belşug de viaţă şi lumină
In inima lor darnică şi plină
Cules din revărsări de soare
Şi din adîncul negrelor ogoare...

Orașul strîns, ca un întemnițat
In liniștea tăcerilor de fer,
Orașul cu minuni
Și cu biserici multe
Pe care le înalță către cer
In loc de rugăciuni,
Orașu 'n care morții sînt stăpîni,
Intinde mii de străzi ca niște mîni
Spre 'ntunec la satelor tăcere
Și viața multă, tot mai multă, cere...

Inaintează carăle scrîșnind
Și tremurînd
Pe străzile orașului bătrîn
Sorbite, însetat, ca de-un plămîn...

Iar clopotele turnurilor, sus,
Deasupra timpului răpus,
Bat miez de noapte 'n cor, răsunătoare,
Sărbătorind eterna clipă 'n care
Peste oraș se varsă, ca o mare,
Belșug de sănătate și de soare...

G. Bărgăuanu

Nevinovățiile viclene

(Roman)

Es ist eine herrliche Sache um die Unschuld, nur es ist auch wiederum sehr schlimm, dass sie sich nicht wohl bewahren lässt und leicht verführt wird.

Kant, „Metaphysik der Sitten"

Detrás dela cruz está el Diablo.

Proverb spaniol.

I

Jupîneasa, tîrșiind papucii in picioarele goale, mergea spre cișmea. Brațul sting îl ținea încordat și 'ndepărtat de trup pe cînd în celălalt legăna în aerul palid și subțire al dimineții de vară o găleată plină de lături. Răsturnă, cu o mișcare avîntată, găleata în albia de piatră înverzită a cișmelii, o așeză înăuntru și dădu drumul apei. Apa țîșni într'un șiroiu luminos, care se sparse în stropi pe fund, și urmă într'un clocot ce devenea din ce în ce mai adînc.

Apoi jupîneasa ridică găleata plină și porni înapoi cu același mers opintit și asimetric.

Intre munții ușori din depărtare și brazii întunecați din grădină se întindea un cer amețitor de adînc și de limpede. Ziua se vestea caldă în miresmele leneșe ale vîntului ce trezea din frunzișuri răcoarea umedă a dimineții.

Strîmtă și împrejmuită de uluci verzi, grădina își închidea, între brazde de iarbă, răzoare de panselе și de părăluțe; doi trandafiri grei de boboci se înălțau subțiri peste celelalte flori. Ultimele ploi înseseră prundișul depe cărări, arătînd pe alocurea pămîntul negru.

De după muntele păduros și sbîrlit din apropiere răsărea soarele scăldînd în lumină un colț al grădinii, unde doi porumbei ciuguleau dintr'o brazdă. Zidul alb al casei se lumină, iar geamurile deschise în întunericul amorțit al odăilor se aprinseră pe rînd.

In bucătărie începură glasuri și sgomot de tingiri și de uși lovite. In catul de sus o aripă de geamlîc bătută de soare se deschise, săgetînd peste prundiș și răzoare o frîntură de sclipire; o fetiță cu obrazul somnoros, cu părul scurt și încîlcit, cu ochii orbiți de lumină se ivi în pervazul ferestrei deasupra grădinii pestrițe și vioaie.

Sanda se sculase prea devreme. Vedea că dimineața deabia începuse și se gindea cu frică la ceasurile ce-avea să le petreacă singură în plictiseală. Vîntul care-i mingîiase cămașa pe trup o făcea să tremure puțin. Sta în mijlocul odăii, frecîndu-și ochii cu mînile și un picior gol de celălalt. Căscă și se întoarse iarăși în patul alb și mototolit.

Inchise pleoapele roșii peste pătratul de cer încins ce-l vedea în fereastra deschisă și nu mai făcu o mișcare, dar gîndurile urmară să-i treacă prin minte tot atît de treze. Se gîndi că în odaia de alături verii ei mici dormeau adăpostiți de perdelele lăsate și le invidie somnul care desigur avea să dureze până la ceasul ceaiului.

O suflare de vînt care-i ajunse patul o făcu deodată să se gîndească la iarba umedă de rouă din grădină; și deschise iarăși ochii către fereastră.

Se sculă, de rîndul acesta decisă, și începu să se spele și să se îmbrace cu dinadinsul încet, ca să sfîrșească cît mai tîrziu.

Rînd pe rînd, ținînd ciorapii în mînă, pieptănîndu-se sau încălțîndu-se, privea afară la munți. Seara, culcîndu-se, își aruncase albiturile la întîmplare și acuma, în amestecul lor, nu mai găsea pantalonii; îi căută leneșă, fluerînd între dinți și găsindu-i, nu se grăbi să-i pună.

In casă nu se auzea încă nici-un sgomot. Sanda era aproape gata și nu știa cu ce să-și mai întîrzie îmbrăcatul. Se duse iar la fereastră și privi spre muntele vînăt din zare, îngrijată să nu vadă vre-un nor, acolo deunde deobiceiu se vestea ploaia. Dar muntele își îmbina tăios culmile cu cerul limpede și fără pată. Și, cu gîndurile zăpăcite și cu coatele rězimate de pervaz, rămase multă vreme la fereastră. Cînd privirea îi alunecă în grădină văzu magazia de lemne din fund și, lîngă dînsa, cutia de crochet.

Cu o mișcare bruscă se 'ndepărtă de fereastră și isprăvi îmbrăcatul în grabă, gîndindu-se cu interes la crochetul ce avea să-l aranjeze.

—

Cînd Sanda coborî în grădină, o găsi înecată toată în soare și mărginită de umbra tufișurilor. In lumina crudă, florile își exagerau culorile pestrițe, răsărite din pămîntul negru. Sanda se duse la trandafirul cel galbăn și-i culese bobocul ce înflorise peste noapte; apoi se îndreptă spre cutia de crochet smulgînd cu buzele, petală cu petală din floare.

Dînd la o parte ciocanele și mingile din lădița veche de lemn, scoase fiarele îndoite, care zbîrnîiră scăpînd din strîmtoare și, trudindu-și cu convingere trupul de copil, le înfipse în locurile obișnuite ale pămîntului bătătorit, unde găuri lăbărțate așteptau.

In dimineața transparentă și colorată, Sanda zîmbea. Era prea înaltă pentru vîrsta ei de treisprezece ani. Subțire, în rochia scurtă, cu umerii puțin strîmți și căzuți în jos, cum se pleca să înfigă fiarele, lungimea brațelor și a picioarelor se accentua. Conturul delicat al sînilor și al șoldurilor abia se putea ghici subt haină.

Plecîndu-se, părul îi dădea cîteodată în ochi; și atunci, cu un gest pronunțat de femee, îl potrivea răsfirîndu-l între degete și descoperind, între pletele scurte, obrazul rotund care părea puțin ostenit de povara ochilor mari. Și cum privea la fiarele fixate în pămînt rězămîndu-se de un ciocan de crochet, cu soarele adîncindu-i umbrele din obraz, acesta semăna cu chipul unui sfînt-Ioan copil dintr'o icoană.

II

In umbra ușoară a terasei, fața-de-masă albastră se lumina între ceștile și farfuriile albe și lucioase. Două ceainice de argint, unul înalt și subțire, celălalt mic și îndesat, fumegau așteptînd. In jurul unui borcan cu miere cîteva viespi sburau zbîrnîind. Un coș împletit sta încărcat cu pîinițe și cu cornuri.

Pe lespezile scării, pe o pernă adusă din casă, ședea Sanda. Citea, potrivindu-și din cînd în cînd cutele rochiei sau trăgîndu-și ciorapii. In romanul depe genunchi, eroul care-și regăsea arareori eroina pentruca în curînd să o piardă din nou, mulțumită unui complicat complot, minat de interese dușmănoase tinerilor, se afla la a treia regăsire. Sanda își exprima satisfacția în fața succesului personagiilor simpatice, mușcîndu-și pielițele dimprejurul unghiei și prin strălucirea ce-i zîmbea în ochi. Romanul mai conținea încă un vraf de foi necetite și Sanda nu putea pricepe ce s'ar mai putea întîmpla după o întîlnire atît de definitivă. Se scărpină în cap, încruntîndu-se și căscînd. Despărțirea cu suferințele ei îi era dezagreabilă și celace urma întîlnirii, indiferent—căci dînsa nu cunoștea din dragoste decît formele exterioare, și se mulțumea pe deplin cu această cunoștință. Auzea adesea lucruri șoptite misterios, dar nu le pricepea, fiindcă taina lor nu o interesa.

Așeză lîngă dînsa cartea deschisă cu scoarțele în sus, și rămase gînditoare, fără să se gîndească la nimica precis din roman, urmărind detalii vagi, departe de terasa în care sta și de grădina la care privea. Cînd se auzi chemată pe nume, Sanda tresări speriată și se sculă încordîndu-și brațele și picioarele amorțite.

In hîrșiit de scaune și'n sgomot de guri lumea se așeza la masă. Sanda se repezi la unchiul Pavel și la mătușa Cecilia și-i sărută pe rînd; apoi se trînti pe scaun lîngă verii ei izbind piciorul mesei, deasupra căreia porțelanurile răspunseră cu ciocnituri felurite.

Baby și Riri, cu fețe încă somnoroase, urmăreau atenți zborul zvîcnit al viespelor împrejurul mierii. Mama lor, mătușa Cecilia, cu brațe uscățive și mîni îndemănatice, cu părul ce se întuneca subt bonetă, cu capotul învoit de tulpan, fără să ia sama de zgomotul dimprejur, turna din ceainic în cești lichidul fierbinte și auriu.

Pe masă, lîngă unchiul Pavel, un maldăr de gazete sta umflat, purtînd pe deasupra o carte poștală. El, luînd între degete dreptunghiul de carton înegrit de slove, dădu capul pe spate și-l privi din depărtare prin ochelarii ce încălecau strîmb și aproape de aripe nasu-i solid și învinețit de fire subțiri. Nările îi mișcau atît de atente încît părea că cetește cu dînsele. Dupăce sfîrși, puse cu grijă carta lîngă șervețel, scutură cu un gest brusc al capului ochelarii depe nas, și se întinse după zaharniță.

„Cecilio, vine azi Radu", zise el cu glasul schimbat de sforțarea brațului. Mătușa Cecilia dădu din cap. La masă domnea liniște și doar cîte un sorbit trecea prin tăcere.

Mama se sculă dela masă, porni către ușă, se 'ntoarse, și căutînd cheile printre cești: „Vine Radu? Să-i dăm odaia din dos? Ie cea albastră se văpsește. Ce zici?" Unchiul Pavel ridică ochii la dînsa și-i răspunse: „A din dos? Cum zici tu. Vine singur: Elena a rămas acasă. Merg diseară să-l iau dela gară". Apoi luă o țigaretă din tabacheră, o aprinse și începu să tragă dintr'însa tacticos.

Baby și Riri plictiseau pe Sanda cu întrebări, la care ea răs-

punden indiferentă, privind interesată la carta poștală de lîngă șervețel.

Dupăce isprăvi țigareta, unchiul Pavel se sculă dela masă, trecînd anevoe printre scaune mîngîie în treacăt pe Sanda pe cap și intră în odae.

Baby se chiora prin șervet la lumina soarelui și lovea în chip ritmic cu gheata piciorul mesei. Riri, cu gura întredeschisă și amestecînd sgomotos ceaiul cu lingurița, se uita la Sanda care, dusă pe gînduri, fărîma între degete miezul unei pîinițe.

Radu, vărul ei de-al doilea, avea cincisprezece ani, cu doi ani mai mult decît dînsa, și Sanda se gîndea că nu-l mai văzuse demult, decînd fuseseră împreună la băi de mare. Își aducea aminte că nici unul nici altul nu făceau băi și că se jucau după-amiezi întregi culegînd scoici sau săpînd canaluri. Sanda se bucura de venirea lui Radu amintindu-și cît de bine petrecuseră atunci; și alte gînduri, ușoare și neprecise, sporeau bucuria.

Copiii se-sculaseră și ei dela masă și mergeau tustrei către locul de crochet prin soare, Sanda mai mare la mijloc, iar Baby și cu Riri lovindu-se mereu de dînsa și vorbind tare, amîndoi deodată.

Sgomotul uscat al mingilor lovite de ciocan, tulbură aerul liniștit. Porumbeii gongăneau pe 'ntrecutele. Gazetele împrăștiate pe masă fîșîiau înfiorate de vînt. Răzoarele erau năpădite de lumină. Arborii abia își mai tremurau umbrele vinete.

Un cocoș cîntă răgușit.

III

Radu pleca pentru întâia oară singur la drum. Cu toate grijile responsabilităților acestui fapt, se simțea fericit, pentrucă în această călătorie de un fel nou, el vedea un simbol al maturității și al independenții.

Dar cînd îi venea în minte vre-o dificultate mai serioasă ce ar fi putut să întîlnească în cale, o eventuală întîlă îi părea mai puțin demnă de dispreț.

Dificultățile puteau fi felurite și fără număr: trăsura putea să sosească prea tîrziu sau să aibă cai prea înceți; la ghișeul de bilete putea fi prea mare înghesuială și se putea isca un conflict cu vre-un oarecare alt competitor care în imaginația lui Radu, lua aspecte variabile dar întotdeauna de temut. Hamalul nesosind la vagon, lipsa de locuri în compartimente și alte încurcături hipotetice se alternau, egal de neplăcute, în fantazia lui.

Mîncase la masă în silă, sub ochii atenți ai mamei, care amesteca în monologul ei neîntrerupt cuvinte de dojană pentru lipsa de poftă de mîncare cu sfaturi inutile pentru călătorie și cu comisioane pentru fratele ei, unchiul Pavel, pentru mătușa Cecilia și pentru copii.

Dupăce sfîrși prînzul, Radu se sculă dela masă și începu să se plimbe prin odăi, așteptînd cu nerăbdare trăsura și privind cu atenție în toate colțurile casei să vadă dacă nu a uitat vre-un lucru. Din cînd în cînd se oprea în fața celor două geamantane, celor trei mantale și a tartanului, numărîndu-le și întipărindu-și din nou în memorie numărul lor pe care trebuia să-l strige hamalului.

Cînd sosi trăsura, Radu vroi să plece numaidecît, dar privind

la pendula din părete, îi fu rușine să-și mărturisească graba. Și astfel ultimul sfert de ceas de așteptare îi fu mai dezagreabil cu mult decît și-ar fi închipuit. Pendula nu-și urnise încă acul cel lung până la minutul în care Radu urma să-și ia rămas bun dela mama, cînd el făcu aceasta, contrar hotărîrii luate, învins de o nerăbdare ce își rîdea de orice vanitate.

Afară era cald, și la picioare se adăuga tristețea unei după-amiezi de Duminică, vara, în oraș. În mirosul de praf și de stofă veche al trăsurii cu coșul ridicat din pricina arșiței, Radu încercă să simtă păreri de rău pentru trecătorii care trebuiau să-și petreacă vara în oraș, pecînd el pleca în vilegiatură. Dar sentimentul de superioritate izvorît din aceste gînduri îi fu înăbușit de grija vagă ce-i apăsa pieptul. Imobilizat între bagaje privea, plecîndu-și capul, la magazinele cu obloanele lăsate, la arborii stufoși și prăfuiți, și-și exterioriza neliniștea mușcîndu-și buzele.

Gara văpsită galbăn, cu acoperișul de tablă, zăcea greoae în soare și în zăbușeală. Pe scările dela intrare cîțiva hamali în hainele lor colorate, se odihneau. Un bragagiu își vindea marfa în mijlocul cîtorva femei legate la cap și cu boccele în mînă. Într'o trăsură stingheră, umbrită de castanul din mijlocul pieții, dormea birjarul.

Timbrul vocii lui Radu fu nesigur și neașteptat, cînd chemă pe hamalul răsărit depe scară, ca să-i încredințeze bagajul. Această inflexiune îl micșoră în propria-i imaginație și sub asemenea penibilă impresie, Radu, urcînd treptele, intră deodată în răcoarea dinăuntrul gării.

Pe deoparte, trecînd pe lîngă locul unde se înregistrau bagajele mari și observînd oarecare îmbulzeală, fu sincer mișcat de atenția mamei care i-l expediase cu o zi înainte, pe de alta însă se întrista de incapacitatea lui practică. Dar faptul că putuse obține biletul de tren cu ușurință și că lăsase chiar să-i treacă înainte o cucoană venită după dînsul, îi ridică iarăși moralul.

Compartimentul de vagon încins mirosea a fum și a mușama. Roșul catifelii se ascundea sub praf și sub funingine. Un călător probabil scriase cu un diamant diverse nume, alternîndu-se cu desenuri rudimentare, pe geam. Pe os mucuri de țigarete își împrăștiau cenușa. Un călător gură-cască sta cu mînile la spate, studiind liniile frînte ce reprezentau pe o hartă din părete căile ferate. Radu se așeză într'un loc lîngă fereastră, își numără încă odată bagajele cu privirea și căută un gînd ca să-l poată urmări. Dar nu găsi decît frînturi, căci îi mai trebuia încă plecarea trenului ca să-i liniștească ultima grijă. Trenul flueră, se poticni puțin și porni lin, scîrțîind din încheeturi. Sentimentul ireparabilului în fața acestei acțiuni, care consuma definitiv plecarea, trecu prin sufletul lui Radu și se stinse curînd sub țăcănitul ritmic al roților pe șine.

În cadrul ferestrei cîmpiile își unduiau grînele înalte în linii largi. Lanurile de grîu își plecară spicurile delicate: porumbul își înălța lujerele țepene din mijlocul frunzelor late; un cîmp strîmt și stingher de floarea soarelui bălța galben verdeața schimbătoare dimprejur.

Radu își odihnea sufletul obosit de întîmplările precipitate ale

zilei. Trenul își încetini ritmul roților și se opri clănțănind în gara mică și pustie.

Un călător coborî din clasa a treia tîrînd după dînsul un coș cu cireși. Din arborii lucioși de razele soarelui păsări ciripeau a lene. Pe peron o găină ciugulea din firele rare de iarbă crescute între lespezi. Trenul se opinti și porni iar, salutat de șeful gării care ținea de mînă un copil cu picioarele strîmbe.

Radu se lăsă din nou legănat de aromeală. Cîmpiile în treacăt se reîncadrară în fereastră sub privirea-i obosită. Parii de telegraf se urmau la intervale egale, urcîndu-și sau scoborîndu-și pe geam nivelul firelor de sîrmă. Pe drumul prăfuit, trei țărani trecînd mici în depărtare se cufundară în amintirea lui Radu cu niște păpușele de lemn ce jucaseră un rol important în copilăria lui. Și adormi.

Trenul trecea printr'o vale strîmtă croită între munți. Mirosul rece și umed al amurgului pătrunsese în vagon prin geamul lăsat. Radu deschise ochii: se uită la ceas grăbit; mai avea douăzeci de minute până la sosire. Rămăsese singur în compartiment. Dădu jos din plasă bagajele. Scoase capul pe geam: era răcoare. În gîfîitul locomotivei care urca la deal auzi freamătul brazilor întunecoși și zgomotul unei cascade ascunse de pădure.

Și abia acuma Radu avu timp să se bucure de sosirea apropiată.

IV

În mirosul brazilor, înegrindu-le crengile, seara cobora tot mai albastră. În grădină florile își stingeau pe nesimțite culorile. Baby și Riri udau răzoarele cu stropitori de jucărie, după indicațiile mamei, mătușa Cecilia, care din cînd în cînd se apleca să smulgă vre-o buruiană. Pe masa din pridvor Sanda potrivea mușcatele dintr'o glastră așezată la mijloc între farfurii.

Trenul de seară cu care venea Radu, intrase în valea în care se adăpostea orășelul de vilegiatură, și pufuitul lui răsuna între cele două dealuri, grăbit și accentuat.

Așteptarea îi adunase pe toți în pridvor și-i făcuse tăcuți.

Trenul se oprise în gară, și doar o vacă păscînd în curtea de alături suna în clipe neegale din clopotul ce-i atîrna de gît.

Un huruit din ce în ce mai apropiat brăzdă liniștea, până ce trăsura veche se opri ajungînd în fața porții. Unchiul Pavel și cu Radu, mișcîndu-se stîngaciu între bagajele pe care voiau să le dea jos, se confundau în ceața serii cu dînsele. Familia întreagă din pridvor, împreună cu cele două jupînese, se repezise către trăsură, din care unchiul Pavel și cu Radu coborîră, făcînd-o să se aplece de două ori ostenită și scîrțîitoare. Doar Baby sta despărțit de grupul gălăgios și vesel din poartă și, în fața trăsurii, punea birjarului care aprindea felinarele, întrebări despre cai.

În răcoarea înviorătoare a munților, după călătoria lungă în vagonul fierbinte și prăfuit, Radu se simțea ciudat de ușor și pătruns de o zăpăceală plăcută.

Intrară cu toții în odaia luminată. Lui Radu, copleșit de mulțimea impresiilor îngrămădite într'o singură zi, i se părea că e departe și străin de cei ce-l înconjurau.

Cu copiii care, droaie după el, manifestau zgomotos, merse în

odaia de baie să se spele. Sanda îi indică prosoapele destinate feluritelor întrebuințări, îi arătă săpunul și-i explică mecanismul robinetelor. Baby și Riri eșiră din odaie. Cum Sanda și cu Radu rămaseră singuri, ea își întrerupse ultima explicație, privind la o pată de pe bluză; astfel că el întîlnindu-i privirea și neștiind cu ce să umple tăcerea, încercă un zîmbet. Sanda deschise ușa și plecă strigîndu-i:

— Grăbește-te, că dăm la masă!

Radu căută un răspuns, dar renunță în fața ușii care se închisese.

Zîmbind încă, dădu drumul la apă, și prin plescăitul ei amestecat cu glasurile din coridor, asculta încă în urechi, insistent și vijelios, mersul zăngănit al trenului. Era mulțumit și-i părea că visează; deodată se trezi tot zîmbind, în fața oglinzii, ștergîndu-se cu prosopul pe obraz. Se îmbrăcă în grabă și eși.

Ceilalți îl așteptau așezați la masă în pridvorul ce se mărginea între zidurile albe, luminate de'o lampă electrică, cu întunericul imobil și solemn.

Din timp în timp un foșnet de arbori vestea o undă de vînt, care îndată mătura pridvorul umflînd șervetele și sleind mîncările în farfurii.

O ultimă pată de lucire străvezie mai desena abia la apus conturul văii tăiate în doi munți. Cișmeaua din curte ciuruia continuu și liniștit. Goarnele dela cazarmă se topeau în văzduh, false și depărtate.

Unchiul Pavel, mestecînd accentuat, punea întrebări insistente și bolborosite lui Radu, care de fiecare dată îl privea drept în ochi, lăsînd furculița în farfurie și răspunzînd cu înaccuratețe.

— Da' Elena ce mai face?

Radu, care nu-și putea închipui vre-o schimbare în viața monotonă a mamei lui, rămase o clipă nedumerit și răspunse apoi cu glasul nesigur:

— Mama?... bine... a pus să zidească la moșie. D'aia aici nu vine. Pleacă săptămîna viitoare.

Pe urmă se plecă iar în farfurie și începu să desfacă cu grijă carnea depe un picior de pui, hîrșîind din cînd în cînd cuțitul de furculiță.

Căzuse roua. Radu avea nasul și mînile reci și sîngele i se urcase în obraji și în urechi.

În vremea conversației Sanda isprăvise pieptul de pui și privea la Radu, dorind să-i pună o întrebare pe care nu o găsea.

Pe masă jupîneasa adusese o farfurie încărcată cu fragi. Boabele roșii și lucioase se'ngrămădeau printre altele verzui și tari într'un conglomerat parfumat. Se cufundară cu toții în alesul boabelor coapte de cele crude, care rămîneau singure în farfurii, pe măsură ce acestea se goleau. Lingurițele scrîșneau, frecîndu-se de zahărul ce zăcea sub maldărele de fragi.

Întunericul se adîncise. Un fluture de noapte își izbea în vibrații ușoare aripele de para electrică. Un fluerat depărtat de locomotivă sfîșia tăcerea prelungindu-se în răsunetul munților...

Jupîneasa aducea cafelele.

V.

Afară se luminase demult.

Radu se trezi în mijlocul unor ciocănituri în ușă. Amorțit de căldura somnului, rămase o clipă nedumerit neștiind unde se află. Își aduse brusc aminte, pe cînd vocea Sandei, urmată de noi ciocănituri, îi vestea rîzînd ceasul ceaiului. Radu răspunse cu un „da" scurt și răgușit. Era mirat de intimitatea Sandei, care îl deșteptase tutuindu-l, și măgulit de aceasta se căia de răspunsul său prea laconic. Seulîndu-se, enunță în sine diverse alte răspunsuri care ar fi putut înlocui pe cel dat.

În fața oglinzii luminate crud, Radu își lega cravata. Suprafața lucitoare îi răspundea cu minuțiozitate chipul; gulerul nu vroia să se închidă de tot: îl împinse cu degetele și pînza albă se pătă. Nerăbdător luă un altul din geamantan, dar abia un al treilea guler îi mulțumi. Cravata nu aluneca și cu greu izbuti s'o înoade, încă puțin strîmbă și burdușită.

Își privi în oglindă fruntea striată și dreptunghiulară, cu nasul subțire, străin de obrazul copilăros, cu buzele groase, cu ochii care-și stingeau lumina în fața arămie, pătată de coji și de urmele lor. De cînd simțise că începe să se schimbe, băgase de samă că și fața îi lua aspecte trecătoare, care îl întristau toate prin mediocritatea lor. De data aceasta își încurajă sentimentul, examinîndu-se cu deamănuntul și imaginînd impresia ce-ar putea face asupra unei persoane văzîndu-l pentru întăia oară.

Un coj care sta să-i răsară deasupra buzei, îl tulbură cu deosebire.

Cu un gest exprimînd o nepăsare, pe care nu o simțea în realitate, se îndepărtă de oglindă și deschise ușa să-și culeagă ghetele, ce așteptau curățite în prag.

Întorcîndu-se cu ele în mînă, se văzu iarăși mai de departe în oglindă, și acum în treacăt i se păru că chipul răsfrîns era mai agreabil decît crezuse adineaori. Își aduse aminte de cucoana bătrînă, pe care, cu cîteva zile înainte, o găsise acasă venind dela școală, și care, dupăce îl sărutase, spusese mamei lui: „Se face băiat frumos". Apoi se gîndi la Sanda și văzînd lîngă pat oala de noapte burtoasă și înflorită, se grăbi să o ascundă dedesubt.

Coborînd treptele, Radu fu asediat de Baby și de Riri, care i se agățară de trup, încercînd să-l tîrască și frămîntîndu-l în loc. Dînsul îi potolea mîngîindu-i și privea către Sanda care-și rezima mîna de clanța ușii. Ușa deschisă lăsă vîntul răcoros și parfumat să se umfle pătrunzînd în odaie. „Vai ce leneș ești! Noi am sfîrșit demult cu ceaiul". Și Sandei, care eșise în grădină, i se lipi gulerul fluturînd de obraz.

Cînd ajunse cu franzeluța în mînă pe locul de crochet, Radu simțea încă fierbințeala ceaiului sorbit în grabă. Riri și Baby se certau într'un colț pe un ciocan, superior prin banda de lac stacojiu ce și-o păstrase intactă. Sanda și Radu aleseră la întîmplare cîte un ciocan.

Pe locul puțin ondulat și prin pietriș, mingile porneau pe căi neprevăzute cu un ciocnet sec. Radu își construise în grabă tot planul jocului; vedea în minte toate loviturile afară de ultimele două-trei, pe care le lăsase nehotărîte, neștiind dacă el trebuia să cîștige

sau să lase pe Sanda să lovească pichetul mai întăiu. Ondulațiile terenului, ale cărui vicleșuguri Radu nu le cunoștea, schimbară însă aspectul jocului. Sanda, ajutată de o putere misterioasă, ajunsese departe, urmată de mingea lui Baby. Riri, preocupată de o rîmă care înainta tîrîndu-se printre bulgării de pămînt dintr'un răzor, pierduse orice emulație și juca în silă.

Cîteva găini rotunde și pestrițe ca niște basmale, fîlfîiau arare din aripi, călăuzite de un cocoș opintit și trufaș. Cînd se apropiară de răzorul rîmii, Riri se repezi după dînsele cu țipete sălbatice. Găinile se împrăștiară terorizate și zgomotoase, urmate de cocoș care-și pierduse tot prestigiul.

Radu rămăsese la fierul al treilea; nici una dintre lovituri nu se potrivea și mingea indecisă înainta oscilînd și înconjurînd întotdeauna fierul. Radu zîmbea, dar în fundul sufletului îi creștea obida. După fiecare încercare dădea din umeri cu gesturi exagerate, uitîndu-se la tovarășii de joc. Nu putea ierta Sandei că dînsa avea să cîștige partida fără să datorească aceasta superiorității lui. Văzînd că-i scapă prilejul, dorința să o stăpînească îi creștea.

Mingile Sandei și a lui Radu se aflau apropiate, Radu pierduse orice indulgență față de Sanda, ochi îndelung și lovi cu sete. Mingea lui, ispitită de o asperitate a terenului, trecu pe lîngă a Sandei fără să o atingă și se izbi cu zgomot în zidul îndepărtat.

Entuziasmul Sandei izbucni într'o exclamație de dispreț amestecat cu triumf: privi la Radu, apoi, pufnind de rîs, îi mimă gestul de desnădejde și, trecînd pe lîngă dînsul, îl împinse.

În odaia umbrită de perdele, Radu, înfundat între pernele depe divan, urmărea cu ochi tulburi desenurile covorului depe jos, fredonînd ostentativ o frîntură de vals, prin care căuta să-și ascundă necazul.

Sanda, în picioare lîngă masă, spăla într'un castron niște căpșune. O muscă i se așeza mereu pe obraz, și ea, avînd mînile ude, o gonea cu brațul. Din cînd în cînd privea la Radu, care tot deatîtea ori fredona mai tare și-și muta privirea din loc.

Sanda era indulgentă, fiindcă se simțea triumfătoare. Printre căpșune găsi una neobișnuit de mare. Roșie și diformă ca ciupită de viespi, semăna cu un cap de paiață. Oftă zîmbind, și se apropie de Radu, ținînd căpșuna de coadă între degete.

— Uite ce mare e... și i-o duse la buze.

Ca pe un simbol al împăcării, dînsul, cu dinții, îi culese dintre foițele verzi, carnea dulce și parfumată.

VI

Prietinii Sandei și ai copiilor aveau să vie în vizită pela patru după-amiază, și Sanda pregătea de cafea în sofragerie. Tăia torta de caise în felii și dădea fiecăreia numele unui viitor consumator. Cinci felii rămîneau fără stăpîn. Un cozonac aștepta încă întreg, rotunzindu-și forma de burete. Riri, ținîndu-se după Sanda și dîndu-i sfaturi care cerșeau o aprobare, își închipuia că o ajută.

Plouase toată noaptea și acum aerul era liniștit și rece. Un singur nour neted, învelea amorțit și alburiu întregul cer, înecînd vîrfurile înalte ale munților.

Baby stătuse în geamul dinspre stradă, așteptîndu-și prietenii. Plictisit de aburul nărilor, care-i tulbura geamul și vederea, ieșise în mantaua mică de ploae la poartă. Se temea de o ploae ce-ar fi putut izbucni, împiedecînd invitații să iasă, și era furios pe dînșii că n'aveau prevederea să pornească mai din vreme.

Se răzbună păcălind pe Sanda și pe Riri prin vestea mincinoasă și repetată a sosirii celor așteptați.

Dar cum farsa nu mai prindea și fusese primită într'un chip ofensător și aspru de Riri, cu asentimentul Sandei, Baby se instală pe un scaun în mijlocul odăii, unde împiedica circulația, și-și vărsă focul insultînd deopotrivă pe prezenți și pe absenți.

Radu, intimidat de rolul necunoscut pe care avea să-l joace și nebăgat în samă, răsfoia pentru a treia oară o revistă tehnică ilustrată din care nu pricepea nimic, cînd strigăte sincere ale lui Baby convinseră lumea că invitații soseau cu adevărat.

Poarta scîrții hîrșîind pămîntul și înțepenindu-se ca de obiceiu întredeschisă, lăsă să treacă rînd pe rînd de trei ori cîte un copil cam de același înălțime, fiecare în cîte o manta cenușie de ploae cu gluga ridicată. Apoi intră guvernanta, înaltă și subțire, fără grație, și indiferentă față de bucuria primirii.

Abia cînd ajunseră în odae și-și desbrăcară mantalele, fiecare dintre noii veniți luă o figură personală.

Cei doi băeți, mai mari decît Baby, se asemănau atît de mult încît nu se putea ști care e mai urît. Aveau aceleași urechi mari și străvezii de oparte și de alta a obrazului ruginit de pistrui.

Fetița, mai drăguță, își perdea și ea slaba superioritate prin asemănarea cu frații ei. După primul acces de bucurie convențională, Sanda-i privi cu desgust, neînțelegînd de ce îi așteptase cu atîta plăcere.

La masă, prezența guvernantei împiedica orice exces. Sanda își servea musafirii cu un aer de dispreț. Sta lîngă Radu, căruia îi punea în farfurie bucățile cele mai mari de prăjitură. Baby de asemenea uitase bucuria așteptării și se uita cu jind la bucata de tortă rămasă încă intactă în farfuria musafirului din dreapta. În colțul lor, Riri și cu fetița nou venită, păreau că se înțeleg mai bine, mîncînd amîndouă zgomotos și cu spor. Radu canonea între degete colțul unui șervețel, punînd întrebări serioase Sandei care, răspunzînd pe același ton, își părea a fi stăpîna casei.

Baba-oarba era în toiu. Un rîs general, care nu se stingea niciodată cu totul, izbucnea din vreme în vreme ripitor. Două scaune zăceau trîntite pe jos cu picioare amenințătoare; un vas răsturnat își vărsase pe covor apa, ce se prelingea de pe masa pe care florile muiate se risipiseră; macatul de pe divan era tîrît pe jos între picioare; singur pianul rămăsese neatacat grație formei lui masive și refractare jocului. Guvernanta neputincioasă, privea dezastrul încercînd să-l repare pe-alocurea.

Radu și Sanda care uitaseră de orice demnitate, îi atrăgeau și pe ceilalți în vîltoare. Baby, care fusese prins după multă vreme de unul din băeți, prinsese la rîndul lui pe Radu, care încerca tocmai să se vîre sub canapea, și-i ghicise numele recunoscîndu-i stofa pantalonului.

Radu, cu brațele întinse, dibuia prin întuneric, sub o ploaie de

perne. În rîsul general distingea pe al Sandei, care suna din direcții diferite, dar totdeauna apropiat. Deodată rîsul Sandei încetă și Radu se simți tras pe dinapoi de surtuc. Într'o mișcare grabnică prinse un trup în brațe, și simți sub bluza Sandei umerii ce se căzneau să scape de îmbrățișare. Regulele jocului și cîrpa care-i întuneca vederea, îl îndemnară să insiste asupra gestului. Sanda, pe deoparte, se gîndi că trebue să-l împiedice de a ghici pe cine prinsese și deodată i se lăsă moale în brațe. Radu îi avea părul gîdilitor pe față și genunchii apăsați pe ai lui. Fiecare își simțea obrazul fierbinte și pe dînsul respirația grăbită a celuilalt.

Ceilalți așteptau într'o nerăbdare încordată rezultatul care întîrzia. Și Radu spuse numele Sandei cu glasul puțin înecat, pecînd dînsa se deslipea alene din îmbrățișare.

Împreună cu musafirii care plecau, eși și Radu. Voia să pună o scrisoare la cutie și simțea dorința să umble singur și repede. În curte respiră adînc frigul cețos al serii.

Sanda urmărea dela fereastră cele trei mantale, călăuzite de guvernantă, eșind pe poartă, și pe Radu care își luă rămas bun și coti grăbit la dreapta.

Apoi rămase gînditoare, cu nasul și bărbia turtite de geam, privind la norii peste care creștea noaptea.

(Urmează). **L. I. Caragiale și Ioan Gherea**

Dr. Emil Racoviță

Cu prilejul alegerii sale ca membru al Academiei Romîne *

Numele d-rului Em. Racoviță este cunoscut fiecărui romîn, ca al unui învățat naturalist zoolog, cercetător și explorator, care și-a cîștigat în lumea științifică din Franța un nume respectat, făcînd cinste țării noastre și dînd totodată străinătății dovadă vie de calitățile culturale și de valoarea intelectuală a poporului nostru.

Fiecare știe că naturalistul Racoviță este până astăzi întâiul romîn care a luat parte ca explorator și organizator la una din cele mai importante expediţiuni ştiinţifice în regiunile antarctice; că el este subdirectorul și conducătorul de fapt al unei renumite stațiuni biologice din Franța —Laboratorul Arago dela Banyuls s | M.—; că ocupă o situațiune importantă între învățații dela Sorbonna, fiind, împreună cu prietenul său, prof. G. Pruvot, directorul celei mai însemnate reviste franceze de zoologie «Archives de zoologie expérimentale et générale»; și că el redactează o publicațiune periodică *Biospeologica*, care este organul central în care se publică rezultatele explorărilor cavernicole din lume.

Firește că toate aceste ne arată pozițiunea importantă la care s'a ridicat acest învățat romîn în lumea științifică din Apus și ne sînt și o dovadă de valoarea ce i se recunoaște într'un centru atît de mare ca Parisul. Recomandarea noastră pentru a fi ales membru al Academiei Romîne nu este însă bazată pe situațiunea pe care acest învățat compatriot a reu-

* Raport pentru recomandarea sa, cetit în ședința plenară a Academiei Romîne dela 2 Iunie 1920.

șit să și-o creeze în străinătate, ci, în prima linie, pe meritele sale reale, pe aprecierea valorii publicațiunilor sale și a activității științifice considerabile ce a desfășurat-o el ca explorator, cercetător și savant. Aceasta îmi voiu permite dar a o schița acum în cîteva linii generale.

* * *

Încă dela 1893 tînărul licențiat în științele naturale dela Sorbonna Em. Racoviță, începe a face o serie de comunicări la Academia de Științe din Paris; mai întâiu asupra unui verme Anelid *Micronereis variegata* Claparède, pe care el avusese ocazia la Banyuls de a-l studia mai de aproape.

In Ianuarie 1894 trimite Academiei din Paris o nouă comunicare *„Sur les amibocytes, l'ovogénèse et la ponte chez la Micronereis variegata"*; iar în Martie a aceluiași an o alta asupra Cephalopodelor, conținînd o serie de observațiuni biologice interesante, *„Sur l'accouplement de quelques céphalopodes"*. Tot în acest an el începe a publica, în „Archives de Zoologie expérimentale" sub titlul *„Notes de Biologie"*, o serie de observațiuni foarte interesante asupra vieții cîtorva specii de animale marine pe care le urmărea în laboratoarele dela Roscoff și Banyuls s. M. Prima din aceste note este privitoare la Cephalopodul *Octopus vulgaris*, a doua la viața Crustaceului (Crab) *Pilumnus hirtellus* Leach., iar a treia (cu 2 planșe) la obiceiurile și reproducția cefalopodului *Rossia Macrosoma*.

Paralel cu aceste serioase lucrări ecologice despre cephalopode el își continuă însă și lucrările începute despre Anelide, așa că în «Comptes Rendus» ale Academiei din Paris din 1895 apare o nouă comunicare a sa despre *Rolul amibocytelor la anelidele polychaete*, și tot în același an mai publică aici și o mică lucrare oceanografică—împreună cu *L. Boutan*—*„Sur la Pêche pélagique en profondeur"*. Tot în 1895 însă apare în Arch. de Zool. exper. și o lucrare mai mare (170 pag. cu 2 pl.) în colaborare cu *prof. Pruvot*, intitulată: *„Matériaux pour la faune des Annelides de Banyuls"*; este o serioasă lucrare de sistematică și faunistică. In fine în 1896 apare, în Arch. de Zoologie expérimentale, o importantă lucrare—care i-a servit și ca teză de doctorat la Sorbonna—intitulată: *„Le Lobe céphalique et l'encéphale des Annelides polichètes"* (Anatomie, Morphologie, Histologie), lucrare mare (200 pg. cu 5 planșe duble) care a rămas și până astăzi ca o operă fundamentală asupra sistemului nervos dela Anelide.

Cu aceasta se închee prima perioadă a activității tînărului naturalist, pe care-l vedem manifestîndu-se în toate direcțiile: cînd ca zoolog sistematician, cînd ca anatom și histolog, cînd ca biolog, cînd ca oceanograf, etc.

Lucrările sale științifice din acest scurt timp, cunoștințele sale solide din toate ramurile Zoologiei, ochiul său de ager observator și judecata sa cumpănită, și, nu mai puțin, eminentele sale calități personale de bun camarad, au atras atențiunea asupra sa și au făcut să fie recomandat căpitanului de Gerlache, conducătorul expedițiunii belgiene antarctice, ca zoolog al acestei mari expedițiuni științifice, care în anii 1897—1899 a îndeplinit o importantă operă. „*S. V. Belgica*" se știe că a fost primul vas care a ernat în regiunile antarctice și rezultatele științifice ce le-a dat sînt—după cum se exprimă însuși marele oceanograf *Sir John Murray* în opera sa fundamentală *The Depths of the Ocean* «de mare interes și valoare».

In această mare expediție Racoviță a dat dovadă nu numai că este un zoolog, biogeograf și oceanograf, dar totodată și un bun organizator. Intreaga parte zoologică a expediției i-a fost încredințată lui și modul cum a știut el să organizeze pescuirile și recoltarea materialului faunistic, datele biologice ce le-a adunat și observațiunile zilnice asupra condițiunilor de viață ale mediului de trai din regiunile explorate ce le-a făcut, a asigurat succesul deplin al expediției și în această ramură științifică. Numeroasele monografii publicate în urmă de către diferiți specialiști, care au prelucrat materialul faunistic recoltat de Racoviță, arată cu cît de multă pricepere și-a îndeplinit el sarcina ce și-o luase și de ce mare preț erau datele biologice adunate de dînsul pentru cunoașterea desfășurării vieții în acele regiuni, pînă atunci neexplorate încă.

Rezultatele generale ale studiilor și observațiunilor făcute de el în această expediție le publică în diferite reviste: în 1900, într'o conferință ținută la Sorbonna și publicată în «Mémoires de la Soc. zool. de France» sub titlul „*Vers le Pol Sud. Conférence faite à la Sorbonne sur l'expédition antarctique belge, son but, ses aventures et ses résultats*"—el face o descriere generală a expediției. Intr'o altă conferință ținută la Bruxelles tot în 1900—intitulată: „*La vie des animaux et des plantes dans l'Antartique*" (Bulletin. Soc. reg-le Belge de Géografie No. 1 din 1900)—el descrie condițiunile generale de viață. De asemene și într'un articol din „Revue scientifique" din 1901 intitulat: *La Faune du Pol Sud.*

Rezultatele speciale ale cercetărilor sale, împreună cu monografiile diferiților specialiști care au prelucrat materialul colecționat de dînsul, apar abia în 1903 la Anvers în publicațiunea cea mare a șefului expediției de Gerlache intitulată *Res. du Voyage du S. V. Belgica.*

Intre aceste lucrări speciale ale sale, acea asupra *Cetaceelor* este cu totul remarcabilă, avînd o valoare fundamentală. Pentru justa ei apreciare voiu cita propriile cuvinte ale cunoscuților specialiști *prof. Heck* și *Hilzheimer*, care, în noua ediție din 1915 a clasicei opere *Brehm's Tierleben*, se exprimă în modul următor: «Cel mai nou și mai precis observator al «vieții balenelor este desigur Racoviță, care, ca zoolog al ex«pediției sudpolare belgiene, le-a consacrat un studiu exact zi «cu zi („genaues Tagebuchmässiges Studium"). Dela dînsul în«vățăm că fiecare specie are obiceiuri cu totul aparte—care «diferă chiar de cele mai aproape înrudite specii—și că astfel «se poate recunoaște orice specie chiar dela distanță, numai «după mișcările ei: după modul cum respiră și cum se scu«fundă».

Observațiunile sale asupra fiecărei specii în parte sînt descrise în detaliu și foarte instructiv ilustrate, așa că ele astăzi servesc de bază pentru orice lucrare asupra Cetaceelor, după cum au servit și pentru alcătuirea întregului capitol asupra balenelor din citatul volum din Brehm's Tierleben.

In legătură cu aceste studii despre Cetacee mai merită a fi amintită și o mică dar foarte interesantă lucrare „*Note sur le Grand Serpent de Mer (Megophias megophias* Rafin.) apărută în Bull. de la Soc. Zool. de France, pe care-l arată că e un Cetaceu.

* * *

Cu toate că acest număr considerabil de lucrări biooceanografice și această mare activitate științifică, desfășurată într'un timp relativ scurt, erau suficiente pentru a-i asigura un nume considerat în știință, compatriotul nostru, abia scăpat de lichidarea sarcinei ce și-o luase cu expediția antarctică, se îndreaptă într'o nouă direcțiune, unde mari și grele probleme îi deschid un nou și vast domeniu de muncă.

In primăvara 1904 vaporașul *Roland* al stațiunei dela Banyuls întreprinzînd o călătorie de cercetări oceanografice—sub conducerea d-lor *Pruvot* dela Sorbonna și *Odon de Buen* dela Barcelona—la Baleare, Racoviță profită de ocazie pentru a explora fauna vestitei grote „*Cueva del Drach*" dela Majorca. Aici, între multe animale interesante, descopere un nou gen de crustacee *Isopode*, din familia *Cirolanidelor*, pe care l-a descris apoi în 1905 sub numele de *Tiphlocirolana Moraguesi* Racoviță.—Descoperirea acestui curios Isopod a avut o influență hotărîtoare asupra viitoarei activități științifice a lui Racoviță:

«Prezența acestui crustaceu cu părinți marini—ne spune «el—în apele dulci ale grotei, caracterele care le diferențiau «de cirolani și lucicole, întipărirea atît de puternică a mediului «obscur asupra întregii sale organizații, deșteptară în mintea «mea o mulțime de chestiuni care îmi păreau de cel mai înalt «interes. M'am pus să le caut soluția în operele confraților

«şi m'am adresat în primul rînd tratatelor de biogeografie. Am
«consultat lucrările cele mai nouă caşi pe cele mai vechi şi
«am constatat, cu mirare, că cea mai mare parte nici nu men-
«ţionau chiar vieţuitoarele cavernicole şi că celelalte se deba-
«rasau de ele în puţine cuvinte, nu totuşi fără a face să reiasă
«neînsemnătatea acestui «habitat» şi mica importanţă a faunei
«sale.

«Domeniul subteran ar fi prin urmare neînsemnat atît prin
«spaţiul restrîns pe care-l ocupă pe pămînt cît şi *prin micul*
«număr de fiinţe care-l locuesc; n'ar fi decît un fel de „bi-
«zarerie" a naturii.

«Or, *nu există idee mai greşită*».

Tot atît de puţine explicaţiuni a căpătat căutînd bibliografia specială; a a că, dupăce a consultat pe toţi autorii în care n'a găsit decît contradicţiuni şi ipoteze care nu se puteau justifica, el ajunge la concluzia:

«Am eşit din aceste lecturi literalmente înebunit. In nici
«una din chestiunile pe care studiile mele profesionale m'au
«împins să le aprofundez, n'am constatat încă astfel de nesi-
«guranţă şi contradicţie, atîta încîlcire de fapte bine observa-
«te, de ipoteze nejustificate, de presupuneri îndreptăţite, de
«erori vădite, de observaţii necontrolate, de generalizări gră-
«bite, într'un cuvînt, un haos atît de inextricabil de fapte, de
«teorii şi de erori».

Aceasta era starea cunoştinţelor pe care o găseşte *Racoviţă* asupra vieţii şi vieţuitoarelor din domeniul subteran şi la constatarea căreia a fost condus prin întrebările ce şi le-a pus, descoperind acel mic Isopod din grota dracului dela *Majorca*.

Cercetînd mai departe care erau cauzele acestei stări anarhice în care a găsit el cunoştinţele asupra vieţuitoarelor din caverne, constată că în primul rînd, «eşti surprins de micul
«număr de observaţii, de penuria experienţelor şi de lacunele
«considerabile care trebue să existe în cunoştinţele noastre a-
«supra faunei şi florei subterane. Teoriile numeroase şi con-
«tradictorii nu sînt, de altminteri, posibile decît atunci cînd e
«vorba de un subiect puţin studiat; atunci nu eşti oprit de fap-
«te jenante şi poţi da curs liber unei imaginaţii prea fertile».

Din domeniul subteran nu s'au explorat decît foarte puţine grote, şi mai deloc toate acele numeroase crăpături adînci din stîncă unde tocmai viaţa este mai abundentă, şi în fiecare din aceste, la orice cercetare, se găsesc specii nouă, ceiace dovedeşte *că inventarul faunei şi florei grotelor este încă cu totul necomplect.* Fireşte dar că este o mare greşală a căuta —cum s'a făcut până acuma—ca pe baza unui material atît de sărac să se ajungă la concluziuni generale cu privire atît la originea acestei faune şi flore cît şi la influenţa pe care condiţiunile de viaţă din domeniul subteran o exercită asupra vieţuitoarelor ce trăesc acolo. Căci—după cum argumentează cu drept cuvînt Racoviţă: «Fauna cavernicolă este, în adevăr, un
«amestec absolut eterogen de forme foarte diferite, prin ori-
«gină, prin aptitudinile ereditare, prin gradul de organizaţie,
«prin epoca imigraţiunii în caverne, etc. etc. Aşadar, trebue
«să ne aşteptăm a găsi o diversitate şi nu o uniformitate de
«acţiune: influenţa vieţii obscuricole trebue să producă efecte
«diferite asupra diferitelor unităţi care compun această faună.
«Trebue, deci, *a priori*, să nu ne încredem uşor în generali-
«zări, să se studieze fiecare specie în particular, şi să nu se
«generalizeze decît după o muncă complectă de analize minu-
«ţioase».

Bazat dar pe toate aceste constatări, Racoviţă găseşte că drumul pe care trebue să-l apuce cercetările speologice trebue să fie cu totul altul decît cel de până acuma şi stabileşte un nou program de lucru—cu nouă ţeluri şi nouă metode—a acestor cercetări. In lucrarea sa din 1907 intitulată „*Essai sur les problèmes biospeologiques*", dupăce face o reviziune critică foarte documentată a tuturor faptelor şi concepţiunilor de până atunci, el expune acest program şi formulează în linii mari problemele nouei ramuri de ştiinţă biologică, al cărei reorganizator este el.

Iată-l dar pe compatriotul nostru, care, dupăce în prima etapă a vieţii sale ştiinţifice s'a ocupat cu cercetări de sistematică, faunistică, anatomie şi biologie a animalelor marine—producînd lucrări însemnate—; care, după ce în adoua etapă a întreprins cercetări biooceanografice în stil mare—asigurîndu-şi prin ele un nume însemnat în lumea ştiinţifică—iată-l acum că îşi dirige activitatea sa asupra unui nou domeniu, *asupra condiţiunilor de viaţă şi a organismelor care populează domeniul subteran al globului.*

Dacă în studiul vieţii din aer şi din apele dela suprafaţa pămîntului—inclusiv chiar fauna abisală—s'a putut ajunge deja până acuma la rezultate însemnate, aceasta se datoreşte fireşte şi faptului că, cercetările urmîndu-se de timp îndelungat de naturalişti răspîndiţi pe toată faţa globului, materialul de studiu s'a mărit necontenit, problemele s'au precizat şi metodele de cercetare s'au perfecţionat. In domeniul subteran—în care se cuprind pe lîngă organismele din grote şi din apele subterane şi acele care trăesc în pămînt—sîntem abia la început: aici inventariarea domeniului subteran, cu vieţuitoarele din el, trebueşte făcută abia deacum înainte, întinzînd cercetările tot mai mult asupra întregii suprafeţe a globului; problemele din detaliile lor se vor formula numai treptat cu înaintarea inventarierii; iar metodele de explorare, de cercetare şi de studiu rămîn să fie găsite şi perfecţionate şi ele, după natura problemelor ce ni se vor impune. O întreagă *organizare* este dar necesară—o amenajare specială şi o colaborare a cît mai multor specialişti: biologi, sistematicieni şi filogenişti, biogeo-

grafi, paleogeografi, geofizici, etc.—pentru a putea duce la bun sfîrşit lupta cu acest nou domeniu al necunoscutului.

Aici iarăşi se pun în evidenţă două mari însuşiri ale compatriotului nostru Racoviţă, căci el nu este numai un om de concepţiune, ci totodată un om de acţiune şi un minunat organizator. Indată după publicarea programului său şi după formularea problemelor nouei ştiinţe „*Speologia*", el intră *in medias res*: îşi alege un harnic şi priceput tovarăş, pe d-rul Jeannel; fundează la Paris o revistă specială Biospeologica, ca un organ central pentru publicarea rezultatelor tuturor cercetărilor ce se fac în această ştiinţă; îşi adună o întreagă serie de colaboratori—al căror număr creşte neîncetat—atît pentru explorarea grotelor cît şi pentru studiul materialului adunat; organizează un fel de muzeu în care concentrează toate colecţiunile adunate din explorările tuturor grotelor depe faţa globului; studiază şi perfecţionează el singur metodele de cercetare şi le publică ş. a. m. d.. El porneşte dar o întreagă activitate metodică şi organizată după un plan sistematic şi bine conceput de mai înainte.

* * *

Nu e fireşte aici locul de a descrie rezultatele la care s'a ajuns până acuma; mă voiu mărgini a spune că: în scurtul timp dela 1907 şi până astăzi s'a desfăşurat o activitate extraordinară; că până la 1914 s'au explorat şi studiat 580 de grote, din care 224 în ultima perioda dela 1911—913; că explorările se întind în regiuni din ce în ce mai îndepărtate, cuprinzînd cu încetul toate continentele—(în perioada 1911—1913, din totalul de 224 de grote, s'au explorat: 3 grote în Africa orientală germană, 3 în Africa orientală engleză, 20 în Algeria, 11 în Austria, 57 în Spania, 125 în Franţa, 5 în Zanzibar)—; că colecţiunile cresc din ce în ce mai tare, aşa că numai din materialul recoltat în perioada 1911—913 s'au adunat 1763 de tuburi, conţinînd reprezentanţii a 43 grupe, care s'au repartizat la specialişti pentru a fi studiate; că din revista «Biospeologica» au apărut până în 1914 deja 33 de numere şi de atunci au mai apărut încă cîteva studii ş. a. m. d.

In privinţa rezultatelor ştiinţifice, ele sînt cu totul extraordinare: numai până în 1911 numărul speciilor şi genurilor nouă descoperite este surprinzător de mare,—d. ex. din 139 specii de coleoptere constatate, 47 specii, 18 genuri şi un subgen erau nouă; din 52 specii de *Isopode* constatate, 31 specii, 3 genuri şi 7 subgenuri erau nouă ş. a. m. d. Ce mare progres reprezintă aceasta pentru studiile biogeografice şi sistematice a Cavernicolelor, sau pentru cercetarea originii faunei cavernicole şi raporturile ei cu fauna epigee sau asămănările ei cu faunele abizale, cred că nu mai am nevoe s'o arăt. Dar

mai mare e încă valoarea acestor rezultate cînd ne gîndim la toate acele forme cavernicole descrise, din care unele sînt *adevărate Relicte ale vechilor faune dispărute din cele mai vechi epoce geologice, cu forme şi caractere cu totul arhaice*, a căror valoare pentru studiul filogenesei şi a paleogeografiei este cu totul nepreţuită. Nu mai insist asupra enormei valori ştiinţifice a tuturor acelor forme nouă de adaptare la mediul cu totul particular al Cavernelor, apelor subterane, crăpăturilor din stînci, etc., care înmulţesc tot mai mult numărul exemplelor de modul cum formele animale şi vegetale cele mai eterogene au fost în stare să-şi potrivească organele şi existenţa lor condiţiunilor de traiu celor mai extreme şi astfel să cucerească şi domeniul subteran pentru întinderea vieţii pe pămînt. Interesantele monografii ale lui Racoviţă asupra diferitelor grupe de Isopode ne dau cele mai convingătoare exemple.

* * *

Expunînd în linii generale activitatea ştiinţifică, lucrările şi proectele compatriotului nostru Racoviţă, am intrat în unele detalii poate mai mult decît se obişnueşte la recomandarea unui nou membru. Am făcut-o însă fiindcă ţin să se ştie că Academia Romînă, chemîndu-l în mijlocul ei, nu o face numai ca o recunoştinţă faţă de un compatriot care a putut să-şi cîştige o situaţie însemnată în lumea ştiinţifică străină, ci mai cu samă pentru valoarea sa reală; o face în prima linie pentrucă a urmărit de aproape şi cu interes activitatea sa, a luat parte cu bucurie la succesele sale şi, deci, va şti şi pe viitor să aprecieze şi să sprijine munca sa rodnică.

Prin alegerea lui Racoviţă între membrii ei, Academia Romînă va cîştiga nu numai un distins bărbat de ştiinţă ci şi un bun romîn, care a fost în stare—atunci cînd a crezut el că în ţară e nevoe de munca sa—să-şi părăsască o bună situaţie pe care şi-o crease în cel mai strălucit centru ştiinţific al lumii spre a veni ca profesor la noua universitate romînească din Cluj şi a-da astfel străinătăţii, prin numele său, încrederea în reuşita misiunii culturale ce are a o îndeplini de acum înainte aici poporul romîn. El nu vine la Cluj singur, ci aduce cu sine şi pe devotatul său colaborator dr. Jeannel, aduce redacţia revistei sale *Biospeologica*, Muzeul său speologic cu toate colecţiile, aparatele, etc. şi strămută astfel pe totdeauna centrele acestei ştiinţe pe pămîntul ţării romîneşti, care de acum înainte va fi şi obiectul principal al cercetărilor ei.

* * *

Propunînd astăzi alegerea lui Racoviţă ca membru activ al Academiei Romîne nu pot să nu mă gîndesc şi să aduc un

omagiu memoriei aceluia care a fost primul său profesor de ştiinţele naturale, care a sădit într'însul—ca şi în mulţi alţii—dragostea de natură şi de muncă pentru a-i afla tainele ei. Mă gîndesc dar cu duioşie şi adîncă recunoştinţă la neuitatul nostru maestru Grigore Cobîlcescu, sub ochii căruia am stat timp de 5 ani împreună cu Racoviţă pe aceiaşi bancă, în Institutele-Unite din Iaşi, pentru a-i asculta lecţiile sale fermecătoare şi a ne încălzi la focul său pentru ştiinţă. Fie-mi dar şi mie permis să-mi exprim în aceste momente şi bucuria ce o resimt la gîndul că, după aproape 35 de ani de despărţire, mă voiu putea regăsi pe aceiaşi bancă cu vechiul meu coleg din copilărie,—acum însă pe locul pe care l-a ocupat în această înaltă instituţiune bătrînul nostru dascăl şi pe care l-a ilustrat prin zelul, activitatea şi inteligenţa sa vie.

Bucureşti, 2 Iunie 1920. **Dr. Gr. Antipa**

Tovarăş

Un cine mic, bondoc, cu picioare scurte şi noduroase, cu trupul acoperit de un păr roşcat şi aspru.

Trecea grăbit prin mahala, cu coada între picioare, cu urechile ciulite, cu ochii aţintiţi şi nici un copil nu se agăţa de el: «Era Nae, căţelul conului Manolache!».

La căsuţa cu doi plopi în poartă locuia Conul Manolache, bătrînul cunoscut de toată împrejurimea.

Era socialist în principii şi pentru alţii, Conul Manolache. Pentru sine nu cerea nimic dela viaţă.

Nu dorea nimic, nu invidia nimic, nu iubea pe nimeni.

N'avea nevastă, n'avea copii, n'avea soră, n'avea frate. Avea un simplu tovarăş: pe Nae.

Şi erau nedespărţiţi.

Turburările unuia treceau în ochii celuilalt şi, în clipele cele mai grele ale vieţii, cînd boala s'ar fi apropiat pe tăcute de trupul lui uscat, de faţa lui subţire cu barba rară, vrînd să-i stingă lumina ochilor bănuitori şi răsunetul glasului profetic, Conul Manolache n'ar fi dorit să aibă în preajma sa decît pe cine să-i lingă obrajii.

Atît. Dragostea nevinovată a unui dobitoc cinstit preţueşte mai mult decît dezmierdările linguşitoare ale nepoţilor şi ale cumnatelor...

* * *

Ce bine e cînd toamna rece se lasă afară, să stringi lingă tine o fiinţă caldă, al cărei ochi te privesc dulce, cu dragoste şi recunoştinţă...

Vorbe?—Dar vorbele sînt pentru cei care nu ştiu ce e dragostea!...

In sările lungi de Noembrie, cînd vîntul se zvîrcolea pela ferestre, gemînd şi urlînd peste păreţii umiliţi, cînd paserile de noapte scoteau strigăte de jale luptînd cu vîrtejul, bătrînul aprindea în odăiţă o lampă mică de gaz, arunca un braţ de lemne în soba de tuciu ce sta cocoţată pe patru cărămizi ca

un idol, își întindea cărțile pe măsuță și cu Nae în brațe, se punea la pasențe, pufăind din lulea. Iar Nae, cu ochii pe jumătate închiși, se uita prin fumul lulelii la moțul fesului ce se legăna leneș, cînd incoa, cînd încolo...

Și amîndoi erau fericiți...

Dar pe cel fericit necazul îl pîndește.

Intr'o zi, ce lucru nemaipomenit!—la ușa Conului Manolache bătu factorul.

— Intră!... răspunse el, cu ochii pierduți în fumul din odae, fără să-și scoată pipa din gură.

Și factorul intră.

Aducea o scrisoare recomandată, pentru care trebuia să i se plătească cincizeci de bani.

— S'o dau naibii de scrisoare! —mormăi Conul Manolache căutîndu-se nerăbdător prin buzunarele vestei.— Ce, eu i-am pus să mi-o trimeată? ... Și din poala lui, Nae ridică capul și-și ținti ochii într'ai factorului cașicum ar fi vrut să-i zică: Bagă de samă! La cel mai mic semn!...

Insfîrșit ușa se închise.

Cu un geamăt de ușurare Nae își răzimă capul la loc pe buzunarul drept al bătrînului, care pufăia înainte din lulea, cașicum nimic neașteptat nu i s'ar fi întîmplat. Și fumul pașnic îl învălui din nou într'un nor cenușiu...

Dar scrisoarea era acolo și Conul Manolache n'o putea uita.

Din cînd în cînd se uita chioriș la ea și parcă toată tihnita odăiță se umpluse de zarva și uneltirile prin care trebuise să treacă ca să ajungă până la el...

Intr'un tîrziu se hotărî s'o ia de jos, o întoarse pe o parte, o întoarse pe alta, ținînd-o cu două degete și deodată încruntă din sprincene.

Pe marginea timbrului cetî ștampila de unde era trimeasă.

— Fir'ar afurisite de rude, să fie!»—mormăi el printre dinți, și din nou Nae ridică capul neliniștit.

Insfîrșit, Conul Manolache își potrivi ochelarii pe după urechi; o rupse, trecînd un deget pe subt îndoitura de sus a plicului și începu să cetească încet, încet. Dar cu cît cetea, cu atît fața i se întuneca. Ai fi crezut, uitîndu-te la el, că cine știe ce necazuri îi vestea. Ei! și de-ar fi primit alții așa scrisoare, ce mai chef ar fi fost pe ei!

Dar vezi, Conul Manolache era un om curios. Obișnuit de ani de zile cu tabieturile și cu liniștea dumisale, îi era dragă viața pe care o ducea și nimic pe lume nu l-ar fi nenorocit mai grozav decît «o deplasare»!»...

Și iată, acum, că tocmai de «deplasare» era vorba!

Un nepot de soră care-și petrecuse viața în trîndăvii și ticăloșii murise și, fiindcă nici el n'avea pe nimeni în lume și nu

lăsase testament, Conul Manolache rămăsese moștenitor de drept al moșioarei ce-i mai rămăsese la Cioara, pe Bărăgan.

«Poftim!»—gîndi furios Conul Manolache, pufăind din lulea ca niciodată.

— El moare și eu trăesc!... Mutră de moștenitor!.

Asta fusese pe iarnă.

Cîtva timp după întîmplarea cu scrisoarea, viața fu un adevărat chin pentru Conul Manolache.

Sufletul lui nu mai gusta împăcarea tihnită de mai înainte, căci în tot minutul aceleași și aceleași întrebări nesocotite i se învîrteau în minte: «Ce este de făcut?—Cum e mai cuminte? —Cum e mai bine?»

Și se făcu aspru.

Il certa pe Nae tam-nesam și deodată se lovea cu palma pe frunte: «Nebunule!... Ai căpiat?»...

Dar într'o zi își zise: «Stai! Nu mă duc și pace!—Cine mă poate trimete cu sila?»

Și din clipa aceia tihna zilelor senine se întoarse în odăiță...

Cît ținu vacul rău, Conul Manolache nici nu-și mai aduse aminte de scrisoare și de moșie—dar cînd primăvăra își desfăcu cerul albastru, cînd fluturii începură să se avînte scînteind prin văzduh, și soarele cald te chema tot afară din casă, Conul Manolache începu să simtă că în adevăr e greu pentru un bătrîn ca dumnealui să n'aibă un colțișor de curte proprie unde să stea la soare cu Nae în brațe, în loc să fie silit a-și lua picioarele la spinare tocmai până în bulevardele depărtate unde te întîlnești cu fel de fel de lume...

Și într'o bună dimineață, mirat singur de hotărîrea pe care o luase, se pomeni că pleacă la țară.

Iși strînse calabalîcul de care credea că va avea nevoe până 'n toamnă, închise ușa casei cu un lacăt nou, se duse la gară, luă un bilet de clasa II-a, se sui în tren și se dădu jos tocmai într'o stație mică din Bărăgan. Acolo, tocmi o căruță și, cum țăranul era gata de plecare, se sui cu Nae și cu luleaua în fund, pe fînul moale; iar boii o porniră în cîntecul pitpalacilor prin inima Bărăganului, spre Cioara.

Conul Manolache se gîndea, lăsîndu-se legănat domol, că e bine să mai facă omul așa, cîte una din capul său. Și-și aducea aminte cam cu milă de pereții înfierbîntați ai căsuții în care se prăjea toată vara altădată.

Acuma era proprietar!

«Vara la moșie, iarna la oraș!»—își zicea el cu mîndrie ridicînd privirea peste lanurile nesfîrșite. Și undele de vînt ce treceau peste ele plecîndu-le, i se răsfirau pe față... Simțea că întinerește și alături de el, Nae, nu-și mai găsea astîmpăr, ridica capul în sus, ciulea urechile, scheuna încet și-l privea drept în ochi, întrebător.

— Ei, haide, du-te!... du-te!... rosti bătrînul cu veselie,

lovindu-l cu palma pe spate şi ca o săgeată Nae sări jos şi o luă la fugă pe lîngă căruţă, iute, iute, repezînd picior după picior. Intâiu merse numai pelîngă ea, dîndu-i tîrcoale, la dreapta la stînga, pela spate, prin faţa boilor, printre picioarele ţăranului ce striga din cînd în cînd aruncînd uşor cureaua pe spatele lor:

— Hăis, Ga !...

Pe urmă căpătă îndrăzneală.

Sui în goană malul înflorit ce se ridica puţin mai sus decît drumul, mirosi pe-aici, mirosi pe dincolo, şi o porni iute pe cărăruia ce mergea în acelaşi sens.

Deodată, pe sub nasul lui trecu un fluture. Ridică laba să-l lovească, dar fluturele se depărtă fîlfîind din aripi şi începu să plutească deasupra lanurilor înalte. Fără multă gîndire, cînele intră hotărît în ele, înnotînd ca într'o mare cu ochii ţintă la el—mai departe şi mai departe...

Un glas răsună în urmă:

— Nae !

Trezit din beţie, se 'ntoarse să se uite înapoi, dar se văzu înecat într'o mare de verdeaţă.

Il cuprinse frica. Inima începu să-i bată... Noroc că glasul îngrijat al bătrînului îl strigă iar, mai tare: «Nae!» şi îndrumat de răsunetul lui, ieşi la drum, cu limba scoasă, abea suflînd.

Mult timp merse cuminte pe lîngă căruţă. Bătrînul aţipise. Boii mergeau la pas scuturînd cîte-o ureche ca să ajunge muştele ce li se puneau pe ochi şi glasul potolit al ţăranului se auzea din cînd în cînd, îndemnînd:

— Hăis, Ga !... iar cîmpia bizîia şi ţiuia din toate rădăcinele ei...

Ascultînd, Nae se urcă liniştit pe cărăruia ce şerpuia până 'n zări alăturea cu drumul.

Soarele se cam pleca spre apus şi inunda cîmpia cu aur.

Era cald şi Nae umbla încet, cu capu 'n jos, cu limba atîrnînd.

Il era sete. De-odată se opri scurt şi ciuli urechile:

Inaintea lui, în iarba bătută a cărării, o coropişniţă umflată se tîra încet, veninoasă şi urîtă.

Se 'ndrepta spre lanuri.

Incet-încet, fără să-şi dea samă cum, adîncit cu totul în examinarea ei, Nae intră după ea.

A, ce răcoare şi bine era la rădăcina grîului verde! Ce frumos ajungea lumina soarelui printre spice! Şi ce mulţime de gîngănii forfotea încoace şi încolo!

Fermecat, îmbătat, Nae se lua cînd după una, cînd după alta şi pe nesimţite se inunda tot mai adînc în lanurile fără cărări şi fără călăuze...

Şi colo pe drum, căruţa se ducea a lene spre asfinţit cu bătrînul aţipit în ea...

Intr'un tîrziu Nae îşi aduse aminte şi un fior îl trecu prin inimă.

Ridică capul şi se văzu acoperit de puholul de verdeaţă.

Deasupra capului lui, valuri-valuri, se abăteau vuind ca marea.

Şi deodată, cum ai stinge o lumină vie, lanurile se întunecară.

Soarele apusese.

O răcoare umedă începu să se ridice dela rădăcina grîului şi cîntecul răsunător al lăcustelor se potoli.

Prin lanurile nemişcate acum, bietul Nae înota din răsputeri, alerga în sus, alerga în jos, se întorcea şi pleca iar, luptînd cu spicele plăpînde şi mlădioase, dar nesfîrşit, înfiorător de multe...

După o luptă desnădăjduită eşi însfîrsit la lumină.

Insfîrşit!

Pe drumul lung şi pustiu ochii lui căutau căruţa.

Dar nu se vedea nimic.

Cîmpia singură şi mută se revărsa până în marginele pămîntului; iar spre apus uriaşă şi înfiorătoare ca o ameninţare cerească, o vatră de jaratec sta cascată peste cîmpie.

Aiurit, Nae se uita în toate părţile şi nu mai înţelegea pe ce lume se află.

Incet-încet, din vatra de jaratec movilele uriaşe se prăbuşiră, se întunecară, se prefăcură în mormane de cenuşă ce scăpărau încă scîntei trimiţînd un fum uşor, din ce în ce mai cenuşiu peste cîmpie...

Fîşşş!... începu să freamăte ca la o chemare tufişul plin de porumbe negre lîngă care Nae sta împietrit... fîşşş... freamătă prelung cîmpia întreagă, înfiorîndu-se din depărtări şi din adîncuri... fîşşş... şi pe întinderea cerului de sticlă nici o aripă de pasăre...

* * *

Pierdut pentru totdeauna a rămas Nae.

Bietul Conu Manolache!... Acuma stă singur cu pipa şi se gîndeşte la căţel.

Vezi dumneata... ce mult suflet se închide uneori în ochii unui dobitoc care nu vorbeşte!...

Igena Floru

Răsfringeri

O, vînt de toamnă, cum foşneşti departe
In frunzele uscatului porumb, —
O, vînt de toamnă, cum meneşti a moarte!...

Şi cîntă greeri, se desbracă firea
Şi moare nalba 'n iarba de pe dîmb,
Şi 'n cînt de greeri îmi cernesc simţirea.

Voi, frunze moarte... Mă 'ncunună vîntul
De vă opriţi în părul meu cînd trec, —
O, frunze moarte, trist vă e vestmîntul!

Şi glasul toamnei, cîntecul de greer
Şi danţul frunzelor ce mă petrec,
Trei soli de groază sufletu-mi cutreer'.

Se 'ntinde moartea 'n cîmpul pustiit.
Iubirea mea, de ce m'ai părăsit?

Sabina Georgescu

Spovedania Iancului

Neîntrecut meşter la snoave şi taclale mai era Conu Manolache Albescul şi neuitate nopţi am petrecut în primitorul lui conac dela Chioaia. Adesea ne prindeau zorii în cerdacul dinspre livadă, unde privighetorile care se întreceau cu broaştele din iazul Şchiopului, scormoneau cine ştie ce dulci şi îndepărtate amintiri în sufletul încercat al bătrînului Moldovean. De-o bucată de vreme se cam ferea să treacă de miezul nopţii, mai cu samă că doftorii dela Karlsbad îi tăiaseră vinul.

«Ei, un deget, la masă şi 'n două cu apă, haide!... Da'ncolo basta!»—se hotăra el. Şi totuşi, decîteori, după mai multe sticle de Cotnar, cînd îi dam noi: «îţi face rău, Coane Manolache», nu ne-a răspuns el zîmbind satisfăcut: «Cotnarul, măi băete? D'apoi ştie Neamţu ce-i Cotnarul? Aista-i sanatate măăăi!»

Şi de-i scăpai la Cotnar—şi bun Cotnar moştenise dela babacu - era poznă.

Costică feciorul, care de mai bine de douăzeci de ani cunoştea tabietul stăpînului, ne şoptea resemnat pecînd destupa sticla împaenjenită, de el desgropată din nisipul beciului: «de-acu' nu-i rost de somn, cucoane!»

Şi mare ne era bucuria la cei cîţiva băeţi din jurul lui, cînd începea să prindă spor la vorbă Conu' Manolache. Toată cronica galantă a protipendadei din timpul juneţii dumisale ne era cunoscută. Dar mai ales văru-meu Căpălău—aşa a rămas din şcoală—avea darul să-l stîrnească.

«Coane Manolache, da' pe Cleopatra Rogojină ai cunoscut-o?

— Ehei!... Cleopatra?...»

Şi gata era!

Iar, de se întîmpla ca în mijlocul unei poveşti în doi peri, să se ivească în prag cucoana Profira—soţia dumnealui—supraveghind al treilea rînd de cafele pe care le aducea jupîneasa, Conu' Manolache schimba repede vorba, făcînd din ochiu şi tuşind cu meşteşug.

Așa, în cea din urmă oară cînd am petrecut vacanța la Chioaia, Conu' Manolache ne-a povestit hazlia spovedanie a lui Iancu Durău, răposat întru Domnul la conacul moșiei și îngropat pe cheltuiala lui Conu' Manolache în ograda bisericii de el zidită.

Gurile rele spuneau că acest Iancu Durău și-ar fi trăit ultimii ani ai sărăciei pe spinarea lui Conu' Manolache; dar Conu' Manolache jura la cine-l întreba «că drepți și buni tovarăși în daraveri de moșie au fost».

. . . .

Iancu Durău, nepotul biv-vel-vornicului Ioniță Fariară era un băetan oacheș, isteț la minte și purtat prin lume, dar mare mehenghiu și plin de omenești pacate. Se prăpădeau cucoanele după el, nu altceva. Și multe duduci au luat drumul Agapiei și Varatecului să ispășască urmele ispitelor dela el purcese. Nu că era rău la inimă, saracu băet, dar flecar și nestatornic care nu se mai află.

L-am cunoscut cînd s'o înapoiet din Țarigrad unde l-o fost trimes moșu-său Ioniță—că părinții i-au murit de mic—să-și deschidă mintea bucherind Bazilicalele, Prohironul și Epanagoga, sub părintească oblăduire a unui grec Pericle, cărturar vestit pe vremea ceia.

Moștenise atîta amar de bănet dela tătîni-su că-i numărau galbenii cu dimirlia în timpul cîștiului și nu mai dovedeau Șvabii socotelile la canțilerie. Dar ferit-o sfîntul să fi găsit vre-un galben fără zimți, că nu se mai spăla vechilul nici cu apa Prutului. Svîrlea aurul cu pumnul prin casă de parcă n'ar fi făcut un firfiric și unde prindea a răcni: «Du-te la zarafu' de peste drum, păcătosule, să nu-mi aduci mie gunoiu... Vrei să-mi ridă boerii în nas la ghiordum, că nici Iancu Durău nu se învredniceşte s'aducă paraie cum se cuvine?» (Zaraful de peste drum era Leiba F... cel mai bogat bancher din Iași).

Vechilul înghițea bucuros... știa el că iute-i trece mînia și că după afurisală vine și ocaua de tutun—cataif—că doar era milostiv și darnic de felul lui, Iancu Durău.

Cînd s'o 'ntors dela învățătură răsturnase Ieșu. Fel de fel de comedii scorneau oamenii pe sama lui. Ba că cine știe ce necuviință de duh i-o răspuns lui Vodă, ba că și-o bolt doi cai în verde, ba că l-au văzut gol pușcă jucînd căzăceasca pe coperișu' casei cu una Katiușca—o Rusoaică nebună—și cîte și mai cîte. Mă rog, era plin tîrgu' de zeflemelele și năzbîtiile lui. Știu că bez'de Alecu nu mai putea fără el și nu se pomenea sindrofie simandicoasă fără Iancușor. La noi venea mai rar, căci bietu' tată-meu,—Dumnezeu să-l ierte, că bun și vrednic om a fost—nu-l prea suferea, pentrucă luase obiceiu de se cam întrecea la băutură și vorbea măscări. Dar îl întîlneam des pela pitreceri, ba am și fost odată la moșie la el. Poftise pe-un conte italian, fost consul în Țarigrad pecînd învața el. S'a minunat italianul de belșugul și

risipa ce-o văzut acolo și mi-o spus că nici în povești n'o pomenit așa soiu de chiolhanuri.

Dar pe timpul acela s'o îmbolnăvit mama. Am umblat cu ea pela tot soiul de băi și pela toți doftorii mari de pe-atunci. Cînd m'am întors am luat moșia dela Bacău ș'am ținut-o vre-o doisprezece ani. De Iancu mai că uitasem. Dar după ce-am luat Chioaia dela frate-meu Costache, venind într'o zi la Ieși după tîrgueli, m'am gîndit să-i fac o vizită. Am aflat atunci că vînduse casa părintească și că din toată averea nu-i rămăsese decît o așchie de vie unde trăia retras cu cîteva slugi bătrîne. Nu mai vedea pe nimeni, că era mîndru și își ținea heghemoniconu. Doar pela Prea Sfîntul Episcop Sofronie se ducea din cînd în cînd de lua masa. Zicea lumea că l-ar fi ajutînd și cu bani Episcopul, ceiace nu cred. Știu numai că se plimbau pe la mănăstirea Agapia și, de vorbă cu maica Melania care chip și glas de înger avea, multe sticle goleau. Și dacă auzea Iancu pre Melania popește cîntînd, foarte se întrista și numai ci făcea «

— Să-i zică de bine, Inalt Prea Sfinte!»

Iar Sofronie: «Da' bine, Iancule, ce-o să creadă oamenii, nu te gîndești la haina mea?»

Și Iancu: —«Ușuuurel Prea Sfinte, pre șoptite!»

Iar Sofronie, nevoind să-i strice chefu' lui Iancu și astupîndu-și, chipurile, urechile: —«Să-i zică, Iancule, să-i zică!»

Chiar cînd se mai întrecea Iancu de lasa vorbă să se abată taraful de lăutari dela Neamț pe la arhondaric, tot pentru el cînta și numai la sfîrcul urechii. Și nu lasa Prea Sfîntul mîna jos, Doamne ferește! Dar de se întîmpla, voind să facă sfînta cruce, să s'abată și până la neprihănitul său auz cîte-un «Of! Of! Of!», se jura Botgros țiganul că ridica Sofronie ochii dela Melania în tavan mormăind:

— «Și nu ne duce pe noi în ispită!»...

Dar Iancu se avea bine cu Aglăița, fata mindirigiului din Tataraș. Era un drac de fată de vre-o șaisprezece ani, da 'nvîrtea lumea pe degete. Și de unde avea de unde nu, trimetea Iancu dela vie și curcani și răți și chisele cu dulcețuri și cîte toate. Și se țineau coconii după mindirigiță ca puii după cloșcă, dar mai cu lipici ca Iancu nu se găsește—zicea ea.

Toate bune, gîndea Iancu, dar eu bani de dat nu prea am. De unde atîtea mătăsuri, pălării, sulimanuri și alte asemine?

Și rugatu-s'au Iancu de Prea Sfîntul Episcop Sofronie s'o spovedească pre ea și să-i spue: de-l înșală să știe și el. Ce i-o fi spus Episcopul Iancului nu v'oiu putea spune... dar după acea spovedanie și-o cumparat Aglăița casă 'n Beilic și rădvan cu patru suri și vezeteu în firețuri, că tot tîrgu' urla.

Și cînd o auzit Iancu așa batjocură s'o făcut a nimic nu ști și s'o trîntit la pat, scoțînd vorbă că trage de moarte. Și l-o chemat pre Sofronie să-i grijască sufletul creștinește și așa i-o spus:

— Pacat este, Prea Sfinte, a săpa groapa altuia ?
— Pacat, Iancule!
— Dar a rîvni la muierea lui, precum la sfînta scriptură scrie ?
— Pacat, Iancule! a zis Sofronie, dar mai cu jumătate gură.
— Păi, să-ţi spun Prea Sfinte... Aveam şi eu o ţiitoare şi cum legasem prieteşug c'un popă, îmi tot spunea femeia, de cîteori mă vedea cu el: Da' bine, Iancule, nu ţi-i scîrbă să te plimbi tu cu-aşa pocitanie? Că era popa ciru ca Sfinţia Ta, şi roş ca dracu!»

Sofronie tăcea.

— ...Nu vezi tu—zicea ea—că-i păros ca dihăniile pădurii şi cată la om ca haiducul cînd e să-l prindă potera?»

Sofronie tăcea...

— ...Amarnic mă necăjam auzind aşa urîte vorbe şi-o tot ocăram că nu se cade să spue-aşa de-o cinstită faţă bisericească... Da' poate că ştii ceva, Prea Sfinte... ori... mi se pare mie»,—făcu Iancu.

Iar Sofronie: — «Te potriveşti la lume bre! Te ştiam om deştept!...»

— Stai, Prea Sfinte, că nu-i gata. Să vezi! Că de unde muerea nu-l scotea din pocitanie şi dihanie păroasă,—ce-au făcut, ce-au dres nu ştiu, da' haramu' de popă care zicea că mi-e prietin au cumpărat-o pre ea cu arginţi...»

Şi zicînd aceste o sărit Iancu din pat şi şmoc! în barbă. Ţipa Sofronie ca 'n gura şarpelui: —«Iartă-mă, Iancule, că mult bine ţi-oiu face!...» Dar Iancu trăgea nu se 'ncurca, şi 'n faţa slugilor l-au brîncit pe scări şi l-au ştupit pre el în barbă.

N'o mai eşit Iancu de-atunci din via lui dela Socola decît hăt, tîrziu, cînd o pornit aici la Chioaia, unde şi-o dat obştescul sfîrşit.

Fie-i ţărna uşoară!"

Al. O. Teodoreanu

Departe...

...Şi nici un zgomot, nici un pas...
Departe satul a rămas,
E linişte.
Şi e 'n văzduh parfum de crin,
Zefirul doar şopteşte lin,
Şi glasul lui ca un suspin
Adie prin
Arinişte.

Pîrîului făr' de răgaz,
Ca eri şi mîni, ca mîni şi azi,
In unde clare de topaz
Ii cîntă apele.
De-asupra mea un alb cais
Işi cerne floarea lui de vis,
Ca'n vis atunci eu am închis
Pleoapele.

Sub cer de-azur şi de opal
Răsare vechiul schit din deal,
Cu "nnalte cruci.
Şi parcă zace îngropat,
In cimitirul trist din sat,
Tot dorul meu nemîngîiat,
Tot ce-am visat, tot ce-am sperat:
Năluci, năluci...

Gh. I. Tamar

Note pe marginea cărților

PRINTRE TOMURI BRĂCUITE

Moartea Cleopatrei de *M. Pașcanu*.—Am citit în ziarul *Rampa* (dacă țin bine minte) următoarea afirmare despre autorul piesei *Moartea Cleopatrei*: d. Mihail Pașcanu era, acum cîțiva ani, un cetățean de treabă, avocat cu procese la Casație și apreciat conferențiar universitar. Om cu familie și cu demnitate, d-sa inspira clienților, amicilor, elevilor: un deosebit respect și nimeni n'ar fi putut să bănuiască trădările și perfidiile viitorului. Dar într'o zi, d. M. Pașcanu se bolnăvește, se izolează ca să-și caute de sănătate și după multe luni de dispariție și de cură se înapoiază printre noi, vai! cu totul schimbat: d. Pașcanu revine artist și scriitor!

Așa scria cronicarul sau recensentul *Rampei*, într'un număr, mai demult. Și—recunosc cu tristețe—așa se scrie, în general, istoria. Pașcanu era, mai înainte de'a se bolnăvi, un brav burghez și după aceia, din boală, s'a pomenit deodată artist?... Ei nu! Acest neadevăr nu se va strecura în istoria literaturii romînești! De data aceasta, iată aici la porțile Biografiei glorioase un martor vigilent și desăvîrșit de bine informat...

L-am cunoscut pe Mihail Pașcanu, în toamna anului 1891, la liceul Sf. Sava, elev în clasa a doua, și coleg cu mine, până la pragul clasei a șaptea... Cîțiva ani am fost tovarăși de masă, de studii și de dormitor, în internatul bătrînului liceu. Alți cîțiva ani—cursul superior—am rămas tot colegi, am urmat la același liceu, dar ca elevi externi.

Dintre conșcolarii de atunci nici unul nu părea că va fi într'o zi mai devotat lui Apollo ca Mihail Pașcanu. Las la o parte nuvelele, poeziile, articolele la *Moș Teacă* și alte *peccata minora* pe care nu le comitea numai el, între colegii noștri. Era vorba de talentul de pictor cu care Pașcanu ne încredințase că în clasa noastră se ascunde un viitor mare artist. Din întîmplare, casele în care locuiam—el ca stăpîn, eu ca chiriaș—erau vecine. Adeseori, acest prieten apărea în ușa odăii mele cu cîte un sul la subțioară. Erau desenurile lui, nuduri grațioase, fantazii decorative (în genul pe atunci celebrului Mucha), erau străduințele din ce în ce mai surprinzătoare ale unui talent dulce chinuit de pîrguirea apropiată.

Astăzi sorțile s'au dat pe față. Putem să vorbim cu libertate, fără teamă că jignim regulile discrețiunii sau ale modestiei. În clasa noastră, pe lîngă cîțiva medici și cîțiva avocați, creșteau cel puțin un viitor ministru, un scriitor sau doi și—nu se îndoia nimeni—un pictor mare: Mihail Pașcanu.

Viitorul ministru... a ajuns ministru. Și se poate să nu fie singurul din seria noastră. Medici, avocați, funcționari—avem și, credeți-mă, de bună calitate. Pictorul așteptat a rămas pe calea speranțelor nerealizate! Pașcanu n'a eșit pictor, n'a urmat cărarea atît de elementar indicată de aptitudinile lui și s'a apucat de altceva. A rămas pictor pentru sine... Are acasă, pe pereți, pînze curioase pe care le-a lucrat în ceasuri de nostalgie și de remușcare. Mi-a arătat, mai anii trecuți, un șir de aquarele—vădit lucru de meșter—și din care, mi-a îngăduit să aleg și eu una. O păstrez pe biuroul meu și amicii mei pictori, care o văd, o prețuesc fără rezervă.

Mihail Pașcanu (de altfel nu sîntem mai toți ca el?) n'a ajuns ceiace trebuia să ajungă. În loc să intre în școala Artelor-Frumoase, în Muenchen, în Dresda, ori în Paris, a intrat în Facultatea juridică. Inteligent și foarte dăruit, precum este, nu putea să rămînă niciodată, printre codași, de orice învățătură și de orice meserie s'ar fi apucat. Adevăr este că Mihail Pașcanu este un avocat clarisim și un specialist sagace, în ramura juridică pe care și-a ales-o. Dar cariera lui de azi nu mă mîngîie de deziluziile mele. Pașcanu trebuia să fie pictor!

Personalitatea acestui om — în treizeci de ani de cînd îl cunosc — a exersat adeseori puterea mea de observație și în experiența generală despre oameni și despre viață scumpul meu prieten mi-a pus la îndemînă un material extrem de interesant. Dacă soarta scriitorului romîn n'ar fi și mai de plîns ca soarta conferențiarului universitar romîn, și dacă lupta pentru pînea nudă, n'ar pulveriza atît de complet strădania mea literară, Mihail Pașcanu ar fi apărut, cu siguranță, într'unul din acele romane înrudite, după care întind și astăzi brațe neputincioase...

„Din valurile vremei, nu pot să te cuprind!...“

Acest amic a bîntuit și bîntuește închipuirea prietenilor intimi, cu soarta lui, cu șovăelile lui, cu suferințele și cu blestemul firii lui de artist, falsificat și rătăcit în respingătoarea noastră lume „comme il faut“. El este astăzi pentru mine modelul cel mai instructiv al unei chemări contrariate și alungate din făgașul ei. Prejudecăți familiare și sociale, socoteli străine și greșite s'au așezat stăvilar înaintea acestui frumos temperament de artist și i-au impus altă albie și altă viață, decît cele ce-i conveneau firește.

Visător fără leac, suflet impresionabil, imaginație neastîmpărată și robită frumuseților acestei lumi, Mihail Pașcanu a făcut și face forțări de uriaș ca să se ascundă și să se mențină, cumpănit și destoinic, în severa lui robă de jurisconsult.

Dar natura e mai puternică decît orice educație, decît orice ambiție, și decît toate obligațiile de pe pămînt! Colegul meu de școală și de infracțiuni literare de odinioară se regăsește, din ce în ce mai des, visătorul și poetul ce-ar fi trebuit să rămînă totdeauna! De fapt, Pașcanu n'a tăgăduit pe Apollo niciodată. În vremea proceselor celor mai frumoase, el a rămas credincios lui Orațiu și, între două

pledoarii, a știut să dea, pe romînește, zbor și farmec multora din odele poetului latin.

Iată, de pildă, oda XI, din cartea I, *La Leucon*:

Nu ni-i dat să știm, Leucon, cartea vieții ce ne scrie.
Nu mai cerceta deasurda vrăji și farmece prin cărți!
Ci așteaptă-ți cu răbdare clipele fatalei sorți.
De-or fi multe ierni, ori asta de-o fi ultima să fie,
Care spumegă talazuri bubuind în stînci răzbite,
Tu gîndește-te cuminte și — trăgînd din hrubă vinul,
Potrivește să-ți încapă mari nădejdi împodobite
In puținele clipite ce ți-a hărăzit destinul.
Stînd acum de vorbă, uite, fuge timpul printre mîni!
Tu folos de astăzi trage; nu gîndi la ce-o fi mîni!

Mihail Pașcanu a rămas (într'un colț precis al inimii lui), adoratorul clasicilor latini și al mărețelor figuri, militare, din amphiteatrul român. Lucrarea lui de astăzi, *Moartea Cleopatrei*, este rodul unor lecturi amănunțite, unor dibueli prelungi și amoroase, pe marmora și pe arama anticelor statui. Cînd am ajuns noi în cursul superior, liceul St. Sava pierduse pe marele profesor de limbile clasice Nicolae Barbu. Dar tradiția cea bună tot mai trăia. In clasa a șasea, ni-a venit profesor, de latinește, un om original și erudit pe care nu-l voiu uita niciodată, cum sigur sînt că nu-l va uita nici unul din foștii lui elevi. Acest profesor era Mihail Caloianu.

Cu toată ciudăția acestui om, cu toate gravele lui defecte didactice, cu toată splendida răvăceală a erudiției lui, el ne-a făcut, întăia oară, să pricepem ce este clasicismul și ce însemnează nemurirea frumuseților clasice. Pentru cîțiva din clasa noastră, Mihail Caloianu a fost Renașterea care venea după Scolastică, a fost Luther care venea după Toma de Aquino!

Aș zice că elevul într'adevăr credincios ultimului și neuitatului nostru dascăl de latinește a fost Mihail Pașcanu. Prin studiile lui serioase juridice (e doctor în drept dela Paris) și prin mereu hrănita lui iubire pentru limba latină el este azi primul latinist din seria noastră.

Moartea Cleopatrei—notați bine: *narațiune dramatică în patru acte*—este, mai întâiu, prinosul iubirii autorului pentru latinitate și pentru istoria romană. Citind-o (căci pînă azi n'a fost reprezentată) înțelegi, în al doilea rînd, că Mihail Pașcanu e artistul *vizual*, înamorat de bogăția și de nobleța formelor unei lumi moarte de prea multă frumusețe externă. Pictorul ce trebuia să fie amicul meu și-a propus să ne descrie o dramă din timpul Triumviratului al doilea. Și cum putea s'o uite pe Cleopatra, cînd această regină a Egiptului farmecă și va fermeca deapururi sufletul celor născuți ca să iubească și să realizeze frumosul plastic? Priviți-o pe nemuritoarea fiică a Faraonilor, așa cum plutește în visul lui Pașcanu, în prima scenă din actul al treilea:

„Cleopatra odihnește, întinsă pe divan. Ea poartă peste corpu-i gol o mantie fumurie, străvezie și fină, fără mîneci, deschisă în față și deabia trecîndu-i cu o palmă de genunchi, cu un guler larg deschis și răsfrînt peste umeri. Pe poale și pe marginea gulerului, sînt brodate flori, în fir de aur. Pe brațe poartă brățări de sandastros și electrum, în formă de șerpi încolăciți și cu capetele ridicate. La gît îi atîrnă șiraguri de mărgăritar enorm la bob, precum și un colan compus din bucăți cizelate de sardonyx și chrysopras, legate'n aur, iar în urechi cercei de pirozele. Pe cap, casca faraonilor, de aur și email, în chip de aripi răsfrînte de șoim, de sub care cad pe umeri buclele de păr, înroșit cu purpură, în chip de doliu. Toate degetele mînilor îi sînt încărcate de inele. Peste mijloc, cingătoare lată... ale cărei căpătîie bogat brodate și încărcate de pietre scumpe atîrnă'n jos, dealungul picioarelor..."

Prin atîta decor, prin atîta arheologie și printre atîtea statui, se deapănă firul narațiunei dramatice. Lucrarea lui Pașcanu mi se pare prea învățată, pentru niște (viitori) spectatori, fără altă pregătire clasică decît cea dobîndită la cinematograf. E probabil că, în stagiunea viitoare, Teatrul Național din București se va ține de cuvînt și ne va da prilejul să judecăm, de data aceasta la lumina rampei, puterea de viață și de rezistență tetrală a *Morței Cleopatrei*.

Succesul sau nesuccesul acestei piese este pentru mine lucru secundar. Altceva mă interesează: Il împinge soarta pe acest prieten, cu adevărat și definitiv, spre literatură? Din pictorul neizbîndit, se va desghioca, hotărît, un scriitor?

Eu unul aș vrea din toată inima să fie așa. Mihail Pașcanu n'ar putea să dea vieții lui ciudate și personalității lui proteice un comentar mai plin de învățătură—și pentru amici și pentru adversari—decît trecînd pe față în tabăra adevăraților lui semeni sufletești. Cînd va fi printre noi, enigma va fi aproape de deslegare.

— *Era un artist!...*" vor exclama înduioșați cei ce au ținut la el și nu puteau să și-l lămurească pe deplin.

— Era un nebun!..." vor respira, ușurați, protivnicii destul de mulți, pe care acest amic—frumos, isteț și la început atît de norocos—i-a prăsit la umbra izbînzilor lui.

Astfel, Mihail Pașcanu va regăsi adevărata lui cărare, aceia pe care se cuvenea să n'o părăsească niciodată.

G. Galaction

Cronica literară

G. Topîrceanu

— Cu prilejul „Strofelor Alese"

Originalitatea d-lui Topîrceanu stă într'o combinaţie fericită de sentiment şi de spirit. Uneori aceste însuşiri apar separat. Alteori sînt îmbinate, în diferite doze, în aceiaşi bucată.

Spiritul d-lui Topîrceanu, în poeziile lirice, este de obiceiu precauţia pe care o ia sentimentul ca să se mascheze pe sine însuşi. Lirismul, jenat de sine însuşi şi de teama de afişare în public, se persiflează administrîndu-şi singur antidotul.

D. Topîrceanu e dintre acei care nu vreau să plîngă şi mai ales să se plîngă. (D-sa a reuşit să scrie un întreg volum despre Turtucaia, unde era să moară în diverse chipuri, fără un singur rînd de lamentaţie ori de „martiraj". D-sa a mai scris un volum de amintiri din captivitatea în Bulgaria, în care a zugrăvit suferinţele atroce văzute, dar nu şi pe cele îndurate).

Iată pentruce accentele de tristeţă sînt atît de preţioase în opera d-lui Topîrceanu. Ele sînt preţioase prin contrast. În mijlocul persiflării, ele dau impresia imposibilităţii în care se găseşte poetul de a rezista sentimentului—şi cu aceasta impresia intensităţii acestui sentiment.

Dar tristeţa din poeziile d-lui Topîrceanu nu are caracterul acelor mărturisiri, prin care unii poeţi, indiscreţi şi faţă cu ei înşişi, îşi etalează în public mizeriile sufletului lor.

Există însă un singur fel de suferinţă căreia şi cei mai orgolioşi îi dau acces în opera lor. E dragostea, suferinţă prin definiţie. Un poet care s'ar hotărî să nu aibă nici un accent de lamentaţie în opera lui, ar trebui să renunţe la chemările muzei erotice. Aşa dar, în poeziile d-lui Topîrceanu surprindem şi cîteva mărturisiri intime mai dureroase. Poeziile de iubire însă formează o mică parte din bagajul literar al d-lui Topîrceanu. Afară de asta, poezia sa de dragoste este directă. De obiceiu, la poeţii lirici, imagina iubitei este solicitată aproape de toate impresiile pe care le primesc din lumea din afară, de cerul înstelat, de freamătul pădurii, etc. Acest fapt este desigur foarte firesc. Dar el poate produce zîmbetul unui cetitor ironic şi dezabuzat. Şi la d. Topîrceanu, sentimentul iubirii chiamă imagini din toată natura, dar în poezia sa nu se observă şi inversul. Natura nu-i evocă necesarmente imaginea iubitei. Şi unii cetitori trebue să-i fie recunoscători...

Această atitudine, aşa cum rezultă din cele spuse până aici, se datoreşte, fireşte, unei structuri sufleteşti speciale. Iar dacă ar fi să căutăm şi cauza acestei structuri, am găsi-o poate în faptul că scriitorul acesta care ne apare ca un „proletar intelectual" din unele bucăţi ca *Balada chiriaşului, Ploae, Catrene*, etc., a rămas încă un om al pămîntului, care continuă să păstreze legăturile cu natura, cum apare din *Balada popii din Rudeni, Balada Munţilor, Într'o dimineaţă de primăvară, Taine*, etc.. (Imaginile şi sentimentul din aceste bucăţi nu sînt ale unui romantic care suspină de departe după natură, ci ale unui om al pămîntului, care însă are rafinarea unui orăşan). Rezerva de forţe, stăpînirea de sine a omului sănătos crescut în mijlocul naturii, rezistă psihologiei „proletar-intelectuale".

Şi cum un intelectual şi un liric care să fie în acelaşi timp stăpîn pe sine şi să nu se lamenteze, este, faţă cu obişnuinţele noastre, o contradicţie între termeni, temperamentul pe care îl analizăm acum este inclasificabil în categoriile inventate de critica noastră.

D-l Topîrceanu este mai întâiu un poet liric. Dar un poet liric de o natură specială. D-sa combină în multe din poeziile sale, şi anume în cele mai reuşite, impresionabilitatea şi pasiunea celui mai subiectiv liric, cu observaţia pătrunzătoare a unui realist. Poate din această cauză, inspiraţia sa poetică ne dă o impresie neobişnuită de luciditate, dacă cumva luciditatea aceasta nu se datoreşte controlului pe care-l exercită inteligenţa asupra inspiraţiei. A releva rolul prea excesiv al inteligenţei în creaţia lirică, nu credem că este un elogiu de invidiat, adus unui poet liric. De aceia ne vom permite să-i aducem d-lui Topîrceanu acest elogiu. Cu atît mai mult, că singur ne-a dat de multe ori a înţelege (de pildă, în prefaţa *Parodiilor originale*) că facultatea lui dominantă, creatrice, este inteligenţa. Fără îndoială că d. Topîrceanu greşeşte. Ar fi banal să-i mai dovedim acum că nu există artă fără instinct artistic şi să-i arătăm că d-sa are un instinct artistic sigur. Este drept însă că, în invenţia şi mai cu samă în realizarea poetică a d-lui Topîrceanu, inteligenţa joacă un rol neobişnuit. Aceasta este însă o forţă şi o slăbiciune în acelaşi timp. O forţă, căci prin inteligenţă d. Topîrceanu este stăpîn pe toate mijloacele sale,—senzaţii, imagini, sentimente,—din care ştie să scoată maximum de—rendement... O slăbiciune, căci intervenţia prea pronunţată a inteligenţii în procesul sufletesc de creaţiune, este inoportună. Această intervenţie stinjeneşte jocul forţelor inconştiente, care sînt rezervoriul poeziei lirice. Iată pentruce poezia d-lui Topîrceanu este lipsită de acele ecouri nelămurite şi de acea brumozitate care îngădue cetitorului să-şi viseze liber visurile lui. Cu toate acestea, fiorul ce ni-l dau lucrurile, d. Topîrceanu l'a exprimat uneori impresionant, ca în *Balada Morţii*, poate cea mai bună din poeziile sale.

D. Topîrceanu îmi pare că ţine de acea categorie de poeţi, care au principiul, că poezia are domeniul ei special şi anume numai celace nu poate forma materialul prozei. Şi cum ideile sociale se pare că ar fi mai ales apanajul prozei, în zadar veţi căuta în opera poetului, de care ne ocupăm, ecoul frămîntărilor noastre. Din acest punct de vedere d. Topîrceanu este de un individualism desăvîrşit, ca să nu zicem de un egoism atroce. Această calitate—dacă este una, şi este, poate, pentru artist, — are defectul ei. Poeţii care o posedă, nu poartă mărturia vremii lor şi opera lor este lipsită de un ideal.

D. Topîrceanu este şi un prozator. Şi un prozator de talent, care nu utilizează forma prozei pentru a-şi vehiculiza şi altfel fondul pe care îl pune aiurea în versuri. Lucru rar, dacă nu neobişnuit la poeţii

lirici, proza d-lui Topirceanu este obiectivă. In schița *Pe vîrful Pirinului*, în *Cantargieva*, etc., d. Topirceanu a știut să se țină în umbră și să ne dea cîteva scene din viață, cîțiva oameni și cîteva pasiuni cu realitatea și cu diversitatea lucrurilor din natură. Cu toată lipsa lui de forță primordială de creație, d. Topirceanu, trebue s'o accentuăm, este unul din prozatorii noștri cei mai talentați. Lucrul acesta ar fi mai clar, dacă în conștiința publicului d-sa nu ar fi clasat mai dinainte ca poet în versuri.

Dar d. Topirceanu a făcut și critică. Și nu ne gîndim de loc acum la recenziile sale, iscălite și neiscălite. Ne gîndim la minunatele sale *Parodii*, scrise acum cîțiva ani, dupăce ne dăduse multe din cele mai frumoase poezii lirice și în care a prins esența și fizionomia atîtor scriitori și le-a redat în chip surprinzător, prin acel gen de exagerare care constă în izolarea și reliefarea însușirilor caracteristice ale unui scriitor. Unele din aceste parodii scot în relief fizionomia scriitorului respectiv, mai bine decît orice critică propriu zisă.

Și fiindcă a venit vorba de simțul critic al d-lui Topirceanu, trebue să spunem că d-sa are toate comprehensiunile. Ii lipsește numai una, ori mai bine zis o are incomplectă: comprehensiunea pentru un anumit fel de „modernism". Realismului său lucid îi repugnă *absconsitatea*.

Căci d. Topirceanu, într'o privință, este un realist. D-sa se ține în sfera sentimentelor normale, a acelora care formează fondul etern al vieții afective. Foarte rar, ca de pildă în capitolul „Nopți albe" din *Turtucaia*, ori în *Broaștele*, surprindem un sentiment cu un caracter oarecum mai metafizic. Dar și metafizica sa este clară. Ea rezultă din suggestiile științelor naturii și nu din solicitările inconștientului.

Diversitatea aceasta a d-lui Topirceanu se explică prin bogăția sa de resurse de fond și de formă. Dela elementul epic și popular, în concepție ca și în expresie, din *Balada Munților*, până la modernismul voit-deșanțat din *Romanța Automobilului*, observăm o întreagă gamă de stări sufletești—care formează fondul obișnuit al poeziei sale. Și dacă ar fi să-l clasificăm, d. Topirceanu ne apare ca un poet mai aproape de Eminescu, Vlahuță, Anghel, Cerna, decît de Coșbuc, Iosif, Goga. Și anume mai mult de Vlahuță și Anghel.

Cași aceștia din urmă, d. Topirceanu e un poet mai mult expresiv decît suggestiv și, cași ei, d. Topirceanu e mai mult artist decît poet.

In știința de a scrie — căci este o știință a scrisului — d. Topirceanu este astăzi fără rival.

D-sa are o siguranță niciodată dezmințită în alegerea cuvîntului propriu și mai cu samă rezumativ. Virtutea care s'ar putea numi avariție artistică, o are în grad superlativ. O altă însușire a d-lui Topirceanu este lapidaritatea: așezarea cuvîntului în frază la locul lui unic, predestinat. Fraza lui este construită din blocuri, fără pietricele intermediare,—însușire care caracterizează și fraza lui Caragiale. Și, în sfîrșit, o a treia calitate este bogăția invenției verbale.

Dar invenția verbală devine de cele mai multe ori la acest poet o exuberantă germinație de imagini, care ajunge diabolică, de pildă în *Romanța gramofonului* și în *Rapsodii de toamnă*.

In crearea imaginilor,—în care se vede întodeauna o bună parte din personalitatea unui poet,—apar cele mai însemnate din însușirile D-lui Topirceanu, relevate până aici. Lucid și realist, lipsit de nebulozități, imaginile sale sînt picturale și mai mult lămuritoare,

deși uneori, ca de pildă în Pastel Sentimental, d. Topirceanu a reușit să ne dea și imagini care evocă nuanța și insezisabilul.

Dar este un capitol al științei scrisului, în care d. Topirceanu e mai meritoriu decît oriunde. E utilizarea vocabularului,—problemă de o importanță capitală la noi, unde limba literară, nefixată încă, are atîtea straturi. Poetul romîn trebue să utilizeze, în legătură cu celace are de exprimat, cuvinte din regiuni atît de deosebite, regiuni sociale și regiuni intelectuale. Și chiar regiuni geografice, căci scriitorul romîn are latitudinea de a întrebuința cuvîntul regiunii sale, limba literară fiind încă în formațiune. Aci, în această selecție între elementele eterogene ale vocabularului, este piatra de încercare a gustului unui scriitor, în privința limbii. D-l Topirceanu are instinctul infailibil în alegerea cuvintelor. D-l Topirceanu are cuvîntul neaoș, atunci cînd zugrăvește sau cînd evocă viața primitivă, ca de pildă în *Balada Munților*; are vocabularul curent, cu strictul necesar de neologisme, în poezia personală, sentimentală sau ironică; are neologismul pretențios în paginile francamente umoristice și neologismul disperat în genul funambulesc.

Un alt merit al technicei d-lui Topirceanu este adaptarea perfectă a ritmului la fond, adică la sentiment și la impresia produsă de lucruri.

Impresia de mișcare vertiginoasă:

> In arie largă se 'nvîrte pămîntul,
> Incepe să curgă întregul teren...
> Pe netede șesuri ne ducem ca vîntul.
> Cantoanele albe se uită la tren.
>
> *(In tren)*

Impresia de molcomeală a naturii, în miezul verii:

> ...Prin ierburile crude,
> Sub cerul fără fund
> S'aude
> Un bîzîit profund
>
> Și până la amează,
> Pămîntul încropit
> Vibrează
> Adînc și liniștit...
>
> (Rapsodii de vară).

Cuvintele care rezumă senzația sînt scoase în relief prin izolarea lor în cele două versuri scurte din fiecare strofă.

Impresia de vioiciune și de nepăsare juvenilă:

> Pe trotoar, alături saltă
> Două fete vesele...
> Zău că-mi vine să-mi las baltă
> Toate interesele!
>
> („Insemnări Literare").

Aceiași adaptare perfectă a formei la fond și în privința rimei,—căci nu orice fel de rime corespunde la orice fond.

Rima d-lui Topîrceanu, întodeauna originală, se mulţumeşte a fi suficientă, atunci cînd poetul are de exprimat un sentiment. Important fiind sentimentul, — haina trebue să fie corectă şi atîta tot. Rima nu trebue să atragă atenţia. Ea nu trebue să fie o excrescenţă pe socoteala fondului. De aceia, în astfel de poezii, autorul evită rima prea bogată. Din contra, în genul funambulesc, unde totul trebue să fie culoare, disproporţie, unde forma trebue să se ia la întrecere cu fondul în exagerare, rima d-lui Topîrceanu este excesivă în bogăţie, în noutate şi în împărechere surprinzătoare. Limba noastră nepermiţîndu-i, de pildă, să utilizeze rime ante-antepenultime care în romîneşte sînt foarte puţine, d. Topîrceanu se mulţumeşte—numai cu antepenultime, domeniu rămas până la d-sa aproape virgin...

Floarea-Soarelui, bătrînă,
De pe-acum se sperie
C'au să-i cadă în ţărînă
Dinţii, de mizerie...

...Jos, pe-un vîrf de campanulă
Pururea 'n vibraţie,
Şi-a oprit o libelulă
Sborul plin de graţie.

Ca un mic plesiozaur
Trupu-i fin se clatină,
Juvaer de smalţ şi aur
Ca sclipiri de platină...

(Rapsodii de toamnă)

Cetind cu atenţie aceste *Rapsodii*, putem verifica cu exemple din aceeaşi bucată afirmaţia de mai sus că, atunci cînd primează sentimentul, rima e mai stinsă, trecînd pe planul al doilea. Cu tot caracterul ei funambulesc, în această rapsodie autorul nu a putut să nu cedeze uneori impresiilor adevărate şi directe din natură. Atunci rima nu mai e surprinzătoare, se reduce la o rimă obişnuită — dar trebuind să rămînă totuşi antepenultimă, autorul recurge, de pildă, la articularea cuvintelor:

A trecut întâiu o boare
Pe de-asupra viilor,
Şi-a furat de prin ponoare
Puful păpădiilor.

Cu acorduri lungi de liră
I-au răspuns fineţele.
Toate florile şoptiră
Întorcîndu-şi feţele...

Dar limbă, ritm, rimă, imagini, etc. sînt la urma urmei materialul poetic. Există o problemă şi mai interesantă cînd analizăm o creaţie de artă. Voim să vorbim de compoziţie, de dozarea delicată a materialului, de gradaţie, de acel capitol al ştiinţei scrisului care constă în utilizarea şi orînduirea tuturor mijloacelor de fond şi de formă, aşa încît totul să convergeze către scopul unic şi suprem: producerea impresiei anumite.

Ştiinţa compoziţiei, d. Topîrceanu o are în grad remarcabil. Ca exemplificare aşi putea alege oricare din bucăţile sale. Voiu alege una, care în fond mă entuziasmează poate mai puţin decît altele, dar care prin natura ei, prin dificultăţile ce a trebuit să le învingă autorul, ne va lămuri mai bine decît oricare alta virtuozitatea d-lui Topîrceanu. E vorba de *Infernul*.

Infernul nu e o parodie. Este o şarjă satirică, cu caracter de actualitate, în care autorului i-a convenit să imite pe Dante.

D-l Topîrceanu a învins dificultăţi extreme. Trebuia mai întâiu să dea impresia tonului dantesc. Trebuia însă să strecoare dela început şi o nuanţă de humor. Ştiind încotro merge, trebuia să exagereze această nuanţă din ce în ce, însă gradat şi cu atenţia trează ca notele humoristice tot mai accentuate să nu distoneze cu tonul dantesc. Iar la un moment dat, trebuia să aibă curajul să se arunce în actualitatea polemică, moment în care avea nevoe de toată dibăcia de menajament, cu privire la fond şi la formă. La sfîrşit avea de trecut o dificultate şi mai mare. Pe victimele sale literare le zugrăvise humoristic. Acuma venea altceva: avea de zugrăvit femeia care ispăşeşte infidelitatea în infern. Aici nu mai era loc de invectivă şi de humor. Şi, în adevăr, aici d. Topîrceanu a scris cîteva strofe lirice, din cele mai reuşite ale sale. După aceste strofe venea încheerea întregului poem, care, fireşte, trebuia să fie iarăşi spirituală şi humoristică. Tranziţia era dificilă. D-l Topîrceanu a reuşit să o facă în chip minunat.

La toată greutatea asta de dozare şi de gradare a stărilor sufleteşti, s'au mai adăugat şi altele cu privire la limbă: nevoia pe alocurea, impusă de subiect, de termeni mai familiari şi greutatea de a-i plasa în tonalitatea înaltă a stilului dantesc.

Şi cînd ne gîndim că toată această arhitectură trebuia s'o realizeze în formele draconice ale terţinei, atunci ne dăm samă de variata bogăţie de mijloace de care dispune acest scriitor, de siguranţa cu care le mânueşte şi... de nepăsarea cu care le risipeşte...

*

Natura a fost generoasă cu d. Topîrceanu. L'a înzestrat cu multe şi variate însuşiri de artist. Avem însă impresia că d. Topîrceanu nu are destulă stimă pentru rarele sale calităţi. D. Topîrceanu tratează arta prea în diletant.

Noi îi dorim mai multă aplicare—şi o mai deosebită consideraţie pentru talentul său.

G. Ibrăileanu

Cronica științifică

Lupta contra muștelor

Oricît s'ar scrie la noi de des și mult contra muștelor, totuși este puțin față de lupta titanică care se duce în America contra lor. Acolo higieniștii organizează o adevărată cruciadă la care iau parte autoritățile sanitare, asociațiile medicale, stațiunile entomologice, presa periodică și chiar publicul. S'au creat ligi, comitete regionale și locale, care prin conferinți populare, notițe și articole de jurnale, se forțează a vulgariza pericolul muștelor și mijloacele de a le distruge. Educația poporului se începe din copilărie: în școli, institutorii fac lecții intuitive, demonstrațiuni practice asupra pericolului muștelor, viața lor, reproducția lor, etc., și se premiază lecțiile cele mai reușite relativ la acest subiect (Howard).

Higieniștii noștri n'au decît o singură preocupație: acea de a deveni directori ai serviciului sanitar. Cu cercetări științifice de higienă, sau cel puțin cu popularizarea lor, nu s'a mai ocupat nici unul, dela mult regretatul *Felix*. In timpul războiului am avut epidemii grozave de tiphos exantematic și febră recurentă, boli a căror agenți de transmisiune sînt păduchii; în occident higieniștii s'au ocupat cu studiul și profilaxia lor. La noi, direcția serviciului sanitar nu numai că n'a fost în stare să contribuiască cu ceva nou la studiul științific al acestei chestiuni, dar nici măcar n'a putut să ne comunice numărul morților de tifos exantematic *în timpul epidemiei* din 1917—cifră de care aveam nevoe pentru un articol ce mi se ceruse la o revistă americană de parazitologie.

In Anglia și în Statele-Unite, higieniștii nu încetează de a denunța publicului primejdia muștelor, și lupta contra lor este eficace fiindcă și publicul participă cu convingere la măsurile de apărare.

*

Muștele trebuesc distruse, fiindcă ele transportă germenii boalelor infecțioase pe alimentele și în locuințele noastre.

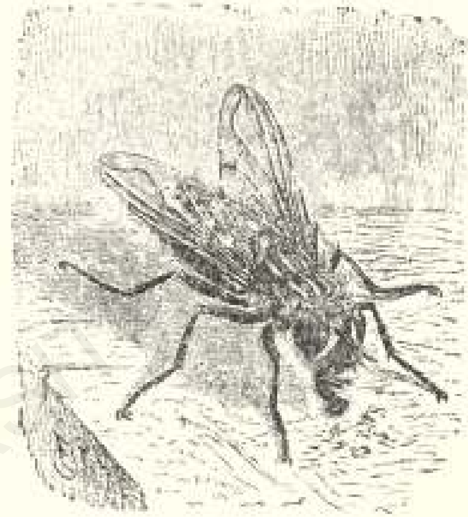

Fig. 1 — O muscă mărită, ca să se vadă perii cu care se transportă diferiți germeni patogeni.

Fig. 2 — Doi copilași atinși de Ophtalmie purulentă.

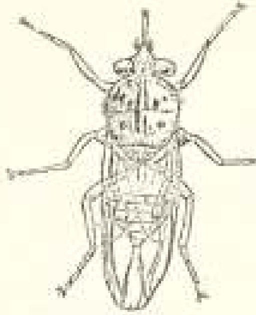

Fig. 3 — Musca glesina cu trompa ei ințepătoare.

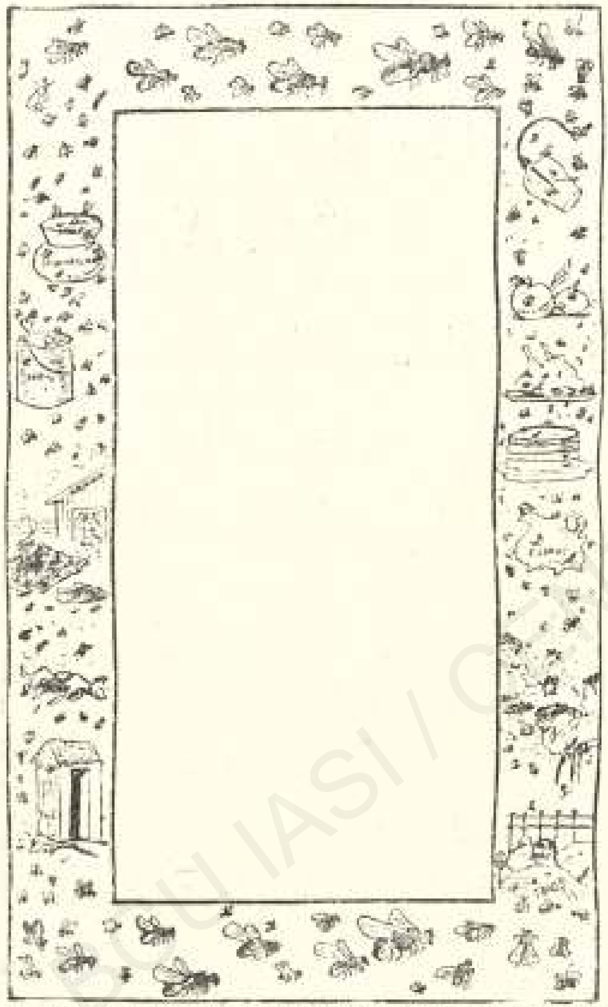

Fig. 4 — Cadrul unui afiș de propagandă contra muștelor. In mijloc se tipărește pe scurt biologia lor, boalele pe care le propagă și mijloacele de a le distruge.

Acest transport se efectuează cu gura, cu picioarele, cu aripele sau cu conținutul tubului lor digestiv. In figura alăturată (Fig. 1) am reprodus o muscă mărită, ca să se vadă numeroșii peri, care se află pe corpul, picioarele și trompa ei. Pe acești peri se iau sporii diferitelor funge, ovulele unor parazite și diferiții microbi depe materiile, pe care se așază musca pentru a se nutri, ca: scuipații, materiile fecale, sudoarea, lacrimile, sau lichidele, care se produc la suprafața rănilor.

Musca domestică, musca albastră și musca verde au trompa moale, incapabilă de a perfora pielea omului sau a animalelor; ele se hrănesc numai sugînd produsele de escrețiune menționate mai sus, așa că împreună cu ele sug și diferiții microbi patogeni. Acești microbi trec de-a lungul tubului digestiv fără a-și perde vitalitatea lor, așa că ei se găsesc vii în materiile fecale ale muștei depuse pe substanțele alimentare, pe care dacă le mîncăm, îngerăm împreună cu ele și diferiții germeni patogeni.

Muștele propagă următoarele boli contagioase prin conținutul tubului lor digestiv: Tuberculoza, Holera, Febra typhoidă și Dysenteria.

Tuberculoza.—*Spillmmann* și *Haushalter*, studiind răspîndirea tuberculozei de către muște, se exprimă în termenii următori în comunicarea făcută Academiei de Științe din Paris:

«Cînd intrăm, în timpul verii, într'o sală de spital, sîntem impresionați de persistența cu care muștele comune se îngrămădesc pe lîngă paturile tuberculoșilor, și mai cu samă pe lîngă scuipători, în fundul cărora ele vin de aspiră produsele de expectorațiune.

«Noi am recoltat, zilele din urmă, mai multe muște, care se hrănise cîtva timp din scuipătoarea unui tuberculos; le-am pus vii subt un clopot de sticlă; adouazi mai multe dintre ele au pierit. Se vedeau, pe pereții interni ai clopotului, sub formă de pete rotunde cenușii, urmele excrementelor lor.

«Dupăce am întins pe lame conținutul din abdomenul mai multor muște care erau moarte, am căutat baccilul tuberculozei; prin procedeul de dublă colorație a lui Fränkel, am putut să constatăm prezența unei mari cantități de baccili de tuberculoză.

«Excrementele depuse sub formă de pete pe fața internă, culese prin radere, solvite în puțină apă destilată și colorată, conțineau de asemenea numeroși baccili de tuberculoză, izolați sau reuniți în grămezi.

„In fine, în excrementele de muscă, raclate depe ferestrele sau depe pereții unei săli de spital, am găsit în mod foarte limpede baccilul lui Koch.

«Intr'un cuvînt, cavitatea abdominală a muștelor, care au absorbit scuipați tuberculoși, conține baccilul tuberculozei. După viața lor relativ scurtă, aceste insecte se usucă și cad în praf; baccilii, pe care-i conțin, sînt puși în libertate, și cum muștele

pier pe plafoane, pe perdele, pe tapete, ele pot ajunge să disemineze pretutindene germenele tuberculozei. Ele mai pot încă disemina aceşti germeni prin materiile lor fecale, cu care impregnează diferitele substanţe alimentare, care le plac".

Cholera.—Baccilul cholerei se găseşte în materiile fecale ale muştelor, care se hrănesc pe fecalele bolnavilor de choleră. Sarotchenko a hrănit muşte cu o cultură de vibrioni şi a găsit microbul în abondenţă în dejecţiunile lor.

Febra typhoidă.—Agentul pathogen al acestei boli, care se găseşte în urină, expectoraţiuni şi în dejecţiunile bolnavilor, este supt de muşte şi apoi depus cu materiile lor fecale pe substanţele noastre alimentare.

Ficker a experimentat cu bacilul typhosului, hrănind mai multe muşte şi, examinînd materiile lor fecale după 23 de zile, a găsit baccilul intact.

Dysenteria.—Acelaşi rol îl joacă muştele în diseminaţia dysenteriei baccilare sau amoebiene, care apare sub formă epidemică. Doctorul Trembur, medic militar german, a observat că apariţia dysenteriei şi a altor boale infecţioase ale tubului digestiv în garnizoana Tsington este strîns legată de apariţiunea muştelor.

Ophtalmia purulentă.—Este şi ea propagată de către muşte. Muştele din ţările calde, cînd se pun pe ochii (Fig. 2) copiilor atinşi de ophtalmie purulentă, iau puroiul pe trompa şi picioarele lor şi-l depun pe ochii altor copii sănătoşi. Aceasta este cauza numeroşilor copii orbi, care se văd în orient.

Muştele, însă, a căror trompă este puternică, capabilă de a perfora pielea omului şi a animalelor, ca *Stomoxis* şi *Glosina*, (Fig. 3) sînt capabile de a juca un rol activ în transmisiunea boalelor contagioase. *Stomoxis* transmite *dalacul*, iar *Glosina boala somnului* şi alte boli produse de diferitele specii de tripanosomă.

Muştele mai sînt primejdioase şi prin larvele lor, care produc o boală cunoscută sub numele de *Myiasă*. Ele se introduc în cavităţile foselor nazale producînd dureri atroce; pătrund în sinusul frontal şi pot perfora chiar palatul; uneori trec în conductele auditive, unde determină o înflamaţie cronică, perforînd timpanul pot ajunge în urechea mijlocie şi uneori, prin sinusul vinos, la meninge; se mai introduc în rănile rău îngrijite, în abcesele din gură *) etc..

*

Lupta contra muştelor este foarte dificilă; totuşi putem izbîndi, dacă pregătim din timp opinia publică prin conferinţi

*) *N. Leon.* Quelques cas de myase observés en Roumanie. «Archives de Parasitologie», Paris 1895.

populare, articole de vulgarizare, notiţe de ziare, etc. In America se lipesc pe străzi afişe mari ca cele de teatru, în care se atrage atenţia populaţiei asupra primejdiei muştelor, îndemnîndu-o la stîrpirea lor. Pentru a fi mai suggestiv se ilustrează afişul (ca în Fig. 4), ca să-şi poată da samă oricine cum muştele se ridică de pe un hoit de cîne şi se aşază pe o pîne, sau cum zboară din o scuipătoare, o oală de noapte, o căldare cu murdării, etc., şi se aşază pe o friptură, pe o fructă sau pe alte substanţe alimentare.

Lupta se dă contra muştelor zburătoare şi contra larvelor.

1.—*Distrugerea muştelor*, care pătrund în locuinţe, se face cu ajutorul unor vase de sticlă anume construite, care se găsesc în vînzare la diferitele magazii de sticlărie; în aceste vase, în care se pune borş crud sau apă cu puţin oţet, muştele se adună şi nu mai pot ieşi, se îneacă. Mai sînt diferite hîrtii preparate cu cleiu (care se găsesc la farmacii şi droguerii), pe care, dupăce muştele se lipesc şi mor, le aruncăm în foc. Destul de practice sînt şi hîrtiile otrăvite cu o soluţie arsenicală, antimonială sau o maceraţie de *quasia-amaro*. Chiar dacă muştele nu pier imediat, cînd se aşază pe aceste hîrtii, ele sînt ameţite: le culegem şi le aruncăm în foc.

După Trillat şi Legendre, se recomandă stîrpirea muştelor cu formol şi lapte. Formolul este toxic pentru muşte: se toarnă în farfurii late un amestec de 15 la sută formol comercial, 25 la sută lapte şi 65 la sută apă, la care se poate adăugi şi puţin zahăr.

2.—*Distrugerea larvelor*. Musca îşi depune ouăle în tot felul de materii organice în descompunere: baligă de cal, fecale de om şi de animale, resturi de substanţe alimentare, etc.. Dintr'un chilogram de baligă de cal pot să se hrănească peste 1200 larve. Timpul necesar desvoltării unei muşte, este foarte scurt; pentru musca comună 10—14 zile. După o zi, ies larvele din ouă. După 5—6 zile se nutresc, cresc şi în urmă se transformă în *pupe*, de culoare roş închis, iar din pupe, după 5—6 zile, zboară insectele aripate (muştele), care se împărechează din nou. Fiecare femelă depune cîte 120 de ouă, aşa că înmulţirea lor este prodigioasă. O singură muscă, care la început depune 120 de ouă la 15 Aprilie, ar putea de la această dată până la sfîrşitul lui Septembrie şi prin proliferaţia generaţiilor succesive, să dea naştere la 5.598.720.000.000 de indivizi! (după Howard).

Cuiburile de înmulţire a larvelor de muşte fiind băligarul de cal şi murdăriile alimentare, toate acestea trebuesc distruse (arse), iar locul, pe care se aflau, să se desinfecteze cu lapte de var sau petrol.

Sulfat de fer în soluţiune puternică (20 la sută) este de asemenea un foarte puternic larvicid.

Prof. Dr. N. Leon

Cronica externă

La conferința dela San Remo întrunită la 20 Aprilie, punctele principale în discuțiune au fost pacea cu Turcia și eterna problemă germană. Asupra păcii turcești, aliații au căzut ușor de acord; asupra afacerilor germane, deosebirea de vederi între Franța pe de o parte și Anglia cu Italia pe de altă parte s'a menținut cu toată grija, pe care a avut-o Lloyd George de a comunica presei că acordul între aliați este perfect.

De fapt această conferință care a ținut șase zile n'a hotărît decît liniile mari ale păcii cu Turcia și data de 10 Maiu pentru remiterea la Paris a condițiilor de pace către delegații turci.

Pentru afacerile germane s'a făcut o conferință la Bruxelles unde urma să fie invitați și delegații Germani.

Pentru prima dată se admitea principiul că chestiunile în litigiu între germani și aliați să nu mai fie tratate prin note scrise, ci discutate verbal în conferințe cu germanii.

Principiul acesta este menit să dea roade bune, căci conferințele nu vor lua sfîrșit decît prin înțelegere și astfel incidentele răsunătoare, la care dădea naștere sistemul notelor scrise, vor putea fi evitate.

De fapt conferința dela Bruxelles nu va mai avea probabil loc și ceeace era destinat să se discute la Bruxelles se va discuta la Spaa, unde aliații hotărîse la început să se întîlnească cu Germanii la 25 Maiu.

La 25 Maiu conferința dela Spaa nu s'a putut întruni pentrucă guvernul german, fiind în ajunul disolvării adunării naționale și a convocării unei alte adunări prin alegeri în cursul lunii Iunie, a cerut amînarea conferinței până după alegeri, cînd noul guvern va putea avea toată autoritatea necesară de a trata. La început presa franceză și o parte din cea engleză s'a pronunțat contra amînării, dar față de necesitatea lucrurilor, guvernele dela Paris și Londra au trebuit să admită amînarea pentru 21 Iunie. Astăzi nu se știe, dacă conferința se va putea întruni și la 21 Iunie, deoarece guvernul german, față de rezultatul alegerilor, întîmpină mari greutăți în constituire.

Intre timp conflictul militar franco-german provocat de înaintarea trupelor germane în regiunea Ruhr s'a aplanat.

Trupele germane, neîngăduite în această regiune, erau retrase la finele lui Aprilie, iar la 15 Maiu trupele franceze evacuau orașele germane depe Main: Frankfurt, Darmstadt și Hanau.

In vederea conferinței dela Spaa d. Millerand a vizitat de mai multe ori pe d. Lloyd George în Anglia, pentru a cădea de acord în prealabil asupra sumei, pe care Germania va fi obligată s'o plătească și asupra proporției, ce se va atribui Franței. După oarecare indicațiuni apărute în presa engleză, suma ce s'ar cere Germaniei ar fi 120 miliarde, din care Franța ar lua 55 la sută iar Anglia 25 la sută. Pro-

ectul acesta de repartiție a făcut o impresie foarte defavorabilă celorlalți aliați. Italia a și făcut demersuri energice împotriva acestei instituții leonine.

* * *

Astfel dela 20 Aprilie, data deschiderii conferinței dela San Remo, și pănă la 21 Iunie, data la care se va deschide probabil conferința dela Spaa, au trecut două luni de infructuoase dibueli și încercări de a da soluții definitive și reale la soluțiile imposibile din tratatul dela Versailles.

Franța are nevoe absolută de un puternic sprijin financiar, pentru a-și putea reclădi gospodăria și echilibra bugetul. Ea îi caută acest sprijin la debitoarea ei prin războiu, la Germania. Germania însă, fără materii prime, fără flotă și fără comerț, este complectamente insolvabilă. Deunde nu este, nici Dumnezeu nu poate lua; și Germania trebue creditată ea însăși cu sume foarte mari, pentru a putea să producă mai întâiu pentru existența și siguranța ei internă și apoi pentru plata datoriilor.

In Anglia și în Italia ideia reclădirii economice a Germaniei este bine primită, în Franța însă, atît nevoia cît și sentimentul prudenței consiliază la o mare rezervă față de necesitatea de a repune în funcțiune economia germană. Pentru Franța, o Germanie solvabilă ar putea fi un pericol, mai ales în situațiunea de astăzi, cînd Rusia nu există și cînd Anglia și America nu mai sînt îndemnate de interesele lor la o alianță cu Franța. Din cauza acestui cerc vițios, în care se învîrte politica franceză, se adîncește tot mai mult deosebirea de vederi între cele două grupe de aliați, francezi și belgieni deoparte, englezi și italieni de altă parte; și între timp nu se face nimic, ruina crește tot mereu pe continent și apasă din ce în ce mai greu și pe umerii învingătorilor și pe cei ai învinșilor.

Momentul critic, momentul în care o deciziune va trebui luată într'un sens sau altul, nu e departe. Sînt unele indicii, după care se poate deduce că Germania va fi în curînd luată sub protecția Angliei și, fără a fi scutită de plata datoriilor către Franța, ea va fi ajutată să trăiască și să producă. Anglia nu poate face altfel. Pentru considerațiuni de echilibru continental pe viitor, și pentru a da sentimentul de siguranță Franței alăturea de o Germanie reînviată—lucruri, care se poate ca în viitoarea așezare europeană să nu aibă chiar din punct de vedere francez importanța, pe care i-o atribue astăzi guvernul francez—Anglia nu poate îngădui, ca ruina să devie totală și generală pe continent și să pregătească astfel calea revoluției rusești. Anglia are o răspundere și un rol superior în restabilirea păcii și a vieții normale pe continent și ea nu poate să se împiedice în misiunea ei, de considerațiuni particulare, chiar cînd aceste considerațiuni privesc interesele franceze.

Trebue găsit un mod de conviețuire pașnică între popoarele europene și, dacă aceste popoare nu sînt în stare să-l găsească ele înseși, Anglia e datoare să li-l impue și Anglia li-l poate impune.

De fapt politica engleză pare îndreptată tocmai în această direcție, dar sarcina e atît de grea, încît nu se poate spune, dacă urmărind în primul loc protecțiunea intereselor ei, cum este și natural, Anglia este totdeauna pe calea cea bună în funcțiunea ei superioară de mentor al popoarelor europene.

Astfel în chestiunea turcească, soluțiunea dată pentru regimul strîmtorilor este desigur cea mai bună. Internaționalizarea strîmtorilor înseamnă de fapt stăpînirea lor de flota engleză și controlul Angliei asupra întregii politici orientale legate de Marea Neagră și de Dunăre. Ca urmare a acestei politici trebue privit și regimul de internaționalizare adoptat pentru Dunăre, regim în care, dacă unele susceptibilități naționale nu sint prea menajate, sint totuși asigurate condițiile esențiale pentru o largă și liberă desvoltare a economiei naționale a riveranilor.

Dar în rezolvarea problemei teritoriale turcești se pare că sint lacune de o mare gravitate.

Favorizarea excesivă a Greciei, în dauna Turcilor și a Bulgarilor în Tracia, a lăsat loc pentru un nou războiu, care stă să izbucnească. Armate independente turco-bulgare așteaptă înaintarea Grecilor în Tracia orientală, pentru a-i respinge cu armele. De asemenea împărțeala din Asia mică nu are nimic rațional și, ce e mai grav, nu are nici puterea de execuție. Armata turcească la Angola sub Mustafa Kemal stăpînește de fapt Turcia de Asia și este gata de rezistență cu ajutorul bolșevicilor ruși. Armenia părăsită de toată lumea și-a oferit independența ei ca punte de legătură între armatele rebele turcești și armatele roșii rusești.

Problemele orientale rămîn astfel tot în stare de proiect, cu toată pacea impusă Turciei și nu se întrevede altă soluție decît sau desființarea complectă și radicală a Turciei, sau reconstituirea ei sub un protectorat unitar, care n'ar putea fi decît cel englez. Și o soluție și alta prezintă însă foarte mari pericole, mai ales din punct de vedere englez și deaceia sintem încă în perioada încercărilor.

Cam în aceiași situație se află astăzi Anglia și față de Rusia.

Pecînd armatele poloneze ajutate de francezi luptă în contra armatelor roșii, Lloyd George tratează la Londra cu Krassin, delegatul sovietelor; o armată roșie intrînd în Persia împinge în jos trupele de ocupațiune engleză, iar alta ia Batum din mînile englezilor.

Astfel contextura evenimentelor politice ruso-turce în cadrul politicei engleze formează un adevărat haos, și aceasta pentrucă Anglia însăși nu e fixată asupra mijloacelor de a ajunge la asigurarea intereselor ei în orient. Deocamdată se pare că ea caută să facă inofensivi pe bolșevici pentru posesiunile ei asiatice și pentru aceasta ea nu urmărește politica de răsturnare cu forța, cum face Franța cu ajutorul Poloniei, ci căutînd să și-i apropie pe bolșevici recunoscîndu-le legitimitatea guvernării lor, ceiace în mod indirect aduce Angliei și avantajul că ideia reconstituirii Rusiei piere din zi în zi în mizeria economică, pe care o întreține regimul bolșevic.

In centrul Europei, politica engleză începe a se abate tot mai mult dela tratatele semnate la Paris.

Ungaria se bucură sau mai exact se va bucura desigur de protecția engleză, pentrucă ea prezintă cele mai bune condițiuni pentru infiltrare engleză în centrul Europei și pe Dunăre.

Italia urmînd și ea politica Angliei nu este animată de un spirit dușmănos Ungariei, ci tocmai dimpotrivă. Această atmosferă favorabilă face pe Unguri să spere într'o îmbunătățire grabnică a soartei, ce li s'a creat prin tratatul semnat la Neuilly la 4 Iunie. De fapt Ungaria nu poate rămînea în situațiunea, în care se află astăzi după pace și, dacă ideia unirii Austriei cu Germania, idee admisă de guvernul englez, va triumfa mai curînd sau mai tîrziu,—necesitatea pentru Ungaria, de a trata o apropiere de unul din vecinii ei, va apărea și mai evidentă.

Situația economică europeană e din ce în ce mai grea. Incurcăturile financiare lăsate de războiu și revendicările din ce în ce mai exorbitante și mai energice a lucrătorilor organizați de socialiști, întreține mai pretutindenea un războiu civil latent. In Anglia războiul social latent este agravat încă de revoluția permanentă irlandeză. Legea de autonomie Home-rule, prezentată în ultimul timp parlamentului englez, nu satisface nici pe irlandezii din sud, care cer independență complectă și separațiune totală de Anglia, servindu-se de mijloace extrem de violente și sîngeroase, dar nu satisface nici minoritatea anglo-saxonă din nord din Ulster, care vrea unirea indisolubilă cu Anglia.

In Franța grevele continui turbură toată viața economică. Pentru a da o lovitură organizațiilor socialiste, guvernul francez a disolvat confederația generală a muncii. Incercările de grevă generală n'au reușit, așa că până acum ideia de ordine este triumfătoare.

In Italia nesiguranța situațiunei interne a provocat căderea guvernului Nitti. La 19 Maiu D-l Nitti a fost din nou însărcinat cu formarea guvernului. După o încercare de o lună, noul guvern Nitti și-a depus și el mandatul și regele s'a văzut nevoit să facă apel la singurul om de mare autoritate și experiență, D-l Giolitti, prea cunoscut pentru politica sa de neintervențiune în războiu.

In Germania noulle alegeri au dat două grupe mari de deputați, conservatori și socialiști independenți. Țăranii și lucrătorii din fabrici au trimis deci cei mai mulți reprezentanți, dar din această cauză nu se poate forma un guvern tare, căci cele două tabere stau la două extremități opuse.

In genere situațiunea europeană se poate caracteriza ca mergînd încă pe căile nesigure ale încercărilor costisitoare și ruinătoare. Lumina pătrunde cu foarte mare greutate în intunericul provocat de războiu.

Pacea nu se poate așeza în Europa Apusană și în cea Centrală din cauza greșitei concepțiuni, după care a fost proiectată, iar în sud-estul și răsăritul european războiul continuă încă. Luptele dintre polonezi și ruși sint o formă derivată a războiului franco-german. Pe rezistența poloneză se sprijină astăzi întreg sistemul tratatului dela Versailles. Din nefericire acțiunea poloneză n'ar putea ajunge la un desăvîrșit succes decît dacă ea ar fi sprijinită din larg și de toți aliații, nu numai de Franța, și de o puternică mișcare antibolșevică internă. Altfel, orice succes polonez ducînd la lungirea frontului și la lărgirea zonei de ocupațiune, duce la dezastru. Anglia luînd atitudine neutră în războiul ruso-polonez, sau mai exact în noul războiu franco-german, însamnă că ea nu se îngrozește de perspectiva unei victorii rusești, respectiv germane și de soarta Poloniei,—ci ea, stăpînă pe Constantinopol, se preocupă mai mult de drumul spre Indii decît de joncțiunea germano-rusă.

O crudă ironie a soartei face ca dupăce marile puteri militare și industriale s'au paralizat într'un războiu fără cruțare și excesiv de lung, ultimul cuvînt asupra așezării definitive a Europei, să fie rezervat luptei dintr'o țară scoasă din mormînt și o țară care intră în mormînt.

A. Corteanu

Cronica socială

O Universitate populară

Într'o ședință a Consiliului Suprem, pe cînd se discutau revendicările Romîniei pe temeiul jertfelor ei de sînge și de bani, a ajutorului dat în înfrîngerea dușmanului comun și a cumințeniei cu care a stînjenit, pentru cîtva timp, lățirea bolșevismului în Apus; pe cînd se cîntăreau și se drămăluiau cererile ei,— D-l Clemenceau a rostit o formulă ce trebuește împlîntată adînc în sufletele noastre. Formula e de o însemnătate covîrșitoare, nu numai fiindcă vine dela un scriitor din acei a căror mentalitate se proiectează într'un viitor îndepărtat, determinînd, făurind și statornicind în parte fenomenele sociale pe care ceștelalți muritori trebue să le trăim, ci și fiindcă ea caracterizază momentul cel mai solemn din istoria neamului romînesc—momentul în care încetează istoria țărișoarelor îmbucătățite, robite și umilite de către vecini, cînd începe istoria nouă a unui popor întregit, definitiv constituit într'un singur Stat, care Stat, orice-ar fi să se întîmple, trebue să rămîie deplin stăpîn pe destinele lui...

Formula aceasta iat-o: „în fața Romîniei, eu îmi ridic pălăria; în fața Romînilor însă... mi-o pun pe cap".

Ce să însemne această caracterizare, care, la prima vedere, pare o simplă vorbă de efect?

După noi, ea arată că între păturile noastre sociale — am zis înadins pături și nu clase — D-l Clemenceau vede o *prăpastie*, și prăpastia este un gol în care totul și toate se pot prăbuși. Un asemenea gol a existat între clasele sociale din Franța înainte de 1789, un asemenea gol era în Rusia înainte de revoluție. Și dacă spiritului francez, cel mai precis, mai luminos, mai armonios construit și mai frumos orînduit, i-a trebuit un veac pînă să ajungă la echilibrul social de astăzi, — căci tot din clocotul din 1789 au urmat și mișcările din 1830, 1848, 1870, și chiar aventura imperială a lui Boulanger — cîtă vreme ar trebui altor popoare, mai puțin lucrate de cultură și de educație națională, mai puțin precise în aspirațiile lor, mai puțin orînduite în pornirile lor? Cît va trebui în special poporului rusesc, al cărui suflet nebulos și protoplasmic oscilează în fiece zi între misticismul cel mai curat și vițiul cel mai degradator, între umanitarismul cel mai idealist și barbaria cea mai josnică? Cîte decenii, dacă nu veacuri, pînă să ajungă acest suflet dezorganizat la o normală îngrădire și la o înfrățire normală dintre indivizii care constituesc societatea?

Să zicem că afirmarea de mai sus a D-lui Clemenceau a nemulțămit pe unul dintre gazetarii tineri care ne apărau cu atîta simpatie — se știe că în toată frămîntarea din urmă, singură presa franceză ne-a sprijinit — și că acest tînăr găsind-o neîndestulător de justificată, vine să cerceteze lucrul la fața locului.

Unde să vie? La București, inima țării! Am zis intenționat inima și nu creerul, căci cu sistemul de centralizare care domnește la noi, Bucureștiul este o adevărată pompă aspiranto-fulantă, care

adună, dela periferii și depe întreaga întindere a țării, toate energiile, pentru a le toci, toate avuțiile, pentru a le irosi.

Iată parizianul nostru la București.

Cel dintăiu lucru care-l izbește este orașul, întins peste samă, turtit, fără perspective și fără orizont, cu străzi strîmte și întortochiate, cu case de toate stilurile, dar mai ales acel al dezordinei, fără piețe care să premenească aerul, fără grădini care să ozonifice atmosfera, fără fîntîni aruncătoare care să potolească arșița verii.

— „Romînul trebue să fie o fire conservatoare". „De 50 de ani decînd Bucureștiul e centrul elegant al Orientului, și orașul e tot așa de puțin oraș mare ca și cele din Asia. Cu atît mai bine! Va fi păstrat ceva caracteristic".

Dar cînd ajunge să cunoască cartierele bogate, cu acele culcușuri de bunăstare și de lux ce se etalează în văzul tuturora, ca nicăeri aiurea; cînd vede galantarele magazinelor cu viitoarele mode ale Parisului, acele pe care Franța nu le-a admis încă și pe care poate nu le va admite niciodată; cînd vede bogăția automobilelor și a trăsurilor, eleganța exagerată a femeilor, toate la fel dichisite și artificializate, de parcă ar face toate aceiași meserie, și pe barbați atît de preocupați de hainele lor, c'ai zice că le au de împrumut; cînd vede aceiași mulțime care circulă între 11—1 și 3—8, totdeauna pe aceiași porțiune din Calea Victoriei, mergînd agale ca să aibă vreme să salute pe toți cunoscuții, să strîngă mîna la toți prietinii, să lege și să dezlege întîlniri de tot solul, femeile așa de sigure de ele, barbații așa de irezistibili în croiala elegantă a hainei lor!...

— „Ce țară bogată ca să-și permită luxul atîtor rentieri!"

Și parizianul nostru întreabă de avuțiile țării și află că industrie nu avem, că comerțul se cifrează cu diferențe de milioane pe fiece an între import și export, că atunci cînd agricultura nu dă debitul obișnuit recurgem la împrumut și că datoria publică a Romîniei, enormă înainte de războiu, periclitează astăzi însăși averea de bază a Statului romîn.

— „Ei, popor tînăr, fără experiență. Averea materială e puțină, cea sufletească în schimb... Mărășești, Oituz..."

Și cînd să cerceteze sufletul neamului, află că Bucureștiul care are ... milion de locuitori, are abea 3 biblioteci, toate în centru și atît de dichisite, că de-abia îndrăsnesc să intre în ele studenții și cei 10-20 de mandarini; află că muzeele sărace și sărăcite, stau mai mult închise; că Bucureștiul, care la două-trei case are un local de petrecere, berărie, cafenea, cinema, bodega, etc., n'are decît un singur teatru național, în care se joacă cu oarecare distincție chiar, Rostand, Richepin, Augier, Bataille, Lavedan, Bernstein și alți parizieni.

Cînd intră în societatea romînească el rămîne plăcut surprins de eleganța și înlesnirea cu care se vorbește limba franceză și de faptul că nu-i casă în care să nu se cetească reviste și gazete pariziene; că toți sînt în curent cu ce se petrece la Paris, în special cu aventurile marilor actrițe... cunosc „*tous les petits potins du boulevard*", și că bucureșteanul care se respectă nu trăește decît suspendat de o nădejde: să-și adune cîteva zeci sau sute de mii de lei pe care să-i cheltuiască cu risipă în micile taverne depe marile bulevarde ale Parisului...

— „Cum? își va zice el, dar acest popor nu-și are viața lui proprie? N'are el tradițiile, mîngîierile și amărăciunile lui, n'are el trecutul și aspirațiile lui în viitor? Cine n'are nimic de adăogit la

avutul sufletesc al omenirii, nu are nici dreptul la soare... Ce zic despre această lipsă, oamenii de Stat ai Rominiei?"

Intreabă de revistele diferitelor partide politice şi află că nu există. Ceteşte gazetele. Din cele conservatoare află că liberalii ar fi toţi talhari... din cele liberale află că conservatorii ar fi toţi trădători de neam... din cele independente, că şi liberalii şi conservatorii şi independenţii... ar fi deopotrivă de talhari şi trădători...

„Iată Rominii în faţa cărora d. Clemenceau îşi pune pălăria pe cap", îşi va zice parizianul. „Unde-i însă Rominia? Rominia în faţa căreia el se descopere cu respect?"

— „Acea Rominie *nu se poate vedea*, fiindcă nu-i individualizată în anumiţi oameni, anumite clase sociale sau anumite localităţi. Acea Rominie este însuşi sufletul, însuşi geniul neamului, şi el nu se manifestă, nu se invederează decît în momentele de grea cumpănă"...

Dar dacă între păturile noastre sociale există o aşa de mare prăpastie, că o văd cei dela Paris, noi oare n'o vedem? Şi dacă o vedem, ce facem?

Am introdus votul universal. Dînd masei putinţa de a-şi arata revendicările pe cale legală îi cruţăm osteneala de a recurge la cele extralegale. Foarte bună măsură, dar neîndestulătoare. Votul universal este o supapă de siguranţă care nu vindecă relele existente, ci poate, cel mult, preveni pe unele din cele viitoare, şi ca orice supapă, la un moment dat poate fi neîndestulătoare.

Din însăşi intronarea votului universal însă, rezultă două rele: *scoborîrea nivelului cultural* şi *putinţa conflictelor lăuntrice*.

Cînd marea masă va ajunge la beţia puterii şi va pune mîna pe toate resorturile organizaţiunii de stat, ea care nu ştie preţui calitatea şi felurimea muncii intelectuale, şi care în mod fatal va fi mai prejos în raporturile ei cu străinătatea, bruma de cultură pe care cu atîta nevoe am dobîndit-o în aceşti 100 de ani ultimi, va fi primejduită. Este însă şi primejdia relei credinţi pe lîngă acea a lipsei de pregătire. In epocile de fermentaţie socială se ivesc în mod fatal ambiţiuni şi încercări nesăbuite, se improvizează şefi şi şefuleţi din a căror rivalitate ca şi din reacţiunea firească a oamenilor de treabă, pot rezulta coliziuni, conflicte de care să profite duşmanii noştri, din afară sau dinăuntru.

Pe lîngă aceste două primejdii inerente votului universal introdus năprasnic, noi sîntem ameninţaţi de o a treia, tot lăuntrică — cele dinafară rămîn dincolo de prevederile şi mai ales de prevenirea noastră — propaganda bolşevistă. Această propagandă foarte serioasă îmbracă toate formele, până şi pe cea religioasă. Aşa zişii adventişti nu sînt decît anarhişti, distrugători de ordine şi de bună rînduială.

Cum se poate lupta împotriva acestor primejdii?

— Prin cultură. Cînd zicem acest cuvînt nu ne gîndim nici la şcolile de adulţi, nici la cursurile complimentare ce se propun pentru sate, nu ne gîndim la acele cunoştinţi pedestre slujind la îmbogăţirea unuia sau a mai multor indivizi, ci la o instituţie de mare prestigiu, care să radieze lumină şi să orienteze sufletele. Ne gîndim la ceiace este mai adînc şi mai substanţial, mai desăvîrşit şi mai sfînt din munca omenească a tuturor veacurilor, la acea cultură care înmoae sălbătăcia şi primeneşte sufletele, care făureşte idealuri şi înalţă conştiinţele, ne gîndim la marea *binefăcătoare a omenirii*, şi'n special a neamului nostru.

Se tot vorbeşte de virtutea poporului romînesc atribuită instinctului conservator, de a fi rămas prin aceste locuri în decurs de

2000 de ani, fără să-şi fi pierdut naţionalitatea. Cînd a devenit însă rodnic acest instinct, cînd a plăzmuit Statul romîn, care astăzi întinde ramuri proteguitoare peste atîtea ţinuturi desrobite? Atunci cînd instinctul a devenit *conştiinţă naţională*, iar această prefacere s'a făcut subt înrâurirea contactului cu cultura apusană, în veacul al 17-lea cu alipirea bisericii din Transilvania la cea catolică, şi în veacul al 19-lea la atingerea tineretului romîn cu libertăţile franceze.

Cultura este şi marea binefăcătoare a femeii. In afară de puţine popoare, de neam mai ales, cîteva triburi greceşti, Indienii, Germanii, şi vechile seminţii care au trăit subt regimul matriarhatului, la toate celelalte femeia a fost un obiect de petrecere sau un animal de muncă.

Astăzi femeile vin să-şi ceară drepturile de om alături de bărbaţi. Pe ce temeiu? Al serviciilor aduse obştei?

Aceste servicii pot fi contestate. Vin în numele principiilor stabilite de cultură: *egalitate pentru toate fiinţele omeneşti, libertate pentru toate conştiinţile, dreptate pentru orice suflet*. In numele acestor principii îşi cer femeile dreptul la viaţa cetăţenească, la viaţa deplină de individ şi de membru al societăţii.

Insă mulţimea mare devenită năprasnic stăpînă pe vot, armă hotărîtoare într'un Stat constituţional, nu va mai veni la şcoală şi va trebui deci ca şcoala să se ducă la dînsa. In asemenea condiţiuni singura instituţie care se impune şi trebue să se impuie, ar fi o *Universitate populară*. Profesorii, ar fi să fie oameni încercaţi, bine intenţionaţi, entuziaşti şi devotaţi, cu suflet bogat şi bogată cultură sociologică. Ea ar putea lua naştere din iniţiativa Statului, a Academiei, sau şi mai bine, din acea a *Universităţilor*. Programul, cu cunoştinţi din sociologie şi religie, filozofie şi ştiinţă, artă şi literatură, adică din acele cunoştinţi care sgudue sufletul şi-l purifică, care cutremură mintea şi o înalţă, care primenesc conştiinţile şi le îndeamnă spre înfrăţire şi bunătate, cinste şi idealism.

In locul armatei care a înfrînt duşmanul din afară, ne trebue acum una care să înfrîngă duşmanul dinăuntru. In locul armatei care a îmbinat pămînturile răzleţite, ne trebueşte una care să înfrăţească sufletele bănuitoare, care să ne deştepte din visul de materialism grosolan pe care-l trăiesc cei mai mulţi dintre noi, ca să alunge luxul, falşificător al frumosului, şi desfrîul nimicitor de suflete, şi care, nimicind duşmănia şi neîncrederea să contopească sufletele în aceiaşi îngăduinţă şi omenie, în aceiaşi dragoste de ţară şi de neam, în aceiaşi proslăvire a cinstei şi a dreptăţii.

Acesta ar fi rolul Universităţilor populare şi nici decum lecţiunile de comptabilitate şi de conversaţie în limbi străine, de cultura a vermilor de mătasă, sau de medicină populară, ori cunoştinţile asupra mijloacelor de înavuţire fie chiar a altora.

Şi acestea sînt cunoştinţi trebuitoare, desigur, dar nu de prestigiul Universităţii. Ele sînt un învăţămînt de specialitate, de *breaslă*, bune pentru o şcoală complimentară, bune pentru o şcoală de adulţi din fundul unei mahalale. Rolul unei Universităţi, fie ea şi populară, este de a păstra cultul marilor înălţimi de gîndire omenească în scopul de a ridica până la dînsele inimile şi cugetele tuturora.

Em. A. Costin

N. R. — Deşi nu împărtăşim unele idei şi teme ale autorului din această cronică, am tipărit-o pentru interesul problemei desbătute.

Cronica şcolară

Bursele şcolare

Articolul „Premii şi examene", publicat în numărul 2 al „Vieţii Româneşti", mă determină să scriu rîndurile de mai jos.

Este drept că decînd se învaţă mai puţină carte în şcoli, de- atunci ne coborîm—şi încă repede—din punct de vedere moral.

Dacă sînt de acord cu autoarea articolului în ce priveşte pre- miile şi examenele, nu pot admite părerea recompensării prin „bur- sele" de azi.

După trecere de atîta timp, cu mentalitatea de acuma, apreciez încă aşa de mult influenţa ce avea asupra noastră—copii în clasa I-a şi a II-a primară—stelele şi cocardele de hîrtie colorată, pe care ni le distribuia odată pe lună, ca recompensă, institutorul meu, celor mai meritoşi elevi din clasă. Şi doară nu costau—poate—decît 20 sau 25 bani, dar... cît efect făceau! După atîţia ani, mamă-mea îmi păstrează încă două-trei „fleacuri" de astea, poate, tocmai pentru va- loarea ce le-am dat-o atunci.

Copilul are nevoe de stimulente dese şi impresionante. Nu pu- team aprecia *cinstea* de a fi „promovat I-ul sau al 2-lea din clasă", —dar, ce mult apreciam coroana de merişor şi teancul de cărţi pe care le primeam pe vremea cînd eram în gimnaziu.

Modalitatea? Cine vrea o găseşte uşor. Mai mult ca sigur că institutorul meu nu avea buget special pentru stelele noastre, dar probabil că era răsplătit destul în sine, de cei cîţiva lei cheltuiţi, prin efectul ce observase că făceau stelele lui asupra noastră.

Despre examene, pe care le găsesc totuşi necesare, deşi nu sub forma de mai înainte, voiu vorbi, poate, altădată. Azi voesc să a- ting chestiunea burselor.

Găsesc că prea este adevărat dictonul că: „Românul se naşte bursier, trăeşte funcţionar şi moare pensionar", şi că n'ar trebui să fie astfel. Trebue să ajutăm şi să ne gîndim cum să ajutăm cît mai bine şi mai eficace pe copiii săraci şi meritoşi spre a se ridica; dar să-i ajutăm nu dîndu-le „pomană" prin burse, ci obligîndu-i la rîn- dul lor să-şi plătească datoria faţă de societatea care i-a ajutat.

Şi atunci, m'am gîndit că ar fi bine ca orice bursier să-şi ia angajamantul în scris, „pe cuvînt de onoare numai" că, atunci cînd va avea o carieră, în orice ramură de activitate, de pe urma bursei

ce i-am acordat-o noi, societatea,—îşi va plăti datoria dînd 5 la su- tă din tot ce va cîştiga, internatului care l-a întreţinut sau societăţii de binefacere ori statului care i-a acordat bursa.

Angajamentul „pe cuvînt de onoare" s'ar putea reînoi din trei în trei ani, tot timpul cît va ţine bursa, socotind că şi acesta ar fi un mijloc de educaţie cetăţenească—„ţinerea cuvîntului dat".—Că vor fi şi de cei ce nu şi-l vor ţine, îmi place să cred că numărul lor nu va fi tocmai mare şi că paguba ce aceştia ar face-o societăţii, „trăgînd-o pe sfoară", ar fi mai mică decît serviciul ce i l-ar face, recomandîndu-se singuri ca „oameni ce nu-şi ţin cuvîntul".

Publicarea din vreme în vreme a listei lor, nu va fi costisi- toare şi va fi, poate, ultima încercare spre a-i aduce la calea cea bună.

Şi-atunci întrebaţi-vă: dacă toţi foştii bursieri ar da 5 la sută— şi ce puţin este pentru ori-cine 5 la sută—din ceia ce cîştigă, în orice ramură de activitate, ce sume colosale s'ar strînge lunar şi cît ar fi uşurat statul şi institutele de binefacere.

Eu unul—fost bursier şi eu, dar bursier din cei ce-mi plăteam chiar de pe atunci hrana şi îmbrăcămintea prin serviciul ce-l făceam în spital—m'aş simţi fericit şi mîndru să mă plătesc de datoria pe care o am faţă de societate pentrucă m'a ajutat la nevoe să ajung ce sînt, ajutînd la rîndu-mi cu aşa de puţin sacrificiu generaţiile vi- itoare lipsite de mijloace.

Şi-apoi, chestiunea se pune şi altfel. Cîte burse se dau tocmai celor ce n'ar trebui să le capete?

Cu desgust îmi amintesc de un coleg de facultate—doctor, azi— fiu de om bogat, şi bursier cu toate astea al Epitropiei X, care ne sfida, cu banii ce ar fi fost necesari altuia să mănînce, stropindu-ne cu noroiu din trăsura în care venea, răsturnat picior peste picior, la cursuri.

Nu este aşa că faptul n'ar mai fi atît de revoltător cînd am şti că, oricum, „cuconaşul" ori „fiul influentului" îşi va plăti odată luxul de-acuma?

Dr. Mircea B. Ionescu

MISCELLANEA

Luptele politice

Am vorbit în numărul trecut de polemicele din ziare cu tocmai parlamentare și am arătat răul ce ni-l pot aduce. Ne gîndeam la masele profunde și la cetățenii de altă limbă încorporați în România întregită.

De-atunci interesul polemicei de ziar a trecut pe al doilea plan. De-atunci s'a deschis Parlamentul. Cînd scriem aceste rînduri, abia sîntem la debuturile lui. S'au întîmplat scene regretabile, care fără îndoială vor fi mîhnit profund multă lume. Desigur priveliștea nu e reconfortantă.

Dar să judecăm filozoficește. Filozofia consolează.

Scenele—vorbele și faptele—care formează debutul sînt datorite votului universal. Altădată, parlamentul nu era, în alcătuirea lui, superior celui de azi. Dar altădată nu puteau avea loc lupte aprinse în parlament. Exista o majoritate disciplinată, numită de șef și de organele lui. Exista o infimă opoziție, disciplinată și ea, numită de cele mai multe ori de șeful guvernului și de organele lui, după o prealabilă combinație cu șeful opozant. Și uneori unul, doi, trei deputați aleși prin luptă dreaptă. Așadar lucrările parlamentului trebuiau să se desfășure într'o relativă și monotonă decență.

Acum parlamentarii sînt aleși prin luptă, prin luptă crîncenă, reprezintă curente acut antagonice și aduc cu dînșii toată pasiunea din afară de parlament.

E naturală efervescența, cu toate urmările ei. În toată lumea unde există votul universal, parlamentele sînt agitate și febrile. Dacă la noi se observă o scădere în ton, aceasta este forma corespunzătoare fondului—nivelului nostru cultural, încă nu destul de ridicat. —Să nu dezesperăm...

Mizeria criticii literare

Fără îndoială că un critic, un adevărat critic literar, știe să-și justifice impresiile mai bine decît un simplu cetitor. Dar impresiile

criticilor corespund mai rar cu realitatea decît ale cetitorilor culți și înzestrați cu gust.

Criticul ori este blazat și nu-i mai place nimic; ori judecă din punctul de vedere al vre-unui cod estetic sau prin prizma vre-unei școli literare sau din punctul de vedere al nivelului cultural al țării, —atîtea merite dar și atîtea lipsuri care toate îi răpesc putința bunei, simplei, spontanei aprecieri.

Simțul estetic al criticului e tocit ori pervertit ori prea complicat. (Aici e vorba, bine înțeles, de cei care l'au avut, nu de cei născuți fără gust literar).

Criticul are blestemul de a nu se putea desfăta cu o operă în chip firesc, căci el, odată ce începe să cetească o carte, o cetește ca un judecător, cu conștiința că trebue să o judece, să dea un verdict de condamnare sau de achitare. O cetește conștient de impresiile și de cauza impresiilor sale, într'o nefirească stare de dedublare. Cetiți mărturisirea lui Brunetière,—că el nu prețuește celace-i place, ci cela ce trebue să-i placă.

Această nenorocire nu o are cetitorul cult și om de gust. El jușează de operă. El savurează fructul, fără să-l chinuiască întrebarea din ce clasă face parte arborele care l'a produs, fără atitudinea abstractă de a-și analiza impresia și a o justifica, a o clasifica în cutare categorie psihică sau estetică, etc.

Cine a observat cît de puțin lumea, știe că publicul cult e un mai bun judecător al scriitorilor decît criticii, cu toate că nu poate să justifice aprecierea ca un critic.

Cei mai mari critici au făcut greșeli pe care mulți contemporani ai lor, simpli cetitori, nu le-au făcut. Sainte-Beuve, prințul criticilor, n'a înțeles adevărata valoare a celor doi mari contemporani ai săi, a lui Musset și a lui Balzac.

Un Jules Lemaître sau un Anatole France, ca să dea garanție pentru critica lor, au făcut repetate declarații că ei nu judecă opera literară ca critici, ci ca simpli cetitori, care se desfătează cu o operă de artă. Așadar salvarea criticului stă în tăria lui de a deveni cetitor.

Cînd criticul blazat și asediat de teorii nu mai are puterea de a se transforma în simplu cetitor—nu-i mai rămîne decît să culeagă din atmosfera creată de cetitorii de gust impresii asupra operelor literare pe care însușindu-și-le să le justifice.

Există un gen literar pentru care femeile impresionabile și cultivate formează publicul cel mai senzibil. E literatura de analiză sufletească. O femee cu senzibilitatea ascuțită este cel mai sigur judecător al unui roman. Poate să aibă romanul tot felul de calități externe, dacă este lipsit de viață—nu va avea sufragiile publicului cetitor feminin.

Concluzia care reesă din aceste considerații ar fi ca orice critic, care „descopere" talente, să-și organizeze pe lîngă dînsul o comisiune de cetitori și de cetitoare care să-i indice ce este frumos—și apoi el să se pună pe justificări, pe clasificări și celelalte mașini ale criticei literare.

Recomandăm această rețetă, care cel puțin într'o privință nu este displăcută.

Perioade de tranziție

In istoria omenirii se vorbește adesea de perioade de tranziție. Sint acele răstimpuri cind formele nouă de viață încă n'au învins și n'au înlocuit cu totul pe cele vechi. Dar aceste „perioade" de tranziție sint numai niște crize ale tranziției. *Sint momentele culminante* în lupta dintre nou și vechiu. In realitate omenirea este într'o eternă tranziție. Numai la animale a căror viață este mereu identică cu ea însăși, nu poate fi vorba de tranziție decit doar atunci cind o specie se transformă în alta, lucru pe care l'au imaginat oamenii de știință, dar care nu s'a întimplat niciodată decind ține minte omul.

Dar să ne mărginim la perioadele de tranziție propriu zise.

La țările rămase în urmă, perioadele de tranziție au un caracter mult mai acut. Ceiace s'a făcut în Occident în chip normal și în multe sute de ani, la noi s'a făcut forțat și brusc într'unul sau în citeva decenii.

După 1800 a trebuit, și de voe și de nevoe, să transplantăm în doză forțată în societatea noastră feodală, tot ce se creașe în Apus într'un întreg ev. Și a început perioada de tranziție în formă de criză. Acea perioadă de tranziție nu se isprăvise încă înaintea războiului (dealtmintreilea tot sub forma ei acută nu se isprăvise nici în Occident cu excepția, poate, a Angliei al cărei constituționalism este vechiu de citeva secole).

Introducerea formelor nouă în prima jumătate a secolului al XIX-lea a fost fatală. Perioada care a urmat a avut, ca orice perioadă de tranziție acută, aspecte extrem de desagreabile, cu atit mai mult cu cit formele nouă nu erau rezultate dintr'o evoluție a condițiilor țării noastre. Această perioadă de tranziție, cu toate mizeriile ei, a fost criticată acerb de școala junimistă care reprezenta punctul de vedere reacționar.

După războiu, și din cauza războiului, am fost siliți să introducem reforme care sint niște forme sociale și politice ce reprezintă în evoluția umană un alt stadiu, mai nou decit cel dinainte de războiu.

Dacă formele dinainte de războiu erau, pentru criticii lor, prea „înaintate" pentru țara noastră, atunci ce orgie de „înaintare" trebue să fie pentru naturile timorate și reacționare, formele introduse după războiu.

Și înadevăr asistăm la apariția, încă dezorientată, a unei nouă ediții a junimismului.

Nivelul cultural al țării, și ne gindim mai ales la *masele profunde*, nu este, fără îndoială, apreciabil mai ridicat decit pe vremea criticii junimiste. Și dacă pe-atunci colegiile restrinse erau o haină prea nepotrivită pentru noi, se înțelege dela sine cum poate fi privit votul universal egal și direct, din punctul de vedere al unei astfel de critice.

Evident, votul universal nu a răsărit la noi din evoluția noastră. Nu este față cu organismul nostru social ca pielea unui trup, ci ca o haină de împrumut croită pe alt corp. Dar introducerea votului universal este o fatalitate istorică. Chiar dacă nu ne era impus de împrejurări auguste, încă ar fi trebuit să-l introducem de bună voe, pentrucă, rămași în urma Occidentului, trebue (nu se poate altfel) să introducem în indefinit toate formele sociale și politice pe care le îmbracă Occidentul.

Și cum veșnic vom fi în urma Occidentului și veșnic va trebui să introducem tot ceiace se va fi produs în Occident, urmează că vom fi eterni în perioade de tranziție acută până atunci cind evoluția socială va ajunge la termenul ei—până cind nu se va mai produce nimica aiurea pe care să avem apoi nevoe să-l transportăm la noi.

Socialiștii marxiști pun acest termen în organizarea comunistă a omenirii, ultima fază, după dinșii, a organismului social.

Dar cu aceasta intrăm oarecum în metafizică...

Până la așa ceva—transplantare, tranziție, dezacord între fond și formă, ediții tot mai noui de „junimism", etc., etc..

Netoleranța

Netoleranța este neputința de a suporta ca cineva să fie, să simtă sau să gîndească altfel decum ne place nouă,—de obiceiu, decum sintem, simțim și gindim noi.

Netoleranța este o stare de suflet, alcătuită din tot ce este mai josnic în om. Ea presupune brutalitate de sentiment și inferioritate de gindire. Netoleranța este ură și lipsă de simpatie intelectuală. Netoleranța este strins legată de pornirea bestială de agresiune. Netoleranța este atitudinea gorilei feroce, care a parvenit să vorbească.

Toleranța este produsul cel mai înalt al culturii sufletești. Ea e semnul adevăratei civilizații. Orice aspect mai înalt al vieții morale are la bază toleranța. Progresul omenirii este progresul toleranței. Libertatea de gîndire, accesul celor mici în viața de stat, îndreptățirea femeilor, principiul naționalităților—totul se întemeiază în fond pe progresul toleranței, pe tot mai multă toleranță.

Omul tolerant ține fruntea sus, are privirea senină. E echilibrat. Netolerantul are înfățișarea animalului rău, care vrea să împungă. Omul tolerant e obiectiv, are concepția evolutivă și istorică, simțul relativității. Netolerantul e eternul judecător miniat și mărginit.

Sint rase tolerante și netolerante, probabil după maimuța din care se trag. Și cum orice popor e un amestec de rase, pe aceiași stradă, în aceiași familie, poți vedea reprezentanți mai mult sau mai puțin tipici ai diferitelor rase. Pe netolerant îl recunoști după mutră. Are ceva ancestral ori degenerat, ceva excesiv.

Și totuși sint deosebiri între popoare. E limpede că Spaniolii luați în general sint netoleranți și Romînii toleranți.

Toleranța sau netoleranța variază apoi după epoce. E sigur că astăzi lumea trece printr'o criză de netoleranță.

Și la noi, poate niciodată n'a fost atita netoleranță.

Romînul e cunoscut ca un popor tolerant dealungul veacurilor. In literatura populară străinul e cel mult luat în ris, dar niciodată urit—și tot așa și cel de altă religie. La noi n'au fost războae religioase și nici persecuții religioase. Țara romînească a fost un pămînt ospitalier pentru toți refugiații de orice neam. Scrisul romînesc n'a fost niciodată cenzurat până azi, decit în vremea domniilor regulamentare, cind cenzura era impusă de consulul rusesc.

Astăzi sintem într'o perioadă neagră. Și, ceiace e mai trist, mărgenirea intelectuală, chircirea morală a venit la timpul cel mai rău, acuma cind, spre a închega Romînia Mare, e nevoe mai mult decit oricînd, de cit mai multă toleranță, și nu din umanitarism, ci

din interes lucid Romînia trebue să fie o patrie în care oricine, de orice limbă, să se simtă acasă și mai bine decît oriunde. In Elveția, Germanul, Francezul și Italianul și-ar jertfi mai bine viața de o sută de ori, decît să vadă cantoanele lui alipindu-se la Germania, la Franța, ori la Italia. Capitala lor e Berna, și nu Paris, Berlin ori Roma.

Și e păcat ca la un popor atît de tolerant prin firea lui ca al nostru, să crească buruiana monstruoasă a netoleranței.

P. Nicanor & Co.

APEL

Către cetitorii și prietinii „Vieții Romînești"

Dispariția marelui cetățean Spiru Haret impune Iașului, al cărui fiu a fost, datoria pioasă de a ridica în acest oraș un monument demn de memoria lui.

Facem apel la toți cetățenii și prietinii noștri, care în cea mai mare parte au dus lupta pentru deșteptarea satelor noastre sub conducerea marelui dispărut, să sprijinească inițiativa luată de „Viața Romînească", cu prinosul lor oricît de modest.

Sumele destinate acestui scop, rugăm să fie adresate—cu indicația specială: **„pentru monumentul lui Haret"**—administrației revistei noastre. In fiecare număr vom publica numele subscriitorilor.

„Viața Romînească".

Suma din urmă	11082.90
Lista Emil D. Hagi Anton, București	20 —
G. Ciomac, Botoșani	100 —
C. Răsmiriță, Sascut	5 —
A. G. Boicescu, Șuici-Argeș	100 —
	11307.90

RECENZII

Mihail Sadoveanu, *Umbre*, „Viața Romînească", 1920.

Un volum nou al unui scriitor consacrat e un eveniment literar, mai ales cînd acesta e Mihail Sadoveanu.

Căci dacă unii cetitori, care cer înainte de toate scriitorului caractere complexe, analize subtile și nuanțate ale vieții sufletești superioare sau considerații profunde asupra ei, nu gustă totdeauna pe Sadoveanu, găsindu-l uneori prea simplu, alteori monoton — prin puterea de evocare epică, prin lirismul ei pasionat, prin poezia naturii și magia unui stil de o rară forță sugestivă, opera lui s'a impus demult întregii lumi romînești.

Cele nouăsprezece povestiri cuprinse în acest volum nu înseamnă desigur un pas înainte în evoluția literară a lui Sadoveanu, dar rezumă în chip minunat toate aspectele talentului său.

Unele, deși cuprinzînd fapte luate din viața reală, au un caracter subiectiv, ilustrînd eterna temă a iubirii. Eroii, boeri sau răzăși, trăiți în mijlocul naturii, sînt firi simple, dominate de patimi elementare ce izbucnesc deodată și care, dacă nu-i doboară, lasă totdeauna în viața lor o brazdă adîncă.

Femeile, predispuse la visare ca duduia Zenobia sau la senzualitate ca nevasta morarului, au un farmec fizic provocător și straniu. Și peste toate scenele de iubire, amestecate cu întîmplări din trecut, plutește umbra misterioasă a destinului și regretul lucrurilor care au fost și nu mai pot fi, regret a cărui melancolie pătrunzătoare găsește un ecou prelung în sufletul nostru.

Alte povestiri, cu un caracter mai obiectiv, zugrăvesc tipuri și fapte din viața țărănească. Aspecte caracteristice din firea țăranului și din traiul patriarhal de altădată apar, aici, mai totdeauna poetizate.

Toma boarul și Axente ciobanul, oameni drepți și cu credință, au în ei ceva epic și lasă impresia unei mari forțe care știe să se stăpînească; Matei vizitiul, resemnat în fața intemperiilor naturii și a nedreptății omenești, înțelegîndu-se mai bine cu caii, ca și bătrînul Ion Dora care moare atît de senin, sînt ființe pătrunse de un adînc fatalism, „pietre colțuroase pe care le-a ros valul vieții".

D. Sadoveanu, care ne-a dat odinioară minunate figuri de copii, ne povestește și în acest volum cu mult umor isprăvile a doi ștrengari care, pentru a putea gusta din plăcerile fumatului, fură niște ouă de găină înlocuindu-le prin altele de cocostîrc, iar într'un „Om năcăjit" istoria unui biet băiat de opt ani care mînă oile și e înzestrat cu acea precoce și gravă înțelepciune pe care o au uneori copiii cînd au cunoscut de timpuriu durerea.

Prin adevărul omenesc și suflul larg de iubire și milă de care e însuflețită, între toate povestirile D-lui Sadoveanu, aceasta e una din cele

mai frumoase și mai semnificative. Cu excepția a două sau trei dintre ele care au ca eroi niște umiliți sau ofensați ai civilizației urbane, cadrul povestirilor îl formează natura.

Ea e totdeauna pe primul plan și în evocarea ei D-l Sadoveanu e desigur fără de rival în literatura noastră.

Nimeni nu a simțit cu mai multă dragoste și nu a redat mai viu poezia pămîntului moldovenesc cu toate aspectele ei variate: valea Siretului cu luncile umbroase, acea a Moldovei cu prundurile înfierbîntate de soarele verii, peisaje de iarnă cu zăpezile albe albăstrii la lumina lunei și cu izvoarele înghețate, peisaje de toamnă cu ploile dese, priveliști de furtună în care cerul e înegrit de paserile puhoaelor cu glasul de aramă.

Natura e zugrăvită uneori obiectiv ca în acest splendid tablou: „Era primăvară în jurul nostru, ne împresurau aburi ușori în lumina puternică și pe ramurile brazilor ș'ale fagilor se aprindea apa în lumini felurite; apărea ici un topaz portocaliu, un ametist se arata dincolo; o flacără roșie de rubin scînteia o clipă în altă parte, apoi se schimba încet-încet pănăce rămînea palpitînd în locul ei un licuriciu violet, însuflețit parcă..."

Alteori ea e umanizată, vibrînd în acord cu bucuriile sau durerile noastre: „Întristarea omăturilor parcă îmi ningea în suflet". „Siretul vuia învolburat, mare și tulbure și trecea c'un fel de supărare parcă pe sub dumbravă".

Stilul D-lui Sadoveanu mai mult decît a oricărui din scriitorii noștri e bogat în imagini și comparații totdeauna proaspete și nouă, care au uneori intensitatea impresiilor primitive, alteori deșteaptă în noi asociații vagi, o serie întreagă de armonice.

Cuvintele domniței, una din eroinele povestirilor, caracterizează minunat primitivitatea și frescheța lui de simțire: „Îmi intrau în ochi toate culorile lumii; simțeam în nări și'n suflet miresme jilave și ascuțite. Această primă impresie, această renaștere curioasă, a rămas totdeauna dormind în ființa mea. De multe ori amintirea e așa de puternică, încît după atîția ani se ridică în mine viziunea desăvîrșită a lucrurilor, simțesc boarea aceia aiurătoare, se trezește pănă și senzația mirosurilor".

Iată cîteva imagini culese la întîmplare: „Și în tăcere, auzirăm peste o vale, undeva, ciocănitoarea cea mare de munte duruind sonor în scoarța copacilor, ca într'o darabană stranie".

„Vînt de toamnă susura ușor; o frunză trecu pe dinaintea cerdacului ca un fluture negru".

„Viața iazului dormea sub stînca de ghiață într'o tăcere nemărginită".

Sau aceasta, frumoasă între toate: „Și priveam cu ochii ațintiți o floare de ametist care tremura într'un strop de apă pe o creangă. Venea miros de pămînt umed din văi. Și'n ametist parcă vedeam încrustată imaginea îmbrățișării de demult, eternă ca o piatră scumpă și trecătoare ca un strop de rouă".

Și mi se pare că oricine poate gusta o operă literară în ea însăși, independent de teorii și formule, va recunoaște în Sadoveanu un mare poet în proză.

OCTAV BOTEZ

* * *

C. Ardeleanu, *Pe străzile Iașului*, București, Edit. „Cartea Romînească", prețul 7 Lei.

Autorul se vede că a suferit foarte tare pe vremea refugiului, — d-sa împreună cu soția și cu cei doi copilași ai d-sale, după cum spune. Goana în căutarea unei locuințe, egoismul localnicilor, certuri cu proprietăreasa, coadă la brutărie, ploaie, ger, glod, fel de fel de mizerii. Și toate mizeriile acestea se oglindesc cu o minuțioasă fidelitate în cartea d-lui Ardeleanu, care e bine-venită din acest punct de vedere: ea adaogă încă un document la colecția, deja voluminoasă, a documentelor războiului nostru văzut din spate. Și asta ne bucură. Martirii frontului, — ai sîngelui ș'ai captivității, — întrucît ar solicita ei mai multă compătimire decît martirii părții sedentare?

E drept că şi'n tranşee era frig, ploaie, murdărie şi gloanţe pe de-asupra... dar acolo, încalte, omul ştia că nu poate să fie altfel, că aşa trebue să fie, şi azi, şi mine, şi în toate zilele cine ştie cîtă vreme, — şi nici nu avea lîngă el nevasta şi copilaşii, grija lor imediată şi spectacolul suferinţii lor. Pe cîtă vreme, cel care nu era pe front, trebuia să alerge prin noroiu, să facă coadă la brutărie ceasuri întregi, să îndure cicăliturile proprietăresei, să-şi îngrijească familia, care trebue îngrijită, — şi cîte alte chinuri şi torturi! Cum să nu se lamenteze cei care au suferit, şi cum să nu fie pesimişti până la acreală, acum, cînd îşi aduc aminte?

Şi pesimist e şi autorul nostru. Un pesimism aplicat, acerb, pozitiv, precis. Toate îl desgustă. Nimic nu-l mulţămeşte. În orice parte îşi întoarce privirea, nu vede decît motive de scîrbă, răul triumfînd asupra binelui... Dacă opera de artă e natura văzută printr'un temperament, ca printr'un ochian colorat, atunci desigur că nu poate fi decît bi-concavă şi ultra-violetă lentila organică prin care priveşte d. Ardeleanu bătrîna înfăţişare a acestei lumi veşnic tinere şi surizătoare în nepăsarea ei glorioasă.

*

Ramiro Ortiz, *In ciuda submarinelor*, ziarul unui pribeag romîn dela Arhangelsk la Montrose, Bucureşti, Edit. Alcalay, *1924*, *Preţul 5 lei*.

„Ziarul" pe care-l publică d. Ortiz cuprinde povestirea unei călătorii în adevăr palpitante — pe Marea Nordului, în timpul celei mai acute campanii a submarinelor, — care captivează dela început şi menţine încordată atenţia cetitorului.

„Icoane din Petrograd" şi „Note din Caucaz" complectează volumul. Aceiaşi spontaneitate firească, aceiaşi notă de melancolie uşoară şi discretă care contrastează cu tonul cam badin, fac farmecul acestor pagini, în care culoarea locală şi observaţiile speciale sporesc interesul povestirii.

Stilul sobru şi adeseori familiar fără vulgaritate, ici şi colo cîte o imagină bine prinsă, aspecte din natură fericit evocate, apropouri şi amintiri literare, poate prea des dar niciodată pedant introduse ca o diversiune în povestire, fac din notele d-lui Ramiro Ortiz o lectură fină şi agreabilă pentru un intelectual.

Al. Dan

* * *

Mihail Grigorian, *Pe drumurile copilăriei*, amintiri, schiţe, note monografice, Institutul de arte grafice „Ramuri", Craiova, 1920, Pr. 5 lei.

Autorul, preot din judeţul Dolj, dă în broşura aceasta, pe lîngă note şi amintiri din copilărie, multe informaţii cu privire la starea morală şi socială a satului Işalniţa. Nu avem de-a face cu o monografie propriu-zisă, cu cifre şi date statistice. Lăsînd la o parte aceste arme ştiinţifice, preotul Grigorian încearcă să scoată în relief fizionomia de odinioară şi de azi a satului, face unele consideraţii cu privire la moravuri, eresuri, îndeletniciri, şi cu un sentiment de pietate pentru trecut, cu rîvnă şi bunătate faţă de prezent, dă aceste pagini mai mult ca un îndemn spre mai bine pentru norodul din satul copilăriei sale. Paginile de literatură se amestecă cu cele de informaţii fără să jignească, ceiace se poate socoti drept un merit.

Autorul scoate din loc în loc cîte-un suspin cu privire la bunele vremuri de altădată. Altădată era frumos şi mai bine. Pecînd acum... Satul Işalniţa a avut proprietari buni şi omenoşi, care au făcut biserică şi şcoală. Între alţii domnişoara Elisa Opran, moartă în 1908, după cum se vede din cîteva scrisori reproduse, dă dovadă de multă mărinimie şi dărnicie. Iartă datoriile muncitorilor la 1907, donează tot atunci comunei 10.000 lei, dă pentru şcoală 4 hectare de pămînt, subscrie la banca populară 5000 lei, etc..

Banca populară n'a mers tocmai bine, obştia aşa şi aşa; părintele Grigorian are o privire de sceptic faţă de aceste invenţii ale prezentului în care sînt amestecaţi mulţi oameni necinstiţi care le compromit. Dar fără

să vrea face într'un loc o mărturisire care formează încă un document cu privire la stările noastre sociale din ultimii cincisprezece ani.

„Până în anul 1908 (zice autorul) cînd a murit proprietăreasa, sătenii erau foarte săraci. De-atunci moşia trecînd la stat, s'a format obşte şi au de an situaţia satului s'a schimbat. Azi casele spaţioase de cărămidă au luat locul sărăcăcioaselor case de lemn şi bordeelor. În locul umilelor bordee stau mîndre noile case cu prispele vesele şi primitoare. Gardurile de nuiele s'au dus, iar împrejmuirile noi de scînduri de fabrică arată cît de puţin timp este decînd sătenii au scăpat de dijme şi ruşfeturi".

Totuşi ce oameni de treabă au fost binecuvîntaţii proprietari dela Işalniţa! Cu deosebire Elisa Opran, ce inimă nobilă, ce suflet generos! Părintele Grigorian are vorbe calde pentru ei. Ca dovadă că acel „ceva putred" care s'a dărîmat era mai mult în proasta orînduire socială, în sistemă, nu în oameni. Proprietarii pot fi buni, nobili şi poetici, şi totuşi dispariţia lor poate coincide cu un început de fericire a norodului care-i regretă.

Ms.

* * *

Jean D. Condurachi, *Cîteva cuvinte asupra condiţiei juridice a străinilor în Moldova şi Ţara Romînească până la Regulamentul organic*, Bucureşti, tip. Cultura, 1918, 114 pagini. Lucrare premiată de Academia Romînă cu premiul Adamachi 1919.

Bibliografia ce precede expunerea, este inutilă. Numai o parte din cărţile citate a servit autorului. Era destul a le menţiona pe acestea. Dacă totuşi se dă o bibliografie, ea trebuia să fie complectă şi nu este.

Lucrarea are două părţi.

Prima parte, despre dreptul public al străinilor (p. 27 şi urm.), nu aduce vre-o contribuţie nouă. Autorul reproduce greşeli care se puteau evita. Paladeştii din Moldova nu sînt greci. Ei pornesc dela Păladie, nume de botez, ridicat de Vasile Lupu. Familia Barnovski nu era de origină străină. Andronic Cantacuzino, contimporanul lui Mihai Viteazul, n'a fost ban. E o cetire greşită a grecescului „panos". Iane, vistierul şi banul din acelaşi vreme, n'a fost cumnat cu Pătraşcu cel Bun. Este o confuzie în privinţa naşterii lui Mihai Viteazul. Ar trebui să se adopte obiceiul de a da numele de familie a persoanelor istorice, cînd se cunoaşte. Aşa, banul Mihalcea, al lui Mihai, e Caragea; Zotu, spătarul lui Petru Şchiopu, este Ţigară; Spraioti este o cetire greşită pentru Eupragiioti etc. Deosebirea de *caracter* pe care autorul o face între străinii veniţi în ţară până în sec. XVII şi cei de mai tîrziu (p. 113), n'are nici un temeiu istoric.

Interesantă este partea a doua a cărţii, despre drepturile private ale străinilor (p. 54), despre instanţele competente a-i judeca (p. 76) şi despre comisiile de cercetarea pricinilor dela graniţe, încă din sec. XV (p. 87-8). Autorul combate cu succes părerea lui Xenopol despre moştenirea străinilor (p. 61-4). Toate aceste părţi formează o contribuţie preţioasă la istoria dreptului nostru vechiu. Trebue cetite de toţi juriştii, care vor trage folos din munca migăloasă a lui C. care a exceptat cu sîrguinţă materialul cuprins în cunoscutele colecţii tipărite de documente.

C. zice că străinul de altă lege trebuia să se boteze ca să ia în căsătorie pămînteancă (p. 35, 54, 58). Dar sudiţii se puteau căsători cu raiale (hatihumaium dela 1799). De altfel C. recunoaşte că dispoziţia de oprire privea numai pe cei de jos, căci şi Domnii şi boerii treceau peste ea cînd interese politice sau materiale le-o cereau.

Autorul atribue prea multă importanţă hrisovului împotriva străinilor dat de Racoviţă (p. 59 pentru căsătorii, p. 74 pentru dobîndiri de imobile). A fost o simplă formă în urma unor împrejurări excepţionale, şi n'a fost aplicat. Tot aşa porunca lui Ioniţă Sturdza la 1824: dovadă căsătoriile din epoca regulamentară.

Protimisis în favoarea ţăranilor la arendarea moşiilor (p. 75) a fost o măsură vremelnică şi numai în Moldova. Ea nu era motivată de împrejurarea că arendaşii erau *străini*.

Autorul atinge numai în treacăt chestia capitulaţiilor (p. 75 şi 105-6). O bibliografie era deci inutilă (p. 85 nota) şi e de altfel incomplectă.

Capitolul despre dările străinilor (p. 98) mi se pare mai slab. Autorul nu deosibește bine sferturile de fumărit. Apoi pare a crede că *rupta* era un sistem fiscal care nu se aplica decît străinilor.

* * *

Ioan D. Condurachi, *Soli și agenți ai domnilor Moldovei la Poartă în sec. XVII*, București, tip. Cultura, 1920.—70 pagini.

Lucrarea nu are valoarea celei analizate mai sus.

Raportorul Academiei, căreia ms. a fost prezintat, a avut dreptate să ceară (p. 5) suprimarea părților ce se repetă. Astfel terminologia solilor se dă de două ori (p. 19 și 31); aceleași lucruri despre Caraiman, agentul Movileștilor, se spune de 4 ori (p. 34, 48, 50 și 51); începuturile celui dintîiu Ghica se povestesc de 2 ori (p. 42 și 4) și tot așa cum a intrat în slujba de capichehaia (p. 42 și 50).

Autorul menționează, după Xenopol, rivalitatea între Dănești și Drăculești, care n'a existat.

Interesantă este relevarea scrisorii sultanului către regele Poloniei la 1531 contestînd Domnilor romîni dreptul de a trimite ambasadori (p. 14-15). Este origina unor pretenții pe care Poarta le-a formulat și în sec. XIX De asemenea este interesantă explicarea cuvîntului capuchehaia (p. 32).

Inșirarea, după izvoare cunoscute, a capichehaialelor Moldovei în sec XVII (p. 33) ar fi fost mai folositoare, dacă se încerca identificarea persoanelor dîndu-li-se numele de familie. Alexandru Vodă al Moldovei care în Fevr. 1616 trimite un frate ca ostatec la Cos-pol (p. 24) este Movilă. Adăogirea este necesară spre a evita confuzia cu Alexandru Iliaș și cu Alexandru Coconul. Ianache capichehaia a lui Mihai, nu este Cantacuzino (p. 43 și 56). Grecul Toma, care la 1636 se căsătorește la Țarigrad cu fata capichehaialei lui Vasile Lupu, nu poate fi Cantacuzino (p. 34) pentrucă Toma C. era căsătorit în Moldova încă dela 1628 cu Efimia Miron Ciolpan, iar a doua soție a fost tot moldoveancă, Ana Voruntar Prăjescu. Toma Grecu dela 1636 este Tzuchi. Trebue deosebite două misiuni turcești la Moscova: a lui Toma Cantacuzino la 1621 și a lui Toma Tzuchi la 1637. Pavlache capichehaia la 1646 (p. 40) e Caragea. Chirița Draco dela 1662 (p. 20) este viitorul Antonie Vodă Rosetti. Cuparul cel bătrîn (p. 43) este Rosetti. Batasache paharnicul (p. 67) era din Paleologi. Data sau numele Domnului din doc. dela pag. 60 no. 3 trebue să fie greșite.

Cît privește cum considerau Turcii pe agenții romîni la Poartă (p. 29 și 32) avem un ecou în tratatul dela Cainargi care stipula că acești agenți „cu toată mica lor însemnătate, vor fi priviți ca persoane ce se bucură de dreptul ginților".

I. C. FILITTI

* * *

Dr. Giorge Pascu, *Gligore Ureche*, studiu de istorie literară. Iași Editura autorului, 1920, prețul 4 lei.

Cel mai vechiu cronicar moldovean s'a bucurat din partea cercetătorilor noștri de o atenție deosebită, care, cîteodată, a fost împinsă așa de departe, încît i s'a tăgăduit însăși paternitatea operei atribuite lui. În această privință se cunosc afirmațiile răposatului istoric Giurescu, care desființa pur și simplu pe Grigore Ureche și-l înlocuia prin Simion Dascălul. Studiul d-lui Pascu este o reluare a discuției asupra acestei chestiuni, aducînd lumini nouă, cum și era de așteptat dela un filolog de carieră.

In prima parte a broșurii, care e și cea mai întinsă (p. 6-28), d-sa cercetează amănunțit *izvoarele* de care s'a servit Ureche la redactarea cronicii sale. Cu ajutorul a numeroase citații luate din această cronică, autorul arată că izvoarele lui Ureche au fost de două feluri: a) *interne* și b) *externe*. Primele sînt: 1) *letopisețul moldovenesc*, cuprinzînd istoria Moldovei dela descălecare și până la Petru Șchiopul și scris de un Moldovean, nu însă în romînește cum susținea Giurescu, ci în slavonește, cum dovedește destul de convingător d. Pascu; 2) *letopisețul latinesc*, folosit de Ureche până supt anul 1501 și care, probabil, nici nu mergea cu istorisirea faptelor mai încolo de această dată; această cronică era tot internă, ca și precedenta, și scrisă în latinește, probabil pentru străini, deaceia o și numește Ureche *letopisețul străinilor*; 3) *letopisețul leșesc*, alcătuit de un anonim în limba polonă pentru Poloni. *Izvoarele externe* sînt mai grea de precizat, pentru motivul că cronicarul nostru le citează în chip foarte vag. Pe unele le numește *letopisețe latinești* și ele i-au furnisat, între alte lucruri, derivarea lui *Vlah*, *Valahia* din *Flaccus*; este evident că Ureche se gîndește la operele ale Papei Aeneas Sylvius și ale lui Nicolaus Olah, căci acești scriitori vorbesc despre colonizarea țărilor noastre de către Romani, conduși de comandantul lor Flaccus. In ceiace privește celelalte surse externe nu se poate spune altceva decît că, foarte probabil, și ele erau scrise tot în latinește și tot de Occidentali, dacă judecăm după numele geografice și de persoană întrebuințate de Ureche, precum: *Dațiia*, *Evropa*, *Trațiia*, *Dați*, etc. De toate aceste izvoare Ureche s'a folosit cu mare băgare de samă și cu mult discernămînt.

Al doilea capitol al studiului d-lui Pascu tratează despre *interpolările lui Simion Dascălul* (p. 28-40). Se știe că cronica lui Ureche ne-a rămas numai în copii, scrise nu după manuscriptul original al autorului, ci după o copie făcută și adăugită de către Simion Dascălul. Printre aceste adăugiri se află și aceia vestită despre originea tîlhărească a Moldovenilor, care a produs indignarea și protestul tuturor cronicarilor ulteriori (M. Costin, Stolnicul Cantacuzino, D. Cantemir). D. Pascu analizează atent toate interpolările lui Simion Dascălul și probează că ele îi aparțin prin confuziile pe care acesta le face între izvoarele citate de Ureche și prin felul cum citează izvoare, care îi erau lui însuși necunoscute. Concluziile autorului cu privire la acest compilator, devenit atît de celebru, sînt foarte defavorabile acestuia: era „un copist semidoct, un prost și un mincinos cu pretenții de autor" (p. 35). Dealtfel aceiași părere o aveau despre el și contemporanii, care, în special M. Costin, au știut să facă foarte bine deosebire între Ureche, adevăratul autor al cronicii, și mistificatorul ei Simion Dascălul. Opera lui Ureche conține și alte interpolări, acestea anonime; dintre ele unele aparțin, poate, lui Misail Călugărul.

Ultimul capitol (p. 40-42) se ocupă de textul lui Ureche, așa cum reiesă din copiile păstrate ale cronicii lui. Autorul arată diferența dintre limba și stilul cronicarului și acelea ale compilatorului, și îndreaptă unele greșeli de transcriere comise de I. N. Popovici, Chronique de Gligorie Ureache, Bucarest 1911, ultimul editor al bătrînului cronicar.

Abilitatea pe care o dovedește d. Pascu în interpretarea textelor ne dă dreptul să așteptăm dela d-sa multe lucruri nouă și interesante relativ la literatura noastră veche.

I. IORDAN

* * *

I. Barthélemy, *La Démocratie et la politique Etrangère* (1915).

M. Haurion, *Précis de Droit Administratif et de Droit Public* (1919) (9-me édition).

Aceste două cărți sînt singurile lucrări de ansamblu asupra Dreptului Public, prima apărută în timpul, cea de a doua ulterior marelui războiu și revoluției rusești, care au zguduit atît de puternic acest mult încercat Drept Public. Ele nu sînt deplasate aici, căci nu interesează numai publicul specialist, dar pe oricine din vulgul instruit, pentru motivul că sînt vizibil impregnate de preocupări de politică actuală.

Naufragiul eroi-comic al Societății Națiunilor a pus următoarea dilemă: Ori comunism, ori un stat mai etatist ca niciodată. Timpurile de criză la care asistăm nu tolerează soluțiuni de compromis. Sindicalismul timid în felul lui Duguit nu mai poate decît nemulțumi ambele extreme. „La Démocratie Nouvelle" a lui Lysis sau „Caietele" lui Probus nu sînt, în cel mai bun caz, decît divagațiuni de amănunt, care mor înecate în indiferența generală. Intre extrema stîngă și extrema dreaptă se dă lupta unică. Evenimentele stigmatizează, ca prematură, orice încercare mai serioasă în prima direcție.

Atunci Barthélemy, care nu e mai puțin decît înalt funcționar la citadela de Filistinism scrobit numită și Universitatea din Paris, dă semnalul unei diplomatice îndrăsneli: „La Démocratie et la politique étrangère" formulează, în termeni precauți și oficiali, ceiace sinceritatea aristocratică a lui Ch. Maurras spusese brutal în „Kiel et Tanger" (1905): *Republica nu poate avea o politică externă.*

In materie de politică internă, M. Haurion se însărcinează să ne dea corelatul republican al programului regalist dela „Action française". Astfel, o logică demnă adesea de o cauză mai bună, nu se sfiește să strivească faptele pentru a pleda totdeodată pentru democrație, și de a face în acelaș timp apologia centralizării, a unei puteri executive autoritară și autonomă, a actelor de guvernămînt și a Tribunalelor administrative.

Vine chestiunea de conștiință pentru orice francez. Intre două moșteniri egal de scumpe, trebue să aleagă. Marea revoluție a lăsat un regim parlamentar de un liberalism anarhic, iar Marele Napoleon o administrație despotică. In ciuda opiniei publice, Haurion nu ezită să sacrifice parlamentarismul descentralizator, dacă astfel se poate conserva o administrație puternică și coherentă. Un decan de facultate antiparlamentarist, iată un eveniment puțin comun!

Dar mai simbolic chiar decît însăși atitudinea, este motivul acesteia: Trebue o armătură administrativă solidă, un stat-major de prefecți, pentru a face echilibru *militarismului* puternic pe care experiența războiului l-a dovedit indispensabil (sic!). De aici o critică acerbă împotriva regimului judiciar și descentralist din Anglia, și tăcere elocventă față de Germania. Ce părere o fi avînd despre instituțiile politice ale dușmanului de dincolo de rîu? „Pas de nouvelles, bonnes nouvelles!"

De asemeni semnificativă este definiția bătrînului principiu al separației puterilor. Acesta poate fi considerat fie dintr'un punct de vedere *funcțional pur*, și atunci contenciosul administrativ cade, fie dintr'un punct de vedere *politic*, singurul legitim după savantul dela Toulouse. *Or, politica* reclamă o administrație de sine stătătoare, care să cumuleze tustrele puterile: cea legislativă (facerea regulamentelor), cea judecătorească (Consiliile de Prefectură și Consiliul de Stat) și cea executivă.

La obiecția că această autonomie ar putea degenera într'un autocratism oligarchic, primejdios administraților, d. Haurion răspunde invocînd moravurile liberale ale jurisprudenței Consiliului de Stat. Astfel, înaltul Tribunal administrativ a protejat, *de bunăvoe*, drepturile supușilor, și faptul că administrația a admis-o tot *de bunăvoe*,—sînt garanții suficiente pentru geantul oricărei temeri de absolutism.

Este interesant și ușor de observat cît de mult samănă acest *„de bunăvoe"* cu faimoasa teorie oficială germană a *„auto-limitării"* statului, formulată de Jellinek. Totuși, cîtă hîrtie s'a consumat în Franța împotriva concepțiunei cinice despre drept a profesorilor de peste Rin!

Dar, unde d. Haurion se apropie cel mai mult de teoriile inamicului, este cu privire la doctrina sa virgină despre Personalitatea morală. Ceva mai mult, și fapt foarte simptomatic, această teorie este făurită dintr'un sentiment de demnitate națională jignită. Intr'adevăr, cele două doctrine clasice sînt una germană (Ficțiunea lui Savigny), alta germană cu die*r* (Realitatea persoanei morale a lui Gierke). D-nul Haurion simte datoria și misiunea de a face ca și Franța să aibă și ea teoria ei. Iată, vorbă cu vorbă, definiția D-sale, despre care nu s'ar putea zice că păcătuește printr'un exces de claritate:

„Une personne morale est essentiellement une entreprise collective, „organisée corporativement, qui, s'étant approprié le capital de compétence „et de pouvoir de volonté de ses organes, a acquis à la fois le sens propre „et la liberté intérieure et ainsi est devenue sujet".

Urmează vre-o 100 pagini de explicații, cu citații naive de psichologi de valori variate. In cele din urmă, acest monument de frazeologie reușește să capete un înțeles. Dar un înțeles atît de general și ospitalier încît cuprinde (mă fac tare să o dovedesc) orișice asociație, chiar și pe acelea cărora autorul le refuză personalitatea morală, așa că rezultatul logic este

identitatea acestor două noțiuni sinonime: asociație (care e o realitate de fapt) și personalitate juridică (realitate de drept). Iată-ne iar la doctul machiavelism al lui Besseler și Gierke!

Cu toate acestea, atitudinea profesorului francez, deși plină, uneori, de ipocrizie, este mult mai realistă și mai sănătoasă decît beatele falanstere ale majorității instruite a compatrioților publiciști.

Haurion și Barthélemy au făcut marele serviciu Franței de a aerisi puțin culoarele mucegăite ale Academiei.

*

Landau-Aldanof, *Lenine*, 1919, Jacques Povolorky et C-ie, *Paris*.

Lucrarea întrece titlul. Prima parte este un admirabil portret al Papei comunismului. A doua este analiza critică și inteligentă a doctrinei sovietiste. In fine, într'o a treia parte se face bilanțul socialismului bolșevic.

I. Antecedentele lui Vladimir Ulianof (zis Lenine) sînt mediocre, după cum neînsemnate îi fură sacrificiile pentru marea cauză. Publicațiunile sale erau, de asemeni, obscure și pline de contradicții. In timpul primei revoluții rusești (1905-1906) se arată de un oportunism foarte circumspect. Revoluția *imediată* o califică: *„inepție"*. Profețiile sale, pe care le exaltează „L'Humanité", sînt fie inexacte, fie locuri comune. Toate acestea sînt dovedite de Landau Aldanof cu citații, de unde infinita imbecilitate a lui Lenine ne uimește.

Vine un loc unde aceasta devine grotescă. E vorba de concepțiunile sale filozofice. Este o ediție nouă a dilemei Kalifului Omar, care arsese biblioteca din Alexandria. Nu avem decît să substituim cuvîntului „Koran" pe acela de „Anti-Dühring" al lui Engels. Cîteva eșantilioane: Metafizica lui Kant este un fel de „centru burghez în genul partidului cadet"! Patronul cînd pretinde că soarta uvrierului e bună, se bazează pe „iluziunea lumii exterioare", pe inaccesibilitatea „lucrului în sine". Fizicianul Ernst Mach reprezintă extrema dreaptă. La Descartes lumea e organizată după un tip de „întreprindere de manufactură". Fichte este „imnul specializării industriale", Spinoza este „imperialismul mercantilist", etc., etc.

Acestea spuse, autorul caută să degajeze personalitatea lui Lenine. Trebue să mărturisesc că portretul la care isbutește este, într'adevăr, edificator. Multă vreme am ezitat între mai multe ipoteze: oare dictatorul proletariatului să fie numai un prost utopic, sau un vulpoiu șiret care speculează cu istețime situația? Sau un „cuistre" în accepția lui Taine (Portretul lui Robespierre): „Moitié dupeur, moitié dupé"? Sau un *cinic*, în înțelesul grecesc al cuvîntului, un dezadaptat individualist până la exasperare? Sau, în fine, un sadic pur și simplu?

Nimic din toate acestea. Lenine este un primitiv, un dezadaptat „à rebours", un *„connaisseur profond des masses, qui ignore tout de l'homme"*. Admirabilă observație! Intr'adevăr, această caracterizare îi explică totdeodată prostia fără fund, și loviturile sale politice geniale. Generalisimul garzei roșii are dreptul de a fi în acelaș timp, de un cretinism preistoric, și de un un simț realist pe care l-ar invidia și Richelieu. Nu cunoaște pe om decît „en tant que foule", dar pe acesta, îl cunoaște ca nimeni. Deaceia, coarda unică pe care o face să vibreze, atît la ei cît și la ceilalți,—este: *ura*.

II. Bolșevismul își are rădăcinile în: a) Marxism (messianismul și dictatura proletariană, lupta de clase, teză catastrofică), b) în Bakounine (ura împotriva sufragiului universal și posibilitatea antimarxistă—a revoluției *orișicînd* și *orișiunde*), c) în Sorel, a cărui grevă generală nu o prea ia în serios, dar cu care se regăsește cînd e vorba de savoarea violenței.

Intr'un alt capitol, se face o paralelă între revoluția franceză, cu care cea rusească nu seamănă decît în aparență. Coblențul rus nu e populat de feudali ca Artois sau Condé, ci din bieți intelectuali, teoreticieni de socialism cuminte și partizani de ai Constituantei: (Plekhanof, Kropotkine, Tchaikovsky, Lopatine, etc.). Apoi, nimic comun în Revoluția franceză cu acea „amitié amoureuse" în care au trăit șefii sovietelor cu dușmanul din afară. In sfîrșit—diferență fundamentală,—Revoluția dela 89 a *provocat* războiul, pe cînd cea din 917 a fost, *ea, provocată* de oboseala războiului.

Un alt capitol este consacrat analizei „semi-bolșevismului" incoe-

rent din Franța. Partidul „socialist unificat" dă o ospitalitate egală partizanilor *revoluției imediate* (Al. Blanc), ai *amînării acesteia* (Lebey) și chiar ai *negării ei* (Albert Thomas) fără ca să lipsească nici teoreticienii unei *dictaturi tranzitorii* a proletariatului (Blum).

III. Lui Marx îi aparține trecutul. Prezentul, din nenorocire, pare a fi al lui Lenine. Viitorul trebue, spune autorul, să fie al lui Jaurès. Jauresismul ține în aceste trei fraze: „*Democrație* socială ca urmare logică necesară a democrației politice. *Reformă* acolo unde există condițiile de luptă liberă a ideilor. *Amenințare* cu revoluția acolo unde aceste condiții sînt amenințate. *Revoluție* acolo unde nu există deloc", acesta este *remediul* împotriva marelui inconvenient al capitalismului: *Posibilitatea permanentă de războae apocaliptice*. Doctrina opusă, Guesdismul, care vedea în războiu o binefacere, o distrugere automatică a capitalismelor între ele — a trăit.

In ultimul capitol, intitulat „Idées mortes et idées vivantes" Landau-Aldanov face inventarul teoriilor politice de pe piață și constată: 1) că reacțiunea s'a constituționalizat definitiv, 2) că Imperialismul nu a murit de tot, 3) că mecanismele capitaliste au dovedit, înainte și după războiu, o supleță și o vitalitate care nu trebue neglijată, ci *utilizată*, 4) că patriotismul, democrația și sufragiul universal au eșit, din proba focului, și mai oțelite ca înainte (vorbește de apusul Europei), 5) în fine că experiența Bolșevismului se menține ca și vechiul țarism, prin virtutea exclusivă a armelor. Rusia a cerut trei lucruri: a) Pămînt, b) Pace și c) Ordine. Lenine le-a dat un pămînt puțin și prost repartizat, plus o teroare militaristă. Bolșevismul își dă sufletul. Agonia poate fi mai lungă chiar decît ne-o închipuim, dar tot agonie este.

Soluțiunile autorului sînt de ordin foarte general: 1) Un mare lux de școli și laboratoare; 2) un *Jurnal de Stat*, un fel de *tribună liberă* oficială a tuturor curentelor.

In vîltoarea de publicistică lăbărțată și gazetărească, broșura lui Landau-Aldanov constitue una din puținele opere de bun simț realist, aliat cu o cunoaștere amănunțită a ultimelor evenimente, și cu un puternic talent de analiză.

D. I. SUCHIANU

* * *

Général Nicolas de Monkèvitz, *La décomposition de l'armée russe*, Paris, 1919, Payot, 221 pg. 5 frs. Cartea fostului comandant al Diviziei 71 și șef de stat-major al armatei IV ruse, are un întreit interes. Unul general, întrucît e o dovadă mai mult că „marea revoluție rusă a dovedit că o armată în care se încuibă politica încetează de a mai fi un sprijin pentru guvernul pe care ea trebue să-l apere și că devine un pericol pentru acesta" și că „ruina armatei atrage în mod infailibil ruina unui stat". Acest adevăr cunoscut în teorie e bine ilustrat de istorisirea dezastrului armatei ruse care a luptat *pe frontul romîn*. Cetirea ei nu poate fi decît profitabilă, întrucît boala politicei ar mai da pas ideilor și documentelor. Fazele descompunerii acestei armate, care ședea cot la cot cu cea romînă, — începînd dela revoluția liberală ideologică tradusă în sufletul soldaților prin ideia simplă de *plecarea acasă* și doborîrea oricărei piedici, și pînă la tribunalele și comisariatele frontului, pînă la luptele cu trupele romîne, trecînd prin epoca Mărășeștilor, sînt chiar numai cu titlul de simplă lectură; destul de interesante.

Interesul al doilea constă în convingerea pe care și-o poate face cetitorul, și din această carte, că armata și chiar ofițerii ruși au plecat din țara noastră dușmani declarați ai Romîniei. Soldații, dela luptele cu ai noștri; ofițerii dela supărarea imensă a pierderii imenselor depozite de armament și muniții, de alimente și îmbrăcăminte, pe care le-am luat și le-am împărțit cu dușmanii lor Ucrainienii și Basarabenii. In special pentru aceștia din armă, generalul are cuvinte de dispreț cînd istorisește naivitatea guvernului Republicii Moldovenești și de indignare cînd arată „începuturile criminale" ale acestui guvern „care a jăfuit lumea la drumul mare" furînd pînă și viteriile și chiar economiile soldaților și ofițerilor găsite în casetele de campanie. Guvernul romîn însuși trebue să se socotă dator cu socoteli și explicații pentru furniturile de războiu făcute lui și pentru materialul luat dela Ruși.

Al treilea interes e în convingerea ce și-o face același cetitor că, pe baza suferințelor și a resentimentelor lor de mai sus, ofițerii ruși pledează mereu în străinătate, alăturea de oamenii lor politici de acolo și de aici, pentru reintegrarea Rusiei „una și indivizibilă" cu o largă autonomie pentru fiecare din părțile ei integrante și inseparabile, reintegrare posibilă numai prin refacerea armatei ruse a lui Denikin, Kolceag, etc. (cartea din acest punct de vedere e cam veche) cu ajutorul Franței, a unei misiuni de instructori cum a fost în Romînia — și cu armamentul și depozitele rămase în Romînia — reintegrare prin care, bine înțeles, să revie „patriei mume" și fiica pierdută Basarabia.

N. B. — Și Monkèvitz, ca toți autorii, recunoaște că Kerensky a fost nenorocirea Rusiei, „limbutul și șovăitorul care a preferat calea compromisului luptei decisive". Și aici e de acord chiar cu Trotzky, deși din alt punct de vedere.

*

Léon Trotzky, *L'avénement du Bolchevisme*, Paris 1919, trad. Francisc François Français. — Edit. Chiron 3 frs.

Trotzky justifică nenorocirile Rusiei și întemeierea domniei bolșevice în chipul următor:

Revoluția rusă a urmat o altă dinamică decît acea normală, care trebuia să aducă dela început guvernul proletarilor, din cauză că ea a izbucnit în timp de războiu, schimbînd centrul de gravitate la masele rurale și la soldățime, categorii ce trebuiau să fie remorcate de proletarii pricepuți în treburile publice. Deveniți factori decisivi, fiind totuși inculți și nepricepuți, ei nu găsiră pe cine să trimeată ca reprezentanți proprii în sovieте, ci trimiseră tot reprezentanți ai micii burghezii: intelectuali și semiintelectuali „parveniți revoluționari" — deveniți conducători ai revoluției rusești, trimiși de militărimea și țărănimea covîrșitoare numericește.

De aci, trădarea: falși revoluționari, imprecişi în ideologia lor politică, incapabili și neîncrezători în puterea lor și a sovietelor, ei nu avură curajul să rupă cu vechiul regim ci, pentru a dobîndi priceperea politică, trădară cauza revoluției și făcură coaliția cu burghezia imperialistă a cadeților lui Miliukov, îmbrățișînd idealul războinic al burgheziei, în loc să impue pacea și reformele radicale pentru îndeplinirea cărora primiseră mandat dela popor.

Această falsă reprezentare a poporului, ișitatea și coaliția, nesocotirea dorinței poporului obosit de războiu fură cauzele neîncrederii în soviete și în guvern, cauza dezertărilor, a prelungirii războiului cu o armată ce se dezagrega, insubordonarea țărănimii care-și lua pămîntul singură, continuarea mizeriei, dezagregarea industriei, politica de duplicitate, de concesiuni și de vorbe goale, ura organizată și sîngeroasă împotriva celor ce doreau pacea și „ca atare" împotriva maximaliștilor, lovitura burgheziei și a lui Cornilov, fuga lui Kerensky și dezastrul dela Brest-Litovsk.

De aci reacțiunea violentă a poporului dezamăgit, revoluția din Octombrie, represiunea sîngeroasă și libertatea desfrînată a acelor ce înfiripă triumfară prin maximaliști. Urmă sabotarea lor prin complotul funcționărimii și prin răzvrătirea satelor.

Mizeriile poporului rus se datoresc falșilor reprezentanți intelectuali mici burghezi, care n'au înțeles psichologia poporului rus, au nesocotit porunca lui, și s'au întors împotriva lui.

In fața guvernului bolșevic stă datoria reconstruirii: „a lupta, a strînge rîndurile, a instaura disciplina muncitorească și ordinea socialistă, a mări productivitatea muncii și a nu avea frică de nici-un obstacol".

Această istorie critică a revoluției ruse a fost scrisă de la [illegible] de momul ei, în antractele păcii dela Brest-Litovsk.

Cartea lui Trotzky trebue cetită de toți acei care voesc să se lămurească în privința marei drame din Moscovia.

A. Gr. POPOV

* * *

Arthur Ransome, *Six Semaines en Russie en 1919*, Edition de l'Humanité, Paris 1919.

Cunoștințele pe care le avem despre revoluția rusească sînt unele false și tendențioase, altele întunecoase și incomplecte, așa că lucrarea profesorului și publicistului englez Arthur Ransome, care nu-i nici socialist și nici bolșevic, are o deosebită importanță pentru cercetătorul obiectiv al prefacerilor din fostul imperiu al țarilor.

Din cercetările sale, făcute cu un „maximum de imparțialitate", ajunge la concluzia că presa europeană a calomniat în mod odios republica rusă. Autorul se ferește de a cataloga cele văzute, de a le generaliza și de a conchide, lăsînd cetitorului libertatea de a-și forma singur convingerea „realității bolșevice".

El a știut să vadă, să audă și să povestească acela ce a făcut zi cu zi, după cum se exprimă traducătorul său A. Pierre.

Deaceia Ransome ne prezintă o serie de aspecte din învălmășagul Rusiei de azi, ne dă portretele conducătorilor mișcării, convorbiri cu ei, ne introduce și asistăm la congresele și ședințele Sovietelor.

Din expunerile autorului, făcute fără pasiune și fără interes, ajungem la concluzia că revoluția rusească, deja dela începutul anului 1919 intrase în faza de organizare, faza constructivă.

Grija cea mare a comisarilor, în frunte cu Lenin și Troțki, era îmbunătățirea stării materiale. Frigul și foamea domneau pretutindeni. Toate strădaniile de a-și asigura o stare materială mai bună erau anihilate de blocus-ul Europei, care „forțează Rusia de a se întoarce la starea primitivă". Revoluționarii protestează contra măsurilor luate de foștii aliați, care vor să-și asigure capitalurile din Rusia. Cu toate măsurile drastice ce se iau în contra revoluției, conducătorii ei declară: „Sîntem capabili de a mai suferi încă un an de foame, numai să salvăm revoluția".

Pe lîngă organizarea economică, bolșevicii dau o deosebită atenție culturii și educației. Numărul universităților a crescut dela 6 la 16, iar numărul studenților s'a mărit în mod considerabil. Învățămîntul este liber, examenele suprimate și scopul este ca universitățile să atragă cît mai mulți muncitori, numărul bibliotecilor a crescut în Petrograd dela 23 la 49, iar în Moscova dela 30 la 85; numărul institutelor de educație a crescut dela 369 la 1357.

Nimeni nu mai cetește romane sentimentale. Broșurile lui Lenin, Troțki, Marx, Biedny sînt răspîndite în milioane de exemplare.

Se muncește cu rîvnă, cu fanatism în toate direcțiile pentru a se salva republica.

Dacă Sovietele reușesc să se organizeze din punctul de vedere economic, — alimente, lemne, transporturi, — problema cea grea este rezolvată și cine știe dacă nu cumva pravoslavnicii noștri vecini nu se vor acomoda și cu republica, chiar fără... țar.

Lucrarea d-lui Ransome, care cunoaște îndeajuns Rusia și o iubește ca pe o a doua sa țară, are marele merit de a izbuti să arunce în sufletul cetitorului o lumină vie asupra celor ce se petrec în „Țara nebuniei roșii" sau „Infernul bolșevic".

V. G. BELDIE

* * *

Louis Rougier, *La matérialisation de l'énergie*, 1919 Paris — Gauthier-Villars et C-ie.

Lumea în care trăim noi, după cum zice Paul Jannet, este în realitate o lume dublă, nu compusă din două lumi distincte: *materia* și *energia* amîndouă fiind dominate de o lege comună — a conservării.

Aceasta este doctrina dualistă, care se bazează pe principiul că *materia este dotată de masă, greutate și structură*, iar *energia nu are nici masă, nici greutate, nici structură*.

Dar dualismul conduce la greutăți inextricabile. Cum forțe nemateriale

pot lucra asupra corpurilor inerte, așa ca să verifice vechea formulă „*mens agitat molem*"?

Atunci încep tentativele moniste de reducere a unuia din termenii antitezei la aparențele celuilalt. Prima tentativă, acela a *atomiștilor*, începînd cu Leucippe și Democrite, consta în a reduce noțiunea oculă de forță, la acea distinctă de masă și a explica toate fenomenele prin mișcările maselor elementare, indivizibile și indeformabile, care se ciocnesc neîncetat — așa că, „*ceiace numim forță sau energie*, zice Hertz, *nu-i decît acțiune de masă și de mișcare*". Dar acest concept cu toate încercările lui Maxwell în electricitate, cu etherul gyrostatic a Lordului Kelvin, n'a dus la rezultate pozitive.

Bolzmann arată imposibilitatea reprezentării fenomenelor celor mai simple, oricît de mare ar fi complicația maselor și a mișcărilor ascunse ce se pot imagina.

Reducerea inversă a masei la forțe (Boscovich, Kant), în care atomii perd orice consistență materială, nemai fiind decît puncte dynamice, centre de forțe; apoi concepția unui ether gyrostatic a Lordului Kelvin, care admite un fluid perfect omogen și incompresibil, ce umple tot spațiul e în care există vîrtejuri eterne și insecabile, așa că forțele sînt datorite presiunei mediului interpus între aceste vîrtejuri, nu ne arată elementul invariabil, care-l considerăm ca masă a atomului.

Asemenea *energetica lui Ostwald*, care reduce totul la energia în mișcare, elimină problema de a ști cum un corp imponderabil poate comunica unui corp o accelerație, o deformare, condamnîndu-ne la un „*ascetism intelectual*" cu care spiritul nostru nu se poate acomoda.

În zadar s'a încercat reducerea unuia din termenii puși în antiteză la celalt, ca să se poată scăpa de *problema metafizică a interacțiunei lor*, și numai grație *teoriei relativității* a lui Einstein și *teoriei quantelor* lui Max Planck, s'a ajuns, dacă nu la eliminarea dualismului materiei și energiei, cel puțin la apropierea acestor termeni dotați de proprietăți comune, așa ca relațiile lor să fie inteligibile. O serie de fapte experimentale au arătat existența *unei inerții electromagnetice* (curenții de self-inducție, curenți de convecțiune), inerția fiind tocmai factorul care caracterizează masa, deci materia.

Absorbția și emisiunea energiei radiante de către corpuri [Maxwell, Lebedef], arată că energia este dotată de masă — contrar principiului dualist.

Autorul sprijinindu-se pe concepțiile relative la masă [masa fiind definită ca coificent de inerție, capacitate de cantitate de mișcare, capacitate de energie cinetică], pe principiul relativității lui Einstein [în care în esență se arată *imposibilitatea existenții fizice a mișcării absolute*, imposibilitatea observării unei mișcări mai repezi ca acela a luminii în vid, din cauza contracțiunei ce o sufăr corpurile în sensul de translație — contracția lui Lorentz — apoi că toate forțele se comportă ca și cum ar fi de origină electromagnetică], pe teoria electronică a materiei [materia, substratul fenomenelor mecanice, se poate explica prin electricitate, edificiile moleculare fiind formate din electroni — grăunțe de electricitate rășinoasă, — avînd o masă electromagnetică inițială de 1800 de ori mai mică ca a atomului de hydrogen [illegible]], pe teoria quantelor lui Planck [care admite o structură discontinuă a energiei], conchide că energia și materia sînt caracterizate prin aceiași factori, deci: „*energia este materială* și apare din domeniul fantomatic al imponderabililor pentru a lua consistență materială ca umbrele invocate de Ulysse, fiind dotată de *inerție, greutate* și *structură* manifestîndu-se sub două forme: una numită, în virtutea unei lungi prescripții, *materie*, cealaltă *radiare*".

Materia este caracterizată prin structură, adică numărul și natura electronilor care o constituesc și prin proprietatea de a se mișca cu iuțeli variind dela zero la acea a luminii în vid.

Radiarea este o formă de energie care apare ca „*expulzată sub formă de unități discrete*" în spațiul vid al materiei cu o iuțeală uniformă egală cu a luminii. Și prin această concepție vechea problemă a acțiunei imponderabilului asupra ponderabilului, a forței asupra materiei, dispare ca o pseudo-problemă.

*

Louis Houllevigue, *Du laboratoire a l'usine*, 1918, Armand Colin, Paris.
Cunoscutul popularizator din volumul „La matière" cît și din revista „La science et la vie" ne dă într'un volum o serie de articole arătînd cetitorului cum științele, prin aplicațiile lor, au intrat în viața de toate zilele și cum laboratorul s'a scoborît din turnul de fildeș al savanților în uzină, pe stradă și a pătruns chiar în casele noastre.

Știința de acum o sută de ani, izolată și neînsemnată în viața popoarelor, a devenit astăzi *„cea mai mare știință"* care și-a întins autoritatea dela preocupările noastre zilnice pînă în regiunile senine în care gîndesc filozofii.

In primul articol d-l. arată rolul mașinelor — *transformatori de energie* — desvoltînd cele două mari principii ale thermodynamicei: principiul conservării și principiul degradării energiei [principiul entropiei].

Arată evoluția industriei, cum a început *era mașinelor cu vapori*, care au creat *centralizarea industrială*, apoi *era electricității* în care uzina se dilată înglobînd suprafața unei comune, a unui oraș sau chiar a unei regiuni, realizînd *descentralizarea industrială*, grație transportabilității și divizibilității energiei electrice.

In „Motorul cu gaz" arată progresele pe care le-a făcut acest motor care cucerește pe zi ce merge locul ținut de rivala sa — mașina cu vapori — într'un mare număr de industrii.

Astăzi trei căi principale sînt pentru producerea economică a energiei mecanice și prin aceasta a energiei electrice: Utilizarea căderilor de apă, întrebuințarea puterii calorice în mașinile cu vapori și producerea energiei în mod accesor prin motorii cu gaz, căpătat în furnalele înalte la prepararea fontei. Nu se poate imagina, că numai un soiu de motori va fi preferat, viața industrială a popoarelor civilizate este atît de activă și diversă ca să-i poată întrebuința pe toți și nu se poate vorbi de dispariția mașinii cu vapori cînd, sub ochii noștri, oamenii încă se servesc de brațele lor pentru a lucra pămîntul, ca în timpurile cînd s'a proclamat dispariția sclaviei.

In *„Transportul energiei"* după ce ne arată evoluția utilizării corpurilor solide rigide, a arborilor de transmisiune, angrenaje, solide deformabile, curele, toate aceste procedee servindu-se de o mișcare a materiei în transportul energiei, s'a ajuns la transportul prin electricitate, cel mai avantajos, materia numai însoțind energia în mersul ei la sute de chilometri, și s'a putut crea *descentralizarea industrială*, energia mecanică a căderilor de apă putînd fi trimeasă sub forma electrică în regiuni foarte îndepărtate, unde poate fi din nou transformată în energie mecanică și utilizată.

In „Alpii industriali" preconizează importanța considerabilă a *„huilei albe"* mai ales acum cu criza crescîndă a cărbunilor.

Electro-chimia, o industrie nouă, abia de douăzeci și cinci de ani, datorită a 100 de ani de muncă de laborator a savanților Davy, Faraday, Jacobi, Becquerel, Minet, Moissan, va fi în viitor calea pentru prepararea metalelor în stare de puritate. [Astăzi rafinagiul electrolitic al cuprului].

Luminatul prin incandescență, producerea și aplicațiile frigului, molecule, ioni și electroni sînt ultimele capitole.

Deși nu aduce ceva nou, cartea este totuși foarte interesantă prin expunerea ușoară și atrăgătoare, în care autorul știe să strecoare la locul potrivit concepțiile noi despre materie și energie.

C. V. GHEORGHIU

* * *

E. L. Bouvier, *La vie psychique des Insectes*, Paris, 1918, E. Flammarion. — După lucrările lui Loeb, Jennings, Bohn, Piéron etc. etc., care au așezat problema psihismului animal în domeniul cercetărilor experimentale, numărul lucrărilor, care se silesc să aducă la cunoștința unui public mai larg datele acestei probleme, au sporit. Autorul, ocupîndu-se mai ales de insecte, dar dînd atenție și cunoștințelor căpătate din experimentarea cu alte grupe de animale, împarte lucrarea în două părți: partea metodică și partea specială.

In *partea metodică* arată că și insectele, cași animalele inferioare, nu pot rezista unor agenți excitanți, chiar cînd, supunîndu-se acțiunii lor, animalul merge la pieire. Lumina cheamă insectele nocturne în flacăra lămpii, umezeala atrage pe cele de apă, mirosul cărnii stricate sau un miros analog atrage insectele cadaverice, etc. In aceste mișcări nu trebue a cerceta fenomene psihice. Ele sînt numai rezultatul reacțiunilor provocate de agenți externi asupra substanței vii și se pot produce și la animale cu totul lipsite de sistem nervos, chiar la plante.

Agenții, ce influențează constant materia vie, pot da naștere la *ritmuri organice*, care se produc chiar cînd nu exercită nici o acțiune agentul excitant. Sînt animale care es din nămol în vremea refluxului, la fiecare 13 ore. Ele se ridică și în apa aquarului, unde influența mareelor nu se simte, tot cu aceiași regularitate. E un fel de *„memorie organică"*, care-i gravată în țăsuturi și regulează funcționarea ființei, cel puțin în parte.

Ceva mai complicate sînt fenomenele grupate sub numele de *sensibilitate diferențială* și care se manifestă prin oprirea bruscă a animalului față cu un excitant nou sau de putere mai mare, apoi prin întoarcerea lui în direcție contrară mersului. De aceste fenomene se leagă și *moartea aparentă* la animale, deci sensibilitatea diferențială ar fi un soiu de catalepsie trecătoare sub influența unui excitant puternic. Din combinația sensibilității diferențiale cu tropismele rezultă asociațiuni, care se moștenesc și care se manifestă prin o adaptare a lor față cu agenții care le provoacă. Această adaptare ereditară e *memorie specifică*, datorită căreia animalul are puterea de a alege. Sediul acestei memorii e în materia nervoasă. Prin complicarea sistemului nervos și organelor de simțire se înregistrează mai ușor, chiar în scurta viață individuală, mulțime de impresiuni, deci apare *memoria individuală*, mult mai cuprinzătoare și mai flexibilă ca memoria specifică. Individul poate învăța ceva din experiența ce e silit a face. Repede-repede, însă, *învățătura trece în automatism*. Cu toate că insectele par niște automate, din pricina puternicei lor memorii, modificări spontane ale obișnuințelor nu lipsesc, deci *instinctele evoluiază*, fie prin modificări încete, fie prin mutațiuni. La origina instinctelor sînt experiențe, e memoria individuală sau asociativă, e *discernămîntul*, cum ar zice Fabre.

Până acum cîteva decenii se căuta explicarea fenomenelor observate la insecte în senzațiunile noastre; azi studii precise, pe grupuri limitate, îngădue schițarea unei *„psihologii comparative"*, prin care gradarea de mai sus în evoluția psihică a animalelor se poate susține cu date sigure.

In *partea specială*, autorul discută problemele privitoare la raporturile dintre insecte și flori. Insectele merg de preferință la unele flori, dar la nevoe recurg și la altele, deosebite. Ele sînt călăuzite de vedere și mai ales de miros. Adaptarea reciprocă a florilor și insectelor prezintă încă multe puncte obscure.

„Repartizarea sexelor la himenopterele sociale" ocupă o bună parte din volum, dată fiind importanța ei. In genere, avem destule dovezi că asociațiunile de azi sînt rezultatul unei lungi evoluțiuni. La început asociațiile au fost temporare: Mama cu cîțiva pui. Mai apoi cîteva familii, care stăteau iarăși vremelnic la un loc. Numai cînd puii au început a ajuta la lucru pe mama lor, fie construind celule noi, fie, mai ales, hrănind larvele, numai atunci asociația a fost mai trainică, cel puțin în regiunile calde. Puii ajutînd mamei lor, se hrănesc adese rău, sînt surmenați de muncă și se desvoltă necomplect, rămîn cu organele sexuale închircite. Apar neutrii. Prin apariția neutrilor, asociația ia înfățișarea unui hiper-organism, în care toți indivizii, specializați după funcțiunea lor în colonie, conlucrează pentru viețuirea asociației, cum se ajută reciproc celulele unui organism. In aceste asociații comuniste se pot urmări manifestări psihice așa de complexe, încît e greu să reziste cineva a le compara cu manifestările noastre, chiar cele superioare. Diferinți mari totuși există, căci „insecta nu scapă de automatism decît o clipă, tocmai atît cît trebue pentru a crea un automatism nou; ușile închisorii se închid imediat ce au fost deschise"... „Cu omul, conștiința sfarmă lanțul", cum spune Bergson.

T. A. BĂDĂRĂU

* * *

G. Papini, *Chiudiamo le scuole*, 1920, Firenze, Editor Vallecchi.

Am urmărit cu distracție și înalt interes ideile numeroase, adevărate, semiadevărate sau false, din acest volumaș al celui mai renumit filozof italian de astăzi.

E mai întâiu un articol, din 1911, asupra *Ministerului liber*: o unire a inițiativelor private de cultură, ca școli, academii, societăți științifice și artistice, biblioteci populare și reviste, pentru a face în cultură ceiace sindicaliștii fac pentru economia societății. Un minister liber al învățămîntului privat cu un comitet central spontan, înțelept și statornic, și cu o reuniune generală de reprezentanți ai tuturor instituțiunilor private, ar aduce economisire de timp, de oboseală și de bani, ca de pildă în cumpărarea en gros a obiectelor trebuitoare mai multor instituții: aparate de proecțiune, cărți ș. a; deasemenea ar aduce ajutor reciproc: același proector poate trece în mai multe săli de conferință, o multiplicare a inițiativelor private și o deșteptare a conștiinții actuale pentruca în viitor, cînd statul va fi învechit, oamenii, metodele și instituțiile private adaptate doară numai ele nevoilor nouă, să iee frumos locul ministerului instrucțiunii publice oficiale. Plîngerile generale în contra guvernelor sînt oarecum inutile, gîndind că „guvernul este perfect numai cînd nu există, sau cînd nu există decît el". Cu o activitate alăturea de stat se vor putea desigur înlătura multe lipsuri, și cică acest minister liber se va putea, la momentul oportun, substitui complect organizației etatiste a învățămîntului.

Este apoi un articol, din 1909, asupra *Școalei elementare*. Papini se miră că se vorbea de reforma școalei medii, școală cu „nume foarte antipatic" să nu uităm, fără să se vorbească și de o reformă a școalei elementare și a celei normale. Trebuia o reformă a școalei elementare și cea mai însemnată ar fi fost ca să se aplice legea învățămîntului obligator, ca să dispară odată „surdomuții spiritului". Papini mai zice bine: *„declar că am foarte puțină credință în programe și foarte multă în oameni"* și de aceia socotește necesară o reformă a școalei normale, pentru bunul mers al acelei medii.

Un al treilea articol, acesta din 1911, despre *Universități și biblioteci*, propune în prima parte, între altele, ca bibliotecile italiene să se organizeze în mai multe săli nu prea mari și după specialități, cetitorii să aibă dreptul de a-și lua singuri cărțile din raft, în fiecare sală să fie un catalog special, cărți de referință și de consultare și un funcționar destul de cult pentru a da, la nevoe, indicații bibliografice și să facă direcțiunii propuneri de cumpărare de cărți. Intr'o sală centrală să fie catalogul general, într'una specială cărți de natură universală ca de bibliografie, enciclopedii, dicționare biografice. In cea de-a doua parte a articolului atinge o chestiune de cea mai mare importanță pentru reorganizarea universităților, și atrag asupra ei toată atențiunea. Papini crede și el că e vremea de *a se desființa cursurile universitare*. Zice: „Este la oamenii inteligenți și moderni o crescîndă ostilitate în contra lecțiunii de catedră, oratorice și academice". Lecțiunea de catedră ar fi o supraviețuire din perioada anterioară invențiunii tiparului, cînd manuscriptele erau rare și scumpe, și depe vremea cînd disciplinele universitare erau în formație. Deja în universități s'au introdus seminarii, și facultățile de științi au dat chiar întâetate laboratorului, clinicei și bibliotecii, față de cursuri. Studenții n'au nevoe de cursuri, căci pot pregăti examenele după publicații și caete, mai comod, mai clar, mai cu inițiativă și cu mai multă reflexiune decît la curs. „Intr'o bună universitate, lecțiunile ar trebui să fie ținute de studenți, nu de profesori"; rolul profesorilor rămînînd să fie de excitatori și de sfătuitori științifici. Activitatea studenților să conziste din lecții, discuțiuni și teze scrise, mai mari sau mai mici, în fiecare an, și sub conducerea profesorului respectiv. Tot așa de bine inspirat e Papini cînd dorește și el o compenetrare dintre universități și biblioteci, în așa mod încît „Bibliotecile ar trebui să fie o specie de universități și universitățile o specie de biblioteci".

O reluare ceva mai aprofundată și puțin schimbată, ne dă Papini în articolul următor despre *Revoluțiunea universitară*, text al unui discurs cetit în 1913, la Turin. El constată că adeseaori cultura oficială de până astăzi a dus la pedantism și la imbecilitate, iar cea autodidactică, la diletantism și la risipire de muncă; așa că universitatea ar trebui să unească bunele însușiri ale oficialității cu cele bune ale autodidactismului. Formula, fără aproximații, crede că ar fi următoarea: „Profesorii trebue să păstreze dreptul de a preda ceiace vor; dar studenții trebue să cîștige dreptul, deasemenea sfînt, de a învăța ceiace le place". Care ar fi sarcinile studenților și care ale profesorilor? Un student se va putea înscrie chiar numai la un singur obiect, dar să fie un maximum de obiecte, ca să nu se risipească puterile. In timpul primei luni dela înscriere, studentul va arata profesorilor chestiunea principală ce-l preocupă, și asupra ei va fi obligat să ție conferințe, la fiecare materie, în acel an școlar, și tot el singur își va alege să facă o altă lucrare în scris la fiecare materie, pe care primavara o va prezenta profesorului spre cetire și apoi spre discuție în seminar. Numărul conferințelor, a comunicărilor și a conversațiilor, va fi hotărît de profesor după numărul studenților. Comunicările și conferințele nu vor dura mai mult de jumătate de oră. Se desființează teza de doctorat. Cineva poate fi student oricît timp va voi. In această conferință, Papini revine asupra examenelor studențești excluzîndu-le pur și simplu. La sfîrșitul fiecărui an, studenții vor primi certificate, unde se vor lăsa la o parte notările vagi de astăzi și se vor preciza studiile făcute de dînșii prin „note de biografie intelectuală și simple atestate de frecvență și de muncă". Cît de fragmentară va fi cunoștința studenților care nu vor ceti și studia toată materia pentru examen, nu pare a-l preocupa pe Papini. Il preocupă însă ca titlurile să fie date în numele statului, nu al universității, ca ocupîndu-se curat numai cu învățămîntul. Dar profesorii ce vor face? Ei vor scăpa înfiripat de „plictisitoarea sclavie" a cursurilor elementare, regulate, repetate, vor scăpa de oboselile examenelor, vor fi colaboratori „cordiali, generoși și iubitori" ai studenților, zilnic vor fi o oră sau două în bibliotecă spre a da lămuriri de specialitate, se vor deda mai mult la cercetări originale să sperăm, vor putea chiar, zice acuma Papini, să ție și conferințe în chestiunile special studiate de ei, dar fără ca studenții să fie obligați a le frecventa. In acest fel crede, cu alții și Papini, că universitatea va înceta să fie „o fabrică stabilă de candidați la imbecilitate și funcții".

In *Să închidem școlile*, din 1914, ultimul articol ce dă volumașului un titlu de panică, dar și cam comic, de ne e cu ertăciune, Papini adună fel de fel de obiecții ce s'au adus demult în contra așa ziselor, după dînsul, și de astă dată pe drept: „semiînchisori guvernative", producătoare, și aceea e tare, de atîția „cretini de stat". Iată una dintre cîteva noștime și sugestive obiecții: „Până la 6 ani omul e prizonier al părinților, al dădacelor și al institutoarelor; dela 6-24 e supus părinților și profesorilor; dela 24 e sclavul biroului, al șefului de secțiune, al publicului și al nevestii; între 40-50 se mecanizează și osifică în habitudini (mai teribile decît orice stăpîn); și slugă, sclav, prizonier, ocnaș și paiață rămîne până la moarte. Lăsați-ne cel puțin copilăria și tinerețea să se bucure puțin de higienica anarhie"! Alta: „Școala face cu mult mai mult rău decît bine creerilor în formațiune". Incă una: „Nu se poate preda decît la unul singur". Incă: „Școala e esențialmente antigenială" și „Unicul text de sinceritate în școli este păretele comodităților". Dacă se găsesc imperfecțiuni, ce credem că se pot îndrepta în foarte mare parte, și dacă obiecțiile le exprimă în foarte frumoase paradoxe, Papini ne cere lămurit să închidem școlile, și ne asigură, deși fără de nici o cauțiune, că oamenii vor găsi mijlocul de-a învăța mai repede și mai bine fără școală. Dupăce a admis ca și alții reforme școlare, devine mai senzațional și cere închiderea școalelor. Ei bine, hai să le închidem!..

Și mă gîndesc acuma cum e roata lumii. Papini, dela primele sale scrieri și până la ultimele, s'a arătat de o cruzime fără precedent față de marile personalități umane, până a-l numi pe Spencer „mecanic fără ocupație" așa zice fie și cu o nuanță de glumă, poate: „dobitocul cel de Spencer".

Nu s'ar cuveni oare acuma ca, printr'o justiţie imanentă, la rîndul nostru, să cabrăm şi noi în faţa lui? Ba nu. Papini e printre acela cărora li se poate vorbi bărbăteşte, şi deaceia voiu spune curat ceiace gîndesc despre dînsul.

Din lucrările ce i le cunosc: din „Crepuscolo dei filosofi", critică a cîtorva mari sisteme filozofice moderne; din „Altra Metà", analiză a cîtorva concepte negative; din „Pragmatismo", din „Vecchio nuovo nazionalismo", articole de politică imperialistă şi conservatoare; din „Maschilità", cu polemici şi stări de spirit poetice; din „24 cervelli", articole de istoria filozofiei şi a literaturii; din „Polemische religiose"; din broşura de faţă şi din articole de revistă,—declar că am o mică admiraţie pentru Papini ca filozof. Ceva personal la filozofie a adăugat el, totdeauna prin vivacitatea şi claritatea lui, uneori prin erudiţia şi poezia lui aspră şi viguroasă, prin intensa activitate cunoscută, prin viteza spiritului şi chiar prin violenţa lui. Chiar violenţa lui a avut utilitate de multe ori şi va avea probabil prin broşura aceasta şi în pedagogia italiană. Tolstoi mărturisise că a exagerat intenţionat critica şcoalei ruseşti, ca să producă o reacţiune; şi a produs-o. Dar în pedagogia lui Papini, caşi în filozofia lui, văd mai mult o confluenţă de curente contemporane: pragmatismul şi nietzscheianismul, bergsonianismul şi futurismul, şi această confluenţă e amestecată cu destul de multă grabă, nesinceritate, incomprehenziune, exageraţie, injustiţie, prea multă ferie şi prea dese schimbări. Cînd i-am făcut cunoştinţa la Florenţa, recunoştea că în gîndirea lui sînt multe contraziceri şi că în filozofie n'ar fi fost decît un don Juan*. Reputaţia înafară de Italia şi-a făcut-o ca filozof, dar el este, pare-mi-se, esenţialmente un pamfletar. Broşura aceasta de pedagogie trebue privită ca un pamflet pedagogic. Papini cred că este unul dintre cei mai de samă pamfletari ai lumii de astăzi. Şi pentru mine el este şi altă ceva. El este autorul acelui furtunos, plin de adevăr, foarte trivial dar şi sublim în acelaşi timp, „Marş al curajului" din „Maschilità". Şi mai stă în amintirea mea bună, mai ales, deciteori are cuvinte de dreptate ca pentru Nietzsche din „24 cervelli", nu din „Crepuscolo", şi cînd ca în „Pragmatismo" sau în „24 cervelli" arată iubire pentru decedatul său prieten gînditorul Vailati.

G. SAVUL

---

* A cetit în romîneşte un articol despre dînsul din „Ideea europeană" şi mi-a spus că l-a înţeles.

REVISTA REVISTELOR

Convorbiri literare *(Mai-Iunie)*. Un număr consacrat în parte lui Maiorescu, dela naşterea căruia s'au împlinit optzeci de ani. Se publică trei cuvîntări ţinute, cu ocazia acestei comemorări, de d-nii Iacob Negruzzi, D. Onciul şi C. Rădulescu-Motru.

Un capitol din interesantele „Amintiri din Junimea" ale d-lui Iacob Negruzzi, în care e vorba de Eminescu: debuturile poetului în *Convorbiri*, legăturile lui cu *Junimea* şi o sumă de informaţii asupra vieţii lui. Uneori d. Negruzzi n'a fost bine informat, ori l'a trădat memoria. Importante sînt cîteva scrisori ale lui Eminescu, în care el vorbeşte de conţinutul şi înţelesul unor poezii ale sale. În privinţa femeilor care au jucat un rol în viaţa sentimentală a poetului, d. Negruzzi ne dă cîteva amănunte interesante, dintre care, cele relative la legăturile poetului cu Veronica Micle confirmă concluziile ce reeşeau din lectura corespondenţei fragmentare dintre Eminescu şi Veronica—cîtă a fost dată publicităţii anii trecuţi.

Transilvania (Anul LI, No. 1).—Vechea revistă a „Asociaţiunii" reapare modernizată şi ca format şi ca aspect şi ca alcătuire, cu un sumar variat—ştiinţific şi literar—şi cu bogate rubrici informative. Seriozitatea acestei grupări cît şi numele d-lui Andrei Bîrseanu, directorul revistei şi preşedintele „Asociaţiei", un om care onorează deopotrivă învăţămîntul, cultura şi literatura romînească,—sînt o garanţie de buna îndrumare pe care această revistă o poate da cetitorilor săi.

Noi urăm bătrînei reviste spor la muncă întru îndeplinirea rolului ei cultural.

Umanitatea (N-rele 1 şi 2).—O revistă ieşană, simpatică prin atitudinea ei. „Umanitatea" are ca program mănunchiul de idei şi sentimente, care formează crezul grupului *Clarté*, exprimat minunat în *Precursorii* lui Romain Rolland.

Dintre colaboratorii revistei, pe lîngă unii publicişti mai vechi, remarcăm pe d. A. Popov cu două schiţe din războiu, în care scoate în relief eternul adevăr că *popoarele* sînt umane, lipsite cu totul de instinctele sanguinare, pe care le cîntă intelectualii dela partea sedentară şi că războiul este opera numai a conducătorilor.

În vremea asta de ură, de netoleranţă, de bestialitate, o publicaţie cu programul „Umanităţii" nu poate fi decît binevenită. Şi noi îi urăm viaţă lungă.

Revue des Deux Mondes (Iunie). *André Beaunier* scrie despre **romanele lui Edmond Jaloux**, noul laureat al Academiei franceze. Dela primul său roman „L'agonie de l'amour", scris acum douăzeci de ani, până la ultimele „Fumées dans la campagne" şi „Au dessus de la Ville", Jaloux a a-

nalizat, in diversele lui nuanţe, sentimentul iubirii aşa cum e trăit şi înţeles în epoca noastră.

Unul din eroii săi distinge, în ceiace priveşte iubirea, două rase de oameni: libertinii şi romanticii.

Libertinii sînt frivoli, în felul personajelor din tablourile lui Watteau şi a societăţii secolului al XVIII-lea, ei ţin la plăcerile uşoare, inteligenţa lor e totdeauna prezentă în circumstanţele cele mai grave ale vieţii şi ştiu să scape din suferinţă sau ridicul, cu un cuvînt spiritual.

Romanticii sînt reprezentanţii iubirii iraţionale, care aşteaptă fericiri imposibile, cer infinitul şi rămîn la urmă decepţionaţi.

In societatea noastră iubirea e contaminată de romantism. Aceste teorii revin mereu în romanele lui Jaloux, nu formulate de autor, ci expuse de eroii lui care, între alte însuşiri, au şi pe aceia de a filozofa în orele libere.

Dintre ei, puţini iubesc din tot sufletul, căci omul se dă atît de rar în întregime. Mai toţi au inteligenţa subtilă şi ingenioasă, dar sînt egoişti şi le lipseşte simplicitatea inimii. Viaţa lor e însoţită însă de o inteligentă şi poetică reverie, de o semi-fericire melancolică care nu poate fi analizată, dar e înrudită cu muzica lui Mozart.

Dar tema principală a acestei poezii care formează sufletul romanelor lui Jaloux e frivolitatea. Eloquenţa şi filozofia au falsificat poate adevărul vieţii omeneşti, atribuindu-i mai multă importanţă decît are. Despre ea nu trebue să spunem că e tot sau nimic, dar că nu e mare lucru. Şi pentru cei care vor s'o facă amuzantă, trebue să avem o tristă şi compătimitoare indulgenţă.

In *Cronica externă* a revistei, fostul preşedinte *Poincaré*, îşi exprimă nemulţumirea împotriva aliaţilor Franţei, în primul rînd împotriva Angliei.

Dacă Asquith şi lordul Cecil luptă pe faţă pentru revizuirea tratatului dela Versailles, Lloyd George şi Bonar Law, deşi declară mereu că nu se gîndesc la aşa ceva, fac în realitate în fiecare zi cîte o nouă concesiune Germaniei.

Pe cînd comisiunea reparaţiilor din care fac parte Anglia, Franţa, America, Italia şi Japonia e instituită pentru a stabili datoria Germaniei şi condiţiile de plată, guvernul englez şi cel italian preferă să opereze singure. Prin tratat, Germania era pusă sub tutela financiară a comisiei, guvernul englez susţine însă „că e de dorit ca Germania să-şi regăsească cît mai curînd autonomia ei financiară".

„Neţinînd samă de comisia reparaţiilor, guvernul englez intenţionează numirea unor experţi ad-hoc pentru a determina suma şi modalităţile plăţii, iar Bonar Law declară că „in curînd va interveni un fapt nou, şefii guvernelor aliate se vor întîlni cu şefii guvernului german. Această metodă de conversaţii deschise va determina probabil pe unii aliaţi să formuleze condiţii mai raţionale".

Intîlnirea dela Spa, Poincaré o consideră ca o primejdioasă aventură. Căci şeful guvernului german, chiar dacă nu va avea vot deliberativ, va veni acolo, nu ca un expert în faţa unei comisiuni de experţi, nici ca să converseze ca un ambasador cu un ministru. El va veni ca om politic, pentru a se explica cu nişte oameni politici.

Atît în timpul războiului cît şi a armistiţiului, Germanii au căutat mereu să se insinueze între aliaţi pentru a-i diviza. Pentru aceasta însă, întîlnirea dela Spa le oferă o nouă ocazie. Cifra de 120 miliarde mărci, despre care se vorbeşte ca despăgubire totală a aliaţilor, va fi aici, probabil, redusă şi, după aceste concesii, desigur Germania va deveni încă mai puţin dispusă de a achita datoriile.

Şi iată dece opinia publică franceză e atît de alarmantă!

Mercure de France (*Maiu, Iunie*).

Sîntem după încheierea păcii; tunurile au amuţit, trupele s'au întors biruitoare pe subt arcuri de triumf şi totuşi liniştea, siguranţa ce se aştepta după războiu nu se vede. Pluteşte în atmosferă o nelinişte, o melancolie deprimantă. Care sînt cauzele, se întreabă d. *Georges Gui-Grand* în articolul său, "**Adouazi.**" E în primul loc decepţia. Toţi măsoară cu amărăciune drumul dela făgăduelile şi iluziile cu care au plecat la luptă, până la realizarea lor. Au voit să aşeze pe tronul lumii *dreptatea* şi să distrugă *războiul* şi *imperialismul*. Dar nedreptăţile învinse au născut altele, imperialismul, biruit într'o parte, a dat la iveală atîtea alte imperialisme gata să provoace noui războaie: în Orientul depărtat, în Africa, în America, în Europa chiar, unde Germania nu se simte definitiv învinsă şi aşteaptă ceasul răsbunării şi al revanşei, în vreme ce alianţele menite să o ţină în frîu şi să o oblige la executarea tratatului de pace, se distramă. Astfel din acest crunt şi lung măcel, *spiritul* n'a eşit învingător, căci pacea nu are la bază dreptatea; n'a biruit însă nici *forţa*. A învins cineva: marea finanţă, care, poate, n'a provocat catastrofa, dar se acomodează şi trăeşte din ea. Puterea sa e mai mare decît totdeauna: a diformat tratatul şi împiedică renaşterea Franţei, iar acum rezistă şi-şi rîde de atacurile ce se îndreaptă asupra-i din toate părţile. Nepreocupîndu-se de cuceriri teritoriale, uitînd sîngele vărsat, ea doreşte numai să exploateze bogăţiile germane şi ruse promiţătoare de grase dividende. Consideraţiile mercantile au schimbat raporturile între foştii tovarăşi de arme, au ridicat în chip neliniştitor valuta şi pun Franţei, pentru a o ajuta, condiţii ce ar transforma-o în vasală şi ar reduce-o la rangul Turciei. Imensele sale sacrificii de sînge nu mai contează. Insă dacă desinteresarea şi eroismul nu au alt rezultat decît prosperarea afacerilor cîtorva bancheri, atunci se primejdueşte viitorul valorilor morale şi se propagă dezagregarea socială. De fapt fenomenul acesta se manifestă: „unirea sfîntă", care a dat Franţei avîntul impetuos din vremea războiului, se distruge pe fiece zi. Luptele dintre deosebitele partide, tendinţi şi curente devin tot mai pasionate: Socialiştii au mers până la a condamna războiul susţinut de Franţa; fascinaţi de bolşevismul rus, ei tratează de ideologie burgheză tot ce a fost puterea Franţei: patrie, democraţie, libertate, fraternitate; dînşii visează o lume nouă. Şi la loviturile viguroase ale socialismului, burghezia rămîne încătuşată în egoismul ei rece, neînţelegătoare a vremilor noui: probă, impozitul pe venit şi cîştigurile de războiu, care în Anglia a dat venituri colosale statului, în Franţa a produs rezultate lamentabile şi a trebuit să fie complectat prin nedreptele impozite asupra consumaţiunei.

Astfel dezechilibrul produs de războiu a dat luptelor sociale o amploare necunoscută şi *imperialismul de clasă* se opune imperialismului naţional.

Socialiştii voesc o lume nouă; dar o lume absolut nouă nu se poate naşte; ar fi o minune. O eră nouă însă e posibilă şi zorile ei se arată. Va fi o epocă de democraţie adevărată, în care se va afirma voinţa maselor de a participa şi controla actele guvernului, o democraţie luminată de competinţa tecnică şi de cultul valorilor morale veşnic în creştere.

Sguduirile războiului nu au născut nimic nou; ele au lărgit drumurile vechi, le-au curăţit de obstacole şi au deschis cîteva noui perspective. Aşa putem prevede că războaiele naţionale vor dispare; Liga Naţiunilor va trebui să reînvie căci îşi are rolul său în preîntîmpinarea acestor răsboae.

Se vor democratiza, desigur şi producţia şi administraţia, căci a trecut vremea patronatului de drept divin şi

se vor căuta moduri de colaborare a personalului atît în administrația publică, cît și în cea particulară.

Vom asista poate și la o schimbare a moravurilor, schimbare produsă prin dezechilibrul condițiilor și sexelor, cum se poate, deși nu-i necesar, să vedem cugetarea, arta, literatura luînd drumuri noui.

In rezumat d. Gui-Grand e optimist. Dînsul crede că, fără a se înăbuși opozițiile legitime de interese și credinți, un sentiment de solidaritate națională și de justiție socială se va opune unei lupte ireductibile,—și, într'o reînviere fecundă de inițiative și energii, Franța, scăpată de obsesia înfrîngerii, va relua drumul spre o soartă nouă. Căci dreptatea nu poate pieri și „democrația", adică determinarea legii prin libera colaborare a tuturor cetățenilor luminați, va depăși stadiul dictaturii proletare, cum l-a trecut pe acel al dictaturii burgheze și va disciplina atelierul cași statul. Celace este mai larg, mai universal, mai omenesc va învinge progresiv celace este particularism individual, de grupă, de popor, și conflictele economice și politice se vor supune, de bunăvoe, arbitrajelor, ce vor decide asupra lor, fără pretenția de a opri viața, ce ia necontenit forme noui".

In articolul **Confruntări psicologice**, d. *Louis Narquet*, plecind dela premizele că: „orice schimbare în instituții este, în fond, o schimbare în opinii" și că „revoluțiile nu sînt și nu pot fi decît transformări mai repezi ori mai încete, mai complecte sau mai puțin complecte... că nu-s, de fapt, decît evoluție",—voește să confrunte agitațiile sociale atît de dezordonate în ceasul de față cu instituțiile și opinia dominantă a mediului în mijlocul căruia se desvoltă și pe care ambiționează să-l răstoarne. Colectivismul marxist vrea distrugerea economică, politică și morală a societății burgheze, răsturnarea bruscată a tuturor valorilor sociale și a raporturilor lor condiționate de veacuri de civilizație. Pentru ca un astfel de cataclism să fie posibil ar trebui ca doctrina marxistă să fie inatacabilă și să se sprijine pe un sistem de guvernare gata să funcționeze. Or nici-una din aceste două condiții nu e împlinită. Dacă-l analizăm, „colectivismu apare sfîrșind cu anarhia morală și politică, constrîngerea economică, nivelarea caracterelor, oprirea progresului, brutalitatea domniei numărului". Prima sa greșală e că presupune omul ajuns la cel mai înalt grad de cultură și la posesiunea integrală a simțului social; a doua e de ordin economic: teoriticianii doctrinei marxiste n'au putut-o susține cu o armătură socială, gata să funcționeze, lucru absolut necesar de oarece colectivismul preconizează suprimarea totală și instantanee a societății actuale. A treia greșală e că nu ține samă de opinia publică care, evident, respinge o schimbare a instituțiilor printr'o revoluție susceptibilă de a ajunge la un regres social. Experiența făcută de revoluția rusă e concludentă: „regimul sovietist al muncii a trebuit să fie părăsit pentru a restabili regimul capitalist și burghez, iar comunismul agrar a ajuns la reconstituirea proprietății individuale tot atît de capitalistă și burgheză".

Dar și metode de propagare a colectivismului revoluționar francez e greșită. Disimulînd scopul său revoluționar subt tendințe reformiste, marxismul a părăsit ideia aplicării brusce și integrale a colectivismului și s'a raliat la un sistem de reforme succesive, urmărind „naționalizarea industrializată" a serviciilor publice, naționalizare inspirată de o concesiune principiilor burghezo-capitaliste. Insă afară de faptul că această concesiune e o recunoaștere a legitimității capitalului, ea conține o dublă eroare: 1) etatizarea e antipatică opiniei publice, sătulă de atotputernicia și ingerința statului în afacerile economice, 2) metoda pacifistă nu e pe placul maselor ce vor să etatizeze, prin forță, serviciile publice în folosul corporațiilor. Opinia publică însă, iubitoare de ordine, dreptate și libertate, protestează contra unor metode de violențe, dezordine și atentate la libertatea muncii; publicul, vătămat în interesele sale prin continuile dezordini provocate de greve, le privește cu antipatie. Firește, în ce privește țărănimea, îndrăgostită de pămîntul ei și îmbogățită, e dușmană ireductibilă a oricărei mișcări revoluționare.

Concluzia ce se degajează este: Dacă marxismul poate provoca mișcări ce ating grav viața națiunii, el nu poate însă pretinde o schimbare de instituții.

La Revue Mondiale (Iunie, 1920).

D. *Jean Finot* continuă, în articolul **Lupta pentru și contra regelui Alcool**, campania împotriva băuturilor spirtuoase, dar cu toate rezervele economice și psicologice.

Dacă abstenționiștii au fost învinși în Statele-Unite, dacă lucrătorii, lipsiți de băuturile obicinuite, părăsesc țara adoptivă, și America de nord este expusă a vedea populația sa rarefiindu-se, pricina este de natură psichoși fiziologică: omenirea trăește de prea multă vreme deprinsă cu tot felul de băuturi alcoolice pentru a le putea părăsi de azi pe mîni. Tot asta e, probabil, cauza nereușitei în Anglia a propagandei antialcoolice, contra căreia lucrătorii protestează energic, iar cei interesați economicește au format puternice asociații de luptă. Nu se poate lipsi omul de o băutură ce durează de sute de veacuri. De-aceia dacă lupta în contra alcoolului distilat din fructe și cereale, așa de vătămător, trebue dusă cu perseverență, lupta contra vinului, berei, cidrului este o greșală. E o greșală economică, pentrucă s'ar distruge o clasă întreagă de producători și s'ar atinge greu economia națională; dar e și o eroare fiziologică: omul, neputînd renunța la alcool, îl va înlocui prin cafeină, eter, liqueururi de familie, opium și atîtea băuturi necunoscute pănă azi și mult mai primejdioase.

Pentru ca lupta antialcoolică să aibă sorți de isbîndă, trebue să adopte o metodă de indulgență și concesii. Confederația generală a muncii din Franța a înțeles psicologia maselor; ea își îndreaptă toate sforțările împotriva alcoolului distilat din fructe și cereale și cere guvernelor să ia măsuri drastice pentru a opri consumarea lui, în vreme ce admite vinul, berea și cidrul, băuturi igienice, în orice caz nu vătămătoare în acelaș grad ca alte alcooluri.

Detalii interesante asupra vieții generalului Pilsudski, idolul Polonezilor, părintele patriei, cum îi zic ei, ne dă d. *Thomas Barclay* într'un articol, unde-l numește **Kosciuszko de azi**. Acest bărbat, căreia Polonia îi datorește eliberarea, a avut o viață tot așa de romantică cași Garibaldi. Născut în vremea revoltei din 1863, își face studiile la Vilna și la Harkov. Deși nobil, devine un adept al ideilor socialiste și la 1887, la Vilna, e deportat pe cinci ani în Siberia. Intors în Lodz la 1892, intră în partidul socialist polonez, al cărui prim țel este liberarea Poloniei. Pilsudski ajunge conducătorul; aici, în Lodz, scoate pe ascuns ziarul *Robotnik* (Muncitorul), organul partidului, și umple satele și orașele de numeroase societăți secrete. Poliția rusă zădarnic cearcă să-l descopere. Abia la 1900 ea reușește să-l surprindă tipărind primejdioasa gazetă. E închis în cetățuia Varșoviei; se preface nebun și, cu ajutorul unui medic, dispare din asilul militar din Petro-

grad. In vremea războiului ruso-japonez, Pilsudski se gîndi să organizeze o legiune polonă, care să lupte alături de Japonezi; ideia însă nu putu fi realizată. Intors în țară, convins că Polonia nu poate fi liberată decît prin arme, convinge partidul socialist și la 1908 întemeiază în Galiția prima societate de tir. Austria favorizează încercarea, societățile sportive se înmulțesc. Pilsudski învață tactica și strategia, face un tezaur de războiu, unește toate societățile de tir într'o adevărată armată și la 1914, intră, alături de Austria, în războiu cu Rusia. Se acoperă de glorie și e înaintat general de brigadă. In 1916, cînd începe ofensiva lui Brusilov, legiunea lui Pilsudski e pusă sub comanda lui Bernhardi și trimeasă în sectoarele cele mai primejdioase. Pilsudski, crezînd că se face înadins spre a fi distrusă, nu execută ordinele. Austriacii îl scapă de curtea marțială, îi iau comanda și-l trimit îndărătul frontului. In Noembrie 1916, Germania și Austria proclamă Polonia independentă, crează Consiliul polonez și Pilsudski fu numit membru. Intervin alte neînțelegeri între Puterile Centrale și Pilsudski, sufletul *Consiliului național*, care avea deviza: Polonia a Polonezilor. Acesta voia o armată poloneză, care să lupte numai pentru Polonia și protestează contra jurămîntului de frăție impus trupelor sale către armatele germane. Atunci el fu arestat și membrii consiliului internați. Liberat de revoluția germană, veni la Varșovia unde fu ales Șeful Statului. Azi conduce barca tînărului stat printre dificultăți fără număr, de care e deplin conștient; de aceia o umbră de melancolică tristeță îi acoperă veșnic ochii.

L'Italia che scrive 1920, No. 5).

Prezzolini: **Benedetto Croce.** In perioada dela moartea lui Carducci și până azi, Croce e personalitatea italiană care a produs mai mult în public obiceiuri, înclinațiuni și mode intelectuale. Acțiunea lui d'Annunzio a fost mai intinsă; a lui Croce, mai serioasă. Personalitatea lui Croce este, după Prezzolini, un fel de genialitate olimpică, adunînd cunoștinți, organizîndu-le și ordonîndu-le senin. El e foarte departe de genialitatea tulbure, creatoare, sublimă a romanticilor. E un spirit pozitiv fără a fi greoiu; e harnic și armonios. E un tip cultural al Italiei sudice. S'a manifestat în multe specialități și le-a adîncit pe toate: istoria literară și artistică a Italiei, estetica, filozofia dreptului, etica, economica, istoria literaturilor străine. Elevi are mulți, dar îl imită mecanic; pecînd un Gentile are mai puțini elevi, dar a știut să-i aleagă printre talente. In timpul războiului căutînd să fie imparțial cu dușmanii cași cu prietenii Italiei, și-a pierdut mult din favoarea publicului.–

Rivista musicale italiana (1920, Fas. I).

G. (Gatti?): **Béla Bartók.** Despre compozițiile cu motive romînești ale muzicantului ungur: **Rumänische Volkstänze aus Ungarn** și **Rumänische Weihnachtslieder aus Ungarn**, zice: „Caetele foarte modernului muzicant ungur sînt cu adevărat interesante pentru folkloriști; pot găsi bună primire prin frăgezimea și vivacitatea expresiei și prin originalitatea ritmurilor și a temelor. Aceste danțuri și cîntece populare, spre deosebire de cele occidentale ce derivă din danțul și cîntecul hotărît gregorian, par de origină indiană, deși uneori dau apropieri și de vre-un mod grec, în special doric. Sînt cîntece de o simplicitate extremă: mai toate în *tempo pari*. Ele aduc o mare varietate de accente și de figurație". — *Gatti:* **Opera pianistică a lui Debussy.** Inainte de Debussy, evoluția compozițiilor tindea spre o apropiere a pianului de orchestră; cu Debussy pianul își recapătă autonomia și prin aceasta se reia tradiția claveciniști-

lor francezi din al 16-17 secol, a lui Mozart și a lui Chopin. Spiritul debussyst a fost așa de pianistic încît chiar în unele partituri simfonice se *simte* pianul. Gatti, un adept al esteticei lui Croce, nu admite progres adevărat în nici-o activitate artistică și deci nici în acea a lui Debussy. Deosebește însă descriptiv două perioade: prima armonică, a doua melodică. Perioada a doua începe cu a doua serie de „Images". La începutul primei perioade, cași la sfîrșitul celei de-a doua, Debussy este vădit sub influențe străine. La început produce efecte cu puține mijloace și își cufundă melodia într'o atmosferă brumată cași Chopin; la sfîrșit se simt influențele lui Chopin, Bach și Balakirev. Intre aceste două extreme nu lipsesc cu totul asemănările și influențele. In suita „Pour le piano" e ceva asemănător lui Bach și Chabrier; în baletul „Boîte à joujoux" se resimte, din punctul de vedere al inspirației scenice, de „Petrușca" lui Strawinsky. Intenția lui Debussy a fost de a compune francez și modern în acelaș timp. Mișcarea lui pianistică se face înspre simplicitate, până la ultimii trei ani de viață cînd își denaturează opera, trecînd la patru mîni și la două piane. La începutul creațiunii tînărul e un geniu muzical care se caută; la sfîrșit e un compozitor mulțumit, care întrebuințează clișeele proprii și scrie fără emoție. Calitățile debussyste sînt: grația, senzibilitatea delicată, poezie multă, culoare, vaporozitate, melancolie ardentă, parfum, simplicitate, gust, candoare, ironie, copilărie, scurtime, condensare, intimitate.

Giornale critico della filosofia italiana (I, No. 1).

Tucci: **Despre raporturile dintre filozofia greacă și filozofia orientală.** Inainte de Alexandru Cel Mare nu sînt sigure schimburile filozofice însemnate între Orient și Occident. In sprijinul acestei afirmații, Tucci aduce următoarele argumente. Budismul, căci de dînsul s'a vorbit mai mult ca influență asupra Occidentului, s'a desvoltat în nordul și răsăritul Indiei, care nu avea relații cu Babilonia, Siria, Egiptul și cu atît mai mult cu Grecia. La început budismul fu ezoteric, așa că e greu de presupus o propagare a lui spre apus. Literatura greacă pe care o cunoaștem astăzi, are foarte puține știri despre India. Nu e necesar de explicat fabulele grecești prin nuvelele indiane, fiindcă aceleași teme fabulistice se găseau la multe popoare; și apoi dacă aventurieri și comercianți au putut aduce fabule, nu e tot așa pentru filozofie. Călătoria lui Pitagora în Orient ar fi o simplă legendă; și dacă este asămănare între concepția metempsicozei la el și între ideia orientală de samsara, sau între aritmeticismul lui și cel al filozofiei samkhya, ideea de metempsicoză putea fi luată și dela alte popoare, depildă dela Egipteni, iar numărul are în pitagoreism o însemnătate pe care n'o posedă samkhya. Dacă în Tales, cași în Rig Veda, apa e luată ca principiu al lumii, nu e de dedus de aicea nici-o filiație, fiindcă ideia era mai generală, și depildă Omer pune apa între principiile casnice. Mai sigure asupra cugetării grecești sînt influențele asire, babilonene, siriane, egiptene, minoico-miceene. Abia după desfacerea în state a imperiului lui Alexandru, se fac mai strînse relațiile dintre India și Grecia. Din India se trimit misiuni de propagandă budiste și brahmane, precum și misiuni creștine pleacă în Babilonia, Persia și India. Influența indiană asupra filozofiei europene se urmărește mai bine în gnosticism, neoplatonism și neopitagorism. Totuși, după Tucci, asemănările și influențele sînt mai mult de detaliu, decît de întreg și de desvoltare.

Deutsche Rundschau (April 1920).

Intr'un articol intitulat **Politica en-**

giează în Răsărit, *Alfred Hartwig* se ocupă cu situația politică mondială de după războiu și cu noile probleme ce rezultă din această situație. Interesante pentru noi sînt părerile autorului, care sînt în acelaș timp și ale unei mari părți din opinia publică germană, asupra conflictelor posibile între popoare și asupra chipului cum își închipue că Germania ar trebui să le utilizeze pentru a-și repara înfrîngerea.

Hartwig constată că Rusia este punctul central al viitoarei politice mondiale ai cărei factori principali sînt Anglia, America de Nord și Japonia. Anglia trebue să se pregătească pentru o luptă finală pentru stăpînirea Indiei; în această luptă, Rusia trebue să fie terenul de concentrare politică al Angliei. De aici tendința Angliei de a-și asigura stăpînirea mărei Baltice și de a-și întinde influența asupra Rusiei. Cîtă vreme însă regimul bolșevic există, acest lucru nu e cu putință, iar cu armele Anglia nu poate lupta acum împotriva lui. In consecință, zice autorul, Germania nu trebue să se lase utilizată pentru lupta contra bolșevismului, ci, dimpotrivă, trebue să încerce totul pentru a se apropia de Rusia. Deși alipirea de Rusia în momentele actuale, nu e lipsită de primejdii, Germania nu are altă soluție, căci altmintrelea refacerea sa economică e peste putință.

In al doilea rînd, trebue căutată o apropiere de Japonia — viitoarea rivală a Angliei. Intr'un eventual războiu pentru India, Japonia este avizată la resursele Rusiei și Chinei și la industria Germaniei. Vre-un interes contrar cu Germania, Japonia nu are, iar Franța nu-i poate fi prietină, căci această țară, în dușmănia ei față de Germania, trebue să se sprijine pe Anglia și America.

Așadar o alianță cu Rusia și cu Japonia, conchide Hartwig, e singura politică, care ar putea face ca Germania să se ridice iarăși.

Mișcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Ernest Jovy. *Les Archives du cardinal Alderano Cybo à Massa*. Henry Leclercq.

Din corespondența bogată a cardinalului, care între altele a încălit faimoasa circulară contra quietismului, autorul scoate noui știri asupra istoriei catolicismului în Franța.

Ernest Delahaye. *Verlaine*. Messein.

Scris cu simplicitate și emoție, volumul ne desvălue marele suflet și geniul nenorocitului poet, poezia lui spontană isvorîtă dintr'o inteligență cultivată.

ROMANE

J. H. Rosny. *Le Félin géant*. Plon.

Istoria romantică a doi oameni primitivi, Aoûn și Zoûhr, care-și părăsesc ceata și pleacă să descopere noui pămînturi pe globul locuit de hoarde sălbatice.

Armand Payot. *La folie du comte Lucius*. Art et Artistes.

Eroul caută pretutindenea o femee zărită în ușa unui vagon și nu o găsește decît pentru a o perde și pe ea și mintea.

MEDICINĂ

Drs. A. Porot et A. Hesnard. *Psychiatrie de Guerre*. Felix Alcan.

Autorii insistă asupra importanței syndromului confuziei mentale și a delirului cronic; ei țin socoteală de predispoziții și se întind asupră turburărilor psichice ale paludismului.

Dr. Marthe Gautier. *La Réaction de Bordet-Wassermann est elle une réaction spécifique?* Driay-Cahen. Paris.

Din multele cazuri prezentate în clinică, autoarea răspunde în teza sa inaugurală prin negativă.

Dr. Maurice Boigey. *Physiologie générale de l'Education physique*. Payot.

Toate problemele esențiale sînt tratate cu o elegantă claritate de autor, medicul șef al școalei normale de educație fizică din Joinville.

ȘTIINȚĂ SOCIALĂ

Paul Cloarec. *La Politique et la méthode*. F. Alcan.

Autorul studiază ideile fundamentale după care s'ar putea stabili un acord necesar reclădirii Franței după războiu; volumul cuprinde lucruri minunate, dar unirea dorită nu e probabilă.

R. Legendre. *Alimentation. Ravitaillement*. Masson.

Este o coordonare a datelor deosebitelor științi în acest domeniu important și complex.

Maurice Privat. *Vive la République! Essai sur l'organisation d'un gou-*

vernement démocratique. Renaissance du livre.

Cum arată și titlul, volumul cuprinde o serie de propuneri, menite, după autor, să democratizeze mai adînc guvernul și administrația Franței.

RĂZBOIUL

Général Gascouin. *L'évolution de l'artillerie pendant la Guerre*. Flammarion.

Ceiace reesă este că tunurile de mare calibru nu pot fi comparate, ca putere distructivă, cu tunurile de 75 mm; de-aceia spre sfîrșitul războiului au fost aproape părăsite și înlocuite cu artilerie de calibru mic.

ISTORIE

Pierre Edmond Hugues. *Un Impot sur le Revenu sous la Révolution*. Edouard Champion.

O monografie minuțios documentată asupra impozitului pe venit în departamentul L'Hérault; lucrarea probează că veacul nostru nu e prea inventiv în asemenea materie.

Alphonse Aulard. *La Révolution française et le Régime feodal*. Felix Alcan.

In fond, studiul acesta e un capitol al istoriei chestiei țărănești în Franța; mai este însă și un program pentru viitorii autori de monografii.

ȘTIINȚĂ

Leclerc du Sablon. *L'Unité de la Science*. Félix Alcan.

Autorul parcurge scara științelor de la matematică până la științele morale și constată deosebirea în ajungerea treptei de desvoltare: rolul deducției și teoriei scade pe măsură ce crește cel al inducției și experienței.

E. Lambling. *Précis de Biochimie*. Masson.

Arată că iritabilitatea, tropismele, fenomenele ritmice ale vieții nu sînt inaccesibile explicărilor fizico-chimice.

ETNOGRAFIE

A. van Gennep. *Recherches sur les Poteries peintes de l'Afrique du Nord*. Harvard African series.

Aceste cercetări descriu producțiile a vre-o 30 de olării africane și constată trei grupe în ceramica berberă, din care cea mai veche e identică cu ceramica neolitică din Europa.

Compilator

BIBLIOGRAFIE

Arhimandritul V. Puiu, *Predici* (pentru orașe), 1920, Chișinău, Prețul 10 lei.

Nicolae Hristescu, *Povestea unor fapte mari*, 1920, București, Prețul 5 lei.

Ion I. Greculescu, *Din larguri* (poezii), 1920, București, Prețul 8 lei.

N. N. Beldiceanu, *Fîntîna balaurului* (Povestiri din războiu), 1920, București, Prețul 10 lei.

Friederich Nietzsche, *Așa grăit-a Zarathustra*, 1920, București, Prețul 15 lei.

P. Cerna, *Poezii*, 1920, București, Prețul 10 lei.

C. Ardeleanu, *Pe străzile Iașului*, 1920, București, Prețul 7 lei.

I. I. Stoican, *Tragedie Mută*, 1920, București, Prețul 15 lei.

H. Sanielevici, *Studii critice*, 1920, București, Prețul 12 lei.

Tudor Pamfile, *Cuiul lui Pepelea*, Prețul 2.50 lei.

Basile Lupu, *Asupra reabilitării*, 1919, Iași, Prețul 2 lei.

George P. Macarovici-fiul, dentist, *Trăsături asupra stării actuale a dentisticei în Romînia*, 1920, Călărași.

Bucura Dumbravă, *Cartea Munților*, 1920, București, Prețul 6 lei.

Cooperația în Romînia întregită și din țările vecine, vol. I 1920, Chișinău.

Anuarul (1917-1920) al tovărășiilor de credit, împrumut și p[illegible]are. Cooperative de producție și consum, 1920, Chișinău.

D. Cuclin, *Destinée Mystique* I și II, 1920, Bucarest, Prețul vol. I 3.50 și vol. II 4 lei.

Anuarul societății muzicale „George Enescu", 1920, Iași.

Titus Hotnog, *Bezerenbam* (studiu istorico-literar), 1919, Iași, Prețul 3 lei.

A. P. T., *Cazul inginerului Topliceanu*, 1920, București.

Darea de seamă a societății „Istorico-arhiologice-bisericești", *1920, Chișinău.*

George Voevidca, Sonete, București, 1920, Prețul 6 lei.

V. Demetrius, *Strigoiul* (Nuvele fantastice), 1920, București, Prețul 7.50 lei.

Volbură Poiană, *Lumină Nouă* (proză), Sibiu.

Dr. I. Nistor, *Der nationale Kampf in der Bucovina*, „Academia Romînă", București, 1919, Prețul 5 lei.

N. Iorga, *Istoria poporului francez*, „Academia Romînă", București, 1919, Prețul 20 lei.

Ovid Densușianu și Ioan Bianu, *Barbu Delavrancea* (Discursuri de recepțiune), „Academia Romînă", București, 1919, Prețul 4 lei.

I. Nistor și N. Iorga, *Un capitol din viața culturală a Romînilor din Bucovina*, „Academia Romînă", București, 1916, Prețul 1 leu.

Gh. Fira și D. Gh. Kiriac, *Cîntece și Hore*, „Academia Romînă", București, 1916, Prețul 2 lei.

N. Iorga, *Notes et Extraits pour servir à l'histoire des Croisades au XV-e siècle*, „Academia Romînă", Bucarest, 1916, Prix. 3 francs.

Vasile Pîrvan, *Histria*, „Academia Romînă", București, 1916, Prețul 3 lei.

Ioan C. Filitti, Corespondența consulilor englezi din principate (1828—1836). „Academia Romînă", București, 1916. Prețul 80 bani.

N. Iorga, *Originea și sensul direcțiilor politice în trecutul țărilor noastre*, „Academia Romînă", București, 1916. Prețul 20 bani.

N. Iorga, *Constantin Ernomie* cu note asupra familiei Hurmuzaki, „Academia Romînă", București, 1917. Prețul 20 bani.

N. Iorga, *Ceva mai mult despre vieața noastră culturală și literară în* secolul al XVIII-lea, „Academia Romînă", București, 1916. Prețul 40 bani.

N. Iorga, *Alte note despre cultura și vieața socială romînească de sub vechiul regim*, „Academia Romînă", București, 1916. Prețul 30 bani.

I. I. Stoican, *Infloreau trandafirii* (Roman), 1920, „Cartea Romînească", București, Prețul 10 lei.

Nestor V. A. Urechia, *Zînele din Valea Cerbului* (Povești pentru copii), 1920, „Cartea Romînească", București, prețul 15 lei.

Al. Tzigara-Samurcaș, *Mărturisiri si-li-te*, 1920, București.

Ilustrația neamului nostru, revistă lunară, No. 10, București.
Frühling, revistă No. 1. Abonament 50 lei pe 6 numere prin d. Oskar Walter Cisek, Str. Viitorului 65, București
Hasmonaea, revista studenților universitari sioniști, No. 10, 11 și 12, București.
Muzica, revistă pentru cultura muzicală, numerile 1—7, București.
Foaia tinerimii, revistă bilunară, Anul IV, București.
Ideia europeană, revistă săptămînală, Anul I, No. 40, București.
Cuvîntul romînesc, revista naționaliștilor-democrați și țărăniștilor din Vîlcea No. 15—16, R.-Vîlcea.
Revista societății istorico-arhiologice bisericești din Chișinău. VolumulXII, 1920, Chișinău, Prețul 10 lei.
Școala Basarabiei, revistă pentru învățămînt și educație națională, No. 6, Chișinău.
Craiu Nou, revistă bilunară, No. 6, 7, 8 și 9, Sibiu, Prețul 2 lei.
Gîndul Liber, revistă, No. 4-5, Iași.
Foaia Tinerimii, revistă bilunară, No. 9, București.
Crinul Satelor, organ al societății educative „Tribuna", No. 5,—6, Tg.-Jiu.
Curierul Liceului, No. 5, Ploești, Prețul 2 lei.
Lamura, No. 6 și 7, București, Prețul 10 lei.
Foaia Agricultorilor, No. 21-22, Iași.
Curentul Nou, No. 19, București, Prețul 2 lei.
L'Image de la Bessarabie, No. 225-226-227, Paris, Prix 1.50 francs.
Spitalul, No. 6, București, Prețul 5 lei.
Criticul, No. 1, București.
Cele trei Crișuri, No. 3 Oradia Mare.
Cuvîntul Liber, No. 34, București, Prețul 2 lei.
Viața Agricolă, No. 11, București, Prețul 2 lei.
Bulletin de la section scientifique, No. 1, Bucarest, Prix. 4 fr.
Revista Ideii, No. 148, București, abonament anual 5 lei.
Cuvîntul Romînesc, No. 17-18-19-20, 1920, R-Vîlcea, Prețul 4 lei.
Educația, No. 5 și 6, București, Prețul 4 lei.
Pentru inima copiilor, No. 4 și 5, R-Vîlcea, Prețul 3 lei.
Revista de viticultură, oenologie și horticultură, No. 5-6, Chișinău, Prețul 4 lei.
Hiena, No. 1, București, Prețul 1 leu.
Universul, ziar cotidian, București.
Romînia, ziar cotidian, Cluj.
Dacia, ziar zilnic, București.
Țara Nouă, ziar cotidian, București.

Sentimentalul Maupassant

„Maupassant a înebunit fiindcă nu credea în Dumnezeu. Acest nenorocit se îndepărtase absolut, se înstrăinase complect de divinitate". Așa scriau pe vremuri oameni evlavioși și gingași la suflet. Astăzi s'ar zice poate, de exemplu: Maupassant s'a prăpădit de răul pesimismului,—fiindcă n'a putut ajunge la o „concepție unitară de viață". In amîndouă formulele ni se prezintă, cum lesne se poate vedea, același punct de vedere nobil, cum se zice, și sublim. Eu cred, că față de păreri ca aceste, mai mult pioase și bine crescute decît inteligente, n'a fost rău că în anii din urmă s'a stăruit cu oarecare băgare de seamă, și fără fraze, asupra bolii lui Maupassant. Cetitorului cu educație nu-i strică să audă, chiar și mai des, că nimeni nu poate înebuni, dealbinelea și fără hiperbolă, numai din desperare metafizică. Iar pentru istoricii literari și biografi este mai de folos, cred, să consulte cîteodată psihiatria decît să se încinte cu nu-știu-ce-uri solemne de o eleganță intelectuală foarte îndoelnică.

Pe istoricii literari îi găsesc, în general, puțin dispuși să admită o puternică influență a bolii asupra producției lui Maupassant. Obișnuit este să se dea o prelungită admirație incomparabilei sale obiectivități, și se acordă numai că, în operele din urmă, apare un caracter oarecare sentimental și duios; ori încă poate: că boala i-a sporit pesimismul. Psihiatrul Wilhelm Lange, care ne-a dat o patografie a lui Hölderlin, excelentă chiar și în părțile curat literare, scrie în studiul său critic asupra psihozei lui Maupassant: „In nuvela *le Horla* se aude imbecilitatea paralitică". Iar mai departe: „Pecînd schița fantastică *Sur l'eau*, din 1881, este încă solid compusă, simplu și lucid scrisă, bucata intitulată *Lui*, din 1884, cuprinde repetări și interjecții directe ale autorului. In *Horla* (1887), și încă mai mult în *Qui sait* (1890) repetările, întrebările, suspensiile se acumulează; iar repetarea cu satisfacție a acelorași cuvinte cu greu găsite ne aduce aminte de perseverențele verbale ale oamenilor beți". Față de aceste afirmații ale lui Lange trebue amintit mai întâiu, că *le Horla* ni s'a păstrat în două redactări: cea mai veche apărută la 26 Octom-

brie 1886 în *Gil Blas*; iar volumul de nuvele în care se găsește al doilea text a eșit de subt tipar în 1887. Primul text este cam de opt ori mai scurt decît acel din volum; este scris limpede, în ton uscat, aproape cu afectație—vrea să fie ca o dare de seamă rece care contrastează tare cu ciudățenia faptelor descrise. Intenția îmi pare clară: este vorba de a lăsa pe cetitor în îndoială dacă are înainte povestirea unui nebun sau o istorie fantastică. In acest prim text omul își povestește întîmplările într'un spital, față cu medici și alți învățați; a doua redactare este în formă de jurnal, și aici mi se pare că intenția a fost să povestească progresul unei boli mintale; de aici incoherența, exclamațiile, repetările. Lange vrea să le interpreteze simptomatic. Literar, îmi pare textul al doilea mult inferior celui dintăiu. Dar tot așa, și în același fel inferior este povestirea *Lui*, din anul 1884, care evident este o altă lucrare pregătitoare pentru *le Horla*. Astfel, între *Lui* și *le Horla* avem textul din *Gil Blas*, lucrare de ton foarte potolit și cu artistică îngrijire executată. Afară de aceasta uită Lange că retorică de rău gust nu se găsește prea rar la Maupassant, și mai cu seamă atunci cînd se servește de povestitori imaginari. Exclamațiile și mai ales repetițiile erau pentru dînsul un element principal al frazei de efect, chiar în afară de acele înadins introduse pentru a caracteriza persoane cu psihicul bolnav. Insfîrșit, nu trebue uitat că în lucrările cele cu totul din urmă, în fragmentele de roman *l'Angélus* și *l'Âme étrangère*, scrisul lui Maupassant este în totul liniștit, desvoltarea gîndirii strict coherentă. Nu se poate vorbi dar cu deplină hotărîre despre o constantă decădere a stilului sub influența bolii*.

Intr'un tratat cu dimensii de lexicon închinat vieții și operei lui Maupassant, carte plină de cunoștinți și de entuziasm, biograful Paul Mahn crede a constata, că stilul eroului său este unul și același dela un capăt la altul al operei, și prin aceasta exclude, pe cît se poate înțelege, orice influență a bolii asupra producției literare. O asemenea influență a existat totuși, și eu mi-o închipuesc mai mult indirectă: boala a exagerat sentimentalitatea înăscută a omului și prin aceasta a determinat și direcția artei sale. Singur el vorbește odată despre un punct deciziv în viața lui: până la acel *tournant* totul era pentru dînsul voioșie și frumusețe; atunci însă a văzut „dintr'odată sfîrșitul drumului". Incă din vara anului 1878 se găsesc în scrisorile lui Flaubert aluzii clare la tristeța și deprimarea tînărului prietin, care probabil de pe atunci chiar era bolnav și, poate, își dădea seamă de gravitatea bolii sale.

* In înțeles artistic cea mai perfectă dintre schițele fantastice, *la Nuit* (scrisă pela anii 1880—1881) este poate de origine de-a dreptul patologică. Cu un material de sensații neobișnuit de bogat, cu o gradare de efecte extrem de delicată, această măiastră încercare de a da impresia unei tăceri misterioase, care vine brusc să sugrume toate sgomotele orașului imens, s'a născut, poate, dintr'o surzenie de acele trecătoare, care cuprind brusc pe bolnavi în anume stadii ale paraliziei progresive.

Maupassant a fost, din capul locului, un burghez cuminte, deopotrivă înzestrat cu humor și cu sentimentalism. Dac'ar fi fost sănătos, s'ar fi amuzat foarte frumos, și cît l-ar fi ertat puterile, cu sporturi, cu femei, și în călătorii. Harnic și abil cum era, ar fi produs regulat romane și nuvele. Incetul cu încetul și-ar fi cîștigat—ca un fel de Feuillet cam piperat—simpatia mamelor de familie luminate. De vre-o douăzeci de ani încoace ar fi fost primit în rîndul autorilor *dont les mères permettent la lecture à leurs filles*. In glorie și cu avere—se pricepea și în afaceri!—ar fi părăsit, la adînci bătrînețe, această vale a plîngerilor. Se'nțelege că, potrivit vremii, ar fi fost pesimist, ar fi cetit pagini alese din Schopenhauer, ar fi scris foiletoane elegiace. Dar toate acestea ar fi fost atitudini fără grave consecințe, cochetării platonic pesimiste. Grozăvia și înfiorarea, desolarea suferinții și spaimele morții nu le-ar fi cunoscut nici pe departe, sănătos, cum le-a cunoscut bolnav. In filozofările lui melancolice, boala are o parte mare. Căci suferința înduioșează, ori te face iritabil. Groaza de toate înfricoșatele posibilități ale perfidei sale boli trebuia să-l facă mult mai sensibil și—mai sentimental decît era din natură.

Pentru observările de mai jos aceasta este data cea mai însemnată din istoria vieții acestui om.

*

Cred că oricine cunoaște cituși de puțin opera lui Maupassant, și oricine are, prin natură, mai mult judecată clară decît capacitate de exaltare, nu va fi surprins dacă spun că omul acesta a fost un artist foarte sentimental. Vreau să zic: această calitate se vede foarte tare în operă însăși, chiar cînd n'am ști nimic asupra persoanei autorului. Dar avem și mărturii directe, categorice despre aceasta:

Les attaches que j'ai dans la vie travaillent ma sensibilité qui est trop humaine, pas assez littéraire... J'ai un pauvre coeur orgueilleux et honteux, un coeur humain, ce vieux coeur humain dont on rit, mais qui s'émeut et fait mal... Je suis de la famille des écorchés. Mais cela je ne le dis pas, je ne le montre pas, je le dissimule même très bien, je crois... On me pense sans aucun doute un des hommes les plus indifférents du monde. Je suis sceptique parce que j'ai les yeux clairs. Et mes yeux disent à mon coeur: cache-toi, vieux, tu es grotesque, et il se cache.

Așa era Maupassant. Clar și precis se descrie singur în scrisori, și tot așa se trădează în cărțile lui. Tocmai complecta și naiva convingere cum că știe să-și ascundă bine inima ne dă relieful perfect al autoportretului. Este caracteristică și cunoscută ambiția sentimentalilor de a trece drept sceptici. Mérimée pare să fi fost cel mai iscusit în această politică,—dar Mérimée a fost el într'adevăr sentimental?—Mauppassant scrie despre *Mont-Oriol* la care lucra tocmai: *les chapitres de sentiment sont beaucoup plus raturés que les autres... Je ris souvent des idées sen-*

timentales, très sentimentales et tendres que je trouve en cherchant bien. Nu-i de crezut că-i venea greu să le găsească. Asta știa bine prietina cărei erau trimese rîndurile de mai sus, și care povestește cum se supărase el odată cînd ea îi spusese că pe fiecare pagină a cărților lui stă scris: milă! Cu toate aceste mai toți care au vorbit de Maupassant sînt de altă părere decît doamna Leconte du Nouy și de aceia cetim atîtea despre „obiectivitatea" și „sublima lui indiferență".

Fiindcă efectele sentimentalității sporite de boală sînt, cum cred, aproape deopotrivă răspîndite peste opera întreagă, este drept să căutăm peste tot rezultatele estetice ale acestei stări a omului, în loc de a le reduce numai, și în mod vag, la lucrările din urmă. Astfel se va vedea poate că, privită numai estetic, producției lui Maupassant, în cea mai mare parte, i se cuvine alt loc decît acela care de obiceiu i se face,—că felul talentului și raporturile dintre estetica lui naturală și cea adoptată au fost altele decît cum sînt în general prezentate.

*

Maupassant pare să fi admis, în principiu, estetica lui Flaubert; în prefața la *Pierre et Jean* vrea el să arate cum metoda lui se întemeiază pe ideile acelui maistru. Nu este vorba să înduioșezi ori să mîngii, nici să-l faci pe cetitor să viseze, să rîdă, să plîngă ori să cugete, ci: să-i dai ceva frumos,—aceasta este după părerea lui, cași a învățătorului, datoria supremă pentru artist, acesta-i și gustul „spiritelor distinse". De aici urmează că arta nu trebue să „instruiască", ci să „arate". Artistul trebue să stea ascuns, să lase obiectele să vorbească ele cît mai direct. Pentru arta povestirii rezultă din toate acestea o consecință foarte însemnată: psihologia persoanelor nu trebue dezvoltată în studii explicative, ci, întocmai cum e la Flaubert, să se arate prin faptele lor. „Interiorul să se descopere prin exterior, fără argumentare psihologică". Astfel se face povestirea interesantă, și—mai puțin convențională, fiindcă în realitate oamenii trăesc și făptuesc, dar nu-și istorisesc motivele. De altfel nici nu putem pretinde a cunoaște vreodată motivele complect și sigur, așa încît este oarecum chiar mai onest să dai cît mai multă acțiune, cît de puțină sau deloc explicație psihologică. Incă mai precis vorbește Maupassant despre aceasta într'o scrisoare nu demult publicată: „Am ajuns la convingerea că cine vrea să scrie bine, ca artist, colorist, ca om de simțuri și plăzmuitor de imagini, acela trebue să descrie, iar nu să analizeze... In fond arta noastră are menirea să facă vizibile, interesante și mai cu seamă estetice părțile intime ale sufletului. Pentru mine psihologia în roman și nuvelă se reduce la aceasta: cu ajutorul vieții să ni se arate omul ascuns". Din „simpla și luminoasa teorie" a lui Flaubert și a lui Bouilhet scoate Maupassant regula fundamentală a observației artistice. Totul este să vezi exact. Inspirațiile vagi trebuesc evitate. Arta este matematică, efectele mari se obțin cu mijloace simple, bine combinate. Buffon zicea că geniul nu-i decît continuă răbdare, Maupassant adaogă: talentul este reflecția stăruitoare cu condiția să ai simțul specific trebuitor acestei reflecții. In legătură cu acest sistem de observare fixase Flaubert teoria stilului: Orice ai avea de spus, există numai un substantiv cu care să numești lucrul, un verb ca să-i dai viață, un adiectiv care să-l caracterizeze. Aceste cuvinte, singurele juste, trebue să le cauți, evitînd orice șarlatanie de vorbă, oricare ciudățenie; și să nu te mulțămești cu aproximații. N'ai nevoe de cuvinte rari și uitate, dar cu atît mai mult trebue să cauți fraze variat construite, ritmate și articulate cu rafinare și pline de sonoritate.

Fiindcă în modul arătat Maupassant se prezenta ca elev al lui Flaubert, lumii i s'au părut amîndoi mult mai înrudiți decît sînt în realitate. Un literat pretinde, de exemplu, că Maupassant, întocmai ca Flaubert, era convins că viața există oarecum numai de dragul artei, că ambii erau de aceiași rasă și aveau aceiași temperament. Un altul zice: adevărata pasiune a lui Maupassant era arta. Și așa au zis mulți alții, dacă nu chiar toți care au vorbit despre înrudirea celor doi „Normanzi". Este în adevăr așa?

Arta este totul, arta este fapta supremă; pentru artist nu încape altă lege decît să sacrifice totul artei. Aceasta-i dogma lui Flaubert; de această credință s'a ținut el cu cea mai perfectă naivitate și în practică s'a conformat ei cît s'a putut mai unilateral și mai consequent. Cum se poate însă ca cineva care a adunat toate datele unei biografii complecte a lui Maupassant să scrie că pentru omul acesta arta era suprema dragoste, că viața, pentru dînsul, nu exista decît de hatîrul artei—?? Sportul și femeile îl atrăgeau mult mai tare decît toată arta,—cred că pot spune aceasta fără încunjur; în ochii oamenilor cuminți și înțelegători nu-l scoboară întru nimic o asemenea constatare. Maupassant—un fel de martir al artei,—ce curioasă nebăgare de seamă! Ori poate și mai rău?

In exaltarea lui naivă pentru artă, Flaubert se necăjește pe tînărul său prietin fiindcă se dă prea mult petrecerilor, și-l sfătuește să sacrifice literaturii canotajul și fetele. Imi închipuesc că băiatul trebue să fi rîs cu bunătate, dar din toată inima, de candidul maistru.—„Nu sînt în stare să-mi iubesc arta cu adevărat. O analizez prea mult. Simt prea tare cît de relativă este valoarea ideilor, a cuvintelor, și chiar a celei mai perfecte inteligențe... Nu mă pot opri să nu disprețuesc gîndirea, fiindcă-i atît de slabă, și forma pentrucă-i așa de imperfectă. Pe mine mă stăpînește iremediabil ideia insuficienții omenești, a oricărei silințe a noastre, fiindcă rezultatele sînt totdeauna niște mizerabile și neisprăvite lucruri". Această filozofare jumătate confuză, jumătate banală asupra neputinții de a atinge perfecția, ascunde adevărata psihologie a omului: el nu putea să iubească deosebit arta, fiindcă iubea mult prea tare altceva,—viața.

Este de mirare cum nu s'a luat seama că Maupassant n'a scris niciodată entuziast despre artă. In *Sur l'eau*, *Au Soleil*,

Fort comme la mort, in prefața la *Pierre et Jean*, în studiul asupra lui Flaubert, ori în ce parte vorbește de artă, — unde se întîlnește tonul entuziast?

Ce vor și ce pot, în general, artele? — Pictura dă, în culori, peizaje monotone, care niciodată nu samănă cu natura, sau oameni, copii moarte și mute ale vieții, care niciodată nu dau impresia de viață. De ce osteneala aceasta, de ce zadarnica și banala reproducere a unor lucruri triste în ele însele? Despre o expoziție de tablouri spune, în *Fort comme la mort*: „Și atunci a început lumea să agite aceleași teme cu aceleași argumente... *sur des oeuvres à peu près pareilles.* Soldați, vaci care pasc, apus de soare, lună plină; în scurt, tot ce fac și vor face pictorii în vecii vecilor". Ori se găsește măcar urmă de simț sau de reflexie estetică în prelunga explozie admirativă în fața Venerei din Siracuza, în discursul acela retorico-poetic despre femee și dragoste? Trebue să fie cineva prea distrat pentruca să ia o astfel de bucată literară atît de oarecare drept considerație profundă în materie artistică. Este izbitor cu ce adjective nule își traduce Maupassant impresiile sale de artă: *le plus grandiose spectacle que l'art humain puisse offrir — la chapelle palatine, la plus belle qui soit au monde, le plus surprenant bijou religieux — ensemble merveilleux, chef d'oeuvre divin — chapiteaux d'une beauté parfaite — admirable niche d'un style exquis — escalier d'un style délicieux — proportions irréprochables — charme intraduisible des lignes — Saint-Marc, la chose la plus admirable du monde — Tiepolo possède un admirable et invincible pouvoir de charmer.* Atît reușește să dea, la maximum, — atît de nediferențiat este simțul și experiența artistică a acestui viguros disprețuitor al obtuzilor burghezi.

Cu poeții, cași cu pictorii: îi cunoști pe toți, cînd ai cetit pe cei patru mai buni. Altceva nu pot decît să copieze omul... Urmează după această simplă și expeditivă constatare, o exclamație foarte caracteristică, o plîngere pe care adeseori o auzim dela diletanți și dela fete nervoase și impaciente: „Ah, dacă poeții ar ajunge până la stele, dacă mi-ar arăta necontenit lumi nouă, atunci i-ași ceti zi și noapte!"

Muzica pare s'o fi iubit mult Maupassant; așa cel puțin s'ar presupune după cîteva locuri unde el ori persoanele lui vorbesc de dînsa, dar aceste locuri mai arată că înțelegea muzica puțin ori deloc. In *Mont-Oriol* vorbește Paul Brétigny, „le jeune premier" al romanului, în a cărui tipică fizionomie se găsesc probabil caractere esențiale din persoana autorului: „Cînd aud muzică, pare că mi se desface pielea de pe carne... Stau ca un om jupuit de viu (cuvînt adesea întrebuințat de Maupassant despre el însuși); orchestra cîntă pe nervii despuiați, cutremurați, care se înfioară la fiecare ton". Iar pictorul Bertin, în *Fort comme la mort*, iubește și el muzica: „*il adorait la musique, comme on adore l'opium. Elle le faisait rêver*". Și mi se pare că sîntem complect lămuriți asupra capacității muzicale a lui Maupassant acolo unde același pictor asistă la *Faust* al lui Gounod și simte delicat cum muzica aceasta „îi descopere deodată toată adîncimea poemei lui Goethe!"

Urme de interes și pricepere pentru obiecte de artă nu se află. Numai în jurnalul fraților Goncourt se notează că în ultimii ani ai vieții, Maupassant începuse să colecționeze, dar cu puțină pricepere. Cu artiști se întîlnea mult în tinerețe; cu dînșii făcea mult canotaj și vînătoare de femei. Bibliofil, n'a fost, cît se vede; și probabil nici tare cetitor. Nu mai mult, probabil, decît majoritatea jurnaliștilor parizieni mai de seamă; poate mai puțin. Și aici intervine o altă fundamentală deosebire față de Flaubert care avea o neobișnuită putere de lectură; în *Bouvard et Pécuchet* se ascunde probabil o bună doză de auto-ironie. Flaubert era om de studiu. Pentru Maupassant însă, ca pentru toți acei pe care viața îi captivează puternic, nici o speculație, inclusiv arta, nu poate vreodată să-i seducă adevărat.

Deși îi place să presare reflecții în povestirile lui, nu se poate zice cu dreptate că Maupassant a filozofat mult și profund. Unii l-au numit „gînditor puternic" și autor „bogat în idei". Mi-e cu neputință să văz în această judecată altceva decît un semn de nemărginită dragoste și admirație pentru persoana lui. Aceastâ laudă este poate și cea mai îndoelnică din cîte se pot aduce unui povestitor. Fiindcă ai nervii iritabili, fiindcă viața îți pare monotonă și urîtă, ori tristă și crudă, iar ideia morții te desperează, nu însemnează că ești un cugetător puternic. Maupassant a scris destul de mult pentru ziare, și a căpătat foiletonistescul obiceiu al așa numitelor considerații generale. Ceiace dă el, ca *idei*, nu întrece, — cred, — nici calitativ nici cantitativ, nivelul jurnaliștilor inteligenți din vremea lui. In tot cazul aprecieri ca cele citate nu se pot face cu hotărîre decît dupăce s'ar fi luat în specială cercetare, din acest punct de vedere, toți așa numiții *chroniqueurs* mai buni ai generației sale. Pesimiști erau, probabil, pe atunci mai toți, și mai ales oamenii de condeiu. Iar disprețul sistematic pentru burghez, pe care l-a diluat cu groase trăsături de satiră și cu atît de puțin spirit în *Les dimanches d'un bourgeois de Paris*, nu este, cum știe oricine, un product original al gîndirii lui. Maupassant n'a cugetat, mi se pare, nici adînc, nici subtil; a repetat numai foarte clar și foarte viu ideile medii ale timpului. Pe cetitorii sensibili îi rog aici, cași în toate observațiile asupra structurii intelectuale a omului acestuia, să nu vază aici o valorare, și încă mai puțin o condamnare a artei lui. Am să dau lămurit a înțelege ce cred despre aceasta, cînd vom ajunge acolo.

Aici vreau numai să amintesc încă un caracter al lui Maupassant care-l deosebește sensibil de Flaubert. Acesta scrie și accentuiază: *moins on sent une chose, plus on est apte à l'exprimer comme elle est.* Celălalt zice dimpotrivă: *J'écris parce que je souffre.* Artistul este un om „jupuit de viu, o creatură care vibrează înfiorată". Și despre dînsul însuși povestește astfel:

„Imi aduc aminte de zilele posomorite, în care inima mea a fost în așa fel sfîșiată de lucruri văzute într'o clipă, încît amintirile acelor vedenii rămîn în mine ca niște răni". Și dă exemple, atît de caracteristice cît se poate, pentru felul lui de a observa, de a se interesa de viață: o băbuță prăpădită trece în cîrje pe lîngă dînsul,—nenorocita trebue să-și aducă singură demîncare. Pe această bază sentimentală Maupassant construește tabloul duios al unei dureroase existențe: *Oh, la misère des vieux sans pain, des vieux sans espoir...* Sau: într'o zi ajută unui medic să îngrijească o familie de țărani, bolnavi de difterită,—„aceasta n'am s'o uit niciodată, și încă multe altele care mă fac să urăsc pămîntul..." Dar aceasta, ferească Dumnezeu, nu-i psihologia artistului în general—l'homme écorché, cum îl numește el;—aceasta-i psihologia *lui*. Aici vedem numaidecît cum își găsea Maupassant subiectele. Așa cum era, omul acesta nu putea fi cu adevărat și efectiv captivat de estetica lui Flaubert și a Parnasienilor. Și să luăm seama că dupăce expune teoriile maistrului despre sublima obiectivitate și impersonalitate a artistului, Maupassant închee liniștit și foarte cuminte: aceste erau pentru dînsul articole de crez. Adevărat; pentru **Flaubert** erau ideile acele adevărate dogme!

*

Flaubert a zis despre *Boule-de-Suif* că este un mic cap de operă. Această apreciere îmi pare pornită mai mult din infinita și atotstăpînitoarea lui antipatie pentru burghez decît din reflecție estetică. Nuvela este o amară și rea satiră contra burgheziei, în trăsături groase și construită după rețeta romantic-democratică. Reprezentanții „lumii bune" sînt nu numai arătați ridiculi și odioși în firea și în faptele lor, ci autorul îi judecă direct, polemizează aspru contra lor—contra acestor „ticăloși respectabili", „milionari ignoranți", care „se simt ca frați ai marei francmasonerii a banului și își sună aurul în buzunar". Iar eroina este tipica prostituată sentimentală, cum a visat-o poetica romanticilor francezi. In mijlocul acelor „canalii bine crescute", ea singură are inimă și caracter. Pentru tipul acesta Maupassant s'a interesat totdeauna cu multă dragoste și l-a prezentat în felurite variații. Boule-de-Suif este o prostituată special patriotică; dacă servitoarea n-ar fi ținut-o de coade, ar fi strîns de gît cel puțin *un* Neamț. O altă prostituată patriotică, în *M-lle Fifi*, înjunghie un ofițer prusian pentrucă insultase patria și armata. Iar încă o alta nu vrea să-și vindece sifilisul, pentrucă să poată infecta cît mai mulți dușmani. Aceste povestiri de războiu sînt poate întîmplări adevărate; cele mai multe însă par, nu știu cum, false și pueril tendențioase,—ca niște invenții ale unui sergent-major lăudăros și puțin cam mărginit. Dintre toate lucrările lui Maupassant nuvelele de războiu stau parecă pe treapta cea mai dejos; sentimentalismul lui nu se arată nicăiurea într'o formă atît

de inferioară.—In *Boule-de-Suif* figurile sînt aliniate ca pentru o demonstrație, fiecare clasă cu reprezentantul său: nobili, mare negustor, mic burghez, agitator democrat, călugărițe dela crucea roșie. In fața tuturor acestor mutre burgheze stă femeia căzută, simbolizînd pe înțelesul oricui naivul, bunul, bravul și în fond totdeauna virtuosul suflet al poporului. O excesivă intenționalitate de construcție te lovește aici cași în alte producții ale acestui om cu inima simplă și sufletul transparent.

Pierre et Jean, de exemplu, se distinge printr'un curios schematism. Chiar numele celor doi bărbați sînt parcă dinadins tocmai acele care nelipsit se întrebuințează în manualele de logică la capitolul silogismelor, cașicum ar fi vrut autorul să sublinieze cît mai gros funcțiunea unilaterală, curat de exemplificare, a celor două figuri principale. Și într'adevăr figurile aceste se arată numai dintr'o parte, sînt oarecum bidimensionale. Opoziția lor este geometrică, contrastul prea perfect, deci prea artificial; descrierea celor doi tineri la începutul cărții amintește enunciurile teoremelor matematice. Cu intenție exagerat și tot în formă de exemplu demonstrativ se desfășură și soarta exclusivă a femeii celei atît de bune în *Une vie;* în acelaș fel este exclusiv și *Bel-Ami*, numai cît în direcție contrară: acolo ni se demonstrează un suflet bun contra cărui se unesc toate puterile rele, aici: un mizerabil cărui totul îi reușește. Amîndouă cărțile au aceiași temă mult prea clară: vedeți cît de urîtă-i viața, cît de răi sînt oamenii! Ajungem astfel aproape de simplificarea copilăroș sentimentală a poveștilor populare, întoarsă numai în direcție pesimistă și aplicată unui material la care nu se potrivește bine. Maupassant vede toate enorm, se lasă dus de această viziune și se degajează de iritațiile lui sentimentale prin—*exemple*. Se 'nțelege că în sprijinul acestei dispoziții naturale lucra și mascata dogmă pesimistă de care se conducea toată estetica naturalistă. In *Bel-Ami* strălucește cu deosebire procedarea de simplificare arătată mai sus. Persoana principală este aproape singura care acționează, nimic și nimeni nu stă lui Duroy împotrivă, afară de o slabă opoziție numai de formă. Prin aceasta cartea contrastează izbitor cu *Le Paysan parvenu* al lui Marivaux, acest Bel-Ami al secolului al 18-lea. Marivaux, pe care multă lume, fără să-l citească, și-l închipuește clasicistic convențional, didactic și plicticos, impresionează mult mai „realist" decît obiectivul povestitor din secolul al 19-lea. El nu se lasă unilateral dus de sentimente, nu cunoaște ura puerilă a naturalistului, ci zîmbește numai cu discretă ironie. Atitudinea lui este potolită, „obiectivă", cu toate că scrie în formă de Memorii, pecînd la modern, sub forma de povestire „obiectivă", totul este neliniștit, voit, caricatural și presărat cu inutile observații răutăcioase.

*

Maupassant s'a plîns adesea de monotonia vieții, de lipsa de

subiecte interesante. Pe cînd era încă începător scria el lui Flaubert: „totul este așa de uniform; lipsește noutatea". Potrivit naturii sale sentimentale, iubea mai ales subiectele care-l surprindeau și-l iritau mai tare. Goana după sensațional este o linie din cele mai vizibile în caracterul său artistic. Fiindcă interesul lui pentru viață era mult mai sentimental decît estetic, el trebuia să caute lacom tot ce lovește tare, înduioșază ori revoltă, trebuia să fie chinuit de setea după subiectul senzațional, a temei cu efect violent. Liniștita luare aminte, plăcerea nuanțelor mici, insinuanta expresivitate a formelor concrete—nu intră în maniera artistului Maupassant. In tot cazul asemene nuanțe nu-l satisfăceau, cum se întîmplă cu tipurile eminent estetice. In toate el iubește tonurile cele mai violent țipătoare.

Să ne amintim cîteva din subiectele lui: prostituate eroice care, din eroică indignare, omoară soldați dușmani—nobile adultere pe care deodată le prinde dorul să-și caute copiii nelegitimi crescuți undeva la țară, și acolo fac scene duioase—preot tînăr la leagănul unui copil decurînd botezat, își plînge viața lui sterilă (un tablou ca din revistele ilustrate de familie; în același gust, dar mai viu cromolitografic este aranjamentul din la *Maison Tellier*: nevinovata fetiță, care tocmai a luat prima comuniune, doarme în pat cu prostituata—*et jusqu'au jour la communiante reposa son front sur le sein nu de la prostituée!*)—la un preot bătrîn sosește pe înserate un tînăr, copil natural al preotului, ajuns rău de tot, și întîlnirea se sfîrșește foarte sîngeros și misterios—un tînăr în sara nunții, chemat la patul iubitei părăsite care trage de moarte, se întoarce în bal cu un copil nou născut în brațe, iar mireasa, fată generoasă, îl adoptă numaidecît—un bărbat gelos de calul favorit al nevestei-se, omoară femeia și amantul patruped—vezeteu care înnebunește de durere fiindcă stăpînu-său l-a silit să-și înece cînele—un institutor otrăvește elevii de necaz că Dumnezeu nu i-a lăsat nici un copil în viață, și la judecată ține un discurs foarte lung și foarte patetic în contra lui Dumnezeu—un moșier bogat care în chip neînțeles și inutil violează și omoară o fetiță; torturat de remușcari pe atît de neverosimile pecît de poetice, se aruncă de pe casă, se zdrobește groaznic și moare—parizieni *viveurs* se fac pustnici fiindcă au comis incest cu fiica lor nelegitimă și necunoscută, ori pentrucă o femee iubită i-a supărat tare—guvernantă englezoaică se aruncă în fîntînă fiindcă un tînăr pictor, pentru care suspină în tăcere, sărută fata dela bucătărie—fată saracă din popor, îndrăgostită mortal de un tînăr burghez, îi lasă moștenire toți banii pe care i-a pus deoparte—servitoare care de dragoste pentru junele stăpîn plecat departe, tînjește și moare—istorii romanțioase de copii lepădați... Dar mai bine să cetiți singuri încăodată toate nuvelele! Sînt, ce-i drept, peste două sute, se cetesc însă foarte ușor, mai ușor decît noutăți de gazetă; toate sînt foarte palpitante.

Se va vedea acolo întreg materialul mult cunoscut al melodramelor și romanelor-foileton, servit în doze mici, homeopatice;

deaceia a și ajuns acest autor așa de iute și în așa grad popular, încît Stuart Merrill a avut dreptate să spue: *Guy de Maupassant est un auteur prisé des commis-voyageurs. Ses nouvelles se laissent lire d'une gare à l'autre; ses phrases courtes sont rythmées aux cahots des vagons, et ses personnages qui sont ses admirateurs, se retrouvent à chaque table d'hôte de province...* Dar cărțile lui erau sorbite cu o irezistibilă poftă și fiindcă în ele se vorbește atît de mult și pe toate tonurile de detalii sexuale; așa ceva captivează pe cetitorii de orice culoare estetică, de orice sex și vîrstă.

Amici intimi ai lui Maupassant povestesc cît de mult îi plăcea lui să dea ca adevărate istoriile cele mai extraordinare; îl amuza grozav ca lumea să crează din toată inima în adevărul enormităților pe care le povestea. Era anecdotist din naștere, și opera lui poartă semnele clare ale acestei calități: cele mai deseori situațiile lui au ceva enorm, *pointes*—ele au efect de măciucă. Un mic burghez, cuminte și modest, cuprins de un foarte ciudat acces de îndrăzneală, sărută o fată cu care se găsește singur în vagon. Maupassant nu-i mulțămit cu toate situațiile ridicule și dureroase prin care-i purtat nenorocitul pe urma prostiei lui: îl face să și moară din asta!—La bîlciu, un țăran se apleacă să ridice de jos o bucată de sfoară și o pune în buzunar. In aceiași zi un negustor bogat pierduse în oraș un portofoliu plin de bani. Țăranul este bănuit, tras în judecată, necăjit. Insfîrșit se dovedește că-i nevinovat; dar acasă, în sat, nu vrea nimeni să-l crează, fiindcă toți l-au văzut cum s'a aplecat, a ridicat ceva de jos și a pus în buzunar. L-au necăjit oamenii până'ntr'atîta că i s'a tras moartea din asta. Astfel o excelentă poveste țărănească este deformată în mod supărător prin această încheere disproporționată.—Următoarea idilă grotesc sentimentală este cu totul indicativă pentru imaginația bizar de duioasă a omului. Venerabila soție a unui venerabil negustor are poftă, într'o dimineață frumoasă de primăvară, să iasă la aer curat cu bărbatu-său și cu gîndul ca acolo să dea drumul înfocatei sale dragoste conjugale. Bărbatul, mai întâiu nu vrea, dar la urmă cedează. Acești Philemon și Baucis moderni sînt surprinși in flagranti de jandarm, și chemați în judecată pentru ofensă adusă moravurilor; iar în ședință, venerabila și neastîmpărata damă produce un imposibil dar foarte vioiu discurs despre elanul dragostei în general și despre propriile sale exigențe tandre în particular,—un patos din cele mai fade pe tema amorului, din care se găsesc destule alte mostre la Maupassant. Poeziile lui sînt un repertoriu ales al acestui patos. Erotica donchișonadă analizată aici a fost construită, probabil, curat numai în vederea expectorației retorice dela urmă. De dragul unor locuri comune sentimentale de cel mai nedemn grad, Maupassant inventează situațiile cele mai de necrezut și, deși bun observator, el dă, mult mai bucuros decît observație, invenții aranjate din visurile *de ce pauvre vieux coeur humain...* Cu toate aceste critici considera-

bili au afirmat despre dînsul că, mai mult ca oricare altul, a știut să prezinte viața de toate zilele, viața medie, și că a descris-o obiectiv și rece; că el cel întâiu a învins, cu adevărat și radical, romantismul. Criticii considerabili sînt însă, de pela mijlocul veacului trecut, tot mai tare ocupați cu problemele cele mai înalte ale timpului; de aceia adeseori nu pot să vază cum trebue lucrurile cele mai vizibile.

*

La artiști sentimentali și la anecdotiști, cași la toți diletanții și visătorii naivi, subiectele nu sînt bine desprinse din complexul sentimental primitiv; impresiile nu sînt deajuns stîmpărate, —lipsește dar distanța estetică trebuincioasă producerii adevărat artistice. Maupassant vrea să obție o aparență de obiectivitate cu ajutorul așa numitelor cadre: prin această formă se strecoară mai comod emanațiile sentimentale. Din două sute de nuvele și mai bine, vre-o sută cincisprezece sînt istorii încadrate. De obiceiu povestește un prietin unui altuia, sau la mai mulți, o istorie care i s'a întîmplat chiar lui; dar și alte convenții întrebuințează cu plăcere Maupassant: scrisori, pledoarii, testamente, jurnale intime... Cîteodată cadrul este dublu ori chiar triplu: autorul introduce un povestitor fictiv care vorbește la persoana întâia, dar zice că istoria o știe dela un altul, și că acela o auzise chiar dela acela căruia i se întîmplase. Acești povestitori imaginari reproduc foarte mult dialog, îl raportează textual, și dau detalii de peizaj, cu apus de soare și celelalte, chiar cînd lucrul s'a întîmplat cu două sute de ani în urmă și povestea a trecut prin patru ori cinci generații. Justificare estetică nu se poate găsi acestor cadre decît în puține cazuri, mai ales în povestirile cu cuprins fantastic ori patologic. Povestitorii închipuiți nu sînt precis individualizați, de obiceiu. Medici, soldați, fete bătrîne sau procurori, la toți se aude mult prea clar că același om vorbește: aceleași situații sentimentale sau ciudate, cu introduceri, comentarii și concluzii înmuiate în patos banal și în banale filozofări.

Flaubert n'a scris aproape niciodată la ziare; și au zis unii că pentru practica lui artistică n'ar fi fost rău să scrie: expunerea lui s'ar fi ușurat atunci, și pentru dînsul și pentru cetitor. Poate că au întru cîtva dreptate acei care vorbesc așa. Cu mai multă siguranță însă ași admite eu despre *elevul* lui, că a scris prea mult la gazete, în tot cazul mai mult decît era bine pentru gustul și tehnica lui. Desigur a lăsat cîteva foiletoane frumoase: între toate, acea schiță elegant eloquentă, fină și precisă a caracterului parizian—*l'Homme-fille**. Dar nu mă gîndesc atît la această specifică colaborare ziaristică, cît la faptul că cele mai multe povestiri au fost produse regulat pentru ziare. Producția cam grăbită și legătura prea de aproape cu presa zilnică au făcut ca multe nuvele să semene, în tonul lor general, a mici studii de *reporter literat*. Aceasta l-a adus lesne să adopte o retorică strașnic de uzată, fadă și monotonă. Unele lucruri, care vreau să fie povestiri, se prefac în exemple pentru ilustrarea unei filozofii de foileton. Un exemplu monumental este cunoscutul articol: *l'Inutile beauté*, foarte admirat oriunde de cetitorii cu aspirații, cum se zice, filozofice. Autorul scria editorului despre bucata aceasta: „Este cea mai rară (vrea să zică, probabil: cea mai deosebită) nuvelă din cîte am scris; este curat simbol". Îmi închipuesc că dacă simboalele trebue să-și păstreze valoarea poetică și estetică, atunci nu-i de folos să agăți de dînsele comentarii lungi; asta însemnează că le suprimi deadreptul. Cași deatîtea alteori, Maupassant nu se satură ușor de explicații: după lunga discuție dintre bărbat și femee în capitolele dela început, și înainte de lunga explicație a bărbatului în concluzie *(Et alors il sentit par une sorte d'intuition!...)* se întinde un lung capitol în care doi tineri domni conversează despre doamna respectivă și o comentează cu minuțioase desvoltări. Este de bănuit că autorul ține mult mai tare la declamații patetice decît la povestirea inventată de hatîrul lor; și totdeauna se teme să nu fie destul de clar: tabloul nu-l poate lăsa fără lungi explicații. Tot așa distruge simbolul cu un discurs patetic explicativ într'o altă bucată mai puțin cunoscută: *Le Soir*—însfîrșit, tehnica simbolului nu-i reușește.

*

În poeziile lui Maupassant, Flaubert constatase „o regretabilă ușurință", și mustra pe tînărul poet pentru aceasta. Colaborarea la ziare a favorizat, cred, această ușurință, iar estetica lui sentimental orientată nu l-a îndemnat nici ea prea mult la minuțioase sforțări stilistice. Așa se explică, îmi închipuesc, unele negligențe care surprind tare la un scriitor al cărui profesor de proză fusese Flaubert. Arhitectura frazei, la Maupassant, este mai totdeauna monotonă; el nu se distinge prin variația bogată a ritmului și a încheerii perioadelor. Nu vreau să zic deloc că n'avea simțul lucrului; mai iute cred că nu dădea mare importanță acestor detalii estetice. Foarte liniștit lasă din condeiu groaznic de urîte șiruri de sunete ca: *raccommodaient des hardes—sur le seuil de leur demeure—peu à peu une peur*... Monotonia ritmului vine în mare parte și dela mania repetării, un mijloc retoric din cele mai triviale de care nu cred să mai fi abuzat cineva în grad atît de exasperant ca acest stilist veșnic grăbit și expeditiv. Este curios cum nu-i era silă lui chiar, cum nu-i cădea pe nervi ticul acesta de vorbire. I se părea, poate,

* Paul Mahn (Maupassants Leben und Werke, 1910), cel întâiu care a informat serios despre foiletoanele autorului, nu spune nimic despre articolele asupra poeziei franceze în secolul al XVI-lea, unde Maupassant vroia să prelucreze din nou tema cu care se ilustrase în tinerețe Sainte-Beuve. Articolele acele au fost publicate în *la Nation*, în 1877. Flaubert le lăudase și Bourget le crede vrednice de republicare. Nici în ultima ediție a operelor complecte, la librarul Conard (pe baza căreia am făcut lucrarea de față), nu sînt reproduse.

că fraza capătă un elan prea frumos, prin repetiție? Desigur această simplă procedare este un mijloc comod pentru înșirat, cum îți vin, sinonime și orice vorbe cu apropiat înțeles, fără să mai alegi strict cuvintele. De obiceiu, se repetă un cuvînt de trei ori, dar ajunge până la patru sau cinci ori în șir. O femee pe patul de moarte inchee discursul către amantul care stă lingă dînsa: *C'est à toi le petit, je te le jure devant Dieu, je te le jure sur mon âme, je te le jure au moment de mourir!...* Dar un exemplu deosebit de bogat este acesta în care se găsește și seria melodică așa de grațioasă citată mai sus: *Peu à peu une peur l'envahissait, une peur singulière, la peur de l'ombre, la peur de la solitude, la peur du bois désert et la peur aussi du loup...*

In lucrările mai vechi te împiedici de o altă manie stilistică: începe propoziția, și mai cu samă acea din capul paragrafului, cu *alors* și *et*... Sună așa de neîngrijit, se prezintă atît de nepieptănat cînd legi tot cu *alors* și *et* (opt *et* la început de frază, de pildă, într'o pagină și jumătate) bucățile unei povestiri: ce de noduri uricioase fac să se poticnească lectura unui asemenea text!

Maupassant se mulțămește adeseori cu formulări aproximative, cu imagini banale; iar spiritele lui sînt adeseori sub nivelul bunului gust,—ca inutilele și bocciile ironii în *Boule-de-suif* ori în *Bel-Ami*. Rareori este spiritual în dialoguri, care sînt, la dînsul, în general indiferente, fără nerv dramatic, și degenerează lesne în discursuri. Din operele lui s'ar putea ușor scoate un dicționar de banalități retorice, și cred să fac plăcere amatorilor de stil limpid și gingaș înșirînd cîteva, la întîmplare reținute: *la nature dans sa grandeur, dans sa puissance, dans sa fraîcheur et dans sa grâce—les larmes, gouttes de chagrin venues de l'âme—Quoi de plus joli, qu'une femme endormie? Cette ligne onduleuse...—Quoi de plus troublant et de plus charmant qu'un lit défait?—aucune femme n'avait dormi sur sa poitrine dans un complet abandon d'amour—le divin frisson de la main pressée—le féminin, l'odieux et l'affolant féminin.*—Sau altele cu detaliu concret, superb clasice: *montagnes escarpées, sauvages, arides—colline charmante—ville jolie et propre—rues plantées de beaux arbres—un adorable village—un magnifique horizon—paysage grandiose et mélancolique—un horizon surprenant—il y avait quelque chose dans l'air, quelque chose de subtil, d'inconnu, une atmosphère étrangère comme une odeur répandue, l'odeur de l'invasion.* Prin urmare: *il y avait dans l'air... une atmosphère!...*

Trebue să scrii clar, nou și personal,—a zis, mi se pare, Lessing. Foarte clar scrie Maupassant; nici vorbă, și un critic care vroia să-și formuleze admirația într'o glumă, a zis despre stilul acestui popular autor că are trei calități fundamentale: întâiu claritatea, al doilea claritatea, și al treilea tot claritatea. Dar clară este orice notiță de gazetă convenabil redactată, clară este literatura suplimentelor de Duminică; această prea la-

conică laudă este, estetic socotind, foarte problematică. Există o dragoste de claritate care grosolănește simțul nuanțelor și al detaliilor de contur; tocmai dragostea aceasta stăpînește neîngrădit tehnica lui Maupassant. Cu orice preț își alege mijloacele cele mai comode și uzate ale vorbirii, și are o metodă de a prelungi și prelăți explicațiile, care presupune la cetitor o lene intelectuală formidabilă, o lene de agramat, de notar în retragere, de *nouveau riche*, mai știu eu de ce... Ce privește elementul plastic, stilul său are în general aerul oarecare și maniera negligent expeditivă; iar din punct de vedere logic ostenește prin diluarea și deslînarea gîndirii.

Maupassant s'a pronunțat foarte defavorabil despre *l'epithète rare*. Ca să evite epitetul rar—el înțelege: cu afectație căutat—superclarul autor a gonit din proza lui multe lucruri bune. Cine fuge cu prea mare grijă de epitetul puțin uzitat se oprește direct și ușor la acele pe care nu mai știu cine le-a numit adjectivele incompetenților. Unui autor cu vorba rece și lucidă, cu analize și observații în stil consequent prozaic nu-i trebue, poate, cuvinte multe nici rare. Dar cîștigul este foarte îndoelnic atunci cînd omul se ferește de rarități, iar pe de altă parte își ornează fabricatele cu horbote lirico-retorice de un gust prea puțin rar.

Cel mai direct școlar al lui Flaubert a scris o franțuzească ușoară, clară, dar și—oarecare, pe care mulți din bunii jurnaliști parizieni au scris-o și urmează să o scrie. Dacă compari scrisul acesta cu al celor mai complecți artiști din ultimii douăzeci ori treizeci de ani, atunci cel dintâiu pare monoton, destul de fad, uneori și neîngrijit. O pagină de oriunde în Villiers de l'Isle-Adam, în France, Huysmans, Pierre Louys ori Henri de Régnier ne arată numaidecît capacitățile prozei moderne franceze. Firește, la o astfel de comparație, mai bine este să cunoști mai deaproape proza mai veche, de pela La Bruyère în jos, decît limba veșnic curgătoare a ziarelor actuale; și rău de tot este, cînd te adapi fără măsură cu această din urmă apă și crezi că guști în ea toate finețele graiului literar franțuzesc.

Un autor care se interesează intens de intriga senzațională și de interpretarea ei sentimentală nu are timp de prisos pentru detaliul vizibil.—*Mont-Oriol*, scris în 1886, cu un ton general deosebit de liniștit și senin, are tocmai și tablouri detaliate cu o neobișnuită grijă. Țăranii și clienții băilor adunați să privească explozia unei stînci minate, locuința și pivnița bătrînului Oriol, cura de reclamă a falșului invalid, serbarea de deschidere a băilor nouă,—se desfac luminos și precis conturate și colorate, și sînt armonic încheiate în construcția totală. Pentru a evalua estetic aceste exemple, este bine să le compari cu intercalările întîmplătoare și terne, cu toată aparența bariolată, în *Bel-Ami*: reprezentația la teatru de varietăți, petrecerea la Jacques-Rival, cu exercițiile de scrimă și luptele greoiu descrise, ori vizita lui Duroy la părinții lui. In afară de schița delicat executată: moar-

tea lui Forestier la Cannes, *Bel-Ami* mi se pare cea mai nepieptănată și mai arbitrară lucrare din toată această colecție de repezi și sentimentale invenții.

Este de observat că, în cărțile de călătorie chiar, elementul plastic este redus; aici se poate totuși constata o desvoltare în procedările artistului. Primele note de călătorie, *Au Soleil*, sînt mai sărace în detalii sensibile decît cele din urmă în *la Vie errante*,—fiindcă *Sur l'eau* nu se poate cu drept număra la grupa aceasta. In cele mai vechi găsești mai mult politică colonială și considerații diverse despre oameni și situații, sînt adică mai mult jurnalistice, cele din urmă însă ceva mai estetice. Impresiile atent prelucrate sînt rare în *Au Soleil*; însemnez aici cîteva din aceste rarități: *Il a tout vaincu, le feu du ciel, tout dévoré, tout pulvérisé, tout calciné, ce feu qui remplace l'air, remplit l'orizon... Et tout cela a une couleur étrange, aveuglante et pourtant veloutée, la couleur du sable chaud auquel semble se mêler une nuance violacée, tombée du ciel en fusion.—Un vallon, aride et rouge, sans une herbe; il s'étend au loin, pareil à une cuve de sable. Mais soudain une grande ombre, lentement le traverse. Elle passe d'un bout à l'autre, tâche fuyante qui glisse sur le sol nu. Elle est, cette ombre, la vraie, la seule habitante de ce lieu morne et mort...* Un semn izbitor de indiferență estetică a omului se află în această colecție de note: Marsilia este descrisă de două ori, fără încercare de a diferenția sensibil tablourile, ci o bună parte din prima descriere trece în a doua. Drept vorbind nu sînt tablouri, ci note grăbite și destul de convenționale,—Maupassant vrea să isprăvească iute cu o inevitabilă figură de efect: *Marseille transpire au soleil, comme une belle fille qui manquerait de soins...* Ceva mai departe Neapolul figurează iarăși ca fată (o obsesiune esențială a scriitorului!), nu mai știu de ce specie.—Intre primele schițe de călătorie, remarcabila bucată *Au Creusot* ar fi fost o perfectă pictură literară, dacă uzata comparare a mașinelor cu niște monștri enormi nu ar fi fost prea sistematic urmărită, și sublimul specific al uzinei n'ar fi supărător întrerupt prin exclamații de reporter: *Entrons dans l'usine de Mr. Schneider! —Quelle féérie! C'est le royaume du fer—Quatre énormes machines; que font-elles?—Essayons de voir, de comprendre!...*

In ultimul jurnal din Alger, scris la 1889, ai numaidecît impresia că sensibilitatea autorului este altfel orientată. Omul care totdeauna se plîngea de sărăcia realității scrie acum: *Vraiment, nous manquons de mots pour faire passer devant les yeux toutes les combinaisons de tons...* Drumul la Kairuan a dat pagini din cele mai perfect estetice ale operei: apariția orașului în ceață, flamanzii roși și roșii, negustorul în costum de cele mai luminoase culori, pe șoseaua plină de soare, interiorul amețitor al orașului sînt imagini surprinzător de îngrijite și libere de orice retorică.—Astfel lucruri notate puțin înainte de izbucnirea nebuniei, ca *Sur l'eau* și jurnalul ultimei călătorii în Africa, se

disting prin ascuțimea simțurilor și luciditatea perceperii, prin calm și printr'o perspectivă mai emancipată de sentimentalism. In general, cele două cărți de călătorie și *Sur l'eau* îmi par producțiile cele mai armonice ale sentimentalului om, fiindcă în ele nu-și impune nici o constringere tehnică, ci vorbește numai despre ce-l interesează și cum îi vine.

*

Prin calitatea producției literare și prin suflet, Maupassant ține de familia Sand-Musset,—și este întrucîtva rudă cu Paul de Kock. Versurile lui nu-s decît Musset dat cu vopsea naturalistă. Pentru tinerii burghezi dela 1880, el a fost ceia ce fusese Musset și Sand pentru cele două generații precedente. Maupassant convenea perfect capacității și ambițiilor estetice ale cetitorilor de mijloc care pela 85 aveau douăzeci de ani. A fost un burghez sentimental care iubea, înainte de toate, sensații groase, din acele care fără încunjur se descarcă prin ris sau prin lacrimi. Arta n'a fost pentru dînsul o faptă incomparabilă, și efecte estetice numai rareori a urmărit. Subiecte duioase ori gros humoristice,—la astea ținea el mai mult, și le încadra cu drag în comentarii sentimentale.

Totuși de atîtea ori s'au plîns cetitorii, că acest foarte cetit și universal cetibil autor este prea rece, de o răceală crudă, că ia prea puțin ori de loc parte la soarta figurilor sale. Așa au zis oameni care nu samănă prea mult între dînșii, ca Paul Bourget, Anatole France, Brunetière, Lemaître și atîți alții după dînșii!—Adînci și misterioase sînt uneori motivele judecăților literare... Oricum, aici partidul este mare, și prin urmare puternic.

Paul Zarifopol

Dumnezeire

Pămîntul se surpase deodată dedesupt
Şi Dumnezeu în noapte a coborît în mine,
In trupul meu vremelnic, îndurerat şi rupt,
Ca soarele ce cade din slavă pe ruine.

Şi s'a făcut lumină în noapte, şi-am simţit
Intreg pămîntul putred cum se'nvîrtea departe;
Privirile-în mine tăiau ca un cuţit
Văzduhuri nesfîrşite, albastre şi deşarte.

Şi m'am simţit deodată puternic dar strein
De ce purtam în suflet, de viaţa-mi muritoare,
Şi'n cercul meu de aştri, improvizat divin,
Am plîns ca om cu fruntea plecată peste zare.

Pustiuri fără capăt pluteau în jurul meu,
Şi viaţa mea de-acolo era fără sfîrşit,
Şi m'am simţit atuncea etern nefericit,
Nefericit şi singur ca însuşi Dumnezeu.

Şi am strigat de groaza dumnezeirii mele,
Şi mi-au răspuns departe cu strigăt spaţii goale.
Sclipea doar putregaiul pe cojile de stele
Şi soarele ce singur se prăvălea în vale.

Dar m'am trezit cu timpul. Era aşa de bine
In casa noastră mică şi plină de iubire,
C'am înţeles pe urmă că Dumnezeu în mine
A coborît să aibă un ceas de fericire.

Demostene Botez

Nevinovățiile viclene

(Roman)

VII

Din gura groasă a robinetului, apa curgînd într'o coloană cu suprafața aspră și tulbure, arunca picături rotunde ce se prelingeau leneșe pe pereții netezi ai băii. Apoi, căzînd peste apa ce se adunase, începu să se frămînte spumegînd.

In cămașa de noapte țărănească, cu părul ridicat peste urechi și cu picioarele goale, Sanda semăna a băiat. Se spăla pe dinți în fața oglinzii și subt lumina dimineții care se împrăștia ușoară prin fereastră, urmărind mișcarea periei peste dinții înroșiți de pastă, simțea, privind la chipul ei reflectat de oglindă, o mulțumire vioae. Cu gîtul încordat și cu capul dat pe spate, făcu gargară, schimbînd clocotitul din gîtlej după deschiderea gurii. Dupăce isprăvi, stătu pe gînduri o clipă uitîndu-se la cer și împinse geamurile lăsîndu-le întredeschise. Coloana lichidă bolborosea mereu; Sanda se întoarse și închise robinetul, și apa din bae liniștindu-se treptat, se legăna alene între margini, înverzindu-și adîncimile.

De afară, aripi de vînt rătăcite aduceau frînturi de vorbă. Glasul nehotărît al lui Radu, din grosimi răgușite se ascuțea pe alocurea, subt grindina cuvintelor pripite ale lui Baby.

Sanda în oglindă, își scotea încet cămașa peste cap. Pînza trecîndu-se ușor de trup îi dădu un fior între umeri. Căscă și se întinse. De afară ascultă sosind iar glasuri: se gîndi că ar dori să fie și dînsa cu Radu... sau să fie Radu aci cu dînsa... Din oglindă îi răsări făptura ei subțire și albă, cu sînii abia rotunjiți avînd în vîrfuri cîte un strîmt cerc pigmentat, cu brațele slabe și fragile aninînd cămașa în aer, și un val de sînge îi năvăli în obraji.

Se îndepărtă grăbită, și intră în bae tremurînd și bălăcind. Un răsuflet de vînt făcu să se izbească geamurile. Glasurile sosiră amestecate într'un rîs. Sanda ridica în mîni buretele greu de apă și simțea răcoarea lipindu-i-se pe umărul și brațele umede.

O muscă mare bîzîia pe sus și, speriată, se izbea de tavan într'un zgomot plin: apoi cobora în spirală, pornea cu picioare grăbite, se avînta spre geam, zbîrnîia și se înălța iar.

Sanda fredona un one-step frecînd săpunul de mănușa aspră pentru spălat, și se gîndea la o figură de dans, dînd gîndului o mai mare intensitate prin mișcarea reținută a picioarelor în apă.

Obrazul îi nădușise puțin de căldura băii. Se simțea amorțită, dar graba să se vadă și ea în grădina de unde veneau glasurile, o făcu să scuture lenea. Se sculă în picioare.

Apa i se prelingea de-alungul trupului în șiroae gîdilitoare. Frecîndu-și piciorul cu mănușa spumoasă, se sprijinea cu o mînă de marginea băii, și cu gura întredeschisă fredona înainte. Avea pe gît un guler alb de spumă pe care îl frămînta cu gesturi energice și din care curgea o dîră albă între sîni.

Cînd sfîrși, aruncă mănușa care plescăi greoiu, și se lungi în apa opacă, albăstrită de săpun.

Dela bucătărie venea zgomot sfîrîit de grăsime prăjită. Sandei îi era somn: toate sunetele luau pentru dînsa inflexiuni de glas. In loviturile depărtate ale unui cioplitor de piatră desluși cuvinte.

Eși din bae lăsînd apa să curgă după dînsa, și învelindu-se iute în cearșaful rece, se așeză pe scaun și închise ochii. Din grădină se auzea iar zgomot de guri. Musca se plesnea bîzîind de tavan.

Sanda se simțea moale și nu mai era stăpînă pe gînduri. In treacăt își aduse aminte de romanul pe care nu îl isprăvise, de gîndurile vagi, pe care i le dăduse și de după-amiaza cenușie cu babacarba.

Cînd deschise ochii, soarele pătrunsese prin căscătura ferestrei și se scălda în apa încă puțin legănată, care-i răsfrîngea razele pe zid într'o pată mișcătoare, luminoasă și elastică.

VIII

Noaptea abia prinsese să-și risipească învinețirea pe care se topeau stelele. De după muntele din răsărit, o cunună de lumină slabă de tot începuse să stingă întunericul. Era foarte devreme, și nu se treziseră încă nici păsările nici vîntul.

In odaia copiilor, Baby aprinsese electricitatea. Buimăcit de somn și orbit de lumină, rămase cîtăva vreme cu mîna pe buton. Riri se deșteptase și dînsa și își căuta în grabă papucii de subt pat. Impiedicîndu-se în cămășile lungi de noapte, porniră amîndoi în direcții diferite, ca să trezească și pe ceilalți, care, și dînșii, trebuiau să plece în excursie. Făcură aceasta fără un cuvînt, căci hotărîrea nu o luaseră trezindu-se, ci în ultima convorbire înainte de a adormi, și grija întîrzierii îi urmărise prin tot somnul.

Dupăce sculaseră pe unchiul Pavel și pe Radu, se întîlniră în fața ușii dela odaia Sandei. Dînsa auzi zgomot, deschise ochii, și îi închise îndată speriați de lumina aprinsă pe neașteptate de Baby. Voi să se bucure o ultimă clipă de căldura patului, dar Baby, al cărui caracter răutăcios și vehement era proverbial în familie, găsi aceasta absolut inutil. Interpelînd-o violent, pumnui spinarea sonoră a Sandei care rîdea, și apoi asistă serios și cu brațele încrucișate la sculatul din pat. Dar în curînd Sanda îl repezi, trimețîndu-l să-și ia o batistă pentru guturaiul lui matinal.

In odaia lui găsi pe mama ajutînd pe Riri la îmbrăcat. Privi

cu mulțumire la scaunul de lîngă patul lui, pe care așteptau decusară, nuiaua pentru cal, jambierele de piele, un pahar de buzunar și o șapcă de turist; și suflîndu-și nasul cu o extremă energie, se îndreptă către scaunul pe care se amestecau albiturile cu costumul de călărie.

Din odaia de alături se auzea îmbrăcîndu-se unchiul Pavel; necăjit că nu găsea îndată părți răzlețe din îmbrăcăminte, le apostrofă într'un soliloc amestecat cu tuse. Cînd Marița, fata din casă, îi aduse cana cu apă caldă, o tăcere prelungă întrerupse soliloculMătușa Cecilia trecu grăbită în odaia unchiului Pavel, de unde tocmai eșea Marița, zîmbind intens și netezindu-și șorțul.

Lămpile electrice luminau tot mai galben și mai slab; prin ferestre ziua creștea pe nesimțite. Sanda și cu Radu eșiseră în pridvor să aștepte sosirea țăranului cu caii. Se simțeau zăpăciți, cu gîndurile încîlcite și cuprinși de o vagă sfîrșeală, din cauza sculatului prea devreme și a emoției așteptării. Un cer curat și neted ca o apă liniștită se revărsa peste tăcerea din aerul senin și rece. Din umbra cenușie a dimineții din vale, Sanda și cu Radu priveau la singurul vîrf de munte, cel mai înalt, care se aurea de soare. Peste pădurile depe dealuri se țesea în aer ca o ceață albăstrie și subțire. In curte abia se deslușeau umbrele arborilor. Pe Sanda, pătrunsă de răcoare, o cuprinsese o criză de strănutat. Roșie, între două strănuturi, privea la Radu rîzînd și făcîndu-i semn că iar începe.

Radu, legănat de cal, îi simțea mirosul, și-și vedea în față, pe drumul pustiu, familia risipită pe șeile cailor. Singur țăranul îi rămăsese în urmă. Sanda, care-și alesese calul cel mai bun, conducea expediția, întorcînd capul mereu ca să vorbească cu cei din spate.

Baby și Riri amuțiseră, cufundați adînc în contemplarea cailor de subt ei. Unchiul Pavel strica chibrit după chibrit, încercînd să-și aprindă o țigaretă, în pofida vîntului și a mișcărilor calului. Mătușa Cecilia era preocupată deopotrivă de asperitățile șeii pe care se odihnea, și de merindele din sacii care rămăseseră în urmă, în grija țăranului.

Radu, care abia tîrziu băgase de samă că-i șchioapătă calul, începuse dela o vreme încercări zadarnice ca să înainteze pe lîngă șirul călăreților până la Sanda. Era nerăbdător să-i comunice impresiile lui și curios să le afle pe ale ei. Dar abia întrecuse al doilea cal, și drumul din pădure, urcînd la deal, îi apăru după o cotitură șerpuind prea strîmt pentru doi cai unul lîngă altul.

Prin frunzișul arborilor se întrezărea cîte un petec din cerul foarte albastru, pe care răsărise soarele, și pete de lumină se rotunjeau tremurătoare pe cărare și pe frunzele uscate care înveleau pămîntul.

Cărarea ocoli o stîncă albă cu dungi vinete, proptită în malul prăpăstiei; din loc în loc răsăreau din trupul ei lanțuri de campanule, iar în vîrf, un brad scăldat de soare își încorda rădăcinile. De partea rîpii se făcuse un luminiș, și în treacătul cailor se văzu încă odată șirul de munți, luminat tot, cu umbrele adînci și negre ale văilor, cu povîrnișurile pleșuve ale crestelor verzi, cu pădurile dese care parcă urcau spre piscuri. Un nor, străveziu și lucitor ca de sidef, atîrna pe deasupra șirului de munți.

Un izvor țîșnea dintre pietre, curgea peste drum și se prăvălea în rîpă. Pe drumul care se lărgise, caii se îndesau la apă, în strîgătele călăreților care se temeau să nu-și strivească în înghesuială picioarele unii altora.

Se simțeau cu toții amorțiți și puțin îndurerați. Radu se grăbi să descalice ca să o ajute pe Sanda. Dar ea, care era mai obișnuită cu călăritul, descălecase singură și își scutura rochia de părul calului.

Prin clipoceala continuă a apei, caii se adăpau zgomotos și îndelung. Doi dintr'înșii se urcaseră pe malul din dreapta drumului și, cu gîturile lungite și încordate, pășteau firele rare de iarbă dintre frunzele uscate. Caravana pornise înainte pe jos. Pădurea începuse să-și rărească trunchiurile; coroanele de frunziș nu se mai îmbinau și petece mari de soare luminau drumul.

Radu putea înfine să meargă lîngă Sanda, dar se simțea deziluzionat, că nu avea să-i spue nimic. Ea mergea aproape de tot de el; era mulțumită că se aflau împreună, și nu dorea să afle nici gîndurile lui, nici să i le spună pe ale ei. In treacăt, culca la pămînt cu nuiaua urzicile dela marginea drumului, și pe urmă își dădea iar lovituri ușoare peste picior în tactul mersului. Pentrucă Sandei îi era cald, își scosese pălăria, și dintre părul încîlcit se ivea un colț de ureche. Din cînd în cînd, mersul le devia, trupurile li se atingeau lipindu-se o clipă și, tot de-atîtea ori, amîndoi se dădeau la o parte intimidați. Fără să bage de samă, amîndoi porniseră foarte iute. Drumul urca în serpentină. Radu se oprise să-și lege șiretul dela ghetă, și atunci amîndoi văzură pe ceilalți urmați de cai, urcînd mici, pe urmele lor. Își continuară drumul. Sanda bălăngănindu-și brațul din dreptul lui Radu îi lovi din întîmplare mîna, el privi zîmbind, și continuară să-și izbească mînile una de alta în chip de joc. Dar lovitura mînilor devenea tot mai ușoară, până cînd nu mai fu decît o mîngîiere la răstimpuri egale. Și ca să poată continua distracția, amîndoi de fiecare dată rîdeau exagerat, ca să înșele pe celălalt.

Brazii erau tot mai pipernicițí și vîntul zbîrnîia printre acele lor. Deodată, Sanda și Radu văzură că pădurea se sfîrșește. In fața lor cerul se întindea liber și, pe spinarea muntelui, iarba înaltă și înfiorată de vînt înlocuia frunzele uscate. Cîțiva pași mai departe soarele îi năpădi. După mersul umbros și ascuns prin pădure, deodată zarea se întinse amețitor de largă și de luminoasă. Și Sanda dădu drumul mînii lui Radu, pe care o ținuse între degete. Cerul se boltea peste lanțuri nesfîrșite de munți, care cu cît se depărtau își învinețeau verdele, topindu-se în urmă ca un fum în albastrul văzduhului. Subt dînșii, pădurea cobora până în orășelul din care plecaseră. Casele aliniate regulat imitau o hartă, în care drumul și rîul făceau două panglici subțiri și distincte. Zăpăciți de vîntul neîntrerupt și intens, se așezară în iarba din care se urca țîrîitul greierilor. Buruenile încinse miroseau. Unul cîte unul, ceilalți, care încălecaseră iară, eșiră la lumină din bolta pe care o făceau ultimii arbori ai pădurii.

Adăpostită de o stîncă, fața de masă era întinsă pe jos. Farfuriile și o cutie de sardele din mijloc se înfundau, turtind iarba de subt dînsa. Prinprejur toți se trîntiseră așteptînd mîncarea, pe care mătușa Cecilia și cu Sanda o făceau să apară pe încetul din jurnale și din șervete. Rumeneala puilor fripți se învecina cu feliile de pîine, cu cilindrul de scoarță de brad în care se ascundea brînza printre farfurii și furculițe. Paharele sticleau în soare. Cu toate că le era

foame, puiul rupt cu degetele și noutatea felului acestuia de-a mînca, îi mulțumea mai mult pe Baby și pe Riri decît mîncarea însăși. Doar mătușa Cecilia nu căuta să se bucure de nimica, fiind preocupată mereu să servească pe ceilalți. Vinul gîlgîind străveziu din gîtul sticlei umplea paharele, în care se întuneca. Unchiul Pavel își ștergea cu grijă briceagul de munte pe un șervet. Sandei îi era sete; pentrucă nu erau destule pahare, ceru lui Radu pe al lui. El voi să-l clătească, dar Sanda i-l luă din mîini în grabă și bău vinul care se afla pe fund, privind prin transparența paharului la Radu. Vîntul gonea fîșîind prin iarbă jurnalele în care fusese învelită mîncarea.

Pe cînd ceilalți se culcaseră să-și facă digestia și-și acoperiseră fețele de soare, Baby, cu șapca lui de turist în mînă, urmărea un fluture. Fluturile scăpa mereu, iar Baby își schimba într'una tactica, căutînd să-l prindă cînd cu viclenie și umblînd în vîrful picioarelor, cînd repezindu-se după dînsul și vrînd să-l bage în șapcă din zbor. Riri prindea prin iarbă lăcuste mici și identice, la care le dădea drumul imediat ce acestea începeau să-i gîdile vîrful degetelor cu labele aspre.

Radu vedea de subt întunericul pălăriei care-i adăpostea obrazul, un colț din lumina de afară și pe Sanda culcată. Iarba înaltă o ascundea puțin: ținea într'o mînă adusă lîngă gură un fir de iarbă, pe care-l mușca trecîndu-l printre dinți; își mișca picioarele din cînd în cînd, și respirația îi urca și-i cobora ușor bluza albă. În spatele lui erau caii și-i auzea rupînd iarba și măcinînd-o sonor în gură. Unchiul Pavel fuma o țigaretă. Sanda, privind cu ochii întredeschiși pămîntul de subt iarbă, se mira de mulțimea gîngăniilor, care alunecau repede printre rădăcinile firelor sau urcau cu grijă înspre vîrfurile lor. O gîdilitură grabnică îi trecu peste ceafă și Sanda strivi insecta între palmă și gît. Pe urmă se sculă în picioare, și ca să nu deștepte pe ceilalți se duse lîngă Radu, pleclndu-se îi ridică pălăria de pe obraz și-i făcu semn să vie să se plimbe.

Sanda și Radu culegeau flori într'un buchet. Unele aveau ciorchine vișinii și grele; altele se umflau în clopote vinete și învoalte; cîte unele, zmulse, își risipeau îndată petalele albastre și ușoare; altele păreau pufuri de aur sau de rugină. Multe aveau mirosuri dulci și grele sau acre și subțiri; și miroseau a iarbă, a piatră arsă de soare și a pămînt.

Pe un mal împănat cu bolovani, creșteau într'o cunună garoafe albe de munte. Sanda voi să se urce să le culeagă, dar Radu o opri, și încredințîndu-i bicîușca începu să se cațere din piatră în piatră. Ajuns sus, privi la Sanda triumfător. Ea se uita la el umbrindu-și ochii cu buchetul și ținînd în cealaltă mînă amîndouă biciuștile. Radu culegea firele subțiri înflorite în vîrf ca de o spumă albă și parfumată. Pe urmă, începu să coboare cu grijă printre bolovani, pe povîrnișul de argilă uscată. Deodată un bolovan îi cedă subt picior și Radu se prăvăli. Cînd ajunse jos, precedat și întovărășit de pietrele pe care le luă cu dînsul căzînd, ținea încă într'o mînă ridicată mănunchiul de garoafe terfelit prin țărînă și de nerecunoscut, iar în cealaltă zdrelită se sprijinea. Sanda, care se dăduse prudentă la oparte de frica ploii de pietre, se apropiase acum îngrijată de dînsul, vroind să-l ajute să se scoale. Dar Radu se ridică atît de iute că fu și el mirat. Zîmbi Sandei năucit, îi dădu garoafele care nu mai aveau nici o valoare și începu să-și scuture hainele. Ea potrivindu-i gulerul surtucului îl întrebă:

— Te-ai lovit"? Și Radu, căruia îi tremurau genunchii, răspunse „Nu", fără să știe exact dacă spune o minciună sau un adevăr. Apoi porniră liniștiți înapoi. Pe Radu îl ustura palma julită, și amîndoi simțeau că între dînșii crescuse o intimitate neașteptată.

Întoarcerea era tăcută. În mirosul de mușchi și de brad al pădurii, peste care bătuse soarele ziua întreagă, se simțea coborîrea înceată a asfințitului.

Cînd ajunseră la luminiș, Sanda și cu Radu care umblau tot pe jos singuri, văzură iarăși lanțul de creste, de după care soarele apus împrăștia pe cer un evantai deschis de fâșii luminoase. Munții întunecați păreau că-și pierduseră adîncimea și semănau a fi tăiați într'o tablă de tuciu.

Sandei îi ardeau obrajii. Întorcîndu-se deodată către Radu lîngă care sta pe piatră, îi apucă binișor mîna și i-o lipi de obrazul ei.

„Uite ce fierbinte sînt!". Apoi i-o coborî iarăși și urmă să-i frămînte degetul cel mic între degetele ei, pe cînd Radu privea zîmbind și fix la cele două mîini împletite în joc.

În curînd se auzi dinspre deal pasul cailor pe pietre.

IX

Baby se sculase de dimineață cu ideia fixă să viziteze chiar în aceeaș zi podul casei. Sarcina lui era grea, fiindcă nu era deajuns că interesase la această expediție pe ceilalți copii, ci mai trebuia să înduplece pe mama. Deaceia o urmări toată dimineața din cămară în bucătărie și înapoi, cerînd mereu același lucru pe tonuri diferite, cînd rugătoare și plîngăcioase, cînd răzgîiate și violente. Abia după masă, cînd se culcase unchiul Pavel, mătușa Cecilia, cu aceiaș indiferență cu care ascultase doleanțele lui Baby, încredință Sandei cheia grea dela pod.

În atenția generală Sanda descuia ușa podului. Cheia se întoarse de două ori în broască scîrțîind anevoe și ruginit, și ușa scînci deschizîndu-se în întunericul dinăuntru.

Pașii năvălitori și pripiți pe scara de lemn uscat tulburară liniștea caldă și prăfuită.

Încăperea pe care Baby și-o închipuise imensă, era destul de mică. Prin ferestrele așezate sus și care dădeau pe acoperiș, intra o lumină slabă și murdară peste mirosul vechiturilor. Praful gros dădea tuturor lucrurilor din pod nuanța podelii. Maldăre de gazete vechi și îngălbinite, fotoliuri și canapele schiloade și desfundate, cufere jerpelite se înșirau sau se îngrămădeau unele peste altele de-alungul zidurilor.

Erau cu toții tăcuți și stăteau grupați în mijlocul încăperii, neștiind unde să scotocească mai întâiu și zăpăciți de-așa bogăție de mister. Baby se așeză pe zdrențele roșii ale unui fotel, dar un nor de praf îl făcu să se scoale, pe cînd fundul pantalonilor îi păstra un cerc alburiu ce-și completa rotunzimea pe marginea surtucului.

Un cal de lemn rînjea ca și în prima copilărie a lui Baby, în ciuda cozii și a coamei care lipseau cu desăvîrșire. Riri, rezimată de dînsul, îl legăna alene, uitînd orice dorință de explorație. Sanda și cu Baby răsfoiau un maldăr de gazete vechi, alegînd pe cele

ilustrate. Radu, care nu fusese invitat la această selecție se simțea parcă lovit în drepturile lui, necăjit pe Sanda, care preferase ajutorul inferior al lui Baby. Și fiindcă nu avea ocazie să vorbească Sandei, găsea mereu în minte subiecte de conversație importante pentru amîndoi. Neștiind ce să facă, începu să caute prin dulapul de lîngă dînsul, care căsca lipsit de amîndouă ușile. Ghetele vechi se amestecau desperechiate cu rufe zdrențuite. Intr'una din ghete găsi un briceag cu prăseaua de corn intactă și cu amîndouă limbile rupte.

Printr'o crăpătură dintre două scînduri din perete se vedea o fâșie de cer albastru, de pădure și de curte. Lucrul o încînta atît de mult pe Riri, încît își lipise obrazul și amîndouă palmele de lemnul murdar, uscat și mirositor. — „Ce faci acolo?“ o întrerupse Sanda. Riri își întoarse fața rămînînd rezimată numai în palme, răspunse succint și distrat: „Uite, se vede“, și-și reluă pozițiunea dinainte.

Sanda închise revista veche de mode în care privea de cîtva timp. Intr'însa, deschisă la întîmplare, văzuse o cucoană cu un simbol de nas între ochii prea mari și gura prea mică din obrazul impasibil subt pălăria verde, imensă și înclinată, pe care se adăposteau diverse specii de păsări smaragdine. Rochia foarte lungă, umflînd sau subțiind subt stofa vert-olive formele cucoanei, sfîrșea într'o trenă cu falduri rigide. Două vîrfuri ascuțite de ghete se arătau la întîmplare de subt rochie. Sandei îi reamintise eroina din romanul neisprăvit. O vedea pe Riri tot în contemplație, și dînd la o parte vraful răsturnat de gazete, se duse împreună cu Baby la dînsa. Pe rînd priviră prin crăpătură lumina mare de-afară, pe care Sanda care avea nasul îmbîcsit de praf, o dorea. O rîndunică, repezîndu-și zborul pe lîngă casă, trecu într'o clipă aproape de tot de privirea lui Riri, care se dete înapoi de frică să nu-i dea în ochi.

Radu, deși nu mai știa exact motivele ce-l făceau să fie supărat pe Sanda, rămăsese totuși îmbufnat la dulapul lui. In fundul unui raft descoperise printre rufe un album îmbrăcat într'un carton roș, care odată imitase pielea. Il deschise fără interes; fotografiile demodate îl întristau. Se mira de urîțenia tuturor oamenilor de pe vremea aceia. Pe mulți nu-i cunoștea, pe alții îi știa din nume doar. Intorcînd o pagină află pe unul din cei doi bunici ai lui, pe acela care, după spusele mamei, murise la băi în străinătate. Apoi îi defilară subt ochi cîțiva ofițeri mustăcioși și severi, și o serie de domni necunoscuți în redingote, cu pantalonii umflați și cu cravate masive, cu priviri duioase subt sprîncenile încruntate. Mătușa Cecilia și unchiul Pavel se aflau reprezentați la diverse epoce ale vieții lor. Cea mai interesantă fotografie i se păru lui Radu acea dela cununie, în care mătușa Cecilia albă toată, cu un buchet într'o mînă, ținea cu cealaltă brațul unchiului Pavel; îi zîmbea de profil pe cînd dînsul, în frac, o contempla grav. Ultimele pagini ale albumului erau goale. Radu le răsfoi în pripă și deodată, în ultima foaie, mai găsi o fotografie stingheră. O privi grăbit și atent, și chemă îndată cu glas nerăbdător pe Sanda. Dînsa lăsă pe Baby și pe Riri, care se încurcaseră la socoteală și nu mai știau cine avea dreptul de rîndul acesta să privească prin crăpătură, și urmă chemării. El, fără să zică o vorbă, îi arătă triumfător descoperirea. Fotografia pe un fond de mare și de nisip întruchipa pe Radu și pe Sanda în mijlocul unui grup indiferent. Amîndoi se schimbaseră în ultimii trei ani: Radu purta în fotografie un costum de marinar cu pantalonii scurți, avea picioarele goale ca și Sanda, și amîndoi țineau în cîte o mînă plase de prins

pești. El era slab de tot, cu capul mic și tuns la piele; pe cînd ea, cu obrazul contractat de lumina soarelui, îmbrăcată într'o rochiță scurtă, se ținea drept pe picioarele strîmbe și slabe.

Aceste din urmă detalii o indispuseră pe Sanda. Se știa acum superioară cu mult fostei ei arătări, și făcea răspunzător pe Radu de reminiscența trezită prin poza vicleană. Dealtfel își simțea mîinile prăfuite, uscate și fierbinți, și vroia să și le spele. Dupăce privise în treacăt și fără nici un cuvînt fotografia, îl trase pe Radu de mînecă, și interpelînd toată compania, o îndemnă la plecare. Riri admise propunerea, pe cînd Baby, dintr'un sentiment de solidaritate, se uita la Radu, pe care îl simțea ostil deciziei Sandei, și aștepta. Amărăciunea care dospea în sufletul lui Radu i se înodă în gîtlej. I se părea că prin chemarea lui de adineaori, o ertase pe Sanda pentru neglijența cu care îl tratase și răceala ei, față de actul acesta mărinimos, îl revolta. Nici nu punea la îndoială că Sanda îi pricepuse din atitudine sentimentele și intențiile. Și deaceia răspunse răspicat: „Eu rămîn!“ Sanda insistă cu un aer de inocență ironică și ca să-l convingă îi atinse brațul. Dar Radu se smunci și-și ascunse obrazul întorcîndu-l înspre dulap. Nu răspunse nimic, fiindcă muncea să-și înghită nodul din gît, care amenința să izbucnească. Sanda rămase o clipă nedumerită și răspunse în urmă cu un rîs silit, dar batjocoritor și amar. Și rîzînd încă, îl părăsi pe Radu, însoțită de Riri care i se agăța de cordon. Baby le urma la distanță, căci cu toată dorința de a lua partea lui Radu, îi găsea mizantropia prea pronunțată pentruca să-i rămînă tovarăș.

Radu, care suportase stoic rîsul Sandei, privind atent și grav la un petec de cămașă din dulap, simți că orice stăpînire de sine se sfîrșea, cînd ușa podului izbindu-se îl închise în singurătate și tăcere.

Roșu la față, cu ochii scînteetori dar plini de lacrimi, începu să se plimbe din colț în colț. Trecînd pe lîngă vraful de gazete răsfoite de Sanda, avu intenția dela distanță să-i facă vurză cu piciorul, dar îi lipsi curajul și-l fulgeră numai cu o privire iritată. Pe deoparte un necaz aprig înlocuise orice alt sentiment din cîte avusese pentru Sanda; pe dealta se simțea neliniștit fiindcă găsea ultimul lui gest prea violent și nu știa ce atitudine va trebui să ia revăzînd-o. Necazul lui tulbure se limpezi cu încetul, transformîndu-se într'o discuție, în care Sanda umilită capitula fără condiții.

Privea trist și amărît o pînză de păianjen, părăsită de stăpîn și împovărată de praf, aninată de două bîrne.

De afară auzi pași scîrțîind pe pietrișul grădinii și, amintindu-și de crăpătura dintre scînduri, se duse într'acolo și privi.

Pe marginea albiei dela cișmea se așezase Sanda. Avea obrazul pogomorît și ochii îngrijați, precum constată Radu cînd ea ridică privirea adîncită în albie ca s'o arunce spre pod, crezîndu-se neobservată.

Radu se repezi către scară. Coborînd treptele o ertă pe Sanda pentru a doua oară în aceiași zi.

X

Ziua fierbinte izbucnise către asfințit într'o furtună desfrînată care gonise lumea adunată în pridvor. In timpul mesei furtuna se liniștise, și acum prundișul abia mai șoptea subt picături. Ploaia se cernea ușor prin frunzișul arborilor zbîrliți în foșnet de vînt.

Din odaia din fund se auzeau glasurile copiilor. Riri, bolnavă

de amigdalită, juca în pat cărți cu Baby. În sofragerie unchiul Pavel sta de vorbă cu doctorul, chemat pentru Riri și rămas la masă din pricina furtunii.

În salon era întuneric, și doar lumina electrică din sofragerie făcea o pată mare, în formă de trapez, pe covorul din fața ușii. Sanda și cu Radu stăteau rezimați pe coate în pervazul ferestrii deschise, prin care mirosuri grase, trezite din pămîntul umed, năpădeau minate de vîntul pătrunzător și subțire. Umezeala de afară se țesea luminoasă și rotundă în jurul globului electric din fața casei.

Amîndoi tăceau. Radu, cu capul apăsat în mîini, privea la Sanda prin întunericul albăstrit. Ea plictisită de tăcerea lui, îl împingea din cînd în cînd cu cotul. Radu îi zîmbea atunci și risca anevoe cîteva cuvinte, care îl speriau sunînd în liniștea de afară. Avea glasul răgușit, și-și simțea gura uscată și obrajii aprinși. Sanda căsca des și fălcile îi trosneau. Un sentiment vag de așteptare o neliniștea. Își trecea prin minte peripețiile dela venirea lui Radu încoace, și-și dădea seama că se așteptase să petreacă mult mai bine în tovărășia lui, fără să știe exact dece. Căci dorințele Sandei îi erau tot atît de neprecise ca și linia sînilor și deaceia începu să tragă cu dinții ușor de colțul gulerului.

Ploaia încetase. Dintre norii greoi și cîlțoși, o fîșie de cer adînc de limpede și cu stele ascuțite, se ivise. În aerul înviorat, zgomotele dela gară se prelungeau într'un huruit continuu, pe cînd o pasăre fără adăpost ciripea amețitor. O pisică albă trecu cu grijă prin iarba udă și se cățără de gard. Din sofragerie soseau glasurile tihnite ale conversației dintre unchiul Pavel și doctor, amestecate pe alocurea cu gîlgîitul unei sticle. Radu amorțit se'ntinse și pe urmă se rezimă iarăși în coate.

Sanda se desprinse de pervaz și zise foarte încet: „Hai să ne plimbăm puțin în pridvor". Porniră amîndoi... „că nu mai plouă" complectă dînsa; și Radu primi fără nici o obiecție, căci i se deșteptase nădejdea, că în întunericul binevoitor va avea îndrăzneala unei fraze, sau cel puțin al unui gest decisiv.

Pe lespezile pridvorului pașii sunau egali. La început amîndoi fură veseli fără să știe dece; se simțeau ușurați, cași cum ar fi amînat o decizie gravă și grea de consecințe.

Din edera care se agăța, înălțîndu-se de stîlpul din capătul pridvorului, vîntul scutură o picătură și o asvîrli pe obrazul Sandei. Ea o șterse repede cu mîna, rîzînd prea tare și prea scurt. Pașii își continuau mereu monoton, și aceiași nerăbdare amorțitoare începea iarăși să le apese pe piept. Radu își ținea amîndouă mîinile în buzunarele surtucului. Sanda îl apucase de braț și el simți deodată mîna ei care i se strecurase în buzunar atingîndu-se de a lui. Și strîngîndu-i-o, Sanda-i explică tot foarte încet: „Mi-e frig". Pe Radu îl cuprinsese o înduioșare nemotivată pentru mîna care îi gîdila în palmă. Se gîndea foarte intens la forma mînii, la unghiile puțin murdare, la pielea arsă de soare și la contactul buzelor lui cu dînsa. Fiecare dintr'înșii simțea căldura celuilalt pătrunzîndu-l. Radu, reținîndu-și răsuflarea, scoase mîna liberă din buzunar, și începu să mîngîie brațul Sandei lipit de-al lui, puțin deasupra încheeturii mînii. Dar n'avu îndrăzneala să lase gestului importanța și sensul inițial, și cu o voce cît putea mai indiferentă rosti pripit: „Mi se pare că se drege vremea". Sanda nu răspunse; primea mîngîierea cu docilitate și fără mirare.

Cerul se limpezise aproape de tot. Vîntul crescuse în suflări largi și dese, vîjîind tragic printre brazii negri și scuturînd fiecare

dată o ploae de stropi grei dintr'înșii. Sanda și Radu simțeau cum îi izbea în obraz și cum li se pierdea în păr. Mîngîiatul se întinsese peste cot, și amîndurora li se părea că importanța aventurii lor nocturne din pridvor era sporită prin decorul patetic și solemn. Amîndoi erau pătrunși de o întristare nedeslușită. Radu era nemulțumit de mîngîiere, pe care o continua fără să-i găsească vre-o variantă și-ar fi încetat, dacă nu l-ar fi împiedecat teama de a rupe firul început. Sanda era mai liniștită, fiindcă mîngîierea îi făcea plăcere și fiindcă gînduri foarte vii de alte mulțumiri îi înlocuiau necontenit realitatea.

Trecînd pe lîngă geamul care da în salon, văzură printr'însul pînă în sofrageria luminată. Unchiul Pavel se sculase în picioare și înainta spre ușa salonului. Radu și cu Sanda, într'o intenție comună, se grăbiră către intrare.

Crinii din vasul depe masa din salon își risipeau mirosul pînă la fereastra deschisă, unde se amesteca cu aerul rece de afară. Sanda și Radu își reluaseră vechile poziții din pervaz.

Glasurile din sofragerie continuau. Unchiul Pavel, care destupase o sticlă, reluă conversația dupăce scosese dopul cu un zgomot scurt și înfundat:

— Scarlatina, la țară mai cu samă...

Sanda se apropiase mai tare de Radu și-i deslușea respirația adîncă și grăbită. Pe dînsul îl covîrșise un dîrdîit slab și mîinile îi erau reci și umede. Sanda oftă.

— Îmi aduc aminte cînd am avut-o — m'au adus în căruță... răcisem pe drum".

Sanda se gîndea ca prin vis la zilele ei de boală din iarnă, la slăbiciunea care urmase, la bărbierul care-i tăiase părul cu foarfecele sonore și reci... îi vîjîiau urechile și-și simțea picioarele moi.

Lampa din stradă, trezită de un nechez de vînt, se zbuciumă și scîrțîi îndelung și trist.

Doctorul se sculase să plece. Trecu, călăuzit de unchiul Pavel, pe lîngă copii, fără să-i vadă; își luă rămas bun și ușa se'nchise cu zgomot. Apoi i se auziră pașii pe drumul de noroiu lipicios; la colțul străzii un cîine lătră după dînsul.

Sanda și cu Radu priveau în întuneric. Obosiți de impresii, renunțaseră să se mai ocupe unul de altul.

Cînd unchiul Pavel sosi pe la spate binișor, și-i chemă la culcare, amîndoi tresăriră ca surprinși asupra unei fapte rele.

Radu, în patul alb din mijlocul întunericului odăii își frămînta trupul neastîmpărat de zbuciumul sufletului. Se gîndea că pierduse o ocazie poate unică să spue Sandei ceiace își pregătea demult. Tăcerea lui stîngace din toată sara aceia, îi amăra amintirea brațului Sandei, pe care-l mîngîiase și a mînii care se adăpostise lîngă a lui. Cuvintele i se îmbulzeau acum în minte, stăruitoare și expresive: aducîndu-și aminte de „bună-sara" spusă în pripă și pe un ton indiferent, se crispa tot și strîngea cu necaz pleoapele. Ar fi vrut să se scoale din pat, să meargă la Sanda și să-i spue tot ce avea pe suflet, ca să scape de grijă. Dar se simțea neputincios și, de cîte ori necazul îl zugruma, se opintea violent făcînd să pîlngă subt el somiera.

Afară vîntul, care gonise ultimele petice de nouri, se zbătea fără preget subt tremuratul stelelor.

Radu, între cearșafurile albe și mototolite, nu-și găsea liniște...

Cotoi, pe acoperiș, miorlăiau ademenitori cu glasul lor jalnic și burlesc.

XI

Lui Riri nu-i era somn. Culcată pe o coastă în pat, sta cu ochii mari deschiși, privind pe fereastră, a cărei perdea uitase să o scoboare mama. Simțea că frigurile amigdalitei crescuseră iarăși. Pe cerul de noapte luminoasă cu stele stinse pe jumătate, se'nșirau norii albi, subțiri și înalți. Lui Riri îi aduseră aminte de supa cu tăiței mîncată în sara aceia. Globul electric din fața casei împreună cu ceața străvezie și luminoasă din juru-i se legăna încet pe fondul negru al unui petec păduros de munte. Pe Riri o înăbușea căldura dintre cearșafurile care-i păreau grele. Le dădu la oparte, desvelindu-și picioarele scurte și grase cu degetele agitate de enervare, și burta umflată de copil. Vedea mușcatele pe firida pridvorului încremenite în lumina spălăcită și asculta clopotele dela biserica îndepărtată prelungindu-se adînci. Frigurile o zguduiau și se acoperi iarăși cu cearșafurile și cu plapăma. Patul lui Baby făcea o pată albă în întuneric. In mintea înfrigurată a lui Riri pata lua înțelesuri diverse, semănînd cînd cu un cerșetor care întinde mîna, cînd un animal din cartea cu poze, cînd cu un Baby mare și cu barbă. Odaia întreagă se odihnea într'o liniște mohorîtă. Riri se simțea singură și foarte trează; îi era necaz pe respirația liniștită și indiferentă a lui Baby, și se gîndea cu groază că poate n'avea să adoarmă de loc noaptea asta. Nu veghiase niciodată o noapte întreagă; dar, nedormită, și-o închipuia nesfîrșit de lungă. I se părea ciudat că mîne avea să fie iar zi, că dînsa avea să rîdă și să vorbească tare și că mama avea să-i pue termometrul diminența.

Din odaia Sandei, cu ușa deschisă în aceia a copiilor, Riri auzi deodată plapăma dată la oparte și patul gemînd, cum Sanda se dădea jos din el. Apoi zgomote cunoscute și familiare lui Riri urmară, și dînsa oftă ușurată, știind că încă cineva era treaz în noapte. Pe urmă desluși din sunete mișcările Sandei care se întorcea în pat și nu se astîmpăra într'însul.

Sanda-și făcuse căpătăiu din brațul rece, simțind pe dînsul suflarea ei caldă și umedă. Cu cealaltă mînă își urmărea conturul picioarelor pe plapăma de lînă ce-i gîdila palma. Ținea ochii închiși, dar îi simțea strălucitori subt pleoape. Iși repeta de-a multa oară scena pe care o dorea între dînsa și Radu și astăseară îi găsea amplificări importante. Fără să știe de ce, i se părea că plimbarea în pridvor din sara aceia îi lărgise îndrăzneala imaginației. Pregătindu-se de culcare, se întrerupsese de mai multe ori din dezbrăcat, ca să privească cu insistență și cu zîmbet brațul ce fusese mîngîiat. In scena închipuită între dînsa și Radu detaliul acesta trebuia să aibă un rol important, cu toate că Sanda nu știa bine unde avea să-i introducă.

Din conversație șoptea în minte partea ei, iar răspunsurile le ghicea încă în ultimele cuvinte ale întrebărilor. Gîndurile i se învălmășeau; unele, abia începute, se opreau asupra unui cuvînt, pe cînd altele le luau locul trecătoare și grăbite. Sanda le înțelegea tîlcul în mișcări vagi și mulțumite ale trupului. O flacără ușoară de înduioșare, care îi gîdila pieptul, i se urca uneori pînă'n ochi umezindu-i. Și Sanda simțea o dorință mare de sinceritate față de Radu, fără ca să știe însă exact ce anume ar putea să-i mărturisească.

Intorcîndu-se în pat, se imobiliză cu fața în jos și îngropată în perna pe care o strîngea cu brațele de piept. Gîndurile începură să i se precizeze în imagini. Se plimba cu Radu pe cîmpii frămîntate de vînt, cu zări netede și mereu schimbătoare, privind pe furiș în ochii lui larg deschiși. Dela o vreme replicele lui Radu deveniră tot mai rare, și Sanda-i vorbea mereu, întreruptă doar de cîte un „da" sau un „nu" zăpăcit. Se aplecă să zmulgă o floare; tulpina trăgea rădăcinile după dînsa și Radu tăie fibrele pămîntoase cu briceagul.

Sanda căscă și se'ntinse în patul care trosni. Simțea că somnul o îngloda subt pleoape.

Apoi Radu vorbi: în linii vagi și goale începură să se desemneze perioade lungi, și atenția Sandei alunecă pe deasupra lor, fără să insiste. Știa doar că vorbele lui Radu, pe care nu le deslușea, aveau un sens grav, esențial și mulțumitor pentru dînsa. Și totul se sfîrșea cu un gest lăuntric larg și nepriceput.

Țesutul imaginilor i se destrămă dintr'odată, și cîteva clipe nu auzi decît un huruit ritmat ca un zgomot de fabrică din care desluși, în perna în care își înfundase capul, șchiopătatul sîngelui în tîmple.

Reîncepu să plămădească aventura închipuită, dar gîndurile nu mai ascultau de mintea leneșă. Fîșii de imagini și de sentimente se îmbinau incoherente. Radu începea să se confunde cu unchiul Pavel, cu țăranul care adusese caii pentru excursie și cu alte persoane pe care Sanda nu le mai putea recunoaște bine. I se păru că pietrele unui joc de construcție se năruiau fără sfîrșit. Văzu deodată harta Europei ca în cartea de geografie, cu mările albastre și uscatul galben. Marea Neagră creștea mereu rozînd uscatul vertiginos de iute fără să-l poată însă înghiți cu totul. O zvîcnitură violentă o zgudui și într'o clipă mătură viziunea obsedantă. Ii amorțise un picior și mișcîndu-l, înțepături dese și mărunte începură să-i treacă în valuri printr'însul.

Cu ochii deschiși Sanda ascultă, buimăcită, respirația copiilor și zgomotele rare și șterse ale nopții. Cînd plecă iar pleoapele, imagini sclipitoare și imobile se alternară subt dînsele. Prin ușa închisă auzea glasurile înăbușite și supărate ale unchiului Pavel și mătușii Cecilia și, fără să le asculte, desprinde dintr'însele numele Mariței care reveni de cîteva ori.

Sanda își simțea umărul gol rece, dar nu mai avea voința să tragă plapăma peste dînsul. Și adormi privind în depărtare un brad umed parcă subt lumina orbitoare a soarelui.

L. I. Caragiale și I. Gherea

(Urmează)

Teoria Revoluţiei: G. Sorel

> Ce vreţi să răspund inteligenţelor limitate—Fourier ar spune simpliste—fanatice de unitate în logică, în metafizică şi în politică, neputincioase de a pricepe această propoziţie totuşi foarte simplă: că lumea morală caşi lumea fizică e clădită pe o pluralitate de elemente ireductibile şi antagoniste, şi că din izbitura acestor elemente e.so viaţa şi mişcarea universului. Ei din contra explică natura, societatea, istoria, ca un silogism. Fac să iasă totul din *„unul"* ca în vechile mitologii, şi cînd li se aşterne în faţă mulţimea de evenimente nedefinite, inconciliabile şi incoercibile care distrug cosmogoniile lor unitare, te acuză de politeism şi susţin că tu însuţi te contrazici.
>
> *Proudhon.* Th. de la Propriété pag. 212

În vremurile înfrigurate şi turburi în care trăim, poate că o nouă teorie a revoluţiei sociale nu ar avea nevoe de expunere. Dar în domeniul gîndirii nu există limită, şi de altminteri nu speculaţiunile abstracte stîrnesc mişcările sociale. Pentruca astfel de mişcări să se producă, este nevoe, de două condiţiuni: mai întâiu, de o bază economică rău aşezată, şi în al doilea rînd, de o serie de factori psihologici (imagini plastice), înzestraţi cu o forţă motrice considerabilă care ajunge să grupeze aproape totalitatea forţelor răslete, latente sau chiar virtuale. Tocmai cu studiul acestor imagini motrice (de apropiat cu ideile-forţe a lui Fouillée) se ocupă prezenta recenzie.

Personalitatea autorului pe care-l studiem oferă un deosebit interes. Dela Proudhon până azi, Franţa nu a avut un cugetător în domeniul socialo-filozofic mai interesant ca George Sorel.

Înrudit cu istoricul Albert Sorel, fost elev al şcoalei Politechnice, azi inginer în retragere, el n'a început să scrie decît destul de tîrziu. Una din lucrările sale a apărut în prima revistă socialistă marxistă pe care regretatul meu prieten Gheorghe Diamandi a fondat-o la Paris în anul 1893, sub numele de «L'Ere Nouvelle». A continuat să scrie mai tîrziu, cînd «L'Ere Nouvelle» dispăruse, la revista «Le Devenir Social» şi mai apoi la «Le mouvement socialiste» unde a colaborat tot

timpul cît tendinţa acestei reviste a fost mai mult doctrinară, sfîrşind prin a se retrage din momentul ce direcţia revistei a arătat oarecare tendinţe spre politicianism.

Fire foarte independentă, G. Sorel a fost mult timp un izolat, împrejurul căruia s'a făcut un fel de tăcere voită. Era mai apreciat în Italia decît în patria lui. Dar cu multă perseverenţă a continuat să publice în mod sistematic lucrări din ce în ce mai interesante şi a isprăvit prin a se impune graţie originalităţii ideilor sale. In special opera lui de căpetenie „Réflexions sur la Violence" l-a clasat ca unul din cugetătorii cei mai reprezentativi din epoca actuală. Mai toate lucrările sale au apărut înainte de războiu în perioada dela 1894—1914. In ultimul timp, după războiu, a publicat cartea „Matériaux d'une théorie du proletariat" care nu este decît o colecţie de diferite articole apărute anterior.

G. Sorel e un om de o vastă cultură, atacînd violent şi făţiş diferite personalităţi dintre oamenii clasaţi ca oameni mari, cum de exemplu: Anatole France, sau politiciani socialişti de mîna întâiu ca: Jaurès, Viviani, Wandervelde, etc.,—atacuri care explică oarecum tăcerea păstrată împrejurul unui luptător aşa de temut, înarmat cu un condeiu atît de aprig.

Celace poate a mai contribuit la menţinerea lui puţin în umbră, e şi greutatea stilului său. Ideile abstracte pe care le dă la lumină, formidabila lui eruditiune, adevăratul abuz de note în josul paginii, note deseori de un interes capital, care evocă alte noţiuni decît cele expuse pe pagină, toate acestea fac din cetirea operilor lui Sorel, o operaţie destul de anevoioasă.

Pentru a expune ideile lui Sorel pe cît se poate mai exact, am urmat deseori textul lui aproape vorbă cu vorbă.

Printr'un fel de anticipaţie genială, Sorel a avut încă din 1900 viziunea revoluţiei sociale sindicaliste. Această intuiţie a revoluţiei o datora perfectei cunoştinţe a situaţiunii economice şi politice din Europa occidentală, la finele secolului trecut. Celace-l îndreptăţeşte să ajungă la concluzia că societatea actuală trebue schimbată, este următorul citat: «regimul actual nu poate dura, pentrucă nu rezistă la o critică serioasă bazată pe consideraţiuni relative la frumos, la bine şi la adevăr» (criteriul metafizic). Dar cum nu se găseşte în societatea capitalistă nici o forţă capabilă de a dărîma acest capitalism, în afară de cele conţinute în lumea lucrătorilor, forţe puse prin marea industrie în conflict continuu cu forţa patronală, raţiunea cere ca masa lucrătoare să formeze o entitate capabilă de a executa ceiace critica a condamnat. Schimbarea socială nu va putea avea caracterul absolut cerut de raţiune, dacă clasa revoluţionară nu va avea calităţi superioare care îi vor da o constituţie mult mai perfectă decît aceia a oricărei clase cunoscute până azi. Conducătorii socialişti recunoscînd că este mai presus de puterile lor realizarea unei reforme morale atît de adîncă, de misterioasă şi de nouă, se mulţumesc a orga-

niza partide politice proletare (lucru uşor de făcut); restul, îşi zic ei, va veni mai tîrziu, la ceasul potrivit, prin jocul natural al inteligenţelor, cînd politicianii vor explica alegătorilor lor legile desvoltării istorice.» *

Deşi a prevăzut-o, a anunţat-o şi a chemat-o, revoluţia socială nu s'a produs conform prezicerilor sale. Revoluţia s'a făcut, dar nu a fost sindicalistă, ci militară, şi ea a avut loc în Statul ** cel mai retrograd politiceşte, cu o situaţie industrială din cele mai puţin organizate, mult departe de sindicalismul lucrătorilor calificaţi şi superiori moraliceşte pe care-l prevedea Sorel. ***

De aceia i se pot aplica cuvintele pe care el însuşi le-a rostit asupra lui Karl Marx, că cele mai mari genii cînd vreau să facă preziceri de viitor, se înşală. Evenimentele nu decurg

---

* Mater. p. Théorie Prol. p. 38.

** Ceiace a favorizat izbucnirea Revoluţiunei ruse, este poate existenţa unui „mit" (vezi mai jos) în care tot poporul Rus credea. Este vorba de credinţa pe care o împărtăşeau toţi Ruşi—dela panslaviştii reacţionari, până la revoluţionarii cei mai roşii — că Rusia este ţara aleasă, sarea pămîntului—că prin faptul că sînt Ruşi, sînt superiori moraliceşte tuturor popoarelor Europene. Dostoiewski e foarte interesant de studiat din acest punct de vedere.

*** Schimbarea actualei societăţi capitaliste pare de altminteri evidentă pentru orice observator. După cum proprietarul de pămînt cînd a ajuns în faza de a nu avea altă relaţie cu pămîntul pe care-l posedă, decît a actului lui de proprietate—cînd alţii cultivă pămîntul lui, şi el îa venitul,—atunci exproprierea proprietarului e actul logic comandat de situaţie chiar. Ceiace s'a întîmplat în momentul revoluţiei Franceze — ceiace se întîmplă azi la noi. Limba moldovenească mai realistă desemnează chiar sub numele de „posesori", nu pe proprietarul pămîntului, ci pe chiriaşul lui. Ea anticipa numai pe o stare de fapt.

Putem continua analiza. In societatea capitalistă (cea de eri) un industriaş îndrăzneţ (Krupp Schneider) creia o industrie prosperă şi beneficiile le încasa el. Azi în societatea plutocratică în care trăim, marile industrii cu capital anonim—merg conduse de directorii şi inginerii salariaţi caşi lucrătorii. Să suprimăm cu ideia acţionarii anonimi, industria va continua să meargă cu condiţia de a-i păstra organismele conducătoare (director, inginer). Greşala lui Lenin a fost că nu a priceput necesitatea acestor organisme conducătoare care intră în categoria lucrătorilor calificaţi. In realitate ei sînt lucrătorii *cei mai calificaţi*. Suprimîndu-i pe ei, industria s'a oprit pe loc, maşinele s'au deteriorat şi punerea în mişcare a acestui organism mort, va fi echivalentă cu o recreare. Se pare că astăzi, şi-ar fi revenit asupra primei şi fundamentalei sale erori.

Chiar Sorel e plin de dispreţ, pentru conducătorii intelectuali ai maşinismului complicat care constitue industria modernă. Pe cînd din contra, după concepţia noastră, considerînd pe directorul şi inginerul fabricii ca lucrătorii cei mai calificaţi, chiar dacă au salarii mai mari decît lucrătorii obişnuiţi,—şi merită să le ia,—fabricarea continuă cu aceiaşi intensitate, directorul căutînd debuşeuri noi, inginerul intensificînd şi ameliorînd producţiunea.

In această fază, suprimarea acţionarului capitalist e uşor de

aşa cum au fost prevăzute chiar de cele mai mari genii ale omenirii şi am putea spune că demonul (în sensul grecesc) necunoscut, care toarce firele evenimentelor, pune o crudă ironie pentru a contrazice în mod sarcastic tot ce mintea omenească a plămădit mai serios şi mai logic: «privim în sus, zice Pascal, dar ne rezimăm pe nisip; pămîntul se crapă şi ne vom prăbuşi, privind cerul». *

* * *

Oricît de mare ar fi personalitatea autorului pe care-l studiem, el are premergători şi admiraţiuni aşa de intense, încît vădit acestea au influenţat mult asupra formării spiritului său. Autorii care l-au suggestionat în mod considerabil sînt Karl Marx, Renan şi Bergson. Karl Marx a avut un rol deosebit, dar mai mult ca reprezentant al stîngii hegeliane, cu metafizica lui, decît cu economia politică. De altă parte, numeroasele citate pe care le face din Proudhon precum şi rolul mare pe care-l acordă preocupaţiunilor de ordin moral, dau un loc aparte adversarului lui Karl Marx în geneza ideilor lui Sorel. **

---

conceput, cel puţin din punct de vedere teoretic. Dar prin ce îl înlocuim ?

Capitalul anonim a avut un rol fecund, un rol creator. El a creat industria care este acum prosperă. Putem să-l înlocuim cu capitalul furnizat de Stat ? Dar ştim cu toţii, şi nu insist, lipsa de iniţiativă a statului precum şi proasta administraţie pe care o face. Am putea concepe sistemul de capital cu cointeresarea Statului, dar atunci ne găsim în condiţiuni identice cu cele actuale faţă de lucrători. Trebue să ajungem la o formulă de concordie: capitalul furnizat de Stat, cu sau fără iniţiativă particulară şi cu cointeresarea lucrătorilor care să aibă interes atît la producţie cît şi la desfacerea produselor fabricaţiunii. Formula viitorului ni se pare aceasta: Statul, Acţionarii, Lucrătorii, cîte-şi trei cointeresaţi, nu vor putea decît activa producţiunea, scopul final neputînd fi altul decît intensificarea şi asigurarea producţiunii, cu satisfacerea intereselor tuturor.

* Acestor teorii şi acestui articol chiar li se poate aplica cuvintele magistrale spuse de Pascal expunînd ideile lui Montaigne: . . . e bine să rămînem în linişte — trecînd uşor peste orice subiect —de frică să nu ne înfundăm cercetînd prea adînc; e preferabil să luăm adevărul şi binele după prima înfăţişare, fără să le strîngem de aproape, de oarece sînt aşa de puţin consistente încît numai niţel dacă strîngem mîna, ele trec printre degete şi ne lasă cu mîna goală. (Entr. avec de Saci—pag. 49. T. IV. edit. Brunschwig).

** Primele sale studii de ordin istorico-sociologic „Fin du Paganisme", „Les illusions du progrès" au adus o nouă contribuţiune în concepţiunile istorice. In opera lui „Les illusions du progrès" studiul mecanismului revoluţiei franceze, în special a mentalităţii revoluţionare aşa de profund influenţată de concepţia eronată a lui J. J. Rousseau (bunătatea înăscută a omului şi pervertirea acestui om aşa de bun prin viaţa în societate), concepţie a lui Rousseau care a avut repercusiuni formidabile în tot începutul secolului al 19-lea, a fost

Sorel îşi recunoaşte calitatea de om cu preocupări metafizice; şi nu numai că o recunoaşte, dar se şi mîndreşte cu dînsa. El are o concepţie pesimistă nu atît asupra lumii, cît asupra moravurilor, şi concepe pesimismul ca o metafizică a moravurilor. Insistă mult pentru a-şi preciza acest mod de a vedea pesimismul, care nu trebue confundat cu retorica umflată a primilor romantici.

Sorel crede că optimismul filozofilor greci depindea în mare parte de situaţia economică a populaţiunilor urbane din porturile cu negoţ desvoltat. Aceşti filosofi concepeau *lumea* ca un imens magazin, în care poftele lor se puteau satisface din belşug, pe cînd pesimismul *, născut tot la Greci, provoacă, după Sorel, o reacţiune fericită care stimulează energiile şi formează un contrast puternic cu optimismul, care dimpotrivă lîncezeşte şi stinge aceleaşi energii. Această *reacţiune* a pesimiştilor, provocînd energia combativă a omului, realizează o

pus în evidenţă de Sorel în mod aşa de neted, încît toţi cei care s'au ocupat de revoluţia franceză în ultimii timpi, cum: G. Le Bon şi cărţile lui Seillière sînt puternic influenţaţi de modul lui de a vedea. Dar voiu lăsa pentru un alt studiu, partea „istorică" din activitatea lui Sorel. (G. Le Bon: La révolution française.—E. Seillière: 1) M-me Guyon et Fénelon — précurseurs de Rousseau 2) Les origines romanesques de la Morale et de la Politique romantiques 3) Les étapes du mysticisme passionel).

* Nietsche a insistat înaintea lui Sorel asupra pesimismului vechilor Greci. In prefaţa lucrării sale „Origine de la Tragédie" pag. 8, se întreabă: „de unde vine tendinţa contrarie şi cronologiceşte anterioară, *nevoia de oribil*, sincera şi aspra înclinare a vechilor Eleni *către pesimism*, mitul tragic, reprezentare a tot ceiace este teroare, cruzime, mister, neant, fatalitate în fundul tuturor întîmplărilor vieţii.

Şi mai departe, (pag. 40) citind legenda în care regele Midas, urmărind pe Silen, însoţitorul lui Dyonisios, prinzîndu-l în fine după o urmărire viguroasă, îl întreabă care este *lucrul* pe care un om trebue să-l preţuiască mai mult: Silen tăcu, dar mai tîrziu, silit de învingătorul său, zise: Rasă efemeră şi mizerabilă— copii al întîmplării şi al necazului, de ce mă sileşti să-ţi spui ceiace ar fi mai bine pentru tine să nu-l ştii? Ceiace trebue să preţueşti mai mult, nu-ţi este îngăduit: este de a nu te fi născut, de a nu fi, de a fi neant.— Dar după aceasta — ceiace poţi dori mai mult, este de a muri cît de curînd.

De altă parte (pag. 230,), Nietsche constată la Heraclit ceiace el numeşte spiritul tragic (nu acceptă epitetul de pesimism): —„afirmarea pieirii şi a nimicirii care este decisivă în filozofia dionizîacă — aprobarea a tot ceiace este luptă şi contrast, cu recuzarea complectă a tot ce evocă ideia de „a fi", este tot ce poate fi mai înrudit cu mine—din tot ceiace a fost gîndit până azi".

Tot Nietsche, în capitolul 7 din Origine de la Tragedie—atribue satirului, îmbătat de beţia dionizîacă, o deşteptare deprimată, o concepţie pesimistă a omenirii (omul care a văzut fondul lucrurilor) revine scîrbit,—şi această fază pesimistă l-ar duce până la suprimarea individului, dacă Apolon nu ar veni să-l salveze.

adevărată «goană spre mîntuire» (Marche vers la Délivrance). «Goana spre mîntuire» este strîns legată, pe de o parte, de cunoştinţa experimentală pe care o avem asupra diferitelor greutăţi ce se opun la satisfacerea imaginaţiei noastre (determinismul social), pe de altă parte de convingerea profundă a slăbiciunii noastre naturale, ambele formînd substratul adînc al pesimismului.

Sorel a reluat concepţia originală a lui Nietsche, cum că pesimismul s'ar fi născut la vechii Eleni, în triburile care locuiau regiuni muntoase şi sărace, dar compuse din oameni cu instincte războinice puternice şi cu multă mîndrie aristocratică, cărora poeţii le cîntau fapte eroice şi admirabile făcîndu-i să viseze la prăzi bogate şi uşoare de cucerit. (Sparta, Tyrteu). Poeţii explicau acestor munteni săraci că mizeria lor actuală e datorită faptului că foştii lor şefi au fost răpuşi, nu din lipsă de vitejie, ci din cauza geloziei zeilor sau a fatalităţii, şi că vitejia războinicilor, momentan neputincioasă, trebueşte întreţinută prin exerciţii fizice şi păstrarea vechilor moravuri pentru a fi gata la expediţiuni grandioase, care ar putea fi foarte apropiate. (R. sur la V. pag. 5). *

Acest pesimism îl găseşte Sorel şi în primele faze ale creştinismului. Concepţia păcatului originar, Satana stăpînul lumii, regenerarea omului prin botez, nevoia de a face parte din *armata sfîntă în lupta cu spiritul răului*, au provocat o *mulţime de acte eroice*, un serios progres moral, o adevărată cale a *mîntuirii*. **

Dar poate nicăieri demonstraţia teoriilor lui Sorel nu e mai complectă ca în analiza psichologică a Calvinismului. Credinţa păcatului originar şi a predestinaţiunei, strîmtă, severă, aplicată în mod dur şi sectar, e o doctrină de un fatalism aproape oriental. Totuşi, această teorie fatalistă, care ar fi trebuit să provoace o trîndăvie într'adevăr orientală, omul nefiind decît o jucărie în mîna divinităţii, a stîrnit atîta energie.

Păcatul originar corespunde perfect senzaţiunii de neputinţă şi de mizerie omenească pe care am menţionat-o mai sus; predestinaţia e determinismul social. Călăuziţi de această doctrină care îi încătuşa cu un caracter de necesitate absolută, mai formidabil decît fatalitatea antică, calviniştii concepură «mîntuirea» sub o formă specială: organizaţi milităreşte, făceau expediţii în ţinuturile catolice, omorau sau expulzau pe preoţi, zdrobeau statuele sfinţilor, băgau caii în altarele bisericilor şi promulgau liste de proscripţie contra papistaşilor. Hrăniţi de biblie şi în special de vechiul testament, organizaţi de Calvin al cărui spirit conducător semăna cu al lui

* Se pot cita, ca apropiate de această mentalitate, credinţele juncherilor prusieni înaintea războiului mondial.

** E de remarcat terminologia aproape teologică pe care Sorel o întrebuinţează; insistăm în special asupra termenului „mîntuire".

Moise, ei căutau să realizeze cucerirea pămîntului făgăduit. Luară deci ofensiva și stabiliră împărăția lui Dumnezeu, prin putere. In fiecare localitate cucerită ei realizau o adevărată revoluție catastrofală, răsturnînd cu desăvîrșire totul.

Examenul „liber" al textelor biblice, conceput și preconizat de Calvin, are cu totul alt înțeles decît cel practicat astăzi de diferite școli protestante și calviniste, invadate după moartea lui Calvin de spiritul renașterii. Nu există exemplu mai zdrobitor de felul cum, sub acelaș nume, se înțelege nu numai lucruri deosebite, dar chiar diametral opuse. După concepția lui Calvin, liberul examen era acel pe care-l dicta el și nu altul, pe cînd în școlile actuale protestante și calviniste, liberul examen se apropie de sensul pe care îl are în filozofie.

Exemplul lui Calvin ilustrează admirabil concepția lui Sorel, pesimismul provocător de energie. Nicăeri ca în Calvinism Dumnezeu n'a fost altceva decît imaginea lui Calvin. Sever și dur către sine însuși și către alții, posesor de adevăruri neschimbătoare, om de luptă și de concepție, sfărîmător dar și creator, energic, necunoscînd mila, a creat un Dumnezeu după imaginea lui. Ne putem explica foarte bine cum astfel de oameni, plecînd dela concepția pesimistă, realizează energii de fier, pe care nimeni nu le poate frînge. Cum foarte bine remarcă Faguet, nu calvinismul a făcut pe Calvin, ci Calvin a creat calvinismul după firea lui. Oameni de felul acesta sînt capabili de toate energiile, fie fizice, fie morale. Temperamente de apostoli și de propagandiști, ei suferă la nevoe martirul, cu voluptate chiar.

Cele expuse învederează de ce pesimismul este creator de energii; și am putea inversa propozițiunea,—adică pentrucă sînt creatori de energie, de aceia sînt pesimiștii, pentru a fi mai aproape de adevăr.

Aceleași constatări le putem găsi la fiul îndepărtat al lui Calvin, Jansenius, și la adepții lui dela Port-Royal, în special Pascal. Aceiași doctrină fatalistă caşi la Calvin, puțin temperată prin intervenția grației divine, aceiași concepție că omul e o jucărie în mîna divinității, adică acelaşi pesimism primordial, dar o energie morală formidabilă, o severitate inexorabilă, atît față de sine însuși cît și pentru ceilalți. Torturile fizice la care și-a supus Pascal «învelişul lui corporal», precum și torturile morale și chiar intelectuale pe care spiritul lui înfrigurat și-le provoca zilnic, au contribuit mult la scurtarea vieții acestui sfînt «om de știință», care este figura cea mai frumoasă și cea mai omenească din toată literatura franceză, atît de bogată în firi excepționale.

* * *

«Oamenii care participă la mari mișcări sociale își reprezintă acțiunile lor viitoare sub formă de imagini de luptă»,

care vor asigura triumful cauzei lor prin violență (R. Viol. pag. 26). * Sorel propune să numim «Mit» aceste construcțiuni care prezintă atîta importanță istoricului. Greva generală sindicalistă sau revoluția catastrofală a lui Marx sînt forme ale acestui «Mit». Se poate găsi «mitul» în cristianismul primitiv, în reformă și revoluția franceză. Autorul recomandă însă, că nu trebue cercetate și analizate astfel de imagini, cum s'ar desface un obiect de studiu în elementele lui, «ci a-l lua în bloc ca forțe istorice», și în special să nu căutăm a compara faptele întîmplate cu reprezentația acestor fapte înainte de acțiune.

Concepția lui Sorel a unui „mit", a unui idol, care ar fi capabil să miște mulțimea dîndu-i imagini de forță, de putere mișcătoare (voința de putere, după terminologia lui Nietsche), este particular de fecundă. Grație mitului care scapă și e în afară de capacitatea noastră rațională, putem pricepe, dacă nu ne putem explica, sacrificiul vieții pe care atît de voloși îl făceau soldații lui Napoleon pentru a avea onoarea de a colabora la o „epopee eternă" și pentru a trăi „în gloria Franței", deși fiecare soldat își spunea șie însuși „că va rămîne veșnic un om sărac" (Renan. Histoire du peuple d'Israel T. V. Pag. 191); de asemenea virtuțile extraordinare ale soldaților romani care se resemnau la inegalități formidabile și-și dădeau atîta trudă pentru cucerirea lumii (Idem pag. 267), sau ceva *mai mult*, „credința în glorie" care a fost invenția frumoasă a *vechei Elade* și grație căreia o selecțiune a fost creată în *mulțimea omenirii*. Viața avea un scop și a existat o recompensă pentru acela care a urmărit binele și frumosul (Ibidem pagina 199—200). In special, toate sacrificiile, toate devotamentele mari provocate de credințe adînci sau religii, ar rămîne inexplicabile, fără această chee pe care ne-o dă Sorel.

Renan este foarte surprins că socialiștii nu cunosc desnădejdea. După fiecare experiență nereușită ei reîncep zicînd: „nu s'a găsit soluția, dar se va găsi". Nu le vine niciodată în cap ideia că soluția nu există și de acolo provine forța lor. Sorel explică această stare sufletească prin concepția de „mit".

Există un mit capabil de-a provoca pe lucrători la revoltă?

---

* In preconizarea violenței ca mijloc de acțiune puternică, Sorel a avut predecesori: Stendhal, Nietsche și Veauvenargues. Iată ce spune aceasta din urmă: „între regi, între popoare, între particulari, cel mai tare își ia *drepturi* asupra celui mai slab. Aceiași regulă este urmată de animale, de elemente, de materie chiar, așa că tot ce se face în Univers se execută prin violență și că acest mod de care ne plîngem cu oare-care aparență de dreptate — este legea cea mai generală, cea mai absolută, cea mai veche și mai statornică a „naturii".

Intr'altă parte el spune: ceiace slăvim sub numele de pace nu este decît un scurt răgaz în care cel slab renunță la pretențiunile lui drepte sau nedrepte până în ziua cînd le va pune în evidență cu ferul în mînă.

Mult timp acest „mit" se baza pe legendele revoluției franceze și și-a conservat puterea cît timp a trăit legenda. Azi încrederea lucrătorilor a devenit mult mai mare decînd „mitul" grevei generale domină mișcarea revoluționară. Un insucces nu înseamnă nimic, e probă numai că mișcarea nu a fost bine preparată. Cînd pregătirea va fi bună, mișcarea va reuși; de unde încrederea oarbă în succesul viitor.

Acest „mit" al grevei generale are o putere motrice considerabilă. El ne face se pricepem activitatea, sentimentele, ideile maselor populare care se pregătesc pentru lupta decisivă. El nu constitue o descripțiune a lucrurilor, ci o *expresie de voință.* (R. sur la Viol. pag. 39).

Greva generală sindicalistă este „mitul" propulsor al viitoarei revoluții sociale. După Sorel „trebue ca mișcarea maselor revoltate să fie astfel reprezentată, încît să se impună în sufletul răsculaților în mod hotăritor" (pag. 161). Limbagiul singur nu poate produce astfel de reprezentațiuni în mod cert. Trebue deci să ne adresăm la un „total" de imagini capabil de a evoca „în bloc și prin simplă intuiție", înainte de orice analiză și reflecție, masa sentimentelor care corespund diferitelor manifestațiuni de luptă crincenă, provocată de revoltați contra societății moderne.

Sindicaliștii realizează această problemă concentrînd toată mișcarea socialistă în drama „greva generală". Această metodă are toate avantagiile pe care le prezintă cunoștința totală asupra analizei, după doctrina lui Bergson, și Sorel insistă că poate ar fi exemplul cel mai tipic care pune în evidență valoarea doctrinelor cunoscutului profesor.

Autorul nu se oprește la numeroasele piedici de ordin practic pe care le poate întîlni această putere de mișcare. Dimpotrivă, el insistă explicînd „cum nu există nici un procedeu pentru a prevedea viitorul în mod științific, nici măcar pentru a putea discuta asupra supremației pe care ar putea-o avea unele ipoteze asupra altora"; el consideră „mitul" numai după puterea de mișcare pe care o are în sine și e evident că „greva generală" are această putere de mișcare.

Pentru a putea lucra, însă, sîntem siliți să eșim din prezent și să facem ipoteze asupra acestui viitor care e ursit să scape pentru totdeauna raționamentelor noastre. Experiența probează că „construcțiuni viitoare, nedeterminate în timp, au mare eficacitate cînd sînt de o *specială natură,* adică atunci cînd este vorba de mituri în care se regăsesc tendințele cele mai puternice ale unui popor, ale unui partid sau ale unei clase, tendințe care se prezintă spiritului cu o insistență de așa natură, încît aproape că ar putea fi confundate cu instinctul în toate circumstanțele vieții, dînd astfel un aspect de deplină realitate speranțelor de acțiune viitoare. Aceste mituri sau basme eroico-sociale nu împiedică pe om de a profita de observațiunile pe care le-a făcut în cursul vieții, și nu-l opresc de a-și îndeplini ocupațiunile obișnuite. Sorel citează un exemplu, care ilustrează acest mod de a vedea: Puritanii și sectarii englejí și americani, a căror exaltație este întreținută și exacerbată prin basme apocaliptice, fără ca această stare mistică să-i împiedice în domeniul practic de a fi negustori sau agricultori foarte pricepuți.

Disociațiunea *profundă* între „mitul" creator și realizarea practică, nu stînjenește întru nimic puterea lui de acțiune. Exemplele sînt numeroase: între ceiace au visat Luther și Calvin, și ceiace s'a realizat, e o prăpastie adîncă; aproape nimic din preocupările lor religioase și morale nu mai există în diferitele secte ale protestantismului modern, dar aceasta nu împiedică să nu constatăm rezultatele considerabile izvorîte din visul lor de renovațiune creștină. Dar revoluția franceză? Între visătorii care au început-o, cîți ar fi putut-o recunoaște mai tîrziu sub Teroare? Totuși poate că numai mulțumită Teroarei revoluția a fost învingătoare, și rezultatele ei au adus o schimbare mult mai profundă decît ar fi putut-o măcar visa autorii ei din secolul al 18-lea. Mazzini a urmărit o viață întreagă ceiace oamenii cuminți au putut numi o „nebunie himerică" dar poate că fără Mazzini unitatea italiană nu se îndeplinea, și el a făcut pentru această unitate mai mult decît Cavour și alți oameni cuminți care făceau politică în momentul acela.

Dealtminteri, aceste *disociațiuni* între ceiace *am voit să facem și ceiace am realizat,* sînt de domeniul vieții curente. Care-i omul care a realizat nu ceiace a visat, dar măcar ceiace și-a propus cu tot dinadinsul să facă? Psichologia afirmă in termeni preciși că există heterogeneitate între scopul urmărit și realizația. Experiența vieții ne demonstră această lege pe care Spencer* a transportat-o în domeniul naturii pentru a trage teoria lui asupra multiplicării efectelor.

Sorel consideră mitul din punctul de vedere al motorului, al propulsorului acțiunilor istorice. Orice discuțiuni asupra metodei de aplicare a acestui mit, nu au nici un sens. Singurul lucru important este „totalul mitului" văzut subt unghiul puterii lui motrice. Chiar dacă revoluționarii se înșală făcîndu-și un tablou mai mult sau mai puțin fantezist asupra grevei generale, acest tablou chiar fantezist, dacă în momentul pregătirii revoluției a fost un element de forță, dacă a răspuns aspirațiunilor maselor, el a putut da atunci mișcării revoluționare preciziunea și repeziciunea de acțiune de care avea nevoe ca să se poată realiza.

Este foarte puțin important dacă greva generală are o realitate parțială sau este numai un produs al imaginațiunii. Ceiace e important este ca ea să răspundă, în spiritul lucră-

* Legea evoluțiunii este trecerea dela omogen (uniformitate) la eterogen (varietate armonică).

torului, concepției care întrunește rațiunea, speranțele și percepția faptelor particulare subt o singură imagine (Bergson), aceia a grevei generale. Atunci ea este creatoare de energii.

Din diferite anchete făcute la categorii deosebite de socialiști, Sorel trage concluzia că în adevăr greva generală este mitul sau basmul eroic în care socialismul poate fi cuprins în întregime, adică o succesiune de imagini evocînd instinctiv totalitatea sentimentelor, care corespund diverselor manifestațiuni de războiu duse de socialism contra societății moderne.

Grevele au creat în proletariatul modern sentimentele cele mai nobile, cele mai profunde și mai motrice pe care le posedă. Greva generală le grupează într'un tablou de ansamblu. Prin juxtapozițiune, dă fiecăruia maximum de intensitate, făcînd apel la amintiri usturătoare de conflicte particulare, și în felul acesta le colorează puternic, dînd o viață intensă tuturor amănuntelor tabloului prezentat astfel conștiinței. Obținem deci o intuițiune a socialismului pe care limbagiul nu ni-l poate da în mod clar, și-l obținem într'un total perceput instantaneu, realizînd „cunoștința perfectă" a lui Bergson.

Sorel urmîndu-și ancheta, se întreabă dacă tabloul dat de greva generală este complect, adică dacă conține totalitatea elementelor de luptă recunoscute de socialismul modern. Urmînd principiului lui Bergson, nu obținem o intuițiune dela realitate, adică o simpatie intelectuală cu ceiace are mai ascuns în interiorul ei, dacă nu-i cîștigăm încrederea printr'o largă prietinie cu toate manifestările ei superficiale. Nu este vorba de a ne asimila faptele covîrșitoare; dimpotrivă, trebue să acumulăm și să topim împreună o enormă masă de fapte, pentru a putea fi siguri de a neutraliza una prin alta toate ideile preconcepute și premature pe care observatorii au putut să le depue, chiar fără să vrea, în substratul observațiunilor făcute. Atunci și numai atunci, se desprinde materialitatea brută a faptelor cunoscute (Bergson pag. 21). Procedînd astfel, realizăm ceiace Bergson numește „experiența integrală".

Cercetînd conținutul mitului grevei generale, autorul nostru constată următoarele:

1. Greva generală cuprinde într'însa noțiunea de luptă de clasă: societatea e împărțită în două tabere și numai în două, pe cîmpul de luptă.

2. Grație noțiunii de luptă de clasă, clasa lucrătoare nu mai are variațiunile sentimentelor inerente mulțimii. Gustave Le Bon făcuse observația că așa zisul instinct revoluționar al *mulțimii* nu există, că mulțimea are tendințe mai mult conservatoare, că puterea socialismului e datorită slăbiciunii mentale a burgheziei, și că după el masele merg totdeauna la Cezar. Sorel confirmă modul de a vedea al lui Gustave Le Bon, dar adaogă, în cazul nostru, următoarea corecțiune: mulțimea de care vorbește Gustave Le Bon, nu este mulțimea care are noțiunea luptei de clase.

3. Tot grație acestei noțiuni, diferitele avantagii pe care le obține masa lucrătorilor dela burghezia spăimîntată, sînt considerate ca semne antemergătoare ale victoriei care va veni. „Cu cît politica de reforme sociale va deveni mai precumpănitoare, cu atît mai mult socialismul va simți nevoia de a opune, tabloului de mici progrese pe care reformele sociale se chinuesc să-l realizeze, tabloul impunător al catastrofei totale pe care greva generală îl dă în mod perfect".

4. Ideia de grevă generală răspunde chiar concepției lui Marx, orice ar spune discipolii care nu și-au priceput profesorul. Marx spune neted că „în ziua revoluțiunii, proletariatul se va prezenta disciplinat, unit, organizat, prin chiar mecanismul producțiunii". E adevărat că fraza e nițel obscură, producțiunea apare ca entitate creatoare după obiceiul deseori exagerat în dialectica Hegeliană. După interpretarea lui Sorel, fraza lui Marx devine clară: prepararea proletariatului depinde de organizarea unei rezistențe îndîrjite, progresive și pasionate contra ordinei de lucruri existente (pag. 182).

5. Marx avea—în cel mai înalt grad—ideia că revoluția socială, de care vorbește, va constitui o „*Transformațiune neschimbătoare*" și că va constitui o separație absolută între două epoce ale istoriei. Engels de asemenea a insistat asupra acestui punct. Dar ori cît de tari ar fi fost expresiunile lor asupra efectelor revoluției preconizate de ei, aceste efecte *sînt inferioare* celor ce vor rezulta din evocarea grevei generale. Această imagine a grevei generale constitue un val formidabil care va trece peste vechea civilizație (pag. 187).

Autorul constată că această concepție are ceva înfiorător, dar trebue să-și păstreze acest caracter pentru a-i da valoarea ei educativă. Trebue ca socialiștii să se pătrundă de ideia că opera a cărei realizare o urmăresc, este o *operă gravă, teribilă* și *sublimă*. Numai astfel ei vor putea suferi numeroasele sacrificii, pe care le cere o propagandă care nu le va procura nici demnități, nici cîștiguri, nici macar satisfacțiuni imediate. Dacă ideia de grevă generală n'ar avea măcar decît acest merit, de a da eroism noțiunii de socialism, ar merita să-i acordăm o valoare inapreciabilă (pag. 188).

Din cele ce precedă, Sorel—analizînd conținutul noțiunii de „grevă generală"—îi recunoaște calitatea de mit, de motor al viitoarei revoluții sociale. Pentru a ne da viziunea sau mai bine zis intuiția de ce se va petrece, el recurge la „imagini războinice". Proletariatul, grație noțiunii de grevă generală considerîndu-se ca un puternic motor istoric, va începe lupta în curînd. Lupta aceasta trebue să ne-o închipuim ca o luptă teribilă și cumplită, dar dezinteresată, analoagă luptelor eroilor lui Homer: „Indrăzneala noastră, zicea Pericle sau Thucidide, și-a făcut drum pe pămînt și pe apă, ridicînd pretutindeni monumente nepieritoare de bine și de rău; Nietsche admira: „îndrăzneala raselor nobile, îndrăzneala nebună, absurdă,

spontană... indiferența lor pentru tot ce constitue siguranța corpului, viața, confortul. Tot el zice: veselia înspăimîntătoare și bucuria profundă pe care o resimt eroii față de orice distrucție, față de toate voluptățile victoriei și cruzimii.

Evident că nu clasei proletare i se pot aplica cuvintele lui Nietsche, dar cînd vorbește de voluptățile victoriei și ale distrugerii, fără voe ne gîndim la Rusia.

Analogia mai completă de „ceiace se va petrece" ne-o dă Sorel în istoricul întîmplărilor din timpul revoluțiunii franceze. In momentul tragic al invaziei puterilor străine pe teritoriul Franței, s'a petrecut în mintea revoluționarilor o zguduire puternică, așa încît fiecare soldat se considera ca o persoană care trebue să facă un fapt important și glorios în luptă, spre deosebire de mentalitatea obișnuită care exista în armatele adverse, soldatul considerîndu-se ca un număr anonim, pierdut în mulțime și mînat de voința suverană a comandantului. In literatura revoluționară întîlnim dese ori expresiunea „oameni liberi ai armatelor republicei", în opoziție cu „automații" armatelor regale și imperiale. Aceste cuvinte nu sînt figuri de retorică, ci corespund exact realității. Până la Napoleon, războiul n'a avut caracterul savant pe care ni-l prezintă cei ce scriu istoria oficială. In timpul revoluției fiecare soldat era convins că el este o unitate importantă care, dacă nu și-ar fi făcut datoria, ar fi compromis succesul total al luptei. Șefii lor dădeau exemplul unei vitejii îndrăznețe și nu erau în fond decît luptătorii cei mai de seamă, exact ca la eroii lui Homer. De aceia se explică și marele prestigiu pe care îl aveau acești șefi care fusese mai toți subofițeri ai vechiului regim, care se distinseseră prin curagiul lor nebun, și aclamațiunea anonimă a soldaților îi împingea la cele mai înalte grade (Augereau, Hoche, Marceau).

Afirmațiunea că primele victorii ale republicei franceze sînt datorite baionetelor inteligente, nu este o figură retorică, ci constatarea unui fapt îndeplinit. In aceste războae, zise pentru libertate, Sorel găsește analogia cea mai completă cu ceiace se va petrece în viitoarea revoluție, „forța individualistă în masa totală revoltată". Deaceia el prezintă pe partizanii actuali ai grevei generale ca descendenți ai eroicilor soldați zdrențuiți ai republicei care „au bătut de au rupt contra tuturor regulelor artei frumoasele armate ale Coaliției" (rossèrent si copieusement et contre toutes les règles de l'Art, les belles armées de la Coalition).

Noțiunea de grevă generală întrunește toate calitățile necesare pentru a constitui mitul, motor al viitoarei energii. Reprezentarea acestui mit subt formă de imagini de bătălie, cu eroismul pe care-l stîrnește la combatanți, arată profunda cunoștință a lui Sorel în ceiace privește psihologia mulțimii deoparte, psihologia adîncă a individului, de alta.

Am văzut cît de mult Sorel se inspiră din Bergson în fa-

cerea acestor analize. Filozoful american William James confirmă modul de a vedea a lui Sorel. * « Războiul, prelungirea unui instinct primitiv universal, este încă în momentul actual singura școală de energie accesibilă tuturor, fără excepție. Ceiace trebue să descoperim în domeniul social este echivalentul moral al războiului—ceva eroic care vorbește sufletului omenesc—al tuturor oamenilor—cași războiul. M'am gîndit că poate în cultul sărăciei, a vechiului ideal monacal, s'ar putea găsi ceva care ar fi echivalentul moral al războiului pe care-l căutăm, și mai departe: frica de sărăcie care dăinuește în clasele noastre cultivate este incontestabil cea mai teribilă boală morală de care suferă civilizația noastră contemporană.

„In eroism, o simțim bine, se găsește ascuns misterul vieții. Un om nu există cînd e incapabil de a face acest sacrificiu", și în fine: „pe scena lumii—eroismul—și eroismul singur, poate juca marile roluri".

Nimeni n'a pus mai în evidență și cu mai multă pricepere psihologică rolul capital al eroismului în lupta socială, ca Sorel. Proudhon a văzut-o poate tot așa de bine; dar, în opera lui Proudhon, această idee e ascunsă și înecată de prea multe amănunte, după cum copacii împiedică să se vadă pădurea. Totuși, trebue să-l cităm ca pe unul din precursorii lui Sorel, pentru care, cum am spus-o de altminteri, autorul studiat de noi profesează cea mai mare admirațiune.

Recunoscînd puterea de motor al mitului grevei generale cu nuanța eroismului pe care o provoacă, trebue să constatăm cît de profund cunoscător este Sorel al psihologiei individuale, cînd face parte atît de largă inconștientului sau semiconștientului în determinarea acțiunilor omenești. Citațiunile pe care le-am făcut din Bergson mă dispensează să insist prea mult asupra acestei constatări. Țin numai să atrag atenția asupra faptului că, în această privință, Guyau a fost un precursor al lui Bergson, și mă miră că vasta erudițiune a lui Sorel nu-l pomenește nicăeri: «Cea mai mare parte din moraliști nu văd decît domeniul strîmt al conștiinței,—cu toate acestea inconștientul sau sub-conștientul constitue adevăratul fond al activității noastre mintale». Ceva mai mult, conștiința are uneori o forță disolvantă asupra instinctului, despre care Guyau a făcut un studiu rămas clasic. Tot el spune: «de unde reese necesitatea de a restabili armonia între reflexiunea conștiinții și spontaneitatea instinctului inconștient». Trebue deci găsit un principiu de acțiune comun ambelor sfere pe care Guyau îl găsește în formula: viața cea mai intensivă și cea mai extensivă posibilă subt raportul fizic și moral.

Am căutat să expun ideia generală a lui Sorel și, pe cît am putut, să o string mai de aproape. Ca orice teorie meta-

* Citat în prefața cărții lui Barth „Les Méfaits des Intellectuels".

fizică nu putem să o judecăm din punctul de vedere al adevărului absolut, ea neiiind verificabilă. Nu-i putem cere a fi adevărată, ci *a deveni*. O eroare fecundă e mai adevărată decît un adevăr strîmt şi steril (Guyau).

Bibliografie : Sorel.—1) L'ancienne et la nouvelle métaphisique.—Revista Ere Nouvelle 1894—(4 Numere).
2) La fin du paganisme.—Ere Nouvelle 1894 (Août, Sept, Oct.)
3) Prefaţa cărţii : Essai sur la Conception matérialiste de l'Histoire—Labriola—1897—Giard.
4) Prefaţa cărţii : Formes et essence du Socialisme—Merlino—1898—Giard et Brière.
5) Le Système historique de Renan—4 vol.—Jacques.
6) Les illusions du Progrès—1908—Rivière.
7) Réflexions sur la Violence—1910—2 édit.—Rivière.
8) Matériaux d'une théorie du Prolétariat—1919—Rivière.
9) Prefaţa cărţii lui E. Barth: Les méfaits des Intellectuels. 1914, Rivière.

Dr. A Slatineanu

SONETE

Voluptate

Venea spre ţărm o nimfă către mare...
Şi-un ţap, amic lui Bachus, pe furiş
Sărea din stîncă 'n stîncă prin pietriş,
Pîndind-o pas cu pas din depărtare.

Ea se scăldă. Apoi pe mal, în zare
Privind al apei vînăt oglindiş,
Intinse-alene pe-aurit prundiş
Trup gol, tăiat în linii statuare.

De-odată, tresări: Un brusc fior
Pătrunse'n coapsa ei sguduitor
Prin palpitarea nărilor umflate...

Căci o frigea cu pătimaş delir,
Sub casca părului lăsat pe spate,
O răsuflare caldă de satir.

Melancolie

Studiu psihiatric

Pe lespedea ce pieptul îmi apasă,
Mi-ascult lovind al inimei ciocan;
Iar sîngele-mi foşneşte pe timpan,
Ca ploaia pe umbrele de mătasă.

...Şi sufletu-mi, în corporala-i casă,
Işi deapănă extazul diafan,
Ca'ntr'o pagodă un bătrîn brahman,
Asupra lui Nirvana cînd se lasă.

Mă simt cu totul nematerial:
Un strop sorbit de oceanic val
Şi spulberat în goluri cristaline...

Aşa moment nu poate fi trăit
Decît în clipa morţii de oricine, —
Şi'n clipa ceia sigur c'am murit.

Vis

Ibant obscuri sola sub nocte
Virgil

Cădeau pe luncă 'nvăluiri de-apus;
Iar noi, lîngă pîrău, priveam în valuri.
Privighetoarea dincolo de maluri,
Svîrlea rachetele-i sonore 'n sus.

Un cuc, trecînd pe lîngă noi, s'a dus
Să doarmă sub a crengilor portaluri.
Apoi pe cîmp, pe crîng, pe văi, pe dealuri,
Sub bolta sării, linişte s'a pus.

Cîţi alţii, după noi, or să mai vină,
Chemaţi de primăvara cea senină,
Să se iubească 'n palidul amurg...

Şi, ca şi-al nostru, visul lor eteric,
Imprăştiindu-se în Demiurg,
Va decora al nopţii întuneric!...

Spleen

Sinteză sub scare

De neurastenie fugărit,
M'am dus să caut linişte la ţară;
Dar monotona pace seculară
Cîntată de poeţi, — m'a plictisit.

Lumine 'n zori şi umbre 'n asfinţit...
Şi toamnă, iarnă, primăvară, vară...
Şi 'n casă gol... şi-acelaş gol afară, —
Şi totul repetat necontenit.

Oraş ori sat, — netrebnice fermente,
Aceleaşi în palate turbulente
Şi 'n paşnicul colibelor azil.

Oriunde trudă fără de repaos...
Şi 'n sfere vide: Astrul inutil
Perpetuînd banalitatea 'n haos.

Mihai Codreanu

IN PADURE

...Umbrele brazilor depe Goşman acoperiseră cît colo valea Tazlăului, cînd începurăm a ne gîndi la vr'un „conac" pentru noapte. Părăsirăm deci poteca obicinuită şi ţinîndu-ne de un mic părăiaş, încurcat printre nenumăraţii brazi şi fagi răsturnaţi, şi pe care ochiul deprins al tovarăşului meu îl putea singur urmări, o luarăm cu încetul spre bîtcele Tisei.

Părăiaşului nu-i venea greu să se strecoare pe subt giganţii trîntiţi de furtuni care acoperiau întreagă această coastă; dar pentru noi, care eram siliţi să ne tupilăm pe subt monştrii răsturnaţi şi încrucişaţi în toate sensurile, cînd să urcăm peste trupurile lor, groase adesea aproape cît înălţimea omului,—pentru noi drumul nu era uşor. Şi nu atît pentru mine, care n'aveam decît puşca, mantaua de ploaie şi securea, cît mai ales pentru Tudurache, care pe lîngă cei vre-o 50 de ani cîţi îi avea şi pe lîngă cele vre-o 30 - 40 de kilograme de bagaj, cît ducea în spate, mai avea de descurcat din cînd în cînd şi lanţul lui Dudaş, pe care îl avea legat de brîu. Locurile depe aici fiind foarte „tari", şi urmele de căpriori simţindu-se la tot pasul, Dudaş, fireşte, nu putea fi lăsat de capul lui, căci odată ce apuca să *blehăiască*, Dudaş îndată pierea în munte, şi nu-l mai vedeai decît adouazi...

In schimb nu degeaba am luptat noi cu atîtea greutăţi, căci „conacul" căutat se dovedi minunat: o bătătură largă, curată şi netedă, cum nu totdeauna o are omul la casa lui iar de jurîmprejuru ei—vre-o cinci-şase brazi, puşi parcă inadins de mîna omului, destul de tineri şi de vinjoşi încă, şi în stare să înfrunte orice furtuni, în stare să oprească cu umerii lor şi pe uriaşii vecini de a se răsturna cumva peste musafirii „conacului".

Uriaşii deaici sînt cei mai mulţi de o vrîstă înadevăr înaintată, şi mulţi dintre ei vor fi văzut tocmai din acest loc cum chefuia odată, zice-se, Ştefan-Vodă cel Mare cu căpitanii săi colo tocmai pe vîrful Măgurii, acum vre-o 300 de ani... Totuşi bătrînii nu s'ar da, n'ar cădea cu una, cu două, nici azi, dacă slăbiciunea nu le-ar veni şi lor tot dela picioare... Aici e bucluculI Şi mai ales cînd vin ploi şi vînturi mari, vezi cum subt ochii tăi încep să

se clatine cîteva vîrfuri deodată: unul se apleacă din ce în ce... urmează un şir de trăsnete grozave, o bubuitură puternică, un scurt cutremur de pămînt - şi tăcerea morţii. Dela Adam încoace securea prin aceste locuri încă n'a pătruns, şi dacă nu erau vînturile şi ploile, n'ar sta aceşti uriaşi trîntiţi claie peste grămadă, unii frînţi în două şi în trei, alţii cu tălpile în sus, cu capetele pierdute prin pîlcuri de zmeuriş...

Oricum, „conacul" e nepreţuit. Se cunoaşte, că aici, departe de gura lumii şi de ochii pădurarului a lucrat cineva cu temeiu, şi încă nu unul, ci mai mulţi... Mai întâiu, în fiecare dintre brazii din jurul „tirlei" se văd înfipte cel puţin cîte două *cuie*: pene de fag, pe care vînătorii le bat în deschizăturile, făcute cu ascuţişul toporului, în trupul arborelui, şi în care îşi atîrnă ei puştile, „jechila" şi alte lucruri, cum e de pildă, oala de colo, cu gura ştirbită, dar încă bună la ceva, sau cum e părechea de opinci, nu tocmai vechi, lăsate poate ca să se mai jilăvească, uitate apoi de luni de zile; sau *fundul* de mămăligă, lucrat numai din topor, dar cu mult meşteşug şi atîrnat şi el de un cuiu, ca să nu-l mai tot lingă ursul, sau să-l ia drept vre-o jucărie şi să-l rătăcească undeva prin pădure...

Lîngă cenuşa focului stă înfiptă în pămînt cujba, pentru atîrnat ceaunul. Chiar făcăleţul e destul de bun încă, deşi cineva l-a cam ros la un capăt şi l-a aruncat în cenuşă... Tot lîngă foc —două lespezi groase, pe care vînătorii le înfierbîntă, pentru a coace bureţi, sau alte daruri ale pădurii... Mai încolo, răzămată de un brad, stă furca, cu ajutorul căreia oamenii noştri ridică vînatul dela îndămîna leghioanelor prădalnice (de obiceiu vulpi), cînd se îndepărtează dela „conac" ceva mai mult, pentru trebuinţele vînătorii.

Chiar de părăiaş a avut cineva destulă grijă, lărgindu-l puţin într'un loc, spre a se putea bea mai cu îndemănare, răzămîndu-te cu mînile pe doi butuci puşi deacurmezişul lui. Cîţiva paşi mai la vale, cineva a încercat să facă chiar un fel de iezuleţ, poate spre a se privi în oglinda lui, poate spre a spăla ceva, de pildă vr'o piele de sălbătăciune...

Dar celace ni se păru mai de samă în toată această gospodărie, era mai ales o bună jumătate de stînjen de lemne de fag, aşezate în cea mai desăvîrşită rînduială în preajma tîrlei, largi cam de cîte un stînjen şi ceva, unele cam de grosimea omului, deci deajuns pentru o noapte cît de răcoroasă...

Luarăm în primire „conacul", atîrnarăm de cuieriu „jechila" noastră şi „hamuniţia" şi acuma urma să ne punem pe lucru: Tudorache la lemne, treabă care alte dăţi cere cîte un ceas întreg de muncă zdravănă; eu la curăţirea tîrlei şi la bucătărie.

Cum însă le aveam pe toate deagata, ce treabă mai rămînea? Tudurache se mărgini deci să adune cetină de brad,—cam cît o căruţă bună - pentru patul meu. Eu, care n'aveam altă bucătărie de făcut, decît să frig o găinuşă, împănată cu slănină, —căci încolo aveam merinde berechet, - aprinsei deocamdată focul.

Şi cum, fără să fi întrebuinţat o singură lodbă, făcusem un foc şi un jăratec prea mare, a trebuit să-mi croesc o frigare cam de vr'un stînjen şi jumătate lungime...

*

Cam puţină vorbă se iroseşte între doi prieteni vechi, lungiţi împrejma unui foc de pădure, după o zi întreagă de mers şi după o masă, potrivită cu oboseala drumului. Doar cînd se prea încinge flacăra, cînd se luminează cît colo pădurea, — de trebue să-ţi părăseşti culcuşul, — găseşti că-i prea din caleafară de cald...

— Cu fagu' ciungit ţi bucluc, — răspunde tovarăşul, aproape prăjit şi el de atîta căldură, se scoală şi încearcă să scoată cîteva lodbe din foc.

Apoi iar tăcere.

Apoi te uiţi, cum caută tovarăşul să se apere de dogoare, punînd între dînsul şi foc, adică înfigînd în pămînt cîteva cetine de brad... Faci şi tu la fel, şi căldura înadevăr nu mai este atît de nesuferită. Rîzi de simplitatea meşteşugului, şi — iar tăcere...

Să te apuci acuma de taclale? S'o iai pentru a suta oară despre urşi, despre mistreţi... şi alte dihănii şi păţanii de ale vînătorii?

Deci fumezi, digerezi şi taci.

Tăcem noi, tace şi pădurea... — Şi numai pârâiaşul, de care abia ne puturăm ţine pe drum, de frică să nu-l pierdem prin notanul de copaci răsturnaţi, sau prin desişul vlăstarilor tineri, devine din ce în ce mai răsunător, mai guraliv. Ce cîntă... ce necazuri mai are şi el, aşa de mari, de ţine să ni le spună cu tot dinadinsul, nouă, sau cel puţin lui Dudaş, care îl înţelege de bună samă, căci ascultă cu mare luare aminte?.

Undeva departe începe să răsune vocea plîngătoare a unui huhurez. In tăcerea nopţii tînguirea lui pare aproape sinistră.

— Să-l năcăjim oleacă, — zice Tudurache, ridicîndu-se într'un cot.

— Oare? Dar cum să facem?

— Să-l chiemăm... Aşa, de-o şagă.

Şi Tudurache pune două degete în dreptul gurii şi scoate un sunet puternic aidoma ca al huhurezului.

Aşteptăm un răstimp, în care vocea monotonă a paserii nu se mai aude.

— Ascultă deamu, — zice Tudurache, la să-l mai chemăm. Hu-hu-u!

...Tăcere...

— Hu-hu-u!... — Hi-hi! O vinit! — şopteşte Tudurache.

De bună samă huhurezul se aude acuma deasupra noastră dar vocea-i nu mai e aşa de răsunătoare. Nu cîntă, nu se plînge, ca să-l auză tot codrul ci întreabă încet, cu un fel de intimitate în voce:

— Aici eşti? A?..

O nouă şuerătură a lui Tudurache, după care urmează o tăcere cu înţeles... Apoi iar întrebarea:

— Dar unde eşti?.. Răspunde!

Incă o şuerătură, apoi o nouă tăcere, apoi un fîlfîit despreţuitor de aripi, după care Tudurache începe să rîză.

— S'o miniet O fugit!.. Hi-hi, — continuă el alene.

— He-he-he!...

— Ham! Ham! — începe şi Dudaş, găsind gluma noastră de mare haz. — Ham!

*

Fagii noştri ard liniştit, potrivit, fără scîntei, încălzind împrejurimea şi luminînd până departe colonadele nesfîrşite, cu capitelele lor, perdute în întunerecul nopţii.

Huhurezul şi-a reluat cîntecul; dar undeva departe de tot. Mai mult bănueşti, de it auzi ceva..

Doarme acuma şi Dudaş. Tudurache s'a întins ca un leu pe pămîntul gol şi agită cu reşpiraţia lui vîrful unei cetine, înfipte îndreptul focului.

Şi cu vocea lui neadormită părăiaşul distramă singur, în tăcerea nopţii, vechea şi nesfîrşita poveste a pădurii...

A. Frunză

Pedagogia Istoriei *

Pentru a putea fi conducători de oameni, fiecare epocă a adus cîte o condiție nouă :

Pe vremea Economiei vînătoarei se cerea putere și iscusință fizică. Pe vremea Impărățiilor teocratice : monopolul relațiunilor cu Divinitatea. Economia agricolă reclamă proprietatea funciară. In secolul al XVI-lea și XVII-lea centralizările etatiste impun obligația unei mari averi mobiliare a Regelui. Democrația industrială a veacului al XIX-lea precizează această tendință prin necesitatea unei oligarchii plutocratice de financiari și finanțiți.

Ce condiție nouă ne-a adus veacul al XX-lea ?

Secol de grafomanie acută și de snobism libristic, nu putea avea altă revendicare decît: *guvernarea de cătră cei mai deștepți și mai instruiți*. Această petiție este oare deja realizată? Din nenorocire, da. Nu este nici-un paradox la mijloc. E vorba numai să lăsăm deoparte înțelesul individual psichologic al acestor cuvinte, și, fiindcă vorbim de lucruri publice, să căutăm care este *înțelesul public* al noțiunilor : Inteligență și Cultură.

In termeni sociologici, Instrucțiune, Competență, Capacitate înseamnă pur și simplu : *o diplomă care să justifice un stagiu de circa 15—20 ani de trîndăvie mai mult sau mai puțin școlară*. Ce s'a petrecut în acest interval, societatea nu are de unde s'o știe, și e silită să te creadă pe cuvînt. Atunci, e de ajuns să fii foarte grav, să măgulești micile manii ale oamenilor deja ajunși, să refuzi un număr oarecare de situații oferite, să publici, cu sau fără iscălitură, să frecventezi ostentativ biblioteci, să uzezi de acea „modestie" plină de reticențe elocvente — și, mai ales, repet, să fii *grav, cît mai grav*.

Temelia, însă, rămîne acel stagiu de sterilitate economică consacrat „Studiilor".

Astfel secolul nostru oferă o fizionomie originală prin introducerea acestui nou *privilegiu de clasă*.* Bogăția, pură și simplă, și-a perdut atotputernicia. Marile metropole universitare au un stoc copios de odăițe mansardate care adăpostesc, la etajul al 7-lea, ambițiile studentului sărac, care se va întoarce ministru în țara lui.

---

* Populația Uvrieră știe ce face cînd urăște cu atîta patos pe „intelectual". Simte foarte bine că Intelectual e sinonim cu Ș f. De altfel chiar conducătorii socialiști sînt, cei mai mulți, foști intelectuali.

Aceasta fiind situația, se pune întrebarea : Pentruce „Studiile" sînt un privilegiu, dacă sărăcia a încetat de a mai fi un obstacol absolut ?

Pentru simplul motiv că studiile (care trec de cursul primar) sînt di cale afară de grele și, deaceia, inaccesibile. Dar *grele* într'un înțeles foarte special. Inaccesibile nu celor mai puțin deștepți, nici celor mai puțin muncitori, ci celor mai puțin încăpățînați. Liceul nu cere facultăți excepționale, ci o anumită specie de arivism și o îndărătnicie caracteristică, fără nici-o legătură cu inteligența.

Pentruce? Care este viciul organic al Invățămîntului Secundar? Iată problema ultimă la care ajungem.

In acest scop, am întreprins un studiu al *Istoriei* și al modului cum este predat acest obiect în licee. O asemenea încercare, am crezut că va putea arunca lumină asupra cusururilor și, poate, și asupra remediului.

* * *

Care este fundamentul Istoriei ?

Commynnes, cel mai fin diplomat al Franței, jongla cu pasiunile, mobilurile, interesele regilor, masselor și statelor. In mînile sale dibace, acestea erau „datele" unor adevărate probleme algebrice. Totuși, același Commynnes mărturisește umil că ceiace logicește apare ca cel mai *improbabil* tocmai aceia se întîmplă. Astfel, marele istoriograf dovedește implicit, că experiența trecutului este neputincioasă pentru a furniza *rețete* care să ne călăuzească acțiunile de mîne.

Alții, animați de gîndiri unde misticismul, metafizica și poezia nu erau, desigur, preocupări secundare, dau Istoriei un fundament vag filozofic. Așa Bossuet, Herder, Saint-Simon, Comte ; așa Hegel, care vede în Istorie o verificare luminoasă a misterioasei sale Deveniri.

Alții, subt cuvînt că Istoria a fost prea multă vreme o Biografie de regi, au exagerat în cellalt sens. Așa Materialismul istoric (Marx și Loria) ; așa Lamprecht care exclude „accidentul" și „geniul" din istorie, precum și orice factor care nu este „massă". Cam din aceiași categorie face parte și Taine, care s'a străduit să pompeze dela societate, rasă, climă și tot felul de circumstanțe impersonale, ceiace constitue *un om*. Cu drept cuvînt i s'a reproșat că omite tocmai esențialul : noutatea, aportul original al individului.

O categorie distinctă o ocupă acei care se îndeletnicesc cu disciplinele ajutătoare ale Istoriei (Paleografie, Epigrafie, Heraldică, Numismatică, Archeologie, etc.). Pentru aceștia elucidarea fundamentului Istoriei este inutil. Intr'adevăr, dacă științele-sucursale există, atunci legitimitatea științei-mamă este axiomă.

In ochii unui istorician ca Brunetière, Istoria, cu faptele sale mărunte, servește să explice alcătuirea „cadrelor" formale în care s'a întrupat gîndirea omenească (în speță, gîndirea literară). Această explicație nu este neexactă decît în măsura în care este parțială, și, de fapt, trebue să mărturisim că privește o latură destul de neînsemnată a rolului Istoriei.

Faptul că un Herodot, un Joinville, un Michelet au simțit nevoia să povestească ceiace au văzut, auzit sau închipuit — nu este o legitimație prea științifică. Totuși rezultatul operei lor : *Redempțiunea trecutului* nu e fără oarecare valoare.

Nici vorbă că Polemica nu poate fi un scop și un fundament onorabil. Virtutea, pe care o are Istoria, de a proba și pro și contra, de a constitui o bună armă politică, nu-i poate hotărî utilitatea.

Detractorii radicali ai istoriei nu merită să fie decît menționați. De altfel viața sbuciumată a unui Pascal îi acordă circumstanțe atenuante cînd anatemizează fără rezervă Istoria. De asemeni, pe jumătate în glumă, este scris articolul: „Les torts de l'Histoire" a lui A. France*.

Istorici ca Langlois, Seignobos, Monod, Ernst Bernheim, Lacombe și mai ales Xenopol nu se ocupă decît cu această strîmtă problemă: Este Istoria o știință? Dupăce se studiază modul cum trebue făcută critica surselor, a autenticității documentului, a autorității monumentului, dupăce se analizează (Xenopol) *cauzalitatea* specifică a „faptelor de succesiune"—, se ajunge, cu satisfacție, la următorul rezultat negativ: „In istorie partea lăsată artei este cel puțin tot atît de mare ca în alte discipline, calificate, fără contest, ca științi (Geologia, Meteorologia, Paleobotanica, etc.).

Dintr'un punct de vedere biologic i se poate găsi un fundament istoriei în constatarea lui Sizeranne care spune** că, pe lîngă Poet, Spadasin și Alchimist, copilul mai e și un pasionat istorician, un înfocat bibliograf și colecționar de documente.—„Ați golit vreodată conținutul unui buzunar la un copil?" zice Claparède***. „E un adevărat muzeu de curiozități: petricele multicolore, timbre postale, bilete de tramvaiu, cue ruginite, flori uscate, hîrtie poleială, dopuri, fragmente incalificabile de plumb, de lemn, etc."

Și, fiindcă am adus vorba de punctul de vedere biologic, îmi permit și eu să propun istoriei următoarele două fundamente de acest ordin:

1) Omenirea trage mare folos din fenomenul: Povestire, Narație. Timpul de trăit e scurt; și povestirea joacă, în domeniul *Timpului*, acelaș rol de *înghițitor de distanțe* ca drumul de fer, telegraful, telefonul, motorul cu explozii, aeroplanul, în acel al *Spațiului*. Putința de a condensa într'o narație de 5 minute întîmplările unui an, unui veac; putința de a ne face despre acest an sau veac o idee tot atît de clară, dacă nu și mai clară, decît dacă l-am fi trăit în întregime—, iată un bun neprețuit. Deaceia, printre cele mai atrăgătoare distracții ale omului de orice vîrstă se numără și aceasta, ca un fel de „preexercițiu" în sensul teoriilor lui Groos****, sau ca o repetare filogenetică poruncită de ontogenie, în senzul în care Stanley Hall explică jocul. Astfel privind lucrurile, Istoria face parte din aceiaș familie de descoperiri respectabile ca Limbagiul, Abstracția, Alfabetul, Recenzia, etc.

2) S'ar mai putea da o a doua explicație, tot de natură biologică, legitimității Istoriei. Din îmbinarea Darwinismului cu teoriile psichiatrice ale școlii lui Freud reese că *dezadaptatul* din lupta *socială*, spre deosebire de dezadaptatul propriu zis, *nu este suprimat*, ci își „sublimează", își canalizează dezadaptarea prin tot felul de procedee lăturalnice (vis, artă, stupefiante, religie, flirt, joc, etc.). E o fericire că lucrurile se întîmplă așa. Intr'adevăr, Dezadaptatul de azi poate fi Readaptatorul de mine. Dezadaptarea poate fi o simplă *prematuritate*. Astfel, prin procedeele piezișe semnalate de Freud,

* Le vie littéraire.

** Le miroir de la vie (capitolul: Portraits d'enfants).

*** Psichologie de l'enfant et Pedologie (ediție 1916, p. p. 469).

**** Spiele der Menschen. Spiele der Tiere.

originalitatea genială scapă, provizoriu, de distrucție. Dar, moartea, un moment alungată, învie subt forma și mai amenințătoare a: *Uitării*, încercînd să ucidă sămînța progresului venit înainte de vreme. Atunci, intervine misiunea de încredere a Istoriei. Ea oferă acestor flori de seră, acestor giuvaere fragile un adăpost inviolabil. Ea îndeplinește oficiul unei casse de bani albi pentru zile negre. Tezaurizează o monedă care pentru moment nu are curs pe piață, dar care poate deveni singurul etalon cu care să se plătească progresul de mîne. Astfel privită, Istoria ne ferește în primul loc de primejdia unui entusiasm nejustificat pentru oamenii care reușesc azi, și, în al doilea loc, ne învață să privim orice personalitate omenească *sub specie temporis ac novationis*, să judecăm omul evaluînd data la care ideile lui pot deveni oportune, măsurîndu-ne admirația după această distanță.

* * *

Multe din explicațiunile de mai sus sînt de o valoare greu contestabilă. Dar, nodul problemei e, după părerea noastră, analiza Istoriei din punctul de vedere al Teoriei Cunoștinții*. In acest scop, cer permisiunea să caut în mica experiență personală a elevului de liceu de acum 10 ani.

Pe vremea aceia, curiozitatea îmi era atrasă (în afară de literatură) înspre Fizică, Biologie, Chimie, Filozofie, și niciodată nu m'am așezat fără desgust să-mi învăț lecția la istorie. Ba chiar sorbeam cu delicii elegantele difamațiuni ale detractorilor, pe care îi ajutam cu însumi cît puteam. Dar, pe măsură ce căpătam mai multă instrucție și mai multă experiență în exercițiile intelectuale, mă simțeam din ce în ce mai stingherit. Studiam, de pildă, un fenomen. Reușeam să-l caracterizez printr'o formulă explicativă clară, precisă, literară, lapidară, cu siluetă cît mai filozofică. In sfîrșit, nici chiar indispensabilul parfum de paradox nu îi lipsea. Totuși, simțeam lămurit: „que ·a n'est pas du tout ·a". Eram nevoit să oscilez între dorința de a cunoaște și convingerea în imposibilitatea de a o face așa cum ași fi vrut.

O întîmplare mi-a dat soluția care mă trudea. Citisem „Les Desenchantées" de Pierre Loti. Conform absurdului nostru obiceiu, încep o serie de docte disertațiuni mentale asupra contradicției sufletului oriental, care, pe deoparte învăluește pe femee în mister, pe de alta o consumă cu o brutalitate atît de exclusiv fizică. Pe de o parte gratii la ferestre, pe dealta numai freamăt de carne și secreție de glande... etc., etc., și alte antiteze de o puerilitate egală.

Din fericire, m'am oprit, desgustat. Am simțit tot artificialul procedeului, și mi-am zis: n'ași face mai bine să tac din gură și să mă mulțumesc cu impresiile pe care, pagină cu pagină, mi le inoculase acela pe care pe atunci l-ași fi numit marele Maestru? Această primă experiență dădu roade. De-atunci, ori de cîte ori vroiam să înțeleg ceva, mă străduiam să zvîrl deoparte formulele, și să las fenomenul să curgă istoric. In fața desfășurării nostalgice a unei vieți întregi, dupăce ai parcurs, din scoarță în scoarță, existența unui

* Manualele de Logică și Metodologie se ocupă cu această chestiune, dar insuficient: vezi Wundt Logik și Les Methodes dans les Sciences 2 vol. Alcan.

fenomen, te simți inundat de o liniște pioasă, de un respect fără amestec, de o lămurire care nu mai simte nevoia unei alteia. Mecanismul cutărei probleme nu numai că îl pricepi, dar, dacă se poate spune, parcă *el te pricepe*, te cuprinde pe tine. Te ia pe sus. Te fură. *Nu îl înțelegi, ești el.* Îl stăpînești desăvîrșit, îl trăești, te identifici lui. Picătură cu picătură, îți se infiltrează prin toți porii. Este un fel de *Einfühlung*, cum zic esteticienii germani, sau mai bine o adevărată și adîncă *Einleben*.

Dar să lăsăm confidențele micului și pretențiosului gînditor de pe atunci, și să dăm cîteva exemple de această stare suficientă, ce s'ar putea califica: *Mentalitate istorică*, din viața mai cotidiană.

Închipuiți-vă că cineva v'ar pune întrebarea: Ce fel de persoană este mama sau tatăl D-voastră, sau fratele, sau un prieten foarte intim? Nu este așa că rămîneți interlocat și că nu găsiți nimic de răspuns? Simțiți foarte limpede că o caracterizare justă nu încape în cîteva formule, oricît ai fi de maestru în făurirea lor. Cu totul altceva cînd persoana care trebue definită este numai o simplă cunoștință. Atunci etichetele nu zăbovesc să vie, și chiar să ne farmece prin exactitatea lor.

Explicația e foarte simplă. Pe cei din prima categorie îi cunoaștem *prea bine* ca să ne mulțumim să-i ferecăm în cîteva fraze, oricît de ingenios alese. De îndată ce ne gîndim să acordăm preferința unui caracter care ni se pare dominant, toate celelalte vin, cît frunza și iarba, să protesteze împotriva acestei alegeri. Întreagă, persoana celui, al cărui portret ni se cere, o avem împrăștiată în noi, ca pe ceva pe care îl *trăim*, iar nu ca pe un lucru pe care să-l recităm. Și totuși, o astfel de cunoaștere *istorică* e mai folositoare decît cea obișnuită. Într'adevăr, putem spune ce ar face omul acela în cutare sau cutare împrejurare cu o preciziune egală cu acela de care am dispune pentru previziunea propriilor noastre acțiuni. Ceva mai mult. Este o *ghicire a posteriori*. Se poate întîmpla alb, se poate întîmpla negru, impresia e aceiași: *nu ne-am înșelat*. Astfel, mentalitatea istorică ne împacă întotdeauna cu noi înșine, și face loc Terțiului exclus.

Alt exemplu. Un prieten de copilărie, care nu poate fi suspectat de lipsă de talent, căci actualmente este printre cei mai buni caricaturiști din Paris, nu a reușit niciodată să mă facă și pe mine în caricatură. Explicația e aceiași. *Prea stăm mult împreună* (și îmi place să remarc că analogia între caricatură și felul nostru obișnuit de a gîndi nu este întîmplătoare).

În cazurile cînd nu sîntem contaminați de microbul psittacismului *, *cunoașterea limbii natale* este exemplul cel mai democratic de cunoașterea superioară pe care ni-o procură mentalitatea istorică.

Toate cele spuse până acum ne aduc la formularea unei legi mai generale.

Omul *începe* prin a avea față de lumea înconjurătoare două, și numai două atitudini.

Față de o anumită categorie de fenomene, cunoașterea sa îmbracă forma unei cauzalități absolute, ultra științifice. Cere lucrurilor o înlănțuire riguroasă și netolerantă, cu relațiuni de cauză și efect infailibile. Nu se admit contingențe, nu se îngădue abateri. Romanul intitulat „Les pourquoi de Pierre" își are variante în toate țările. Copilul este însetat de explicație cauzală. Cine nu a simțit, în copilărie, voluptatea superioară de-a zvîrli, dela Etajul al III-lea, un obiect de sticlă pentru a vedea cum sboară în țănduri? Sîntem minați, la această vîrstă, de o poftă irezistibilă de a descoperi *Principiul* fiecărui lucru, de a-i fura secretul care ne trudește. Foarte propriu a botezat Sizeranne aceasta: *instinctele alchimiste* ale copilului.

Paralel cu aceasta, pela vîrsta cînd liceanul a început să guste desfătările literaturii, mai cunoaște și un al doilea grup de fapte, unde ori și ce este permis, unde sentimentul și imaginația sînt stăpîni absoluți, și miraculosul oaspe răsfățat. Aici, haina îmbrăcată de gîndire este o cauzalitate debonară și tolerantă. În acest domeniu nu întîlnim decît insurecții. Dar nici nu pot fi numite astfel, căci aici spiritul nu are vre-o regulă căreia abaterea să contravină. Simte copilul, confuz, dar sigur, că pe acest tărîm singura normă este scopul, idealul, care nu e una.

În fine, mai caracteristic decît orice, la copil aceste două forme de gîndire, aceste două atitudini de cunoaștere sînt despărțite print'o perdea impermeabilă. E natural să fie așa. Ambele sînt în perioada lor de creștere, și ca să ajungă la o complectă desvoltare, nu trebuesc amestecate între ele. Numai după ce vor ajunge la maturitate, se va ivi problema suplimentară a concilierii mutuale. Pentru moment, deși antagoniste, ele nu supără pe copil. Grație zidului opac care le separă, fiecare lucrează, în lumea ei, neturburată, și, la adăpostul contradicției, se coc, încetul cu încetul.

Pedagogul înțelept trebue să ție sama de această situație psichologică unică a copilului. De aceia învățămîntul istoriei ar trebui suprimat la vîrsta de care vorbim. Istoria pentru copil, nu e decît o disciplină hibridă, care îi dezorientează și zăpăcește obiceiurile intelectuale. Am arătat mai sus cum știe istoria să concilieze cele două atitudini de cunoaștere, sfărîmînd barierele care le despărțeau. Dar pentru moment operația este prematură. Conciliația nu o cere nimeni. Un moment atît de delicat în evoluția copilului ar merita o mai mare atenție din partea Pedagogului.

Dacă nu aș fi avut înțelepciunea să mă resemnez să fiu un elev perfect nul în istorie, și să mă avîrl fără control asupra lucrurilor care îmi ațîțau curiozitatea; dacă nu aș fi lăsat ca fiecare din cele două laturi ale cunoașterii să se desvolte independent,—atunci nu aș fi cunoscut momentul cînd amîndouă au crescut atîta, încît, automatic, au rupt cătușele, au fărîmat zăgazurile care le despărțeau. Este o deslegare asemănătoare aceleia a crisalidei, care poate singură să găurească găoacea în care stă închisă. Din fericire pentru crisalidă, în lumea gîndacilor de mătase nu există un Minister al Instrucțiunii publice care să-i facă prostul serviciu de a o desrobi înainte de vreme.

Istoria e bunul neprețuit care, administrat la timp, desăvîrșește evoluția. Dar e și otrava, care, luată cînd nu trebue, ucide.

Faptul că studiul istoriei apare în învățămînt la un moment inopportun, seceră posibilitățile de generalizare a mentalității istorice. Societatea trebue să se mulțumească cu acei unde ea se află în stare oarecum *naturală*, unde aceasta constitue *caracterul dominant*, per-

* Cuvînt inventat de Leibnitz (dela psittacus=papagal) și reluat de Dugas: „le Psittacisme", Alcan, însamnă parazitismul gîndirii pe cuvinte, întrebuințarea automată a cuvintelor fără a le cerceta conținutul.

mițînd să se *neglijeze* dela început celelalte două (mentalitatea cauzală și mentalitatea literară). Din nefericire, însă, acești oameni sînt destul de puțini la număr.

Dacă ar fi să clasificăm tipurile de caractere după criteriul diferitelor metode de cunoaștere întrebuințate, am avea: 1) Materialistul (mentalitate cauzală intransigentă), 2) visătorul (mentalitate tolerantă, cauzalitate literară), 3) omul „de bun simț" (mentalitate istorică). Dar aceste prime trei tipuri sînt *rare*, căci înseamnă o predominanță a uneia singure din cele trei forme de gîndire, care să suprime pe celelalte. In sfîrșit al treilea caz este și mai rar decît cele două dintăiu. Studiul Istoriei intervine, în școli, atunci cînd mentalitatea istorică abia apucase să se nască, în timp ce, celelalte două deja adolescente, sînt suficient de tari pentruca noul venit să fie cel sacrificat. Din nenorocire, însă, învingătorul ese, și el, grav rănit din luptă. Așa încît tipul cel mai frequent este 4) omul normal, care în principiu ar fi trebuit să le aibă pe tustrele, dar la care au fost toate trei distruse în fașă, dînd naștere la o dezorientare care caracterizează orice majoritate într'un stat.

Un exemplu va dovedi că într'adevăr organizarea actuală a cunoștințelor nu permite o conciliare între aceste trei technici de cunoaștere. E vorba de marii politiciani, oameni prin excelență, „de bun simț", cu vederi „realiste", reprezentanții cei mai eminenți ai mentalității istorice. La aceștia există un divorț absolut între mentalitatea istorică și celelalte două. * Il vom auzi declarînd neîncetat că ei, în acțiunile lor, nu se inspiră nici din *Teorie* nici din *Poezie*, ci din *Experiență*, adică din *împrejurări*. Atitudinea lor este o oportunistă expectativă a desfășurării evenimentelor. Priceperea lucrurilor și a oamenilor este la ei cu totul empirică. Disprețuesc atît formulele teoretice cauzale, cît și impresiunile subiective literare.

* * *

Inainte de a trece la consecințele practice ale acestor constatări, nu ne putem abține de a remarca că ceiace are loc, în mic, la copii, îl regăsim, în mare, la evoluția întregii civilizații și gîndiri omenești.

---

* Afirmația pare contrazisă de atîtea cazuri de oameni politici, amatori pasionați de colecții de artă, sau ei înșiși literați foarte competenți. Contradicția este numai aparentă. A considera arta ca un sport inutil, sau ca o distracție elegantă, sau ca o armă tăioasă de polemică și mistificare —, este cel mai infailibil brevet de inexistență a mentalității artistice. Arta trebue înțeleasă ca un instrument de cunoaștere, ca un alfabet care să ne descifreze lucruri acolo unde alte procedee sînt neputincioase. Tot așa și mentalitatea științifică și cauzală Un Metternich, faimos pentru erudiția lui literară, o întrebuința într'un scop exclusiv de seducție. De asemeni, argumentul riguros cauzal nu avea la el o altă utilitate decît acela de a smulge ambasadorului rival un *da* sau un *nu*, după o ploae torențială de sofisme impecabile și abil întortochiate. Cît despre instrucția științifică pe care o întîlnim (destul de rar) la unii din conducătorii politici, nu e altceva decît un ornament care să le mărească prestigiul personalității datorită stimei crescînde pe care societatea o are pentru știința exactă. In rezumat, marii politiciani, chiar cînd nu ignorează arta sau știința, le ignorează în schimb rolul, utilitatea, fundamentul și valoarea lor adevărată. Și asta ne preocupă aci.

Gîndirea omenească a început prin a ocupa o poziție intermediară între două ordine de fenomene. Pe unele, le-a tratat ca pe niște *sclavi*. Cu cît ne întoarcem în trecut, cu atît găsim mai mare pretenția omului de a se face stăpîn peste puținele lucruri pe care și le putea explica în mod cauzal. Nu avem decît să ne amintim reputația de om-sciență de care se bucurau acei care în vechime se numeau savanți. Astfel erau atot-puternicii vraci, filozofii ca Socrat, Platon, Alchimiștii din Evul mediu, Picii dela Mirandola, etc. etc. Chiar în plin secol al XIX-lea găsim reprezentanți întîrziați ai acestei mentalități. Astfel materialismul unui Lange, Vogt, Moleschot, care declară că „gîndirea e o secreție a creerului". Toți aceștia se poartă cu știința ca cu o sclavă, cerîndu-i totul, și nepermițîndu-i să le refuze ceva.

Dar omenirea a mai cunoscut și o altă nevoe, absolut diferită: nevoia de „au delà", de miraculos, înclinația către lucrul care ne depășește. Nevoia unei forțe superioare, uriașe și totdeodată plină de farmec, în mînile căreia nu sîntem decît o jucărie. *Arta* și *Religia* sînt acești tirani iubiți, dupăcum *Știința* este Hilotul dela care putem, în principiu, cere orice.

Atunci vine Luther și Reforma, cu fiicele sale Spirituale: Revoluția franceză, Declarația drepturilor omului, Dogmele Egalitare, Utopiile Socialiste,—într'un cuvînt, *necesitatea Democrației*. Apariția Democrației nu are importanță din punctul de vedere politic, unde primește atîtea desmințiri dela evenimente, ci mai cu samă din punctul de vedere al teoriei Cunoștinții, ca simptom al evoluției gîndirii omenești:

De cîtva timp, într'adevăr, și nu prea demult, omul a simțit nevoia să împace știința cu Arta și Religia. Crezul dela 89 ne atrage atenția că nu se mai admit cuvinte ca sclav și stăpîn. Nu mai vrem să fim tiranizați de un Deus Ultor, și gîndul că știința, robul de altă dată, își închide robinetul și refuză să mai explice, a devenit din ce în ce mai insuportabil. Deaceia nevoia de a egaliza starea civilă a cunoștinții-sclav cu cunoștința-stăpîn într'o cunoștință-sinteză este trăsătura caracteristică a preocupărilor secolului al XIX-lea, secol care ar putea fi calificat: epoca încercărilor de *democratizare a gîndirii*.

De acum înainte, liniștea gînditorului nu se va putea obține decît pe prețul unei concilieri reușite, sau invers, în schimbul unei renunțări. Un exemplu luminos de această a doua atitudine este Pasteur. Preocuparea împăcării nu-i trudește. Poate foarte liniștit să fie un corifeu al științii exacte, și în același timp, un parohian care declară „Sînt bigot ca un Breton, și aș vrea să fiu ca o Bretonă". Cele două lumi convețuesc în el fără amestec reciproc.

In schimb, avem un exemplu simptomatic și de o mare generalitate, de cealaltă atitudine, care își pune problema tu burătoare a concilierii. Este vorba de curentul, născut în Germania, subt numele de *școala istorică*, de unde s'a crezut posibil să se boteze veacul al XIX-lea: *Secolul Istoriei*. S'a simțit, confuz, că dezlegarea trebue să vie dela Istorie.

Dar s'a bîjbîit, și se bîjbîie încă. Ceva mai mult, și mai grav —s'au comis erori, care au compromis legitimitatea punctului de plecare, denaturîndu-l în sensul opus. Intr'adevăr, Secolul Istoriei ar putea fi mai propriu, numit: *secolul încercărilor de logicizare a Is-*

toriei. Reînvierea acesteia nu s'a putut realiza decît lepădîndu-şi tocmai ce are mai personal, cu preţul de a deveni o Sociologie (Lamprecht) sau o Filozofie (Hegel, Marx şi toţi acei care cred în filozofia Istoriei), sau o simplă metodă de Economie politică (Knies, Hildebrand, Roscher, Schmoller, Loria, Bücher, etc), sau (Savigny) o technică *juridică* (cea mai dialectică dintre discipline!)

Această greşală fundamentală a discredidat maestatea Istoriei, şi totodată a întîrziat, cu cine ştie cîte veacuri, putinţa deslegării. Rezultatele sînt dezastruoase. Ne întoarcem, ca mentalitate, cu 20 veacuri înapoi. Trăim din nou o perioadă de logicism acut, de *autocraţie* monarhică a *Generalului*, a *Formulei*. În zadar un Renouvier, mai timid, un Bergson şi un Boutroux mai viguros, caută să ne scape. Filozofia lor a Contingenţei, a Discontinuismului este o încercare dintre cele mai lăudabile şi un pas spre bine. Dar răul persistă şi se lăţeşte, inundînd şi viaţa de toate zilele, ba chiar şi arta. Astfel, în viaţa de toate zilele se pot semnala fenomene ca Psitacismul, Bovarismul, Pedantismul, Fumisteria, Demagogismul, Bolcevismul şi toate flagelurile sociologice existente, în literatură (care până acum era citadela individualului) găsim piesele şi romanele „à these", discursurile sociologice ale eroilor lui Corneille sau ai lui Curel. Deasemeni, nu e nuvelă unde să nu găsim aforisme nesuferite, generalizări sentenţioase şi cuvîntul odios: *problemă socială.*

Ca să scăpăm de Majestatea Sa „Conceptul", ca să ne întoarcem înapoi la adevăratul izvor de adevăr: Percepţia, nu e decît un drum: *Istoria.* Să o instalăm în locul care i se cuvine: *Şcoala*, şi aşa *cum* se cuvine, adică: în momentul cînd legile fireşti ale psichologiei omeneşti o reclamă. Iată-ne ajunşi pe altă cale, la aceiaşi răspîntie hotărîtoare: greşita predare a Studiului Istoriei în învăţămînt.

Văzută subt acest aspect general, problema capătă o acuitate dramatică. De ea depinde desnodămîntul crizei intelectuale prin care trecem. În clipa în care scrim, calul de bătae al tuturor publiciştilor (chiar francezi) este că viitorul aparţine Anglo-saxonilor, şi că Continentul moare. Formula nu e complect inexactă dacă ne gîndim că Americanul şi Englezul au, în linii generale, mai mult simţ istoric decît Latinul. Dar nu trebue să uităm că privilegiul acesta îl plătesc cu preţul celorlalte două mentalităţi. Într'adevăr, este cunoscută atît în aptitudinea lor artistică, cît şi sărăcia culturii lor individuale.* Or, soluţia crizei nu poate, în principiu, veni de acolo unde lipsesc din materialul necesar. În schimb, Franţa posedă în chip strălucit primele două mentalităţi. Cît despre cea istorică, am văzut că se poate *căpăta*. Ea apare *după* celelalte două, în mod spontan; totul e să o lăsăm să vie. Dacă nu îi punem beţe în roate, nu avem decît să ne plecăm să o culegem. Latinitatea nu trebue să uite că este moştenitoarea clasicismului, a armoniei interioare şi a equilibrului egal între facultăţi. A căuta şi a găsi ce îi lipseşte, trebue să fie pentru ea o datorie de familie.

Dar, la urma urmei, puţin importă dela cine va veni deslegarea.

* S'a zis că „Universităţile engleze sînt adevărate şcoli primare pentru copii bătrîni".

Problema care se pune covîrşeşte orice în importanţă: e vorba ca întreaga civilizaţie să opteze între a merge înainte, sau a se cufunda, dincolo de 30 secole, în sălbătăcie.

Şi cuvîntul „sălbătăcie" nu e o imagine. Din studiile făcute asupra sălbatecilor contemporani (în special Durkheim* şi Levy Brühl**) reesă că concilierea despre care ne ocupăm *trebue să fie făcută (mai curînd sau mai tîrziu*, mai bine sau mai rău). La sălbateci s'a făcut şi anume *mai rău.* Sălbatecul este „impermeabil experienţei" şi *principiului* contradicţiei cu terţiul termen exclus (Levy Brühl). A scăpat de cauzalitate. De asemeni a scăpat şi de religie, în *înţelesul* de misticism care îl dăm noi. Deaceia situaţia psichologică a societăţilor primitive este nu: *chircirea unui început* de cultură avortat, şi oprit de-a-pururi pe loc, ci *o evoluţie isprăvită*, un ciclu încheiat, dar cu diametru foarte mic. Cunoştinţa şi Religia se întrepătrund*** constituind dimpreună o sinteză, un echilibru perfect. Celace la noi am botezat „democratizarea gîndirii" la ei e deja făcut, subt aspectul unei socializări, unei ritualificări a acesteia****.

* * *

Revoluţia Kantiană în Teoria Cunoştinţii şi-a perdut, în ochii multora, aspectul său de revelaţie. Fapta cutezătoare a titanului dela Königsberg, care a cules, cu lăcomie, toată lumea şi a instalat-o apoi în creerul nostru,—rămîne cea mai dramatică aventură filozofică. *Dar atîta tot.* Nimeni nu-şi mai pune, cu înfricoşare, întrebarea dacă universul e făcut de noi, sau se află în afară de noi. Gînditorii de azi îşi pun problema mai modestă a *relaţiunilor dintre Eu* şi Non-Eu. Totul se reduce la o chestiune de atitudine *reciprocă.*

În marginele acestui punct de vedere am căutat să stabilim o legătură între *Metodele Lucrurilor* şi *Metodele Minţii*. Între technicele de cunoaştere ale sufletului omenesc, pedeoparte,—şi technicele după care se organizează diferitele discipline*****.

Astfel, am ajuns la constatarea că, într'o *primă perioadă*, lumea exterioară se prezintă nouă subt două aspecte diferite: a) Fenomene legate cauzal şi b) fenomene legate necauzal.

În faţa acestor două grupuri de fapte, deosebit organizate, personalitatea noastră ia două *atitudini adequate*: a) *mentalitatea cau-*

* Les phénomènes de la vie religieuse, Alcan.

** Les fonctions mentales dans les sociétés primitives.

*** La loi de la „participation", Levy Brühl, op. cit.

**** Pentru ce, la aceste societăţi, cercul s'a închis în timp ce noi alergăm neîncetat într'o mişcare de spirală care ne înalţă mereu şi nu se închide? Nimeni nu va şti să ne răspundă. Poate că şi Boşimanii sau Fuegienii au cunoscut şi ei o civilizaţie înfloritoare ca a noastră, şi la un moment asemănător timpurilor actuale, n'au ascultat de legile fireşti, şi atunci, un Bolşevism psihic general le a redat liniştea, întorcîndu-i la punctul de plecare.

***** Înţelegem prin termenul: disciplină un ansamblu de fapte care au comun o metodă logică identică, fie preocuparea de a stabili relaţiuni de cauză şi efect (matematică, fizică, sociologie, economie politică), fie preocuparea stabilirii unor aprecieri de valoare (arta, morala, religia).

zată şi b) *mentalitatea artistică* *. Intre ele, nici-un amestec; între ele incompatibilitate de principiu.

In momentul, însă (şi numai atunci), cînd ambele aceste două mentalități au ajuns la maturitate, survine problema suplimentară a concilierilor mutuale.

Am arătat cum concilierea nu poate fi mijlocită decît grație unei a treia mentalități, pe care am numit-o mentalitatea istorică. Ea consistă în a sviri la o parte atît aprecierile cauzale cît şi judecățile de valoare. Atunci, lăsăm fenomenul, pe care vrem să ni-l explicăm, să *curgă istoric*. Dualitatea subiect-obiect dispare, şi are loc o incorporare reciprocă între fenomen şi noi, o între-trăire, un fel de *Einleben*, cum spuneam mai sus.

Acestei a treia atitudini corespunde în lumea exterioară (caşi în celelalte două) un grup distinct de discipline respective, şi anume: *Istoria*, subt toate formele ei, dela cunoştința unei persoane foarte intime, sau a limbii natale, până la istoria economică sau a doctrinelor filozofice, etc. In rezumat, această mentalitate istorică apare:

a) Cea din urmă (în principiu pela vre-o 14-15 ani, şi anume:

b) Cînd celelalte două au ajuns la o maturitate deplină, permițînd izvorîrea unei preocupări de conciliere, de fuzionare şi de colaborare.

c) Primele două nu se pot coace decît dacă cresc:

1) izolate între ele,

2) izolate de a treia.

La lumina acestor cîteva rezultate teoretice, vom cerceta chestiunile de ordin practic, care fac obiectul ultimei părți ale prezentei lucrări.

* * *

Titlul acestui articol lasă să se ghicească încotro am crezut că trebue să ne îndreptăm privirile pentru a duce o politică intelectuală fertilă. Ştiința cea mai indicată pentru a ne lămuri pare a fi: Pedagogia.

Din nenorocire, însă, Pedagogia s'a ținut întotdeauna destul de departe de practică. Astfel, o vedem edictînd vaste legi psichologice, care pentru Psichologie nu sînt decît banalități vagi. De asemeni, metodele propuse sînt atît de abstracte şi de generale, încît nu fac decît să schițeze, foarte pe departe, directive neprecizate, rămînînd, în realitate, jocuri metafizice mai mult sau mai puțin elegant *scrise*.

Afară de inconvenientul unui platonism inconsistent, îl mai au şi pe acel al contradictoriului. Intr'adevăr, este un loc comun că toate metodele, toate technicele sînt bune. Totul se reduce, în speță, la partea făcută fiecăreia.

* Sau literară, sau mistică, sau cum o vrea să i se spună. Cuvîntul nu importă. Deasemeni să nu se identifice cele două mentalități cu deosebirea între o atitudine intelectuală (ştiință) şi afectivă (artă, religie). Azi raporturile de cauzalitate, finalitate, asemănare, etc. sînt considerate ca *sentimente* (v. şcoala psihologică dela Würzburg, precum şi articolul asupra „Relațiunilor între gîndire şi imagini" de D-nul Mihai Ralea în Studii Filozofice 1916.

O altă ramură de activitate a Pedagogiei este *măsurarea facultăților*, *Psichometria*. Aceasta însă, dacă pentru Psichologia pur teoretică poate avea, la rigoare, un folos, în schimb este neputincioasă să dea indicații pentru organizațiuni concrete.

Insfîrşit, îndeletnicirile moralizatoare ale Ştiinței educației, preceptele, predicele, etc., — excelente în sine, — nu influențează asupra moralității copilului. Dimpotrivă, succesul consiliilor depinde de aceasta din urmă.

Depărtarea de realitatea cotidiană la care s'au ținut întotdeauna doctrinele pedagogice au făcut ca organele oficiale, Academiile, Profesorii, să meargă pe dibuite, bîjbîind mereu, cîteodată găsind, de cele mai multe ori greşind. Şi toate aceste inconveniente se complică cu circumstanța agravantă că, din pricina latitudinii lăsate Ministerului, reformele şcolare sînt însuflețite mai ales de preocupări străine, ca: afectații de bugete, debuşeuri pentru colegi protejați, vanitate regională sau municipală, etc.

După părerea noastră, remediul stă nu în metodă (orice metodă, abil întrebuințată, e bună) ci în *organizarea programelor*. Intr'adevăr. Fiecărei Ştiințe îi corespund anumite deprinderi de gîndire. Fiecărui procedeu de cunoaştere îi corespund anumite grupuri de cunoştinți. Insfîrşit, fiecare grup de cunoştinți se organizează după o anumită disciplină, alcătuind Metodologia proprie fiecărei Ştiințe. Ei bine, împotriva acestui mecanism, profesorul nu are nici-o putere. Pe cînd în domeniul Metodelor pedagogul este stăpîn necontrolat, în acel al programelor el trebue să suporte pasiv cauzalitatea specifică fiecărei ştiințe. Deaceia, este absurd să se ceară, ca Gustave Le Bon: *Schimbare de metode, nu de programe*. Dimpotrivă, *programele şi numai programele*, repartizarea disciplinelor pe vîrste, după criterii psichologice, iar nu impresioniste, tradiționale, sau politice, — iată tot ce e de făcut.

* * *

In şcoli, după cum am mai spus, ordinea firească a apariției diferitelor atitudini de cunoaştere *nu este respectată*. Studiul istoriei vine înainte de vreme provocînd curmarea dezvoltării normale a celor dintâiu două mentalități, şi în acelaşi timp, sinuciderea celei de a treia. Programele, după alcătuirea lor actuală, răstoarnă sensul evoluției naturale. Scăparea nu poate veni decît dela *răsturnarea pe față* a acestor programe.

Iată, în linii generale, directivele unei organizații mai potrivite firii lucrurilor:

a) In prima perioadă, care ar corespunde „Cursului Inferior" din Licee, *studiul Istoriei să fie radical suprimat*. In schimb, să se dea proporțiuni înzecite tuturor ramurilor de artă şi literatură beletristică *. Pe lîngă aceasta, să se introducă un număr cît mai mare de discipline cauzale. Astfel, pe lîngă multă matematică, ştiinți naturale şi fizico-chimice, să se facă şi filozofie, psichologie, logică, sociologie, economie politică.

* Care poate da o „cultură de fapte" mult mai solidă decît aceia procurată de faptele necolorate şi numai [illegible] uitate pe care le furnizează istoria în cursul inferior.

Să nu se obiecteze că copilul nu va pricepe nimic din toate acestea. Dimpotrivă. Adevărurile tuturor disciplinelor enunțate mai sus sînt de o simplitate și de o ușurință neînchipuită. Totul este să fie explicate pe înțelesul școlarului. Or, nici-o categorie de cunoștinți nu e mai susceptibilă de a fi predată în chip socratic ca acelea înlănțuite după o dialectică cauzală. Maieutica marelui Atenian nu se ocupa de altele. De altfel, prejudecata *greutății* unor anumite științe a început să se clatine. Astfel, Dewey * propune introducerea Sociologiei în clasele primare! Deasemeni, în Franța există, pentru aceleași clase primare, manuale de Economie politică. Trebue să ne convingem, odată pentru totdeauna, că cu cît o știință este mai cauzală, cu atît e mai ușoară, că raționamentul se adresează la toți oamenii, pe cînd memoria numai la erudiți.

Este caracteristic felul cum Economia Politică este primită la data apariției sale (clasa 8-a) **. Școlarul salută în ea o sursă de delicii intelectuale. Nu e unul care să nu-și propună să o aprofundeze ulterior (că nu o face, aceasta ține de alte cauze). Entuziasmul general se explică prin faptul că Economia politică, venind cu opt ani prea tîrziu, capătă o ușurință ridicol disproporționată față de facultățile viitorului bacalaureat. Amorul său propriu, și sentimentul de putere sînt plăcut surprinse de împrejurarea ciudată că poate învăța o știință întreagă, fără a o... învăța!

Pe de altă parte, copilul trebue literalmente îndopat cu literatură. Să se lase la o parte gramatica și sintaxa și să se facă numai compoziții și analize de bucăți. Deasemeni, cetirea în clasă este o perdere de timp inutilă. În clasă să se facă analiza colectivă a bucăților cetite înafară de clasă, și întreaga oră să fie o dezbatere, o frecare necontenită de aprecieri.

Însfîrșit, între 10—15 ani se pot învăța cel *mai bine* limbile străine. Deaceia, toată sforțarea de memorie întrebuințată azi în chip absurd cu reținerea de date istorice, să fie monopolizată în serviciul limbilor străine.

Remarc, în treacăt, că în programul propus lipsesc cele două limbi clasice. Suprimarea acestora constitue o veche controversă în pedagogie. Cît ne privește pe noi, sîntem de părere că literaturile greco-romane sînt de o înaltă frumusețe, și ca atare, merită să fie cunoscute. Învățămîntul actual nu permite această cunoaștere și liceanul care pălește zilnic asupra unui fragment de 20 versuri, pentru a le face chirurgicește sintaxa, nu are cum să guste farmecul lui Omer sau spiritul lui Orațiu. Deaceia, ar fi de dorit ca în locul acestor procedee, să se introducă cetirea globală a autorilor în traduceri. Avantajul e dublu: Patrimoniul nostru cultural va cunoaște, *în fine*, un stil expurgat de acele insuportabile și pretențioase dictoane latine sau grecești, — iar literatura Romei și a Atenei, va fi, însfîrșit, iubită pentru valoarea ei estetică intrinsecă, iar nu pentru prestigiul depărtării și pedantismul vetustății.

b) În a doua perioadă, corespunzătoare „cursului superior" *tot ceiace se învățase în anii precedenți se va relua și preda pe cale istorică*, dela Istoria Muzicei, până la Istoria Fizicei, dela Istoria Economică până la Istoria Matematicilor. Toate cele învățate din științe și din arte se vor *pune la punct*, localizate definitiv în timp și în spațiu; însfîrșit, se vor umplea cu cunoștințe noi lacunele care despărțeau între ele cunoștințele vechi fragmentare.

* L'école et l'enfant.

** Căci în clasa IV durează vre-o 2—3 lecții.

* * *

Două obiecțiuni se pot aduce unui asemenea program: a) că e prea *încărcat* * și b) că întîmpină greutăți de realizare considerabile.

În ceiace privește prima învinuire, sîntem aproape tentați să spunem că a venit timpul ca lumea pedagogică să înceapă a da oarecare atenție celei mai interesante categorii de școlari: *Supra-normali*. E curios de observat că toate inovațiunile pedagogiei contimporane ** se adresează fie normalilor, fie sub-normalilor, și abia dacă pe ici pe colo un Groszman *** în America, sau un Binet **** în Franța binevoesc să se ocupe și de supra-normali. Și pericolul cel mai mare este *nedesvoltarea geniilor*. Binet dovedește că supra-normalul neglijat, după o scurtă strălucire, nu se mai poate menține aici chiar la nivelul normalilor, și numaidecît alunecă spre trista situație de *ratat*.

Dar înafară de aceste considerațiuni, obiecțiunea, strînsă de aproape, nu rezistă. Într'adevăr, o învățătură care urmărește fidel cursul normal al evoluției sufletești, care nu contrariază și nu buimăcește ordinea firească a lucrurilor, este prototipul învățăturii executată de copii cu plăcere, cu ușurință, și, deci, cu spor. Economia de efort astfel realizată descarcă programul de jumătate din dificultățile cu care se luptă liceanul de azi.

A doua obiecțiune, am spus, ar putea fi relativă la dificultățile de ordin practic pe care le-ar suscita punerea în practică a noului program.

Dar aceste dificultăți există pretutindeni. Și, dacă există, atunci stînjenesc toate școlile, nu numai pe noile-venite. Avem însă datoria să credem că se vor găsi odată o mînă de oameni de bine, competenți și entuziaști, care să se încumete într'o asemenea întreprindere. În tot cazul, se poate începe prin a se face experiența unei asemenea școli, ca să se vadă efectele. Încercarea merită o alocațiune bugetară, făcută chiar cu riscul de a fi risipită. Dar, la dreptul vor-

* În tot cazul, cele 36 ore de clasă săptămînal pot conține un program în acest sens. Astfel am avea, de exemplu: a) în cursul inferior: Matematica 3 ore, Șt-Fizico-Chimice 3 ore, Șt-naturale 2, Limba franceză 3, germană 3, engleză 3, economie politică 2, Literatură 6, geografie 2, Dexterități 5, Filozofie (Psichologia, Logica, Sociologie) 4 ore, iar Latina, Greaca și Istoria *nici-una*. b) în cursul superior: Istoria generală (politică și economică) 5 ore, Istoria științelor 5 ore, a artelor 4 ore, a literaturii romînești 3 ore, franceze 3, germane 2, Istoria altor literaturi (engleză, italiană, nordică, rusă, etc.) 3 ore, a literaturilor greco-romane, seminarii și conferințe 4 ore, Dexterități 5.

** Educația arieraților, școlile pe măsurat (Manheim), Boyskottismul, școlile de self government, Tribunalele de copii (Statele-Unite), arbeitschule, etc., etc.

*** Association for the study of exceptional children.

**** Idées modernes sur les enfants.

bind, dacă rezultatul poate să nu fie faimos, în nici-un caz nu va putea fi inferior rezultatelor școalelor actuale *.

* * *

Vom termina printr'o scurtă analiză a tuturor constatărilor și a propunerilor de mai sus la lumina principalelor doctrine ale Științei Pedagogice.

Gustave le Bon (care trebuia, fatal, să se ocupe și de „Psichologie de l'Education") încearcă să se călăuzească de o idee, gîndită de mulți alții, și pe care Domnia-sa o exprimă astfel: „Educația este arta de a face să treacă conștientul în inconștient". Amintim că *cunoașterea istorică* îndeplinește în perfecțiune această condiție. Avem în viața de toate zilele exemple, oarecum *naturale*, de *înțelegere istorică* (cunoașterea limbii natale, sau a unei persoane foarte intime) care tocmai ating perfecțiunea inconștientului.

Am arătat cum istoria, readucîndu-ne la un concret *viu și cotidian* și ferindu-ne de tirania generalului, ne scapă de acel parazitism al limbajului și al clișeului, pe care Dugas ** îl numește psittacism.

Există, în Pedagogie, o doctrină a așa zisei: „Educații progresive" (Rousseau, M-me Necker de Saussure). Rousseau, însă, înțelege prin aceasta un lucru absolut fals: Etajarea simțurilor, imaginației, judecății, etc., în compartimente arbitrare. Or, psichologia contemporană a dovedit cu îndestulare că cea mai umilă stare de conștiință cuprinde citeceva din toate acestea. O educație progresivă nu poate fi concepută decît ca acela care ține sama de evoluția firească a diferitelor mentalități, a diferitelor categorii, forme de gîndire (în înțelesul kantian). Propunerile noastre au căutat să satisfacă acestei interpretări și să merite acest adjectiv.

Rousseau și Fourier aduc teoria faimoasă a Educației „*Attrayante*". Se știe, însă, ce înțeles utopic are, pentru ei, acest cuvînt. Deaceia, opinia publică pedagogică ironizează și condamnă metoda numită *indirectă*, *insinuantă* (Fénélon), al cărui rezultat este puerilizarea învățăturii ***. Astăzi *interesul* la învățătură a căpătat o altă accepție. W. James ****, cînd definește interesul, merge până acolo încît alungă noțiunea de agrement: „Interesul este acea iritație interioară împotriva ta însuți". E cam mult. Dugas spune: „Interesul nu vrea să zică nici petrecere, nici joc". Chiar aceasta e prea mult. Explica-

* Dăm, cu titlul de exemplu, citeva propuneri de amănunt: astfel: a) completă gratuitate, b) agremente în sensul celor întrebuințate de jezuiți pentru a polei grătiile de închisoare ale Internatului (tenis, manej, biliard, sală de arme, gustări d se, biblioteci fără index, piscină, etc), c) admisibilitate universală contrabalansată de o mare severitate pentru a *rămîne* în școală. Cea mai mică dovadă de incapacitate sau de lene persistentă să atragă eliminarea fără apel. Eliminarea nu are sens decît pentru proasta învățătură. Pentru proasta conduită constitue sancțiunea cea mai puțin eficace. d) Suprimarea acelo examene titanice, în felul pedagogiei sorbonarde și înlocuirea lor prin seminarii și interogații parțiale dese, etc., etc. (lista nu e limitativă).

** Les problèmes de l'éducation, Alcan.

*** V. acea adevărată feerie școlară propusă de M-me de Genlis.

**** Causeries pédagogiques.

ția exagerărilor, și într'un sens, și într'altul, stă în imposibilitate de a învăța *cu plăcere* în școli unde programele se pun de-a curmezișul desvoltării intelectuale a copilului. Întoarceți programele depe dos, pe față, și cuvintul „éducation attrayante" va căpăta din nou un înțeles.

Educație formală, ori educație materială? E o controversă străveche și celebră în Știința Pedagogiei. Problema se pune astfel: școala trebue organizată în vederea punerii *științei în serviciul spiritului*? sau a *spiritului în serviciul științei*? **

Însăși existența acestei controverse este simptomatică. Ea înseamnă, implicit, recunoașterea neașteptată a unui antagonism între metodele spiritului și metodologiile științelor. Am arătat cum, în realitate, fiecare grup de fapte, înlănțuite într'o metodologie comună, se armonizează cu o *anumită* technică de cunoaștere. Dezadaptarea nu poate avea loc decît dacă unui grup de lucruri aplicăm technica psichologică a unui *altuia străin*. Și, de fapt, este tocmai ce se întîmplă azi în școli: studiul Istoriei este impus de programe la o vîrstă cînd mentalitatea istorică nu s'a născut încă! Atunci, sîntem nevoiți să ne folosim de ce avem, și rezultatul este dilema de mai sus. Dacă criteriul organizării programelor ar fi *ordinea succesivă* în care apar diferitele noastre mijloace de înțelegere, atunci problema absurdă de supremație între spirit și știință nu s'ar mai pune.

Propunerile de mai sus s'au străduit să suprime împietările nelegitime între spirit și știință, pentru a reda celui dintăiu deplinătatea puterii,—iar celei din urmă majestatea ***.

Însfîrșit, ultima noastră întrebare va fi aceasta: Dat fiind că *știința școlii* care se numește Pedagogia își are fundamentul în preocuparea de a asigura: *cultura*—, ce trebue să înțelegem prin cultură? Desigur, nimic din toate cele spuse în nota precedentă (p. 229, nota 3).

G. Duhamel dă o definiție paradoxală, care a avut mult succes: „Omul cultivat este acela care a putut uita cea mai bună parte din ce învățase". Firește, formula e excesivă. Dar ca tendință, rămîne exactă. Omul cultivat este nu acel care a putut *uita* ce învățase, dar acel care știe să *disprețuiască* o parte din mijloacele întrebuințate pentru aceasta. Dar poate că cuvintul „dispreț" e prea tare. Vom spune atunci: acela care recunoaște că technicele logicei, reputate infailibile, nu sînt decît picioroange momentane, care nu meritau o încredere absolută decît atunci cînd nu dispuneam de altele pentru a ne ridica unde vroiam.

Dacă nu reușim să tratăm logica și cauzalitatea cu acest sentiment de relativitate și provizorat, va trebui să alegem: între a continua să credem că logica nu se înșală niciodată, de unde, decepții dureroase—, și între a proclama un scepticism principial pentru în-

* Montaigne, Kant, M-me Necker de Saussure, și mai ales Port-Royal.

** Renan: Avenir de la Science.

*** Se pot cita cu zecile exemple de asemenea împietări. Astfel: semi-doctismul gazetăresc, „le pédantisme à la Cavalière" (Malebranche), știința de almanach, erudiția de saloane, „le pédantisme de la légereté" (M-me de Staël), escadroanele de filozofi gravi terminați în *ist*, fumismul, iacobinismul demagogic, pozitivismul utopic, și chiar *specializarea excesiv specializată* a așa zisului: „Teil-mensch" care uneori poate ajunge singurul exemplar care să cunoască ce cunoaște.

treaga producție a gîndirii omenești,—de unde nihilismul cel mai sălbatec.

E drept că dilema privește numai pe cugetătorul cinstit. Pentru o categorie întreagă de cetățeni, mai există și o a treia soluție. Aceștia vor specula lacunele cauzalității, instituind pe sama lor un parazitism abil. Astfel vom avea, subt o formă benină, fabricantul de aforisme de salon, și subt o formă mai primejdioasă: Demagogul jacobin.

Deaceia, pentru a scăpa de întreitul inconvenient al unui pozitivism utopic, al unui nihilism dizolvant și al unui jacobinism ipocrit, trebue neapărat să avem la dispoziție o metodă care, fără a anihila pe celelalte, dar reducîndu-le la valoarea lor reală, să ne procure noua cunoaștere a lucrurilor de care avem nevoe. Și apariția acestei *nevoi nouă* este prodromul apariției unei adevărate culturi. Iată deci istoria ridicată la rangul de indice de cultură. Aceasta este suficient pentru a justifica dorința ca știința școlii să-i acorde o solicitudine pe care, până acuma, nu a avut-o.

* * *

In rezumat, iată care sînt concluziile generale ce se pot trage din analizele precedente.

1) Istoria nu este *numai* un laborator de rețete, nici o jonglerie stearpă și elegantă, nici o simplă metodologie, nici chiar un mijloc de a dezgropa adevărul trecutului—, ci este, mai presus de toate, o disciplină care *singură corespunde unei mentalități distincte a spiritului omenesc.*

2) Științele naturale și exacte, științele morale, logica, filozofia, corespund *mentalității cauzale.* Arta, cu toate ramurile și accesoriile ei (inclusiv Religia și Etica) corespunde unei *mentalități necauzale* unde întîlnim norma unică și tolerantă a scopului și a ideii de valoare.—Aceste prime două *forme de gîndire* (în înțelesul Kantian) apar *simultan* și sînt, la început, *incompatibile.* Ca să se desvolte, trebuesc să crească *izolat,* fără nici-un contact reciproc. Dacă se amestecă între ele, se produce o zăpăceală fără leac, care va apăsa de-apururi asupra bunului simț al victimei. Copilul trăește foarte bine cu aceste două lumi în cap. I s'ar face un prost serviciu dacă i s'ar impune o conciliere pe care nu o dorește, și care, chiar, îi displace.

3) Cînd, și *dacă* primele două technici de cunoaștere au ajuns la o deplină maturitate, apare a treia, ultima, și cea mai superioară: *mentalitatea istorică.* Aceasta ne procură o înțelegere a *lucrurilor întreagă* și vie. Primele două metode păstrau dualitatea subiect-obiect. Cea de a treia o suprimă, înlocuind-o cu o *incorporare reciprocă a Eului în Non-Eu,* sau cum am spus, un fel de „Einleben".

4) Am arătat cum, în viața de toate zilele, găsim cîteva exemple fragmentare de mentalitate istorică în stare, oarecum, *naturală:* Astfel: Cunoașterea limbii natale, sau a unei persoane foarte intime, bunul simț oportunist al oamenilor din rasa adevăraților politiciani, mentalitatea „participației", cum o numește Lévy Brühl, la sălbatecii contimporani.

5) Pentru a *generaliza,* pentru a *domestici* mentalitatea istorică nu avem decît să *adaptăm școala la legile desvoltării intelectuale a copilului.* Nevoia unei înțelegeri istorice apare pela 14-15 ani.

Deunde, inutilitatea și greșala programelor care introduc studiul istoriei înainte de această vîrstă. O reformă care să suprime în cursul inferior studiul istoriei, dînd o atenție exclusivă și sporită Științelor, Filozofiei și Artei, rămînînd să se *reia în chip istoric* toate acestea în cursul superior, unde să nu existe *decît* istorie—, o asemenea reformă, înțelepțește aplicată, ar fi mai puțin în contradicție cu firea lucrurilor.

6) Am indicat cum se pot refuta obiecțiunile ce s'ar putea aduce acestor propuneri, precum și avantajele lor, analizate la lumina principalelor postulate ale științei pedagogice.

7) Infine, adaog că reforma de mai sus prezintă și avantajul suplimentar de oportunitate la noi în țară. In Romînia nobleța de sînge s'a stins. Sîntem nevoiți să facem apel la resursa fragilă și capricioasă a unei *elite de gîndire.* Deaceia trebue ca, *în școli,* să purcedem la fabricarea blazoanelor care ne lipsesc.

* * *

Sfîrșesc, amintind că punctul de plecare a lucrării a fost semnalarea unui nou privilegiu de clasă adus de secolul XX-lea: Dogma competenții. Regnul inteligenței, care în termeni sociologici însamnă: *un brevet care să justifice un stagiu de trîndăvie mai mult sau mai puțin școlară timp de circa 20 ani.* Iată cum laboratorul unde se fabrică acest privilegiu de clasă este școala. Lucru paradoxal, o instituțiune, în aparență liberală, devine, deodată, o citadelă de inegalități! Cum se procedează, pentru a se obține un rezultat atît de contradictoriu? In primul rînd, programele, instinctiv, răstoarnă ordinea firească de evoluție a celor trei Metode de cunoaștere. Consecința este, cum am văzut, transformarea școlii într'un loc arid și neatrăgător unde vor veni, nu cei mai deștepți, ci cei mai încăpățînați și cei mai arivişti. Pe cei dintăi nu îi întîlnim acolo decît dacă inteligența coincide, din întîmplare, cu o bună situație materială. Și atunci nu vin de bună voe. Părinții îi silesc. Din oamenii la care inteligența se aliază, în mod fortuit, cu avuția, se recrutează „anonimul", singurul lucru bun ce poate da, fără voia ei, școala.

Dar aceasta nu e tot. Viciul pedagogic de organizare al școlii nu este ales la întîmplare. Il găsim, în toată splendoarea, dedesubtul tuturor chestiunilor publice. Pe el este clădit tot regimul guvernamental contimporan, și tot el explică criza constituțională din toate statele.

Azi, destinele unei țări se reguleazå cu un discurs. Parlamentarismul este sinonim cu logocrație. In teocrațiile în care trăim, zeul este oratorul. Dacă există, pe ici colo, lupte socialiste, aceasta ține de o simplă dedublare de tribune. Zeul din parlament și-a găsit un rival în divinitatea guralivă dela C. G. T., și atîta tot.

Intr'adevăr, ce este un discurs? Nimic alt decît negarea mentalității istorice acolo tocmai unde e mai indispensabilă: Conducerea țării. Care este procedeul, bine cunoscut de toți demagogii? O succesiune vertiginoasă de raționamente cauzale simpliste (politice și economice); după aceia cîteva vorbe late ca: parazitism capitalist, amorul propriu național, exploatarea omului prin om, muncă neplătită, suveranitate națională, etc., etc.—După aceia, *iar* raționamente-skelet, și *iar* formule sforăitoare, și așa mai departe. Oratorul tre-

reşte, una după alta, mentalitatea cauzală şi mentalitatea literară, răpăceşte creerele auditorului, adoarme gîndirea istorică, şi—aplausele vin dela sine.

E curios, şi poate, ruşinos de constatat cum, în Republica Sovietelor dela Kremlin, inteligența e apreciată mai înțelept decît în orice Democrație din occident. In Rusia bolşevică pe deoparte se disprețueşte „Intelectualul". Deja un punct bun. Pe dealtă parte, (chiar după spusele celor mai înfocați detractori apuseni ai regimului) nimeni nu se bucură de un traiu mai bun şi de o stimă mai mare ca inginerii (şi, până la un punct, profesorii). Masa lor e aproape mai bună decît aceia a comisarului poporului, şi sînt tratați cu o politeță demnă de secolul al XVIII-lea. In barbaria comunistă vedem prima încercare de a deosebi intelectualul adevărat de intelectualul tribun.

Din fericire însă, nu e nevoe de o răsturnare socialistă radicală pentru a se ajunge la acest frumos rezultat. Colectivismul lui Lenin nu este singurul mijloc, nici cel mai complect, şi nici cel mai puțin complicat.

Există un procedeu de o simplitate şi eficacitate egală: o mai bună organizare a şcolii. Iată punctul terminus al acestei lungi excursii, şi în acelaşi timp punctul de plecare dela care îmi pornesc toate speranțele de îndreptare.

D. I. Suchianu

Umbră

La triste opacité de nos spectres futurs.
Stéphane Mallarmé.

Trec nouri grei cu vînătăi de vînt...
Prin lespezi înspumate de muşchi verzui, o biet
Hamlet,
Străvechiul Vaiet vine din pămînt...

In zări şi-atîrnă ştreangul luna nouă,
Şi vîntul ca o goană de stafii se distramă,
Şi clipele te plouă ca o rouă
De aramă,
Cînd vocea clopotului vechiu din poartă
Răsună spartă...

Fantomă sdrențuroasă şi schiloadă,
Prinț blestemat de veşnicii să fii
Delaolaltă printre morți şi vii,
Te du şi roagă viermii să te roadă!

Biet Prinț nebun, hrănit din vis, menit
Să cauți veşnic visul care doare,
Gîndirea ta svîcnită către soare,
In Fulger negru a încremenit,
Răsvrătitoare
De infinit...

Din hîrbul craniului tău orb
Otravă sfîntă visătorii sorb;
Poeții cu vis mult și ochi de bou
Pe umăr bat Năluca ta pribeagă,
Și osîndit ai fost să 'nvii din nou
In toți acei ce-au vrut să te 'nțeleagă...

In preajma mea cînd Umbra ta ușoară
S'apropie foșnind încet,
Un vînăt vînt de spaimă mă 'mpresoară...
Pulpana Umbrei tale mă 'nfioară,
Hamlet!

Străvechiul Vaiet care te alungă
De-alungul Vremii a pierit demult...
Spre milostivii viermi de veghe lungă
Coboară iar, cu vis și suflet smult,
— Adînc și mult tot visul să ți-l roadă,
Adînc și mult...

Cimp

Infășurată în văzduhul moale
Lumina cu picioarele pe cer
Pășește-agale...
Copacii rătăciți pe cîmpuri cer
Cu crengi flămînde, muguri de pomană...
Cînd stă s'apue, soarele e-o rană
Din care curge-amurgul din belșug...
Pe-aice vremea se distramă 'n vînt...
Și, iată, tot văzduhul se stinge ca un rug,
Cînd noaptea 'ngenunchiază pe pămînt...

Apusul flutură din zdrențe ude.
Țărina 'mprăștie miresme crude.
Miros străpezitor de paie arse
Plutește peste brazdele întoarse,
Și brazdele lăsate să se svînte
Sînt buzele pămîntului răsfrînte,
Care cer
Sărutul rodnic dela cer!

In fîlfîiri tăcute,
Zăbranic orb pun corbii pe șesurile mute...
In goană, noaptea trece spre apus...
Văzduhul surpă umbre pe cîmpie,
Infășurînd în veșnicie
Pămîntul care doarme dus,
Cu fruntea 'n poala zărilor de sus.

Al. A. Philippide.

Evaluarea estetică

SCRISOAREA ÎNTÂIA
sau cuvînt introductiv tratînd despre însemnătatea evaluării estetice

Un fapt asemănător, scumpul meu prietin, văd că s'a petrecut în istoria filozofiei şi că se mai petrece în sistemele dogmatice, caşi în evaluarea estetică. Şi anume, dupăcum mult timp s'a filozofat, şi se mai filozofează încă, fără a se cîntări în prealabil şi cum se cuvine, valoarea mijlocului de care filozofia se serveşte, cunoaşterea—pentru a hotărî numai după această cercetare, dacă se poate spera în cunoaştere sau nu,—de asemenea s'a evaluat estetic şi se evaluiază mereu, fără a fi impus prealabil o suficientă întemeere teoretică, prin stabilirea unui criteriu estetic. *A încerca să aflu, dacă e posibil, un criteriu prin mijlocul cărui a să pot zice, întemeiat, asupra unui lucru că e urît sau frumos*,—iată, prietine, o problemă, ce superficial tratată de atiţi gînditori, de atiţia, m'a urmărit, de bine de rău, ani de zile—o problemă ale cărei rezultate personale îndrăsnesc să vi le comunic d-voastră spirit critic, cinstit şi profund, şi sper să fiu scuzat că n'am aşteptat cele cîteva milioane de ani prevăzute, spre a ajunge la o soluţie sigură, de scepticul vostru maestru Anatole France.

Desigur că vă mai amintiţi de preumblările noastre, ca doi adolescenţi discipoli ai unei filozofii necunoscute încă, pe cărările singuratice şi ninse cu floare de salcîm ale grădinii şi dumbrăvii Copoului din Iaşi. Vă amintiţi că o temă ce revenea adesea, era că omul risipeşte prea mult timp şi prea multă energie, cu chestiuni care, judecate de cea mai înaltă instanţă morală, n'ar fi considerate demne de atîta risipă. Ştiam că adevărul merită uneori să fie căutat chiar pentru simpla curiozitate, căci poate fi util indirect sau mai tîrziu; dar trebue o proporţie între cercetarea adevărului util şi mai puţin util, pentrucă dacă oamenii s'ar ocupa prea mult de adevăr, indiferent de consecvenţe, viaţa socială, şi deci viaţa în gene-

ral, ar suferi. Primum vivere, deinde philosophari. Ajungeam la concluzia că idealul pare a fi ca *omul, după înclinaţiile sale şi cultura perioadei personale în care se află, să urmeze, pecît e posibil, plăcerea cercetărilor sale în chestiunile de un interes nu numai individual, ci în acelaşi timp individual şi cît mai larg social.*

Pentru aceasta, am stat de am cumpănit, şi abia dupăce am fost convins că problema e suficient de interesantă, am procedat la studiul ei sistematic.

Dece mi se pare îndeajuns de interesantă ?

Pentru a arăta că nu reprezintă numai o distracţie personală, ci şi un interes mai larg, vă voiu produce două dovezi, la care poate că aţi gîndit şi d-voastră: o probă mai simplă şi o alta, deci, mai complexă.

Proba mai simplă. Aţi observat poate faptul caracteristic, că dacă o problemă este studiată în mod firesc de minţile necărturăreşti, ea e de un folos general. Bine-înţeles că sînt interese generale, ca de bacteriologie sau de trigonometrie, ce nu sînt studiate de spiritul popular nepregătit cu ştiinţă; dar dacă sînt cercetate de popor, aceasta e o probă că l-au interesat, căci poporul luptînd continuu pentru existenţă, şi chiar în clipele de repaos spiritul funcţionîndu-i într'un chip mai practic, nu-şi trece timpul, ca unii curioşi erudiţi, cu cvadratura cercului.

Ori, asupra evaluării estetice se discută şi în popor; şi în cultura populară, precum e în proverbe, mişună formule pentru a rezuma diverse soluţiuni, formule superioare sau egale celor mai răsărite ale esteticianilor. Proverbul romînesc «nu-i frumos ce-i frumos, da'-i frumos ce-mi place mie» exprimă mai pregnant teoria impresionistă a evaluării estetice, decît cei mai de samă reprezentanţi ai ei, fie el Anatole France, Jules Lemaître sau Oscar Wilde.

Dovada mai complexă consistă în faptul că, pe de o parte, valorile estetice atribuite unui acelaşi obiect sînt variabile, şi că pe de altă parte, variabilitatea acestor valori influenţează destul de mult afectivitatea umană, mai ales a clasei culte, producînd prin numeroasele consecvenţe neplăcute, dorinţa de a găsi un mijloc spre a înlătura, pecît e posibil, această variabilitate păgubitoare.

Variabilitatea valorilor estetice atribuite unui obiect. Cu toate asemănările feluritelor valori estetice relativ la un obiect oarecare, şi cu toate că asupra unor obiecte, ca asupra picturii lui Corregio, diferenţele sînt mai mici, variabilitatea este un caracter frapant al stării de fapt. Ea se asamănă unui relief de munte şi de prăpăstii, de coline şi de văi, care, dacă vremea tinde să le aplaneze, transformînd munţii în coline, colinele în cîmpii, prăpastiile în văi, umplînd văile; sînul ferbînd al pămîntului loveşte la timp, scoarţa crapă, lava ese şi se rostogoleşte peste vechea suprafaţă, aşa că relieful accidentat se

înaltă din nou pentru a începe operaţia de nivelare şi apoi cea de accidentare, şi aşa mai departe.

In domeniul valorilor estetice se produc aplanări, dar şi revoluţii, ca acea în contra spiritului clasic îndeplinită de romantism, tocmai pecînd operaţia de nivelare se întinsese mai tiranic, mai comod. Rămîne deasupra tuturor asemănărilor, faptul unei mari variabilităţi a valorii ce se consideră ca aparţinînd unui obiect: gloria e ca «o adiere de vînt» cum spunea Dante, şi ceiace e de notat, e că deasupra întregii răutăţii omeneşti, defăimarea însăşi este nestatornică, scade uneori.

Cunoscînd ciudăţenia cîteodată a părerilor omeneşti, şi pentru a nu fi surprins de vre-o obiecţie, am urmărit sistematic pe toată seria obiectului în categorii, bine-înţeles relativ arbitrare: obiectul natural, adică totalitatea posibilă de evaluat estetic, apoi natura integrală, fragmentul natural, arta integrală, arta de rasă, de naţionalitate, de perioadă istorică, de clasă socială, de curent, de gen, de specie, de autor, de operă, de elemenі al unei sau a mai multor opere, şi am continuat urmărirea variabilităţii, pe linia evaluatorilor estetici, după categoriile din nou relativ arbitrare, cum nici nu se poate altfel, dar care istovesc toată linia: după rasă, perioadă istorică, naţiune, clasă socială, epocă, stare de cultură, vîrstă, dispoziţie individuală, sex, stare de sănătate şi după individ. Astfel spre a proceda riguros, am cules o serie complectă de *exemple*, pe care vi le voiu comunica.

Filistinii vor pricepe foarte puţin din obiectul integral; pecînd un estet, prietine, va face din lumea întreagă ca obiect estetic, profesiunea sa. Pare să tindem actualmente spre o iubire estetică a naturii integrale, cum sfîntul Francesco o iubea religios;—iubire pe care anticii n'au cunoscut-o decît pe departe şi restrîns. Pictorul Grigorescu privea altfel aspectul Carpaţilor, decît un negustor de piatră. O altă atenţie acorda artei pure un Flaubert, decît un Tolstoi moralist. Dansurile grosolane şi pătimaşe ale Negrilor sînt adeseori primite cu un surîs de superioritate de Albul delicat. Tristeţa literaturii şi muzicei ebraice, în general, nu se găseşte in plina viaţă luminoasă a Latinului. Contemporan lui, de obiceiu, sculptura elenă, mai cu samă până la Fidias, îi pare cam rece, oricît i s'ar vorbi de forţa fizică şi de seninătatea antichităţii elene. Nu e de mirat cînd spre deosebire de orăşeni, literatura «boerească» sună adeseori falş auzului ţărănesc. Clasicismul francez avea o altă înrîurire la sfîrşitul secolului al XVII-lea în Franţa, decît în aceiaşi ţară, la sfîrşitul secolului al XIX-lea. Pictorul englez Hogarth şi francezul Descamps, ca artişti de «genre», n'au fost alintaţi în viaţa lor, din cauza subiectelor lor de pictură. Epopeia e foarte puţin cetită astăzi, şi cînd e silit cineva să o cetească, se plictiseşte şi cască prelung. Pentrucă am amintit mai înainte de poetul italian, gîndesc acuma la exemplul melancolic al Purgatoriului său,

cînd scanda trecerea gloriei dela Cimabue la Giotto.—Şi iată tocmai «Fecioara cu îngeri» a acestui Cimabue, icoană ce după execuţie fu purtată în triumf, cu strigăte de veselie şi cîntece de trompetă, până la biserica Santa Maria-Novella, expusă în timpul nostru la muzeul Louvre, face pe un Renée Ménard să declare că e greu să-şi explice entuziasmul provocat odinioară.—Insfîrşit gustul pentru coloritul roz şi cenuşiu argintat al lui Corot, din unul sau din mai multe din tablourile sale, ne părăseşte, dupăce am văzut acelaşi colorit stricat şi repetat, se pare la infinit, la plictiseală, la inervare şi desgust, de Corot însuşi, şi de toţi pastişorii lui, inclusiv de insuportabilii lui discipoli credincioşi.

Şi iată încă alte exemple probante ale variabilităţii evaluărilor estetice pretutindeni, exemple în care există, fireşte, cei doi termeni: obiect şi evaluator, dar în care este rîndul de a ne raporta la al doilea termen, la evaluator.

Nu-i aşa că un altul este idealul de frumuseţă feminină la rasa neagră, decît la cea albă? Gustul contemporan n'a pierdut parfumul religios al celui din evul mediu?—Puteţi cere clarului, caldului, mulţumitului Veneţian să se lese fermecat de fantomele ceţoşilor Norvegieni?—Sau veţi pune laolaltă interesul estetic al clasei parazitare cu acela al clasei creatoare?—Zadarnic s'a denumit romantică o epocă şi o alta clasică, fără o schimbare a gustului evaluator?—Un grav doctor în filozofie, supunînd tablouri la apreciarea unor anumite grupuri de oameni, fără înaltă cultură unii, alţii cultivaţi dar nu artistic, cîţiva cultivaţi artistic, şi însfîrşit prezentîndu-le şi la artiştii propriu vorbind, a scos adevărul, pe baza unei complicase metode experimentale, pe care îl putem dealtmintrelea observa şi noi fără nici o complicaţie şi păgubaşi de ale lui metode experimentale, ci prin simpla observaţie, şi anume că oamenii necultivaţi sau cultivaţi neartistic se opresc aproape exclusiv la ceiace «spune în poză», pecînd cei artistic cultivaţi şi pictorii dau atenţie aproape exclusiv mijloacelor tehnice.—Cîţi dintre cetitorii lui «Don Quijote» al lui Cervantes n'au mărturisit că se amuzau cu dînsul în copilărie, dar că tîrziu l-au cetit prin vanitatea idealurilor hazardate sau ca Unamuno subt lumina idealismului şi misticismului spaniol.—Marşul funebru al lui Chopin l-am ascultat mai demult, într'o zi cu nouri, cu ploae, cu glod, cu mîhnire, şi-mi părea sufletul meu pus pe note, lacrimele mele picurate pe portativ; şi l-am auzit în urmă, într'o dimineaţă mai dăunăzi cînd eram totul limpezime, speranţă şi ritm. Marşul funebru m'a lovit, m'a copleşit, m'a mohorît. Cum aţi putea pretinde să fi fost pentru mine acelaşi ca înainte, cînd omul e om şi nemulţumirea lui o proectează asupra obiectului?—In chestiunea sexului? Ei, femeile văd mai bine amănuntele decît barbatul; lumea lor e compusă din puncte, e pointilistă, pecînd lumea barbaţilor e compusă din pete, e taşistă.—Ca stare de sănătate? Dar clasicismul nu

e de obiceiu gustul specific al omului sănătos, şi romantismul bine caracterizat nu tradează înfiorări de nebunie?—Variabilitatea depinde deasemenea de individ, căci altfel judecă geniul lui Shakespeare un Victor-Hugo, admirator fără alegere, decît un Tolstoi cîrciogar, invidios poate.

Consecvenţele neplăcute ale variabilităţii. Faptul că unui anumit obiect unii îi atribue o valoare estetică, şi alţii o alta, înseamnă că obiectului nu i se acordă numai valoarea datorită, ci şi alte valori străine. Oricît de ideal s'ar judeca estetic, totuşi s'ar produce efecte neplăcute, ceiace arată că şi idealul realizat produce durere; dar mă refer la acele efecte displăcute, ce-ar fi evitate printr'o judecată mai curată. Dorinţa de a ajunge aicea este relativ puternică, fiindcă şi neplăcerile stării contrarii sînt puzderii şi uneori foarte intense. Aceste efecte neplăcute nu e greu a vedea didactic că sînt de două feluri: directe şi indirecte.

Efectele neplăcute directe rezultă direct dintr'o lipsă de ordine de drept în judecăţile estetice şi se exercitează asupra artiştilor şi evaluatorilor, plecînd dela interesele estetice ale acestora.

Asupra artiştilor efectele neplăcute sînt, după o simplă schemă, cea mai curentă şi poate cea mai bună, de natură materială şi de natură psihică.

Efectele neplăcute de natură materială. Din cauza unui fel de idealism de bani gata, nu se înţelege îndeajuns faptul simplu şi brutal că artiştii chiar cînd plutesc prin nouri şi rătăcesc prin stele, sînt şi ei nişte sărmani oameni, adică în definitiv nişte mamifere bipede, care şi ei au o gură de săturat, un corp de învălit, care şi ei au nevoe de un adăpost spre a se odihni şi a se pune la o parte de gerul ernei şi de arşiţa soarelui, care şi ei au nevoe de o femelă pentru dragoste, şi de alte lucruri pentru producerea operelor, necesităţi ce nu pot fi satisfăcute cu tot azurul luminii şi cu tot aurul nopţilor cu lună. Ele nu pot fi satisfăcute decît cu altceva mai vulgar, cui i se pare, dar indispensabil în acelaşi timp, cu ceiace este mijlocul economic de schimb. E drept că artiştii au o capacitate specială de a se ridica deasupra lipsurilor vieţii materiale, că se mulţumesc de a se analiza cînd simt acele nostime manifestări gastrice ce se numesc foame, de aşi cînta sărăcia cînd hainele li se rup la coate, ca Dionis al lui Eminescu, de a dormi oriunde fie şi subt cerul gol ca Rousseau în împrejurimile Lyonului, de a savura chiar cu perversitate toate mizeriile vieţii fabricînd teorii ad-hoc, extrăgînd rime, autoironizîndu-se; dar cu timpul toate au un capăt şi dacă artistul nu mai poate să-şi stăpînească cerinţele organului digestiv, dacă e aşa de rufos că se jenează să apară printre cunoscuţi, dacă nu găseşte în toată vasta lume o cărămidă ca să-şi odihnească fruntea obosită, dacă gerul îl străbate sau căldura îl doboară, atuncea se duc şi autoanaliza şi teoriile

ad-hoc ale sărăciei şi autoironia romantică şi teoriile lui Aschaffenburg că foamea favorizează asociaţiile prin asonanţă sau rimate, şi însfîrşit mamiferul biped, cu necesităţile sale imperioase, îşi dă arama pe faţă. Platon pune în Fedru pe Socrate să ne povestească legenda ceia că Muzele înduioşate de pasiunea greerilor pentru muzică, le-a dăruit privilegiul de a putea cînta toată viaţa, fără să aibă nevoe de hrană şi băutură. In legendă e ca în legendă, dar în viaţă e totdeauna numai ca 'n viaţă, şi legea vieţii este foarte simplă, aşa că animalul dacă sufere de prea mari lipsuri, el şi cu dînsul parazitul lui, adică artistul, nu mai produce, ci se duce... Chiar dacă în toate cazurile, întîmplările nu sînt aşa de tragice, şi încă de s'ar da valoarea operelor după un criteriu cuvenit, am simţi multe nedreptăţi spulberate. Dacă toate nemulţumirile artiştilor nu rezultă din nedreptatea ce li se face, istoria artei ne oferă dovada nenorocirilor provocate de nedreptatea aprecierilor. A fi, n'a fi iubire; dar de ar fi măcar dreptate în judecăţile estetice. Atîtea genii, atîtea talente n'ar suferi din cauza incapacităţii marelui public, şi a imposibilităţii ori meschinăriei minorităţii competente. Cum se ridică de adevărată aproape în toate cazurile afirmaţia lui Lichtwarck că «toate zilele comemorative ale marilor artişti ai secolului nostru (XIX), ar trebui să fie zile de pocăinţă»... Atuncea artişti abia distinşi nu s'ar desfăta, pecînd alţii sînt arşi de genialitate ca de vîntul cel fierbinte al pustiului, îndurînd mizerii peste mizerii ca peisagistul Millet; găsindu-şi repaosul de veci într'o bojdeucă după o viaţă în care alternase între «răspopitul» şi «popa smintină» ca Ion Creangă, sau într'un spital ca poetul Camoëns, sau într'un azil de nebuni ca Lenau, Schumann, Eminescu; sau, bolnav, să fie silit de nevoe să cerşească Cervantes, sau să moară de foame Dryden sau Spencer vagabond pe drumurile Irlandei; sau să se stingă ca Mozart, tînăr încă, sărac şi aruncat în groapa comună, sau ca Beethoven apunînd într'o stare «vecină mizeriei»; pentruca mai pe urmă recunoscîndu-li-se geniul sau talentul, să se îmbogăţască editorii şi să se furlandisească cu ei popoarele în mijlocul cărora au trăit mîhniţi, chiar dacă n'au strigat-o, până 'n străfundul sufletului. Mecenii şi publicul, un mecena deasemenea pipernicit şi multiplicat, dau ajutorul lor economic artiştilor de mare valoare. O operă recunoscută poate atrage o bogăţie, asigurarea existenţii libere a unui artist, iar o alta ca «Paradisul perdut» a lui Milton, desconsideraţi pe piaţa artistică, produce abia o duzină de lire sterlinge pe care un Milton orb le primeşte tremurînd de emoţie. Critica estetică evaluatoare, dacă este defavorabilă şi nedreaptă, e pentru artist un prejudiciu economic; dacă e defavorabilă şi dreaptă, e ca o amendă potrivită; dacă e favorabilă şi nedreaptă, e ca un dar nemeritat; şi însfîrşit dacă e favorabilă şi dreaptă, e ca o recompensă.

Efectele neplăcute de natură psihică se poate spune că
sînt relative la părerea artistului asupra lui însuşi, şi relative
la părerea celorlalţi asupra artistului, influenţînd părerea ar-
tistului asupra lui însuşi.»

Oridecîteori vorbim despre un artist, e cuminte să ne a-
mintim că vorbim despre o ființă umană. Ca mai oricine, ar-
tistul are cel puţin o călduţă apreciare *asupra lui însuşi*; iar
dacă n'o are, el se distruge în măsura lipsei. A fi fără în-
credere în sine, este a fi în contra artei sale. Increderea în
sine este pentru toţi oamenii piatra pe care voința îşi sprijină
piciorul, pentru a păşi mai departe. A uza despre inconşti-
enţa meritelor la genii şi la talente, este mai totdeauna o na-
ivitate; căci cum să nu-şi dee samă de propria lor valoare!
Nu-şi au arta în proximitatea lor? N'au ei competenţă este-
tică? Nu iubesc artiştii cu toată atenţia? Că uneori nu-şi
dau samă de toate izvoarele de talent ascunse în ei, cum toţi
avem zăcăminte de talente necunoscute şi neexploatate, sau
de valoarea lor în comparaţie cu acele ale altora necunoscute
lor,—este adevărat; dar ei au o convingere imediată ţinînd
loc multor cunoştinţi şi raţionamente savante. De n'ar avea
încredere în el, artistul nici n'ar putea să producă, şi dacă
n'are îndeajuns, menifestarea sa e lipsită de siguranţă. Acto-
rul ce s'ar crede fără talent, n'ar putea să-l arăte, şi dacă nu-i
destul de sigur pe el, îşi va înjosi jocul cu îndoiala debutan-
tului. Dacă artistul nu-şi proclamă în faţa întregii lumi cali-
tăţile sale, asta nu dovedeşte că e inconştient, modest; el e
foarte conştient şi uneori el e cel mai conştient. Uneori în-
crederea sa întrece indiferenţă în oportunitate, dispreţ, sfială,
politeţă, milă, umilinţă religioasă, ironie, şi atuncea îşi declară
singur meritele, cum zicea Corot către cunoscuţii săi intimi,
dupăce termina un tablou: «Iată o operă ce va fi celebră». Caşi
Corot toţi artiştii se cred genii, cel puţin un moment înainte,
în timpul, sau după creaţiune, şi uneori judecata lor estetică
despre ei înşişi ia forme bolnăvicioase. Despre pictorul Zeu-
xis, se relatează că venea la jocurile olimpice într'o manta pe
care era scris cu litere de aur numele său, şi că pretindea
parecă serios că zeii s'ar da drept el. Cei care nu înţeleg na-
tura creatorului estetic şi deci importanţa pentru el a încrederii
în sine, o despreţuesc ca un viciu inutil. O, fie artiştii oricît
de încîntaţi de ei înşişi, numai să ne dea opere de considera-
bilă valoare,—asta ne preocupă din punctul de vedere estetic.
Şi vedeţi că această încredere în sine, necesară artistului, este
în legătură intimă cu problema evaluării estetice. El poate
observa că opera ce i se părea înainte de realizare, divină;
în timpul execuţiei minunată; i se pare oarecum ramolită, ca
poetului grec Solomos, după o trecere mai lungă de vreme.
Ce să creadă el din toată această farsă? Dacă n'are siguran-
ţa că munca sa, lamura muncii sale, cu toate sacrificiile poate,

n'are o înaltă valoare probantă, dece să mai încurce atuncea
o cale de măscărici şi de vînt?

*Increderea în sine a artistului este influenţată şi de pă-
rerea celorlalţi, contemporani sau posteritate presupusă.* Ori-
cît de independent de ceilalţi ar fi un artist, *părerile contem-
poranilor* nu pot să-i fie toate şi totdeauna şi cu totul indi-
ferente; ele, într'o oarecare măsură, îl întăresc sau îl slăbesc
în încrederea sa. Şi cînd unii îl laudă, alţii îl defaimă, şi cei-
lalţi stau ca de petică, ce încredere în sine poate să aibă ar-
tistul? Să dee dreptate laudelor, pentrucă-i convin? Dar
dacă e inteligent, se va întreba pe ce bază solidă? Ce încre-
dere să aibă, dacă nu una derivată şi din cercetarea evaluării
estetice şi din stabilirea unui criteriu de drept? Ce a ţinut
pe Wagner şi Berlioz la muncă, deşi majoritatea publicului îi
ignora şi o parte a publicului urma pe cîţiva, şi dintre aceş-
tia cei mai mulţi îşi rîdeau de dînşii, sau îi admiteau ca me-
diocri, şi cînd numai cîteva suflete competente şi cinstite şi
cîţiva snobi îi sprijineau pasionat, dacă nu, pe lîngă autoiubi-
rea, o cugetare asupra criteriilor de evaluare estetică ducînd
la o ordine de drept, la liniştirea îndoelilor?

Dacă artistul e în stare să iubească profund altăceva,
este discutabil; dar că îşi iubeşte gloria actuală sau cel puţin
postumă, nu este nici-o brumă de îndoială. Să fie slăviţi în
viaţă, să fie lăudaţi macar după moarte,—puteţi spune că nu
e un adevăr dintre cele mai sigure ce putem cunoaşte? Care
artist n'ar primi să îmbrace pielea împărătească a lui Vespa-
sian şi n'ar zice ca dînsul «simt că devin un zeu»? Pentru
asta îmi imagin foarte greu un artist care să dispreţuiască
sincer părerea *posterităţii* despre dînsul. Cum să o dispre-
ţuiască? El îngrijeşte imortalitatea sa cu un devotament creş-
tin, egiptean, sau dacă vreţi etrusc... Posteritatea, dacă îmi
ertaţi cugetarea, este adoua patrie a artiştilor, şi unii au mai
multă iubire pentru vitalitatea lor postumă, decît pentru cea
contemporană, pe care o şi neglijează uneori, pentru a fi mai
tîrziu căinaţi şi mai admiraţi. Gloria postumă presupusă de
ei, le este o armă în lupta pentru existenţă şi un surogat de
imortabilitate. «La fama... senza la qual, chi sua vita con-
suma—cotal vestigio in terra di sè lascia—qual fummo in aer
et in aqua la sciuma». E deajuns să se atingă cu o petală
de trandafir gloria actuală sau cea postumă a unui membru al
superbei rase cam isterice a artiştilor, şi iată scrîşnitul de
dinţi, discuţia răutăcioasă, insulta, şi în cazurile mai grave,
lovitura fizică, şi foarte rar chiar sinuciderea şi asasinatul.
Ambiţia de a crea estetic nu-i frivolă la adevăraţii artişti şi
chiar la unii falş artişti, şi chestiunea nervoasă ce-şi pune
artistul inteligent este a şti pe ce se întemeiază destructorul
şi pe ce adoratorul unei opere, dacă gusturile sînt aşa de
variabile şi dacă nu se cunoaşte un criteriu sigur de evaluare

estetică? Care-i adevărata lor valoare, a artiștilor? Ce să creadă despre aceasta, și e necesar să creadă în ceva ordonat, că meritul estetic nu-l o glumă, sau o producție ocazională «pentru școlarii care-și prepară examenele», după paradoxul lui R. de Gourmont. E adevărat, că ceiace contribue să dee curaj artiștilor, este iluzia asupra lor înșiși unde se leagănă, este izvorul intern irezistibil de energie creatoare de artă intuit, dar și conștiința rațională că este un criteriu de judecată estetică căruia ei se conformează. Dar nu se înșală ei oare asupra valabilității criteriului? Aici îi rineşte de bună samă îndoiala.

As pra evaluatorilor estetici. Problema este interesantă și pentru public, în special pentru criticii de profesiune și pentru artiști, care formează împreună un fel de nucleu al publicului.

Importanța este aici deasemenea de natură materială și de natură psihică. Din punct de vedere *material*, publicul are interes de a nu cheltui banii cu fleacuri sau cu falșuri. Îndeosebi chestiunea privește pe colecționarii de artă plastică și pe critici, căci articolele cele mai bine remunerate sînt, sau măcar ar trebui să fie, ale acelor care posedă mai multă autoritate, și mai multă autoritate vor avea, sau ar trebui să aibă criticii, care cu timpul se vor dovedi că știu să evalueze mai bine.—Mai important pentru public ar fi să fie punctul de vedere *psihic*. Care e importanța? Nu-i necesar să dezvolt că aicea ca pretutindeni ne tentează mai întîiu interesul de curiozitate. Apoi este în interesul publicului de a ști dacă se poate judeca sigur despre un obiect că e frumos ori urît, pentru a trece de un om de cultură estetică sau de a fi în adevăr, cultură ce s'a impus în societate, pentrucă este la modă în clasa socială cea mai imitată, în acea a boerilor. Nu lipsește, negreșit, mai cu totul interesul ideal de a ști evalua, pentru a se comporta cît mai bine posibil față de arta estetică, față de artă și față de natură, la spiritele mistice. Dorința de dreptate a crescut cu disciplina istoriei artei, din cauza compătimirii publicului cu artiștii lezați în drepturile lor estetice, artiști pe care istoria artei îi arăta fiind printre cei mai inovatori, printre cei mai inspirați. Publicul își amintește, devildă, că gigantica valoare a unui Mozart și a unui Wagner, a unui Rubens și a unui Beethoven a fost greșit ponderată; că odinioară publicul și critica vieneză, afară de cîteva excepții, preferau pe un Gyrowetz sau Bocherini lui Mozart; că publicul și critica din Dresda, iarăși afară de cîteva excepții, preferau tot așa de incapabil pe-un Hiller și pe-un Reisolger lui Wagner; că în timpul vieții, un Rubens putea să fie confundat cu un Crayer; și că mulți contemporani ai lui Beethoven, conducîndu-se după principii exterioare valorii estetice, considerau pe acest titan răzvrătit, pe acest armonios răzvrătit, pe acest ceresc de armonios titan răzvrătit al muzicei, ca

emulul, ei, emulul unui Steibelt, ba chiar unii mergeau mai departe și afirmau că din multe puncte de vedere, Beethoven era inferior lui Steibelt. Pesemne că așa e cum a spus-o Baudelaire, mi se pare, că «publicul față de geniu este ca un ceasornic totdeauna în întîrziere» și e de adăugat că întîrzierea cășunează artistului așteptări fără sfîrșit, deziluzii mărețe, prostrații, nefericiri ireparabile. Și mai este nevoia de a îndreptăți teoretic criteriile de evaluare estetică. Însfîrșit este și bunul renume, ce mînă publicul și îndeosebi criticii. A descoperi marea valoare a unui obiect, fie a unui artist în viață sau mort, dar inestimat cum s'ar cuveni, sau a distruge mari valori false, întemeiate pe calități externe de opera propriu zisă, este una dintre cele mai mari ambiții ale unui critic. O astfel de probă este o piatră de încercare pentru un critic, și este ea care a dat izbîndă lui Brandes, ca lansator al lui Ibsen, sau lui Boileau ca susținător al lui Racine, sau lui Jules Lemaitre, Anatole France și Emile Faguet în agresiunea lor în contra lui Georges Ohnet și Emile Zola; dar tot ea apasă asupra amintirii lui Sarcey ca detractor al lui De Max, și asupra bunului renume al atîtor critici fără de chemare. Un caz senzațional de artist care era în același timp critic, și care reuși să descopere un foarte mare talent, este acela al violonistului Nicolò Paganini. «Magicianul viorii», cum i s'a zis, asistînd la un concert al lui Berlioz «Harold en Italie», entuziasmat de genialitatea compozitorului așa de nerecunoscut în acel timp de incompetență și zeflemisit sau recunoscut cu extreme rezerve de mediocritatea geloasă, merse pe scenă și tremurînd de emoție, îngenunchie în fața compozitorului, și declară că Berlioz depășise pe Beethoven. După cîtva timp îi trimise un mare ajutor de bani ca să lucreze liber și liniștit în mijlocul impasibilității și a invidiei. Paganini scria că mai tîrziu i se va recunoaște ca unul dintre cele mai mari titluri, acela de a fi desemnat pe Berlioz admirației generale.

Efectele neplăcute asociate. În afară de interesele directe, mai sînt și altele ce conduc la studiul evaluării estetice, deși nu presupun plăcerea estetică personală, ci plăcerile estetice ale altora. Interesele sînt de această dată de o singură natură, categoriile lor sînt puzderii și cîteva exemple sînt suficiente spre a indica grupul lor. Așa un negustor de sculpturi ar voi să știe cum să aleagă cele mai bune exemplare și să le vîndă spre cea mai mare satisfacție estetică a altora și deci spre cea mai mare satisfacție fie și neestetică a sa. Sau pentruce se laudă Romînii cu Eminescu, Enescu sau De Max, Ungurii cu Petőfi, Rușii cu Lermontov, Indienii cu Tagora, Iugoslavii cu Mestrovicz, Polonejii cu Sienckievicz, îndreptățind prin ei chiar existența lor ca națiuni, dacă ar fi adevărat că «renumele vostru este culoarea de iarbă ce apare și trece»?

Pentruce se mîndresc Romînii cu maestatea dacă a Ceahlăului şi vechii Persani sau Bulgarii cu văile lor de trandafir, dacă gustul este aşa de fluctuant şi dacă nimenea n'ar putea să precizeze care dintre judecăţile estetice este cea îndreptăţită?

Şi acuma, pecînd vă trimit aceste linii introductive, mă simt împăcat cu mine însumi, de a fi încercat să arăt că problema ce m'a preocupat mai mult în anii din urmă, n'a fost pentru mine o simplă distracţie, caşicum aş fi netezit printre degete un fir de mătasă albastră; dar că străbat şi astăzi aceiaşi direcţie de reflexiune, ce ne unea odinioară în neuitatele preumblări dela Copou. Nu este vremea să mă alint cu himere, căci ştiu foarte bine că lumea ce munceşte în casele de colo, pe cîmpii ceia, că lumea ce trece pe stradă, că lumea întreagă nu se consumă pentru problema mea. Şi totuşi, prietinul meu de departe, mă simt relativ liniştit cu mine, că problema mea e, printre cele estetice ale înclinaţiei şi culturii mele, una de un interes mai larg; pentrucă a gîndi că aşi putea fi folositor tovarăşilor mei umani, este pentru mine, caşi pentru tine dealtmintrelea, cel mai dulce gînd.

Gheorghe Savul

Geamul

O vrabie rănită-am prins afară
Şi am adus-o 'n casă s'o hrănesc;
Dar ea, crezînd că vreau s'o chinuesc,
Din geam în geam, ca o nebună zboară.

Din loviturile ce-o ameţesc
Recade pentru-a nu-ştiu cîtea oară..
O prind, mai bine-o voiu lăsa să moară
Subt cerul ce nu pot să 'nlocuesc!

Cu ne'nţeleasa ei durere mută
Şi groaza loviturilor funeste,
In amăgirea veşnic re'ncepută,—

Oh! tragedia păsărei aceste,
Ciudat, ce bine-mi este cunoscută,
Cu mincinoasa geamului poveste!

In gară

Un tren c'un altu'n noapte se'ntîlneşte,
In gara 'n care-atîtea se perindă,
Şi din neînţeleasa lor colindă,
O clipă fiecare s'odihneşte.

Acum stau ochi-în ochi, ca 'ntr'o oglindă
Singurătatea lor se înfrăţeşte;
Curînd, pe fiecare 'n rece cleşte,
Intunecimea iar o să-l cuprindă.

De-acelaşi vis atinse,-o să le doară
Fatidica semnalului poruncă,
Şi amîndouă-aceiaşi grea povară

Vor duce 'n taină 'n trudnica lor muncă!
Şi se vor întreba,—a cîtea oară? —
Ce nebunie 'n lume le aruncă?

Alice V. Soare

CEASURI GRELE

In iarna ceia neuitată cu nopţi petrecute în aşteptare şi nesomn, am trăit multe ceasuri grele, încă până a nu începe chiar în preajmă muzica diabolică a tunurilor. Buzău, Rîmnic, Focşani... căzură pe rînd; şi la urmă, cînd bubuiturile ajunseră la Siret, iată că bogătaşii se ridicară şi în tîrgul nostru să-şi scoată paşapoartele. Se vorbea de evacuare, veniseră Englezii să svîrle în aer podul de peste gîrlă... Şi într'o zi ne cuprinse pe toţi frica nebună de Ruşi. Plecînd, se spunea că ne duc, cu dînşii, pe toţi bărbaţii din tîrg... Ne aşteptam la răzbunări dosite... Şi cu cît tunul sguduia geamurile mai temeinic, spaima devenea mai nesocotită.

— Vino la noi!.. Cîţi sînteţi? Patru, cinci... Mutaţi-vă la noi să ne apărăm!

Atîţea prietini, mai înainte neclintiţi în hotărîrea de a sta pe loc, îi vedeai deodată în cumpănă:

— Plec, ce să fac!

— Dar unde?... Unde vrei să mergi?... Ştii vre-un loc?

— Unde o fi! Unde o pleca toată lumea!...

Mamele îşi trimeseră şi dînsele copiii. Un băiat de zece ani era pornit în grabă în Moldova, la un adăpost mai sigur.

— Ce să fac? Să mi-l ia Nemţii?

— ?

— Să-l deporteze, cum au deportat şi aiurea?..

Şi în zăpăceala ceasului aceluia coconiţa mea zise la privirile mele nedumerite:

— *Maman, où-est le journal d'avant-hier?... L-as-tu vu?* Ah, iată!.. făcu dînsa deschizînd în sfîrşit gazeta.

„Plîngere a guvernului belgian către lumea întreagă... Apelul semnalează situaţia disperată din Belgia... Cinci sute de mii de lucrători fără lucru... Apelul denunţă *deportări* zilnice... Lucrătorii ameninţaţi cu *robia*..."

Şi închee tălmăcind o depeşă din Petrograd:

Ainsi tout le monde, tous les ouvriers!...

Şi cu toate astea nici peste o lună n'au sosit Nemţii.

Vuetele dela început scăzură dela sine, iar lumea se

împrietini în cele din urmă și cu Rușii. Apoi se porniră după datină petrecerile din zilele geroase de iarnă cu praznice sfinție — și o vreme tîrgușorul nostru își trăi nestingherit viața, pe care o cunoșteam...

Insă într'o sară ceasul grozav de emoții se întoarse iarăși fără veste. Pe la nămiezi nimeni nu luase în samă loviturile acelea de tun, dela căderea Focșanilor auzite aproape zilnic. Dar în amurg ele începură din nou din multe părți de odată și atîta de aproape că trecătorii se opriră să asculte:

— Ia, ce va s' zică clopotele astea ?..

Intâiu se auzeau rar, vestind primejdia la răstimpuri bine calculate. Curînd se înteţiră, ai fi zis că dușmanul se mutase hoțește lîngă noi. Inoptase acum și canonada se prefăcuse în joc șturlubatec: pocnete tari, izbite în plin; altele subțiri și îndepărtate; unele pierdute în ecouri prelungi ori oprite scurt și sec... Mitraliera necheza și ea cînd și cînd... De pe dealul cazărmilor se vedeau zări de foc fulgerînd în vale peste apa Siretului.

Pe Poenescu nu-l văzusem de un an, dar în sara ceia primii vestea că peste zi picase c'un ordin de serviciu, tocmai dela Tîrgu-Ocna, unde se afla cu regimentul. Și nimerise bietul rău, căci vuetele de afară îi luaseră pofta de vorbă de tot. Ascultam amîndoi cum se clătinau ferestrele... Poenescu pusese bărbia în palmă și se gîndea departe... Deodată se deschise ușa și în prag se ivi un soldat:

— Don' locotenent!... făcu el speriat.

— Ce-i, Șmilovici ?... Ce facem ?... răspunse Poenescu chemîndu-l înăuntru.

— Ce să facem, don' locotenent!... Mia mi-i frică... Iu plec... Pe plutonier nu-l aștept, că-i bat...

Poenescu se gîndi, pe urmă se sculă hotărît, să meargă la prefectură, ca să vadă ce-i. Se încinse tulburat și eși după Șmilovici, lăsîndu-și nevasta încremenită. Fetița lor ridică și ea fruntea spre noi, dîndu-și sama că'n mamaia pătrunsese dintr'odată frigul morții. Intr'adevăr madam Poenescu își frîngea mînile zicînd doar atît:

— Domnule Negrea, dar ce s'a întîmplat ?... Ori au intrat Nemții ?...

In casa lui Poenescu eu călcam rar și cred că numai din pricina ei. „Cateluța", cum o alintam între noi magistrații mai tineri pe madam Poenescu, avea pentru toți o atenție rece de femee frumoasă și totuși nemulțumită, ceva mai în vîrstă decît el și tocmai de aceia poate privindu-ne și pe noi cu un soiu de mîndrie, cu care se obișnuise a lua cam de sus tot ce privea pe bărbatu-său — un biet stagiar de ocol dintr'un orășel de provincie... Dintre nevestele cu soți în oaste, ea era poate, în tîrgul nostru, cea mai nedreptățită. In retragere, ceilalți se mai abătuseră pe acasă, unii stînd fără grije cu

săptămînile. După aceia altele mai îndrăznețe umblaseră pe la Marele Cartier și isbutiseră să-și mute bărbații în garnizoanele din apropiere, continuînd să-i vadă în fiecare zi... Numai pe al ei nu-l învredniciseră cei mari cu cîteva zile de concediu binemeritat, astfel că, pe cînd camarazii lui se plictiseau în „refacere", el stătea necurmat în tranșee, chiar din ziua întâi a strămutării frontului.

Rămași singuri, m'am folosit de clipa, cînd pleoapele îi căzuseră peste ochii măriți de grije și m'am uitat în voe la chipul acela smerit și blînd de femee resemnată. Nu știu ce părere avea despre mine; nu-mi venea nici să cred ce-mi spuneau prietinii, că pe ei uneori se făcea că abia-i cunoaște...

Pe cînd ședeam la masă lîngă silueta ceia mîndră, simții că o doboară pe încetul un gînd ascuns.

— Dacă n'au intrat încă, acuma au să intre... am încheiat eu.

Și o văzui cum urmărea, întoarsă spre fereastră, zgomotele acelea fantastice de geamuri mișcate subt bătaia unor degete fermecate. Cuvintele mele îi răsunau în minte, căci le repetă în chip furtunatic, fără să pătrundă înțelesul: „deacuma au să intre... Poate au și intrat..." Deodată limba i se deslegă și începu să mă roage, să mă ademenească: să mă mut în noaptea ceia la dînșii...

— Iacă Nicu pleacă... zise ea. Cui rămîn eu așa părăsită ?

Imi păru rău că nu mai eram ca înainte singur, ci aveam acasă și eu rude și cunoscuți, șapte refugiați cu totul... Și fiindcă nu puteam să-i las ca pe străini, răspunsei înduioșat de străduințele ei:

— Cam greu, madam' Poenescu. Invață-mă te rog cum să fac...

Auzind așa, Cateluța căuta să-mi spulbere orice grije.

— Veniți aici cu toții !..

M'am uitat la dînsa lung, pleoapele îi tremurau ca două turturele. Nu glumea. Hm !.. făcui eu. Dar lucrurile noastre ?... Cum să plec să mă pomenesc cu casa toacă și să găsesc într'o zi pereții pustii ?... Insă pe dînsa o supărau șovăelile mele, căci îmi puse la îndămînă două odăi:

— Nici așa nu vrei ?

Și văzînd că încă atîrn, îmi luă mîna să mi-o strîngă, și începu să mă roage, să mă răsfețe...

— Te rog, d-le Negrea... Nu-ți închipui cum am să-ți fiu !... Mata știi nemțește... Zău, domnule Negrea, îmi faci un serviciu imens... Gîndește-te cît sînt de singură.. Ah, viața asta, pe lîngă care unii trec cu ochii închiși și urechile vătuite !..

In clipa ceia intră Poenescu și vorba noastră se curmă dela sine. In tîrg, spuse el, nu se știa nimic; la prefectură însă venise un ordin. Și în drum spre casă, omul se hotărîse să plece chiar în noaptea ceia cu Șmilovici. Atunci îmi aruncai

ochii spre ea și, găsind că se cădea să-i las singuri, mă îmbrăcai să es. Dar în antreu, după cîteva vorbe schimbate în fugă cu nevastă-sa, Poenescu veni se mă roage și el. I-am înșirat și lui piedicile, însă mai mult de formă. Mi se pare, nici n'am mai pomenit de greutatea cea mare, că n'avem cu ce transporta bagajele...

— In sfîrșit, te mai gîndești... închee Poenescu gînditor. Iar dacă odăile or fi gata, nevastă-mea te vestește...

Cînd am eșit, văzduhul se odihnea liniștit și tunul amuțise. Totuși pe drum n'am întîlnit un suflet. In tăcerea ceia mă gîndeam acum, cît de prietinoasă se făcuse deodată Cateluța... și cît de rău eram eu adăpostit acolo, unde stam... De trei luni căutam o casă mai omenească și nu găseam. Peste tot dam de geamuri sparte și sobe prăbușite, căci în casele mai puțin șubrede se răsfățau totdeauna ordonanțele ofițerilor. Ce-ar fi, mă gîndeam, dacă tocmai acuma... Dar până acasă plănuirile mele prinseră chip. Făceam socoteala, cum să-i hotărăsc pe ai mei să se mute.

Vre-o trei zile vorbirăm numai despre asta. Doar mama părea mai îndărătnică. Insă se gîndi și ea că acolo, unde locuiam, era să avem mai tîrziu neajunsuri mari. Ploșnițe, vecini murdari, cartier nepăvat, drum acoperit cu gunoae și stîrvuri neridicate. Dacă nu ciuma, la primăvară negreșit isbucnea holera.

Ciudat. După hîrjoana de artilerie din sara aceia, nu s'a mai tras de atuncea nici-un foc. Și după o săptămînă de liniște ținui să nu uit, și în drum spre tribunal, mă abătui înainte de prînz, să mai vorbesc cu Cateluța despre casă...

Mă primi numaidecît fetița și în limba ei peltică îmi spuse că „tataia" mai stătuse acasă „tlei" zile... Pe cînd mă înciudam, că n'am avut noroc... să mai stau puțin cu el de vorbă, se ivi Cateluța. Și chiar dela început avui presimțirea c'am fost trădat. Era așa de liniștită după cîte mi-aduceam aminte din sara ceia... Mă întrebă de formă ce vești mai știu, însă despre casă nu suflă nimic. Cu toate astea prin mintea mea umbla un gînd zănatec ca un cîne rătăcit: «trei odăi ar fi tocmai cît ne-ar face trebuință... Trei odăi, șapte *înși...*»

In cele din urmă mi se păru că sînt ridicol. Vroiam să plec și dînsa nu zicea nimic, părea că frica de Nemți n'a existat nici cînd.

Mă hotărîi atunci să tac și eu. Dar cînd să es, scrupulul de mîndrie îmi pieri deodată Am simții nevoia să-mi lămuresc vizita, căci părea acum fără fond...

— Madam' Poenescu, zisei eu întorcîndu-mă îndărăt. Dacă ții și acuma... iaca eu primesc.

Cateluța însă zîmbea.

— Nu înțeleg, domnule Negrea.

— De casă adică... făcui eu roșindu-mă. Ne mutăm, dar cu o condiție...

Atunci îmi luă vorba protestînd prefăcut:

— Păi să nu vă mutați, domnule Negrea... De ce să vă mutați, domnule Negrea ?... Am înțeles numai pentru zilele acelea... o săptămînă.

Și prietinul încheie :

Am plecat rușinat și amărît. In fundul pieptului, unde se încălzesc la suflet năzuințele și simți că se călesc idealurile, fie și mai mărunte, mi s'a părut deodată că se surpă ceva, năruindu-se ca o casă întocmită din păreți de hîrtie... Pățisem ca sărmanul din poveste, care visase că se răsfață în palate falnice și adouazi s'a trezit în ungherul lui sărac și acoperit cu pae.

Pompiliu Pîrvescu

Documente omenești

DIN CARNETUL UNUI DIRECTOR

15 Octombrie 19... In scrisoarea primită azi cetesc:

„..... nu numai că mi-a luat mia dă lei, să facă domnul „revizor răport favorabil pentru transferarea ginerelui meu ca „învățător în această comună, dar, pă cuvînt dă cinste, a mai „luat și dă la Broșteanu, tatăl lui M... din Vărari, încă două „mii, tot pentru locul d'acilea. M'am întîlnit cu Broșteanu um-„blînd pă la revizorat și ne-am spovedit unul altuia prădăciunea".

. . . .

Dau fuga la registru să văd cum am ocupat acest loc. Găsesc adus Grămadă Gheorghe, pe 1 Septembrie trecut.

Caut toate cererile, făcute încă din Iunie, pentru transferările la locurile vacante prin deces, ori *prin eșiri la pensie*, în tot județul. Dau ordin inspectorului Roșu să plece imediat în anchetă. Ii dau toate cererile, împlinite ori în suferință — mai multe cereri decît locuri vacante, adică mai multe cereri pentru același loc. Știu că Roșu e om întreg.

6 Noembrie 19... Roșu e fericit. Pe raportul său de cinci coale, cu șaizeci și trei de declarații cu proprie semnătură, din tot județul, ministrul a pus rezoluția:

„6 Noembrie 19... Se destitue revizorul școlar A. B. din „județul C. Se va trimite dosarul la Parchet ca să fie judecat „pentru luare de mită și excrocherie.

Ușurelu".

7 Noembrie 19... Semn rău. Ministrul mi-a telefonat deacasă ca să nu dau drumul lucrărilor cu revizorul din C.

18 Noembrie 19... Pe acelaşi raport de anchetă, Ministrul a pus o nouă rezoluție:

„18 Noembrie 19... După informațiunile mele, domnul in-„spector Roșu a fost mistificat. Domnul inspector general Ve-„chiu va merge în județul C. și va face o nouă anchetă. De „urgență.

Ușurelu".

Da. Acum știu care va fi sfîrșitul. De cîte ori ministrul spune că are informații... trebue să înțeleg că chestia merge la spălătorie. Azi am văzut pe șeful județului C. eșind din cabinetul ministrului, odată cu inspectorul Vechiu.

16 Ianuarie 19... O zi grea. Am avut de întrebuințat tot arsenalul meu de abilități, față cu inspectorul Roșu, din pricina unei nouă rezoluții pusă de ministru, în chestia revizorului A. B., de rîndul acesta pe raportul de anchetă al inspectorului Vechiu.

„16 Ianuarie 19... Față cu nouile dovezi aduse de dom-„nul inspector general Vechiu—spune rezoluția ministrului—și „avînd în vedere serviciile aduse de d-l A. B. se vor face lu-„crările numai de destituire.

Ușurelu".

— Apoi cum rămîne, domnule director, situația mea, care cerusem destituirea și parchetul?—mă întreabă inspectorul Roșu, amărît și pămîntiu la față.

— Nu fii naiv! îi răspund eu. Revizorul e „d'ai noștrii, care ne-a dat cel mai prețios concurs în alegeri"—vorba șefului de județ. Ți-ai făcut datoria, mulțumește-te cu atît. Ce ești vinovat că nu ai și dreptul de a hotărî?

17 Ianuarie 19... Azi, prin telefon, ministrul mi-a dat ordin să mai țin lucrările cu destituirea lui A. B.

13 Martie 19... Roșu e fericit pe ziua de azi. I-am arătat decretul regal, iscălit de M. S. Regele, prin care, pentru motivele arătate „de ministrul nostru" secretar de Stat... se destitue domnul A. B. din funcția de revizor școlar al județului C.

14 Martie 19... ora 8 dimineața. Telefonul: „Oprește decretul regal cu destituirea revizorului școlar din C". — ordonă ministrul.—I-am dat drumul la „Monitorul Oficial", răspund eu.

Ministrul îmi trîntește telefonul și mă lasă așa. In camera vecină aud pe subdirector vorbind la telefon. Cam înțeleg cu cine vorbește. Ba chiar mă conving îndată. „Da!... da! numaidecît, domnule Ministru!" — aud în camera vecină. Aud pași duduitori prin coridor. Aleargă toți: unii la Monitor să aducă înapoi decretul cu pricina, alții la Cancelaria Consiliului de Miniștri, unde se înregistrează mai întâiu decretele, dupăce se iscălesc de M. S. Regele. Intru la subdirector și-l găsesc răzînd cu cuțitașul, deasupra semnăturii regale, pe decretul original, cîteva cuvinte. Aceiași operație și la cancelaria Consiliului de Miniștri.

17 Martie 19... Azi a apărut în Monitorul Oficial următoarea rectificare: «In prescurtarea de decret No.... în loc de cuvintele „se destitue"—trecută din eroare de manuscris—să se cetească „se rechiamă la catedră".»

18 Martie. Arăt ministrului nepotrivirea între rezoluție și rectificarea din Monitor, în chestia pedepsei dată revizorului de C. Ministrul îmi ia din mînă raportul cu rezoluția din urmă și pune subt ea alta: „14 Martie 19.... După informațiile mele personale d-l A. B. nu-i vinovat. Totuși, ca să nu fie nici o urmă de bănuială, să rechiamă la catedră pe ziua de 1 Aprilie viitor.

Ușurelu".

19 Martie 19.... Telefonul: „Oprește rechemarea la catedră a d-lui A. B." Ordinul ministrului trebue executat.

2 Maiu 19.... Azi revizorul de C. și-a dat demisiunea în termenii următori:

Domnule Ministru,

„Pentru motive de sănătate, ne mai putind îndeplini apos-„tolatul cerut de frumoasa misiune de revizor școlar, cu adînc „regret Vă aduc la cunoștință că nu mai pot servi de îndru-„mător in calea dreaptă a corpului didactic și deaceia vă rog „să-mi primiți demisiunea pe ziua pe care, în înalta Dvs. în-„țelepciune, veți binevoi a o fixa.

A. B. revizor școlar de C".

Pe această demisiune ministrul pune rezoluția:

„2 Maiu 19.... Se primește demisiunea pe ziua de 1 Sep-„tembrie a. c.

Ușurelu".

1 Iunie 19.... Nu știu.... să rid, ori să pling?! Intră în cancelaria mea, radios, triumfător, șeful „alornoștri" din județul C., s'așază pe scaunul de lingă biroul meu, scoate misterios, clipind șiret din ochiul drept, „un document prețios", cum spune el, întinzîndu-mi-l ca să-l cetesc. Și cetesc în adevăr următoarea petiție:

Domnule Ministru,

„Subsemnatul Anibal Grigorescu, revizor școlar al jude-„țului C., din motive de sănătate, cu onoare vă rog să-mi pri-„miți demisiunea mea din postul de revizor școlar al acelui „județ pe ziua de...

„Mulțumindu-vă de încrederea cu care m'ați onorat, prin „numirea în acel post, primiți vă rog asigurarea adîncului meu „respect".

Anibal Grigorescu"

Mă uit la domnul șef de județ probabil cu nedumerirea pe care era firesc să mi-o citească pe față.

— Nu înțeleg nimic!—fac eu, dîndu-i „documentul prețios" înapoi.

— Ce nu înțelegi?—mă întreabă el, clipind mereu din ochiul drept, ca să-mi arate ingeniozitatea pe care eu n'o pricepeam.

— Apoi n'avem nici un revizor cu acest nume. Eu îi cunosc pe toți!

— Aici îi aici!—face el plin de fericirea născocirii sale. Acum nu-i revizor școlar, dar are să fie la 1 Septembrie. Înțelegi?

— Înțeleg! răspund eu, încremenit de netrebnicia firii omenești.

— In loc să-mi întoarcă spatele, cînd i-oiu spune să facă așa ori pe dincolo, pentru nevoile noastre electorale, i-am luat frumușel demisiunea, cu data deschisă, ca să mi-l joc eu pe dînsul, iar nu el pe mine.

Acum mă duc la ministru să-i cer numirea — face șeful stringîndu-mi mîna pentru despărțire.

Peste o oră găsesc pe ministru rizînd cu lacrămi și entuziasmat de ingeniozitatea șefului din C. Și-mi dă notița următoare:

„Pe ziua de 1 Septembrie viitor se va numi revizor șco-„lar al județului C. institutorul Anibal Grigorescu dela școala „de Băeți No..... din E".

Sp. Popescu

Dezastrul financiar și individualismul deplasat al Statului*

Măsuri de apărare pe marginea prăpastiei

1. Criză economică și criză financiară. — Romînia trece în momentele actuale printr'o criză formidabilă cu două fețe diferite: una *pur economică*, care se manifestă prin sub-producție și lipsa tuturor utilităților de primă necesitate depe piață, alta *pur financiară*, care se manifestă prin inflație monetară și slăbirea garantării monedei circulante. Desigur cea mai intimă legătură există, de obiceiu, între elementul economic și cel financiar al unei crize. Cu toate acestea, principialmente și chiar în cazul nostru concret, o *distincțiune* importantă se impune:

Criza economică propriu zisă este un fenomen fatal, de care nici o țară din cele care intră în războiu, nu poate fi cruțată într'o măsură mai mare sau mai mică, după împrejurări. Această criză care în mod obișnuit atrage după sine și o criză financiară *limitată* — fiind în legătură cu distrugerea unei părți din materia primă necesară producției, cu lipsa de brațe și cu deteriorarea mijloacelor de transport, nu poate dispărea deodată, prin simpla intervenție a statului, ci numai pe îndelete, după trecere de cîțiva ani și numai în urma sforțărilor și tenacității întregii națiuni, care trebue să-și încordeze până la maximum puterea de muncă, pentru o revenire la normal.

Criza financiară propriu zisă, adică aceia datorită unor cauze de domeniul *exclusiv* monetar (spre deosebire de acel element al crizei financiare care se datorește subproducției), — nu este un fenomen fatal și inevitabil al războiului: o politică financiară chibzuită și prevăzătoare poate, după cum s'a și întîmplat aiurea, să cruțe o țară în războiu de calamitățile financiare prin care trecem noi de ex. Caracterul malign al crizei pur financiare este că, odată deslănțuită, agravează până la paroxism criza economică propriu zisă, împiedicînd astfel *restabilirea* stării economice normale; în schimb, criza pur financiară, spre deosebire de cea economică, poate dispărea prin simpla intervenție a Statului și în mod aproape imediat.

Dintre cele două fețe de mai sus ale crizei, cea mai importantă și mai periculoasă pentru noi este, pentru moment, criza financiară pro-

* Articolul de față ne-a sosit la redacție în ziua de 8 Iulie a. c.

priu zisă; criza economică cu repercusiunea ei relativă* asupra monedei, oricît de paradoxal ar părea aceasta, nu vine decît pe al doilea plan.

Vom vedea în adevăr, că cele trei fenomene care domină viața noastră economică în acest moment, și anume: a) *deprecierea valutei în exterior*, b) *sdruncinarea creditului statului* și c) *scumpirea fantastică a traiului în interiorul țării*, se datoresc cîte-și-trele, nu atît crizei economice, cît mai ales aceleiași cauze rezidînd într'o politică financiară greșită și care s'ar putea defini astfel: *încercarea din partea Statului de a atinge imposibilul, adică de a suporta războiul și armările lui cu propriile lui forțe, fără a atinge averea particularilor în mod direct.*

Această încercare greșită și care în principiu ar fi putut fi evitată în mare parte, a adăogat — alături de criza economică propriu zisă (cu urmarea ei necesară: criza financiară limitată), fenomen fatal de războiu, — o criză monetară formidabilă, care însă, la rîndul ei, odată deslănțuită, agravează criza economică oarecum normală de războiu, transformînd-o într'o calamitate națională fără margini.

Ilustrarea acestui adevăr prin cele ce urmează, ne va duce în mod necesar la concluzia că criza *pur financiară*, fiind elementul cel mai *grav*, *esențial* și în același timp *anormal*, asupra lui trebue să lucrăm *întâiu* și *imediat*, convinși fiind că *criza economică* propriu zisă, oricît ne-am încorda silințele, nu poate dispărea prin simpla intervenție a Statului, ci numai prin sforțarea întregii națiuni și numai în vreme relativ îndelungată.

Situația țării după cursul schimbului. — Care este situația aparentă a țării în momentul de față? Cursul schimburilor, care în mod normal servește la oglindirea situației comerțului extern, ne servește în împrejurările actuale ca o indicație semnificativă a întregului complex al situației noastre financiare.

Consultînd în momentul cînd scriem aceste rînduri (Iunie 920) acest curs publicat în ziare, constatăm că leul nostru e cotat la Paris 28 centime, adică ceva mai mult decît lunile trecute, dar totuși destul de scăzut pentruca lumea să fie cu drept cuvînt alarmată. Dacă însă ținem socoteală că însuși francul francez, în raport cu care s'a fixat cotarea de mai sus, este depreciat în termen mediu cu mai mult de jumătate din valoarea lui din timp normal*, față cu valutele: Engleză, Elvețiană, Spaniolă și mai ales Americană (La Londra fr. francez e cotat 55 cent., în Elveția și Spania 45-50 cent., iar la New-York 40-45 cent), ajungem la constatarea cu adevărat descurajantă că leul nostru valorează în Spania de ex. 15 bani, iar la New-York 10 centime.

Să însemne oare acest fenomen că Statul Romîn, care dintr'un modest stătuleț la porțile Orientului până eri, a ajuns azi o putere europeană însemnată, — acest Stat Romîn a devenit în urma războiului tot așa de insolvabil ca un debitor care până eri avea avere de 100.000 lei și azi nu mai are decît 9—10.000? Credem că nu. *Realitatea economică* pare să fie cu totul alta și mai puțin descurajantă; dar această realitate, din cauza împrejurărilor pe care le vom vedea detailat mai jos, este atît de ascunsă și de amorfă încît pentru moment situația *financiară* a țării, *în afară* se traduce printr'o neîncredere

* Relativa urcare a leului nostru față de francul francez în ultimul timp nu se datorește întăririi leului nostru ci scăderii francului.

obişnuită faţă de debitorii insolvabili, iar în *interior* printr'o destrăbălare economică unică, o injustiţie supremă şi un pericol social de o gravitate deosebită.

2. Cauze variate de depreciere a valutei.—După părerea unora, *extraordinara* depreciere a valutei noastre pe pieţele străine s'ar datori în bună parte unor anumite manevre politice, din partea unor state, fie de politică propriu zisă, fie de politică economică; după părerea altora, deprecierea s'ar datori exportului exagerat de monedă, fie prin import de mărfuri, fie altfel, *fără ca totuşi să se precizeze care este cauza posibilităţii de a se arunca pe o piaţă străină o cantitate exagerată de numerar de al nostru*;—în fine după părerea cea mai acreditată, pe lîngă cauzele de mai sus care lucrează în parte, cea mai însemnată cauză de depreciere a valutei noastre este balanţa defavorabilă, lipsa de export în mărfuri datorită reducerii producţiunii şi mai ales crizei mijloacelor de transport. Din moment ce importăm încontinuu, fără să exportăm deloc, toate valutele străine ale Statelor dela care importăm se urcă naturalmente, pe cînd valuta noastră, necăutată de nimeni, întrucît nimeni n'are nevoe de ea spre a face plăţi pentru mărfuri ce le-ar cumpăra dela noi,—valuta noastră se depreciază neîncetat şi în mod inevitabil.—Desigur, toate cauzele de mai sus contribuesc la scăderea valutei noastre într'o măsură anumită. Dar cauza cea mai importantă şi mai activă a deprecierii valutei noastre pe pieţele străine este alta şi anume este aceiaşi care a produs şi continuă încă să producă *deprecierea banului în interiorul ţării*, depreciere care, după cum vom vedea, este sursa unui pericol social variat, cu repercusiuni nenumărate.

3. Deprecierea banului în interiorul ţării.—În adevăr, concomitent cu scăderea neobişnuită a valutei noastre *pe pieţile străine*, se observă o neobişnuită, o enormă depreciere a banului *în interiorul* ţării. Cum se manifestă această depreciere? În modul cel mai palpabil pentru toată lumea şi anume prin *scumpirea traiului*, scumpire de un anumit fel şi o anumită măsură. Din nenorocire nu există om în societatea noastră, oricît de umil şi puţin cărturar, care să nu fi simţit mai mult sau mai puţin usturător scumpirea traiului.

Desigur fenomenul scumpirii traiului se datoreşte în principiu şi chiar în cazul nostru concret la trei cauze diferite: a) *rarificarea lucrurilor* depe piaţă, prin încetinirea producţiei, reducerea importului, precum şi altor cauze în legătură directă cu mobilizarea şi războiul. Numărul utilităţilor micşorindu-se pe piaţă (oferta), iar cererea rămînînd aceiaşi sau chiar mărindu-se, este dela sine înţeles că viaţa se scumpeşte, fără intervenţia vre-unui alt factor; b) *specula* la care se dedau deţinătorii de mărfuri şi care este fatală din moment ce, existînd mai puţine lucruri decît sînt cereri pe piaţă (şi chiar din acestea ascunzîndu-se o parte), preţul lor nu se mai fixează conform cu *normala* aplicare a legii cererii şi a ofertei, ci se fixează arbitrar prin concurenţa anormală dintre consumatori. Această concurenţă, spre deosebire de concurenţa normală dintre producători şi dintre negustori care tinde la un preţ minim apropiat de cost, tinde dimpotrivă la ridicarea preţurilor după nevoile şi averile celor avuţi, adică la un preţ care n'are nici-o margine în ascensiune; în fine c) altă cauză a scumpirii traiului este *deprecierea banului*. Dacă banul cu ajutorul căruia se plătesc utilităţile, dintr'o cauză sau alta se depreciază, nu e nimic mai firesc decît ca viaţa să se scumpească, adică să trebuiască să plătim o mai mare cantitate de numerar spre a ne

procura lucrurile de care avem nevoe. În momentul de faţă este incontestabil că la scumpirea traiului la noi în ţară cîteştrele cauzele de mai sus au contribuit: şi *rarificarea lucrurilor pe piaţă* şi *specula* şi *deprecierea banului*.

Dar în ce măsură au contribuit la scumpirea traiului fiecare din ele? Pentru unul sau altul *rarificarea utilităţilor* sau *specula* pot fi, după diferenţa de vederi, cauza primordială a scumpirii traiului. Pentru Ştiinţa Economiei Politice nu poate însă să încapă nici-o îndoială cu privire la *cazul nostru*.

În împrejurările economice prin care am trecut noi, cu mult prea importanta cauză a scumpirii traiului este deprecierea banului. Ştiinţa Economiei Politice ne învaţă în adevăr că de cîte ori se observă pe piaţă o scumpire a lucrurilor, *scumpire neuniformă şi arbitrară*, unele lucruri scumpindu-se de ex. cu 50%, altele cu 100%, altele cu 3%, iar altele chiar eftinindu-se sau menţinîndu-se la preţul obişnuit,—în toate aceste cazuri scumpirea poate avea diferite explicaţiuni după cazurile deosebite ce se prezintă. Cînd însă se observă pe piaţă *o scumpire uniformă şi simetrică în cifră medie*, de ex. se observă că aproape toate lucrurile se scumpesc cu 100% sau cu 5 ori valoarea lor, atunci cauza acestei scumpiri nu poate să fie decît una, şi anume trebue căutată la acea *marchandise tierce*, cu care orice lucru depe piaţă vine în atingere în schimbul de toate zilele, adică la monedă. Or, cauza care scumpeşte uniform toate lucrurile şi care rezidă în monedă nu este decît deprecierea ei.

Este de domeniul lucrurilor indiscutabile că pe piaţa noastră nu se constată o scumpire arbitrară şi neuniformă a utilităţilor, afară de mici excepţiuni; în enorma majoritate a cazurilor se constată dimpotrivă că aproape toate lucrurile au crescut în valoare cu cel puţin de 10 ori valoarea lor din timp normal, adică o scumpire uniformă şi simetrică care, după cum am văzut, nu poate avea drept cauză principală decît *deprecierea banului*, lăsînd pe celelalte două cauze să lucreze numai subsidiar şi întîmplător *.

4. Cauzele deprecierii banului în interiorul ţării.—Cărei împrejurări se datoreşte fenomenul deprecierii banului în interiorul ţării? La aceasta răspundem: se datoreşte în primul rînd împrumuturilor repetate şi exagerate pe care Statul le-a contractat la Banca de emisiune; iar în al doilea, faptului că Statul a luat asupră-şi monedele străine găsite pe teritoriul său mărit.

I. Împrumutul la Banca de emisiune.—Pentruca acest adevăr să reiasă clar, este nevoe să aruncăm o scurtă privire asupra mecanismului emisiunii la Banca noastră Naţională.

În timp normal rolul principal al Băncii de emisiune este să alimenteze piaţa cu numerarul de care viaţa şi tranzacţiile comerciale au nevoe. Cele două mari principii care stau la baza emisiunii sînt: să nu se emită decît hîrtie suprasuficient garantată şi să nu se emită nici o hîrtie mai mult decît cer nevoile vieţii comerciale la un moment dat. Primul principiu se înfăptueşte prin aceia că nici un bilet al Băncii Naţionale nu poate eşi din guichet-urile ei, decît dacă Banca posedă 33% aur sau trate asupra străinătăţii equivalente cu aur, iar pentru rest şi chiar cu mult mai sus, hîrtia este garantată prin averile cu mult mai mari decît suma depe poliţă a celor trei sem-

* V. în acelaşi senz Luca Baroncea în „Adevărul" din 29 Iunie 920,—care în mai multe puncte vede chestiunea caşi noi.

natari ai polițelor care se prezintă spre scomptare băncii. Hirtia băncii neputînd eși pe piață decît cu ocazia scomptului sau a împrumutului pe gaj de efecte publice (această din urmă operație într'o măsură relativ mai restrînsă), se înțelege ușor cît de puternică este garanția fiecărui bilet din moment ce el are în pivnița Băncii 33% aur, iar pentru rest este garantat fie cu averea personală a semnatarilor solvabili depe polița scomptată, fie cu titlul de credit de valoare dublă sau triplă, lăsat în gaj, *adică cu elemente patrimoniale de-ale particularilor imediat transformabile în bani prin execuție silită în caz cu totul excepțional de neplată.* Al doilea principiu, și anume limitarea emisiunii, este satisfăcut prin aceia că Banca nu emite nici un bilet decît dacă i se cere de către piață, și anume numai în cazul cînd i se prezintă polițe la scompt sau cereri de împrumut pe gaj, ceiace înseamnă că *ea nu poate pune în circulație decît atîta monedă cît este necesară pentru a se efectua plățile și afacerile obișnuite ale particularilor.*

Ce se întîmplă *în timp de războiu?* Statul avînd nevoe de sume din ce în ce mai mari pentru pregătirea și purtarea războiului, găsește ca cel mai simplu și expeditiv mijloc să se adreseze Băncii Naționale solicitîndu-i împrumuturi din ce în ce mai mari pe care Banca nu le poate refuza, căci și alimentarea Statului cu bani într'o anumită măsură este una din chemările sale în timpuri anormale pentru Stat.

Din momentul în care Banca începe să acorde împrumuturi Statului, cu sau fără dobîndă, aceasta nu importă,—din acel moment mecanismul ei de emisiune se transformă, suferind o grea și periculoasă încercare. În principiu pentruca Banca să poată acorda Statului împrumut, conformațiunea ei cere ca Statul să-i furnizeze—contra-plată se înțelege—stocul de 33% aur, necesar oricărei emisiuni, furnizare care e foarte necesară într'un timp cînd aurul începe să dispară depe piață. Dar această condiție, odată îndeplinită, Banca acordă Statului împrumutul.

Este de observat că în momentul cînd primul împrumut al Statului la Bancă a fost realizat, a eșit din guichet-urile băncii o nouă cantitate de hîrtie exact la fel cu cea care circula până acum pe piață—*în privința desenului și a culoarei,*—dar foarte deosebită în fond de cea de până acum în privința celor două principii fundamentale ale emisiunii de care am vorbit mai sus. Și mai întâiu în privința garantării hîrtiei: 33% aur, condiția primordială, nu se mai poate îndeplini decît foarte greu și arareori, căci aurul începe să lipsească de pe piață și Statul de obiceiu se găsește el însuși în imposibilitate de a-l furniza. În ceiace privește celalt element al garantării, și anume averea particulară imediat transformabilă în bani prin execuție silită a debitorilor obișnuiți, este acum înlocuit cu *creditul personal al Statului*, care desigur nu este un credit de disprețuit în timp normal (din moment ce însăși Banca îl ia ca gaj la o parte din împrumuturile pe gaj), dar care credit, chiar în timp normal nefiind nelimitat, în timp de războiu în primul rînd slăbește —date fiind pierderile la care e supus orice stat în războiu și mai ales date fiind împrejurările aleatorii care determină reușita sau nereușita unui războiu; în al doilea rînd, Statul este un debitor mult mai greu maniabil decît un debitor particular oarecare, a cărui avere poate oricînd să fie transformată în bani prin execuție silită. Or, acestea sînt, indubitabil, împrejurări care pe de o parte reduc putința

realizării grabnice, iar pe de alta micșurează garanția noilor bilete ale Băncii, cu această observație că slăbirea de garantare se comunică proporțional tuturor biletelor din circulație, chiar celor din timp normal, din moment ce nici o deosebire materială sau legală nu este făcută între ele.

Al doilea mare principiu al emisiunii, și anume limitarea emisiunii după nevoile pieții, este cu totul înlăturat cu ocazia împrumutului la Bancă. În timp normal cantitatea de monedă care circulă într'o țară la un moment dat este în cea mai strînsă legătură, de o parte cu stocul utilităților cu care se contra-schimbă zilnic, de alta cu numărul tranzacțiilor comerciale care cer o cantitate anumită de numerar. Dacă printr'o împrejurare oarecare cantitatea monedei depășește această limită, fixată de o fundamentală lege naturală economică, moneda începe să slăbească, să se deprecieze. Or, în timp de războiu, tranzacțiile comerciale obișnuite se restring naturalmente, iar stocul bunurilor de pe piață se reduce pe zi ce trece. Acest fenomen ar trebui să atragă după el în mod fatal, pentru menținerea echilibrului monetar, o reducere corespondentă a cantității numerarului de pe piață,—iar dacă aceasta nu se poate, cel puțin cantitatea de numerar să se mențină aceiași. *În locul acestui fenomen, împrumutul Statului la Banca de emisiune mărește în proporții înfricoșătoare cantitatea de numerar existentă, cantitate deja prea mare din cauza disproporției dintre ea și viața comercială relaxată.*

Așadar în scurt, împrumutul Statului la Banca de emisiune în timp de războiu depreciază de două ori moneda: întâiu prin aceia că-i slăbește și denaturează garantarea și în al doilea rînd prin aceia că produce pe piață fenomenul sur-abondenței de numerar, *a inflației monetare*—două cauze de depreciere foarte grave din punct de vedere economic.

Astfel stînd lucrurile, ne putem ușor da sama de ce și cu cît anume s'a depreciat banul nostru în interior. Deja înainte de războiu Statul nostru a făcut un prim împrumut la Banca Națională de 450 milioane, apoi altul și apoi altul și altul, și în fine ultimul de 1 miliard jum.,—toate la un loc ridicîndu-se la suma de 4 miliarde lei. Statul romîn n'a furnizat aur efectiv decît pentru primul și al doilea împrumut; *celelalte sînt garantate numai cu creditul personal al Statului (bonuri de tezaur).* Pentru clasificarea complectă a situației trebue să luăm în considerare faptul că în timp normal cantitatea de hîrtie impusă de nevoile vieții noastre comerciale în totul ei, cantitate care circula atunci pe piață, era de circa 600 milioane, pe cînd azi cînd viața noastră comercială n'a ajuns nici pe departe la ce era în timp normal, circulă pe piață peste 4 ½ miliarde hîrtie de-a Băncii Naționale, adică o enormă cantitate de monedă comparativ cu nevoile noastre, cu toate noile împrejurări economice și politice în care trăim—monedă depreciată atît din cauza *cantității*, cît și a *calității* ei, dacă am putea zice așa.

Dacă la cele de mai sus adaogăm faptul că stocul metalic, redus ce e drept, dar nu mai puțin real, care garanta primele emisiuni ale Băncii, a fost evacuat în timpul războiului la Moscova unde soarta lui a devenit deja demult cît se poate de nesigură, precum și faptul că suma de peste 4 ½ miliarde care circulă azi în urma împrumuturilor reprezintă enorma majoritate pe lîngă 500 milioane care circulau în timp normal cu garanții de avere particulară,—putem zice

fără exagerare că *Hîrtia Băncii noastre Naționale s'a transformat —deși nu direct și oficial—prin operațiile de care am vorbit, din monedă de hîrtie solid garantată ce era, în simplă hîrtie-monedă, adică hîrtie emisă și garantată numai de Stat.**

II) Luarea asupră-și din partea Statului a monedelor străine.—Deja suma de peste 4 miliarde ce Statul a emis indirect prin Banca Națională, este o sumă prea mare pentru creditul normal al Statului nostru.

Iată însă că împrejurări, ce în principiu nu pot găsi dezaprobare, *au silit* Statul romîn să ia asupra-și circa 3 miliarde de hîrtie

* Ultimul bilanț și raport al Băncii Naționale prezintă situația cu totul diferită,—*în aparență*. După acel raport, biletul nostru de bancă nu numai că nu e o simplă hîrtie-monedă, garantată exclusiv cu creditul personal al statului, - dar comparativ cu biletele altor Bănci de emisiune străine, biletul nostru e mai puternic garantat decît multe, căci are o acoperire metalică de 33—34% și anume: 495.102.686,46 *aur efectiv* și 915.763.113,33 trate asupra străinătăței echivalînd aur, total 1 miliard 410 milioane acoperire metalică pentru 4 miliarde 215 milioane circulație.

Cu toate acestea precizarea realității brute este mai puțin asigurătoare. Din întreg stocul de acoperire nu poate compta ca o garanție efectivă decît 96 milioane aur aflat în comptul Băncii Naționale la Banca Angliei. În ceiace privește 80 milioane ½ aur, aflate la Reichs-bank (Berlin), realizarea lor este numai eventuală, dat fiind că până acum nu avem decît promisiunea oarecum deturnată a Germaniei de a plăti această sumă, 6 luni după încheerea păcii, adică: scadență de plată elastică și putere de plată redusă. În ceiace privește cele 315 milioane, aurul Băncii evacuat la Moscova, soarta sa este dintre cele mai nesigure, întrucît până acum nu avem o adevărată garanție din partea aliaților avînd de obiect plata eventuală a *acestei sume*, ci numai *reînoirea promisiunii „de a ne da tot concursul pentruca să intrăm în posesiunea lui“*.

Rămîn tratele asupra străinătății în valoare de 915 milioane.—Lăsînd la o parte faptul că aceste trate în loc să fie în proporție numai de 30% din întregul stoc de acoperire, ele sînt peste 60% dintr'un stoc destul de nesigur, —să observăm că *o parte din aceste trate* și anume disponibilitățile *reale* ale Băncii și ale Statului (cedate Băncii) - circa 400 milioane—poartă asupra pieței *germană* și *belgiană* și prea puține asupra Angliei sau Americei. Aceasta înseamnă, date fiind împrejurările actuale, că ele nu mai sînt equivalente aur, căci atît francul belgian cît și mai ales marca germană sînt depreciate. Tocmai de aceia ele nici nu ne-ar putea eventual servi ca disponibil asupra străinătății,—nici măcar față de Germania cu care de altfel nu putem face comerț liber, căci admițînd că am putea face acest comerț, Germania ar pretinde să-i plătim fie aur, fie altă monedă tare de care neapărat are nevoe pentru plățile ei externe. *Restul de trate până la 915 milioane* (circa 500 milioane) sînt creanțe și disponibilități ale statului asupra străinătății, *care până azi n'au luat încă ființă*, sînt disponibilități numai eventuale, nesigure, din care cauză nici nu sînt reprezentate în portofoliul Băncii decît printr'un bon de tezaur garantat de stat.

Așadar enorma majoritate a stocului de 1 miliard 400 milioane, prezentat ca acoperemînt metalic, nu este o garanție efectivă și *actuală*, ci mai mult un buchet strălucitor de iluzii și speranțe.

De altfel experiența rece a pieții ne coroborează acest adevăr. Dacă ar fi exact că biletul nostru are o atît de bogată acoperire metalică, atunci el ar face neapărat *primă* asupra biletului Băncii Generale care n'are nici o acoperire și astfel am observa pe piață fenomenul dublului preț. Or, se observă dimpotrivă, că ambele bilete au aceiași putere plătitoare, ceiace înseamnă că ambele sînt în realitate simplă hîrtie-monedă, cu o neglijabilă deosebire în favoarea biletului Băncii Naționale, datorită minimalei sale cantități de acoperire efectivă.

nemțească a Băncii Generale rămasă în teritoriul eliberat, ceiace numai pentru teritoriul vechiului regat ridică suma hîrtiei garantată de Stat la circa 8 miliarde.

Ca încoronare a operei, pe măsură ce Statul se împrumuta la Bancă, decreta—pe lîngă *cursul forțat* al hîrtiei Băncii Naționale—și *cursul legal* în baza căruia orice creditor era silit să primească hîrtia Băncii, care astfel căpăta valoare liberatoare în toate plățile obișnuite.

Cursul legal s'a întins *în fapt*, dacă nu printr'o dispoziție specială, și la hîrtia Băncii Generale—așa că azi orice debitor, de unde în timp normal nu se putea libera față de creditor decît plătind în aur—căci noi eram în timp normal o țară cu etalon monetar unic sau monometalistă: aur,—azi aceiași debitor, în baza decretării cursului legal al hîrtiei garantată de Stat, poate sili pe creditor să primească în plată o hîrtie a Băncii Naționale depreciată, sau prin extinderea abuzului chiar o hîrtie de-a Băncii Generale. Aceasta înseamnă că, concomitent cu deprecierea numerarului propriu zis, are loc, prin directă repercusiune, deprecierea oricărei creanțe plătibilă în bani depreciați, ceiace—după cum vom vedea îndată—prepară și provoacă deprecierea valutei noastre în străinătate.

Am omis intenționat a compta în suma de hîrtie care apasă pe umerii Statului, enorma cantitate de coroane și ruble care circulă în teritoriile alipite și care, deși oficial nu jenează pentru moment tranzacțiile din teritoriul ocupat, ating însă valuta în general prin slăbirea creditului Statului, căci acesta mai curînd sau mai tîrziu va trebui să le ia asupră-și în mod oficial. În schimb însă, ceiace Statul pierde prin andosarea lor, a cîștigat pe de altă parte prin aceia că, alipindu-și noi teritorii, creditul său în general crește, așa că pentru moment se poate face abstracție de ruble și coroane.

În urma celor de mai sus rămîne clar ca lumina zilei că deprecierea enormă a banului nostru *în interior* între 10 și 12 ori valoarea lui în minus se datorește: în parte și fără voia Statului la luarea asupră-și a monedei inamicului, iar în cea mai însemnată parte repetatelor împrumuturi ale Statului la Banca de emisiune, precum și a tendinței de a șterge orice deosebiri ce trebuesc în mod normal să existe între hîrtia Băncii de emisiune și hîrtia emisă sau andosată de Stat,—transformînd toată moneda care circulă în mod anormal, în hîrtie-monedă, adică în hîrtie de Stat*.

5.—Identitatea de cauză în deprecierea valutei noastre înăuntru cași în afară.—Una din consecințele deprecierii banului în interior fiind, după cum am văzut, *deprecierea tuturor creanțelor plătibile în țară* prin cursul legal al monedei depreciate, este, cum nu se poate mai evident, că *deprecierea banului din interior aduce după sine în mod fatal, odată cu deprecierea tuturor creanțelor cu dobîndă fixă, deprecierea valutei noastre pe piețele străine*, dat fiind că prin valuta noastră pe piață străină trebue să înțelegem nu moneda noastră metalică pe piață străină, ci: sau în principal *tratele* plătibile în Romînia de către semnatari locuind în țara noastră (negustori romîni importatori), sau în mod excepțional însăși

* Este bine înțeles că în tot acest timp, moneda metalică de orice fel este și va rămîne absentă depe piață în baza legii lui Gresham, atîta vreme cît există o altă monedă mai proastă,—cum este cea care circulă azi la noi.

moneda fiduciară depreciată care, în urma moratoriului extern, trece direct granița înlocuind tratele obișnuite în mîna furnizorilor străini. In primul cași în al doilea caz, moneda depreciată fiind tot ce poate spera ca satisfacție ultimă vînzătorul străin, este evident și elementar că deprecierea din interior are o repercusiune matematic corespondentă asupra valutei noastre în străinătate.

Tratele obișnuite (valuta propriu zisă) se vînd și se cumpără ca o marfă oarecare și au un preț curent pe piață, formînd operația care se cheamă *schimb*. Cei mai mulți socotesc, după cum am văzut, că prețul acestor trate se fixează mai ales după cantitatea de mărfuri exportate, care astfel fac să se caute valuta noastră pe piața importatoare pentru a servi debitorului ca mijloc de plată. Dacă exportăm mult, valuta noastră se caută mult și prețul ei se ridică; dacă nu exportăm, valuta devine o marfă fără căutare și prețul ei scade mereu, operație perfect explicabilă prin simplul joc al legii cererii și ofertei.

Cu toate acestea, ziceam, în deprecierea actuală a valutei noastre pe piețele străine, deprecierea banului, cu curs legal în interiorul țării, joacă un rol cu mult mai mare decît lipsa noastră de export.

In principiu este adevărat că în timp normal prețul valutei se fixează pe piața externă în strînsă legătură cu balanța comerțului și cu legea cererii și a ofertei pe acea piață. Dar acest adevăr trebuește neapărat temperat cu următoarele două observațiuni: a) că acest fenomen nu lasă loc la oscilații de preț decît într'o relativ mică măsură, orice oscilări mai însemnate și bruște de preț tinzînd repede la o restabilire de echilibru datorită unor cauze anumite (Ch. Gide. Cours d'Ec. Pol. p. 521—523); și b) *în mod obișnuit aceste mici oscilații au loc în raporturile dintre două valute care, în interiorul fiecăreia din cele două țări, au cam aceiași putere (sînt egal de garantate.)*

Dacă dimpotrivă avem de-a face cu diferențe colosale în prețurile valutelor respective, diferențe care nu tind în curînd la echilibrarea prețului prin reducerea la minimum a acelor oscilațiuni de preț, atunci deprecierea enormă a valutei unei țări nu mai trebue căutată în principal în legea obișnuită a cererii și ofertei, în export mai mic sau mai mare, ci în deprecierea numerarului în interiorul țării cu valuta scăzută. Iată cum se exprimă Charles Gide în această privință : „....En somme, il n'y a rien de plus ici que le mécanisme ordinaire de l'offre et de la demande qui, toutes les fois que la valeur d'une marchandise s'écarte de sa position d'équilibre, tend à l'y ramener, par un accroissement ou un resserrement de la production.

„Nous avons dit que, exceptionellement, le cours des changes pourrait varier dans des proportions considérables et même illimitées. Voici quels sont ces cas :

1) D'abord...

2) *Mais* c'est surtout quand il s'agit d'un pays dont la monnaie est dépréciée que les variations du change peuvent être excessives et pour ainsi dire sans limites. Une lettre de change sur Rio de Janeiro ne vaut à Londres ou à Paris pas même les deux tiers de sa valeur nominale ; et cela par la raison que le milreis brésilien, dont la valeur nominale et de 2 fr., 83 ne vaut présentement (1910) que 1 fr., 68: le titre payable en monnaie dépréciée doit subir nécéssairement une dépréciation egale à celle de cette monnaie, tandisque à l'inverse une lettre de change sur Londres ou Paris est payée à Rio (en monnaie du pays) plus d'une moitié en sus de sa valeur nominale...

„Il suffit donc de lire le cours des changes, quand bien même on n'aurait d'ailleurs aucune connaissance de l'état économique et financier des différents pays pour deviner s'ils achètent plus qu'ils ne vendent ou s'ils vendent plus qu'ils n'achetènt (în caz de oscilațiuni *relativ* mici), s'ils ont une monnaie dépréciée et quel est au juste le montant de cette dépréciation (cînd e vorba de diferențe mari de curs)".—(Ch. Gide. Cours d'Ec. Pol. p. 523—525).

Tot astfel Cauvés zice : „Si les pays qui commercent entre eux ont le même systhème monétaire, on sait que les oscillations du change n'ont qu'une amplitude très limitée, à moins des circonstances exceptionelles dues à des causes étrangères au commerce (ainsi la liquidation d'une indemnité de guerre). Au contraire, s'ils ont un étalon différent *et que la monnaie de l'un d'eux soit dépréciée, à plus forte raison le papier-monnaie qu'il aurait en circulation, les écarts du change peuvent devenir très considérables.*" (Cauvés, Cours d'Ec. Pol. II p. 530 Ed. III).

Așadar de citeori vedem *mici diferențe* în cursul schimburilor, le explicăm prin balanța importului și exportului fără a ne ocupa de moneda din interior, de citeori însă diferența în plus sau minus este exorbitantă, explicația balanței nu mai poate merge, fenomenul explicîndu-se atunci prin alte cauze și în special prin deprecierea numerarului din interiorul țării cu valuta scăzută.

Toate cele de mai sus nu însamnă deloc că în deprecierea actuală a valutei noastre, lipsa de export nu joacă nici un rol; o asemenea idee ar fi absurd de eronată. Cele mai de sus însamnă numai că în fenomenul de depreciere actual, elementul *economic* (export) joacă un rol pentru moment neglijabil față de enorma influență a elementului *pur financiar* (deprecierea monedei prin cauze altele decît cele rezidînd în sub-producție, adică rezidînd în domeniul pur monetar, recte sur-abondență, și în special slăbirea garantării monedei).*

---

* Charles Gide din care am făcut prima citație din text, revenind asupra chestiunii în ultima ediție de după războiu a cursului său de Ec. Pol., adaogă un capitol special intitulat : «Les perturbations du change pendant la guerre», de unde extragem următoarele :

«La baisse du change a été très inégale selon les pays belligérants, *mais il n'est pas possible d'expliquer ces inégalités simplement par la balance du commerce.*

«Pour l'Angleterre (adică o țară numai cu criză economică fără criză monetară) l'énorme accroissement des importations peut suffire à expliquer la perte sur le change. Pour la France [adică o țară bîntuită aproape în mod egal și de criză de sub-producție și de criză monetară (emisiune de 37½ miliarde la circa 6 miliarde stoc metalic] en outre de l'accroissement des importations, *on ne peut contester que l'augmentation de l'émission des billets ont agi aussi.* Pour la Russie .. Pour l'Italie... Mais en ce qui concerne les Empires du centre l'explication est plus difficile. En effet on ne saurait dire de l'Allemagne ce que nous venons de dire de la France, à savoir que ses importations aient beaucoup augmenté au cours de la guerre, au contraire... Quelle explication en donner alors ? On a cherché la raison dans une dépréciation de la monnaie de papier. *Sans nul doute la dépréciation de la monnaie de papier détermine une baisse égale dans le change...* (mais en Allemagne) l'émission a été maintenue longtemps dans des

Să presupunem, pentru probarea mai palbabilă a acestei teze, că îmbunătăţindu-şi brusc mijloacele de transport şi intensificîndu-şi la extrem producţia tot aşa de brusc, în aşa fel încît să atingă sau chiar să întreacă producţia din timp normal, Romînia ar putea să înceapă chiar în acest moment un export activ, *fără însă ca în prealabil să-şi fi îmbunătăţit valuta prin mijloacele ce vom vedea.* In acest caz desigur, valuta Romîniei în străinătate ar înregistra o urcare anumită; dar această urcare, zicem noi, va fi neînsemnată faţă cu proporţia în care valuta noastră va continua totuşi a rămîne depreciată, menţinîndu-se aproape în aceiaşi stare depărtată de normal. Cum se explică aceasta? In modul cel mai simplu. Să presupunem chiar pentru plasticitatea cazului—dar prin absurd—că concomitent cu activarea bruscă a exportului nostru, importul s'ar reduce brusc tinzînd spre zero, ceiace ar însemna că pe pieţele străine valuta noastră va dispare aproape complect, mai ales dacă s'ar lua şi măsuri să se reducă la minimum cantitatea de monedă romînească, care subt o formă sau alta ar fi putut să se strecoare în străinătate. In aceste condiţiuni Romînia inundă pieţele străine cu produsele ei: grîu şi petrol.

Ţinta Romîniei fiind prin ipoteză ridicarea valutei ei la normal, să ne întrebăm ce poate ea obţine pe marfa exportată. In interiorul ţării unde mişună de 10—12 ori mai multă monedă decît în timp normal, preţul mărfii care se prezintă la export—dat fiind că producţia oricît s'ar intensifica nu poate niciodată să ajungă la 4—5 ori producţia din timp normal, ci cel mult să revină la normal sau să-l întreacă puţin,—acest preţ al mărfii în interior va continua să fie, se înţelege, foarte ridicat, din moment ce există o disproporţie aşa de mare între stocul de marfă produsă şi moneda care circulă mai abondentă ca oricînd, mai ales de cînd s'a oprit şi scurgerea ei peste graniţă.

Producătorul sau negustorul romîn, va căuta, se înţelege, să şteargă deosebirile care există între valuta noastră depreciată şi valuta mai tare a celorlalte ţări şi va cere în consecinţă un preţ cel puţin egal cu cel ce se oferă pe piaţa internă, dacă nu mai mult, căci altfel n'ar mai exporta. Aşadar preţul cerut de noi va fi în mediu cel de pe piaţa noastră. Prin ipoteză însă valută şi bani de-ai noştri nu se mai găsesc pe pieţele străine, aşa că preţul lor ar trebui să se ridice brusc şi foarte simţitor. Atunci importatorul străin negăsind valută romînească cu care să facă plata, caută să se libereze în moneda sa naţională; dar prin ipoteză, noi nu avem nevoe de acea monedă întrucît importul nostru este extrem redus şi deci nu o primim decît cu un curs foarte scăzut, apropiat de cursul scăzut al leului nostru. Or, cumpărătorului străin dela un timp, nu-i mai poate conveni o asemenea operaţiune.

proportions moderées et même en ce moment elle est encore notablement inférieure à celle de France. Reste encore une explication possible, c'est que la baisse du change sur un pays, au cours d'une guerre, ait pour principale cause la prévision de a sa défaite, et que le cours des changes devienne ainsi ce que Paul Leroy Beaulieu a qualifié d'un mot spirituel: la cote de paris...

«En somme les causes qui déterminent le cours du change sont à la fois: commerciales (balance du commerce), financières (dépréciation de la monnaie), politiques (confiance dans l'avenir du pays) et de la leur inéxtricable compléxité». (Charles Gide, Cours d'Ec. Pol., vol. II, p. 112—114, Ed. 920). —*Or, la noi, din moment ce situaţia politică contează puţin în urma consolidării victoriei noastre definitive, din moment ce, dacă avem o criză economică prin reducerea producţiei la $1/2$ sau chiar $1/4$ din timp normal, avem o criză monetară constînd în majorarea în mediu de 10—12 şi a cantităţii de monedă din timp normal lipsită de orice acoperire metalică sau altă garanţie efectivă, urmează în modul cel mai evident că deprecierea valutei noastre se datoreşte cu mult mai mult deprecierii banului decît lipsei de export.*

In adevăr *produsele exportului nostru nefiind din acelea ce nici o ţară din lume nu mai posedă, ci dimpotrivă din acelea ce de ex. Rusia şi mai ales America produc din belşug, urmează că preţul lor la export nu se poate fixa după preţul depe piaţa noastră internă, ci după preţul depe piaţa internaţională.* Aşa fiind, cumpărătorul nostru va fi dispus să plătească o primă oarecare pentru a găsi bani de-ai noştri, dar această primă nu trebue să treacă peste o anumită sumă, *foarte depărtată de exigenţele noastre,* căci altfel—dacă de ex. un Francez ar fi nevoit să plătească un vagon de petrol cu o sumă numerică de franci francezi, egală cu aceiaşi sumă numerică în lei după preţul pieţei noastre, ar renunţa desigur la o nouă cumpărătură, întrucît prin ipoteză preţul nostru e de zece ori mai mare decît cel din timp normal şi Francezul ar putea găsi petrol la Americani cu preţ numai de două sau trei ori mai mare decît cel normal, căci francul francez e în termen mediu de două ori şi ceva depreciat faţă de moneda americană. Aceasta înseamnă că exportul nostru s'ar opri brusc din cauza imposibilităţii de a se satisface exigenţele noastre la plată. Dacă dimpotrivă, pentru a putea continua exportul, ne mulţumim cu ce ne oferă Francezul, adică circa preţul cu care el poate obţine acelaşi produs din altă parte, înseamnează că primim moneda sa pentru o valoare cu mult mai mare decît reprezintă suma numerică a monedei noastre similare, sau în alte vorbe ne menţinem în plină depreciere a valutei de până acum şi întreaga manevră se reduce la prea puţin lucru.

Exemplu rezumativ: pe piaţa noastră un vagon de petrol costă, să zicem, 10.000 lei din cauza monedei depreciate; acelaşi vagon de petrol costă la Americani 1000 lei (200 dolari), căci moneda lor e aproape normală. Un cumpărător francez nu poate să ne acorde nici odată nouă 10.000 franci francezi cît am pretinde noi pentru a egaliza valutele respective, căci el găseşte acelaş vagon cu 2—3000 franci francezi, la Americani,—Americanii mulţumindu-se cu diferenţa dintre valuta lor şi aceia a Francezilor.

Dacă în locul unui cumpărător francez, adică a locuitorului unei ţări cu valută ea însăşi depreciată simţitor, ne închipuim un cumpărător al unei ţări cu monedă tare cum sînt de ex. Spania, Elveţia sau Anglia, atunci manevra de mai sus va avea de rezultat o îmbunătăţire a valutei noastre *şi mai neînsemnată ca cea din exemplul nostru, o îmbunătăţire aproape neglijabilă...*

Aşadar balanţa importului şi exportului nu poate influenţa *în cazul nostru* decît în măsură redusă, eventual chiar neglijabilă, preţul valutei noastre,—după cum vom avea de-aface cu o ţară cu monedă mai tare sau mai slabă.

Din toate acestea rezultă, că atunci cînd banul unei ţări este depreciat simţitor, cum e cazul la noi, *fără ca banul ţărilor cu care venim în contact de afaceri să fie depreciat în aceiaşi măsură,* deprecierea valutei acelei ţări pe piaţa străină, depreciere dincolo de normal, nu se mai poate explica prin anemierea exportului, ci se ex-

plică *in primul rînd*, dacă nu exclusiv, prin deprecierea numerarului cu curs legal în interiorul ţării,—şi deci acolo trebueşte lucrat *in primul rînd* pentru îmbunătăţirea situaţiei valutei*.

In fine la toate cele de mai sus se adaogă constatarea următorului **fapt material** *a cărui eloquenţă este decizivă în chestiunea ce ne preocupă: dacă ar fi adevărat că deprecierea valutei noastre s'ar datori lipsei de export, ar fi trebuit ca deprecierea să fie aceiaşi în 917, 918, 919 caşi 920—căci noi dela începutul războiului ne găsim în aceiaşi imposibilitate de a exporta. Cu toate acestea valuta noastră s'a depreciat progresiv şi mai ales în ultimii doi ani şi anume exact în aceiaşi măsură în care valoarea banului se prăvălea. Ce argument mai puternic s'ar putea aduce în favoarea celor ce susţinem?*

6. Slăbirea creditului Statului.—Dacă este adevărat că atît scumpirea traiului cît şi deprecierea valutei în exterior se datoresc în momentul de faţă *mai ales* deprecierii banului şi că această depreciere, la rîndul ei, se datoreşte pedeoparte inflaţiei, iar pedealta faptului că *întreaga monedă care circulă azi nu mai are drept garanţie decît creditul Statului*, urmează că la baza tuturor acestor calamităţi stă în bună parte situaţia Creditului Statului.

In principiu chiar dacă acest credit ar fi intact, încă moneda care se bazează numai pe el se depreciază din cauză că Statul e un creditor greu maniabil (v. p. 262 supra),—dar această depreciere e cu mult mai mare cînd creditul Statului din diferite motive a slăbit.

Pierderea creditului Statului poate avea diferite cauze. Aşa de ex. un Stat care a pierdut un războiu, un Stat cucerit sau ameninţat cu desfiinţarea, un Stat pustiit, un Stat în plină dezordine şi anarhie îşi vede fatalmente creditul scăzînd în mod matematic. Dar este acesta cazul Romîniei?

Romînia a eşit triumfătoare din războiu şi şi-a dublat teritoriul realizîndu-şi unitatea naţională.

Pentruce totuşi creditul său e slăbit?

In afară de situaţia oarecum incertă dela hotare, care totuşi nu pare motivul cel mai însemnat de îngrijorare, destrăbălarea financiară din interior este norul negru care întunecă orizontul acestei ţări. Desigur nici situaţia sa pur economică (producţia) nu este înfloritoare, ca este chiar simţitor avariată din cauza războiului, ceiace se agravează şi mai mult prin împrejurarea că o bună parte din factorii producţiunii s'au pierdut pentru totdeauna.

Cu toate acestea scăderea actuală a Creditului Statului nu e în raport cu scăderea producţiei şi cu atît mai puţin cu reducerea avuţiei naţionale în general. Producţia n'a scăzut cu mai mult de 1/4, iar întreaga avuţie naţională cu mai mult de 1/5; şi cu toate acestea moneda circulantă şi valuta bazate pe Creditul Statului au scăzut până la a 10-a sau chiar a 12-a parte din valoarea lor. Atunci nu situaţia avuţiei naţionale stă în primul rînd la baza slăbirii Creditului Statului, ci altceva.

Statul împrumutîndu-se la Banca de emisiune şi luînd asupră-şi monedele străine, a andosat toate pagubele şi cheltuelile de războiu, numai el singur, cruţînd averea particularilor în general. Or, atîta vreme cît patrimoniul exclusiv al Statului a rămas în principiu ace-

* Asupra intensificării producţiei ca mijloc *general* de îndreptare a situaţiei noastre financiare,—vom reveni de altfel mai jos, mai amănunţit.

iaşi, datoriile ce şi-a asumat, periclitează consistenţa acelui patrimoniu şi deci a creditului său.

E adevărat că Creditul Statului, spre deosebire de creditul unui particular, nu se bazează pe elemente patrimoniale ale domeniului său, cît pe elementul moral al unei corectitudini în îndeplinirea angajamentelor, niciodată desminţită. Dar tocmai pentruca acest element moral să poată avea fiinţă, se cere, *dacă nu o consistenţă materială în elemente patrimoniale apropriate exclusiv, dar neapărat o ordine formală riguroasă la Capitolul cheltuelilor şi veniturilor sale, adică la budget.* Or, în timpul războiului cheltuelile Statului nostru s'au mărit extraordinar, fără ca în măsura creşterii cheltuelilor să-şi fi găsit şi sursa de venituri: dimpotrivă, pe măsură ce cheltuelile creşteau, veniturile efective diminuau, astfel că budgetul—baza Creditului Statului—s'a desorganizat complect, în timp ce Statul însuşi s'a îngiodat în datorii.

In acest fel, pe lîngă calamitatea pagubelor materiale de războiu şi micşorarea producţiei, s'a distrus echilibrul care trebue să existe între elementul public şi cel privat al avuţiei naţionale (oricît de mică şi de redusă ar fi ea), echilibru care este baza însăşi a fiinţării şi dezvoltării Statului. In alte vorbe, pe lîngă o criză economică şi una monetară trebue să constatăm şi existenţa unei crize aşa zicînd budgetară.

Desigur budgetul unui Stat se echilibrează în mod normal prin absorbirea unei părţi din *venitul* naţional, de unde urmează că prima condiţie a echilibrării propriu zise a unui budget este buna stare a producţiei; dar dacă din cauza războiului care cere cheltueli extraordinare *peste venitul normal al naţiunii*, în timp ce producţia naţională, nu numai că nu se poate intensifica spre a furniza cheltuelile de războiu, dar dimpotrivă se micşorează,—dacă din aceste cauze *venitul* singur nu mai poate satisface nevoile de războiu ale Statului,—nu urmează deloc de aici că budgetul ţării trebue să se resemneze a rămîne gol, pentru motivul că de obiceiu el se hrăneşte numai din venit, nici să se umple cu... ficţiuni. In lipsă de orice alte resurse, Statul nu trebue să pregeteze de a face apel la însuşi *fondul* averii particularilor,—a cărui cruţare intempestivă poate duce întreaga naţiune la dezastru financiar, cum e pe punctul de a se întîmpla la noi. Căci dăcă prima condiţie a menţinerii creditului Statului este un budget regulat, *bazat pe o producţie înfloritoare*, o condiţie tot aşa de însemnată a menţinerii acestui credit este echilibrarea *cu orice preţ* a budgetului, *chiar cînd producţia din diferite cauze se dezorganizează.* In acest scop, dacă venitul nu ajunge, Statul, avînd în vedere ţinta urmărită, va face caşi un particular în aceiaşi situaţie: va ataca fondul. Dacă el nici nu poate avea venit suficient, nici nu vrea să atace fondul, situaţia sa este aparent asemănătoare cu a aceluia care n'are nici venit, nici fond, ceiace provoacă o insolvabilitate voită sau fictivă.

Or, în cazul nostru, unde până acum *fondul* averii particulare n'a fost deloc atins de nevoile de războiu ale Statului, slăbirea Creditului Statului prin desechilibrarea budgetului nu înseamnă slăbirea solvabilităţii întregii naţiuni şi deci slăbirea iremediabilă a Creditului Statului. Averea particulară nu este periclitată în aceiaşi proporţie în care este aceia a Statului prin suportarea exclusivă a pagubelor de războiu şi deci absorbirea în anumite condiţii a unei părţi din averea particularilor putea şi poate constitui un mijloc de echi-

librare temporară a budgetului,—spre însemnată deosebire de cazul
unei națiuni păgubită în mod egal și în elementul public ca și în cel
privat al avuției naționale, cînd echilibrarea este cu mult mai grea.

7.—Efecte funeste ale deprecierii exagerate a banului.—
Din cele de până acum rezultă că cele două mari calamități de care
suferim: scumpirea enormă a traiului *în interior* și deprecierea va-
lutei noastre *în exterior* se datoresc mai ales deprecierii banului, a
cărei dublă cauză am văzut cui se datorește la rîndul ei. Aceste două
efecte ale deprecierii nu sînt totdeauna tot așa de inexorabile. In a-
devăr deprecierea banului în interior nu mai are aceleași urmări a-
supra valutei în exterior cînd, concomitent cu deprecierea banului nos-
tru, s'a depreciat în aceiași proporție și banul țărilor cu care venim
în contact comercial. In acest caz diferența de preț între valutele
toate scăzute, dispare și atunci nu mai lucrează decît cauza cunos-
cută a balanței comerțului pentru a înregistra mici oscilațiuni de preț
cum se întîmplă cu toate valutele în timp normal.

Aceasta se datorește faptului că[1], deși s'au schimbat cifrele, s'a
menținut totuși raportul cotei de depreciere a valutelor diferitelor
țări. Cota deprecierii banului fiind aproape sau exact aceiași pentru
toate țările prin ipoteză, diferența de preț între valute tinde la mi-
nimum.

Dar aceasta nu înseamnă de loc că scumpirea traiului, celălalt
efect al deprecierii, se va resimți mai puțin. Raportul s'a menținut
același numai din punct de vedere *internațional*; înlăuntrul fiecăreia
din țări însă raportul dintre monedă și mărfuri s'a schimbat, întrucît
numai stocul de monedă a crescut, pe cînd stocul mărfurilor nu, și
fenomenul e același pentru toate țările cu moneda depreciată. Scum-
pirea traiului va lucra deci cu aceiași intensitate și va lucra în acest
caz aproape la fel în toate țările.

Ceva mai mult. *In toate țările cu banul depreciat, pe lîngă e-
fectele pe care le-am văzut, efecte imediate și pentru toți vizibile
ale deprecierii banului, sînt altele care, deși mai ascunse sau mai
îndepărtate, nu constituesc mai puțin, fie o injustiție supremă, cum
ziceam mai sus, fie un pericol social fără margini.*

Și mai întâiu *întru cît deprecierea banului constitue o injustiție
supremă?* Iată întru cît: Cînd statul, la noi, din cauza războiului a
fost silit să ia asupră-și miliardele în hîrtie lăsate de Nemți și în
special cînd el a trebuit să se împrumute cu 4 miliarde la Banca
Națională pentru a putea duce războiul, el nu a făcut decît în mică
parte și *în aparență* o operație de andosare a sarcinilor de războiu.
In realitate împrumutul la Banca de emisiune nu este decît un fel
de *împrumut forțat deghizat*, sau chiar, pentru unii cetățeni (micii
rentieri) este un adevărat *imposit exorbitant*, care însă nu ating de-
cît o singură categorie de cetățeni și anume pe deținătorii de nu-
merar și de creanțe *, lăsînd nesupărate celelalte categorii ca: pro-
prietari de imobile, deținători de mărfuri (și orice alte lucruri), ne-
gustorii, profesiuni libere, etc. Or, aceasta este o injustiție strigă-
toare! Dacă Statul nu are bani ca să poată duce războiul, desigur
trebue să facă apel la punga particularilor, dar la punga *tuturor*, nu

* Acest fel de impozite sau împrumuturi forțate deghizate, au avantajul că
sînt expeditive în momente de necesitate grabnică, dar în schimb acest a-
vantaj e plătit, spre deosebire de ce se întîmplă în cazul impozitului și îm-
prumutului fățișe, cu marea calamitate a deprecierii monedei de ale cărei
efecte ne ocupăm aici.

numai la punga unora, căci toți sînt Romîni și toți sînt datori, potrivit cu mijloacele lor, să ajute Statul la nevoe. Or, împrumutul la Banca de emisiune, recte, impozitul deghizat, depreciind între 8-10 ori valoarea numai a numerarului și a creanțelor, *înseamnează că confiscă în folosul Statului 80 până la 90% din averea deținătorilor de numerar, lăsînd intactă sau chiar mărită averea celorlalți, compusă din orice altceva decît numerar sau creanțe.* Unii naivi se bucură și aplaudă frenetic acest rezultat neașteptat, zicînd că nu e nimic mai just decît să se confiște averea celor care trăesc mai mult din munca altora decît din munca lor. Dar acești naivi uită că deprecierea banului nu atinge deloc pe marii bogătași din alte categorii și care constituesc majoritatea: proprietari, industriași, negustori, profesioniști liberi care nu numai că nu sînt atinși, dar cîștigă colosal atît pe urma plus-valutei normale și a profitului neatacate, cît și a deprecierii banului care le mărește colosal veniturile. Tot astfel nu sînt atinși sensibil nici măcar toți deținătorii de numerar, căci marii capitaliști cu venituri colosale trec prin foc fără să se ardă, sau chiar se îmbogățesc fantastic plasîndu-și banii în acțiuni, adică în valori care urmează la bursă prețul ascendent al mărfurilor.

Singurii care sînt dureros atinși de deprecierea banului sînt numai micii funcționari, pensionarii și micii rentieri, adică cele mai inofensive categorii.

Aceasta e o primă față a injustiției; iată și pe a doua:

In cursul operațiunii de depreciere a banului, prețurile lucrurilor trebuind să varieze concomitent cu deprecierea, clasele producătorilor și negustorilor profită de nedumerirea în care se găsește publicul cu privire la justa cotă a deprecierii banului mereu ascendentă și astfel se dedau la o operă de speculă și spoliațiune a consumatorilor, care dă posibilitate acestor clase să realizeze, în timpuri de lipsuri și nenorocire generală, cîștiguri fantastice, prea bine cunoscute subt numele sugestiv de *„cîștiguri de războiu"*, expresie echivalentă cu expresia *cîștiguri imorale, odioase.* Așadar deprecierea banului la noi confiscă pentru războiu 9 din zece părți a averilor compuse din numerar, *dar numai a acestor averi*, și dă posibilitate tuturor speculatorilor să realizeze cîștiguri fantastice în timp de nenorocire generală—fără niciun surplus de muncă—ceiace este indubitabil o injustiție supremă.

Dar deprecierea exorbitantă și mai ales continuă a banului constitue indirect și eventual *un grav și permanent pericol social.* In primul rînd prin faptul că banul depreciat se cîștigă prea ușor, mai ales de către speculatori, al căror număr imens constitue un zid de nepătruns între producător și consumator; se formează repede *o clasă numeroasă de îmbogățiți de războiu* care se adaogă la clasele avute din timp normal. Această întețire a clasei avute, prin adăogirea noilor membri, *a căror cîștiguri fantastice nu mai pot găsi absolut nici o justificare*, intensifică enorm sentimentul de ură și de revoltă a claselor muncitoare și sărace care se cred acum mai înșelate și mai nedreptățite ca oricînd, cu toată mărirea inevitabilă a salariilor lor, care totuși sînt departe de a seconda în echivalență adevăratele cîștiguri de războiu.

In fine *fenomenul deprecierii are eventual o urmare catastrofală și anume dezorganizarea producției și cu ea aceia a societății întregi.*

In principiu se pare că deprecierea banului ar trebui să lucreze ca un stimulent al producțiunii, ceiace se și întîmplă atunci cînd de-

preciorea e relativ mică și se datorește mai ales inflației; sau chiar fiind ceva mai mare, tinde totuși să dispară. In acest caz, mai ales dacă situația economică generală permite sau chiar cere investire de capitaluri în noui întreprinderi, deprecierea prin inflație este chiar un bine, căci abondența de numerar disponibil stimulează munca și noile întreprinderi. Din acest punct de vedere apologiștii inflației moderate nu lipsesc.

Atunci însă cînd deprecierea e mare, cînd ea se datorește în mare parte slăbirii garantării monedei și cînd ea continuă a se menține în curs de ascendență, astfel că încrederea în valoarea reală a monedei dispare—cum e cazul la noi—atunci producția, în loc să urmeze aceiași cale, dimpotrivă își încetinează pasul, se dezorganizează și în tot momentul amenință să se oprească de tot.

Și mai fatăiu deprecierea prea mare a monedei unită cu fluctuațiile valorii ei, fluctuații inerente acestui fel de situație anormală, *provoacă și favorizează în mod extraordinar jocul de bursă.* Născîndu-se posibilitatea de a se realiza cîștiguri fantastice în cîteva zile, fără nici-o străduință, enorma majoritate a deținătorilor de capital, în loc să-și plaseze disponibilul în întreprinderi serioase de producție, care prin chiar faptul seriozității lor cer cel puțin vreme pentru înfiriparea profiturilor reale, aleargă la bursă înfrigurați de mirajul cîștigului fără muncă și răbdare, și-și plasează banul în acțiuni de-ale societăților care,—deși plutesc în aureola reclamelor bogate,—nu sînt decît niște întreprinderi factice ad-hoc, care n'au alt scop decît cîștiguri imediate prin speculă asupra primelor, iar nici de cum munca ș producția reală.

De altfel chiar în privința întreprinderilor serioase, e de remarcat că numerarul, absorbit cu ocazia lor, nu ajută decît *în foarte mică* proporție producția, căci enorma majoritate a sumelor debursate cu ocazia jocului de bursă, avînd de obiect acțiunile acestor întreprinderi, se plimbă prin buzunarele speculatorilor, întreprinderea nebeneficiind realmente decît de suma subscrisă sau cel mult de valoarea nominală a acțiunii.

Așadar, — lăsînd deoparte chestiunea cum jocul nebunesc la bursă poate duce la ceiace se numește un *crach* financiar,—să reținem constatarea că acest joc provocat și fomentat de inflație și depreciere exagerate, desorganizează și paralizează producția : a) *din punct de vedere moral*, preparînd mentalitatea cîștigurilor fără muncă tocmai în timpuri cînd e nevoe nu de muncă obișnuită, ci de clasicul „labor improbus", iar b) *din punct de vedere material*, deturnînd numerarul disponibil dela o rodnică întrebuințare și canalizîndu-l *în cea mai mare parte* spre întreprinderi factice și spre speculă *).

* In privința influenței deprimante a împrumutului forțat (prin emisiune exagerată de bilete) asupra producției, iată cum se exprimă Cauvés, dintr'un punct de vedere diferit: «Dans un emprunt celui qui a des capitaux disponibles est le premier à souscrire ; celui dont les capitaux sont engagés n'est pas troublé dans ses opérations industrielles, *à moins que l'emprunt ne prenne la forme d'une contribution forcée ;* mais en ce cas il ne s'agit plus à proprement parler du crédit.—*Même observation si l'Etat avait abusé de l'emission du papier-monnaie. Les conséquences de cet abus pèseraient aussi lourdement sur la production*». (Cauvés, Cours d'Ec. Pol., T. IV., p. 453. Ed. III-a).—Se cuvine să adăogăm la cele spuse aici de Cauvés că acest desavantaj e inerent numai impunerii deghizate, cum e emisiunea de hîrtii, care singură lovește la întîmplare; impunerea fățișe nu lovește decît acolo unde trebue, cu grija meticuloasă nu numai de a nu se paraliza producția, ci tocmai spre a se prepara intensificarea ei.

Dar în afară de aceasta.

Intrucît producția nu se fixează arbitrar numai după dorința *producătorului*, ci după cererea *consumatorilor* ; și întrucît din cauza crizei monetare, prețurile toate se măresc,—*consumatorul tinde în mod natural să-și restrîngă la minimum consumația, așa că, dacă tendința producătorului este spre mărirea producțiunii, tendința consumatorului este spre reducerea ei.*

De altă parte *muncitorii* spre a lupta împotriva deprecierii banului sînt siliți să ridice prețul muncii ; dar *ridicarea salariilor în primele ei manifestări nu reușește să se țină de pasul deprecierii.* Și atunci, cum deprecierea continuă, plîngerile și cererile lucrătorilor se înmulțesc, întreținîndu-se astfel în mijlocul lor un spirit de efervescență și nemulțumire continuă împotriva patronului care niciodată nu dă destul. *De aici greve la fiecare pas, stagnare a producțiunii și a muncii active* *). Deprecierea banului *continuînd*, oricît de mare ar fi culanța patronului, lucrătorul capătă à la longue convingerea surdă, că *oricît* i s'ar da, niciodată nu i se dă destul,—căci experiența îi arată că toate grevele și măririle de salariu sînt mai prejos de ce-ar putea să fie și dela un moment dat revolta și spiritul de grevă îi acaparează iremediabil sufletul. Din acel moment orice demersuri pe lîngă un asemenea spirit, orice apel la sentimente bune sînt de prisos, căci răul a luat proporții. Lucrătorii nu se mai mulțumesc cu un preț just și rațional, *oricît de ridicat ar fi el*; din spirit de șicană și răzbunare, ei urmăresc cîștiguri neobișnuite și terorizare. Pretențiile lor întrec de acum măsura nevoilor lor și a dreptății, și atunci : sau patronul nemai putînd satisface fără perderi pretențiile exagerate ale lucrătorilor, este silit să oprească el însuși producția, sau dacă satisface aceste cereri, lucrătorul va avea în curînd mai mult decît îi trebue și în aceiași proporție va munci mai puțin.

Dela acest stadiu extrem și până la schimbarea caracterului grevelor din economic în unul politic și social nu mai este decît un pas.

Dar pe noi, care sîntem o țară agricolă, ne interesează deocamdată mai mult munca dela cîmp decît cea din fabrici și ateliere. Or, la țară pericolul deși este diferit, nu e mai puțin real.

Țăranul cîștigînd azi banul prea ușor din cauza deprecierii pedeoparte, iar pedealta neavînd nevoe să cumpere prea multe lucruri, întrucît majoritatea lucrurilor de care are nevoe și le produce singur, se găsește la un moment dat a fi deținătorul unei însemnate cantități de numerar care, deși depreciat, întrece totuși cu mult trebuințele lui obișnuite. Din această cauză pe zi ce trece, el devine mai puțin accesibil la munca cîmpului, căutînd să înlocuiască această muncă—care este o necesitate vitală pentru întreaga națiune—cu operațiuni noi de negustorie și speculă, îngroșînd astfel numărul deja prea mare al intermediarilor dintre producător și consumator—și subțiind prin chiar aceasta producția propriu-zisă.

Așadar pe toată linia micșorare a producțiunii și perturbare în rîndul factorilor ei.

Micșorarea și dezorganizarea producției *din cauza deprecierii*

* Dintr'un punct de vedere diferit, Ch. Gide zice: «*La hausse des prix en effet agit comme un ressort sur les grèves des deux cotés à la fois,* —en élevant le coût de la vie et en augmentant les profits d'où il résulte que *les ouvriers sont plus pressés de demander une augmentation de salaire et ont d'autant plus de chance de l'obtenir*».—(Cours d'Ec. Pol., p. 725 și vol. II, p. 363. Ed. V-a).

banului fiind *continuă*, vom ajunge la un moment dat să avem mult mai puține utilități pe piață decît sînt necesare pentru îndestularea marei mase a locuitorilor țării. In acel moment lucrurile rămase și necesare existenței, nu vor putea intra desigur decît numai în mîna celor care pot plăti prețuri fantastice, iar marea masă a locuitorilor lipsiți de mijloace atît de largi de plată, va rămîne deoparte neîndestulată. Din acel moment ura și revolta claselor sărace contra celor avuți, ură care se manifestă chiar în timpuri de producție normală prin lupta dintre capital și muncă, va lua o formă atroce, căci nu va mai fi alimentată numai de dorința de a se mări confortul și a se ușura viața printr'un mai mare cîștig, ci din nevoia imperioasă și crudă a foamei.

Mai este nevoe să adăogăm că această situație a maselor lihnite, alături de o mică minoritate îndestulată, va aduce după sine un cataclism social sau o prăvălire în prăpastie?

Lucrul este evident pentru oricine și de aceia nu mai insistăm...

8. Mijlocul de scăpare: impozitul extraordinar de războiu tinzînd la socializarea parțială a averilor.—Aceasta fiind gravitatea excepțională a situației noastre financiare, atît înăuntru cît și în afară, găsirea mijloacelor de îndreptare devine o chestiune pe cît de vitală, pe atît de presantă.

Date fiind cele două elemente care hotărăsc de starea și financiară și economică a unui popor: *producția* și *banul*, se pune întrebarea asupra căruia trebue să lucrăm în primul rînd și cu mai mare intensitate, *în cazul nostru*—asupra producției sau asupra banului?

Intensificarea producției.—Partizanii ideii că dezastrul nostru atît economic cît și financiar, atît înăuntru cît și *în afară*, se datorește în primul rînd reducerii producțiunii, zic: „să intensificăm producția și totul e rezolvat!"

Desigur intensificarea producției este un țel pentru a cărui înfăptuire nici'o disidență nu poate exista și nici-o străduință nu este prea mare. Intensificarea producției, devenită o realitate este chezășia cea mai sigură a rezolvirii radicale a crizelor economice de subproducție în primul rînd—și indirect a celor financiare.

Dat fiind însă raportul care există în mod normal între producție și ban, dat fiind că, dacă e adevărat că producția s'a micșorat față de timpul normal, ea totuși nu s'a micșorat mai mult de $\frac{1}{2}$ sau $\frac{1}{3}$, pe cînd, concomitent cu acest fenomen, cantitatea banului a crescut de 10 ori comparativ cu cantitatea din timp normal,—ar urma că pentru a restabili raportul sdruncinat dintre ban și producție, dacă am lucra numai, sau în principal asupra producției, ar trebui să cerem acestei producții să se intensifice până să ajungă la mai mult de 10 ori cantitatea din timp normal pentru o îmbunătățire rapidă a situației, sau cel puțin dublîndu-se comparativ cu normalul, să se mențină dublată 40—50 de ani de-a rîndul pentru o îmbunătățire lentă.

Dar chestiunea care se pune este: în împrejurările în care ne găsim imediat după războiu, o asemenea operă poate fi oare după voe pusă în practică și gradul, până la care opera intensificării s'ar putea ridica în cel mai bun caz, poate fi oare suficient pentru soluționarea *grabnică* a groaznicei crize prin care trecem? La amîndouă aceste chestiuni, răspunsul este defavorabil tezei că la noi prima nădejde trebue să fie intensificarea producției.

Se pare, în adevăr, că cei care în momentul de față ne prezintă ca soluție *principală* „intensificarea producției", trec prea ușor peste ravagiile mari pe care le-a făcut războiul în economia noastră națio-

nală, mai bine zis ei trec peste greutatea, poate, insurmontabilă pentru moment de a intensifica această producție atîta cît am voi și cît ar trebui. Războiul a distrus complect avuții însemnate ca: brațe de muncă, unelte și mașini, vite, materii prime, mijloace de transport; a oprit pe loc micile industrii născînde, a schimbat bazele culturii pămîntului transformînd în mică, proprietatea mare, ceiace va influența pentru cîțiva ani în rău producția agricolă, etc., etc.,—toate împrejurări care, nu numai că nu sînt propice unei opere de intensificare *grabnică*, dar au redus simțitor producția țării subt normal. *Ravagiile războiului nu numai că au redus avuția națională cu $\frac{1}{3}$*, dar au desorganizat simțitor producția chiar în privința avuției rămasă intactă.*

Așa fiind, în ideia de intensificare a producției, trebue să deosebim în ce ne privește două elemente: a) intensificare pentru refacere, adică pentru revenire la normal; b) intensificare pentru a întrece cu mult normalul (dublînd sau triplînd producția peste normal, de ex.) spre a ne putea astfel acoperi toate cheltuelile de războiu.

In principiu, producția unei țări e strîns condiționată de: solul acelei țări, de mașinile întrebuințate, de spiritul inventiv și de inițiativă al rasei, pe capitalurile investite, de brațele de muncă disponibile, de felul mai mult sau mai puțin rar și prețios al produselor, de nevoile pieței interne, de cererile și putința furnizării pieței internaționale, etc., etc. Cu alte cuvinte *în principiu quantumul producției unei țări este determinat în primul rînd de un complex de împrejurări care nu sînt cu totul supuse voinței noastre.* Or, dacă în timp normal, cînd aveam la dispoziție toate din belșug: capital *prețios*, brațe și unelte de muncă, mijloace de transport satisfăcătoare, liniște a spiritului public și relativă sîrguință, nu ne era ușor să intensificăm producția pentru a egala în intensitate alte popoare mai înaintate din punctul de vedere economic,—cum se va putea azi,—în timp de lipsuri de toate felurile, de complectă dezorganizare a producției,—să se realizeze minunea ca, la doleanța foarte legitimă: „Fiat lux", producția nu numai să revină la normal, dar să se dubleze, sau tripleze atingînd recorduri ideale chiar pentru vremuri bune? Incă odată: intensificarea peste normal a producției este mijlocul cel mai sigur de resolvire a crizei economice și indirect a celei financiare, dar mijlocul pentru realizarea acestei minuni,—care este acel mijloc?

...Este la mintea omului că, date fiind ravagiile războiului, noi nu putem rîvni pentru moment decît cel mult la o *treptată* revenire la normal; în ceiace privește întrecerea cu mult a normalului, aceasta nu poate fi decît opera viitorului mai îndepărtat **.

Revenirea *peste cîtva timp* la normal, fiind tot ce putem rîvni deocamdată, să ne întrebăm care ar fi situația generală a crizei în cazul *normalizării* producției, dacă nu se iau măsuri în domeniul monedei?

Desigur revenirea producției la normal ar aduce o îmbunătățire a situației: viața ar deveni mai comodă și s'ar efteni într'o măsură oarecare, față de scumpetea din momentul de față.

Dar această eftenire ar fi neînsemnată din moment ce cantita-

* V. Dr. I. N. Anghelescu, «*Problema financiară*» p. 15.

** Lăsăm la o parte chestiunea dacă este prudent ca producția unei țări să treacă de o anumită limită, *făcîndu-se toate sacrificiile și pregătirile în acest scop.* După acoperirea cheltuelilor de războiu prin supra-producție, cum s'ar canaliza surplusurile viitoare?

tea de monedă continuind să fie de 10 ori în mediu mai mare decît trebue, ar menține o scumpete de 8—10 în mediu peste prețurile normale.

Cineva însă ar putea zice: Dacă producția redevine normală și chiar mai abondentă, puțin interesează de acum dacă banul e în mai mare sau mică cantitate pe piață: Dacă sînt bani mulți, fiecare va putea oferi prețuri mai ridicate ca în timp normal; esențialul este că se găsesc lucruri spre a fi cumpărate. Această părere ar fi fundată numai în cazul cînd sporirea cantității de monedă pe piață ar avea de efect o egală și corespondentă sporire în buzunarele *tuturor* locuitorilor țării, pe deoparte, iar pe de alta ar fi, concomitentă cu o sporire analoagă a cantității de monedă în toate celelalte țări cu care sîntem siliți să venim în contact comercial.

Dacă sporirea cantității de monedă pe piața noastră nu este rezultatul unei simetrice sporiri a cantității de monedă din buzunarele tuturor locuitorilor, căci inflația *schimbînd consistența avuțiilor*—a lucrat în mod întîmplător: la unul înzecind, la altul încincind, la altul îndoind, iar la altul reducînd sau chiar epuizînd cantitatea de numerar (v. injustițiile rezultînd din deprecierea banului No. 7, p. 272—274)—și acesta e cazul la noi,—atunci deprecierea banului prin surabondența nu mai este de loc indiferentă, ea avînd efecte diferite dela individ la individ. Oricît s'ar zice că deprecierea banului, cînd lucrează singură, nu are alt efect decît *o simplă deplasare de averi* dela o mînă la alta care poate, ce e drept, să lovească crud pe unii indivizi în folosul altora, dar care lasă Statul ca stare neatins,—este de remarcat că ideia de justiție, ca bază a repartiției averilor într'un Stat, nu poate fi complect indiferentă niciodată nici unui Stat și cu atît mai puțin, în vremuri de frămîntări profunde în sufletul maselor, într'un Stat istovit de războiu și minat de diferiți fermenți de dizolvare socială. Or, să nu uităm că deprecierea banului, prin crearea îmbogățiților de războiu fără surplus de muncă, prin sărăcirea micilor titulari de venituri neelastice, prin acela că ridicarea salariilor *la început* nu se poate ține de pasul deprecierii, iar mai tîrziu întrece orice măsură în pretenții, prin fomentarea cîștigurilor fortuite la joc de bursă, etc.—operează o deplasare *injustă* de averi...

De altfel—și aceasta e mult mai important, cînd numai noi avem hîrtie multă, pe cînd celelalte țări au cantitate mai mică decît noi sau chiar normală,—valuta noastră se menține—după cum am văzut—scăzută în străinătate (v. p. 269—270 supra) și deci raporturile noastre comerciale externe se mențin grav avariate.

In fine, în tot acest timp Statul neavînd la dispoziție resurse extraordinare, cu care să-și poată achita datoriile extraordinare contractate din cauza războiului, creditul său va continua să rămînă slăbit, menținîndu-se desechilibrul periculos între elementul public și cel privat al avuției naționale.

De aici urmează că normalizarea producției, *dacă ar fi posibilă*, este în adevăr un mijloc de îmbunătățire a situației, pentru înfăptuirea căruia toți trebue să ne străduim*; dar în cazul extraordinar de depreciere cu totul disproporționată a banului (criză monetară acută), acest mijloc apare mai redus și insuficient, menținînd

* In țările bîntuite numai de criză economică, acesta este singurul mijloc eficace; el este prealabil și cel mai eficace în țările unde criza economică e mai acută ca cea monetară. La noi însă, unde criza monetară e mai acută, situația se schimbă.

înăuntru o injustiție și o anomalie în putința de a oferi prețurile mari, în afară valuta scăzută, iar creditul și echilibrul Statului, slăbite și înăuntru și în afară.

Și toate acestea în cazul fericit cînd intensificarea producției a putut atinge normalul!

Se cuvine însă să revenim și să insistăm asupra faptului că ipoteza de mai sus a intensificării producției spre a ajunge la rezultatul pe care totuși l-am găsit insuficient pentru soluționarea crizei—este cu totul gratuită, din două motive: a) chiar dacă începutul intensificării ar fi posibil acum, complectarea operei de a atinge normalul nu poate veni decît după vreme îndelungată, **date fiind ravagiile războiului**; *b) neîncrederea generală în valoarea reală a banului nostru depreciat și abondența lui au desorganizat—după cum am văzut—atît de profund producția prin greve, joc de bursă etc., încît pentru moment nu poate fi vorba nici măcar de o* **începere** *a operei de intensificare, atîta vreme cît cauzele paralizante subsistă.*

Intărirea monedei.—Toată atenția și toate sforțările noastre terbuesc deci îndreptate *în primul rînd* asupra celuilalt element al calamității: banul depreciat. Aci stă *cantitativ* enorma majoritate a răului, aci și intervenția Statului, putînd fi imediată, poate juca un rol mai larg și mai eficace.*

* Ne ocupăm aci de cauzele și remediile *mari* ale crizei. Aceasta nu înseamnă că totul se va reduce aci cu exclusivitate. Concomitent cu remediul cel mare, secondat în măsura posibilului de intensificarea producției, o seamă de alte măsuri subsidiare vor complecta opera. Așa de ex. se vor lua măsuri energice și imediate împotriva contrabandelor care continuă să ne aducă hîrtie străină de peste graniță, măsuri de desființare a sinecurelor, de favorizare a importului materiilor prime ce ne lipsesc complect, organizare și control a importului și exportului de valută, măsuri de unificare a monedelor străine, etc., etc.

Cu această ocazie este important să precizăm că prin unificarea monedelor nu trebue să înțelegem numaidecît unificarea *imediată* a *tuturor* monedelor, ci numai pur și simplu unificarea monedelor *străine* pe care statul nostru a fost nevoit să le ia asupră-și. Pentru moment, întrucît monedele străine nu pot avea nici un titlu măcar principial pentru a fi garantate de o bancă de emisiune *privată*, ele vor fi înlocuite nu cu hîrtia Băncii Naționale, care va trebui să tindă spre recăpătarea garanției ei normale, iar nu spre o nouă depreciere a biletelor ei, ci cu o *hîrtie emisă de stat*, care va circula *alături* de hîrtia Băncii Naționale în urma unei modificări ad-hoc a privilegiului de emisiune, acordat acum exclusiv Băncii Naționale. Numai așa se va putea menține în interesul tuturor deosebirea geloasă care trebue să existe între o monedă de hîrtie cu garanție metalică și o hîrtie-monedă garantată numai de Stat.

Cu toate acestea,—dacă mijloacele ce propunem în acest articol se vor aplica riguros, s'ar putea admite eventual ca înlocuirea monetelor străine, să se facă tot cu hîrtia Băncii Naționale, care ar circula astfel singură, —*dar cu condiția neapărată în acest caz, ca statul să cedeze Băncii Naționale toate garanțiile realizate prin socializarea de care vorbim mai jos. (Cap, 10—11)* și ca această stare totuși anormală să nu fie concepută decît ca un cît mai scurt provizorat pentru bancă.

In ceiace privește valoarea economică a monedei cu care rublele și coroanele se vor preschimba, cel mai echitabil sistem,—deși cam greu de aplicat,—ar fi să se preschimbe monedele străine cu valoarea lor în lei, *din momentul în care fiecare deținător a intrat în posesiunea lor*. In acest fel marea majoritate a deținătorilor de monedă străină vor primi valoarea reală actuală a monedei lor (mai mică decît a leului, ceiace va constitui un

Care ar fi mijloacele prin care putem lupta contra marii calamităţi a deprecierii banului? Răspunsul la această chestiune este foarte simplu.

În primul rînd trebue să se oprească brusc (ceiace pentru moment s'a făcut) operaţia de *continuare* a inflaţiei prin încetarea totală a oricărui nou împrumut al Statului la Banca de emisiune, secondînd această măsură cu alta care să oprească orice nouă cantitate de monedă străină să mai intre în ţară.

Toată lumea e de acord asupra acestor măsuri.

În acelaşi timp trebue să facem să dispară de pe piaţă tot surplusul de monedă prea multă şi prea puţin garantată.

Dar pentru aceasta se pune în prealabil chestiunea: care este cantitatea de monedă necesară pieţei noastre în momentul de faţă, căci numai astfel putem şti care este cantitatea care, fiind superfluă şi dăunătoare, trebueşte retrasă.

În timp normal, circula pe piaţa noastră 600 milioane hîrtie de-a Băncii Naţionale care era, după cum ştim, exact atît cît cereau nevoile pieţei. Astăzi, avînd în vedere pe deoparte faptul că stocul de mărfuri este scăzut, dar pe de altă parte faptul că cele mai multe plăţi se fac azi în numerar (argent-comptant) din cauza împrejurărilor anormale prin care trecem,—se poate zice că pe teritoriul vechiului regat cantitatea hîrtiei necesară ar fi cam aceiaşi ca cea din timpul normal adică 6—700 milioane. Ţinînd socoteală însă că teritoriul Romîniei în urma războiului s'a îndoit, se poate zice că pe teritoriul Romîniei întregite cantitatea de monedă necesară azi ar fi cam de două ori cea din timp normal, adică circa 1 [illegible] miliard.

Ceva mai mult, întrucît în urma războiului o mulţime de întreprinderi noi devin absolut necesare pentru *refacerea* şi avîntul economiei naţionale, întrucît deci atît în teritoriul vechiului regat cît şi în teritoriile alipite se simte nevoia imperioasă de capital disponibil pentru a fi investit în noi şi variate întreprinderi, trebue să admitem că numerarul din timp normal n'ar fi suficient pentru satisfacerea acestor noi nevoi şi că deci, pe lîngă cifra de mai sus, ar trebui să rămînă pe piaţă o cantitate anumită de numerar destinat exclusiv a se canaliza spre refacerea producţiei naţionale. * Deja o

---

început de reducere a inflaţiei),—şi nu e decît drept, căci ei au dobîndit-o larg în timp de depreciere; *iar cei care vor putea dovedi* că o au dinainte, vor primi valoarea în lei din timpul respectiv. Se va urma la fel cu deţinătorii de creanţe. Cei care vor dovedi data anterioară a titlului lor, vor primi la termen valoarea în lei a creanţei din momentul naşterii ei, iar creanţele care au luat fiinţă ulterior, îşi vor vedea suma de monedă străină din titlu redusă la suma echivalentă în lei din momentul naşterii creanţei,—*făcîndu-se astfel o simplă aplicare prin analogie a principiului înscris în codul nostru civil în art. 1579 al. 3, cu privire la monedele metalice.*

Sisteme mai expeditive ar fi: preschimbarea monedelor străine după valoarea lor reală actuală fără preocupare de momentul dobîndirii lor,—sau fixarea unui curs arbitrar ceva mai ridicat decît valoarea lor actuală; dar ambele aceste sisteme consacră injustiţii: cel dintăiu loveşte crud pe deţinătorii vechi de monedă străină cîştigată normal prin muncă cinstită, cel de al doilea păgubeşte pe deţinătorii de monedă romînească depreciind această monedă cu tot ce se dă în plus peste valoarea reală actuală a monedelor străine.

* În ceiace priveşte punerea pentru prima oară în valoare a imenselor bogăţii ce zac în subsolul Romîniei, este evident că o mare cantitate de capital disponibil e necesară. Dar pentru aceasta nu cantitatea de hîr-

parte însemnată a numerarului de azi s'a şi investit în o mulţime de întreprinderi şi societăţi care pe fiecare zi iau naştere cu o febrilitate isbitoare. Dar, cum am mai văzut, chestiunea cea mare este: cîte şi anume care din aceste noi întreprinderi şi investiri de capitaluri sînt cu adevărat necesare producţiei naţionale?

Se pare că marea majoritate a noilor societăţi, care au luat fiinţă în timpul inflaţiei, nu au în vedere în mod serios refacerea producţiei, ci cele mai multe din ele speculează fantastica creştere a primei acţiunilor dela o zi la alta spre a realiza cîştiguri imense, fără ca măcar societatea să-şi fi început activitatea rodnică, ba chiar fără ca nimeni să se fi întrebat dacă vre-odată o anumită societate din cele nou înfiinţate, promite măcar în posibilitate abstractă o efectivă refacere a producţiei naţionale.

Pentru întreprinderile *care pot fi de folos refacerii ţării*, o anumită cantitate de monedă e necesară peste cifra din timpurile normale, avînd însă grija ca prin diferite mijloace ce preconizăm, această cantitate mai mare de monedă să fie pe cît posibil întărită şi garantată; în ceiace priveşte însă *întreprinderile care au de scop numai specularea acţiunilor la bursă* trebuesc riguros împiedecate, *căci atîta vreme cît numerarul există în cantitate exagerată şi lipsit de garanţie efectivă pe piaţă, cum e cazul la noi, aceste întreprinderi factice se înmulţesc ca paraziţele, iar odată formate, împiedecă măsurile de suprimare a inflaţiei creînd în sufletul legiuitorului teama de a nu isbi în întreprinderile cu adevărat necesare (rari nantes) cu care alături cele factice au luat naştere.*

De aceia se impune în momentul de faţă un riguros triaj între societăţile noi formate: cele necesare producţiei, puse deoparte şi cruţate; cele înfiinţate pentru speculă, lovite fără milă; iar pentru viitor, dat fiind marele pericol financiar (şi deci economic) la care o întreprindere inutilă expune ţara în momente de inflaţie monetară,—se poate adopta pentru cîtăva vreme sistemul ca nici o societate, fie chiar comercială, să nu poată lua naştere fără o prealabilă aprobare a guvernului, care astfel va examina necesitatea şi oportunitatea noii întreprinderi.

Avînd toate acestea în vedere, se poate zice că, dată fiind (pe lîngă mărirea teritoriului), nevoia de capital disponibil pentru noi întreprinderi, cantitatea de monedă necesară Romîniei întregite în momentul de faţă este cam de două ori cantitatea trebuincioasă în timp normal, adică 3—3 [illegible] miliarde.

Or, în momentul de faţă circulă pe piaţă: circa 5 miliarde hîrtie de-a Băncii Naţionale, circa 3 miliarde hîrtie a Băncii Generale, 2½ miliarde coroane, circa 2 miliarde ruble,—total circa 11 miliarde lei, ţinînd compt atît de contrabande cît şi de diferenţa de valoare dintre monedele străine şi lei. *Aşadar în cifră cu totul aproximativă (calculul e făcut în linii cu totul mari), circulă în momentul de faţă peste opt miliarde, hîrtie, care—fiind superfluă şi dăunătoare—trebueşte retrasă cît mai repede de pe piaţă.*

Prin ce mijloc se poate pompa această enormă cantitate superfluă? Părerile se despart aici din nou.

---

tie nemernică care mişună azi pe piaţă, *lipsită de o garanţie normală*, poate să fie întrebuinţată. Pentru aceasta se va aştepta liberul joc al sistemului monetar clasic dinaintea războiului (Emisiune după regulele Băncii Naţionale) sau se va aviza la punerea în aplicare a sistemului monetar al valorilor reprezentative, preconizat de d. dr. I. N. Angelescu în broşura sa «Problema financiară».

Unii zic: Retragerea surplusului rău făcător de monedă trebue să se facă prin împrumuturi interne. Aceasta este o greşală. Imprumutul poate să aducă însemnate servicii financiare cînd cantitatea de monedă depăşeşte numai puţin normalul, cînd inflaţia este mică.

Astăzi în urma împrumutului forţat deja înfăptuit *indirect* prin emisiune de 4½ miliarde a Băncii Naţionale, un împrumut direct (fie benevol, fie forţat) este ineficace, căci—afară de cazul dificil cînd rambursarea lui nu s'ar mai face deloc (prin surprindere), sau s'ar face enorm de tîrziu,—este o măsură *temporară* întrucît sumele, intrînd azi în mîna Statului, mîine vor reveni din nou în mîna publicului subt formă de plăţi din partea Statului sau rambursare, astfel că *inflaţia monetară nu poate dispărea.* *

In afară de aceasta, trebue să remarcăm, că atît cît ţine epoca de depreciere considerabilă a monedei, interesul statului nu stă în a contracta noi împrumuturi,—ci, dacă se poate, în a plăti cît mai grabnic (înainte ca deprecierea să fi dispărut) pe cele deja contractate. In adevăr, dacă Statul se împrumută în epoca de depreciere şi plăteşte datoria forţamente mai tîrziu, cînd moneda se întăreşte, înseamnează că ia *acum* monedă depreciată şi plăteşte *mîine* monedă tare, ceiace este în marele său desavantaj, căci plăteşte în realitate mai mult decît a primit.

Dimpotrivă, dacă prin vre-un mijloc oarecare ar reuşi să găsească bani spre a-şi plăti *chiar acum* cea mai mare parte din datorii, aceasta înseamnă că el se liberează plătind monedă depreciată în locul monedei tari pe care a luat-o cu împrumut, ceiace pentru Stat este un avantaj imens, căci el în realitate plăteşte mai puţin decît a luat.

De altfel prin operaţia împrumuturilor, Statul n'ar reuşi să scape de datorii, el n'ar face decît să-şi schimbe creditorii: în loc să fie debitor faţă de Banca Naţională şi deţinătorii de hîrtie monedă, va deveni debitor faţă de particulari deţinători ai titlurilor de împrumut, de data aceasta cu dobîndă, ceiace înseamnă că creditul său va continua să fie tot aşa de zdruncinat.** In fine injustiţiile pe care deprecierea banului le-a provocat în repartiţia actuală a averilor—rămîn intacte, consacrate, aşa zicînd, pentru totdeauna, dacă pentru reducerea inflaţiei se recurge la împrumuturi.***

* S'ar părea că împrumutul, dacă nu reuşeşte să retragă pentru totdeauna numerarul de pe piaţă, reuşeşte cel puţin să oprească pe loc *creşterea* inflaţiei. Cu toate acestea faptul că de obiceiu titlurile statului sînt lombardabile la Banca Naţională şi în această calitate pot servi într'o măsură oarecare la noi emisiuni de hîrtie (recte noi cantităţi de hîrtie puse în circulaţie), acest fapt înseamnă că, voind a micşora răul, sau cel puţin a-l opri pe loc, se poate întîmpla chiar ca acest rău, eventual, să se mărească.

** Cît despre *împrumutul extern*, el este în momentul de faţă aproape impracticabil din următoarele cauze: a) neîncrederea străinătăţii în puterea noastră de plată, actualmente desorganizată prin lipsa unui budget regulat; b) condiţiile oneroase şi chiar umilitoare pe care ni le-ar impune, din cauza acestei neîncrederi; c) imensitatea sumei de care am avea nevoe *şi care forţamente prepară o robie economică;* d) arzătoarea dorinţă a capitaliştilor străini de a se folosi de situaţia noastră financiară precară spre a se înfrupta din bogăţiile neexploatate ale ţării, nu ca creditori cu o dobîndă fixă, ci ca întreprinzători şi în general participanţi la beneficii; e) în fine starea financiară precară a mai tuturor statelor după războiu, care în primul rînd trebue să se îngrijească de refacerea lor proprie.

*** Suma pe care statul ar trebui s'o realizeze prin împrumut fiind foarte mare şi cum ea ar fi furnizată în cea mai mare parte de marii ca-

Singur un *impozit extraordinar de războiu,* odată pentru totdeauna, realizează—fără nici un desavantaj—imediata şi radicala dispariţie a inflaţiei monetare, asigurînd intrarea în mîna Statului pentru totdeauna, a întregii sume pe care Statul, luînd-o până azi asuprăşi, pe deoparte şi-a periclitat Creditul atît de nesăbuit, iar pe de alta a produs groaznica criză monetară.

Din această sumă Statul îşi va plăti de îndată datoria la Banca Naţională, care astfel va recăpăta şi va *distruge* toate hîrtiile superflue ce mişunau pe piaţă. Surplusul în mîna Statului, după achitarea datoriei la Bancă, nu va fi întrebuinţat pentru cheltuelile ordinare, ci va fi pur şi simplu distrus (monede străine retrase), pentru a se stinge putinţa ca această sumă, odată retrasă, să mai revină pe piaţă subt o formă sau alta. Pentru cheltuelile ordinare şi noi, Statul va recurge la altfel de resurse şi anume la cele prevăzute la No. 9 litera c infra, precum şi în subsidiar la cele prevăzute la No. 10 infr.

Efecte imediate ale impozitului.—Situaţia după atîta întîrziere va deveni abia atunci aşa cum ar fi fost dela început, dacă în loc de împrumut la Banca de emisiune, s'ar fi recurs făţiş la impozite grele. Se va face aşadar *acum* ceiace se putea să se fi făcut pe îndelete până acum pentru a evita criza financiară.

Desigur, pentru aceasta, ţara întreagă nu va fi mai bogată, ea va rămîne pentru moment tot atît de sărăcită parţial pe cît a lăsat-o războiul; dar pagubele şi sarcinele inerente războiului nemai apăsînd numai pe umerii statului, sau numai asupra unora din cetăţeni, ci pe umerii tuturor cetăţenilor, acele sarcini vor fi infinit mai uşor suportate, iar creditul statului va reînvia. Atunci abia va deveni liniştitoare şi asigurarea unora cu privire la situaţia rea financiară a statului nostru, asigurare pe care o auzim adesea: „Nu e nici un pericol, sîntem o ţară bogată". Aceasta e adevărat: dar avuţia naţională a unei ţări cuprinde şi averea proprie a statului (domeniul public şi privat) şi averea particularilor. Or, în momentul de faţă averea proprie a statului, prin sarcinile ce el a luat asupră-şi în timpul războiului, îşi vede consistenţa ameninţată; în schimb averea particularilor, pe ici pe colo atinsă, este în cea mai mare parte în stare relativ destul de bună, iar pentru mulţi este disproporţionat mărită. In tot cazul întreaga avere a particularilor alta decît numerarul a rămas neatinsă până acum de cheltuelile colective de războiu, propriu-zise, nedînd tribut decît pagubelor pe războiu fortuite. Or, în urma impozitului care răspîndeşte cheltuelile războiului asupra tuturor cetăţenilor, echilibrul raţional între elementul privat şi cel public al avuţiei naţionale, oricît de redusă ar fi ea, se va restabili—şi astfel *criza budgetară capătă o soluţie demult aşteptată.*

In urma reducerii stocului actual de monedă surabondentă, s'ar restabili îndată aproape de echilibru raportul dintre cantitatea monedei de o parte şi stocul de utilităţi şi transacţii ale pieţii de alta.

In acelaşi timp garanţia monedei se va întări, fie că va circula

pitalişti *şi de cîştigătorii de războiu,* ar urma că dacă rambursarea s'ar face fără un impozit adequat (progresiv), clasele nevoiaşe şi muncitoare ar trebui să muncească intens, timp de mai mult de o jumătate de veac, pentru plata şi menţinerea intactă a capitalurilor împrumutate de marii bogătaşi şi în special de cîştigătorii de războiu. Asupra acestui ultim punct vezi ideia rezultînd din expunerea lui Wagner cu privire la inconvenientele împrumutului de al 3-lea gen, «Traité de la Sc. des finances», Cap. 72 combinat cu 74 şi 76 al. ultim, Vol. I, p. 154—164.—Traduction Henry Vouters.

numai hîrtia Băncii Naţionale cu garanţia ei normală, fie că alături de ea va circula şi o hîrtie de stat care însă, fiind în cantitate redusă, va fi suficient garantată prin creditul statului înviorat, la care se pot chiar adăuga garanţii reale noi (No. 11, p. 290—291 şi urm. infra).

E adevărat că din cauza anemiei vieţii comerciale de până acum şi a relativei modicităţi a stocului de utilităţi rămase, cantitatea de monedă s'ar găsi a fi mai mare decît o circulaţie normală şi deci ar continua să menţină o uşoară depreciere. Dar această uşoară depreciere va constitui tocmai *stimulentul necesar producţiunii*, care—comptînd pe cîştiguri în monedă tare şi sigură—îşi va intensifica treptat activitatea. In cazul greu de admis cînd activarea producţiei n'ar începe imediat şi în mod sensibil, concursul străinătăţii pentru a ne oferi mărfuri de import, de primă necesitate, ne va fi pe deplin asigurat, creditul nostru public extern reînviind puternic prin stingerea datoriilor statului şi echilibrarea budgetului cu ajutorul unei părţi din averea particularilor.

Valuta noastră va înregistra pe pieţele străine o urcare matematică în proporţie cu întărirea monedei în interior, menţinînd numai atîta depreciere, cîtă arată cota de sub-producţie mai mică, după cum am văzut, decît cota deprecierii actuale a banului sau chiar şi mai puţin,—dat fiind că străinătatea, cunoscînd bogăţiile de mine ale Romîniei, va face un act de prevedere, aprovizionîndu-se cu valută de a noastră, de care va avea nevoe îndată după salutarele efecte pe care aceste măsuri le vor avea asupra producţiei noastre în general.

Căci în adevăr, toate împrejurările de mai sus însemnează, în fond, că principalele cauze paralizante ale producţiei dispărînd odată cu inflaţia exagerată, *se prepară terenul pentru reorganizarea şi eventual intensificarea producţiei de care avem atîta nevoe.*

Amintindu-ne de distincţia ce o făceam în primul capitol al acestei expuneri, între criza economică propriu-zisă şi cea pur financiară, care bîntue acum în Romînia, putem preciza astfel rezultatele mijloacelor ce preconizăm: Ele vor avea de efect *imediata* rezolvire *a crizei budgetare formale* şi mai ales a *crizei financiare pure sau monetare*, care reprezintă în domeniul calamităţii noastre cam la şapte din zece părţi,—lăsînd pentru moment şi în aparenţă nerezolvită criza economică propriu-zisă. *Dar odată criza pur financiară rezolvită, viaţa eftenită în proporţie de 7 la 10 şi moneda întărită, prin chiar acest fapt rezolvirea crizei economice propriu-zise* începe *să devină posibilă. Atunci abia opera de intensificare a producţiei, devenită un desiderat cu adevărat realizabil, va reveni pe primul plan şi ea va complecta opera de consolidare economică generală, într'un timp mai mult sau mai puţin lung după tenacitatea şi virtuţile naţiunii.*

Căci odată cu rezolvirea crizei pur financiare, *rolul statului* cade pe al doilea plan; rezolvirea crizei economice propriu-zise rămîne de acum operă care depinde în primul rînd de sforţările naţiunii întregi.

9. **Generalităţi sumare asupra noilor impozite care se impun.**—Pentru a se putea proceda în mod echitabil la impunerea tuturor cetăţenilor la sarcinile colective de războiu, este nevoe să se cunoască ce avere poseda fiecare cetăţean la declararea războiului. Or, în momentul actual găsindu-se în societate unii indivizi care au fost păgubiţi, iar alţii care au cîştigat pe urma războiului, nu se poate trece peste acest rezultat contradictoriu al unuia şi acelaşi eveniment, care nu poate şi nu trebue să aibă decît aceleaşi urmări

pentru toţi. Se impune deci în prealabil o operaţiune de echilibrare a pagubelor şi a pierderilor dintre particulari şi numai în urmă se va putea trece la adevărata impunere a tuturor la suportarea sarcinilor colective.

Operaţiile impunerii se vor succede deci cam astfel:

a) Cei dintâiu care vor fi impuşi, vor fi *cîştigătorii de războiu*, ale căror cîştiguri vor fi atinse progresiv până la 80—85% din valoarea lor, cum s'a făcut şi în alte ţări din fruntea civilizaţiei ca Anglia şi America etc.,—căci nu se poate admite ca atunci cînd întreaga naţiune este în pericol şi nenorocire, anumiţi cetăţeni să se îmbogăţească din suferinţa generală. Prin cîştig de războiu se înţelege tot surplusul de cîştig peste cîştigul obişnuit şi care, datorindu-se unor împrejurări sociale, politice şi economice cu totul independente de industria cîştigătorului,—*întrece cu mult plus-valuta normală*. Astfel, vor fi impuşi: negustorii, industriaşii, jucătorii de bursă, viticultorii, proprietarii de păduri şi de orice alte imobile, unii chiar dintre profesioniştii liberi, etc.. Se va ţine samă de faptul că proprietarii rurali au făcut deja un sacrificiu pentru societate prin exproprierea la care au fost supuşi şi deci vor fi impuşi mai puţin precum şi de faptul că orice proprietar funciar în genere sau acţionar nu trebue să fie impus asupra plus-valutei fondului decît în caz de alienare a acelui fond sau acţiune în timpul cît durează deprecierea banului, că dimpotrivă în privinţa veniturilor şi cîştigurilor *realizate deja* ei trebue să fie impuşi chiar de acum.

Suma realizată din cîştigurile de războiu se va afecta în primul rînd la plata despăgubirilor integrale acelor păgubiţi *în special* de războiu, spre a stabili echilibrul între cîştiguri şi pagube de războiu ale particularilor. Ceiace va rămîne după plata despăgubirilor, va începe să constitue în mîna Statului fondul ce-i va servi la plata datoriei sale către Banca Naţională*.

b) Odată echilibrul stabilit între cîştigători şi păgubiţi, toţi locuitorii ţării fără nici o excepţie trebuesc supuşi la un *impozit extraordinar de războiu asupra capitalului, odată pentru totdeauna*, cu care ocazie se va ataca în primul rînd plus-valuta *normală* subt orice formă,—impozit care va socializa pe sama Statului o cotă parte din întreaga avere, *oricare ar fi elementele ei componente, nu numai averea în numerar*, cotă parte care, după împrejurări, poate merge în mod progresiv şi fără exagerare până la 10—15% din averea întreagă a fiecăruia. Această cotă parte, diferită după averi, fixată cu preocuparea şi certitudinea că nu se va periclita nici de cum, nici iniţiativa individuală, nici producţia naţională, va constitui pentru fiecare cetăţean, contribuţia sa la *cheltuelile* colective de războiu. Din această sumă statul trebue să scoată atît, încît cu ceiace el însuşi poate da fără prejudiciu pentru creditul său, să poată achita întreaga sa datorie la Banca Naţională plus alte datorii extraordinare de războiu, ce va găsi oportun**.

---

* Pentru pomparea numerarului din mînile sătenilor se va stărui în judicioasa măsură ca plata pămînturilor expropriate sa se facă în bani cu diferite avantagii. Această măsura va uşura mult opera de luptă contra inflaţiei monetare; căci odată banul eşit din mîna săteanului, el poate fi mai uşor atacat. Aceasta nu însamnă că săteanul va fi [illegible] scutit de noile impozite.

** Asupra legitimităţii şi oportunităţii atingerii [illegible] fondului averii naţionale in timpuri de mari crize din [illegible] războiului, vezi în special Wagner, «*Traité de la Science des Finances*» [illegible] J. Roujat II, No. 131—

c) In afară de aceste impozite principale şi prealabile, care se pot numi impozite extraordinare de războiu avînd de scop principal reducerea inflaţiei,—se va echilibra budgetul prin instituirea la capitolul veniturilor ordinare periodice—*impositul progresiv pe venit*, care, preconizat deja din timp de pace, devine de imediată necesitate în timpurile anormale actuale. Acest impozit va servi—mai bine decît cele de acum, trebuinţelor zilnice şi oarecum normale, dar crescînde ale Statului. Tot în acest din urmă scop trebuesc mărite în ultima linie impozitele vechi rămase atît directe cît şi indirecte: fonciera, taxă pe succesiuni, timbru înregistrare, taxe pe consumaţiuni etc.,—care se vor menţine mărite conform cu noile nevoi*. Oricît de neplăcut ar fi pentru particular procedeul acesta drastic, el este imperios necesar şi singurul eficace**.

9 bis. Imprumutul forţat.—La rigoare s'ar putea admite ca suma pe care Statul trebue să o realizeze prin impozit extraordinar de războiu asupra capitalului mergînd până la 15—20%,—să se ia dela particulari nu subt forma drastică a impozitului, ci subt aceia a *imprumutului forţat*, căci cel benevol n'ar da niciodată rezultatele dorite. Acest procedeu ceva mai benign s'ar baza pe ideia că de roadele bune ale războiului, beneficiind mai ales generaţiile viitoare, este injust ca generaţia actuală, care a făcut sacrificiile de sînge, să facă tot ca şi pe cele de bani,—integral.

Acest împrumut forţat ar trebui însă să îndeplinească neapărat următoarele condiţiuni: a) *să poarte asupra tuturor averilor subt orice formă, nu numai asupra averilor în numerar;* b) să vină numai dupăce impozitul asupra cîştigurilor de războiu a fost pe de-a'ntregul înfăptuit, toate cîştigurile de războiu trebuind să intre în mîna Statului pentru totdeauna, întrucît războiul nu trebue să fie ocazie de cîştig *personal* pentru nimeni; c) titlurile acestui împrumut, timp de 25—30 de ani nu trebue: nici să fie lombardabile la Banca Naţională (v. nota 1 pag. 282), nici să înceapă înaintea acestui termen a fi rambursate prin tragere la sorţ; d) suma realizată prin acest împrumut forţat, să fie întrebuinţată *exclusiv* la stingerea împrumutului la Banca de emisiune şi retragerea monedelor străine, astfel ca nici un leu timp de 25—30 de ani să nu revină subt o formă sau alta pe piaţă. După 25—30 ani, împrumutul ar putea începe să fie rambursat prin trageri la sorţ în timp de 50—60 ani de atunci.

In ceiace priveşte resursele Statului, pentru a putea plăti *atunci* acest împrumut, evident, ele n'ar putea să fie numai veniturile obişnuite ale Statului, ci va trebui ca în budgetele regulate de atunci să se prevadă anuităţile necesare plăţii dintr'un impozit special, care va îngroşa astfel cifra impozitelor ordinare din acea vreme.

Or, dacă aceasta este adevărat, urmează că acest împrumut nu este un adevărat împrumut care să apese numai pe umerii Statului şi deloc pe averea particularilor, ci tot un imposit,—atît numai că acest imposit, în loc să fie imediat şi făţiş, este deghizat şi amînat, pulverizat aşa zicînd asupra generaţiilor viitoare.

Lăsînd la o parte faptul că atît din punct de vedere moral cît şi din punct de vedere practic, este mai bine ca urmările faptelor unei generaţii, oricare ar fi ele, să apese numai asupra acelei generaţii, căci numai astfel sentimentul responsabilităţii sociale devine o realitate efectivă,—să recunoaştem că este foarte puţin sigur că un asemenea impozit deghizat şi amînat poate avea eficacitatea şi promptitudinea impozitului direct şi imediat.

Ceva mai mult: atîta vreme cît împrumutul continuă să fie neachitat, creditul atît intern cît şi extern al Statului continuă să rămînă slăbit, ceiace desigur este un mare rău.

Iată pentruce socotim că impozitul imediat este preferabil celui amînat şi ascuns subt forma împrumutului forţat.

10. Modalitatea impunerii.—Piatra angulară a sistemului de îndreptare este ideia aceasta: Fie că se va proceda la *împrumutul* forţat, fie că se va recurge la *impozitul* asupra capitalului, împrumutul caşi impozitul nu trebuesc să fie furnizate numai de averea subt forma numerarului, ci de către *orice avere subt orice formă s'ar prezenta**.

---

132 şi 136 lit. C. par. 2 precum şi passim, acelaşi volum. Wagner deosebeşte atingerea capitalului cîştigat prin muncă proprie, în care caz atingerea este cu totul excepţională şi măsurată, de atingerea capitalului cîştigat din împrejurări fortuite (independent de industria posesorului) cînd atingerea este de rigoare şi poate fi foarte întinsă (loc. cit. şi No. 236—241).

* Pentru cunoaşterea exactă a averii fiecăruia înainte de războiu şi acum, prealabil necesară spre înfăptuirea celor trele impozite de mai sus, se va întrebuinţa *sistemul declaraţiei*, sancţionat în caz de fraudă *prin pedeapsa* închisorii corecţionale, pierderea drepturilor cetăţeneşti *şi confiscarea* averii, modificîndu-se ad-hoc art. 17 din Constituţie,—şi socotindu-se această fraudă ca delict *imprescriptibil*, cum e cazul unor delicte militare.

** Impozitele preconizate aici, nu numai că sînt necesare ca atari, fără vre-o omisiune, dar însăşi ordinea stabilirii lor trebue să fie observată riguros, aşa cum a fost schiţată în acest capitol. O simplă intervertire a acestei ordine duce la rezultate aproape nule din punct de vedere practic (al măririi resurselor Statului) şi contrare bunului simţ şi echităţii din punct de vedere teoretic. Aşa de ex. procedeul întrebuinţat acum la noi de a începe prin mărirea impozitelor vechi directe şi indirecte, înainte de a se înfăptui impositul pe cîştigurile de războiu şi cel de războiu asupra tuturor capitalurilor—are drept efect cel puţin următoarele 3 fenomene care trebuesc deplînse: a) *lovirea mai ales a clasei nevoiaşe* prin aceia că majorarea taxelor mai ales indirecte, lipsită de progresivitate sau măcar de proporţionalitate, atinge mult mai greu în fapt pe săraci decît pe cei avuţi. b) *lovirea încă odată a categoriei celei mai oropsite pe urma războiului*, adică a micilor deţinători de capital mobiliar (cu dobîndă fixă), înaintea tuturor celorlalţi, pe cînd această categorie ar fi trebuit sistematic cruţată până la impunerea şi celorlalte categorii mai puţin atinse de războiu, c) *scumpirea imediată a traiului* prin majorarea patentelor, taxelor de consumaţie şi a vămilor, care vor cădea în spinarea *consumatorilor*, fără vre-o distincţie—fenomen inevitabil din moment ce nu s'au luat în prealabil măsuri *radicale* pentru eftenirea traiului prin reducerea inflaţiei şi întărirea monedei, acestea însă nu se pot înfăptui, după cum am văzut, decît prin cele două impozite extraordinare: cel asupra cîştigurilor de războiu şi cel asupra tuturor capitalurilor. Majorarea impozitelor vechi, directe şi indirecte, nu este deci o introducţie ci un *ultim capitol* al marei opere naţionale a impunerii tuturor cetăţenilor pentru războiu spre îndreptarea stării financiare a ţării şi această operă nu poate *începe*, decît prin socializarea prealabilă a cîştigurilor de războiu precum şi a unei părţi din însuşi fondul averii particularilor.

Asupra imposibilităţii actuale de a se recurge *numai* la impozitul *pe venit*, fără să se înfăptuiască cel asupra capitalului, v. No. 11 supra.

* Numerarul aflat în străinătate în mîinile acelora ce nu contează ca locuitori ai Romîniei, va scăpa pentru moment de subt lovitura impunerii; dar aceasta nu trebue să îngrijoreze prea mult căci cantitatea de numerar aflat în străinătate nu este prea mare comparativ cu inflaţia din interior. De altfel măsuri asidue se vor lua pentru reaparea în ţară a acestui numerar prin exigerea plăţii în *lei* a primelor noastre articole de export, sau cel puţin pentru acoperirea unui potrivit împrumut intern cu lei de peste graniţă.

Unii preconizînd împrumutul forţat zic: Se vor prezenta toate *monedele* la stampilat sau preschimbare şi Statul va opri cu această ocazie ¼ sau ½ din suma prezentată, restituind în monedă nouă sau stampilată numai restul, iar pentru suma reţinută se va da particularului un titlu de rentă—şi totul se va termina aici!

Ideia este greşită şi soluţia profund injustă, căci se dă clasei deţinătorilor de numerar încă o lovitură, tot ei care aproape exclusiv au purtat până azi sarcina tuturor sacrificiilor băneşti pentru războiu, celelalte categorii rămînînd neatinse; la această primă injustiţie oarecum teoretică, se adaogă o a doua rezultînd din împrejurarea materială că,—*cantitatea de numerar aflată în mînile fiecărui cetăţean în momentul impunerii este cu totul întîmplătoare, ceiace ar duce la o impunere totalmente lipsită de proporţionalitate faţă cu averea întreagă a deţinătorului de numerar,—fără a mai compta că cei avizaţi se vor debarasa la vreme de maximum de numerar posibil pentruca astfel să scape aproape neatinşi de orice sacrificiu.*

De aceia, averea *subt orice formă s'ar găsi,* trebue în mod egal atinsă fie de împrumutul forţat, fie de impozit.

Dar cum se va realiza împrumutul forţat sau impozitul, în privinţa unei averi care nu constă în numerar? Foarte simplu şi expeditiv.

Dacă se va hotărî împrumutul forţat se va proceda astfel: Toţi cetăţenii proporţional sau progresiv cu averea lor vor da cu împrumut o cotă parte Statului. Cel care are numerar va da numerar, cel care are valori mobiliare, va da din acele valori; *cel ce are imobile sau fond de comerţ, se va recunoaşte dator faţă de Stat pentru suma ce-i revine ca cotă parte de împrumut şi Statul pentru garantarea plăţii acestei sume de către particular, va lua inscripţie ipotecară asupra imobilului particularului sau fondului de comerţ (introducîndu-se ad hoc ipoteca şi asupra acestui fel de bunuri),—până la concurenţa sumei ce particularul trebue să dea Statului.* Luînd această inscripţie Statul se va socoti caşi intrat în posesia sumei datorită de particular şi în consecinţă va libera un titlu de rentă la fel cu cel eliberat celor care au plătit împrumutul în bani.

Odată această primă operaţie terminată, Statul, în măsura trebuinţei de a reduce inflaţia, emite un *al doilea împrumut forţat,* adresat de data aceasta numai deţinătorilor de numerar care şi-au dat deja obolul, ţinîndu-le acest limbaj: „V'am cerut în primul rînd să împrumutaţi Statul cu o sumă anumită în schimbul căreia nu v'am putut da decît un titlu de rentă cu garanţia personală a Statului; iată acum vă cer un al doilea obol, care însă în realitate nu e decît un bun plasament al banilor voştri, căci pe lîngă Creditul obişnuit al Statului, averea particularilor care n'au avut numerar disponibil e afectată ipotecar spre plata acestui de al doilea obol. Toate ipotecile împotriva particularilor care n'au avut numerar, vor servi astfel la garantarea perfectă a acestui de al doilea împrumut forţat*.

In caz de consistenţă a averii în *mobile* corporale,—ipoteca se va înlocui prin gajul parţial.

Pe măsură ce particularii care n'au avut numerar, plătesc datoriile lor faţă de Stat, Statul trage la sorţ şi plăteşte titlurile celui de al doilea împrumut forţat.

Sistemul acesta puţin cam complicat în aparenţă, devine şi mai simplu dacă se recurge, cum am văzut că e mai bine, la impozit. In acest caz cel ce are bani, dă bani şi nu ia nimic în schimb, cel ce n'are bani *se obligă ipotecar* sau pe gaj, şi Statul pe baza gajului şi ipotecilor emite un împrumut forţat în subsidiar, adresat numai deţinătorilor de numerar.

Aşadar, în caz de împrumut forţat, vom avea două împrumuturi consecutive: unul cu garanţie personală, celalt cu gaj sau ipotecă; iar în caz de impozit, vom avea întâiu impozit propriu-zis lovind pe toată lumea (pe deţinătorii de numerar subt formă de numerar, iar pe ceilalţi subt formă de gaj sau ipotecă),—şi în al doilea rînd un împrumut forţat lovind *numai* pe deţinătorii de numerar cărora li se vor da însă, ca garanţii uşor lichidabile, gajul şi ipotecile, avînd de obiect averea celor care n'au avut numerar disponibil.*

In felul acesta toate averile, subt orice formă s'ar găsi, vor da, dupăce se va ţine compt de sacrificiile deja făcute de către fiecare pentru războiu (cele mai mari sacrificii le-au făcut până acum deţinătorii de numerar, apoi proprietarii rurali, în urmă cei urbani, în fine alte categorii ca proprietarii de vii sau de păduri n'au făcut până acum nici unul),—vor da obolul lor pentru cît mai repedea normalizare a situaţiei financiare a Statului.

11. Reducerea inflaţiei şi găsirea de noi resurse budgetare în timp de sub-producţie.—Impozitul asupra capitalului are misiunea de a acoperi efectiv întreaga sarcină de războiu a Statului pentru tot timpul cît venitul naţional singur n'a fost sau nu este suficient să acopere toate cheltuelile. De aici urmează că prima misiune a impozitului va fi *reducerea inflaţiei*, adică acoperirea celei mai mari părţi din cheltuelile de războiu *consumate deja*.

El însă poate avea şi o a doua misiune, şi anume: dacă prin extraordinar quantumul cheltuelilor ocazionate de *urmările războiului* continuă să fie disproporţionate cu suma venitului naţional, dacă cu alte cuvinte acest venit este prea mic pentru a putea furniza el singur cheltuelile periodice necesare viitorului nostru budget de după războiu,—atunci, *întrucît împrumutul extern şi despăgubirile dela inamic nu pot fi utilizate oricînd şi după voe,* impozitul asupra capitalului va fi chemat tot el să satisfacă nevoile Statului imediat după războiu, după cum va fi satisfăcut pe cele din timpul războiului, prin reducerea ce preconizăm a inflaţiei **.

Or, se pare că acesta este cazul nostru în momentul de faţă.

Avuţia naţională a vechiului regat era evaluată înainte de războiu la 25—26 miliarde cu venit net de 1 miliard 2—300 milioane (socotit cu 5%). Pagubele de războiu în averea totală a ţării nu trec de 5—6 miliarde în monedă tare, deci rămîne avuţie naţională intactă 20 (douăzeci) de miliarde cu venit *normal* de 1 miliard ***.

* Operaţiunea *din punct de vedere juridic* se poate realiza fie prin sistemul *cesiunei de creanţă*, în care caz statul creditor cedînd creanţa contra persoanei care n'a avut numerar unui terţ (cel care e atins prin împrumutul forţat subsidiar) se desesisează complect de ea şi particularul fără numerar se va achita de acum faţă de cesionar direct, întrucît între Stat şi debitorul cedat nu mai există nici un raport de drept; fie prin sistemul *cauţiunii reale*, în care caz statul continuă să rămînă creditor faţă de persoana fără numerar şi debitor personal dublat de o cauţiune reală faţă de persoana atinsă în numerar prin împrumutul subsidiar. Se pare că sistemul *cesiunii de creanţă* este şi mai expeditiv şi mai adequat cazului nostru.

** Asupra legitimităţii şi oportunităţii impozitului asupra capitalului pentru cheltuelile de războiu şi chiar pentru cheltuelile *ordinare* în mod excepţional şi temporar, vezi *Wagner*, „Traité de la Sc. des Finances" trad. Roujat p. 178 şi urm. In special p. 185 Nr. 130 lit. C., precum şi pag. 358.—V. şi Nr. 6 pag. 24 supra.

*** Considerăm aici pentru mai mare simplitate numai situaţia vechiului regat, făcînd deocamdată abstracţie şi de deprecierea monedei. Alipirea noilor

Sarcinile de războiu ale Statului consumate deja sînt, în cifră rotundă: 4 miliarde, hîrtia Băncii Naționale; 2½ miliarde, hîrtia Băncii Generale; 2½ miliarde, datoria publică directă contractată după războiu în țară; peste 1—1½ miliard, datorie contractată prin furnituri de războiu de către aliați (Englezi în special), total 10½ miliarde, la care se adaogă 2 miliarde datorie publică dinaintea războiului,—total 12½ miliarde, sarcina integrală numai pentru vechiul regat.

Dacă am face apel pentru echilibrarea budgetului de azi numai la venitul de 1 miliard (în monedă tare), *redus și el din cauza desorganizării producției prin ravagiile războiului*, nu am putea să ne ajungem scopul, căci cheltuelile ar fi prea mari față de venitul actual. In adevăr, presupunînd că datoria către Banca Națională și Generală s'a plătit prin retragerea monedei, ar fi nevoe de: 350 milioane anuități plus 600 milioane cheltueli minimale pentru satisfacerea nevoilor budgetare obișnuite și *cele noi*, ocazionate de *refacerea* economică și alte urmări ale războiului,—adică ar trebui să se ia particularului 90—95% din venit, ceiace e inadmisibil.

Aceasta fiind situația pe tot timpul insuficienții producției și deci a venitului național, Statul își va echilibra budgetul cu ajutorul tot a impozitului pe capital.

In acest scop, pe lîngă cifra care reprezintă cantitatea de monedă superfluă, se va socializa din averea tuturor cetățenilor, *alta decît numerar* și în mod progresiv, o cotă echivalentă cu nevoile momentane ale Statului,—care nevoi nu pot fi satisfăcute din venit. Așa de ex. presupunînd că venitul *întregului* regat este de 2 miliarde în *monedă normală*, iar cheltuelile 1800 milioane, nu se va lua decît 40% din acest venit, prin impozitul periodic pe venit, adică circa 700 milioane*, iar restul de 1 miliard 100 milioane se va realiza printr'un impozit special care va socializa în favoarea Statului echivalentul acestei sume în elemente patrimoniale *altele decît numerarul* (cei care n'au decît numerar vor despăgubi în bani pe cei care vor furniza în locul lor elemente altele decît numerar), *iar Statul pe baza acestor elemente socializate va emite hîrtie solid garantată și eventual realizabilă prin execuție silită***. Această nouă monedă se va adăoga la hîrtia rămasă neretrasă, formînd astfel un stoc de monedă suficient pentru alimentarea largă a pieții și mai ales pentru stimularea producției. In alte vorbe, în cazul nostru, Statul va socializa 10 miliarde monedă superfluă, plus 1100 milioane bunuri altele decît numerarul, pentru nevoile sale actuale. Prin retragerea celor 10 miliarde, moneda actuală se va reduce la un miliard la care se va adăoga circa 1½ miliard emisiunea *nouă* a Statului, garantată cu bunurile socializate, ceiace va complecta pe piață 2—2½ miliarde monedă solidă și în cantitate măsurată*.

*Impozitul asupra capitalului pentru găsire de resurse nu se va efectua decît în urma suprimării inflației, căci altfel noua monedă s'ar adăoga la valurile de monedă veche pe care le-ar umfla și mai mult—și situația noastră monetară ar deveni și mai deplorabilă.***

teritorii cu sarcinile și pagubele lor de războiu și, *în general* vorbind, chiar deprecierea banului nu schimbă decît cifrele și nicidecum argumentarea,—raportul fundamental rămînînd în linii mari același.

Asupra tuturor acestor date vezi documentatul studiu al d-lui dr. I. N. Angelescu „Problema financiară", publicat în 918,—în special pag. 13—19 și p. 45—57.

* Cota de 40% din venit este ea singură cu mult superioară cotei clasice de 15—20% de preluat din venitul net, dar cota clasică are în vedere viața zilnică normală, nu un extraordinar consumator de valori, cum este un războiu uriaș pentru întregirea neamului. Asupra legitimității măririi impozitelor în caz de mari opere de interes general și în special *asupra binefacerilor rezultînd din mărirea ușurătoare a impozitelor ca stimulent al producțiunii, vezi discuțiunea din Cauwès IV, p. 287—290, în special citația din Mac-Caloch. Vezi și Ch. Gide, Cours d'Ec. Pol. II. p. 457, nota 1, al. 3.*

** Este de observat că chiar în caz de impozit—fie că e vorba de impozit pentru reducerea inflației, fie că e vorba de unul pentru găsire de resurse, *socializarea elementelor altora decît numerarul, nu transmite statului însuși dreptul de proprietate, ci naște în persoana lui numai un drept real de ipotecă sau gaj*, ceiace e important de semnalat mai ales în privința imobilelor și a fondurilor de comerț care astfel continuă a fi exploatate cași înainte, de proprietarii respectivi.

Dar cînd e vorba de impozitul pentru găsire de resurse, spre deosebire de ce se petrece în cazul impozitului contra inflației,—operația nu se mai poate realiza din punct de *vedere juridic*, indiferent prin cauțiune reală sau cesiune de creanță—ci *numai prin cauțiune reală*, ceiace garantează moneda nou emisă în toate cazurile, atît prin creditul personal al Statului cît și prin sistemul cauțiunii reale.

* Trebue să recunoaștem că spre deosebire de impozitul pentru reducerea inflației, impozitul pentru găsire de resurse este o operație ceva mai riscată din punct de vedere economic, din cauza faptului că la baza monedei emise, stă o garanție reală, ce e drept, dar mai greoiu lichidabilă decît moneda de hîrtie din timp normal; cu toate acestea operația e incomparabil mai puțin riscată decît emisiunea hîrtiei fără socializare prealabilă, cum s'a făcut pînă acum la noi. De altfel să ne grăbim a adauga că nici biletul Băncii de emisiune normal nu este în realitate prea ușor și complect lichidabil în cazuri de panică și criză acută.

** Cineva însă ar putea observa că, dacă s'ar renunța la impozitul pentru suprimarea inflației și s'ar căuta a se echilibra budgetul de-a dreptul din venitul național *calculat subt regim de inflație*, cota de preluat asupra venitului ar fi numai de 75% din venit față de 90—95% cît ar trebui să ia Statul din venitul particularilor după suprimarea inflației: [350 milioane anuitate + 600 milioane cheltueli periodice = 95% din venit după suprimarea inflației; 1550 milioane anuități (mai mari, pe de o parte din cauza împrumuturilor la Bancă neplătite, iar pe de alta din cauză că anuitățile la 1½ miliard, datorie *în străinătate*, se plătesc nu în monedă depreciată, ci sau în mărfuri, sau în aur, adică în monedă în mediu de 10 ori mai tare decît hîrtia noastră actuală,—așa că anuitățile pentru străinătate, calculate în monedă de a noastră, trebuesc majorate de 10 ori) + 6 miliarde cheltueli periodice = 76% subt regim de inflație] de unde s'ar putea conchide că e mai bine să ne menținem subt regim de inflație. Aceasta este o eroare. In adevăr, atît subt inflație cît și după suprimarea ei, Statul va trebui în tot cazul să recurgă la socializarea unei părți din fondul averii particulare pentru găsirea noilor resurse. Or, este adevărat că cota de socializat ar fi mai mică în caz de menținere a inflației, dar în fond însăși inflația nu e—după cum am văzut—decît o socializare deghizată, înfăptuită deja,—dar spre deosebire de socializarea ce preconizăm, înfăptuită fără nici un criteriu sau preocupare de justiție. Or, e vorba aici tocmai de o socializare care, fiind conformă cu justiția, să prevină în acelaș timp deprecierea banului.

Așadar menținînd inflația, avem în realitate aceiași socializare cași în cazul suprimării inflației, însă cu două mari imperfecțiuni: a) socializarea deghizată prin inflație este în mod injust și întîmplător înfăptuită; b) impozitul asupra capitalului spre găsire de noi resurse, instituit subt regim de inflație, adaogă, după cum am mai spus, o nouă cantitate de monedă peste cantitatea de monedă deja prea mare, ceiace însemnează că deprecierea monedei cu toate calamitățile ei nu numai că nu dispare, dar se intensifică.

Iată dece impozitul pe capital pentru găsire de resurse nu poate veni decît în urma celui care tinde la suprimarea inflației,—sau cel mai devreme odată cu acesta.

Scopul însuşi al impozitului pe capital în momentul de faţă este incompatibil cu menţinerea inflaţiei *actuale*. In adevăr, orice gol în domeniul producţiunii are de regulă, ca repercusiune mecanică în domeniul monetar, o mărire a cantităţii de numerar peste disproporţia deja provocată prin micşorarea producţiei în raportul anterior normal dintre producţie şi ban. Această mărire a numerarului trebue însă să fie în proporţie riguroasă cu cota de micşorare a producţiei, altfel echilibrul economico-financiar este grav sdruncinat. Or, emisiunea de hîrtie fără socializare prealabilă (cum a fost la *noi* aceia a Băncii Naţionale şi andosarea monedelor străine), sporeşte cantitatea de monedă în proporţii *artificiale* uriaşe cu mult peste cota pierderilor în avuţia naţională şi a sub-producţiei, * din cauză că fiecare nouă emisiune slăbeşte moneda nu numai prin surabondenţă, ci mai ales prin lipsa garantării,—două cauze de depreciere care se provoacă şi se potenţează una pe alta la infinit, dacă nu li se pune nici o stavilă. Dimpotrivă, emisiunea monedei în urma socializării prealabile nu aruncă pe piaţă decît monedă egal de garantată şi numai *exact atît cît este în realitate golul prin reducerea producţiei. Surplusul monedei de hîrtie în urma socializării ne arată în adevăr în mod matematic cota exactă atît a reducerii avuţiei naţionale cît şi a subproducţiunei...*

Astfel conceput—şi el nu poate fi altfel—impozitul asupra capitalului—pe lîngă maximul de justiţie pe care-l realizează în repartizarea sarcinelor de războiu, satisface *financiarmente* cele două mari nevoi egal de importanţe în timp de sub-producţie: a) *reduce inflaţia şi întăreşte moneda; b) furnizează Statului resurse care înlocuesc lipsa veniturilor reale, nu cu hîrtie nemernică în cantităţi paralizante a vieţii economice, ci cu hîrtie realmente garantată şi în cantitatea cea mai potrivită refacerii economice generale.* **

---

* Am văzut că la noi moneda e de 10—12 ori mai multă decît în timp normal, pecînd avuţia naţională e redusă numai cu 1/4, iar producţia cu ½ sau cel mult 2/3.

Raportul dintre aceste elemente ale vieţii economice este profund avariat şi chestiunea cea mare este de a-l restabili cu orice preţ.

** Sistemul prezentat aici este cel *temperat*. Se poate concepe însă un *sistem radical de impozit de războiu asupra capitalului*. In loc să se urmărească numai suprimarea inflaţiei prin absorbirea cantităţii superflue de monedă şi în subsidiar socializarea unei părţi din fond numai pentru realizarea de noi resurse, se poate urmări socializarea *întregii* sarcini de războiu a statului, adică pe lîngă cantitatea de monedă superfluă şi fond pentru resurse noi, să se socializeze din fondul averii particulare şi o valoare corespondentă cu *datoria publică directă contractată până acum din cauza războiului*. Aşa de ex. pentru vechiul regat pe lîngă 6½ miliarde monedă superfluă şi 300 milioane nevoi periodice, s'ar socializa deodată 9 miliarde, întreaga datorie de războiu a vechiului regat (consumată deja) rămînînd pe piaţă 500 milioane moneda Băncii Naţionale. Pe baza elementelor socializate, statul ar emite monedă pentru suma ce datoreşte, adică 2½ miliarde, pe care o va arunca singură pe piaţă, stingînd astfel toate datoriile sale. Acest sistem ar avea avantajul că stinge *imediat* toate datoriile statului, uşurîndu-i astfel instantaneu budgetul cu cifra anuităţilor. Dar el ar avea două mari inconveniente: a) ar silui voinţa unei părţi din populaţie,—cei impuşi forţat—spre a plăti datoria faţă de altă parte a populaţiei—deţinătorii titlurilor de rentă de războiu—care foarte probabil nu doresc deloc o rambursare imediată din moment ce şi-au plasat de bunăvoe disponibilul lor în titluri de ale datoriei publice (Ch. Gide, II, p. 47, Ed. 920); b) ar readuce pe piaţă o cantitate de monedă mai mare decît trebue, monedă care, deşi cît se poate de solid garantată, s'ar deprecia prin

12. Socialism de războiu.—Din toate cele mai de sus rezultă că atîta vreme cît producţia nu se poate intensifica cu mult peste normal, scăparea *„prin noi înşi-ne"* nu poate avea loc decît prin socializarea unei părţi din însuşi fondul averii particulare, adică prin restabilirea echilibrului în marginile posibilului, între elementul public şi cel privat al avuţiei naţionale.

Tot ce se poate discuta este fixarea cotei de socializat, forma operaţiei şi faptul dacă ea trebue să fie făcută cu titlu definitiv sau numai temporar; faptul brut al socializării parţiale, subt o formă sau alta, este inevitabil.

Măsura aceasta poate apărea multora ca o măsură socialistă tip şi chiar subversivă.

Subversivă nu e, dar socialistă, certamente da. Lucrul nu trebue nici să surprindă, nici să înfricoşeze pe nimeni.

In adevăr, dintre toate fenomenele vieţii sociale, nici unul nu are un caracter mai pronunţat socialist decît războiul—şi lucrul se explică. Dacă observăm bine, constatăm că mai toate manifestările noastre în viaţa socială, pot, după diferite păreri şi epoci, să ia sau forma iniţiativei individuale sau forma colectivizării. Aşa de exemplu comerţul, industria, instrucţia, munca cîmpului, etc. etc. pot tot aşa de bine să fie făcute atît de individ, cît şi de colectivitate. Războiul singur nu poate să fie pregătit şi făcut decît de către colectivitate. Numai sforţarea unită şi coordonată a tuturor îi poate da singura formă cerută de stadiul descoperirilor ştiinţifice moderne şi numai socializarea lui îi poate da şanse de succes. Orice încercare individuală este, dela început, radicalmente condamnată la neant.

Caracterul de *fenomen eminamente socialist* al războiului apare foarte palpabil şi concret în cele mai mici detalii. Aşa de ex. centralizarea producţiei şi a mărfurilor prin rechiziţii de tot felul, amestecul Statului până în cutele vieţii individuale, socializarea tuturor mijloacelor de hrană şi repartizarea lor cu bonuri, decretarea muncii şi a serviciilor obligatorii pentru toţi etc. etc, toate acestea sînt cu adevărat procedee socialiste, fie subt forma socialismului de Stat, fie subt forma colectivismului.

Dar *socialismul de războiu* are un caracter de o importanţă capitală şi anume: nu priveşte decît războiul şi nici un alt fenomen al vieţii sociale, în afară de războiu, pe cînd socialismul propriu zis priveşte toate celelalte cazuri afară de războiu pe care caută chiar să-l abolească. Tocmai de aceia State şi naţiuni care sînt profund ostile ideilor socialiste, se supun fără murmur, tuturor exigenţelor socialiste ale războiului. * Intr'o societate bine organizată, criza so-

---

surabondenţă. Acest inconvenient s'ar agrava şi prin faptul că moneda e greoiu lichidabilă, imperfecţie clasică a oricărei monede cu garanţie reală, dar fără putinţa unei rambursări metalice imediate. (V. şi nota 1, p. 291 supra. Asupra acestui inconvenient în general v. Cauwès, II, 612). In fine s'ar mai putea concepe un *sistem temperat*, însă invers celui din text şi anume: s'ar socializa numai suma împrumuturilor directe şi o mică parte din moneda superfluă, plătindu-se întreaga datorie directă. Acest sistem ar avea avantajul că stinge *imediat* datoria directă,—*statul plătind mai puţin decît a primit* (No 8, p. 282 supra) din cauza deprecierii monedei. Dar acest sistem ar păstra ambele inconveniente ale sistemului precedent cu observaţia că cel de al doilea s'ar agrava încă, prin aceia că moneda revenită pe piaţă s'ar deprecia nu numai prin surabondenţă, dar şi—ceiace e mai periculos—prin lipsa garantării,—menţinîndu-se astfel calamităţile deprecierii banului.

* Cea mai individualistă ţară din lume, Anglia, a dus toate războaiele sale din secolul trecut precum şi războiul mondial cu fonduri realizate în cea

cialistă nu ţine decît atît cît ţine şi criza războiului; îndată ce războiul se termină, societatea, printr'o mişcare centrifugală, tinde a reveni la forma mai comodă pentru particular a societăţii dinainte de războiu, în care personalitatea şi libertatea individului ies din ce în ce mai mult la iveală.

Dar atîta vreme cît războiul *şi efectele lui imediate* nu s'au sfîrşit, a voi războiul înseamnă a voi socialismul lui—nu numai a-l voi,—a-l satisface pe deplin. Se pare chiar că nesatisfacerea lui, în loc să termine criza, o prelungeşte peste limitele normale degenerînd-o. Or, acest socialism de războiu cere cu putere, ca limita geloasă care separă şi ocroteşte persoana şi averea particularului de acelea ale Statului, să fie trecută, ca sfera persoanei şi a patrimoniului individului să graviteze spre o contopire *parţială* cu acela a Statului,—cere, după sacrificiul sîngelui destul de inegal împărţit asupra tuturor, cel puţin justa repartizare a sarcinilor şi pagubelor asupra tuturor, repartizare care subt formă de impozit, cum am văzut mai sus, trebue să se facă cît mai e vreme.

Cu un minut mai tîrziu, poate fi prea tîrziu şi atunci, din turburarea socială născută prin nesatisfacerea acestei exigenţe imperioase, dar relativ limitate, pot eşi efecte pe cît de neaşteptate pe atît de grave şi de ireparabile.

Piteşti, Iunie 1920.

C. D. Ioanid

---

mai mare parte din *impozite* grele, iar nu cu mijloace financiare deturnate.

De altfel în general vorbind, rasa anglo-saxonă este puternic individualistă în timp normal şi puternic etatistă în timp de războiu, pe cînd rasa latină tinde spre o etatisare exagerată în timp normal şi se menţine în plin individualism, mai ales economic, în timp de războiu.—Rasa germană tinde invariabil spre etatism.

Cronica externă

Incetul cu încetul se risipeşte impresiunea pe care Lloyd George o lasă să transpire din declaraţiunile sale asupra politicei generale europene, şi anume că Anglia se va pune în fruntea popoarelor Europei, nu pentru a le exploata ca pe nişte colonii, ci pentru a le organiza politiceşte şi economiceşte şi a le pune în stare să reziste atît tentaţiunilor de acaparare americane, cît şi războiului social pornit şi aţîţat din Rusia.

Anglia a pierdut un timp preţios, căutînd alăturea de Franţa piatra filosofală, prin care tratatul dela Versailles să devie executabil.

In loc de a grupa toate popoarele Europei în jurul ei peste tratatul dela Versailles şi în vederea unui ideal comun european, Anglia a trecut complect de partea Franţei în căutarea mijloacelor de a împiedeca o reînviere economică a Germaniei din cauza apropierii economice dintre America şi Germania. Ceiace n'au făcut Englejii la vreme, s'au grăbit să încerce Americanii; dar amestecul Americei în afacerile europene cu ajutorul Germaniei, a împins Anglia alături de Franţa în politica absurdă a menţinerii Europei în ruină, pentru a asigura graniţa Rinului şi a consfinţi gloria armelor franceze.

Duelul economic anglo-american a avut de rezultat triumful politicei franceze şi a tratatului dela Versailles, însă pe sama întregului Continent, care nu se poate reface fără economia germană.

Triumful politicei tratatului dela Versailles este, şi el, numai formal, pentrucă din el se execută numai ceiace se poate—şi de aici nevoia de necontenite conferinţe prealabile şi de noui concesiuni făcute în detrimentul literii tratatului.

După aproape doi ani dela încetarea războiului şi după mai bine de un an dela încheerea păcii, Europa continuă a trăi o viaţă sălbatecă; legături de drum de fier nu sînt decît foarte slabe, schimbul între popoare este aproape nul; nicăiri nu se poate spune că s'a aşezat ceva definitiv, ci totul este în suspensie şi în aşteptare.

Evenimentele din Rusia au ajuns în fine pe primul plan în atenţia Aliaţilor.

Problema germană s'a complicat cu problema rusă, şi în momentul de faţă victoria Ruşilor asupra Poloniei este evenimentul cel mai însemnat şi mai plin de urmări, în politica externă.

Grija cărcia s'au dedat Anglo-Francezii în timp de doi ani, de a reduce puterea germană subt toate raporturile, s'a complicat acum cu grija de a-nu împinge Germania în brațele Rusiei. Ceiace părea pănă acum o simplă ipoteză puțin probabilă—astăzi, în urma victoriei rusești, pare aproape o realitate.

Conferința dela Spa, întrunită la 5 Iulie, s'a ținut subt impresiunea evenimentelor din Polonia și de aceia grija ei principală a devenit dezarmarea Germaniei, deși toate pregătirile prealabile, în conferințele dela Hythe și dela Boulogne-sur-mer, fusese toate îndreptate numai asupra reparațiunilor datorite de Germania.

La Spa a reapărut chestiunea pedepsirii vinovaților de războiu, ca un complement al dezarmării, și aceasta arata preocuparea Aliaților de a face inofensivă Germania prin deposedarea ei de arme și de șefi militari.

Dar dacă preocuparea Aliaților e legitimă, mijloacele întrebuințate, față de desfășurarea evenimentelor din Orient, par insuficiente.

In Sud armata greacă caută armatele rebele ale lui Mustafa-Kemal, și nu poate ajunge la un rezultat hotăritor, pentrucă Turcii opun tactica rusă, a retragerii necontenite, pentru a subția forțele inamice și a le demoraliza în vederea ciocnirii hotăritoare.

In Tracia, armate neregulate turce și bulgare se pregătesc să întimpine armata greacă. Dacă Mustafa-Kemal reușește să facă joncțiunea cu forțele rusești din Sud, Sultanul din Constantinopol, ca și președintele consiliului Fehrenbach dela Berlin, pot semna acorduri „definitive" cu Aliații: dar războiul din Orient va continua, și numai după rezultatele lui se va putea așeza pacea definitivă.

Reaprinderea războiului în Orient se datorește numai greșelilor politicei engleze. Dacă pentru Franța punctul de vedere îngust național și șovin este explicabil, atît prin istoria ei cît și prin rolul redus al Franței în politica mondială, pentru Anglia lucrurile nu stau tot astfel. Anglia devenită stăpîna lumii vechi prin victoria asupra Germaniei, trebuia să opue o idealitate nouă de organizare cu caracter universal umanitar, idealității anarhice rusești. Idealitatea barbariei germane cu care Anglia a mișcat popoarele pămîntului în contra Germaniei, a căzut odată cu armatele germane, și astăzi a opune pur și simplu stăpînirea engleză, directă sau indirectă, izbucnirii de libertate eșită tocmai din războiul englez contra Germanilor—nu e de ajuns.

Pentru a stăpîni cu forța o lume întreagă, Anglia nu e pregătită; și dacă ea nu pune la baza influenței ei o idee, ci perzistă în tradiția apărării intereselor exclusive a caselor de comerț engleze, ca pe vremea lui William Pitt sau a lordului Beaconsfield, Anglia nu va putea rezista presiunii formidabile care pornește din Rusia în sensul dezagregării vechilor raporturi politice și sociale, pe care s'a clădit imperialismul englez, după cum nu va putea rezista nici concurenței capitalismului american.

Un incident aproape fără importanță a pus în discuție întreaga situațiune mondială a Angliei, tocmai în momentul în care Anglia se apropia mai mult de Franța pentru a duce mai departe opera absurdă a tratatului dela Versailles.

Polonejii au fost învinși și, în situațiune disperată, au cerut ajutorul Angliei, ocupată cu problema reparațiilor germane la Conferința dela Spa.

Lloyd George a intervenit cu toată greutatea pe care i-o dă

situațiunea sa de prim-ministru englez, cerind Rușilor să admită un armistițiu cu Polonia, iar pentru toate chestiunile litigioase cu vecinii să primească arbitrajul englez, într'o Conferință la Londra. Rușii au răspuns nerecunoscînd dreptul Angliei de a se amesteca în litigiul polono-rus. Conflictul cu Rusia pe care Lloyd George a căutat să-l evite, cu atita abilitate, s'a produs, și războiul pe față între interesele imperialiste engleze și interesele ruso-germane îmbrăcate în ideologia revoluționară, a devenit inevitabil.

Gravitatea situațiunii stă în aceia că lumea se află obosită de un războiu îngrozitor, că rezerve nu sînt și că masele populare de pretutindenea se simt mai solidare cu revoluția rusă decît cu imperialismul englez.

Va găsi Anglia,—țara resurselor infinite,—ideia în numele căreia să ridice din nou toată lumea în contra primejdiei rusești?

In discursul pe care Lloyd George l-a ținut în Camera Comunelor în urma răspunsului „impertinent" al lui Cicerin, nu se văd decît vechile clișee ale civilizației amenințate și ale onoarei britanice.

Și atita nu-i de ajuns.

Este evident că Anglia poate ridica forța militară necesară pentru a garanta existența Poloniei, dar cu aceasta nu se închee războiul cu Rusia și nu se tranșează marile probleme orientale rămase în suspensie la Paris.

Dacă Polonia nu va putea fi ajutată la vreme și dacă Anglia nu va putea împedeca joncțiunea Rușilor cu Germanii în Nord și cu Turcii lui Mustafa-Kemal în Sud, războiul oriental va lua o formă acută și va chema din nou la luptă toate forțele aliate de astădată, însă fără ideal și fără credință în victorie.

In aceste împrejurări, situațiunea noastră este din cele mai rele.

Noi împreună cu Polonejii și cu Grecii formăm oarecum frontul aliat oriental. Aripa dreaptă, armata greacă, nu și-a dat încă toate roadele; dar pentru a duce la marele scop urmărit de aliați și nu numai la asigurarea unor posesiuni pe sama Greciei, armata greacă are nevoe de ajutoare importante. Vor veni aceste ajutoare și mai ales vor veni la vreme?

Aripa stingă—Polonia—a fost sfărămată, și acum toate speranțele trebuesc puse pe o acțiune viguroasă a centrului, pe care-l formăm noi, pentru a degaja cele două aripi și a cîștiga timpul necesar organizării unei expediții în stil mare.

Sîntem noi în stare să atragem, fără primejdie, asupra noastră toată greutatea războiului oriental?

Dacă Romînia n'ar fi făcut războiul mondial și ar fi dobîndit Basarabia, Ardealul și Bucovina prin dreptul de ocupațiune exercitat în momentele în care s'au disolvat cele două împărății vecine, ea ar putea ușor juca rolul ce-i revine astăzi în cadrul alianței ei cu puterile apusene.

In situațiunea în care a lăsat-o însă războiul, o nouă acțiune militară ar putea da naștere la grave tulburări interne, care ne-ar putea pune față de republica sovietelor în situațiunea în care se află astăzi Polonia.

Războiul Romîniei în contra Rusiei trebuește judecat dintr'un dublu punct de vedere. Din punct de vedere intern,—presupunînd că Romînia ar putea mobiliza forțe suficiente pentru a coopera la ac-

țiunea în contra Rusiei,—se pune întrebarea dacă Romînia consimte să joace un rol reacționar în slujba capitalismului anglo-francez mascat subt formula: „democrație apuseană".

Revoluția rusă cu toate excesele și absurditățile ei, este o puternică mișcare de emancipare a maselor proletare, este chiar cea mai formidabilă mișcare de acest soiu, pe care a înregistrat-o vreodată istoria. Ne putem noi închipui că, trăind alături de Rusia, vom rămîne neatinși de rezultatele permanente ale acestei mișcări, și putem noi lua asupra noastră oprobriul unei acțiuni de înăbușire a unei revoluțiuni cu caracter social? Oamenii înțelepți vor răspunde hotărît: Nu. Sîntem datori să ne apărăm pe propriul nostru teritoriu contra exceselor revoluționare; dar ar fi o nebunie să credem că ne vom putea sustrage dela influența principiilor pe care revoluția rusă le va fixa ca valori universale, și ar fi o crimă să îmbrăcăm armura medievală reacționară în numele naționalismului șovin și feroce, tocmai în momentul în care ideia națională romînească abia se încheagă și cînd ea ar putea fi zugrumată subt acuzarea de reacționarism.

Din punct de vedere internațional, războiul nostru ofensiv în contra Rusiei ar fi mai întâiu foarte greu de purtat, pentrucă aliații nu sînt în stare să ne dea ajutoare suficiente; dar chiar în caz de victorie acest războiu ar crea, între noi și între Rusia, o prăpastie care nu s'ar putea umplea cu vremea decît printr'o cruntă răzbunare din partea Rusiei. Bolșevicii sînt astăzi o armată națională rusă; și dacă ei vor fi înfrînți, rușii nu vor uita niciodată expediția romînească care le-a răpit victoria în contra Poloniei.

După marea catastrofă care a fost războiul mondial, au ramas pe continent două mari popoare cu influență directă și hotărîtoare în Orient: Rusia și Germania.

Din cauza modului cum s'a tratat pacea la Versailles, atît Rușii cît și Germanii au interes comun de a scăpa de aranjamentul anglo-francez.

Pe ce ne-am putea noi sprijini calculele de viitor atacînd astăzi pe Ruși? Dacă nu mai este Germania care să ne dea contra-presiune în fața Rusiei, ajutorul prezumat al Franței și al Angliei, este o copilărie. Aceste puteri au interese diferite de ale noastre în Orient și ele nu-și pot face un punct capital de politică externă din apărarea noastră la infinit în contra Rusiei, și apoi este evident că atunci cînd Franța și Anglia vor ajunge la o înțelegere definitivă cu Rusia, ele vor trata Romînia numai ca o consecință a principiilor puse în înțelegerea cu Rusia.

Din cauza caracterului social al revoluției ruse, și din cauză că Rusia tinde să reinvie ca o formidabilă putere democratică în spatele noastre, Romînia, izolată în Orient, trebue să caute o apropiere de Rusia.

Lloyd George va reuși poate să oprească înaintarea bolșevicilor în Polonia și să localizeze războiul, celace pentru noi ar fi deocamdată o soluție ideală a situațiunii încercate de astăzi, dar problema rămîne aproape întreagă.

Asimilăm de bună celace este inevitabil ca influență a revoluției rusești, și căutăm o apropiere de Rusia, sau punem în primejdie începuturile statului național romîn, printr'o rezistență intransigentă la influența rusă și printr'un reacționarism feroce în slujba marelor interese capitaliste din apus?

Căci nu trebue să ne facem iluzii. Dacă Anglia nu se face ca promotoarea ideii de reorganizare europeană pe bază de solidaritate a popoarelor europene și de cooperare pașnică, fără învinși și învingători, fără popoare stăpînitoare și popoare proletare, pacea nu se poate stabili în Europa, și fiecare popor va depinde de raporturile pe care le are cu vecinii lui.

O nouă Europă armată și gata de războiu ca cea dinainte de 1914 nu mai poate reinvia; și dacă Romînia își caută loc în Europa care naște acum cu sabia și cu naționalismul sanguinar, ea își așează temeliile pe nisip.

Toate speranțele popoarelor care s'au fost frămîntate de revoluție, s'au îndreptat după sfîrșitul războiului înspre Anglia.

Dacă Anglia după doi ani de întîrziere, în momentul suprem, înloc de a-și îndeplini chemarea pe care i-o dădea victoria, vrea să facă act de stăpînire asupra lumii întregi, și pornește războiu pentru cucerirea Rusiei și pentru întărirea tratatului dela Versailles, ea va putea pierde și prestigiul pe care i l'a dat victoria și rolul istoric de a da o nouă formă politică și socială Europei sfărîmate.

Dar pentru Romînia ar fi un pericol de moarte să urmeze pe această cale politica engleză.

25 Iulie, 1920.

A. Corteanu

Scrisori din Paris

Iunie, 1920.

I. *Generalităţi.*—Peste o lună cel mult, ultimele lichidări ale conferinţei de pace vor lua sfîrşit. Va veni pe urmă rolul basmului cu cucoşul roş care se mai cheamă şi «Societatea Naţiunilor». Atacată violent în America, care nici nu vrea să participe la ea, respinsă de unii neutri, suspectată în Franţa, societatea naţiunilor va fi, caşi sora ei mai mare—tribunalul dela Haga—o adunare a diplomaţilor de meserie (a celor inofensivi şi nu a celor mai talentaţi), unde se vor schimba cu ipocrizie dulcegării politicoase şi formule vide pentru a masca duşmănii invincibile. Părăsită de America, adeseori în conflict cu Anglia şi Italia, Franţa decepţionată îşi îngroapă iluziile pe falimentul uriaşei opere de pace.

Alături de ea, cu o vitalitate proaspătă de organism tînăr, Germania îşi cicatrizează rănile cu binevoitorul concurs al unora din aliaţi, care au reuşit să înţeleagă că în faţa foamei nu există decît o singură solidaritate.

De departe, dinspre răsărit se aud încă bubuiturile incendiului nepotolit. Prin fel de fel de mesajuri, slavismul trimete iluminări mistice occidentului osificat într'o îndărătnică reacţiune. Dincolo, peste ocean, foştii aliaţi îşi fac afacerile...

In faţa acestor împrejurări, Franţa înăuntru dibueşte şi ea o nouă formulă de viaţă. După necesităţile comune ale războiului, «l'union sacrée» e pe cale de dizolvare. Financiarii şi-au reluat speculaţiunile desfrînate. Uvrierii scăldaţi în aceiaşi veşnică bae de ură, opun peste tot reţeta lor: greva. Ţăranii, îmbogăţiţi de războiu se resemnează în traiul comod de azi pe mîine.

Rămîn izolaţi şi neputincioşi intelectualii.

Părăsiţi de stat care nu-i consideră o putere,—se ştie că concesiunile statului sînt acordate totdeauna de frică,—dispreţuiţi de burghezi, mefiaţi de lucrători şi ţărani, aceşti regi în exil, încearcă caşi tovarăşii lor, monarhii deposedaţi, neputin-

cioase soviete pe care nimeni nu le ascultă şi de care cîţiva îşi bat joc—opera de apărare profesională a lui «Confederation des travailleurs intelectuels» sau a lui «Compagnons de l'intéligence», plasate între un proletariat uvrier incult încă şi o burghezie îngrăşată de afaceri, inspiră mult, dela o vreme încoace, jurnalele umoristice ca «Le merle blanc» sau «Le canard déchainé».

Şi cu toate acestea adevăraţii proletari ai zilei de azi ei sînt. Inzestraţi cu o imaginaţie care poate concepe toate rafinăriile fericirii, lipsiţi în acelaşi timp de orice putere de realizare materială, ei sînt cei mai nenorociţi dintre muritori.

In curînd romanele sumbre, pline de vicisitudinile vieţii de intelectual prăpădit de sărăcie, cîntate pela sfîrşitul secolului trecut de un Dostoewski sau Blasco-Ibanez, vor fi din nou de actualitate în Franţa. Timpurile actuale nu sînt propice intelectualilor. Literatura îşi schimbă predilecţiile unde poate.

In faţa acestor suferinţe, cultura franceză se îndreaptă hotărît către un puternic misticism. Problema fericirii se impune. Ori toate dizertaţiile despre fericire nu pot fi decît mistice.

Faimoasa claritate latină, raţiunea olimpiană şi senină, e făcută pentru zile de petrecere. Nicăeri nu e mai la locul ei ca în secolii fericiţi al XVII-lea şi al XVIII-lea. Azi, suferinţa naşte sufletul religios, aspiraţia instinctivă şi confuză către calm şi fericire. «Raţiunea» nemiloasă «de pe malurile Mediteranii», ar ofensa tragedia timpurilor actuale.

Astfel cu drept cuvînt paginile unui R. Rolland, Duhamel sau Barbusse pot fi considerate ca misticism pur. Ele au din necazul omului amărît dela Nord.

Dacă în literatură şi în morală însă, axioma ori ipoteza asvîrlită pe piaţă nu angajează la nimic, în politică, unde realizările cer sancţiuni, individul de aici se arată mult mai prudent. Simţul practic pe care îl are în sînge, îl va opri întotdeauna la jumătatea drumului pe care un neamţ ori un slav îl va parcurge tot. Astfel să nu fiţi miraţi dacă veţi constata că mentalitatea intelectuală merge invers proporţional cu cea politică. In arena vieţii politice urmele misticismului abia se întrezăresc. Timide la unii teoreticiani, ceva mai pronunţate în unele grupuri socialiste, ele sînt nule în sindicalism. Dacă cel dintâiu se mai inspiră dela ortodoxia marxistă, cel de al doilea revine la cumintele burghez Proudhon.

Trei mari fapte dovedesc cît de departe sînt Francezii de socialismul revoluţionar:

a) Hotărîrile congresului socialist naţional dela Strassbourg.

b) Eşecul grevei generale.

c) Condamnarea lui Caillaux.

a) Se ştie că socialismul francez, după moartea lui Jaurès, conţine cel puţin trei curente care ar corespunde cu tradiţionalele grupări din dreapta, centru şi stinga.

O parte, *Renaudel* şi tovarăşii săi, au fost dela început pentru colaborarea cu elementele burgheze, pentru concursul unanim şi necondiţionat dat războiului comun, pentru ajutorarea societăţii franceze ameninţată de invazia germană. Inăuntru, pentru justiţie şi pace, pentru înfrăţire şi solidaritate. In acestea, ei se apropiau cei mai mult de idealul lui Jaurès, care a fost totdeauna mai aproape de Crist decît de Marx.

Exact opuşi acestora, grupul lui *Loriot*, vrea pur şi simplu adoptarea «ad litteram» a revoluţiei ruseşti cu forma ei sovietistă. Internaţionala a II-a nu-i mai satisface. Ei vor aderarea integrală la programul lui Lenin şi întronarea sau cel puţin susţinerea republicii sovietiste în Franţa.

La centru, cu un simţ politic de oportunitate care trebue lăudat, *Longuet*, directorul ziarului «Le populaire», şi-a înjghebat un program ecclectic în care asperităţile extremiste sînt perfect îmbinate într'o sinteză comună şi care pare că satisface cea mai mare parte din lume.

Congresul dela Strassburg, chemat să precizeze atitudinea socialismului francez, faţă de marile probleme de organizare internaţională, a prezentat o fizionomie abstenţionistă, dacă nu ostilă politicii lui Lenin. Majoritatea discursurilor au înfierat desfrînarea din Rusia. S'au găsit chiar argumente juridice în baza cărora Franţa ar avea dreptul să se desolidarizeze dela opera bolşevismului, întrucît acesta, nu numai că nu a invitat-o la o operă comună, dar oficialitatea sovietelor ruseşti s'a pronunţat de atîtea ori contra socialismului francez înfierîndu-l de burghez, renegat, trădător. Astfel aderarea la Internaţionala a III-a, internaţionala lui Troţki şi Lenin, la care au aderat deja organizaţiile socialiste din Italia, Belgia şi o parte din Anglia, a fost respinsă cu o mare majoritate de voturi. In schimb alipirea la Internaţionala a II-a, aceia care a declarat şi tolerat războiul din care mai fac parte încă travailiştii englezi şi organizaţia elveţiană, nu putea fi nici ea posibilă. Atunci socialismul francez a adoptat calea cea mai bună. A cerut înfiinţarea unei noui Internaţionale. Până atunci proletariatul francez dispune de toată libertatea, ceiace în alţi termeni vrea să spue că înţelege deocamdată să rămie *naţional*.

b) Cu toate acestea cîteva elemente care întreţin încă focul sacru al revoluţiei pure, îndeamnă veşnic proletariatul către calea violenţelor. Cum singurul mijloc momentan e greva, uvrierii ne-au dat până acum trei manifestaţii în acest gen. Ultima a fost cea mai puternică, atît ca efecte cît şi ca manifestaţii. Ea a pornit dela un motiv şi dela un pretext. Motivul a fost de astădată naţionalizarea căilor ferate şi girarea lor de sindicatul uvrierilor. Pretextul a fost sărbătoarea de 1 Mai.

Se ştie că statul francez îşi girează căile ferate prin concesiuni făcute unor companii. Rezultatul e drept că e detestabil: confort sub-mediocru, organizaţie anarhică, etc. In plus uvrierii se cred mai exploataţi ca oriunde. Atunci ei au cerut o soluţie care cu drept cuvînt a apărut foarte oneroasă pentru stat: expropierea de către stat a căilor ferate şi conducerea lor de către sindicatul lucrătorilor. In caz de beneficii, acestea vor fi împărţite între lucrători; în caz de pierderi statul va acoperi reţeta. Pentru stat proectul oferea numai riscuri şi nici un beneficiu. Astfel el n'a fost primit. Ministrul muncii nici n'a vrut să stea de vorbă cu C. G. T.. Ca reacţiune uvrierii au declarat greva generală. Guvernul însufleţit de o energie susţinută a întrebuinţat măsuri drastice. Alături de arestări mai mult sau mai puţin ilegale, ca de circumstanţe, guvernul a procedat şi la dizolvarea caracterului de personalitate juridică acordat lui C. G. T.. S'a invocat raţiunea că legea din 1884, care regula situaţia juridică a sindicatelor, permitea acestora să se formeze numai pe motive profesionale şi că-i interzicea orice amestec în viaţa politică a statului. Ori C. G. T., departe de a se menţine în rolul ei profesional, se amesteca în viaţa politică îndemnînd la revoluţie şi la detronarea actualului regim. După dezbateri parlamentare violente, guvernul şi-a menţinut punctul de vedere, iar C. G. T. a votat încetarea grevei, fără ca vre-o compensaţie să i se fi dat. Succesul guvernului, cel puţin pentru moment, a fost asigurat. Astfel în timp ce în Germania, o grevă generală, admirabil solidară, paralizînd viaţa statului, a reuşit să detroneze complotul reacţionar-militarist Kapp-Luttwitz, în Franţa principiilor dela 1789, o grevă anemică întreţinută zilnic cu baloane de oxigen, a trebuit să-şi decline cu umilinţă forţa pentru timpuri mai bune...

Condamnarea lui Caillaux a venit şi ea să demonstreze cît antisocialism conţine Franţa anului 1920.

II. *Joseph Caillaux.* Faguet scrie undeva, că Renan a fost trimis pe umila noastră planetă, cu decret oficial din partea providenţei, ca să arate oamenilor ce însamnă inteligenţa.

Despre Joseph Caillaux, fost prim ministru şi actual deţinut de drept comun, se poate spune desigur acelaşi lucru. Nimic nu defineşte mai bine pe acest om decît calitatea inteligenţii sale subt forma ei cea mai obişnuită: complexitatea.

Subt craniul acesta încăpător toate contradicţiile se topesc, toate discordanţele se armonizează, strigătele stridente se armonizează, gesturile deşuchiate capătă logică, paradoxele devin locuri comune. Nici o faţă a vieţii nu i-a fost străină. Politician oportunist, inspirat de viaţa practică, Caillaux a re-

uşit să devie teoreticianul utopist al impozitului pe venit; om public, acaparat de arena politică, el a reuşit să aibă o viaţă particulară aventuroasă ca a unui erou de Musset; oportunist lucid înainte de războiu, martir îndărătnic al unei concepţiuni impopulare, după; socialist accentuat în multe atitudini, în acelaşi timp prietinul marei finanţe internaţionale.

Se pare că Hegel a vizat direct anumiţi oameni, cînd a lansat celebra sa dialectică a combinaţiei între teză şi antiteză.

Din toată această complexitate măestrit îmbinată, Caillaux a reuşit să devie un om liber, într'atît întrucît un om complect reuşeşte să neutralizeze într'însul impulsiunile tiranice. Mai mult, culoarea generală a temperamentului său reuşea să fie aceia a unui om liber-cugetător îndrăzneţ, temerar, a unui erou care-şi fabrică mediul, nu a unui sclav politic care cerşeşte toleranţa mulţimii.

Cu toate acestea în procesul dintre Caillaux şi societatea timpului său, cel dintâiu e un învins. Pentruce? Împrejurările istorice ne-o vor spune.

*

Cînd debută în politică, Joseph Caillaux, în 1898, după cîţiva ani de inspectorat financiar, dreapta politică se aştepta să regăsească în fiul lui Eugène Caillaux toate serviciile pe care le adusese reacţiunii ministrul conservator din 16 Maiu 1875. În adevăr, guvernul Meline, contra căruia votase toată stînga democratică, găsise un sprijin în votul aprobativ al moderatului tînăr Joseph Caillaux. Cu toate acestea guvernul Meline e nevoit să demisioneze. Ministerul radical Henry Brisson, care îi urmează, găseşte o vie opoziţie pe tema impozitului progresiv în persoana aceluia care mai tîrziu trebuia să devie şampionul aceleiaşi reforme.

Cam pe aceiaşi vreme, afacerea Dreyfus era în toiul ei. Dibuirile unui sistem politic neînchegat încă se arătă şi cu această ocazie. Caillaux votează afişarea discursului Cavaignac, care afirma inculpabilitatea lui Dreyfus şi în acelaşi timp contribue cu votul său la răsturnarea guvernului Brisson, acuzat de agitaţie dreifusardă. Cu tot oportunismul atitudinilor, dreapta continua să-l considere printre ai ei.

Consternarea fu generală cînd în guvernul aşa de înaintat al lui Waldeck-Rousseau, alături de Millerand, intră ca ministru de finanţe şi Caillaux. Cînd guvernul Waldeck-Rousseau demisionă, impresia generală pe care o lăsase ministrul de finanţe, cu toate cele cîteva încercări timide de a propune problema impozitului, era aceia a unui abil financiar, de un talent deosebit, însă cu tendinţe moderate.

Încetul cu încetul însă evoluţia către socialism se accentuă. Astfel îl găsim sprijinind coaliţia radical-socialistă a gu-

vernului Combes, pe tema separaţiei bisericii de stat. Caillaux fu mai anticlerical decît Briand, care propusese legea, şi chiar decît Jaurès.

În 1906 Clemenceau îl chemă din nou la portofoliul finanţelor. În timpul acesta «Alianţa republican-democratică» se formase, şi Caillaux care o conducea fu însărcinat să-i redacteze programul. În 1907 apăru pentru prima oară pe biroul Camerei proectul fiscal al impozitului pe venit. În acelaşi an cariera lui Caillaux a căpătat o-altă directivă.

Destinul său se lega de acela al reformei. Şi reformele care lovesc adînc interesele de clasă se ştie ce soartă au. Cu toată partea ei echitabilă, reforma a fost primită prost şi de conservatori şi de înaintaţi. Pe cei dintâiu îi lovea direct, în rîndul celorlalţi stîrnea o explicabilă invidie. Aristide Briand într'un discurs rămas celebru l-a caracterizat drept «plutocrat demagog».

Cu toate acestea rîndurile democraţiei franceze se strîngeau din ce în ce mai mult în jurul lui Caillaux. După o scurtă opoziţie, ministerul Monis îl chemă pentru o treia oară la ministerul finanţelor. Cum primul ministru era o personalitate foarte ştearsă, opinia publică indica ca preşedinte de Consiliu pe unul din cei trei colaboratori mai marcanţi: Berteaux, Delcassé, Caillaux. Berteaux murind pe neaşteptate în împrejurările ştiute, Delcassé înlăturat spre a nu deslănţui un conflict cu Germania, Caillaux luă preşedinţia consiliului. Din aceiaşi epocă durează şi *afacerea Agadir*. Azi, după proces, din depoziţiile unui martor ca Jules Cambon, ministru la Berlin pe atunci, se ştie cu ce desinteresată inteligenţă a servit Caillaux Franţa în această afacere. În schimbul unei neînsemnate concesiuni teritoriale în Congo, Franţa a cîştigat protectoratul definitiv în Maroc.

O anumită rivalitate însă, se concentra. Campania fatală dusă de Calmette a căzut ca un exploziv ucigător în cariera acestui om. În urmă evenimentele războiului şi interpretarea lor, arhicunoscută.

Aceasta e istoria sumară a unei cariere,—care, nu e lipsită nici de ambiţie nemăsurată, nici de vanitate deşartă. Impulsiuni etice nu veţi găsi, în schimb gustul morbid pentru un despotism cezarian şi o sălbatecă poftă de viaţă hedonistă.

O intrigă meschină inventată de o societate invidioasă a reabilitat însă acest om, dîndu-i un colorit de suferinţă şi umanitate, pe care, altfel, nu l-ar fi cunoscut probabil niciodată.

*

Cindva Jaurès spunea că personalitatea lui Caillaux nu se poate înţelege fără să evoci în acelasi timp pe Balzac,

Shakespeare şi Machiavel. Spunînd aşa, marele apostol nu făcea numai o figură de literatură.

Avea ceva din personagele lui Shakespeare în disprețul cu care ignora legile lui Nemesis. Cramponat de beția vrăjită a puterii, urca culmile succesului peste cadavre de remuşcări, peste scrupule înăbuşite. Ipnotizat de narcoticul înălțimilor, Caillaux lăsa să-i supraviețuiască în suflet numai poftele Cezarului, ucigînd în el, încetul cu încetul, blînda bestie omenească care ştie să sufere şi să iubească. Superb de inconştiență, uita caşi Machbeth că fatalitatea pîndeşte la răscruci.

Intocmai caşi eroii lui Balzac, acest amant financiar, era purtătorul unui caracter de stîncă. O pasiune sumbră îi închega perfect între ele toate actele vieții. Intr'însul mişunau toate poftele şi toate năzuințele.

Amintea de Machiavel prin prisma realistă cu care privea viața şi mai ales prin spiritul liber pe care nu-l speria nici cruzimea şi nici martirul. Pricepea mai bine ca oricine că rolul unui om politic e mai aproape de acela al unui chirurg implacabil decît al unei delicate surori de caritate. Omul politic tae, nu tămădueşte. Intr'aceasta toți liberii cugetători au fost despoți,—citeşte eroi. Unii în gîndire, alții în faptă.

Această mare inteligență înțelegea să conducă societatea cum voia el şi numai cum voia. Opinia publică o disprețuia. «Quant aux hommes, il les méprisait tendrement». Cît valorează, o ştia din compromisurile cu dînşii.

In oglinda sufletului său, universul se armoniza în toată diversitatea infinitelor lui senzații. Caillaux era un epicurean nesăturat care pricepe cu o dulce amărăciune că clipa trecută nu se mai poate întîlni. Din haosul vieții făcea o grădină cultivată pe aleele căreia îşi plimba înfrigurătele lui visuri de «condottiere» politic.

Astfel peste personalitatea aceasta se aşternea un văl de lubricitate care îl scădea în ochii unora. Amoralitatea sa semi-artistică nu plăcea tuturor.

Intr'o zi însă societatea şi-a luat sarcina de a-l reabilita, de a scobori peste el nu ştiu ce aureolă de apostol, de martir resemnat. Fără colaborarea meschinului său proces, Caillaux ar fi fost o figură caracteristică, interesantă, dar nu simpatic.

Caşi lui Oscar Wilde până la ziua procesului, lui Caillaux îi lipsea *umanitatea*. Un proces injust, intentat pe spusele impresioniste ale unora, pe svonuri, pe şoapte, pe cele ce văzuseră servitoarele prin gaura cheii, un proces pornit dintr'o gregară nevoe de turmă de a-şi plăti un țap ispăşitor, a întins până la culmi ridicole elasticitatea comodelor norme care sînt articolele legii. O lege despre care oricine poate pretinde că are senzul pe care vrea să i-l dea el, a fost che-

mată, servitoare docilă, ca să înfiereze un punct de vedere care se depărta de adevăr, numai într'atît întrucît insuccesul n'are niciodată dreptate.

Procesul Caillaux n'are nici o *semnificație juridică*. El nu poate avea decît una *politică*, dacă vreți *socială*. Caillaux nu e un trădător. Burghezimea şi unii politicieni aveau de răfuit cu el socoteli mai vechi: Caillaux e omul impozitului pe venit. Dacă ideile subversive se pot erta, loviturile materiale îşi plătesc totdeauna revanşa. Toți bancherii din lumea aceasta nu uită niciodată.

In afară de aceasta, Caillaux e un liber-cugetător. Curajul gîndirii sale e incomod fiindcă nu cunoaşte moliciunea prejudecăților. Deacela procesul său e al tuturor nedreptățiților sociali, al prevestitorilor de zile mai bune, al lui Socrat, al lui Danton, al lui Malesherbes.

Dreptatea însă s'a făcut indirect. Oportunist obsedat de compromisuri, ambițios cinic îmbătat de putere, Caillaux a devenit în urma procesului un martir, mai mult un om.

In zilele întunecoase din temniță o coardă nouă a vibrat în sufletul său. El a învățat tocmai ceiace ignora: virtutea creştină a umilinții. Sufletul potolit a priceput vanitatea orgoliului superb.

Senzualul exasperat şi-a calmat nervii cu o nouă senzație: voluptatea umilinții.

Astfel în splendida sa apărare, strigăt sălbatic al dreptății înăbuşite, el a putut să se compare fără falşă modestie cu Socrat, Danton, Maleşherbes.

«Intre judecătorul care i-a dat otrava şi Socrate, pe cine va condamna posteritatea?»

Cît despre semnificația socială a procesului Caillaux el însamnă victoria desăvîrşită a obscurantismului şi a autorității.

In zadar s'au irosit de veacuri atîtea cadavre omeneşti, în zadar atîtea fericiri zdrobite prin lupte ca să se cîştige acea modestă libertate burgheză pe care constituțiunile ipocrit o numesc libertate de conştiință, dacă gîndul omenesc poate fi suspectat şi batjocurit în intimitatea lui; dacă carnețelul intim sau biuroul, cealaltă sucursală a creerului,—pot fi sfărmate pentruca să se smulgă dinăuntru nişte mizerabile petece de hîrtie în favoarea unor pretinse crime!

Maeştri ai exagerației, sadicii inchizitori de aici au întrecut pe tovarăşii lor din Rusia. Căci dacă acolo se urmăresc doar manifestările externe, aici se urmăreşte însuşi gîndul. Expropriată, ideia este svîrlită în stradă pentruca noroiul public să o pîngărească.

Din întîmplare îmi cad subt ochi aceste rînduri din corespondența lui G. Flaubert scrise după 1870, într'o perioadă analoagă cu a noastră: «Je ne desespère pas de l'humanité, mais je crois que notre race est finie. Le monde va devenir fanatique, catholique. La malheur rend les faibles dévots et

tout le monde est maintenant faible. Je suis convaincu que nous entrons dans un monde hideux où les gens comme moi n'auront plus leur raison d'être. On sera utilitaire, militaire, econome, abject.

«Oh! si je pouvais vivre dans un pays où il n'y aura plus d'uniforme, où on n'entend plus le tambour, où on ne parle plus de massacre, où on ne soit plus obligé d'être citoyen! Mais la terre n'est plus habitable pour les pauvres mandarins» (*Correspondance de Flaubert* Vol. IV, pag. 3).

Rezultatul procesului Caillaux face din nou actuale aceste rînduri bătrîne de jumătate de secol.

Să se reinvie din nou cel puțin tribunalele de popi și procedura ordaliilor; să se cheme ca supremă jurisdicție colonelii de cavalerie de prin colonii, celebri prin aceia că-și confecționau pardesiuri impermeabile din piei de negri; să se adune maeștrii asasinatelor de pretutindeni într'o sublimă și unanimă cruciadă contra gîndirii «pour que l'ordre règne à Varsovie», pentruca asfixiată, înțepenită, planeta să-și capete calmul suprem. Intimidată, îndărătnica curiozitate să-și înăbușe elanurile, iar incorigibilii mandarini să-și facă bagajele pentru alte continente...

Muncitori intelectuali din toate țările, tăinuiți-vă gîndul!

Mihai D. Ralea.

MISCELLANEA

George Tofan

La apariția „Vieții Romînești", acum 14 ani am căutat să facem din această revistă o arenă în care să se întîlnească scriitori din toate regiunile romînești și în care să răsune glasul nevoilor și aspirațiilor Romînilor de pretutindeni. Această din urmă năzuință revista noastră a adus-o la îndeplinire prin colaborarea neobosită a regretaților publiciști Sever Secula și Russu Șirianu, pentru Ardeal. (Mai tîrziu, numărul corespondenților noștri s'a îmbogățit). Pentru Bucovina, am avut încă dela început pe George Tofan.

Aceștia trei, astăzi nu mai sînt.

Cei doi dintăiu s'au stins mai de multă vreme; iar în luna trecută ziarele din Bucovina ne-au adus și vestea morții lui George Tofan...

Acei care urmăresc „Viața Romînească" dela 1906, au avut ocazia să cunoască bine pe acest neobosit luptător pentru redeșteptarea provinciei sale și pentru unitatea culturală a tuturor Romînilor.

G. Tofan, profesor, publicist, unul din conducătorii revistei bucovinene „Junimea Literară"—a dat revistei noastre, până la izbucnirea războiului mondial, aproape număr cu număr, studii asupra vieții sociale, culturale și politice din Bucovina („Viața Romînească în Bucovina"), precum și cronica vieții curente a provinciei sale („Scrisori din Bucovina").

Aceste articole și aceste cronici, considerate în totalitatea lor, alcătuesc o istorie contimporană a Bucovinei—a celor zece ani dinainte de războiu,—de care nu se va putea dispensa nici un istoric cînd va voi să reconstitue viața Romînimii dela începutul veacului al XX-lea.

Studiile lui G. Tofan sînt întemeiate întotdeauna pe cea mai conștiincioasă informație—în special pe statistici, interpretate imparțial și cu pricepere,—și pe cunoașterea istoriei mai vechi a Bucovinei și a împrejurărilor din celelalte regiuni romînești.

Cu G. Tofan, Bucovina a pierdut pe cel mai bun, pe cel mai nestrămutat dintre luptătorii pentru cultura națională, pe acela care a lucrat mai metodic și mai conștient la unirea sufletească dintre toți Romînii, pregătind astfel condițiile morale pentru marea și definitiva Unire.

Unde mergem?

La întoarcerea sa în țară, Gherea—care avusese ocazia să se informeze în străinătate asupra împrejurărilor din Europa—le-a zugrăvit în termeni fericiți. El a spus că condițiile obiective ale revoluției sociale s'au micșorat din cauza războiului și că, tot din această cauză, au crescut condițiile subiective.

Societatea „socialistă", după Karl Marx, trebuia să rezulte, în chip natural, din societatea capitalistă. Apogeul capitalismului ducea *fatal* la organizarea colectivă a societății. Aceste erau condițiile obiective. Condițiile subiective ale transformării sociale trebuiau să fie nemulțumirea celor exploatați, priceperea direcției evoluției și organizarea transformării.

Astăzi condițiile obiective lipsesc. Chiar înainte de războiu, condițiile obiective imaginate de Marx nu existau toate: industria mică nu fusese distrusă; proprietatea rurală mică, nu numai că nu fusese înghițită de cea mare, dar începuse să înflorească, și chiar s'o concureze; crizele de supraproducție erau înlăturate din cauza înmulțirii debușeurilor în țările înapoiate și chiar sălbatice.

Este drept că sporirea debușeurilor, dacă ferea capitalismul de impasul crizelor de supraproducție, îl punea în alt impas: pacea înarmată, înarmarea excesivă, care trebuia să ducă numaidecît la marele războiu. (Acest războiu, dacă nu s'ar fi întîmplat acuma, s'ar fi întîmplat mai tîrziu. Numai noi dormeam pe roze: în Apus toată lumea îl prevedea și-l aștepta. Sînt scriitori care l-au zugrăvit cu anticipație în chip surprinzător, aproape până în cele mai mici detalii). Așa încît, dacă debușeurile au salvat capitalismul de falimentul crizei de supraproducție, l-au dus la alt faliment, datorit războiului care a distrus producția și *care a creat acele condiții subiective*, de care a fost vorba mai sus.

Nu este nevoe să mai insistăm asupra acestor condiții subiective: trezirea celor mici, spiritul lor de revoltă, solidaritatea lor, asaltul pe care-l dau ordinei sociale, etc..

Dar condițiile subiective, fără cele obiective, sînt dorința, sînt planul arhitectonic—fără mijloacele de realizare. Condițiile subiective pot aduce distrugerea fără posibilitate de reclădire.

Burghezia însă nu a eșit din războiu așa de slabă cum cred unii; ea încă mai poate ținea piept asaltului proletariatului, ba încă își mai poate permite prelungirea unor războae capitaliste—în ciuda proletariatului. Cu toate acestea, puterea, și *mai ales* prestigiul ei, sînt în declin. Condițiile subiective pot să-i fie fatale.

Cine se teme de răsturnarea ordinei sociale, e dator prin urmare să lucreze pentru slăbirea acestor „condițiuni subiective". E dator, deci, să satisfacă toate revendicările cu putință de satisfăcut ale lucrătorilor industriali; să rezolve în chipul cel mai larg problema țărănească, ca nu cumva să se creeze și în țărănime aceste „condiții subiective"; e dator să intre în legalitate: să desființeze starea de asediu și toate atentatele la libertate, care sînt mijlocul cel mai minunat nu numai de a menține condițiile subiective, dar chiar de a le înmulți și fortifica.

Editura «Viața Romînească»

În editura „Viața Romînească" au apărut, în luna din urmă, următoarele cărți:

Povești Moldovenești de *Radu Rosetti*, în care eminentul istoric zugrăvește viața socială a Moldovei din veacul al XVII-lea până la jumătatea veacului al XIX-lea, subt forma unor povestiri din viața boerimii. Subiectele acestor povestiri sînt fapte întîmplate, pe care autorul le cunoaște din tradițiile păstrate în clasa boerească și din documente. „Poveștile Moldovenești" sînt scrise fără pretenție, dar cu multă căldură comunicativă, cu multă bogăție de amănunte, care dau acestei opere o mare intensitate de viață și un interes palpitant.

Cyrano de Bergerac, ilustra comedie eroică a lui Rostand, operă atît de celebră, tradusă în romînește de virtuosul formei care este d. *M. Codreanu*, cunoscut marelui public prin traducerile sale anterioare—tot din Rostand („Princesa 'ndepărtată") și din Richepin („*Martira*").

Note și impresii de *G. Ibrăileanu*, o colecție de articole literare grupate în: I. „*Note pe marginea cărților*" (Ape de Primăvară, de Turghenev; Manon Lescaut, de Abatele Prevost; Ana Karenin, de Tolstoi; Les Fleurs du mal, de Baudelaire; Din trecutul nostru, de Vlahuță; Poezia populară; Povestirile lui Creangă; Cîntece fără țară, de Goga; Patima Roșie de Sorbul; Foiletoanele lui Caragiale). II. „*Profiluri*" (T. Maiorescu, C. Dobrogeanu-Gherea, Ioan Al. Brătescu-Voinești, Vasile Alecsandri, M. Eminescu, Jean Bart, P. Cerna, Hortensia Papadat-Bengescu, G. Topîrceanu, Maxim Gorki). III. *Ocazionale* (Caragiale, N. Gane, Gheorghe Panu, George Diamandy, V. G. Morțun, P. P. Carp; Cei morți: G. Coșbuc, Delavrancea, C. Hogaș, Vlahuță, A. D. Xenopol).

Răboji pe bradul verde, de *G. Galaction*; un mănunchiu de articole, cronici, foiletoane, schițe, impresii, în care talentul cu multe fețe al acestui artist se manifestă cu strălucirea cunoscută.

Lascar Viorescu de *W. de Kotzebue*, roman din viața societății moldovenești dela mijlocul secolului trecut. Este, poate, singura icoană fidelă a vieții din această epocă. Autorul, consul al Rusiei în Iași, a avut ocazie să observe viața de-atunci, dela distanța necesară imparțialității artistice, și a redat-o cu obiectivitate. Kotzebue își alege tipurile din toate categoriile sociale, astfel încît imaginea acelei societăți este completă. Venit din Rusia, în opera sa el are unele din minunatele însușiri ale romanului rus. Cîteva tipuri și atmosfera din acest roman, amintesc pe Turghenev. Mulțimea și varietatea episoadelor și evocarea unor lucruri duse pentru totdeauna, fac ca lectura acestui roman, unic în felul lui, să fie nespus de atrăgătoare.

Din Moldova, *de acelaș*. O sumă de tablouri și schițe în care, pe lîngă zugrăvirea vieții din epoca amintită, autorul ne dă într'un stil limpede, întîmplări caracteristice, pline de culoare locală și de humor—și descripții minunate prin pitorescul lor: Văraticul, Slănicul, Iarmarocul din Fălticeni, etc. etc..

Statele-Unite (istoria, geografia, viața socială) o prelucrare după opera de popularizare a lui Daeneli,—pagini extrem de interesante, Statele-Unite fiind astăzi atît dela ordinea zilei și totuși atît de necunoscute marelui public.

Doritoare de a pune la îndămîna publicului opere de remarcabilă valoare literară, dar accesibile prin prețul lor, editura „Viața Romînească" a creat o bibliotecă intitulată „Foi Volante", în care va da bucăți alese din scriitori aleși. Principiul care prezidează la alcătuirea acestei colecții este: selecție și eftinătate.

Primele volume, din *Foi Volante*, puse în vînzare sînt:

Caragiale:. **Culegeri Postume**, cîteva foiletoane publicate înainte de 1900 în ziare și care până acuma n'au fost retipărite în nici un volum. În aceste articole este vorba de artă, literatură, teatru. Peste măsură de interesant este articolul despre Gherea.

C. Dobrogeanu-Gherea: **Poetul țărănimii** *(G. Coșbuc)*. Operele lui Gherea sînt epuizate demult. Până la retipărirea lor s'a crezut de cuviință să se dea cel mai bun și mai întins articol al lui Gherea și aproape singurul studiu existent asupra poetului, pe care romînimea încă îl plînge.

Anatole France: **Palața Maicii Domnului**. Tradusă de Galaction, una din cele mai frumoase, mai semnificative pentru gîndirea autorului și mai profund sentimentale din povestirile celui mai mare scriitor european de azi—și (în acelaș volum) **Mustafa Efendi ajunge Macarie Monahul** de *G. Galaction*—o schiță interesantă prin curiozitatea subiectului și prin frumusețea decorului.

M. Sevastos: **Rime sprintene**, o culegere de cronici spirituale și fanteziste, în versuri, cu subiect din viața politică și literară. D. Sevastos este un virtuos al formei. În găsirea rimelor rare și nouă, d-sa este neîntrecut.

M. Sadoveanu: **In amintirea lui Creangă**, cîteva articole și schițe nuvelistice, în care acest admirator al povestitorului din Humulești și acest perfect cunoscător al împrejurărilor de altădată în care a trăit Creangă—ne evocă cu multă poezie nostalgică momente din viața lui Creangă în legătură cu opera sa.

M. Lermontov: **Demonul**, superbul poem tradus din rusește de I. Rădulescu cu ajutorul lui Gh. din Moldova. Traducerea păstrează numărul versurilor din original, măsura lor, ritmul lor, felul și alternanța rimelor. Dar pe lîngă exactitate, traducerea are și meritul de a face plăcere cași o scriere originală. Traducerea este precedată de un articol asupra lui Lermantov, de Gh. din Moldova.

Redacțional

Din cauza lungei greve dela poștă sîntem nevoiți să apărem fără unele rubrici, iar cu altele necomplecte. –

P. Nicanor & Co.

RECENZII

Ioan Petrovici, *Amintiri universitare*.—**București, 1920. Edit. Alcalay prețul 8 Lei.**

Intr-un stil simplu, cu totul lipsit de podoabe inutile, și uneori chiar neîngrijit, d. Petrovici evocă viața universitară din București, de acum 20 de ani. Nu viața studențească sgomotoasă și materială, cum te-ai aștepta, ci mai ales atmosfera intelectuală, preocupările tinerimii universitare de atunci, raporturile ei cu profesorii,—celace dă acestor amintiri o distincție și un caracter cu totul special.

Mai cu seamă cînd evocă figurile profesorilor, amintirile d-lui Petrovici sînt foarte vii și precise.

Maiorescu apare aici în ipostasa lui de dascăl,—cu apariția lui cam teatrală în sala de curs, străbătînd până la catedră prin mulțimea de auditori grămădiți până 'n ușă, cu gesturile, cu glasul, cu felul debitului său verbal, cu tot aparatul material prin care își vehiculiza admirabil gîndurile și își menținea enormul lui prestigiu în fața studențimii. Impresia pe care o făcea faima lui veche, complectează portretul. Caracteristică în această privință e anecdota d-lui Petrovici cu cometa. Maiorescu își anunțase deschiderea cursurilor la data de 3 Noembrie. Dar la 1 Noembrie, pămîntul trebuia să fie distrus de o cometă, după cum spuneau astronomii. Și unul din regretele mari ale studenților primului an, care credeau în iminența cataclismului, era că mor înainte de a fi auzit și ei pe Maiorescu..

Galeria profesorilor continuă cu d. Iorga, care era atunci cam la începutul carierei sale oratorice și pe care autorul ni-l prezintă ca un antipod al lui Maiorescu, în fondul și în toate manifestările sale. După o epocă de criticism, de circumspecțiune și prudență rece, însușiri necesare oricărei consolidări, zice d. Petrovici,—evoluția socială, cu oscilațiile și alternanțele ei, trebuia să aducă o epocă de entuziasm, de exuberanță. D. Iorga era omul reprezentativ al acestei epoce. Simpatiile studenților se îndreaptă tot mai numeroase către d. Iorga, care începe să devină pe atunci un apostol, un idol pentru tinerime.

Și d. Petrovici își continuă amintirile, proectînd ușor, ca pe o ireală pînză de cinematograf, figurile profesorilor și vechilor săi camarazi, în lumina transparentă a unui trecut recent și totuși atît de depărtat. Astfel apar rînd pe rînd, d-nii C. Dumitrescu-Iași, P. P. Negulescu, S. Mehedinți, Bogdan, Onciul, M. Dragomirescu. O. Densușianu, etc.,—foarte bine caracterizați, mai ales în ce privește fizionomia lor intelectuală. Imparțialitatea vădită a povestitorului sporește încă interesul unui subiect atît de atrăgător. Totuși pe alocurea, ai impresia că memoria d-lui Petrovici, atît de justă și de precisă, cu toată seninătatea adusă de vreme, e mai puțin imparțială. Față de d. C. Dumitrescu-Iași, simți parcă din partea autorului o ușoară și tainică pornire,—ecou tardiv poate al unor discuții juvenile aprinse în privința priorității necondiționate pe care încă de pe atunci tînărul student o acorda lui Maiorescu. Iar pentru d. Rădulescu-Motru, profesorul ieșan pare să aibă o slăbiciune, tot atît de veche. Amuzantă e în special evocarea figurilor lui Crătunescu și Gh. Mîrzescu, profesorii dela drept. Acesta din urmă e zugrăvit cu multă simpatie: „La examene,—scrie d. Petrovici,—trimetea să i s'aducă înghețată și o mînca cu poftă. Cînd își aducea aminte de lucruri din tinerețe nu căuta să-și reție lacrimile. Imi amintesc de lecția lui de deschidere. „Am deschis cursul acesta acum pa-

truzeci de ani, la Iaşi..." i-au fost primele cuvinte, şi a izbucnit în plîns. Il comparam cu Maiorescu, care tot la lecţiunea inaugurală şi-a amintit acelaşi lucru, cu deosebire că, absolut stăpîn pe sine, s'a mărginit să adauge vibrînd de melancolie: „O! e aşa de mult de atuncea, Domnilor!..." Tresărisem la evocarea stăpînită a lui Maiorescu, dar am fost mişcat şi n'am dispreţuit o secundă izbucnirea umană a celuilalt"...

Iar în jurul şi la spatele acestor figuri de pe primul plan, simţi mulţimea anonimă a studenţilor, grupările lor şi relaţiile lor cu profesorii, atmosfera sălilor de curs, o activitate şi o viaţă universitară, parcă, orice s'ar zice, mai intensă, mai bogată, mai distinsă decît cea de mai tîrziu. Contingenţele istorice ale acestor evocări, discuţiile intelectuale, frămîntările politice, preocupările momentului, pe care autorul trebuia să le amintească în treacăt, sînt o diversiune în povestirea d-lui Petrovici. Şi-i ierţi cu uşurinţă unele cusururi, pe care n'ai vreme să le observi, mişcat tu însu-ţi de melancolia amintirii unor lucruri care au fost cu douăzeci de ani în urmă.

•

George Voevidca, *Sonete*. Bucureşti, 1920. Preţul 6 Lei.

D. George Voevidca e bucovinean şi e autorul unui volumaş de sonete.

Inainte de războiu, orice licărire de talent literar sau artistic din provinciile subjugate, era primită de noi, cei din regat, cu interes şi excesivă bunăvoinţă. Dar acum, nu-i aşa ?—sîntem noi în-de-noi. Tocmai pentru unificarea culturală şi în interesul însuşi al literaturii noastre, trebue să începem a judeca cu o singură măsură producţiile literare.

D. Voevidca debutează în literatură cu sonete. Dar sonetul e o formă prea dificilă pentru mijloacele d-sale artistice. Sonetul cere versuri impecabile, strofe îndelung şi cu răbdare cizelate,—şi un fond special: o idee care, în expresia ei artistică, să se potrivească perfect pe măsura celor 14 versuri. Autorul de care ne ocupăm acum, vine cu un fond de sentimente obişnuite şi de idei care nu frapează deloc prin noutatea lor. (Cîteva locuri comune în privinţa calamităţii războiului—cu mame îndurerate, cu iubite care plîng, cu copii care rămîn orfani, cu luptători care mor „muşcînd de glie", etc.; o iubire banală şi naivă, cu despărţire, cu scrisori şi răspunsuri; cîteva evocaţii de natură, cu amurg sau cu lună, şi cîteva imagini frumoase).

In schimb, versurile frapează prin neobişnuita lor stîngăcie.

Construcţii greoae şi arhaisme sau provincialisme urîte, pe care limba noastră literară, aproape fixată, le-a scos odată pentru totdeauna din uz:

Ca şi-o femee 'n doliu Noaptea pasă
pe funerara umbrelor velinţă...
(p. 13)

Şi sîngerînd se tîră umbre calme...
(p. 51)

Mîni crunte ne prăval în beznă-adîncă...
Şi-acvila roşie, nesătulă încă,
Izbeşte 'ntr'una cu-oţelita-i brîncă... (?)
(p. 37)

(„Cu oţelita-i brîncă", în urma eliziunii de vocală pe care o necesitează versul cetit curent, se rosteşte: „c'oţelita-i brîncă". Iar o... brîncă oţelită, e tot ce se poate închipui mai baroc, într-un emistih de sonet).

Eliziuni forţate:

Pe rînd mor zgomotele... 'Nalte umbre
colindă, 'mblînd cu paşi făr' de ecou...

sau:

Şi-o clipă,—odor, parcă te văz pe tine..
(p. 52)

Cu degetul pe gură,-uşor planează...
(Ceteşte: guruşor planează...) *(p. 71)*

Oh, nu auzi: spre Tine,-etern Părinte...

Şi eu vibrez de grijă,-erou saleget... (?)
Etc. etc...

Stil telegrafic în versuri:

Tumult. Vîlvori. Vîrtej de roşii fapte.
Urlînd, tot cîmpu 'noată 'n foc şi sînge.
Pustiu. Cadavre 'n cladă. Răni şi vaer...
(p. 20)

—procedeu vechiu şi banal, din care regretatul Haralamb Lecca scotea uneori efecte mai fericite. (V'aduceţi aminte versurile lui:

Toamnă. Noapte. Ploae. Vînt.
Nici o umbră pe pămînt.
Pe lagune nici o barcă. Etc.)

Expresii care la noi au alt înţeles sau o uşoară nuanţă de comic:

...iar firava noastră gură
atît mai poate să 'ngăimeze: „Tată,
îndură-Te de biata-ţi creatură!"...
(p. 38)

Tu, palidă de jale, drago brună,
îţi scalzi în lacrimi vînăta năframă...
(p. 11)

Insfîrşit, un număr mare de versuri cu desăvîrşire imposibile:

Culbează spectrul Morţii 'n orice-unghere...
...La graniţi creşte, neagră,-o grea furtună...
...Iubitul de-i mi-ţi întîlni,—spuneţi-i...
...Şi 'n visu-mi mut văz: larg vîrtej de valme...
Etc. Etc.

—versuri care, prin sonoritatea lor, ne amintesc acele frînturi de limbă, care ne delectau în copilărie: unde calcă capra crapă piatra..

Dar să lăsăm gluma. Poetul nostru are şi multe imagini frumoase, prinse uneori în versuri impecabile,—ca în primele strofe ale sonetelor „Nocturnă" şi „Nopţi în tabără" (II).

Poate că un contact mai intim cu literatura noastră poetică, unde a dus-o evoluţia ultimelor trei-patru decenii, ar fi scutit pe d. Voevidca de neplăcerile grabei cu care şi-a publicat improvizaţiile... Procedeele extraliterare de dincoace de Molna, d-sa şi le-a apropriat mai lesne: i-am văzut deja portretul într-o publicaţie bucureşteană şi i-am cetit până acum vre-o două interviewuri...

Graba însă e un cusur,—în viaţă ca şi în literatură.

AL. DAN

⁂

A. Joubin, *Le fond de la mer*. Paris. 1920.—Subt direcţiunea savantului profesor A. Berget, dela Institutul de Oceanografie, librăria Hachette începe publicarea unei biblioteci de vulgarizare ştiinţifică. Această *Bibliothèque des merveilles* are de scop, ca în „secolul ştiinţii" să adune desco-

periile recente și aplicate în ultimii ani într'un număr de cărți, pentru a ajunge la îndămîna marelui public, nu atît pentru a admira imensele progrese ale științii, ci pentru a o face *înțeleasă*, ceiace a devenit o „imperioasă nevoe". Unul dintre primele volume e al profesorului Joubin, care, luînd parte la expedițiile prințului de Monaco și fiind unul din pionierii acestei ramuri noi științifice, Oceanografia, tratează nu numai cu bogat material informativ, dar și cu o căldură comunicativă subiectul, nou și pasionant.

In adevăr, nu sînt trei decenii de cînd a început o studiare sistematică a fundurilor adînci ale oceanelor, și cîte minunății nu au scos la lumină dragele și sondele! Dar, înafară de viețăți nebănuite, și de monștri ce evidențiază subt cîte forme se pot adapta organismele la nevoile vieții, studiul amănunțit al condițiunilor fizice, mecanice, chimice, biologice din oceane, începe a preciza mulțime din probleme de știință pură pe deoparte, de știință aplicată pe dea ta.

Autorul dă o scurtă descriere a înfățișării generale a ligheanului maritim, delimitînd net platformele continentale de regiunea fundurilor adînci; lămurind în ce strînse raporturi e viața din mări cu condițiunile locale de mișcare a valurilor, de depozitare a pietrișului și nămolurilor, de curenți calzi ori reci, etc. Acolo unde apa e agitată, unde stînca e izbită mai violent de valuri, se prind cojile pietroase ale algelor de mare, coralii regiunilor tropicale și nenumărate feluri de viețăți care au nevoe de mult aer și de calcar. Din contra, ce pustie e, cel puțin la prima vedere, regiunea în care se aștern nisipuri și mai ales în locurile ce rămîn descoperite cînd vine refluxul!

Căldura joacă un rol foarte însemnat în sărătura și conținutul de calcar al mărilor. Pe cînd în regiunile tropicale și marea Roșie sărătura ajunge 35–40 gr. la litru, în marea Neagră se coboară la 17, iar în mările răci și mai mult, spre a ajunge, în golful Botnic, așa de îndulcită încît pot trăi prin ea broaștele, iar scoicile n'au din ce construi, schelete tari. Căldura determină probabil și epocile de migrațiune a unor animale. O cunoaștere mai amănunțită a acestor condițiuni va cruța, desigur, deseori pe pescari de cheltueli și muncă zădarnică. Curenții calzi, ca Golf Streamul ori răci, cum sînt cei dinspre Canada, au o influență foarte însămnată asupra viețuitoarelor.

Distribuirea luminii în apă e studiată cu oarecare amănunte, de oarece multe din cunoștințele adunate până acum n'au pătruns încă în cercuri ceva mai largi. Se credea ca subt 200 m. adîncime în apa oceanelor nu pătrunde aproape defel lumina solară. Cercetările noi precizează, mai întâiu, că nu toate razele sînt oprite la aceiași adîncime, ci mai curînd cele mai puțin refrangibile (ultra roșii, roșii și galbene), apoi cele albastre și violete, ce străbat până dincolo de 400 m. In sfîrșit s'a recunoscut că și razele ultra-violete sînt simțite de ochii animalelor și ele pătrund până la 1300 m. De aici în jos până pe la 6000 m. încă nu e întuneric beznă, din pricină că în apa ișesc milioane de organisme producătoare de lumină (bacterii, protozoare, crustacei, tunicieri, pești). La diverse adîncimi sînt organisme diferite. Așa, plantele cu greu pot trăi subt 200 m. și chiar la această adîncime trebue să aibă pigmenți, care să prefacă radiațiunile albastre și violete în roșii și ultraroșii spre a-și procura căldura necesară bunei funcționări a clorofilei. Iar la lumina misterioasă, produsă de organisme, privesc niște ochi fantastici ce samănă mai mult a lunete decît a ochi de animale. Uneori cele două lunete-ochi se alătură formînd ciudate binocluri, incapabile să prindă multe radiațiuni luminoase, dar bine închegate pentru a prinde razele ce vin din punctele luminoase ale dihăniilor fotogene, pe care caută să le vîneze.

Un capitol întreg îl consacră autorul aparatelor de pescuire și accesoriilor lor, cu indicarea perfecțiunilor aduse de technica modernă și a metodei de cercetare a materialului. Urmează apoi povestirea isprăvilor pitiților muncitori ai mării „constructori și dărimători", care cu mijloace puține, dar cu persistență, reușesc în mii și mii de generațiuni să facă așa isprăvi încît schimbă chiar înfățișarea cojii globului. Expunînd repartizarea ființelor în oceane, autorul descrie condițiunile în care trăesc organismele

de lîngă coaste (litorale), apoi cele de funduri adînci și cele de apă liberă, din marea largă și citează din formele mai interesante. O atenție deosebită se dă, și cu drept cuvînt, bogăției extraordinare de organisme la suprafața apei. Intr'o expediție cu vasul *Național*, pe o rază de 3 km. în jurul vasului, s'a calculat că numai dintre *sifonofore*—un fel de meduze coloniale—erau peste 400 milioane de indivizi. Intr'un litru de apă de mare caldă sînt peste 13.000 alge monocelulare și 130.000 celule de Diatomee, pe lîngă alte mii și mii de alte organisme. Lumea aceasta vie, *planktonul* cum se zice, are și el variațiunile, migrațiunile lui; și cum de el atîrnă înmulțirea și existența unor ființe căutate de om, ca sardelele, se înțelege ce interes practic considerabil prezintă cunoașterea cauzelor acelor migrațiuni.

Captivante sînt capitolele despre „larvele și metamorfozele animalelor marine" și despre hrana lor. La foarte multe animale schimbările larvare sînt așa de mari, încît numai după multe și anevoioase cercetări s'a putut cunoaște căror animale adulte aparțin anumite forme larvare. Pentru unele specii, după decenii de cercetări încordate, încă au rămas puncte obscure, cum e cu migrațiunile și desvoltarea țiparului. Pentru a prinde hrana multe animale marine au suferit modificări ce le dau aspecte hidoase. Unii au gura enormă, cu falca de jos eșită înainte și cu un sac de piele ca acel al pelecanului; la altele stomahul se lărgește de 5—6 ori cît conturul corpului; unele au niște labe de 20 ori mai lungi ca trupul, cu peri și cîngi, altele ghiare, ventuze ori clein. Un crastavete de mare (Holoturie) de pildă, are în jurul gurii numeroase tentacule lungi și cleioase, pe care le poartă prin apă până se încarcă cu nenumărate microorganisme. Apoi pe rînd vîră „degetele", tentaculele, în gură și le curăța de ce au putut prinde. Un vierme, ce ajunge până la 30 m. lungime, poate întinde o trompă foarte lungă pentru a apuca și trage în trup victima; alte animale au înaintea gurii sau în gură adevărate site prin care strecoară apa mării spre a rămîne în ciur mii și milioane de ființe pe care le înghite deodată. Altfel, cu hrană așa măruntă, ar muri de foame, culegînd cu bucata.

Ocupîndu-se cu felul de hrănire, autorul atinge și problema asociațiunilor animale, asociațiile cu ființe străine (conviețuiri, simbioze, parazitism)

Cel din urmă capitol, al 9-lea, e rezervat cîtorva „industrii marine". Prinderea și pregătirea sardelelor, care cere nu numai cunoașterea timpului de emigrare ci și chibzuita împrăștiere a nadei la care se grămădesc ele și cad apoi în plase, fazele prin care trece prepararea sardelelor până la punerea cutiilor în vînzare. Urmează: industria tonului; o lungă și interesantă descriere a culturii stridiilor, ocupație rentabilă, dar grea și bazată pe precise cunoștințe zoologice; prinderea stridiilor de mărgăritare, originea și prepararea perlelor, a mărgeanului, bureților și folosirea algelor de mare.

Cartea, bogat ilustrată, cu schițe în text și cu fotografii pe cele 31 planșe anexate, poate fi cetită fără o deosebită pregătire științifică, de oarece oriunde e nevoe de cunoștințe mai de amănunt, autorul dă descrieri scurte, dar cuprinzătoare.

T. A. BĂDĂRĂU

* * *

G. Papini, *Esperienza futurista*. 1919. Ediția Vallecchi. Firenze. Pg. 18). Prețul 3,85.

Noul volum al lui Papini e o culegere de articole dense de idei, clare și antrenante, cu mișcări, salturi și sfîșieri feline. Ceiace ne poate mai mult interesa în el, e felul în care îndreptățește futurismul în Italia, felul în care îl combate în parte și îi arată relativa lipsă de noutate.

Indreptățirea futurismului în Italia. Papini zice foarte just că oricînd e nevoe într'o țară de două curente: de unul conservator și de altul progresist. Italia a avut totdeauna un puternic instinct conservator, dar i-a fost foarte bicisnic curentul progresist. Ea a ajuns astăzi, dela un capăt la altul al ei, un muzeu cu păzitorii respectivi, pentru distracția „momițelor transalpine și transatlantice"; iar în ce privește spiritul evolutiv sau re-

voluționar, ci e ratat, căci Italia n'a dat revoluții bine organizate, ci numai
anarhiști. Semn de slăbăciune e și faptul că așa zisele revoluții italiene au
fost inspirate din străinătate: cea religioasă dela Englejì și Germani, cea
parlamentară dela Engleji, cea constituțională dela Franceji, cea ro-
mantică dela Germani, Engleji și Franceji, cea muncitorească dela Engleji,
cea teoretică socialistă dela Franceji și Germani, cea astronomică dela
Poloni, cea filozofică dela Germani, cea picturală dela Franceji, chiar ri-
sorgimento-ul s'a făcut cu ajutorul străinilor. Și aceste revoluții au ratat
toate din lipsa unui adevarat spirit public progresist. Italia e deajuns cît a
fost muzeu, destule atîtea madone și ziduri dărăpănate, din al XVI secol
tot tradiționalism și tradiționalism, nu orice vers de Dante și orice pictură
din al XIV secol sînt dumnezeești, biserica a întunecat deajuns mintea
poporului, academiile și universitățile au oprit deajuns libera dezvoltare și
îndrăsneala, naționalismul de vorbe al admirației retrospective și-a făcut
veacul. Marinetti a înțeles situația asta disperată a Italiei și în manifestele
lui a avut *clipe* de „adevărată și mare genialitate". Trecutul e trecut, e
respectabil dacă nu înăduşă prezentul, și „noapte bună"!.... Acuma Italia
vrea să fie o țară modernă în toate direcțiile, și să se așeze în primul
rang între popoare: Primatul italian. Futuriștii au comis, de bunăsamă,
multe greșeli; dar cine vrea să fie perfect, nu face nimica. Italia trebue
să fie o țară modernă, energică, expanzivă, și dacă profesorii de istoria
artei, dantiștii, portarii de muzee și erudiții țin Italia în loc, să fie aruncați
în Arno... Italia nu mai vrea să trăiască pe socoteala morților și a stră-
inilor.

Combaterea parțială a futurismului.—Papini s'a retras din organizația
futuristă, împreună cu Soffici, Palazzeschi și Carrà, deși ei continuă a fi
futuriști. Cauzele sînt multiple: lipsă de libertate individuală, zgomot,
scandal, primirea multor nulități atrase de reclamă, confuzia dintre mari-
nettism, care ar fi mai mult un futurism de formă, și adevaratul futurism
de formă și de spirit, multe butade, a vrut să redee mișcarea mai mult
decît se poate, optimism copilăresc, spirit mai mult francez decît italian,
realizările mai mult oprite la intenție, prețuirea noutății în sine, nu a mă-
rimii de noutate, „mică noutate și consistență a fondului doctrinal", înloc
de creare, verism primitiv: punerea, de pildă, de musteți adevărate pe
un portret.

Vechimea parțială a futurismului.—Prin iubirea vieții, futurismul ține
de Whitman, Verhaeren, D'Annunzio.—Ideia de a publica manifeste e luată
dela Franceji, care au inundat lumea cu manifestele așa ziselor școli: ro-
mană, naturistă, sintetistă, umanistă.—Versul liber al futuriștilor e de ase-
menea dela Franceji.—Iubirea pentru noutate se găsește de-alungul isto-
riei culturii, și în Maxime du Camp, în special, în prefața dela „Chants
d'un moderne" (1855), este un adevarat manifest futurist, unde se cerea ca
artistul să trăiască „cu timpul său". Chiar în Italia viața modernă a fost
cîntată înainte de futuriști. Așa Parini și Monti au poetizat mongolfiera.
Moderniști mai noi au fost Morasso și D'Annunzio.—Pecînd futuriștii au
amenințat numai cu arderea bibliotecilor, alții, ca patriarhul Teofil sau ca
papa Grigorio Magno, s'au ținut de cuvînt și au distrus multe biblioteci,
pe care le credeau vătămătoare.—Futuriștii au amenințat numai cu dărîma-
rea de monumente vechi, pecînd Comuna din Paris a mers mai departe și
a dărîmat ceiace stătea în calea prezentului ei.—Cași futuriștii, impresio-
nistul Pissaro zicea că trebuesc distruse muzeele, singurul mijloc de a face
să înceteze imitația.—Cuvintele așa zise, „în libertate", adică poezii din
cuvinte svîrlite neregulate pe hîrtie, cu caractere tipografice variate, cu
idiograme, cu onomatopee, nu sînt nici ele o complectă noutate. Mallarmé
a publicat încă din 1897 o poezie „Un coup de dés" cu caractere tipogra-
fice deosebite.—Reprezentarea lucrurilor prin scriitură, depildă între două
linii paralele ce reprezintă strada se aruncă literele cuvîntului „trecători"
așa ca să dee impresia de trecători neregulați pe stradă, s'a cunoscut de
multe ori, chiar dela Alexandrini.—Onomatopeia e deasemenea străveche și

chiar e tot așa de desvoltată ca la futuriști. Depildă la Duréan de la Malle
e o interesantă onomatopee a privighitorii. Iat'o:

Tinu, tinu, tinu, tizo...
Spretiu, zquia,
Querrec, pi, pi,
Tio, tio, tio, tix
Quitio, quitio, quitio, qu-too,
Zi, zi, zi, zi, zi, zi, zi,
Querrec, tiu, zquia, pi, pi, qui!

— Teatru sintetic, adică piese care să dureze abia cîteva minute,
s'au scris înainte de futuriști, deși nu erau numite „teatru sentetic". Mai
cunoscută este următoarea a lui Verlaine, pe care o voiu reproduce-o
în întregime.

Prea mare grabă

Dramă într'un act și în proză

Scena I

Cînd se înalță cortina, un domn și o doamnă sînt îmbrățișați, în scenă.

Scena II

Un alt domn se apropie tiptil și-i ucide pe amîndoi cu un foc de
revolver. Cadavrele rămîn unul lîngă altul, cu fețele la pămînt. Domnul
încearcă să ridice un cadavru și face o mișcare de surpriză. Apoi merge
să ridice pe cealalt și se arată și mai uimit.

Domnul: Ce dracu! M'am înșelat!

Cortina cade

— Disprețul pentru femee s'a produs înainte la Strindberg, Shaw,
Weininger.—În contra lunii au scris Baudelaire și Carducci.—Apologia răz-
boiului, dela Eraclid până la De Maistre, Proudhon, Dostoewski, Nietzsche.
—Descompunerea formelor din natură, pe pînzele de pictură, unde sînt
recombinate în alt mod inexistent până atunci e la cubism.

Post-scriptum.—Trecutul nostru cultural stă dovadă că ne-am făcut o viață comodă în a asimila, cum spunea Ibrăileanu, și a pastișa, a imita, a plagia cultura străină. Inclinația momițărească este așa de adîncită la noi, încît dacă până acum nu avem un curent futurist, cauza e că nu se știe mai nimic la noi de ceiace el înseamnă. Sînt sigur că dacă aşi trimite la o cafenea din București colecția foaei săptămînale „Roma futurista", aș crea prin acest simplu fapt și în mai puțin de 24 de ore, un curent futurist colonial romînesc. Dar nu futurism italienesc ne-ar trebui nouă; ci ne trebue mai multă viață originară. Dacă e ca un grup de artiști să renunțe la plagiarea străinilor și chiar la imitarea artei romînești, și dacă n'ar da la iveală decît ceiace ar fi nou și de samă în propria lor personalitate creatoare estetic, atunci am avea un viitorism romînesc, demn ca încercare și poate ca reușită de cea de-a doua Romînie. Un Sadoveanu, depildă, întrucît nu imitează nici pe Romîni, nici pe Verlaine, nici pe Baudelaire, nici pe Mallarmé, nici pe mama și răsmama lui Malarmé, este un viitorist romîn fără zgomot de manifeste, și prin forța lui spontană, abundentă, fragedă, simplă, fermecătoare, mi se pare a fi unul dintre cei mai mari poeți descriptivi și literaturii universale actuale.

G. SAVUL

BIBLIOGRAFIE

A. Vlahuță, *Clipe de liniște*, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 12 Lei.

M. Sadoveanu, *Franze 'n furtună*, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 9 Lei.

C. Giuresco, *Despre boeri*, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 9 Lei

Calidasa, *Sacontala*, în romînește de George Coșbuc, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 15 Lei.

F. Paulman, *Istoria muzicei universale*, cu ilustrații, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 16 Lei.

I. I. Stoican, *Eva*, roman psihologic din viața romînească, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 10 Lei.

P. Dulfu, *Făt-frumos*, povestire pentru copii, ilustrată, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 7.50 Lei.

I. Al. Brătescu-Voinești, *Sorana*, piesă de teatru, 1920, Editura „Cartea Romînească", București. Prețul 6 Lei.

Artur Enășescu, *Pe gînduri* (versuri), 1920, București. Prețul 5 Lei.

Preot. Mihail Grigorian, *Pe drumurile copilăriei*, 1920, Craiova. Prețul 5 Lei.

Calomfir Nufăr, *Psalmii sufletului*, 1920, Lugoș. Prețul 5 Lei.

Traian-Amos Pinteru, *Vetera et Nova*, 1920, Beiuș. Prețul 6 Lei.

Traian-Amos Pinteru, *Glosar de cuvinte*, 1920, Beiuș. Prețul 4 Lei.

* * * *Drepturile și îndatoririle Romînilor*, 1920, Ploești.

Ion G. Pelivan, *Les droits des Roumains sur la Bessarabie*, 1920, Paris.

Toma B. Aburel, *Pacea Lumii*, 1920, Galați.

Ioan Petrovici, *Amintiri universitare*, 1920, București. Prețul 8 Lei.

Const. Riuleț, *Cimitire*, 1920, București. Prețul 4 Lei.

G. P. Marcovici fiul, *Despre chestiunea dentisticei în Romînia*, 1920, Calarași.

Platon, *Apologia lui Socrates*, „Biblioteca pentru toți", București, Prețul 60 bani.

Platon, *Criton*, „Biblioteca pentru toți", București. Prețul 60 bani.

Nicolas Beaduin, *Rythmes et Chants*, 1920, Paris.

Basarabia agricolă, No. 5—6, Chișinău, Prețul 6 lei.
Higiena, No. 133, București, Prețul 1 leu.
Ideia europeană, No. 43, 44, 45, București.
Junimea, No. 23—24, Botoșani, Prețul 2 lei.
Transilvania, No. 1 și 2 Sibiu, abonament anual 70 lei.
Umanitatea, No. 2, Iași, Prețul 4 lei.
Hiena, No. 1, București, Prețul 1 leu.
Analele Dobrogei, No. 1, Constanța, abonament anual 40 lei.
Viața Agricolă, No. 13—16, București.
Bibliografie, No. 1, București.
Școala Basarabiei, No. 7 și 8, Chișinău.
Arhiva Grafică, No. 4, Cernăuți.
Cugetări, No. 13, Cernăuți, Prețul 1.50 lei.
Anuarul Liceului „Regina Maria", 1920, Cluj.
Buletinul Agriculturii, No. 1—3, 1920, București, Prețul 5 lei.
Romînia Industrială, No. 481, 1920, București.
Lamura, No. 8 și 9, București, Prețul 10 lei.
Lupta de clasă, No. 2 și 3, București, Prețul 2.50 lei.
Cele trei Crișuri, No. 6, Oradia Mare, Prețul 3.50 lei.
Spitalul, No. 7 și 8, București, Prețul 5 lei.
La Rassegna Economica italo-romena, No. 1 și 2, Milano.
Curentul Nou, No. 24, București, Prețul 2 lei.
Moldova dela Nistru, No. 21—22, Chișinău, Prețul 2 lei.
Cuvîntul Romînesc, No. 21, Prețul 1.50 lei.
Hasmonea, No. 2, București, Prețul 2 lei.
Foaea Diecezană, No. 30, Caransebeș.

Nr. 6, august

SONICITATEA

E vorba de-o nouă știință tehnică, *Sonicitatea*, creată în 1913 de Dl. inginer Gh. Constantinescu, unul din cei puțini care fac cea mai mare cinste neamului nostru în străinătate.

Această știință este aproape inedită, căci creatorul ei a ținut-o secretă, înainte de războiu, pentrucă nu avea încă toate datele de aplicație practică; iar în timpul războiului—din cauze ce nu depindeau de d-sa—a pus-o în serviciul amiralității engleze, întrucît i se prevedea o vastă aplicație în tehnica războiului.

Astăzi, *Sonicitatea* se cunoaște numai după conferințele ținute de Dl. Constantinescu, la 4 și 7 Noembrie, anul trecut, în amfiteatrul *Școalei Naționale de Poduri și Șosele*, din București,—același amfiteatru în care a avut cinstea să învețe și d-sa—; apoi după conferința ținută în ziua de 14 Noembrie, același an, la Academia Romînă; precum și dintr'un volum pe care d-sa l-a scos la Londra. Acest volum a fost privit de amiralitatea engleză ca un secret de războiu și, în consecință, i-a fost interzisă publicarea până la încheerea păcii.

In cele ce urmează, se va face o expunere succintă a principiilor Sonicității, precum și a consecințelor teoretice și practice—fără balastul detaliilor pur tehnice—ale acestei noui științe.

Sonicitatea e știința mișcării alternative a lichidelor.

Orice mișcare alternativă a corpurilor materiale—indiferent de starea fizică—s'a mai numit vibrațiune, oscilație sau undă.

După felul în care se produc ori se propagă vibrațiile, acestea s'au împărțit în mai multe categorii:

Sînt vibrațiuni care se fac printr'o mișcare de translație

a întregului corp material, cum ar fi, bunăoară, deplasarea unui piston în cilindrul său.

Unele se produc printr'o mişcare de rotaţie în jurul unui punct fix, bunăoară—oscilaţia unui pendul.

Altele, cum sînt tremurăturile unei coarde subt presiunea arcuşului, trepidaţiile unui pod subt mişcarea galopantă a trenului ori vibrarea unei diafragme, etc. în care corpul—prin felul cum este fixat—se deplasează alternativ într'o direcţie transversală pe lungimea sa ori pe dimensiunea cea mai mare; astfel de vibraţiuni s'au numit *transversale*.

Interesant este că vibraţiile unui corp se transmit mediului ambiant, în care se propagă într'un anumit fel.

Cînd o mişcare vibratorie sau o altă acţiune se transmite mediului ambiant, atunci o primă zonă din acest mediu începe să vibreze propagînd imediat starea sa dinamică zonei adiacente şi aşa mai departe; iar dacă acţiunea se repetă, atunci întreg mediul se află într'o mişcare alternativă efectuată pe zone. Acesta este felul în care vibraţiunile corpurilor se transmit aerului sau oricărui alt mediu—indiferent de starea fizică—şi în care apoi se propagă.

Astfel de vibraţii, care se produc în lungul direcţiei lor de propagare, s'au numit vibraţii longitudinale. Acestea sînt, de altfel, şi cele mai interesante, atît prin felul lor cît şi prin faptul că nu se pot propaga instantaneu, ci reclamă o durată variabilă cu natura şi starea fizică a mediului.

Se ştie că *Acustica* se ocupă cu problemele sunetului, pe care le-a rezolvat aproape complect. Acustica dovedeşte că sunetul este produs prin vibraţiile corpurilor materiale, care vibraţii se propagă în aer sau, în general, prin orice mediu material.

Propagarea vibraţiilor în aer a fost pe deplin studiată încît nu mai rămîne de spus nimic nou asupra acestei probleme.

Se poate remarca, că fizicianul Lord Raleigh—plecînd dela ecuaţiile generale ale lui Lagrange—a făcut o minunată teorie a vibraţiilor în aer, pe care a publicat-o în două volume, încît, se poate spune că a epuizat chestiunea.

Cu toate acestea, *acustica* rămîne un capitol prea restrîns al fizicei, căci, deşi vibraţiunile sînt de foarte multe feluri, *acustica* studiază numai pe cele mai obişnuite şi anume vibraţiile sonore.—Dar sînt şi vibraţiuni care nu se aud deloc, cum sînt bunăoară cele care au frecvenţa subt 32/sec. sau peste 20000/sec., adică în afară de *limitele sonorităţii*. Se poate adăoga, însă, că *acustica* remarcă şi existenţa altor vibraţiuni şi, în parte, se foloseşte de ele, dar numai ca de nişte elemente auxiliare în demonstraţiile ce are de făcut pentru problemele sunetului.

Deşi legile de propagare a vibraţiilor în aer sînt definitiv stabilite, totuşi cele pentru propagarea în alte gaze sau în

lichide ori solide nu s'au urmărit suficient în acustică. In special datele găsite la lichide—prin procedeul urmat la gaze—trebuesc revăzute, căci densitatea şi coeziunea sînt diferite; iar pentru solide se cunosc aproape numai vitezele de propagare a sunetului şi altceva nimic. Aşa bunăoară, viteza de propagare a vibraţiilor în oţel este de circa 5000 m | sec.; iar pe de altă parte se admite că o forţă aplicată unui corp solid se transmite instantaneu tuturor punctelor, ceiace nu este riguros exact, căci în realitate forţa se transmite cu viteza undelor. Cînd vrem să deplasăm un obiect solid imprimîndu-i o putere, aceasta nu se transmite instantaneu în toate părţile obiectului ci într'o durată de timp cel puţin egală cu cea necesară sunetului pentru a se propaga prin materialul din care e făcut obiectul. Şi cum viteza sunetului este finită, există—fără îndoială—un interval de timp apreciabil, care separă momentele la care diferitele puncte ale obiectului se pun în mişcare. In practică, bunăoară la calculele de rezistenţă a materialelor, se poate admite—de obiceiu—nu fără oarecare aproximaţie că presiunea se transmite instantaneu dela un capăt la celălalt al unui obiect; dar sînt cazuri cînd această ipoteză poate să compromită rezultatele.

Prin urmare, se vede că sînt probleme de mişcare vibratorie, care, dacă n'au interesat *acustica*, pot interesa foarte *mult alte domenii*. Ceiace înseamnă că este nevoe de un studiu general asupra vibraţiunilor care apoi să fie aplicat la diferite probleme practice. In această privinţă, Dl. Constantinescu, studiind vibraţiile corpurilor lichide, a izbutit să întocmească capitolul—poate—cel mai interesant al acestei noui ştiinţe, pe care a numit-o *Sonicitate*.

Cuvîntul «sonic» vine dela «sunet», care se transmite prin vibraţiunile aerului; astfel că termenul de sonicitate rezultă dintr'o extindere a înţelesului dat cuvîntului sonic pentru orice mişcare vibratorie a lichidelor.

*

Sonicitatea se afirmă, dela început, a fi o ştiinţă tehnică, căci creatorul ei a alcătuit-o prin aflarea a cîte unui nou mod practic de rezolvare a două dintre principalele probleme ce se pun ştiinţei aplicate:

1. Transmiterea unei energii date dela un loc la altul; şi
2. Acumularea energiei.

Tehnica a rezolvat aceste probleme în mai multe feluri. Aşa bunăoară, pentru prima, avem: transmisiunea electrică, hydraulică, prin aer comprimat, printr'un cablu ce se înfăşură pe un vals ori pe o roată, prin curele, prin arbori de transmisie, etc.; iar pentru a doua, avem: acumulatorii electrici, resorturile metalice...

La aceste soluțiuni, *Sonicitatea* vine să adauge:
Transmisiunea energiei prin vibrațiuni (transmisiune so-
nică) și *acumularea energiei prin comprimarea lichidelor.*
Să vedem acum, în ce fel se concepe *transmisiunea sonică.*
Energia ni se manifestă prin *materia în mișcare;* iar di-
feritele forme ale energiei nu-s altceva decît diverse stări di-
namice ale materiei. Această formulă este în conformitate cu
ultimele concepții ale fizicei moderne și anume: electricitatea
dinamică este un curent de electroni care sînt ultima expresie
a diviziunii materiei; energia radiantă se manifestă printr'o
proectare de elemente materiale—atomi sau electroni; iar cîm-
purile magnetice și electrice au calități materiale, adică sînt
inerte, grele în proporție și au structură.

Transformarea energiei se poate traduce prin *schimbarea*
stării dinamice a materiei. Cînd deplasările materiei sînt vi-
zibile sau comparabile cu lungimi practice atunci forma ener-
giei se numește *mecanică,* altfel i se dau diversele numiri cu-
noscute. Un corp în vibrațiune—bunăoară longitudinală—este
o anumită formă mecanică a energiei. Și cum aceasta este o
deghizare specială se poate numi *energia vibratorie.*

Vibrațiunile longitudinale ale materiei se pot considera ca
o formă specială a energiei întocmai ca undele electrice sau
alte unde de energie.

Se întrebuințează o anumită cantitate de energie mecanică,
cînd suflăm într'un fluer, pentru a produce un sunet.

Această energie mecanică se transformă, prin intermediul
fluerului, într'o anumită mișcare vibratorie longitudinală a ae-
rului. Același lucru se poate spune și cînd lovim un clopot
ori aruncăm cu o piatră în apă, că o anumită cantitate de e-
nergie mecanică se transformă în vibrațiuni.

Aceste exemple arată că *energia mecanică se poate trans-*
forma în vibrațiuni care se propagă la distanță prin mediul
înconjurător.

La un moment dat, Dl. Constantinescu și-a pus problema
inversă: *Cum s'ar putea reface energia mecanică din niște vi-*
brațiuni date?

Această problemă a fost—tot timpul—ocolită de fizicieni
și tehnicieni cu toate că era destul de ispititoare.

Cauza pentru care n'a fost atacată această problemă se
datorește unei idei false, cu oarecare trecere în știința mo-
dernă, și anume: „degradarea energiei". *Energia degenerează*
cînd se transformă în căldură, lumină sau în vibrațiuni. Cu alte
cuvinte, energia evoluiază într'un sens... degradîndu se și—
odată degenerată—este imposibil de refăcut. Așa bunăoară, se
poate produce foarte ușor—căldură și lumină dintr'o bucată
de cărbune, dar este imposibil de refăcut bucata de cărbune
din căldură și lumină. Tot așa, lovind un corp de un altul
produci sgomot, adică vibrațiuni aeriene; refă—dacă se poate—
din sgomotul produs... gestul lovirii!

Dl. Constantinescu n'a vrut să creadă acest lucru și *a considerat ca posibilă reproducerea energiei mecanice din energia vibratorie.*

Ori, aceasta este tocmai *problema transmisiunii de energie prin vibrațiuni.* Și dacă se poate transmite energia prin undele electrice, dece nu s'ar putea transmite și prin undele sonore sau alte vibrațiuni, mai ales, că atît undele electrice cît și vibrațiunile nu-s altceva decît deghizări ale energiei.

Iată o experiență de fizică care suggerează posibilitatea transmisiunii sonice:

Un șir de bile, de lemn ori de fildeș, atîrnate de niște fire tot una de lungi. Dacă se ia bila A și se aduce în poziția A' s'a efectuat un anumit travaliu mecanic; dîndu-i-se drumul, bila revine la poziția inițială lovind pe celelalte care rămîn aproape imobile, afară de bila B care părăsește poziția de repaos și descrie traiectoria BB' simetrică cu AA', reproducînd astfel travaliul mecanic cheltuit pentru deplasarea bilei A în A'. Cred inutil să adaug că bilele intermediare oscilează, în limite foarte restrînse, în jurul poziției lor de echilibru.

Această experiență arată că bilele intermediare transmit complect—prin vibrațiuni—energia mecanică dela bila A la bila B care, prin deplasarea ei, o reproduce întocmai. Așadar un caz de *transmisiune de energie prin vibrațiuni.*

Dacă însă se consideră ca mediu de transmisiune lichidele, se pot găsi mijloace practice de a transmite prin vibrațiuni cantități considerabile de energie.

Pentru aceasta, Dl. Constantinescu a avut de întîmpinat greutăți serioase, căci chiar dela început a intrat în conflict cu tradiția științei. Așa bunăoară, în teoria vibrațiilor intră noțiunea de elasticitate a mediului și cum elasticitatea unui corp este în funcțiune și de comprimarea acelui corp, atunci nu te poți ocupa de vibrațiile unui lichid fără să te preocupe și comprimarea acestuia. Dar, cu toate că experimentatori celebri, studiind—destul de serios—compresibilitatea lichidelor, au arătat că *lichidele sînt compresibile,* totuși—printr'o ciudată tradiție—ele au fost considerate, practicește, ca incompresibile.

Astfel în *hidraulică* se consideră că lichidele sînt incompresibile sau aproape incompresibile, ori de-o compresibilitate neglijabilă. Cu alte cuvinte s'au considerat lichidele ca incompresibile în limite practice; ceiace a determinat ca *hidraulica* să nu poată descoperi *sonicitatea,* căci nu se poate face abstracție de elasticitatea—implicit de comprimarea—lichidelor în mișcarea vibratorie a acestora, de oarece intervine masa care—în general—se opune la o mișcare ondulatorie repede. Altfel se obțin rezultate absurde.

Toată lumea admite că oțelul este elastic—deci comprimabil—dar foarte puțină lume admite că apa este elastică. În aceiași *fizică* se vorbește—la hidrostatică—că apa este incompresibilă, iar—la acustică—se arată că sunetul se propagă și

prin vibraţiile longitudinale ale apei, accentuînd chiar că *numai corpurile elastice vibrează*. Atunci apa, prin faptul că vibrează —adică produce unde sau valuri,—trebue să fie elastică; dar cum poate fi elastică practiceşte dacă este incompresibilă ca atare?!

Dl. Constantinescu nu s'a mărginit la raţionamente de genul acesta, ci a căutat să înlăture tradiţia precitată dovedind, şi la rîndul său, pe cale experimentală că, într'adevăr: *lichidele sînt compresibile în limite practice şi foarte compresibile la presiuni mari*.

Iată experienţele prin care d-sa arată comprimarea lichidelor:

1) Se consideră un obuz în care intră o jumătate litru de apă; iar înăuntru se pune un piston de 15 m/m diametru.

Dacă se aplică pistonului o presiune de 3 tone, acesta apasă apa, progresînd cu 20 c.m.

2) Acelaşi piston, primind o greutate de 100 kgr. ce cade dela 2.50 m înălţime, subt presiunea loviturii progresează în obuz până la un nivel cînd toată energia cinetică de cădere se transformă în energie potenţială absorbită de apă. In urmă, expansiunea lichidului aruncă greutatea înapoi, încît greutatea începe să oscileze pe acest aparat ca pe un resort de oţel.

Astfel se pot realiza *resorturile hidraulice* care sînt mai eftine şi mai incasabile decît cele cu arcuri de oţel. Se utilizează numai o treime din cantitatea de oţel necesară celorlalte.

3) Incărcînd, acelaşi obuz, cu glicerină, comprimată printr'o pompă până la 1000 atmosfere; iar pistonul în loc să fie lăsat liber—să fie împiedicat să se mişte printr'o sîrmă calculată astfel ca să se rupă chiar în momentul cînd presiunea a ajuns la mia de atmosfere; şi dacă deasupra pistonului se pune o mică ghiulea, atunci expansiunea lichidului din obuz, după ruperea sîrmei, asvîrle ghiuleaua la 150 m. distanţă.

Calculul arată că *90%* din expansiune se datoreşte lichidului comprimat, iar restul de *10%* revine metalului din care este făcut obuzul.

Astfel se poate realiza balistica fără pulbere, fără lumină şi fără sgomot.

Dl. Constantinescu a şi făcut un mortier de tranşee, întrebuinţînd pentru capacitate — în loc de obuz — o garafă de oţel de înaltă tensiune şi ridicînd presiunea lichidului la 2000 atmosfere a reuşit ca în cei 3 litri de glicerină, care era şi capacitatea garafei, să introducă—pompînd ulei mineral printr'un tub special—încă un sfert de litru în plus; astfel că prin presiunea lichidului din acest aparat, a asvîrlit un proectil de 8 kgr. la o distanţă de 500 metri.

Pompa specială cu care s'a ridicat presiunea lichidului din garafă a fost acţionată cu mîna de un copil de 14 ani.

Obiecţiunea adusă acestui mortier a fost că cerea prea mult timp ca să tragă o lovitură, căci, într'adevăr, trebue oarecare timp—cam mare pentru artilerie—ca să măreşti presiunea lichidului cu o pompă de mînă.

Atunci pentru perfecţionare, Dl. Constantinescu a introdus, pentru acţionarea pompei, un motor electric de 5 H.P. şi astfel a reuşit să tragă cîte 2 lovituri pe minut.

Iată o experienţă interesantă pentru artilerie: apeşi pe un buton electric — pur şi simplu — iar obuzul pleacă, fără să consumi nici un gram de pulbere, fără să produci cea mai mică licărire şi mai ales nici un sgomot... căci chiar la 20 m. depărtare de mortier nu se aude nimic în momentul descărcării.

Acest mortier a fost perfecţionat considerabil în ultimul timp şi bazat pe acelaşi principiu, Dl. Constantinescu a făcut un tun mai mare. Acest tun conţine vre-o 28 litri de vasilină lichidă şi aruncă un proectil de 100 kgr. la 1500 metri. Ce ironie... Experienţele definitive cu acest tun s'au făcut tocmai în ziua încheerii armistiţiului.

Dar posibilitatea de a comprima lichidele, pe lîngă aplicarea la artilerie, mai permite—cînd se trece peste limita presiunilor obişnuite – şi invenţia de acumulatoare hidraulice pentru *înmagazinarea energiei* întocmai ca şi în acumulatorii electrici. Dl. Constantinescu a şi inventat un astfel de acumulator, eftin şi cu volum redus.

Cele arătate, până acum, dovedesc cu prisosinţă că *lichidele sînt compresibile şi elastice*. Acest fapt elementar constitue primul punct de plecare al *Sonicităţii* şi în acelaşi timp este sursa tuturor invenţiunilor făcute de Dl. Constantinescu în acest domeniu.

*

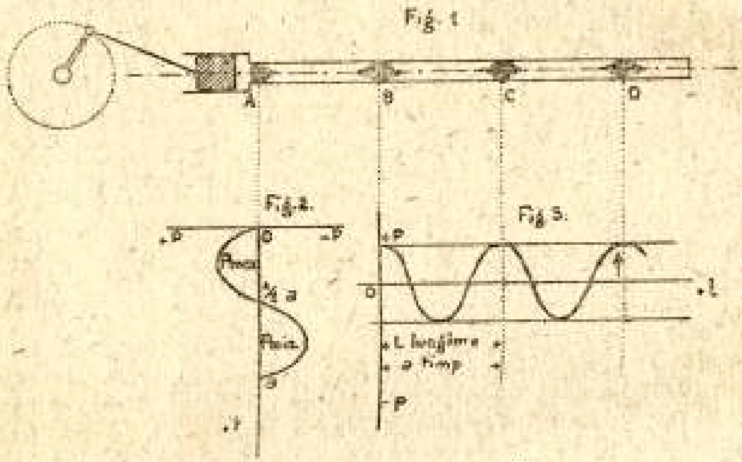
Iată acum şi experienţele de *transmisiune sonică* ale D-lui Constantinescu.

Se consideră un piston şi un cilindru în legătură cu o conductă nedefinită şi plină cu apă (fig. 1).

Dacă se imprimă pistonului o mişcare oscilatorie prin intermediul unei biele atacată de o manivelă în mişcare rotativă, atunci pistonul aduce apei lovituri periodice, rezultînd în conductă o serie de vibraţiuni longitudinale. La fiecare lovitură a pistonului asupra apei se produce la capătul conductei o *zonă de compresiune*, care—în virtutea elasticităţii lichidului—tinde să revină imediat la starea de mai înainte astfel că prin expansiune apasă asupra zonei a doua; iar aceasta—la rîndul ei—comprimă pe a treia şi aşa mai departe... Incît, faptul pare că se petrece, caşi cum *prima zonă de compresiune* s'ar deplasa în lungul conductei urmată de o *zonă de depresiune*. Astfel că, după o serie de lovituri din partea pistonului, se înşiră, pe toată lungimea conductei, o serie de zone de compresiune separate cu altele de rareficaţie—toate deplasîndu-se cu viteza sunetului în apă.

In fiecare punct al conductei se poate construi o diagramă a presiunilor în funcţie de timp (fig. 2) deasemenea se poate construi o altă diagramă pentru variaţia presiunilor în lungul conductei (fig. 3).

Cînd conducta este infinit de lungă, atunci toată energia mecanică imprimată în mişcarea pistonului se transmite, prin vibraţiuni, la infinit, risipindu-se gradat în lungul conductei prin frecarea particulelor lichide fie între ele, fie de faţa interioară a conductei.

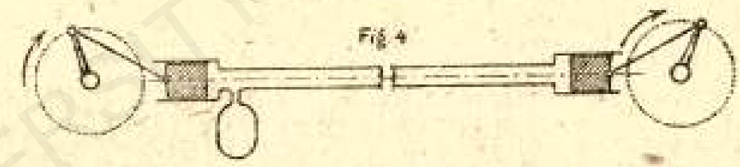
Dacă însă conducta este închisă la celălalt capăt atunci se reflectă pe fundul conductei întorcîndu-se înapoi. In acest caz, ceiace se poate întîmpla depinde de lungimea conductei. Astfel, cînd lungimea conductei este un multiplu exact al lungimii de undă, atunci — prin reflexiuni succesive — zonele de compresiune se suprapun mereu în aceleaşi puncte care împart conducta în jumătăţi de lungimi de undă; încît după o serie de pulsaţiuni, presiunea creşte indefinit iar conducta sfîrşeşte prin a se sparge; ceiace de altfel se poate arăta şi teoretic. Cînd lungimea conductei nu este un multiplu exact al lungimii de undă, atunci se petrece un fenomen curios: se produce o sincronizare ce face să nu se poată menţine constantă viteza manivelei, ceiace determină o împărţire a lungimii conductei într'un multiplu de anumită lungime de undă; astfel că acest caz revine oarecum la precedentul şi, în consecinţă, presiunea crescînd indefinit conducta se sparge după un timp relativ foarte scurt.

Dacă conducta (fig. 4) în loc să fie înfundată, este prevăzută la celălalt capăt cu un alt piston, articulat printr'o bielă de o manivelă, care să aibă exact aceiaşi deplasare ca şi pis-

tonul dela origina conductei, şi dacă se potriveşte ca lungimea conductei să fie un multiplu exact al lungimii de undă, atunci se vede că pistonul va primi exact vibraţiunile lichide produse de primul piston. In consecinţă, pistonul receptor se va pune într'o mişcare sincronică şi de-acelaşi sens cu mişcarea pistonului generator.

Iată dar că sistemul descris mai sus realizează o transmisiune a energiei mecanice prin ajutorul vibraţiunilor lichide.

Aparenţa — precum se vede — este seducătoare, pe cînd realitatea minează această experienţă cu anumite dificultăţi.

Dar ingeniositatea inventatorului le-a înlăturat cu succes. Aşa bunăoară, o cauză care dejoacă reuşita acestei experienţe este *fenomenul reflexiunii undelor*. Unda cînd acţionează asupra pistonului receptor este — în acelaşi timp — şi reflectată de acesta (conform principiului newtonian), iar rezultatul este că presiunea apei din conductă sporeşte până la o limită cînd sparge conducta. Deci, cu toate că amîndouă manivelele se rotesc cu aceiaşi viteză, totuşi, undele nu se propagă fără reflexiune.

Se poate însă evita acest neajuns dacă se pune pe axul manivelei receptrice un cuplu care să absoarbă toată energia undelor.

Prin urmare există o singură posibilitate de funcţionare a acestui sistem şi anume: cînd energia absorbită de cuplul receptorului este egală cu cea produsă de generator. Indată ce s'ar suprima cuplul dela receptor, se produce o serie de unde, care intră în resonanţă, iar presiunea acumulîndu-se — peste măsură — în anumite puncte ale conductei aceasta se sparge. Deci, problema funcţionării acestui sistem apare — oarecum — dificilă.

Insă, Dl. Constantinescu a găsit o soluţie fericită, căci punînd la începutul conductei o butelie de oţel plină cu un lichid oarecare, suprapunerea undelor nu se mai face indefinit şi nici presiunea nu sporeşte în proporţie, ci numai într'o anumită măsură convenabilă rezistenţei conductei de oarece lichidul din butelie absoarbe presiunile prea mari şi neutralizează rarificările prea pronunţate.

Deci — în principiu — *transmisiunea sonică*, realizată de Dl. Constantinescu, se rezumă la un piston care oscilează într'un

cilindru, o butelie plină cu un lichid în comunicație cu cilindrul, o conductă plină cu apă și un motor sonic.

Precum se vede, *transmisiunea sonică*, din punct de vedere practic, este foarte simplă; nu tot așa stau lucrurile din punct de vedere teoretic, căci *transmisiunea sonică* se prezintă ca o problemă de fizică-matematică destul de complicată.

Până aici, s'a văzut *posibilitatea de a transmite energia prin vibrațiuni*, dar nu și calculul acestui fenomen, care este foarte greu de făcut, fără o teorie bine stabilită.

Dl. Constantinescu nu s'a oprit aici—deși, numai prin cele realizate practic, își cîștigase reputația de mare inventator. D-sa a încercat să stabilească și *teoria transmisiunii sonice*.

*

Oricine este îndrituit să creadă că *teoria transmisiunii sonice* se reduce la *teoria vibrațiilor în mediile lichide* care poate fi întocmită după procedeul urmat la gaze sau, în special, după *teoria vibrațiilor în aer* a Lordului Raleigh, aducîndu-se corecțiunile impuse de diferența coeziunii și densității, dar Dl. Constantinescu a elaborat o teorie nouă prin analogie cu electricitatea dinamică.

1) Dacă mediul în care se propagă *vibrațiile longitudinale* este limitat printr'un tub deschis la capete, atunci, atîta timp cît condițiile de producere și propagare a undelor se mențin, starea dinamică din interiorul tubului se poate compara unui fel de curent care circulă cu o anumită viteză. Această viteză variază cu mediul în care se propagă vibrațiile longitudinale, astfel în apă ea este de circa 1500 m/sec., în oțel de circa 5000 m/sec. etc.

Prin urmare se poate concepe noțiunea de *curent sonic* ca fiind *produsul dintre secțiunea conductei și viteza de propagare a undelor*. La fel cu noțiunea debitului din hidraulică.

2) Cînd se emite un curent sonic printr'o conductă, există *pierderi de presiune* care rezultă din *frecarea* particulelor lichide fie între ele fie de fața interioară a conductei precum și din cauza rosturilor și porozității.

Astfel că *pierderea de presiune sonică*, adică diferența de presiune intre două puncte ale conductei se poate defini întocmai ca o diferență de potențial electric pe-o linie.

3) *Frecarea sonică* se poate cuprinde în următoarea lege, — analoagă cu *legea lui Ohm*, V = I × R, din electricitatea dinamică,—că *pierderea de presiune sonică între două puncte ale unei conducte este proporțională cu curentul sonic și cu lungimea conductei*.

Această lege—numită *legea frecării sonice*—este un alt punct foarte important în teoria sonicității, căci altfel nu se mai menține paralelismul cu electricitatea dinamică.

Iată cum se justifică această lege. In hidrodinamică pierderea de presiune este proporțională cu patratul curentului

(debitul). In special, dacă curentul hidraulic este o funcțiune sinusoidală atunci pierderea de presiune este proporțională cu un coeficient constant și cu patratul sinusului timpului adică:

$$J = K \sin^2 dt.$$

Dar în cazul curentului sonic, membrul al doilea trebue considerat pozitiv pentru prima jumătate de perioadă $(o - \pi)$ și negativ pentru a doua jumătate de perioadă $(\pi - 2\pi)$; astfel că se poate scrie în acest caz: $J = \pm K \sin^2 dt$.

Această formulă dublă se poate reduce la una singură prin simplificări practice. Mai întâiu, funcțiunea de mai sus se poate desvolta în *seria lui Fourier:*

$$J = K \left(\frac{\sin dt}{3} - \frac{\sin^3 dt}{3.5} - \frac{\sin^5 dt}{3.5.7} - \dots \right)$$

Ori primul termen din această serie este covirșitor pe lingă ceilalți care se pot neglija, căci se face o eroare numai de 15%, asupra rezultatului ceiace nu este prea mult dacă se ține seamă că constantele în coeficienții de frecare sonică nu pot fi așa de bine determinate ca să pretindem o mai mare aproximație. Astfel se poate lua—pur si simplu:

$$J = K \sin dt,$$

adică, *pierderea de presiune sonică este proporțională cu un coeficient constant și cu sinusul timpului*, ceiace înseamnă că *se poate admite frecarea sonică proporțională cu intensitatea curentului*.

Deci toate formulele stabilite pe *legea frecării sonice* ca analoagă cu *legea lui Ohm*, din electricitatea dinamică, sînt justificate.

Aplicarea acestei legi permite un paralelism apropiat între electricitate și sonicitate.

4) Inerția sonică, care este în funcțiune de massa mediului în mișcarea vibratorie, corespunde cu *inducțiunea electrică*, și astfel *coeficientul de inerție sonică* se poate defini prin *raportul dintre massă și patratul secțiunii de conductă prin care trece curentul sonic*.

5) Se definește o *capacitate sonică* ca o funcțiune a elasticității și anume ca fiind raportul dintre o deplasare și o diferență de presiune—întocmai ca în electricitate.

Cu aceste simple definițiuni Dl. Constantinescu a întocmit o teorie a propagării vibrațiunilor în mediile lichide, întocmai ca în electricitatea dinamică. Travaliul mecanic se poate calcula ca în electricitate și toate problemele de *transmisiune sonică* se pot rezolva cu aceleași formule ca în electricitate.

In cele ce urmează nu se va desvolta această teorie,—care se poate urmări din volumul scos de Dl. Constantinescu în limba engleză, unde a desvoltat toate ecuațiile electricității aplicîndu-le la sonicitate, și deducînd concluziunile practice,—ci se va arăta, în rezumat, folosul practic din acest paralelism.

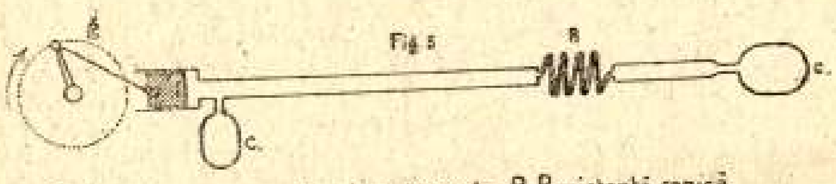
*

Dacă definiţiunile şi formulele sonice sînt aşa de strîns legate cu cele electrice şi mai ales că majoritatea formulelor principale sînt identice, rezultă că la fiecare maşină electrică corespunde o maşină sonică, ceiace a determinat pe Dl. Constantinescu să considere o maşină cunoscută din electricitate, bunăoară un motor electric, şi traducîndu-i teoria în cantonul sonic să inventeze, relativ uşor, un motor sonic pe care nu-l cunoscuse până atunci.

Este interesant cum dela un fenomen cunoscut în electricitate, printr'o simplă interpretare se poate găsi un fenomen necunoscut în sonicitate şi viceversa.

Dl. Constantinescu a considerat probleme electrice, dintre cele mai complicate, şi traducîndu-le în echivalentul lor sonic a găsit fenomene noui în sonicitate. Iată şi un exemplu curios: Dacă se construeşte un sistem sonic (fig. 5), compus dintr'un

Fig. 5

G. Generator sonic. c. Condensator sonic. R. Rezistenţă sonică.

generator de vibraţii, o conductă, o capacitate la începutul conductei, apoi un tub foarte lung şi subţire şi îndoit spre a provoca o rezistenţă, iar la capăt o altă capacitate, vor fi pierderi de energie sonică în tubul de rezistenţă. Această pierdere se transformă în căldură întocmai ca în electricitate după formula $\frac{R.\ I.^2}{2}$ Tubul se încălzeşte foarte tare. Iată dar... *căldură sonică.*

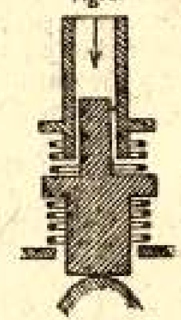
Folosind o mică cădere de apă sau o moară de vînt se poate încălzi o cameră cheltuind numai 5 H.P.

Se mai poate adăuga, că în sistemul de mai sus căldura produsă este radiantă; dacă însă se previne radierea căldurii şi se produc vibraţii cu o frecvenţă mai înaltă, se ajunge—în practică — numai cu presiunea de 100 atm. la temperatura de 400°, astfel tubul de rezistenţă devine incandescent şi deci se produce... *lumină sonică* iar energia pentru acest scop este transmisă prin apă rece!

Negreşit, că echivalenţa şi paralelismul nu înseamnă identitate. Bunăoară, aparatului transmiţător din telegrafia fără fir îi corespunde în sonicitate *ciocanul sonic.* Un *ciocan sonic* (fig. 6) constă dintr'o masă ţinută de două resorturi şi o nicovală. Un piston într'un cilindru primeşte presiunea sonică care se

propagă printr'o conductă plină cu un lichid oarecare—bunăoară cu apă.—Coeficientul de inerţie al ciocanului şi capacitatea resorturilor sînt în resonanţă cu pulsaţiunile curentului sonic. Undele ce pun în mişcare pistonul sînt transformate în energie de oscilaţie a massei ciocanului, care loveşte nicovala ori stînca, transmiţîndu-i, la fiecare perioadă, mai toată cantitatea de energie.

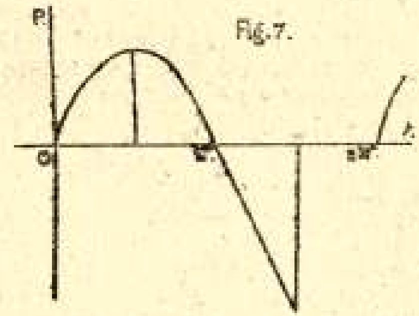
Fig. 6

Ciocanul sonic n'are o mişcare periodică simplă, la fiecare lovitură rămîne în repaus un timp oarecare.

Dacă se face diagrama (fig. 7) variaţiilor de energie cu care se încarcă ciocanul în timpul unei perioade, se vede că este relativ complicată şi discontinuă; dar se mai vede că ciocanul are particularitatea de a se descărca la fiecare perioadă—de întreaga cantitate de energie cu care s'a încărcat; de asemenea nevoia intrării în funcţiune a resorturilor în ultima fază a perioadei. Rezultatul practic al ciocanului sonic este randamentul foarte mare, el va înlocui curînd ciocanul cu aer comprimat, care, la mine ori cariere, abia ajunge la randamentul de 5%, pe cînd cele sonice care fac acelaşi lucru au un randament de 60%, astfel că economia de putere este extraordinară. Dl. Constantinescu a construit mai multe ciocane în genul acesta cu un succes pe deplin asigurat.

Fig. 7

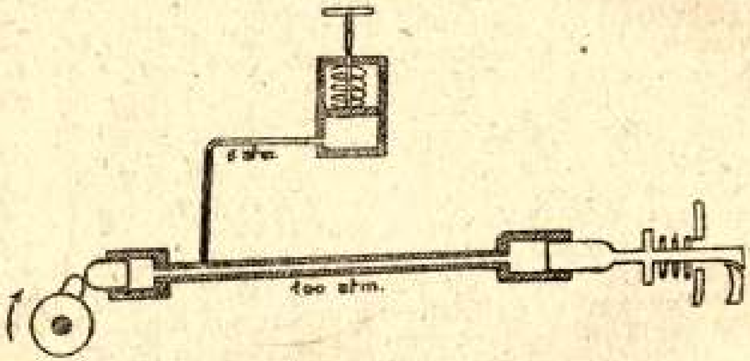

Dar rezultatul cel mai interesant, care decurge din faptul că problemele sonicităţii se pot pune prin analogie cu cele din electricitate, este un întreg arsenal de maşini şi motoare sonice, toate construite de Dl. Constantinescu după normele maşinelor şi motoarelor electrice transpuse în langajul sonic.

Nu se va intra în descrierea acestor motoare, căci necesită o discuţie de natură pur tehnică; dar se poate spune, în treacăt, că ele sînt relativ simple: pistoane care oscilează şi piese mecanice care se învîrtesc. Ne fiind complicaţiuni, iar

era grea și prin faptul că aeroplanele engleze erau de foarte
multe tipuri. Dl. Constantinescu s'a gîndit să aplice princi-
piile sonice, căci, trebuind *a produce o mișcare aproape ins-*
tantanee și a o transmite la distanță în cel mai scurt timp,
unda sonică, propagîndu-se cu viteza sunetului, ar realiza-o.
Iată pe scurt acest dispozitiv (fig. 8): pe axa motorului
elicei se află o camă C care la fiece rotație a arborelui lo-
vește un piston p. care acționează lichidul dintr'un cilindru
dela care pleacă o conductă de aramă plină cu petrol lam-
pant—care nu îngheață. Conducta duce la mitralieră, unde

Fig. 8.

este pusă, printr'un cilindru, în legătură cu un ciocan (*trae-*
ger motor) care este un simplu piston ținut în loc de un re-
sort dar la cursa activă poate apăsa trăgaciul mitralierei. Pe
țeava principală se ramifică o altă conductă cu diametru mai
redus care se leagă cu o pompă de mînă în care se află pe-
trol lampant. Pistonul pompei este ținut de un resort. Pe-
trolul lampant se introduce în conducta principală cu ajuto-
rul pompei în felul următor: ridicînd pistonul în sus se as-
piră petrolul iar în urmă lăsîndu-l liber resortul intră în ac-
țiune apăsînd pistonul cu 5 atm. asupra lichidului. Pistonul
dela ciocanul mitralierei are însă nevoe de 100 atmosfere pentru a
fi acționat. Dacă se învîrte cama foarte încet, ciocanul nu
se mișcă, însă pistonul pompei se urcă în sus prin presiunea
hidrostatică rezultată în lichid. Dacă însă cama se învîrte
foarte repede, se petrece un fenomen paradoxal pentru hidra-
ulică, căci pistonul nu se mai ridică pe cînd ciocanul capătă
o mișcare sincronică cu rotația camei și deci cu a elicei. Aici
se manifestă fenomenul sonic, căci învîrtindu-se cama foarte
repede se produc lovituri asupra petrolului în care se nasc
vibrații ce transmit mișcarea prin conducte. Conducta secun-
dară avînd diametrul foarte redus are și o inerție foarte mare
față de curentul vibrator care circulă aproape complect prin

conducta principală cu diametrul mult mai mare și acționează
terager-motorul și deci mitraliera. Iar unda care trece în
conducta secundară este suficient de slabă ca să nu acționeze
pistonul pompei. In acest scop conductele sînt anume cal-
culate.

Cînd s'a făcut experimentarea noului sistem s'a tras cu
mitraliera printr'un disc învîrtit repede cu un motor electric
și rezultatul a fost că la 2500 rotații pe minut toate gloan-
țele treceau printr'o singură gaură de circa 2 c. m. diam..

Iar aeroplanele înarmate cu două mitraliere sincronizate
cu elicea prin acest dispositiv, trăgeau 2000—2400 lovituri pe
minut.

Șansa adversarului era foarte mică față de aceste aero-
plane. Un aeroplan englez eșea biruitor într'o luptă cu 4 a-
eroplane germane căci cele 2 mitraliere ale aeroplanului en-
glez—la o scurtă apăsare pe un simplu buton—aruncau peste
30 gloanțe pe secundă.

D-l Constantinescu a construit pentru aviația engleză
40000 de aparate de sincronizare.

Aparatele sonice de sincronizare se pot aplica și la că-
ile ferate la semnalele de distanță căci se poate aranja ca
trenul, trecînd peste o pedală să emită o undă sonică într'o
conductă subterană foarte lungă, care undă prin energia ce
transportă poate să închidă un semnal de distanță.

•

*In afară de aplicațiile practice se întrevede sonicității
un rol special și în fizica pur teoretică*; aceasta se poate
spune după faptele ce rezultă din unele experiențe ale D-lui
Constantinescu pe care le menționez în treacăt:

1) A reușit să dea energiei vibratorie o viteză mai mare
decît a sunetului. Se pot dimensiona conducte care să trans-
mită energia vibratorie prin lichide cu viteza de 10000 sau
chiar 100000 metri pe secundă.

2) Cu un aparat de mare frecvență dînd 500 de vibra-
ții pe secundă—D-l Constantinescu a încercat să producă unde
de 100000 pe secundă într'o bară de fier fixată la un mîner
de lemn și rezultatul a fost că mînerul de lemn cînd era a-
tins cu mîna producea senzația căldurii, dar îndată ce oprea
generatorul de vibrații senzația de căldură dispărea. Acest
fapt ar confirma ipoteza că fenomenul căldurii este rezultatul
vibrațiilor de înaltă frecvență a mediului ambiant.

In rezumat, sonicitatea, privită din punct de vedere prac-
tic, va înlocui aerul comprimat, electricitatea și hidraulica în
acele aplicațiuni în care științele precitate n'au dat rezultate
satisfăcătoare; iar din punct de vedere teoretic, sonicitatea
este un nou mijloc, pe care D-l Constantinescu l'a dat omenirii
pentru a cunoaște și stăpîni natura.

Inginer M. Strugariu

Scrisoare

Am auzit în vis ast'noapte un basm şi-am să ţi-l spun şi ţie,—
L'am auzit în vis şi-acuma nu pot să mi-l mai scot din gînd...
Şi nu ştiu dac'am plîns visîndu-l, dar simt c'am să ţi-l scriu plîngînd
De parc'ar fi să'ngrop o taină pe foaia asta de hîrtie...

Spunea, cu glas mocnit, în visu-mi, un om bătrîn şi orb pe care
Nu ştiu de l'am văzut în viaţă, dar ştiu că'n vis l'am cunoscut,—
Spunea că mint acei ce'n basmul Cenuşăresii au făcut
Să piară piedicile toate în fericita dezlegare...

„Trăeşte şi-azi Cenuşăreasa, acolo, undeva, trăeşte...
Demult, de cînd nu se mai ştie, şopteşte'n zori acelaşi „cînd?"
Şi'n nopţile cu lună plină întreabă zările plîngînd
Şi strînge lung la piept condurul împerechiat doar în poveste...

Iar fiul de'mpărat o cată şi o cere lumilor şi vieţii,
Colindă drumurile toate şi bate'n uşi şi chiamă'n porţi,—
Purtînd mereu cu el condurul vrăjit de vitregile sorţi
Ce-i rătăcesc de veci cărarea spre sfîntul vis al tinereţii"...

...Cîndva, în zori, rîvnind norocul Cenuşăresei din poveste,
Mi-am fost lăsat şi eu condurul în pragul unui templu, dar
Am stat pînă'n amurg la geamuri pîndindu-i calea în zadar,
Deşi în visurile-mi toate ştiam de-a rost că prinţul este

Şi va veni cîndva'ntr'o seară, şi va'ntreba la geam cuminte,
Tinzîndu-mi rugător condurul, de eu sînt cea care-l pierdu...

...Şi visul n'a minţit dar viaţa mi-a poruncit să spun un „nu"
Şi a plecat în lume prinţul căci nu ştia că viaţa minte...

Şi-acum în seara asta albă ca'n spaima unei noi primejdii
Zorit în tainiţa din suflet s'apleacă a gîndurilor mîni
S'afunde mai adînc condurul pe care anii mei păgîni
L'au îngropat demult alături cu moarta ramură-a nădejdii...

Elena Farago

Omul cărților

O schiță pentru aniversarea de 70 de ani a lui Anatole France

Cel mai simpatic dintre autorii instructivi, poetul zîmbitor al bibliofililor, bibliotecarilor, filologilor și altor eroi inofensivi a împlinit în Aprilie trecut șaptezeci de ani, și istoricii literari l-au și luat serios în lucru. Și cu o serioasă antipatie. Fiindcă despre Anatole France, ca și despre Socrat, pot zice stîlpii țării sale, că nu recunoaște zeii la care se închină statul, și introduce alți zei străini, că lucruri drepte le face nedrepte și corupe tineretul. Mai cu samă unii profesori dela Universitatea din Paris au mare grijă ca nu cumva junii școlari să-și strice sufletul lor gingaș și neprihănita lor fantazie urmînd vorbelor acestui primejdios profet. Cu vre-o zece ani în urmă întîlneam încă studenți francezi care spuneau pe dinafară bucăți întregi din France; acum el are, se zice, mulți admiratori în America de Sud, dar acasă la dînsul este pus, după o formulă cunoscută, printre acei care au făcut cel mai mare rău patriei sale. Și asta-i încă o exagerare, ar putea zice Daudet aici, cum zice la sfîrșitul epopeei sale tarasconeze !—Toate acestea nu ne privesc poate prea mult, pe cetitorii mei și pe mine. Am vorbit de dînsele numai pentru cazul cînd cuiva i-ar cădea în mînă scrierile acelor profesori*, pentruca să aibă în vedere substratul sentimental care se ascunde subt impunătorul material erudit, în lucrările acelea.

•

In grămada de maniere spasmodice, iritate, năvalnice, patetic sgomotoase sau grave și întunecate, care fac actualității noastre literare o fizionomie strîmbăcioasă și neuropatică, stilul lui France se deosebește printr'o liniște statornică și mul-

* Mă gîndesc la Georges Michaut: Anatole France, étude psychologique, 1913, și la Victor Giraud: Anatole France, în colecția Les maîtres de l'heure, seria II, 1914, pag. 179 - 310.

tilaterală. Scrisul său nu comite gafe, nici măcar intenționate, și niciodată nu face grimase.

Stilul său este liniștit, cum i-a fost liniștită și viața,—așa vor zice, probabil, în chip de explicație, istoricii viitorului, ca unii ce vor cunoaște de aproape din viața omului multe care nouă ne sînt încă ascunse. El singur și-a descris copilăria aproape numai în culori luminoase și voioase: o idilă parfumată cu trandafir și zaharisită, care impresionează cam straniu din partea unui spirit atît de critic. Sigur este că a crescut în mijlocul cărților. Tatăl său era librar, și pare totuși să fi iubit cărțile. Copil de zece ani, privea cu nesațiu pe un bătrîn colecționator de cărți și alte vechituri, și gîndea că nu se poate ceva mai frumos pe lume decît să faci cataloage. Și cînd treizeci de ani mai tîrziu notează amintirea aceasta, France adaogă: cu toate că ideile mele s'au corupt puțin de atunci încoace, credința mea nu s'a schimbat așa de mult cît s'ar putea crede. Un bibliofil dar și un mare cetitor, în aceiași persoană. Desigur trebue să fi iubit tare cărțile și cetitul pentru ca să scrii vorbe ca aceste: «Cartea este opiul Occidentului. Cartea ne devoră. Va veni o vreme cînd toți vom ajunge bibliotecari. Cărțile ne omoară. Credeți-mi mie care m'am închinat, m'am dat lor cu totul. Avem prea multe cărți și de prea multe feluri».

Un demon ironic și exemplul rău l'au blestemat însă ca să mai sporească și el enorma comoară cu vre-o patruzeci de volume încă.

Atît de credincios a rămas cărților, încît sentimentul locului de naștere, care-i așa de puternic la dînsul, se ridică la lirism tocmai atunci cînd vorbește de cheiurile pariziene cu antiquarii și cărțile lor vechi. Mai tîrziu a fost lector la editorul Lemerre, unde se adună și discută Parnasienii, apoi funcționar la biblioteca senatului, unde întîlnește pe Leconte de Lisle, coleg superior în grad. Astfel niciodată nu s'a îndepărtat prea mult de cărți, și a căzut tot mai tare la patima aceia care mai mult se potrivește naturilor liniștite. Acum vre-o treizeci de ani un prietin descria pe France astfel: «Nu cunosc om mai puțin făcut pentru acțiune, și nici mai bine înzestrat pentru exercițiul regulat al gîndirii, pentru cunoașterea și înțelegerea lucrurilor. Indolența lui esențială se zugrăvește pe fața lungăreață și pașnică, în fizionomia lui cam nehotărîtă, în privirea lui extrem de lentă, distrată și blîndă, în vorba lui îngăimată și indecisă». Acest om așa de potolit a fost totuși gata să aibă un duel, și chiar cu Leconte de Lisle, maistrul iubit și sever, căruia odată îi dedicase volumul de poezii. Un duel, se'nțelege, tot din pricina cărților. Ori din cauza unei recenzii? Prin urmare tot pentru cărți.

Erudiția îl atrăgea tare, firește. Din tinerețe s'a familiarizat cu metodele exactelor studii istorice: edițiile sale de clasici francezi nu sînt simple lucrări de amator; iar biogra-

fia Ioanei d'Arc a avut toată aprobarea învăţaţilor, cu tot ne-
cazul diverşilor fervenţi improvizaţi şi al creştinilor *chic*, cu
care încearcă să se decoreze, stîngaciu şi pretenţios, burghe-
zia europeană de vre-o cîteva decenii încoace. O bucată de
vreme s'a ocupat de arheologie prehistorică şi de fiziologie,
a frequentat şi un institut biologic. Astfel a ajuns să cu-
noască ştiinţa şi maniera ştiinţifică; ştiinţa şi dorul de a cu-
noaşte nu l-au mai părăsit. France pune mare preţ pe vor-
bele unui autor vechiu care zice: de orice se osteneşte omul,
numai de dorinţa de a cunoaşte şi a înţelege, nu. Şi singur
pomeneşte odată despre «ce besoin de logique et de clarté
qui me dévore incessamment».

«Eram frivol odată, zice Gaétan d'Esparvieu în *La Ré-
volte des Anges*, şi mă ocupam de metafizică. Ceteam pe Kant
şi pe Hegel. Cu vîrsta m'am făcut serios şi nu mă mai inte-
resez decît de formele sensibile pe care ochiul şi urechea le
poate prinde. Arta este omul întreg». Poate că France, caşi
unchiul Gaétan, a părăsit demult metafizica; totuşi o puter-
nică şi frivolă dragoste de înţelegere şi învăţătură îl stăpî-
nea încă strîns, cînd şi-a scris ultima carte. Şi oare într'ade-
văr arta cuprinde omul întreg?... Oricum, puţini artişti au
afirmat atît de mult şi aşa de multe, puţini au discutat şi ju-
decat, ca acest sceptic; puţini au povestit atîtea parabole şi
exemple ca acest estet. Aşa a vrut natura, aşa a vrut creş-
terea de care avusese parte. Aşa a vrut poate, în general,
epoca lui. Ştiinţa ajunsese tocmai pela mijlocul secolului tre-
cut la cea mai înaltă consideraţie, şi chiar în ochii publicului
de tot soiul, chiar la acei căror ştiinţa le era departe. Super-
ba sărbătorire a cunoştinţilor exacte, pe care naturalismul li-
terar le cînta pe tonuri tot atît de înalte cît erau de falşe, a
sedus şi pe France,—l'a sedus cel puţin indirect şi numai ca
atmosferă generală: în sensul acela că şi el, cu tot scepticis-
mul mizantropic, nu a scăpat de dorinţa de a instrui, de a
răspîndi, cum se zice, lumină şi adevăr. Astfel arta lui s'a
făcut savantă şi instructivă, cu toate că el singur ţinea de
rău pe naturalişti fiindcă voiau, cu teoriile lor sumare şi su-
perficiale, să înlocuiască arta prin ştiinţă, cu toate că tot el ju-
deca arta pură ca fapta cea mai superioară a omului, şi cu
toate că, logic luînd lucrurile, punctul de vedere estetic ar
trebui să fie încheerea inevitabilă a scepticismului încît pri-
veşte comunicarea dela un spirit la altul.

In prefaţa la dramele filozofice, fade, profesorale şi inu-
tile dialoguri, propune Ernest Renan generaţiilor viitoare un
program de artă filozofică, pe care o botează: dramă aristo-
cratică,—o specie de artă pentru publicul cu educaţie ştiinţi-
fică, care să satisfacă cerinţele unei aşa numite intelectualităţi
superioare. Un parfum de pedantism şi parvenitism literar, un
aer greu de om de carte, de «om cult» à la David Friedrich
Strauss, se ridică din vorbele aceste. Imi închipuesc că A-

natole France, care a vorbit atît de inteligent şi de poetic despre teatrele de marionete, n'a cetit cu prea multă plăcere pretenţiile aceste estetice ale filologului literat. Şi totuşi ceva din spiritul pedant al vorbelor lui Renan pare să-l fi stăpînit, în ascuns numai, şi pe dînsul. Un scientifism prea accentuat, o tendinţă prea marcată de a instrui, intervine uneori disarmonic în structura artisticelor sale cărţi. Mi se pare că superbul şi elegantul său je m'en fichisme, căruia i s'a zis «scepticism», s'a îndreptat mai mult, în fond, asupra artei decît asupra filozofiei. France este prea mult om de reflecţie, de gîndire generalizătoare, instinctul cauzalităţii este prea puternic dezvoltat într'însul, pentru ca să fi putut rămînea simplu artist. Nu-i o natură esenţial contemplativă, între Francezii de astăzi, cum este Henri de Régnier, de exemplu. Ce-i drepiul, France are aerul să preţuiască contemplarea mai presus de orice; acţiunea n'o stimează prea mult, pe marii căpitani şi oameni de stat îi dispreţueşte adesea din inimă, şi bucuros iă a înţelege că acţiunea puternică nu-i posibilă fără un grad oarecare de prostie. Totuşi, exact luînd lucrurile, un om ca France este tot aşa de activ, de exemplu, ca Napoleon I. In puterea şi valoarea raţiunii el crede tot atît cît credea Bonaparte în armatele sale şi în valoarea războiului. Şi ce minunată oaste sînt cele treizeci şi cîteva volume, ce tactică genială în aranjarea argumentelor, ce atacuri rafinat plănuite, ce surprinzătoare manopere! Dacă mi-aduc aminte că France se plînge de lipsa lui de hotărîre, mă întreb înfiorat, ce nesăţioasă poftă de bătae trebue să domine pe acest pur intelectual?

Omul uită prea lesne, că cea mai simplă formulare de judecată este ceva straşnic de—*activ*. Dar încă să judeci faptele şi gîndurile oamenilor, iar asemenea judecăţi să le scrii şi să le dai la tipar—aceasta însemnează doar să porneşti straşnice campanii*, campanii pe care, fireşte, le poţi duce în toată liniştea.

Cartea nu-i doar lucru de glumă. Cartea-i literatură, adică: idei şi înţelepciune, ori mai exact: înţelepciuni, fiindcă pluralitatea este aici tocmai lucrul interesant. Ca humanist serios şi pasionat, France a făcut cunoştinţă cu multe din acele înţelepciuni literare, pe care unii oameni le numesc: filozofie —le-a cunoscut în enorma lor varietate, în contrastele lor insolubile şi descurajătoare. Şi aceasta s'a întîmplat tocmai în

* Două luni dupăce scrisesem acestea, Anatole France s'a oferit de bunăvoe pentru serviciul militar; şi într'o scrisoare deschisă zicea că ar muri de durere, dacă nu vor vrea să-l ia la oaste. Mărturisesc că această manifestare a întrecut toate închipuirile mele; totuşi cred că pot revendica textului meu un oarecare sens profetic. Şi mi-aduc aici aminte, că unul din acei profesori care au cenzurat sever pe literatul France, hotărîse că omul acesta nu-i făcut cu adevărat pentru cariera literară. Poate că de data asta acel învăţat bărbat va fi de părere că bătrînul France şi-a nemerit, în sfîrşit, adevărata vocaţie făcîndu-se militar.

vremea cînd ştiinţele istorice aruncau lumina cea mai tare asupra împestriţatei mulţimi a ideilor şi faptelor speciei noastre. Ce-i de mirare că o minte extraordinar de subţire, un spirit veşnic şi minuţios întrebător a ajuns la aceia ce Nietzsche a numit nihilism modern? Atît numai că, pentru asta, Francezul cuminte, nu a căzut în patosul desperării, ci cu un zîmbet de milă şi de uşor dispreţ, s'a emancipat de orice exaltare ca şi de orice melancolică descurajare. Astfel în cazul lui France asistăm, pare că, la un fel de descompunere a străvechii gospodării a literaturii: de înţelepciunile literare nu se poate lăsa, dar nici nu le mai poate da serioasă crezare.

Dar din «tăcutele orgii ale gîndirii» (un cuvînt favorit al lui France) s'a născut încă un lucru nou şi multora neaşteptat. Plimbîndu-se omul atît de stăruitor printre păreri politice, morale, religioase, aşa de numeroase şi variate, fatal trebue să se oprească mai mult la unele din ele; ori, mai drept poate, se opresc părerile la om. Chiar numai din faptul de a fi stat în strînsă, continuă, deşi oarecum numai contemplativă legătură cu dînsele. Intr'o ţară latină şi democratică este greu ca un literat, un om care are deci mult deaface cu toate ideile posibile, să nu ajungă odată şi la tribună. Asta s'a şi întîmplat lui France; şi această nouă activitate a practicat-o cu acelaşi aer cu care le practică pe toate: totdeauna oarecum pe delături şi în toată liniştea. După cele ce am spus, manifestarea politică a lui France corespunde în totul naturii sale; şi constatarea aceasta va mulţămi, cred, pe toţi acei care îşi găsesc o supremă satisfacţie în descoperirea consequenţii şi a unităţii.

*

Orice se întîmpla însă, stilul îşi păstra liniştea lui superbă. Chiar în discursurile şi broşurile politice lipseşte aproape orice urmă de patos. Cartea despre stat şi biserică are eleganţa deosebit de sobră a celei mai nobile proze atice. Fapte şi argumente alunecă unul după altul cu siguranţă rece, cu strălucitoare claritate, în fraze egal liniştite, ca de pildă în discursul lui Platon pentru Socrat. Pe alocuri crezi că ai înainte traducerea perfectă a unui text antic. Este de mirare ca astăzi un literat să scrie, despre lucruri actuale chiar, într'o formă atît de minunat neactuală, fără să fie măcar odată ispitit a îmbrăca aşa numitul stil frumos.

Aproape peste tot la Anatole France tonul este stăpînit şi discret, detaliile cu multă moderaţie introduse; aceasta dă uneori cuprinsului artistic o palidă şi rece ariditate; iar din claritatea egal susţinută se ridică, în răstimpuri, o uşoară, bine crescută şi elegantă plictiseală.

Insă capacitatea fantaziei lui, discretă dar intensă şi originală, o surprindem numaidecît cînd nu ne lăsăm prea tare duşi de egalitatea continuă şi potolită a vorbei sale. Ce delicată, dar teribilă sensualitate se insinuează cu ciudat farmec în vorbele despre Lucile de Chateaubriand: cette jeune fille avait les genoux frileux d'une amoureuse!—ce diabolică şi profundă comicărie, cînd obrazul roşcovan şi pudrat al unei solemne şi sentimentale dame il asamănă cu zmeura tăvălită în zahăr! Curioase, splendide şi enorme efecte umoristice isbucnesc, cînd France aplică, cu superbă şi vicleană linişte, dicţiunea homerică pentru a descrie dezastrele casnice ale doamnei Bergeret; iar cînd becisnicul şi speriosul bibliotecar Sariette, al cărui suflet mititel este prins tot în furia de a nu lăsa să se scoată o singură carte din bibliotecă, ajunge să asasineze, înebuneşte şi aruncă vulcanic, depe acoperiş, vrafuri de cărţi şi busturi de autori, o bufonerie unică, stranie şi lugubră se înalţă prin această neaşteptată şi splendidă creştere de imagini.

«Alkestis şi Antigone mi-au dat cele mai frumoase visuri pe care le-a avut vreodată un copil. Cel mai frumos lucru din lume este spiritul atic—nimic nu-i mai bun pentru formarea spiritului decît studiul anticilor după metoda vechilor humanişti francezi.—Incă dela vîrsta de cincisprezece ani simţeam frumuseţea limbii latineşti şi a celei franceze; şi gustul acesta nu l'am pierdut nici astăzi, cu toate sfaturile şi exemplele contemporanilor mei mai norocoşi». Aceste vorbe le scria France la patruzeci de ani, şi spre bătrîneţe le-a repetat întărindu-le. Pentru ca să explice titlul colecţiei de prefeţe pentru ediţiile sale clasice: *le génie latin*, scrie France următoarele: «Este o faptă de credinţă şi de dragoste către tradiţia greacă, care toată se rezumă în raţiune şi frumuseţe; în afară de dînsa totul este rătăcire şi confuzie. Filozofie, artă, ştiinţă, drept, tot datorim Greciei şi cuceritorilor săi pe care ea i-a cucerit». Cam în acelaşi timp şi din aceiaşi pornire de inimă izbucneşte entuziasta apostrofă către Racine,* în care, zice France, a căutat din tinereţe şi aproape zilnic secretul gîndirilor juste şi al vorbelor clare. Acolo, binecrescutul poet de curte, lustruit şi înstrunat, capătă titlul de «maistru sublim, în care se cuprinde tot adevărul şi toată frumuseţea—Racine este viaţa şi natura însăşi—femeile lui Sofocle şi ale lui Shakespeare nu sînt decît păpuşi pe lîngă ale lui Racine». Pe ton atît de extrem n'a vorbit omul acesta de multe ori. Aceasta-i cea mai pură, ori mai exact, cea mai întunecată ortodoxie. Asemenea evlavie clasicistică arată o lipsă de măsură cu totul neclasică. In *La Révolte des Anges* adoraţia anticităţii creşte până la absolut: France pare să fi

* într'o amintire din copilărie publicată în *l'Homme libre*, astăzi reprodusă în *Le petit Pierre*.

uitat vorba cuminte cu care altădată arătase aşa de isteţ puerilitatea prejudecăţilor şcolăreşti: «toute époque est banale pour ceux qui y vivent».—Se poate zice că dorul după o anticitate, pe care el o închipueşte ca o sărbătoare şi veselie continuă, este un sentiment mult prea romantic. Şi acest dor apare tocmai într'o carte unde stă scris: romantismul şi războiul sînt două groaznice nenorociri. De data aceasta înţelepciunea pare pierdută cu totul. Şi de fapt fusese o nemăsurată încumetare să vrei să înţelegi şi să iubeşti tot, să te pierzi într'o universală blîndeţe şi o toleranţă absolută. Aşa ceva numai la Dumnezeu doar de va fi cu putinţă; încă putem bănui că nici el n'a pus vreodată în practică această capacitate, care numai a lui poate să fie. Anatole France a spus singur de multe ori: omul nu poate cu nici un preţ eşi din el însuşi. Pentru o creatură atît de radical mărginită se poate o mai deşartă şi absurdă dorinţă decît să vrea a fi blînd, tolerant, şi mai ales de toate înţelegător?

Nu numai bibliofilia şi erudiţia, ci şi apucătura specific humanistică se vede în faptul că autorul acesta, ca artist literar chiar, se serveşte bucuros de cărţi. Pentru unele din operele lui au şi început de acum cetitorii învăţaţi să le caute isvoarele, şi le-au şi găsit, mai ales atunci cînd el singur le-a indicat sau suggerat, ca în *la Rôtisserie de la reine Pédauque**.

Evident, cartea este pentru dînsul oarecum şi instrument şi material artistic; prin aceasta echilibrul tehnicei sale a fost cîteodată turburat. «Din toate simţurile văzul îmi dă impresiile cele mai tari şi mai adînci», zice placidul artist filozof. Ar fi o ironie eftină să explicăm, că vorbele aceste se aplică cetitului, căci omul acesta are o natură eminent estetică. Dar, cu toate că, în felul oamenilor Renaşterii, el declară că iubeşte viaţa şi natura mai presus de orice, adeseori viaţa pentru dînsul, caşi pentru acei oameni, se confundă cu cartea. Se poate zice că în unele opere ale lui cartea este oarecum şi peizaj şi figură; iar bibliotecile şi bibliotecarii se pot număra printre făpturile sale cele mai vii.

*

«Cu toate feluritele distracţii care par să mă atragă, via-

* Dedicăm aici o scurtă notiţă căutătorilor de izvoare. Răscoala îngerilor n'a fost oare inspirată din acel loc în dramele filozofice ale lui Renan, unde arhanghelul Gabriel povesteşte foarte entuziast Domnului despre frumuseţa femeilor pariziene, iar Atotputernicul îi răspunde: Gabriel, dac'ai fi scris romane, le-ai fi făcut tare necuviincioase—? Ar fi numai de notat că Anatole France însuşi indicase mai demult tema într'o povestire filozofică: l'Humaine tragédie.—Şi apoi cît de suggestiv descrie Michelet aerul grav şi uman al pinguinilor! În sfîrşit căutînd bine poţi găsi, astăzi că orişice a mai fost scris măcar odată, în cărţi mai vechi. Ideia principală din *Histoire comique*, spaima superstiţoasă a actriţei, este, cred, o adaptare din Memoriile vestitei La Clairon. Dar ce înseamnează toate aceste pentru judecarea execuţiei artistice?

ţa mea n'are decît un scop: este închinată atingerii unei mari ţinte. Scriu istoria Pinguinilor». Aşa se spune în prefaţa celebrei travestiri, şi, mai departe, se pomeneşte acolo de un oarecare Jacquot filozoful, care a compus un fel de «istorie morală», unde feluritele fapte ale oamenilor sînt povestite în chip comic şi amestecate cu întîmplări din istoria patriei sale. Despre această «histoire contrefaite» credea Jacquot că ar putea fi de ajutor compatrioţilor săi pentru a-i învăţa să se judece mai bine şi, poate, să ajungă mai înţelepţi. Mi se pare că putem înţelege lucrul aşa: France este, în fond, optimist; altfel n'ar fi cultivat cu aşa stăruinţă poezia instructivă. Oricum, cartea aceasta—de altfel plină de ingenioase şi adînci idei asupra originii şi constituţiei statelor,—care ironizează istoria Franţei în aluzii atît de artistic colorate, este, după toată structura ei, poate cea mai caracteristică pentru maniera estetică a lui France.

Travestire, fabulă, parabolă—aceasta însemnează un gust arhaizant, humanistic erudit, aşa cum inevitabil este gustul omului de carte. In legătură cu caracterul acesta esenţial didactic s'ar putea gîndi cineva poate şi la faptul că Franţa este singura ţară europeană unde un fabulist a devenit mare clasic numai ca atare. Aceasta ar putea fi însă o inutilă şi riscată generalizare. Jules Lemaître, un Francez între Francezi, se întreabă odată, cu toată admiraţia lui pentru La Fontaine: dar de ce oare omul acesta a scris fabule?—Se înţelege, la France totul nu-i poezie didactică. Dar precum favoritul său Bergeret preface anecdote în nuvele pentru ca să-şi probeze tezele pesimiste; tot astfel Anatole France dă povestirilor sale o *pointe* foarte vizibilă care le preface în exemple. Fiindcă nu pare doar foarte probabil ca Pilat să fi uitat cu totul, dintre toate afacerile evreeşti din timpul proconsulatului său, tocmai procesul lui Isus; şi tot aşa de puţin probabil pare, ca Homer să fi fost atît de pacifist încît să-şi fi curmat zilele din prea mare desgust pentru brutala poftă de ceartă a regeştilor săi protectori. Dar aceste povestiri foarte stilizate, asemenea exemplelor din anticele şcoli retorice, nici nu trebuiau să fie probabile, ci numai frapante; prin transparenţa lor trebuia să strălucească sîmburele unui adevăr. Foarte caracteristic este că povestea morală cu cămaşa fericitului a fost desvoltată de France cu atîta dragoste. Cu deosebire i se poate aplica lui o veche glumă franţuzească: literatul este un om care ia din cărţi tot ce-i trece prin minte.

Dar el însuşi la ce va fi ţinînd oare mai mult? La poveste ori la adevăr? Eu am dat a înţelege că soarta lui a fost să fie îndrăgostit de adevăruri; o dragoste nenorocită, fiindcă adeseori au fugit adevărurile de dînsul, şi mai de multe ori, poate, afirmă el că nu poate crede într'însele. O tragedie dar,—care pe France nu l-a costat nici viaţa, nici sufletul. Orişicum, faţă de o poveste foarte estetic executată, admiraţia se

clatină pare că, şi te întrebi cu oarecare necaz: dece a trebuit să fie asta o fabulă? Nu ştii bine dacă trebue să exclami: păcat de poveste, ori păcat de înţelepciune! Aceasta, se'nţelege, numai atunci cînd cetitorul a pierdut puterea de a se bucura naiv de fabule şi de alte forme ale aluziei literare ca atare; şi cînd încercarea de a se bucura artificial de asemenea lucruri nu mai corespunde gustului său autentic.

Cînd o fabulă este estetică şi destul de lungă, poţi uneori uita că ai în faţă o asemenea operă de intenţie oarecum dublă; acest noroc nu-i rar în lectura lui France. Tonul fundamental al creaţiilor sale are însă, oricum, ceva prea tare instructiv şi plin de ştiinţă. Acesta-i poate singurul lucru pe care l-aşi putea spune, în general, despre partea internă a cărţilor lui. Cu observaţia aceasta se potriveşte şi impresia totală a vorbirii lui: liniştea egală, pe alocuri adormitoare, despre care am vorbit mai sus.

Vorba lui este cu totul subiectivă; rar numai se colorează ea pe potriva persoanelor. Ca ritm proza lui poate că, dintr'odată, nu pare aşa de variată ca la alţi mari artişti francezi. Dar să citească cineva cu glas tare una din puţinele descrieri de natură în *Thaïs*, în *Balthasar* ori în primele trei părţi din Istoria contemporană, şi va auzi cît de rafinat ştie France să diferenţieze sonorităţile.

Pentru rest, artistul acesta este, faţă de el însuşi, divers cît se poate. Din aceasta i s'a şi făcut, mi se pare, mare imputare; fiindcă în estetică, caşi în alte departamente filozofice, aşa numita unitate a devenit de multă vreme un fel de superstiţie numerală. In sfîrşit, el s'a servit de metodele cele mai variate. *Jean Servien*, de exemplu, această *Éducation sentimentale* in tempo allegro, cu capitolele sale scurte, cu mersul dramatic şi fără episoade, este foarte strict compus; tot aşa sînt multe din nuvelele istorice, şi mai ales *Thaïs*, unde părţile, în dispoziţie triptihică, se echilibrează aproape exact chiar prin numărul paginilor. Mai adesea ori înşiră Anatole France lucrurile capricios; caşi Heine, a făcut cîteodată din capriciu sistemă. Dar poate nu până într'atît ca Heine, care cu mai mare regularitate vorbeşte tocmai despre altceva decît despre ce-i vorba, şi caută să păstreze doar un ton fundamental cu ajutorul aceloraşi requizite: amante moarte, roze şi privighetori.

Această procedare bogat complicată se opune cu totul metodei dreptliniare a lui Voltaire, de exemplu, pe care unii vor să-l prezinte ca model absolut al lui France. Humorul cu totul original al acestuia datoreşte în parte acestui capriciu sistematic surprinzătoarea sa bogăţie de forme. De multe ori crezi că şi aici l-a călăuzit o intenţie arhaizantă, — dorinţa de a ne reda cartea vremurilor vechi, în care cele mai felurite lucruri stau nesupărate alături, ca la adunătorii de anecdote din epocile din urmă ale literaturii greceşti, ca în Talmud şi

în alte cărţi de înţelepciune orientală; în sfîrşit, ca în splendidul şi graţiosul lui străbun Montaigne.

Desigur dialogul şi discursul sînt, din punct de vedere estetic, formele cele mai indiferente, dar pentru literatura instructivă cele mai naturale. Nu trebue uitat însă, pentru aceasta, ce desăvîrşite sînt creaţiile curat estetice ale lui France, unde situaţiile sînt redate numai în impresii, unde cele mai fugitive amănunte ale vieţii reale, nu ale celei gîndite, se arată cu un relief astfel că orice asperitate cărturărească dispare...

Anatole France s'a numit odată el singur: un călugăr filozof. Este drept să zicem, cred, că acest călugăr, cînd vrea, îşi ilustrează discursurile şi dialogurile sale înţelepte cu cele mai măestre miniaturi, iar alt ori zugrăveşte chiar tablouri de o pură şi absolută viaţă, fără text savant.

April—August, 1914 **Paul Zarifopol**

Nevinovățiile viclene

(Roman—sfirșit)

XII

Duminica era ploioasă. Burase dimineața 'ntreagă, și după-ameaza rămînea acoperită subt un cer de leșie. Copiii așteptau în grădină, nerăbdători și gata îmbrăcați, pe mătușa Cecilia, care avea să-i ducă la matineul dela Casino. Sanda, plimbîndu-se pe cărare, înfigea umbrela în pămîntul înmuiat al răzoarelor. Părăluțele, culcate de ploae, își lipeau capetele mici, albe sau roșietice, de noroiu. În brazde, iarba udă păstra picături mari și incitoare de apă. Vrăbii săreau prin prundiș înainte de-a-și lua zborul, ciripind scurt și des. Riri sta îmbufnată în pridvor; din pricina amigdalitei trebuise să îmbrace haina groasă și, cu toate că se simțea bine într'însa, vroia să-și închipue că-i este prea cald. Baby, care-și pierduse răbdarea începu de odată să interpeleze vehement asupra întîrzierii pe cei care așteptau cași dînsul. Și intră buzna în casă, de unde i se auzi iarăși vocea ridicată și din care eși în curînd împreună cu mama, care-și închela mănușile, impasibilă.

Pe drum, Sanda și copiii mergeau înainte, pe cînd mătușa Cecilia rămăsese în urmă cu Radu. Amîndoi înaintau tăcuți pe trotuarul de pămînt bătătorit și ud. Vîntul era posomorit și umed; pe șosea trecea, lung și zgomotos, un șir de care cu boi plini de noroiu. Mătușa Cecilia oftă de mai multe ori; Radu o privi și-i văzu pe obrazul slab expresia tristă și preocupată. Cași cum ar fi vrut să se scuze, ea răspunse privirii: „Ce belea cu jupînesele astea leneșe... Unde era Marița cînd am plecat?“ Radu nu știa. Mătușa Cecilia, după o pauză, întreabă mai departe: „Dar unchiul Pavel?“ Radu răspunse iarăși cu un „nu știu“ scurt. Pricepuse tîlcul întrebărilor fragmentare, dar era prea interesat de Sanda, pe care o avea în față, și de mersul ei. Sanda umbla cu pași mari și legănați, ce-i mișcau umerii în tactul picioarelor, pe care ciorapii își uscau pete mari și rotunde de noroiu. Tîra după dînsa umbrela închisă, și Radu începu să urmărească vîrful ei, cum înconjura pietrele sau sărea peste ele, croind în pămîntul înmuiat o dîră șerpuitoare și subțire.

În parcul din fața casinoului verdeața arborilor și a erbii era înviorată toată de ploaia stăruitoare. Pe alei lumea mișuna pestriță, în grupuri sau unul cîte unul. Din zgomotul continuu de guri, cîte un glas se ridica din cînd în cînd peste celelalte, deslușind o frîn-

tură de frază. Pașii nenumărați măcinau neîntrerupt nisipul scîrțîitor subt tălpi. Un havuz, în mijlocul basinului împodobit cu nuferi și cu lobode, își înălța apele, pentru ca apoi să le coboare într'o draperie albă și frămîntată, din care vîntul prelungea un fald de stropi subțiri, plimbîndu-l peste obrazul trecătorilor.

În vestibulul casinoului mirosea a haină udă și-a manta de ploae. Mătușa Cecilia cu copiii intrară în sala din mijloc, unde electricitatea, înlocuind lumina zilii, strălucea pe parchet și pe frunzele palmierului de deasupra canapelii de catifea.

Cînd intrară în teatrul întunecat, pe pînza cinematografului niște trupe defilau cu o iuțeală supranaturală și tremurată, părînd că vor să năvălească în sală, pe cînd, dintr'un pavilion plin de jobene, un ofițer cu mustăți impunătoare și albe, le răspundea printr'un salut continuu. Filmul se împăinjeni, și trupele făcură loc unei reclame colorate și imobile; pianistul întrerupse brusc valsul, fără să-l ducă până la capăt. Apoi lumina se aprinse și un clopoțel sună, probabil ca să anunțe că filmul se sfîrșise.

Radu, care lăsase pe ceilalți să intre în staluri înaintea lui, rămăsese ultimul în bancă, și vedea acum cu necaz pe Sanda între cei doi copii rîzînd și vorbind. Lîngă dînsul, mătușa Cecilia privi la o gaură din mănușă și căscă. Pianul reîncepu vesel și săltăreț, pe cînd cortina se ridica deasupra scenei luminate, transformată într'un peizaj oriental și disparat, plin de pagode și de minarete în același timp. În mijloc un aparat complicat de gimnastică strălucea în osatura-i metalică subt lumina aspră a rampei. Din dreapta și din stînga deodată, intrară în scenă două făpturi foarte albe în tricouri negre. Și Riri cu Baby constatară șoptindu-și, că cea groasă din dreapta era o femeie, pe cînd cea slabă din stînga era bărbat. Amîndouă făpturile făcură deoparte și de alta a sălii cîte o reverență, la care publicul se abținu de a răspunde. Apoi începură să se cațere cu contorsiuni diverse pe aparatul instalat, înbărbătîndu-se reciproc prin strigăte pe care Baby le credea limba vorbită de locuitorii peizajului de pe decor. Deși perechea nu părea încă obosită, se opri sărind pe scenă în fața publicului și repetă reverențele, la care, de data aceasta, aplauze blazate răspunseră. Amîndouă făpturile eșiră separate tot pe unde veniseră. Doi servitori intrară, și fără să ia în seamă publicul, demontară scheletul aparatului, transportîndu-i fragmentele în culise. Pianistul în așteptare preluda. Și, în curînd, apăru extrem de zîmbitoare o artistă cu părul și cu pieptul abundente, și într'o rochie potrivită culorii fardului depe obraz și depe brațe. Pianistul se opintea în ritmul unui cîntec în care artista repeta cu diferite intonații numele iubirii pe franțuzește. Deaceia Radu, printre cei ce-i despărțeau, privea cu înțeles la Sanda, care însă, prea atentă la spectacol, nu-l vedea și nu putea răspunde aluziei privirilor. Cîntecul se sfîrși într'un ultim refren patetic, peste care crescură aplauzele și coborî cortina. Lumea eșea zgomotoasă din sală, în timp ce un ușier fixa pe stîlpul de lîngă scenă o placă anunțînd o pauză de jumătate de ceas.

Publicul, scăpat la larg, roia prin sala de mijloc către cea de joc. Domnii își aprindeau țigarete și cucoanele își potriveau rochiile. Radu se așezase pe canapeaua de subt palmier, între mătușa Cecilia și Sanda; copiii explorau colțul de sală învecinat. Cîntăreața de adineaori, cu o țigaretă în gură, se plimba în sus și'n jos, strîngînd pe gît un voal sclipitor de fluturi. Decîte ori trecea aproape de ca-

sapea, Radu îi arunca cîte o privire, pe care o prelungea apoi asupra
mătuşii Cecilia şi Sandei ca să vază dacă îi observaseră îndrăzneala.
Privirea repetîndu-se devenea tot mai evidentă, şi Radu continua
jocul, cu toate că aceasta nu-i dădea nici o mulţumire. Mătuşa Ce-
cilia începu un surîs protector şi blajin, şi adăugă „Ce poamă ai să
fii şi tu,...“ pe cînd Sanda, care se sculase depe canapea, strigă din
mers mătuşii: „Mă duc pe terasă!“ pe un ton atît de aspru, încît
Radu rămase năucit. Invîrtea între degete nasturele dela surtuc şi
simţea dorinţa nestăpînită să meargă cît mai repede după Sanda. De
mai multe ori încercă să pornească depe canapea şi de subt a-
tenţia mătuşii, dar nu-i ajungea îndrăzneala. Un acces de nerăbdare
îl învinse şi se grăbi pe urmele Sandei, strigînd şi el din mers: „Mă
duc şi eu sus.“

Depe terasa părăsită, cum Sanda sta răzimată în coate de ba-
lustradă, vedea cerul înourat deasupra coroanelor de arbori, subt
care lumea forfotea pe alei. Se simţea îndurerata şi se gîndea la fel
de fel de nimicuri, ţinînd ochii pe jumătate închişi într'o atitudine
gînditoare. Radu, eşind pe terasă, privi nemişcat o clipă la Sanda
şi, fără să-i vadă obrazul, fu convins că plînge. Deacela se apropie
grăbit şi în vîrful picioarelor de dînsa, ca apoi să se sprijinească şi
el binişor de balustradă.
Sanda-şi întoarse brusc privirea rece către dînsul: „Dece n'ai
rămas jos, că şi aia e jos?“ Vocea tremurată dar uscată, părea ne-
potrivit de liniştită. Radu surprins şi nedumerit, nu mai ştia ce să
facă. Se gîndi ce bine ar fi, dacă ar putea să spună Sandei măcar:
„Mie îmi face atîta plăcere să stau cu tine!“, dar nu putu să ex-
primo mai mult decît numele ei, pe un ton cît mai rugător şi mai
insinuant, şi să rămîie lîngă dînsa. Sanda nu răspunse.
In vale, aproape de tot, gara se-ascundea subt frunzişuri. Din
ciocnituri metalice se înţelegea manevratul vagoanelor. O locomotivă
pufni îndesat şi repede, apoi fluieră prelung şi fumul ei alb se ridică
dintre arbori. Eşind din gară, apăru mică şi demodată, tîrînd după
dînsa un şir de vagoane de marfă, ude de ploae.
Radu suferea de întrevederea ce se prelungea zadarnică şi, re-
petînd numele Sandei, voi să-i pue mîna pe umăr. O văzu feriudu-
se şi plecînd hotărîtă şi o urmări dela distanţă, purtînd cu dînsul în
suflet un sentiment de dezastru.
Mătuşa Cecilia şi copiii aşteptau la o masă din sala de joc.
Noii veniţi sosiră pe rînd şi se aşezară pe cele două scaune libere
care-i aşteptau alăturate.
Intrînd în sală, Radu văzuse pe cîntăreaţă care sta la masa de
bolă, şi deacela, îndată ce se aşezase pe scaun, începu să-şi păs-
treze ochii aţintiţi şi pocăiţi asupra mesii de marmură, pe care lista
consumaţiilor se încadra în armatura de argint.
Chelnerul aducea pe tavă îngheţata în cinci farfurioare imitînd
forma unor scoici. In fiecare din acestea îngheţata îşi rotunjea gerul
aburit în doi bulgări mici, unul ca o lămîie şi care avea gustul de
vanilie şi celălalt roşu şi topindu-se puţin. Baby mînca cu linguriţa
plată din bulgărul de vanilie, încercînd să-l sculpteze în formă de
cub. Riri, interesată de această operaţie, lăsa în farfuria ei îngher
ţatele gemene să se confunde într'un sirop cu vine galbene şi roşii.
O sonerie anunţă sfîrşitul pauzei. Mătuşa Cecilia plăti, şi cu
toţii trecură iar în sala de teatru, „Stai tu lîngă Sanda,“ şi mătuşa

Cecilia intră cea dintâiu în stal cu copiii după dînsa. Radu ocupa capul băncii şi avea pe Sanda lîngă el. Neştiind ce atitudine să ia, recitea programul pe care îl ştia pe de rost. Sanda, care-l citea şi dînsa d pe genunchii lui, îl întrebă cu toate astea despre ce avea să vie acum. Radu-i răspunse tare şi pe nerăsuflate, într'un sentiment de fericire şi de scăpare. Amîndoi se priveau jenaţi, cînd lumina deodată se stinse în sală şi pînza se împodobi cu titlul filmului. Cinematograful zbîrnîia neîntrerupt, tremurîndu-şi eroii, care se încurcau tot mai adînc într'o acţiune complicată. Mătuşa Cecilia servea copiilor de interpret şi de ghid în labirintul întîmplărilor din piesă. Cînd pînza se lumină purtînd pe dînsa o scrisoare concisă şi explicativă, Radu surprinse pe Sanda care se uita la dînsul; şi privirile întîlnindu-li-se, amîndoi zîmbiră. Filmul continua şirul fatal de aventuri, pe cînd Radu îşi trecea degetele uşoare pe braţul moale şi cald al Sandei, care-l ţinea sprijinit de speteaza dintre locurile lor. De fiecare dată, mişcarea se pierdea în încheetura cotului, unde pielea era umedă şi netedă. O dată Sanda îi prinse degetele în încheetură, şi dîndu-le numaidecît drumul, se plecă spre dînsul: „Ce fierbinte ţi-e mîna!“

Cînd eşiră în parcul întunecat, globurile electrice se aprindeau pîlpîind şi fîşîind. In jurul lor, frunzele late de castan se luminau verzi şi străvezii, repetîndu-şi formele în umbre uriaşe pe nisip. Havuzul îşi sfîşia neîntrerupt mătasea. In umezeala serii, Riri îşi suflă nasul.

XIII

Dejunul se sfîrşea, liniştit şi cotidian.

Pepenele verde trosnea spintecat de cuţitul unchiului Pavel. Pe tava de alamă, din coaja lui netedă şi bălţată, coroana de felii înflorea roşie şi cărnoasă, cu sîmburii negri înfipţi în dantela muchiilor. Cînd tava se odihni în mijlocul mesii, din povara ce-o împodobea, se ridică un parfum rece şi umed.

Fiecare îşi opera în farfurie felia, din care, subt cuţit şi furculiţă, sîngera ţesutul delicat şi apos, cînd poştaşul, care se auzise deschizînd poarta, îşi arătă chipiul şi bluza albă la fereastră. Depe pervaz, Baby aduse gazetele şi o scrisoare pentru Radu. Era dela mama lui. Radu o deschise şi începu tăcut citirea, pe care o isprăvi oftînd. Ii scria despre ce găsise la moşie, se plîngea că nu primeşte destul de des veşti dela dînsul şi-i amintea că peste două săptămîni trebuia să se întoarcă de începutul şcolii.

Cînd o sfîrşi, mătuşa Cecilia i-o luă din mîini şi-o citi tare. Radu în vremea aceasta privea la Sanda, ca să surprindă efectul veştii plecării. Ea ascultă foarte liniştită până la sfîrşit, şi apoi îşi plecă repede şi adînc capul deasupra farfuriei, în care începu să toace cu cuţitul o bucată din coaja pepenelui.

Radu se sculă dela masă pătruns de sentimentul apăsător, că nişte fraze mult timp amînate trebuiau să fie spuse până într'un termen apropiat. Incercă să se agaţe de vre-o idee, dar toate îi cedau subt atenţie, şi i se părea că se îneacă.

In salon Sanda întindea între mîini o jurubiţă desfăcută de mătase, din care mătuşa Cecilia învîrtea firul într'un ghem. Unchiul

Pavel fuma plimbîndu-se agitat prin odae. Din grădină se auzeau ţipetele copiilor şi paşii lor în fugă. Radu privea la Sanda care-şi ţinea cu insistenţă capul plecat. Unchiul Pavel se opri deodată în faţa mătuşii Cecilia şi-i spuse fără vre-o altă lămurire: „Şi stai să mai vezi!" Mătuşa Cecilia păru că înţelege din ce conversaţie era ruptă frîntura de frază, şi amîndoi trecură în birou unde traseră uşa după dînşii. Radu se aşeză pe divan aproape de tot de Sanda, rămase cu bărbia'n piept şi cu jurubiţa desfirată înlănţuindu-i mînile. Din birou soseau, înăbuşite şi apăsate, cele două glasuri împletindu-se în discuţie.

În rochia ei de pînză albastră deschis, cu gulerul şi manşetele albe, Radu o privea pe Sanda atît de aproape, încît mirosul cald al părului şi al trupului se ţesea cu imaginile împreună. Îi vedea gîtul ars, arămiu de soare, pe care puful uşor creştea aproape alb. O şuviţă de păr cu fire negre care se înroşeau în vîrf îi acoperea o pleoapă resfirîndu-i-se peste un obraz. Cum sta cu capul plecat, i se vedeau din ochi doar genele; un colţ de gură i se lăsa în jos. Îi desprinse lanţul de mătase al jurubiţei din mîni şi i le strînse pe amîndouă în ale lui. Erau moi şi palide. Radu oftă.

Tăcerea se ţesea învăluindu-i tot mai deasă. O pasăre ciripea afară în soare; din birou glasurile se ridicau din cînd în cînd; în bucătărie cînta jupîneasa; şi zgomotele acestea indiferente şi şterse creşteau monotonia tăcerii.

Sanda strînse mînile lui Radu mai tare, îşi încordă trupul şi ridică încet privirea către a lui. Obrazul îi părea trezit dintr'un vis şi străin de ce-l împrejura. „Îţi pare rău, Sanda, că am să plec?" Ea dădu din cap; avea buzele moi şi ochii lucitori şi larg deschişi. Şi Radu îi văzu capul aplecîndu-se iar. Se simţea covîrşit de milă pentru dînsa, pentru el, şi se socotea nespus de nenorocit. O mobilă trosni, făcîndu-i să-şi dea drumul mînilor.

Tîmplele lui Radu zvîcneau şi-şi auzea valurile de sînge bătîndu-i în urechi. Pe braţul din poalele Sandei vinele albastre îşi desenau ramurile subţiri de tot. Radu le privi tot mai de aproape, pînă cînd nu le mai văzu, răcorindu-şi buzele de pielea întinsă şi alunecoasă. Cum sta neclintit, Sanda-i trecea degetele răsfirate prin păr. Îi simţea buzele uscate prinzînd între ele pielea, şi nasul rece şi imobil.

Pendula din sofragerie împărţea în bătăi egale timpul; resortul sfîrîi, şi apoi sunară patru bătăi rare a căror vibraţii grave se prelungiră. Vocea nestăpînită a mătuşii Cecilia creştea mereu; din cînd în cînd se auzeau clare bucăţi din fraze. Radu simţi pe Sanda mişcîndu-şi picioarele cu băgare de seamă, ca să nu-i schimbe braţul de sub buze din loc.

„Te faci de rîs, Pavele!" se auzi vocea de dincolo a mătuşii Cecilia. Sanda crezu că o picătură i se prelinge înceată pe braţ. Cu mîna care mîngîia părul lui Radu, îi ridică aproape de tot de obrazul ei capul şi-i văzu ochii grei de lacrimi. Fără să ştie ce spune, imită glasul mătuşii Cecilia: „Te faci de rîs, Radule!" Şi amîndoi rîseră deodată.

XIV

Sanda rămăsese în pat în dimineaţa aceia. Se simţea leneşă, şi o oboseală plăcută îi amorţea în genunchi şi în pulpe. Patul îi era

scăldat în soare, şi ea, cu ochii închişi, lăsa să se depene în voia lor imaginile. Grăbite sau încete, ele se înşirau fără capăt.

În zgomotele liniştite, care pătrundeau prin fereastra deschisă, se ghicea parcă, leneş şi subtil, farmecul unei zile luminoase şi blînde din începutul toamnei.

Sanda-şi întinse un braţ alene, îşi înfundă obrazul fierbinte în pernă şi rămase iarăşi nemişcată. Din cînd în cînd, o muscă se apropia de pat, bîzîind tot mai aproape şi mai ameninţătoare, pînă se lăsa pe obrazul Sandei. Ea o simţea înaintînd repede într'o dîră de gîdilituri mărunte. Îi era prea lene s'o gonească, şi doar cîte-o mişcare reflexă a obrazului speria musca încăpăţînată care revenea.

Paşi uşori, tîrîiţi în papuci, se apropiau pe covor de patul Sandei. Ea se întoarse în pat, fără să deschidă ochii; recunoscuse mersul lui Riri. Întinse braţele după dînsa, şi amîndouă se aflară sub plapoma caldă şi moale, strînse într'o îmbrăţişare copilărească. Riri privea pe Sanda cu interes şi cu admiraţie. Musca se apropia în serpentine zbîrlite, şi Riri, cu mînile rotunde şi neîndibace, ca s'o gonească, făcea gesturi nemăsurate cu scopul care şi-l propunea şi cu mărimea ei. Apoi privea iar la Sanda cu un zîmbet mulţumit şi prostesc.

Soarele proiecta desenul perdelii pe podea; în razele lui, praful se lumina subţire într'o coloană prismatică şi străvezie.

Riri se simţea îngrijată de liniştea Sandei; se alipi de dînsa şi, cu gestul ei obişnuit, îi trecu piciorul puţin rece între pulpele fierbinţi şi uşor năduşite, dar şi-l retrase îndată, pe cînd Sanda de asemenea se trăgea înapoi. Cu genunchiul, Riri atinsese un petec de prosop, pe care-l simţi străin de trupul Sandei şi de cămaşa ei de noapte. Şi amîndouă rămaseră intimidate şi nemişcate; una de frica unei explicaţii eventuale şi cealaltă de indiscreţia pe care o comisese. Mătuşa Cecilia chemă pe Riri din odaia de dincolo, la îmbrăcat.

Sanda îşi ridică plapoma în genunchi şi, înodîndu-şi mînile, îşi înlănţui picioarele cu braţele.

Pe tavă, Mariţa îi aducea ceaiul. Ceaşca cuprindea în porţelanul subţire şi împodobit cu scene japoneze, lichidul fierbinte din care se urcau aburi rotunzi. Dulceaţa de coacăze din farfurioară se ridica într'un morman mic de rubine. Pînea cu unt se odihnea între zahăr şi cănuţa cu lapte. Mariţa purta un şorţ alb pe rochia neagră. Sanda-i privi obrazul care se înveselea în ochi şi părea trist în colţurile gurii. Dese ori îi admirase părul. Privindu-l de data aceasta, zîmbi, gîndindu-se la unchiul Pavel.

Se rezimă într'un cot, ca să mănînce de pe tava aşezată pe scaunul de lîngă pat. Zeama roşie şi tranparentă a dulceţii curgea depe linguriţă într'un fir continuu pe pîine. Sanda se gîndea la fenomenul care revenea acum în fiecare lună. Îşi amintea de ce avusese în primăvară, atunci, cînd eşită din boală, se simţise obosită şi cu dureri de mijloc într'o seară, de frica de peste noapte, de cuvintele liniştitoare ale mătuşii Cecilia şi de cum se trezise a doua dimineaţă moale şi copleşită de lene. Aceleaşi lucruri se repetau acum. Dar Sanda se obişnuise cu ele şi-şi rîdea binevoitoare de ruşinea care-o avusese întîia oară. De data aceasta fusese chiar neliniştită de întîrzierea simptomelor. Fără să vrea îşi aduse aminte de Radu, cînd îl pieptăna cu degetele în capul ce-i apăsa braţul de picior, şi roşi, zîmbinpd mai departe.

Radu intrase cu copiii în odaia Sandei. După tăcerea singurătăţii, i se păreau toţi trei foarte zgomotoşi.

Radu încuraja pe Riri într'o discuţie cu Baby, despre acrobaţii dela Casino. Era foarte vesel subt loviturile de picioare care i le dădea Baby, roşu la faţă şi supărat. Sanda se'ntindea din pat ca să urmărească gestul desbaterilor. Amîndoi uitaseră de tristeţa despărţirii apropiate, atîta grijă avuseseră să nu-şi mai vorbească între ei despre dînsa, sau chiar să şi-o pomenească în gînd fiecare pentru sine.

În mijlocul unei fraze, Radu se ridică şi continuînd-o se duse la patul Sandei, aşezîndu-se pe margine.

Cum discuţia între copii se prelungea sterilă, Baby propuse lui Riri să imite cu dînsa figura de gimnastică despre care era vorba. El îngenunchie, iar Riri, care era prudentă, i se sui în circă de pe un scaun pe care se căţărase mai întîiu. Apoi el se ridică anevoe cu povara sfioasă de pe umeri şi făcu cîţiva paşi greoi şi penibili. În rîsul general răsunînd în odae, fiecare se excita. Radu şi Sanda văzură pe Baby împreună cu Riri ajunşi în faţa mesii; de după dînsa, deodată, obrazul lui Baby îşi stinse veselia într'o expresie de sforţare şi de spaimă. Riri, îngrozită, fixa cu atenţie picioarele lui, care se încurcaseră în ciucurii covoraşului. Pe cînd capul lui Baby se cufunda după un moment de luptă subt masă, Riri zbura înspre un colţ al odăii, unde ajunse pe burtă. Apoi îndată apăru de după masă şi Baby, rostogolindu-se în direcţia opusă, cu covoraşul între picioare. Masa se mai clătina, cînd izbucniră cele două urlete gemene, care atraseră grabnic pe unchiul Pavel şi pe mătuşa Cecilia.

Unchiul Pavel, iritat, apostrofa pe amîndoi copiii violent ca să fie auzit, întorcîndu-şi capul dela unul la altul, căci fiecare dintr'înşii rămăsese să urle în colţul lui.

Din odaia de dincolo, unde unchiul Pavel aşezase pe copii, fiecare cu o carte în mînă, se-auzea, ca ultimă rămăşiţă a incidentului tragic, nişte sughiţuri grele de parapon.

Mătuşa Cecilia, care asistase fără să intervie, era acum cufundată în ciorapii pe cari îi ţesea. Sanda-i privea mînile uscăţive care împleteau în găurile ţesutului firul de bumbac din urma acului.

Prin reţeaua perdelii umflate de vînt, se vedea cerul limpede şi palid, brăzdat din cînd în cînd de zborul vreunei pasări. Cîteva frunze moarte, cele dintîi, se desprindeau din frunziş şi-şi legănau alene chihlimbarul prin văzduh.

Mătuşa Cecilia trecuse în odaia de dincolo să caute nişte foarfece. Radu strîngea în palma pe care se răzima pe pat, forma piciorului Sandei. Ea privea cu ochii întredeschişi prin fereastră şi părea că ţinteşte un lucru foarte îndepărtat; cu un deget scria în aer cuvinte.

Radu privea floarea unică a tapetului repetîndu-se aceiaşi în ghirlande pe pereţi. Piciorul i se mişca subt mînă, şi Radu se gîndi că trebuia să fie foarte alb şi lucitor ca şi cum ar eşi din apă. De acela, cînd mătuşa Cecilia se întoarse cu foarfecele ce-i clănţăneau între degete, Radu îşi simţea inima zvicnindu-i grăbită în gît.

XV

Sanda şi cu Radu jucau dame în salon. Prin geamuri lumina se strecura murdară şi slabă. Afară ploaia încetase de-a se mai cerne din cerul acoperit tot de nori groşi, şi doar streşinile se mai auzeau picurînd în răstimpuri largi. Răcoarea tomnatecă intrase în odăi, şi Sanda, care fusese pătrunsă de dînsa, îmbrăcase sweaterul verde de lînă. Din cînd în cînd se oprea din joc şi îşi freca mînile amorţite de umezeală sau se ştergea la nas. Vremea urîtă îi făcea ursuzi pe amîndoi: jucau parcă în silă, căscînd des şi schimbînd rar cuvinte leneşe.

Prin uşa deschisă, unchiul Pavel trecu grăbit, îndreptîndu-se spre eşire. În mijlocul odăii se opri brusc, se întoarse către copii şi stătu la îndoială. Purta costumul de excursie şi şapca de piele; pe unul din braţele mînilor ţinute în buzunare, avea mantaua verde de ploae. „Veniţi şi voi cu mine la plimbare?", căci îi era urît să meargă singur pe vremea mohorîtă prin pădure, cu gîndurile sîcîitoare şi dureroase. Copiii fură miraţi de veselia ostentativă din gesturile şi cuvintele lui. Pe urmă alergară fiecare să-şi caute haina de ploae.

Cînd eşiră în curte, băgară de seamă că mirosul toamnei plutea friguros şi pătrunzător în aer. O găină plouată se scutura zbîrlindu-se toată şi dînd din aripi. Din gurile deschise în vorbă eşea abur. Florile începuseră să-şi amorţească culorile; unele păreau că putrezesc subt apa ce o adunaseră în ele; trandafirii troeniseră pămîntul jur împrejur cu petale ofilite. O garoafă rămăsese vioae şi roşie. Sanda o culese şi se miră că nu mai avea nici un parfum.

Vîntul aprig de peste noapte împrăştiase din îndoitul şir de castani frunze încă verzi de-alungul bulevardului. Multe din prăvălii se închiseseră de sfîrşitul sezonului. Într'o vitrină părăsită, unde fuseseră în timpul verii pălării, se aduna praful. O floare de catifea roză eşită la soare rămăsese stingheră subt geam. Pînza unui paianjen se agăţase de dînsa. Cîteva muşte moarte zăceau negre într'o farfurie murdară.

Cerul părea că avea să se limpezească atît de albi şi de subţiri deveniseră norii care îl împăturau. Dar Radu văzu alţii, ameninţători şi grei, îngrămădindu-se de după munţi. Unchiul Pavel intrase la băcănie să cumpere şocolată.

În pădure, pe drumul care urca, paşii se încetiniră. Sanda, în umblet, gonise umezeala pătrunzătoare până în oase. Şi ea şi Radu scuturaseră amorţeala posomorîtă şi vorbeau veseli.

Unchiul Pavel, mînat de gînduri biciuitoare, pornise rasna uitînd pe copii în urmă. „De ce nu lasă pe om să trăiască? Eu de ce nu sînt gelos?" Săpat în făgaşul unui torent, drumul suia printre pietre. Apa îl întîmpina neîntreruptă în cascade sau în vîrtejuri, lărgindu-se în basinuri sau spumegînd strîmtă. Şopotul monoton pe alocurea abea se mai auzea, apoi creştea iar pînă se stingea subt vîjîitul apăsător al unei cascade. „Mă duc eu în bucătărie, vine după mine; o chem pe Mariţa în odae, vine după Mariţa! Unde mai vrea să mă'ntîlnesc atunci cu Mariţa!?"

Pe drumul cotit Sanda şi cu Radu abea îl mai vedeau din vreme'n vreme pe unchiul Pavel, între două stînci sau printre crengi. Sanda îşi rězima mîna de umărul lui Radu.

Pădurea se pătrunsese de toată ploaia. Din crengile negre de umezeală atîrnau, împovorate cu picături mari, frunzele. Verdele lor

se făcuse mai palid și mai străveziu, și multe zăceau pe pămînt
deasupra păturii ruginii și groase a celor din toamnele trecute.
„Și doar fiindcă bănuește; ce-ar face dac'ar ști!" Și unchiul
Pavel își grăbea mereu pașii, ca și cum ar fi vrut să-și scuture
gîndurile și să le lase în drum.

Radu și cu Sanda se opriseră în fața zidului de piatră ce
mărginea cărarea. In piatră, mușchiul înflorise cu bobi roșii; subt
degete apa curgea dintr'însul ca dintr'un burete. Cîțiva melci ador-
miți își lipiseră de zid scoicile. Radu culese unul mare, care începu
să-și scurgă bale. Sanda scîrbită se dete înapoi, deslipindu-și mîna
de umărul lui Radu, care așeză îndată melcul într'o gaură din piatră,
unde prin aurul lichenului cîteva ace de brad se adăposteau. A-
mîndoi porniră mai departe. Sanda se răzimă iar de Radu, și el din
vreme în vreme ridica mîna ei cu umărul și întorcînd capul i-o să-
ruta. Mîna avea pe dînsa picături reci, pe care Radu se încerca să
le culeagă cu buzele.

Pe unchiul Pavel îl găsiră puțin mai sus, odihnindu-se pe un
bolovan, unde-i primi îngîndurat. „Ați sosit și voi?" îi fu întrebarea,
pe un ton ca și cum s'ar fi întîlnit din întîmplare. Pe urmă, fără să
mai ia seama la ei, le făcu loc pe piatră; și dupăce le dădu pa-
chetul de șocolată, își măcină înainte gîndurile. Sanda desfăcu din
pachet hîrtia albastră, pe care sta numele fabricei în litere de aur,
pe urmă țipla, și dintr'însa eși dreptunghiul învelit în argint. Il
rupse în trei bucăți, din care oferi una unchiului Pavel. Dînsul o
privi o clipă nedumerit și pe urmă o refuză cu un gest amărît, în
care părea că se oglindește o renunțare la toate bunurile pămîntești.
Sanda și cu Radu păstrau o tăcere intimidată. Amîndoi priveau
drept înaintea ochiilor frunzișurile care se adînceau în depărtări, tot
mai dese și în planuri succesive.
Deasupra capetelor lor se auziră în arbori lovituri foarte ușoare
și mărunte. Liniștea păru că se trezește încet. Și cum loviturile se
întețeau înțeleseră că începuse ploaia. Se sculară tustrei, plecînd
înapoi la vale.
Hîrtiile în care fusese învelită șocolata rămaseră lîngă bolovan,
mototolite în noroi.

Cînd ajunseră la curtea casei, se aprindeau pe stradă felinarele.
Ploaia se mai potolise, țîrîind metalică pe acoperiș. Pe prispă își
scuturară ghetele lovindu-le de lespezi, și apoi intrară zgomotoși în
odaia luminată, unde masa pusă îi aștepta albă.

XVI

După masă ploaia se amestecase cu vîntul, care o făcea să
biciuiască subțire geamurile. Mătușa Cecilia luase pe Baby și pe
Riri din sufragerie ca să-i ducă la culcare. Unchiul Pavel, dupăce
se plimbase în jurul mesei fumînd o țigaretă, plecase în odaia lui.
Radu sta la fereastră. Afară, în noapte și'n ploae, se ghiceau
abia arborii ca de funingină, scuturați de vînt. In curte se aduna-
seră băltoace în care se reflecta o lampă de petrol, aprinsă în bu-
cătărie. Totul era umbrit de întuneric și tulburat de picăturile ce se
umflau sau se prelungeau pe geam. Pe mîna în care se sprijinea de

pervaz, Radu simțea urmele vîntului de afară prelungindu-se în odae.

Lampa din sufragerie lumina liniștită din para-i mată, adă-postită subt abajurul de mătase verde, masa albă de pe care fuse-seră ridicate farfuriile și tacîmurile. Marginile odăii rămîneau în penumbra înverzită de mătasea din jurul lămpii.

Sanda sta la masă cu capul sprijinit într'o mînă, cu care se mîngîia prin păr. Din ravista ilustrată care îi era deschisă subt ochi, privea la poze ținînd un deget între două foi și jucîndu-se cu marginea paginii. La fiecare întorsătură de foae, Radu îi auzea fîșîitul de hîrtie.

Un personaj important ocupa o pagină întreagă a revistei. Sandei i se păru că seamănă cu unchiul Pavel și chemă pe Radu ca să-i ceară părerea.

Peste umerii Sandei, Radu vedea ilustrațiile alternîndu-se pe hîrtia lucitoare. Vîntul, amenințător sau plîngăcios, se împingea în fereastră zguduind-o. Părul Sandei se umfla în fire afinate aproape de obrazul lui Radu. Lumina trecînd prin ele le iriza ușor. Uitînd de ilustrațiile, care se succedau în revistă, el privea la păr și la ceafa pe care se modela începutul șirii spinării. Sanda fredona între dinți. Radu se aplecă încet și, fără ca ea să bage de seamă, îi sărută ușor suprafața părului, printre vîrful firelor, care-i gîdilară buzele. Cîteva clipe rămase nemișcat, neîndrăznind să răsufle și aș-teptînd o mișcare a Sandei. Ea întorcea o pagină.

Obrazul lui Radu se îngropă în păr; îl simțea pe pleoapele închise și pe nările înfiorate. Gura i se pierdu în mișcări ale bu-zelor, care mîngîiară un colț al pielii depe gît. I se păru că o aude pe Sanda fredonînd mai tare și pe urmă simți că dînsa se scoală dela masă.

Il privea în față speriată răzimîndu-se de masă. Părul răsfirat îi dădea în obraz și parcă-i crescuseră ochii. Luase mîna lui Radu de pe speteaza scaunului și o frămînta între degete. El i le simți reci și nădușite și de odată, în palmă, i se înfipseră unghiile tot mai tare. Gura Sandei începu să tremure; mușchii din obraz se cris-pară; ochii clipiră repezi umplîndu-se de lacrimi și Radu o auzi plîngînd. Vroi să se apropie de dînsa; dar ea îl împinse brusc și trecu spre ușă. „Lasă-mă", și el o văzu eșind cu batista strînsă în pumn.

In odaia de culcare întunecoasă încuiase ușa după dînsa. Se trîntise pe pat, vrînd să dea în fine drum slobod lacrimilor. Dar văzu că nu mai plînge cu aceiași poftă ca la început. Din lacrămi îi mai rămăseseră doar pleoapele înfierbîntate și ude, și gîtul sonor înghițind în sec. Picăturile din ochi se scurseseră grele pe obraji și acum le simțea sărate în colțurile gurii. Fiindcă era înfundată cu capul în pernă, încercă să mai izbucnească odată în lacrimi. Dar nu putu decît să-și contracteze tot obrazul și să-și strîngă cu necaz pleoapele, cu toate că se încurajase gemînd de două ori cîte un suspin slab în perna surdă.

Se sculă de pe pat așezîndu-se pe marginea lui, cu amîndouă mînile în poale. Cu gura întredeschisă, își simțea saliva lipicioasă și răsufletul des și cald pe buzele umede.

Consolarea i se așternea încet pe suflet. Invălmășagul gîndu-rilor se limpezea pe nesimțite. In întuneric începu să deslușească dreptunghiul alb al ușii din fața ei. Se gîndi că desigur nimeni nu

putuse observa lucrurile ce se întîmplaseră pînă acum, și aceasta o ușură. Îi trecu prin minte că la drept vorbind nici nu avea de ce să plîngă. Deodată își închipui mutra speriată de adineaori a lui Radu subt lumina verzue din sufragerie și i se făcu milă de dînsul. Răsufla zgomotos prin nasul astupat. Rătăcise batista în pat și o căuta acuma prin întuneric. Fiindcă nu o găsea, se sculă de pe pat și bîjbîind dădu de butonul electric. Lumina se aprinse peste ochii orbiți și încă puțin îndurerați. Batista era umedă de lacrimi și Sanda suflîndu-și nasul se îndreptă spre oglindă unde și-l văzu roșu și lucios. Ochii se ascundeau subt pleoapele umflate. Răcorindu-și obrazul cu prosopul muiat în apă, se gîndi la buzele ce-i apăsaseră pe gît și care o făcuseră să plîngă; și băgă de seamă că din amintirea sărutatului de adineaori, acum nu mai păstra decît o mulțumire vagă, de care se rușina puțin.

Sandei îi era sete. Trecînd prin coridor spre sufragerie, auzi prin ploaia de afară o trăsură care trecea plescăind în băltoace, și și-o închipui udă în noapte.

Prin crăpăturile ușii, se vedea că în sufragerie arde încă lumina. Intrînd se pomeni față'n față cu Radu, care stătea în picioare în mijlocul odăii. Zîmbind intimidată și evitînd privirea lui Radu, care și el o evita pe a ei, se duse înspre bufet și umplu un pahar cu apă. Radu se plimba neliniștit cu pași mari. În tăcerea odăii, apa din pahar scădea în înghițituri gîlgîite. Sanda îl așeză apoi gol pe bufet, și, cum tăcerea devenea nepotrivit de tragică cu situația, se întoarse cu glas liniștit către Radu: „Noapte bună... Nu te-ai culcat încă?" și-i întinse mîna. Cînd Radu i-o strînse, Sanda o ridică atît de sus, încît dînsul îi atinse degetele cu gura. Cu capul plecat, ea-l privea printre gene.

XVII

În locul Mariței, servea bucătăreasa la prînz. Masa era atît de tristă și de tăcută, încît fiecare se temea să facă cel mai mic zgomot izbind furculița sau cuțitul. Mătușa Cecilia lipsea. Între Radu și Sanda se așezase unchiul Pavel; era încruntat și mormăia distrat, din cînd în cînd, cuvinte între dinți. Fără să știe de ce e vorba, Riri și Baby simțeau că se întîmplase ceva grav în familie, și mîncau serioși. Sanda era dusă pe gînduri. Dimineața, eșind din bae se oprise în coridorul ce da în bucătărie ca să schimbe apa din vasele cu flori, înainte de a le duce înapoi în salon. Mătușa Cecilia trecuse pe lîngă dînsa în zor și intrase în bucătărie, deschizînd ușa cu toată greutatea trupului. Și Sanda își amintea că tocmai cînd își ștergea mînile ude pe șorț, auzise un țipăt al mătușii Cecilia din bucătărie prelungindu-se într'un zgomot mare de farfurii răsturnate și sparte. Prin geamul ușii trecuse mutra speriată a unchiului Pavel, cu mînile astupîndu-i urechile. Sanda se refugiase în odaia de bae și de acolo deslușise pași forfotind și voci amestecate: a unchiului Pavel dezolată, a Mariței obraznică și a mătușii Cecilia țipătoare. Cînd îndrăznise să iasă din odaia de bae, scandalul se liniștise după cîteva pocnituri succesive de uși. Cu frică și cu băgare de seamă mersese pînă la bucătărie, și cum ușa era deschisă văzuse locul părăsit, cu cioburile farfuriilor risipite pe ciment. Bucătăreasa crăpa lemne în curte; pe mașina de gătit capacul unei cratițe se ridica.

Pe masă rămăseseră, între o bucată de carne crudă și niște pătrunjel tocat, ochelerii unchiului Pavel.

În salon găsise pe Radu și pe copii strînși la un loc, tăcuți și speriați.

În paharele Sandei și a lui Radu, unchiul Pavel, zăpăcit, turna într'una vin. Ei, intimidați, îl beau cu înghițituri largi.

Afară, prin fereastra deschisă, se vedea, liniștită și plină de soare, una din ultimele zile frumoase ale toamnei. Vîntul moale abea făcea să fluture cîte o singură frunză din vîrful arborilor. Cerul era limpede și lăptos. Rîndunelele începuseră să zboare grele. Sanda se simțea amețită de vin. Unchiul Pavel îi umpluse iar paharul, pe care ea îl duse la buze distrată. O găină care ouase, cotcodăcea neîntrerupt în curte. De pe scaunul lui, Radu vedea ca într'o ceață dealurile aurii ca de miere. Știa că pe dînsele iarba cosită se înstela toată cu brîndușele înflorite de curînd. Cu o zi înainte culesese cu Sanda împreună o grămadă, care acum fusese risipită în vasele de prin odăi.

Unchiul Pavel întinzîndu-se după o bucată de pîine, își trecuse mîneca hainei pe subt nasul Sandei. Ea băgase de seamă că mirosea a ceapă, și cum se gîndi la Marița cînd eșea roșie și cu ochii lucitori din odaia unchiului Pavel, se'nveseli peste măsură. Radu lăsase să-i cadă cuțitul pe jos și-l căuta pe subt masă. Sandei i se păru lucrul atît de comic, încît abea se putu opri să nu izbucnească de rîs. Căuta cu ochii privirea lui, ca să zîmbească împreună.

Un trandafir alb, stingher într'o glastră înaltă de pe bufet, se deschisese învoit ca un bujor. Cîteva foi i se desprinseră de odată și căzură pe marmoră cu un zgomot ușor care, în tăcerea din odae, îi făcu pe toți să privească într'acolo.

Bucătăreasa adusese farfuria cu struguri. Ciorchinele îmbrobonate cu boabele grele și tulburi, se odihneau unele peste altele. Pe rotunzimile netede, aurii, vinete sau ruginii, picături de apă sticleau. Fiecare își alese ciorchina, care-i atîrnă grea între degete. Unchiul Pavel mesteca boabele fără să scuipe nici sîmburii nici pielița, grăbit să isprăvească. Sanda, jucîndu-se, strivea între dinți coaja care plesnea și din care zeama dulce și tămîiată i se strecura în gură cu carnea alunecoasă și rece.

Porumbeii gîrîiau, adunați pe șindrila magaziei de lemne; de odată cu toții se împrăștiară și unul își fîlfîi zborul aproape de fereastra deschisă din sufragerie, de unde i se auziră aripele bătînd aerul.

Ciorchinele se despuiau. Radu privea la a lui, care își arăta ramurile verzi și scurte ale scheletului. În lumină, boabele cîte mai rămăseseră deveneau transparente, cu sîmburii întunecîndu-le mijlocul, și Radu, care băuse și mai mult decît Sanda, se înduioșa privind la ciorchină, ca și cum ar fi avut legături tainice cu făptura Sandei.

Unchiul Pavel sfîrșise. Își trînti șervetul mototolit pe masă răsturnînd un pahar gol, și plecă. Ușa dela salon se închise după dînsul; copiii știau că acolo stetea culcată mătușa Cecilia. Trecuseră în salon și se mirau că nu se auzea din odaia alăturată nici o șoaptă de discuție.

Sanda se întinsese pe divan. Își simțea picioarele moi și i se părea că tavanul urca și scobora, întunecîndu-se sau luminîndu-se.

Copiii se rugau de Radu și de dinsa, să vie cu ei in grădină. Le era la amindoi dor să scape in curtea largă, unde puteau vorbi tare fără grijă. Ca să-l convingă, se agățau de Radu, trăgindu-l de mi-necă sau de pantaloni. Sanda ridea de dinșii infundat; risul creștea gilgiindu-i in git sau scuturindu-i doar umerii. Pe urmă se tăvăli pe divan și se ridică iar in sus ca să privească mai departe. Răutăcioasă și bănuitoare, Riri, zguduindu-l pe Radu, ii zise: „Inainte cum veneai cu noi?" El se infurie brusc și-l impinse pe rind afară, pe cind Sandei, care nu se mai putea opri din ris, i se umflau vinele frunții și i se udau ochii. Cind Radu se intoarse la dinsa, era potolită. Pufui incă odată intr'un chihăit trecător și, sculindu-se de pe divan cu fața liniștită, oftă ușurată.

Amindoi rămăseseră singuri. Pe pervazul insorit al ferestrii vintul așeză in treacăt o frunză galbenă. Radu simțea o indrăzneală necunoscută până atunci, fiindcă in zăpăceala lui ii pierise sensul consecințelor și al responsabilității. Deaceia, cum Sanda își potrivea in oglindă pieptănătura cu amindouă minile, el veni pe la spate și i le culese din păr in ale lui. Ii simțea coastele prinse intre coate. Ea își lăsă brațele moi, pe care Radu i le incrucișă pe piept subt apăsarea minilor. O clipă își văzu capul aproape lipit de al Sandei in oglinda in care se repeta salonul, și inchise ochii.

Își răzima bărbia de umărul Sandei, simțind că trupul ei i se increditnța tot mai apăsător pe piept. Amindouă capetele își amestecau părul. Minile lui Radu incepuseră să mingie pinza bluzei. Și cind ei ii ajunse obrazul cu buzele, Sanda își răsturnă capul pe spate.

Gura se apasă in voie in carnea obrazului. Sărutarea lungă incetă intr'o răsuflare, reincepu in acelaşi loc şi continuă pe urmă intr'un șir mărunt, căutind gura Sandei. Cind o ajunse, capul Sandei se feri parcă trezit din somn. Doar un colț al gurii se simțea subt buze, și sărutarea ințeleni intr'o odihnă incordată a celor două capete. Cu un zgomot uscat vintul impinse puțin frunza ofilită de pe pervaz. Amindoi deschiseră ochii și se văzură in oglindă, desprinzindu-și trupurile unul de altul.

Radu se așezase pe divan cu capul ingropat in palme și cu coatele sprijinite in genunchi. Sanda își potrivea iarăși părul in oglindă.

Soarele coborind inspre apus, își urcase pe incetul razele, de pe podele pe divan. Radu se simțea acum foarte treaz. Mulțumirea i se tulbura de o neliniște vagă. Sanda se așeză lingă dinsul și el nu se mișcă din loc. Neatenția lui o făcea să se simtă ca și singură. I se părea că din atitudinea lui reiese că ea-i vinovată. Ii mingie mai intăiu minile in care el își adăpostea obrazul; pe urmă degetele i se strecură intre palmile și capul lui și-l simți greu ridicindu-l. Deodată Radu și-l ținu singur drept, cu privirea nesigură asupra Sandei, și cum ea l-l mișca incet incoace și'ncolo, i se păru o clipă că ține intre mini o jucărie. Bluza Sandei se desprinsese pe piept dintr'un nasture; Radu privi intr'acolo, și ea roși fără să se incheie. Bluza era albă și transparentă; printr'insa se zăreau colțurile cămeșii și două crizanteme brodate ii infloreau pieptarul.

Sanda purta in jurul gitului un lanț foarte subțire de aur, de care sta spinzurat smalțul lucios și verde al unui trifoi. Radu il luă intre degete; apoi mina lui alunecă peste nodurile mici ale lanțului pină la inelul incuietoarei. Subt apăsarea brațului, capul Sandei se apropie fără impotrivire. Radu se văzu intr'unul din ochii ei. In

pupilă, imginea lui se incadra, diformă și comică. Dar pleoapele Sandei se lăsară peste oglinzile ochilor, și fețele amindouă se lipiră una de alta prin buzele imbinate. Subt cele mișcătoare ale lui Radu, Sanda le stringea pe ale ei mușcindu-le. Unchiul Pavel se auzea șoptind in odaia de dincolo. Incet incet buzele Sandei se desfăcură cărnoase și umede. Sărutarea se făcea tot mai apăsătoare. Sanda gemu infundat, și gura i se deschise subt aceia a lui Radu, ca un rod copt. De dincolo se auzi un țipăt lung, din care Sanda nu putu ghici dacă e un riset sau un plinset. Ușa scinci intredeschisă, făcind pe Sanda și pe Radu să se despartă pe nepregătite, imbrincindu-se pe divan. Vocea unchiului Pavel era speriată: „Un pahar de apă pentru Cecilia!"

Sanda se sculă liniștită și eși ștergindu-și gura cu dosul minii.

In bucătărie o găsi pe Marița plecată peste niște boccele, in care își stringea lucrurile bombănind. Apa adunindu-se rece in pahar, il acuri.

XVIII

Toamna se furișase vicleană și aurită.

Cerul devenise din zi in zi mai palid și zilele il luminau tot mai scurte. Vintul muced scutura cu aripa-i largă podoaba sunătoare a arborilor. Munții pirguiți din zări se arătau tot mai rar, inecați toată ziua in adincimile ceții amorțite.

Vara se scursese uniformă, in picături grele și leneșe.

In parc, răzoarele fuseseră despuiate de flori. Citeva tulpine uscate și cenușii se mai ridicau dintre bulgării negri de pămint. Pe ziduri, vița sălbatecă se agăța in aripe de singe. Doar iarba, care se rărise, rămânea verde. Hotelul luminat și zgomotos își acoperise intr'o noapte ochii nenumărați cu coale albastre de hirtie și adormise.

Se'ntuneca devreme, și petalele ofilite ale asfințitului inghețau pe incetul in cer.

Marginile ultime ale pădurilor de pe culmi se scuturaseră de-a'ntregul, și copacii nu-și mai arătau decit scheletele fumurii. Pintecele munților se aureau sau se rugineau. Soarele aburit și galeș arareori zimbea toamnei așternută peste lanțurile de inălțimi; și subt lumina lui incropită, din intinderea de frunze moarte și putrede, se ridicau mirosuri dulci și grele.

Zile intregi ploaia se plimba in șoapte mărunte de-a lungul văilor, sau năpădea neimpăcată și apăsătoare.

Pe drumurile ce zăceau in noroiul gras, șiruri lungi de care gemeau trăgănat in pasul greoiu al boilor. Turmele coboriseră dela munte trecind in pilcuri dese, cu clopote și cu behăituri felurite și neintrerupte. Spinările oilor se imbulzeau de-a lungul bulevardului pustiu.

Podul din apropiere fusese luat de ape; riul, străveziu și subțire in vară, acum își mina spumegind undele miloase și tulburi la vale.

Intr'o seară focul pilpise in sobă, aducind primele amintiri vestitoare ale iernii, in bizițul lemnelor verzi și in mirosul de brad și de fum. Limbi nedeslușite și roșiatice se intinseseră peste zid, in joc tremurat.

Cînd căzu întîia brumă, văile munților sclipiră în giulgiul ușor și argintiu. Cerul se limpezi într'o ultimă reminiscență văratică. Frunzele moarte mirosiră o zi și mai tare. Apoi vîntul aduse de dincolo de munți nori lungi și'mpovorați.

XIX

Pe cînd trăsura aștepta la poartă, Radu se pregătea să-și ia rămas bun.

Cu cîteva clipe înainte, ieșind în pridvor, își văzuse bagajele identice acelora pe care le luase la venire. Tartanul și mantalele se'ntindeau peste pielea cafenie a geamantanelor. În fața lor nu se mai opri să le numere. Se rezimase de un stîlp al pridvorului. Cerul era mat și plumburiu; pe dînsul o pasăre zburase încet și foarte sus. Aerul umed era amorțit și mirosea a fum. Oftă adînc, încercînd să-și mai ușureze neliniștea, de care se temea să nu-l zugrume. Din curtea vecină se auzea cîntînd o armonică. Era pazitorul casei de unde plecaseră stăpînii. Melodia se tîra veche și melancolică. Radu era atît de adîncit în întristare, încît nu mai putea să o cerceteze, uitîndu-i din cînd în cînd chiar motivele.

Cu toții stăteau în picioare în salon. Tăcerea, pe care nimeni nu avea cu ce să o întrerupă, îi apăsa pe toți. Pentrucă să vadă pe Radu înainte de plecare, mătușa Cecilia ieșise din odaia ei. Era mai verde și mai uscată la față decît oricînd și pleoapele-i purtau cearcăne vinete. Bagajele fuseseră urcate în trăsură. Unchiul Pavel, cu pălăria în cap, privi la ceasornic. Mătușa Cecilia îl strînse pe Radu în brațe și-l sărută pe frunte. Cînd isprăvi, Radu îi văzu în ochi lacrimi. El știa de ce e tristă, o înțelegea și-i fu milă de ei înșuși. Copiii i se agățară pe rînd de gît. Sanda își mușca pielie dela un deget privind la covorul de pe jos. Radu o evitase toată ziua, neîndrăznind să-i vorbească. Cînd vroi să-și ia rămas bun și dela dînsa, o auzi că-i spune: „Nu, că vă duc pînă la poartă". Glasul unchiului Pavel se amestecă: „Nu vii cu noi la gară?" Și Radu și cu Sanda simțiră o ultimă mulțumire.

Trăsura înainta de-a lungul bulevardului, hodorogind înceată între cele două șiruri de castani, săraci de frunze. Fiindcă Radu nu avea să-l mai vadă multă vreme, i se părea că-l vede acum întâia oară. Cîteva picături de noroi săriră de pe roate în trăsură. Sanda, așezată la mijloc între unchiul Pavel și Radu, vedea spinarea birjarului în ștofa roasă și fără coloare. I se părea că tot ce vede și ce-aude se petrece foarte departe și subt ceață. Îl simți pe Radu oftînd lîngă dînsa și începu să-l consoleze, bătîndu-l ușor pe mîna ascunsă subt cutele mantalei de ploaie. Radu îi vedea doar un colț de obraz din profil; pălăria îi umbrea ochii, și gulerul hainei îl fiutura în vînt peste buze. Nasul i se înroșise puțin de frig, și Radu privindu-l se întristă și mai tare.

Unchiul Pavel, Sanda și cu Radu se plimbau pe peron toți trei în același rînd, așteptînd trenul. Pe dealul care se vedea că începe să urce dincolo de calea ferată, un petec umed de pădure, desfrunzit pe-alocuri, devenise găunos ca un burete. Începuse să se înserează. Peste șine trecea din cînd în cînd, cîte un lucrător bălăngănind în

mînă o lanternă. Peronul era aproape gol. Decîte ori ajungeau în mersul lor la unul din capetele lui, vedeau un șir îndesat de țărani tăcuți pe o bancă. Unul dintr'înșii dormea sprijinit de umărul vecinului. La cîțiva, vîrful țigaretei începuse să lucească în amurgul crescînd.

În fața unui birou luminat și cu ușa deschisă se auzea țăcănitul telegrafului. Impiegați trecînd cîteodată prin fața lămpii, îi ascundeau, negri, lumina. Un clopot începu să bată la intervale egale două lovituri în tonuri diferite. Vînzătorul de gazete șchiop ieșise pe peron. Hamalul cu bagajele lui Radu le ridicase de pe jos, încărcîndu-le în spinare. Gara tăcută se desmorți deodată; lămpile electrice se aprinseră; funcționari începură să se plimbe în sus și'n jos, vorbind tare. Un ochi roșu începu să licărească crescînd din depărtare. Trenul se desluși în cenușa albastră a serii, cu fumul alb izvorînd în ritmul trepidațiilor. Gara tremură. Locomotiva trecu masivă și grăbită, udă de aburii ce-i țîșneau dintre încheeturile negre. Ferestrele luminate ale vagoanelor își încetiniră defilarea și trenul înțeleni într'o sguduitură.

Radu își văzu bagajele, formînd un maldăr, într'un colț de coridor al vagonului întunecos. Pe urmă coborî, și înaintînd tustrei se opriră în fața ușei dela vagonul restaurant. La geamul bucătăriei se vedea capul bucătarului subt potcapul alb. Și tot vagonul luminat o înviora puțin pe Sanda, aducîndu-i aminte de plecările în străinătate. Radu tăcea. Unchiul Pavel, nerăbdător, își luă rămas bun înaintea plecării trenului și se desvinovăți între două sărutări: „Ne așteaptă Cecilia la masă". Radu și cu Sanda își strînseră mîna. „Hai, sărutați-vă" le zise unchiul Pavel zîmbind. Și subt privirile lui distrate și indiferente schimbară cîte-o sărutare fadă și convențională.

La întoarcere, felinarele aprinse ale trăsurii întîmpinau întunericul continuu. Șirul dublu de castani care nu se mai vedea subt noapte, se ghicea din fîșiitul frunzelor lui. Dela gară se auzi șueratul semnalului de plecare și pornitul zdruncinat și încet al trenului. Sanda, tresărind, îl izbi cu cotul pe unchiul Pavel. „Ce-i Sanda?", și ea îi răspunse „nimic" și avu puterea să-i zîmbească în întuneric. Subt lumina felinarelor, dîrele de roți din noroiul drumului treceau fără încetare. Unchiul Pavel era posomorît, și Sanda era mulțumită de aceasta, căci își dădea seama că acum lacrimile i-ar fi înecat răspunsul cel mai indiferent.

Baby deschise ușa unchiului Pavel și Sandei. Ea trecu în grabă prin salon, aruncîndu-și pălăria pe divan, și dădu buzna în coridor. Simțea că nu mai putea stăvili izbucnitul plînsului. Cînd intră în closet, cu mantaua de ploae încă pe dînsa, aceasta își mai păstra între cute mirosul serii de toamnă. Sanda încuie mai întîiu cu grijă ușa și aprinse electricitatea. Întristarea o amețea; își rezimă fruntea de zid. Lacrimile izvorîră mari și alunecară de-alungul obrajilor fără nici o contracție a feții. Plîngea liniștită și fără zgomot, căutîndu-și batista în buzunar. Tristețea îi era atît de adîncă, încît nu o mai întrupa în vre-un detaliu al despărțirii; știa numai că grunjii din varul zidului rece îi înțepau fruntea.

Baby și Riri se auzeau jucîndu-se prin coridor. Sanda își deslipi fruntea de zid. Se gîndi că era tîrziu și că ceasul mesii se apropia. Lacrimile se uscaseră și durerea reîncepuse mai grea și mai înecăcioasă. Copiii erau tot pe lîngă ușă. Sanda se întoarse și trase

de mînerul lanţului dela rezervor, ca zgomotul apei să fie auzit. Apa se îmbulzi într'un vîrtej clocotitor. Sanda o lăsă să se astîmpere. Se juca cu trifoiul de smalţ verde dela gît între degete, ascultînd tristă şi indiferentă, cum rezervorul se umplea iarăşi.

Descuie uşa încet, stinse electricitatea şi eşi în coridor.

XX

Mama lui Radu se întorsese dela moşie. In casă se scutura. In mirosul de naftalină al odăii cu perdelele lăsate, fără covoare şi cu tablourile din zid învăluite, Radu citea, aşezat în fundul unui fotel acoperit cu pînză albă.

Mobile grele scîrţîiau împinse într'o odae îndepărtată. Jupîneasa care spăla geamurile din sufragerie, cînta, fals şi obidit, acelaşi început de cîntec demodat. De fiecare dată Radu avea o impresie de mediocritate înăbuşitoare. Pe pian stratul gros de praf era pe alocurea brăzdat de urma unui deget. Ciorchina de cristal a candelabrului ce se anina de tavan, fusese îmbrobodită în tifon roz.

Radu închise cartea şi o privi îndelung. Legătura verde, soioasă şi pătată de cerneală, păstra o amintire de plictiseală severă. Intr'un colţ sta scris numele unui coleg, caligrafiat cu grijă şi ros de vreme. Radu se gîndi la clasa umedă şi murdară.

Deschise iar cartea şi citi.

Din depărtare sosea glas obosit de precupeţ. Soarele luminînd prin perdelele de pînză, îngălbenea zidurile. Un stol de vrăbii, într'un arbore din apropiere, ciripea fără întrerupere.

Radu aşeză cartea pe genunchi, se lăsă pe spate şi ridicînd privirea către tavan, închise încet ochii. Subt pleoape îi trecu limpede chipul Sandei; ţinea în mînă stropitoarea verde şi o ciocnea rîzînd de a lui. O clipă crezu că mirosul pămîntului umed în asfinţit, se urca din răzoare pînă la dînsul. Şi Radu, plecîndu-şi iară privirea în carte, citi dus pe gînduri.

L. I. Caragiale şi I. Gherea.

Psalmodie

în preajma vîntului

La marginea văzduhului de sară,
Pe valurile vîntului domol,
Se urcă sufletele noastre iară
Spre coama cerului de-odinioară,
Adînc şi gol,
Cu stele care n'au să mai răsară...

Pe funii de lumină purpurină
Un sbor de stafii albe se distramă:
Sînt sufletele noastre de lumină,
Ascunse 'n cuib de clopote de-aramă
La care vîntul nopţii se înhamă...

Culege cer în ochi deschişi! înghite
Cu lăcomie vîntul tot! şi soarbe
Miresmele sălbatice şi oarbe
Pe care vîntul nopţii le trimite...

De-avalma, hoarda vînturilor toamnei
Cu uriete şi ghiare ascuţite
Va tropoti pe visurile tale
Invineţite
De Viaţa care are'n rîs cuţite...

Acuma însă,
In lumea către care te îndrumi,
La cerul unde încă nici-o stea nu-i stinsă,
De-asupra bietei noastre lumi,
Vei ști — avînt după avînt,
Clipă cu clipă —
Să-ți fie viața veșnică risipă
De vis și vînt...

Iar mai tîrziu — în goană cu vînturile grele —
Purtînd și tu în spate povara ta de stele
Stinse —
vei ști,
Cînd hoarda vînturilor toamnei
Flămîndă'n tine se va năpusti,
— Surîzitor vei ști să cugeți iară
La visul cerului de-odinioară
Cu stele care n'au să mai răsară...

Veghe

Mi-e sufletul în hrube-adînci boltit:

Tăceri străvechi s'adună prin unghere
Ca niște șerpi bătrîni ce m'au pîndit.
Ascult în noapte, gîrbov de veghere,
Cum cade fiecare gînd, gîndit...

Tăcut ca vremea, orb ca un pămînt,
La căpătîiul meu de veghe sînt...

In preajma mea, prin somn pămîntul geme...
Un glas în mine prinde să mă cheme,
Și simt cum din adînc de suflet, greu,
Tînguitorul glas de veghe geme,
Chemînd mereu...

Și mă scobor în mine și în vreme...

Pămîntul...
Spasm puternic de dragoste și ură!
In fiecare bulgăr un pumn ascuns se bate...
Și cerul crunt, de-asupra, deschide'n gol o gură
Cu vineți dinți de stele, sclipind sălbatic toate!

Cu ochi de mări, cu gura vulcanilor, cu frunți
De stînci, cu nări de peșteri, cu braț de munți, cu-avîntul
Cutremurului urlă îndurerat pămîntul!...
In rug de ger se'nalță, pe culmi, ghețari cărunți,
Și alba lor dojană o știe numai vîntul...

Pămîntul...

L'aud și-acum, mereu, prin somn cum geme...
Și-un glas în mine prinde să mă cheme...
Și simt cum din adînc de suflet, greu,
Tînguitorul glas de veghe geme,
Chemînd mereu:

„In preajma veșniciei zăbovit,
Din nou zăvor de vis pe cuget pune,
Indemn dă iar avîntului strivit,
Intoarce gîndul tău spre rugăciune,
De gîndul tău te lasă izbăvit...

„Apleacă-ți sufletul cum cade-un trunchi
Bătrîn în tihna țărnei ertătoare:
Și dacă'ndurerarea pămîntului te doare,
Cu fruntea pe genunchii lui să-i ceri ertare...
— Tu care n'ai nici idol, nici altare,
Apleacă-ți fruntea, roagă-te'n genunchi,
Pămîntului..."

Al. A. Philippide

Amintiri din anul Invierii

La drum.—Sînt trei ceasuri după miezul nopţii—9 Martie 1917.

Vifornița, care nu mai dă răgaz fulgilor să atingă pămîntul, scormonește omătul de pretutindeni, îl face vîrtejuri și-l aruncă în vagon, în crengile desgolite, la întîmplare...

Şi trebue să fie un şuer!...

Se deosebesc abia în negura nopţii *stîlpii* de telegraf trecînd îngheţaţi, grăbiţi, ca nişte drumeţi în căutarea unui adăpost, prin dreptul ferestrei, pe după scheletele de copaci, ce se leagănă trist în cale... O lumină ostenită croeşte forme nelămurite în încăperea noastră îngustă şi aruncă galbenul morţii pe feţe... Printre şoaptele a doi călători, care îşi luaseră o porţie de somn, străbat, din vreme în vreme, şi răsuflările celorialţi...

Şi *iată*!—din duruitul surd al vagoanelor se desface un şuer prelung de bariton, un glas tremurat de sirenă.

Chişinăul!..

Voiu coborî pe pămîntul Moldvei revoluţionare... pe moşia lor, a *bătrînilor*, sfîşiată la Prut, înecată în pustiu şi lăsată în bătaia viscolului rece şi vrăjmaş—în continentul fără hotare. Este atîta vreme!... Şi totuşi sînt numai o sută de ani... Veacul Basarabiei. Şi clipele acestea, în tren, sînt clipe din veacul Basarabiei. Tren lung şi greoiu, cu provodnici...

Dar frînele sînt rupte şi, zi după zi, cătuşele cad zuruind prin largul de necuprins al Sfintei Impărăţii drept-măritoare şi popor după popor, buimac, se va fi întrebînd cum a eşit minunea...

Minunea!

Căci clipa hotărîtoare din marea încăerare de tiranii a

căzut! O fîşie de soare a spart norii—şi de *aici* are să se limpezească tot cerul!

Căci se potoleşte viscolul şi gerul... Nu mai are stăpîn Pustiul; are mai mulţi, tot mai mulţi stăpîni. Ci robii gonesc în amestec, tot mai departe de temniţi, tot mai învălmăşiţi, fără program, ca să împlinească destinul...

Pe drumul acesta—iată-l!—porneşte şi fratele nostru mai *mic*. Ochii lui turburi poate ne caută, dar noi cerniţi, nu putem să-l chemăm cu totdinadinsul...

Ci, poate să mai reînvie Moldova?! Cheia viitorului nostru, legat şi arvunit la Prut...

In ritm mai rar, tot mai rar, ne strecurăm printre şiruri ninse de vagoane şi ne oprim în faţa unui peron lung, în lumina căruia fulgi nenumăraţi de argint plutesc ca un roiu uriaş de fluturi.

Dupăce s'au întins, au căscat şi apoi, dibuind, şi-au adunat lucrurile lîngă dînşii, tovarăşii mei de drum, dînd în neştire unii peste alţii şi împiedecîndu-se în bagaje, înaintau acum greu prin coridorul întunecat şi valul mă purta şi pe mine. Străin într'atîta graiu străin, m'am strecurat apoi cu geamantanul spre ferestrele cu mai multă lumină. In restaurant lume destulă se încălzeşte cu ceai ori se luptă greu cu somnul, aruncată în neorînduială printre mesele înghesuite; mai mult şepci şi mantale muscăleşti—lume sură din noua *tovărăşie* a *«tilului»*. Cu bendiţă roşie la şapcă ori cocardă pe pept, «moscalul», candidat la sovietul de mîne, picoteşte înfipt pe acelaşi scaun cu ofiţerul. In dosul bufetului, doi chelneri, rezemaţi de dulapuri, palizi în bătaia luminii, îşi deschid mereu ochii şi restabilesc, iarăşi şi iarăşi în zadar, echilibrul capului între umeri... Mai la o parte, o fată înviorează samovarul. Lîngă acest tovarăş al pustiului şi gerului fac cunoştinţa unui slujbaş al consulatului sîrb dela Odesa, care o rupe şi pe romîneşte şi care aşteaptă, caşi mine, ivirea zorilor. Căci la hotelurile din oraş nu găseşti un pat nici sara, atîta muscălime a tăbărît pe «stoliţa» Basarabiei...

Ne uităm cum, din vreme în vreme, mai trece cîte cineva prin faţa celor doi chelneri, mai dă tîrcoale samovarului, faţă de care noi am cîştigat oarecare vechime, îşi plimbă ochii peste gustările bufetului, ia ceva ori rămîne în aşteptare... Şi mai tîrziu poate veni un altul, dintre cei care picotesc undeva prin coridoare ori de afară, îmbrobodit, nins, grăbit...

Cum stăm, sîrbul ridică degetul şi sprincenele: l-a venit o idee. A chitit o odae la hotel Naţional, unde se pare că are trecere la portar, şi, fără şovăire, o rupem cu samovarul şi ne-am aruncat în necunoscut. La eşire, chiar, dăm peste un «isvoscic». Şi mogîldeaţa sură depe capră, punîndu-se în mişcare din toate laturile deodată, ca printr'un resort, a-

rată îndată două mîneci deslipindu-se din masa ninsă, capul se saltă dintre umeri, mîinile fug la vale şi prind biciul.

— Svobodno?

— Da.

Ocupat cu combaterea frigului, îmi reduc pe cît se poate suprafaţa... De altfel trăsura e strîmtă şi calică, deschisă şi fără răzimătoare. Sîrbul, lăţi binişor şi îmbrăcat căldicel, vorbeşte mereu, iar eu ţinîndu-mă abia, pe o jumătate de loc, răspund de mîntuială bătînd scara cu piciorul, care-mi asigură echilibrul cînd trăsura se prea lasă spre stînga. Trec pe o parte şi pe alta acoperişele albe, mai mult joase, case fără etaj, mai mult vechi, oblonite, zgribulite în broboada de zăpadă, ascultînd parcă viscolul în singurătatea străină a nopţii. Uliţi după uliţi se dosesc de o parte şi de alta, cu clădirile lor împachetate în «cvartaluri». La răspîntii aceleaşi roiuri de fluturi joacă în lumina becurilor electrice. Şi în noaptea aceasta adîncă, cu uliţile pustii şi înfiorate de şoapta vîntului, cu becuri abia pe alocuri făcînd gol în întuneric—*chiar* şi acum simt cît de străin e Chişinăul..

Am oprit în faţa unei clădiri cu etaj. Sunăm grăbit, îndelung, ca la o vizită de afaceri. Dela o vreme se simte o adiere de zgomot înăuntru, se iveşte în semiîntunericul coridorului o umbră ce înaintează somnoroasă, scrutătoare... Apleacă într'o parte şi într'alta capul, ca o găină, crapă uşa, o ţine bine şi ispiteşte... Convorbirea se înțăriță. Eu mi-am întrerupt tropotul pe lespede şi stau gata. Pare a se ajunge la o înţelegere. Uşa îngăduie, sîrbul îngînă ceva şi încape *tot* prin crăpătură cu geamantanul după dînsul, iar uşa se închide între mine şi geamantan..

Intotdeauna cînd rămîi aşa pe dinafară, parcă-ţi vine să mai spui ceva. Fără să stau însă multă vreme pe gînduri, o iau la drum. Nu vreau să spun că n'aveam vreme de perdut, dar mă gîndeam la patrule şi mă înviora frigul. Cu gîndul oscilînd chinuit între samovarul aburind din gară şi un arest rusesc, iar cu ochii în căutarea unei ferestre luminate, o iau întins pe strada principală, apoi, după o vreme, repede înapoi spre gară, pe strada largă şi lungă, prea lungă, chiar şi pe întuneric. Dar nu trec două cvartale şi zăresc o lumină în geamuri la etaj.

Poartă deschisă la gang... Urc la stînga o scară de piatră întunecoasă, căutînd drumul cu mînile, socotind să es cam pe acolo de unde mă chemase lumina. Ajung într'un vestibul, străbătut de paloarea slabă a omătului de afară, încerc să mă orientez.. Se desfac din întuneric mai întâiu două uşi, apoi a treia. Dar lumină nu răspunde de nicăeri. Mă aplec.. Parcă e lumină; dar ascult în zadar. Apăs clanţa. Nu e încuiat— şi totuşi nu se poate deschide... Ceva trebue să fie răsturnat

în cafe... Imping — şi, după străduinţi binecuvîntate, am scăpat între uşi; înfipt: e o sală mare cît o ogradă boerească—şi subt lumina slabă a unui bec se vede aşa o îngrămădeală de soldaţi şi bagaje, că tot locul e negru-sur şi n'ai găsi unde să stai într'un picior.

Dar călduţ...

Cel din uşă pare că s'a trezit—şi mai împing o idee... Apoi o mai slăbesc, căci bombăneşte—şi întreb de ceainărie. Omul iar mai îngînă nu ştiu ce, mai răspicat ceva şi străbate şi o vorbă din Moldova: «ciort!...» După asta las clanţa, uşa se închide automat şi trec la cea din faţă.

In sfîrşit, aici e rînduială: mese înşirate, cu feţe ori muşamale, curăţele, aer proaspăt şi căldură potrivită.

Cînd fac cel dintâiu pas înăuntru, zăresc în colţ la o masă, încotit, unul mare cu tot trunchiul deasupra... Parcă doarme, parcă nu doarme. Dar şi-a săltat capul şi începe să se tot tragă spre tavan că acu te-aştepţi să se desprindă de jos...

Mă priveşte intrigat...

— Aveţi ceai?

— Deodată nu-i...

— Dar are să fie?

— Caniecina..

Acum bag de samă că-i lipseşte un picior...

M'am lăsat pe un scaun, căutînd să cetesc ce gîndeşte la asta... A căscat odată, apoi a oftat uşor, zicîndu-şi parcă: «De-amu s'o mîntuit cu hodina»—a cătat spre sala îngustă din dreapta, unde era «uzina» de ceai (trei cazane pentru *kipiatoc*, zidite în părete) apoi s'a aşezat iar la masă, sprijinindu-şi capul într'o mînă...

— Dumneata eşti rus...

Omul se gîndi o clipă... Intrebarea era neaşteptată.

— Nu mai ştiu nici eu ce-s...

— Apoi, ceva trebue să fii.

— Moldovan... Mata eşti romîn...

— Da... *moldovan*.

— Nu eşti de dincolo de brazdă?!...

— Ba da, romîn din Moldova. Ai fost vreodată în Moldova?

— N'am fost; da' vorba la dumneavoastră merge o leacă altfel...

— Merge, o leacă, la oamenii cu învăţătură. Asta-i la toate neamurile.

Tăcurăm. Cîteva clipe rămase pe gînduri; parcă ar fi avut aerul să verifice spusele mele; mă cercetă foarte atent din fundul ochilor şi curînd începu iar să picotească...

Se aud paşi. Intră o fată; şi calcă a stăpînă... Mai tîrziu o servitoare, apoi alta. A început muzica vaselor. După

îndelungă luptă cu umbrele, lumina zilei răzbate prin ferestre, iar cea dinăuntru se adună tot mai palidă în jurul becurilor. Lume harnică începe să urce scările. Sînt tovarășii de drum ai zilei, lucrători și lucrătoare, precupeți, căruțași, care, mai înainte de a începe lucrul, vin să se încălzească cu kipiatocul jidanului... Care cum se așează, primește apa, - apă multă,—cu toate cele de trebuință. (Dela al doilea pahar înainte se mai plătește doar zahărul, iar cine-și aduce de acasă—nimic! Unii îl țin între dinți și strecoară kipiatocul rumenit pe lîngă el).

Și cum lumea tot crește, femeile alunecă fără preget printre mese, cu cele două ediții ale ceainicului, cu porțioarele de zahăr, cu *apă*. Și pe cînd unii, cu îndemînare și cu mișcări care par a îndeplini un ceremonial, își toarnă apă potrivită în ceainic ori în pahar, alții, încotiți, cu bărbia între mîni aproape lipită de masă, sorb ceaiul din farfurioară, care le-a cuprins gura toată... Și vorba domoală potolită curge, ca în fața paharelor cu bere... Nu-i înțeleg, dar nici războiul nici revoluția nu lipsește din convorbirea lor. Fiecare are lîngă dînsul un pachet, merinde, un coș, un biciu, o căciulă ori o șapcă muscălească respectabilă. E lumea cea de dimineață din marginile Chișinăului, la ceainărie de clasa a doua. Și asta îmi reîmprospătează din copilărie ce plăcut era cu cei de dimineață... Unii amestecă in convorbirea rusească și frînturi de romînește, ca niște drumeți ce nu nimeresc cărarea...

După al doilea pahar am băgat de samă că nu pot ține pas cu ceilalți, mi-am împrospătat apa, și, cu oarecare încredere personală, am rămas în fața ceainicurilor până ce au început să împroște razele soarelui in fereastră.

Cînd am coborît în uliță, vîntul se potolise deabinele și din norii subțirei, în dosul cărora ceteai albastrul, se scuturau fulgi rari, mărunți, ofticoși, pentru lapoviță. Parcă ar fi putut să stee, și nu vrea.

Iată un oraș bine rînduit, croit în felii pătrate, cu străzi largi, drepte, zidit solid, din larg și pe pantă, să fie curat și plin de soare... Merg tot pe ulița cea mare, spre centru. Clădirile—tot mai arătoase, mai întăiu pe stînga, apoi și pe dreapta. Deși locul începe să fie mai umblat pe aici, nu pot să prind o singură vorbă dela noi... Ici-colo, la ușile, la ferestrele prăvăliilor cîte-un steguleț roșu se învălue în adierea leneșă de dimineață. O grădină mare, în dreapta, cu crengile copacilor îmbrobodite-albe, cu o biserică albă la mijloc, iar în față cea mai mîndră clădire. Și iată! iată monumentul «desrobirii» Basarabiei. La picioarele «desrobitorului» două femei: una îmbrățișează ocrotitor, cealaltă îi cade la sîn, leșinată de fericire și recunoscătoare că a fost, însfîrșit, luată subt scutul pravoslaviei a toate încăpătoare...

«Basarabia recunoscătoare»!...

Iar peste capul țarului fîlfîe steagul roșu al răsvrătirii al răsturnării...

Ce taine mai ascunzi în cutele pînzei tale, simbol scump al viitorului?...

Reînvie-ne trecutul!

«*Cuvînt moldovenesc*».—Încă e prea de dimineață—și ca să amăgesc și să risipesc vremea, rătăcesc fără alegere pe alte ulițe, cu clădiri greoae, cu ziduri groase, cu porți înalte, ca într'un sat săsesc înstărit. Și mai într'un tîrziu mă pomenesc într'o grădină.

Aici florile de zăpadă încep să se scuture de soare și de vînt, desgolind crengile ce se clatină abia în trecerea distrată a vîntului. Două chioșcuri pustii stărue in două laturi ale aleii, așteptînd primăvara, iar crengi să leagănă asupră-le scuturînd omătul înmuiat... În mijlocul unei alei străjuește sus, cocoțat pe un soclu înalt și îngust ca un par, bustul în bronz, minuscul, al lui Pușchin, ca un semn de întrebare—mic, pustiu, sluțit de zăpadă.

Știu eu cît am mai rătăcit prin aceste poteci, căutînd lumea noastră în lumea lor!?

Eșisem iar într'o uliță și curînd m'am oprit în fața unei uși, cu chip de pridvor. Iar de aici începea Moldova... Pe o tăbliță cît palma citii, cu cirilice: «Cuvînt Moldovenesc»,

In necunoscutul acesta, al unui oraș ciopîrțit în cvartale străine, rece și înnăbușit subt graiul din țara crivățului, tăblița cu două cuvinte romînești, cernite în cirilice, îmi pare o pîlpăire de flacără ce se stinge în zarea adîncă, departe, în luptă cu negurile nopții... Nu ne-am văzut de atîta vreme! Decînd ne-au stricat pentru a doua oară gospodăria părintească. Un veac!... Aminte nu ne-aducem, și totuși ne cutremurăm... Nu înțelegem, și ne înfiorăm... Prutule! Pentruce tu și ei ne-ați stricat țara?!...

Sun—și deschide o fată, care la întrebările mele ridică din umeri și îngînă ceva neînțeles.

— Gaspadin Halipa?!... gaspadin Alecsandri?!...

— Pantelimon Nicolaici esthi...

O urmez printr'un antreu, apoi un coridor scurt—și-mi deschide o ușă: Iată o odae mare, simplu mobilată, extraordinar de simplu, cu o masă de brad lungă, în mijloc, două lăiți lungi fără răzimătoare și cîteva scaune... Pe pereți, un portret al lui Tolstoi, încă vre-o cîteva tablouri mărunte și, în colț iconița... Fata cercetează, cu binișorul, la ușa din dreapta. Se deschide și—iată Halipa. După port, după înfățișare, o părticică din Rusia nemărginită. Nu mai sînt străin. E Pantelimon Halipa, călătorul abătut din drumul de țară. Căci cu cîțiva tovarăși de drum rătăcitori prin aceiași noapte, el a aprins focul afară...

Cu toate că are tot înfățișarea simplă a studentului dela Iași, Halipa îmi pare acum schimbat. Chiar și trupește era, atunci, redus la strictul necesar, cu chipul lui puțintel de răzeș revoltat, nebărbierit... Acum, mai împlinit și cu o barbă respectabilă, pare gata, pătruns de răspunderea față de vremile ce gonesc peste noi.

Nu ne-am văzut de multă vreme și ne întîlnim în împrejurări neobișnuit de grele—pentru țara toată; și din primele clipe nu putem lega vorba. Ochii noștri se pironesc și-i ca și cînd și-ar spune ceva.

— Ce-ați făcut ?!

După o scurtă tăcere, în care se vede că Halipa nu-așteaptă răspuns, intră doi seminariști în aceiași uniformă a cinovnicului rus: Harea și Stihie, tovarăși de muncă la «Cuvînt». Dela graiul, încîtva «stricat» de cultura romînească, al lui Halipa la graiul acestora simt că am făcut primul pas înăuntrul Moldovei, că ea începe să crească în întindere și'n vremuri. Parcă am prins un svon din codrii Orheiului. Și ascult mai departe...

Trecem în a doua sală de redacție, cu o bogată bibliotecă romînească și, totodată, locuința «revoluționarului» moldovan. O odae de student, cu cîteva dulăpioare pentru cărți, un pat, poate și un geamantan și cîteva hărți, cu stegulețe înșiruite în linie de bătae...

Am trecut într'o odae mai mică. Și aici se pare că poposim, căci pe o măsuță, la perete, cîntă în surdină samovarul. Al treilea!

Și, curînd iată-l intrînd pe bătrînul Alecsandri (Nicolai Nicolaici), bunelul gospodăriei acesteia din dosul firmei cît palma. Nouă ani în urmă, la Iași, («student» pentru două luni în capitala Moldovei) era sur. Acum e alb.

Cu Tolstoi a revenit în Moldova... Căci la Voronovița Hotinului, pe Nistru, unde cine știe ce voevod va fi așezat vre-un strămoș de strajă, acolo graiul pustiului înăbușise locul. Ci i-a fost destul să înceapă a asculta svonul din lunca Mirceștilor...

Cu cîteva săptămîni înaintea prăbușirii tronului dela Neva aflasem dela Basarabeni, în Iași, că așezarea unui «romîn» la Chișinău e bănuită și mișcările urmărite de aproape.

Dar acum, cînd Nicolae al II-lea e întemnițat în palatul său, iar cei un milion de agenți trimiși la vatră ?!...

— Rămîi la noi acum, nu-i așa ?!—întrebă unul din vechii mei prieteni, parcă aducîndu-și aminte de ceva, dar cu așa ton încît singur răspundea la întrebare. (Mi se pare—Pantelimon Nicolaici-Halipa...)

— Dacă trebue...

— Acum ești dator !...—și-mi poruncea Nicolai Nicolaici-Alecsandri.

M'am supus fericit și numaidecît am intrat în luptă cu *buchile*. Și nu știu pentruce, adesea, la început, printre liniile desânțate ale «miagkisnác»-urilor, «iat»-urilor și celorlalte potcoave de peste Nistru, pe care le-a îmbrățișat «Cuvîntul Moldovenesc»—mi se părea că ași putea să citesc urmările cutremurului care a risipit gospodăria Romanovilor.

Pe seară primul sfat «moldovenesc» la redacție, chemat de un fost deputat în Dumă, Ianovschi, cadet rus, care poartă nimbul gestului dela Viborg. Chipul,—adunați pentru afaceri comunale... Căci revoluția rusească nu va trece dincolo de programul cadeților, care alcătuesc grosul guvernului vremelnic—și Basarabia va fi a lor, a cadeților ruși, fiindcă nu poate fi a altora..

Și vin Moldovenii...; încep să vie, desfăcuți din necunoscut ca ghioceii din omăt; vin pentru Moldova... Vin cei mai mulți sugrumați în straele slugilor împărătești, în care țarismul și-a împachetat toți cinovnicii, toți polițiștii și toate uneltele—cu stele, cu insignii, cu pajuri; numerotați și cu serii.

Vin actorii fără public, fără aplauze... li pîndește ori succesul cel mare ori spînzurătoarea!

Ci, dacă ar afla ei *acum* tot ce știu eu, *atît* cît știu eu, dacă șoapte de subt crucile înegrite ar pătrunde până la urechile lor, și-ar sfîșia toți mundirele moștenite din «marea închisoare», și-ar sfîrtica șepcile căzăcești, care le sluțesc chipurile mîndre; căci, apucați de groază, ar simți că prezentul ori trecutul—careva trebue să plîngă!.. Gheorghieș Buruiană, unde ai păstrat până acum graiul acesta melodios ca un cîntec ?!... Ție, Coropcean gerul din miază-noapte ți-a înghețat șoapta mamei în suflet și iarăși și iarăși revine graiul crivățului între voi... Mai vin, afară de ai redacției, *Al. Groapa*, *I. Erhan* (fratele arhimandritului dela S-ta mănăstire a Surucenilor)—toți cooperatiști, avocatul *Bodescu*, profesorul *Hartia*, *Goian*, *Harea* (altul), inginerii *Botezat* și *Hodorogea*... Aproape toți pentru întâia dată întîlnesc un ardelean...

Îndoita primăvară—libertate și soare—a adunat subt acoperișul prietinos numai fețe senine și nădejde multă... Și desbaterile calde se încing.

Societate culturală ori partid ?

Partid ?! Gînd îndrăzneț primejdios pentru un popor slab, bănuit—socot unii. Societate culturală a mai fost; vor alerga mulți...

Pe lîngă societate, pe încetul, birue și ideia «partidului moldovenesc» alături de partidele străine încetățenite pe pămîntul Basarabiei.

În ochii lui Hodorogea se strigă cu mînie acest adevăr. El, cel mai neîmpăcat vrăjmaș al asupritorului, nu-i cruță, nu-l iartă, nu-l uită o clipă. Nu știi ce este mai mare: ura

ori disprețul lui. Și dacă domnia de robie și de pradă ar fi încă pe atîta de întinsă, simți că ura și credința lui ar crește încă mai mult, că ar spori până la sălbătăcie dragostea pentru țărișoara de dincolo de «brazdă», pe care o răstignesc acum seminții adunate din două continente... Pare o stîncă deslipită din Ceahlău, care nu se mai poate opri—și aduce aer aspru de munte, clocotul apelor și freamătul codrilor... Ochii lui mici mă slăbesc arare și mă copleșesc cu căldură multă, multă... Simt că sînt în țara mea.

...Și nu s'a putut ceti atunci în ochii lui că peste cîteva luni fiarele stepei îl vor sfîșia...

Dar se auziră ciocănituri în ușă și intră, cam repezit, domnul Ianovschi, un bărbat între două vîrste, mărunt, roșcovan, destul de simpatic și vorbareț, din mișcările căruia trebuia să cetești că de-acum gubernia nu trebuia să mai desnădăjduiască...

M'am strecurat pe ușa cealaltă, în odaia plină cu alt public. Erau: Alecsandri, Ruso, Coșbuc, Eminescu și alții mulți.

Debunăseamă de ăștia se teme Halipa. Și au să se teamă toți, odată!

Romulus Cioflec

Aquarelă

Claudiei Millian

In orașu'n care plouă de cinci ori pe săptămînă,
Orășenii pe trotuare
Merg ținîndu-se de mînă.
Și subt vechile umbrele ce suspină
Și se'ndoae
Umede de-atîta ploae,
Orășenii pe trotuare
Par păpuși automate
Date jos din galantare...

In orașu'n care plouă de cinci ori pe săptămînă.
Nu răsună pe trotuare
De cît pașii celor care merg ținîndu-se de mînă
Numărînd
In gînd
Cadența picăturilor de ploae
Ce coboară din umbrele,
Din burlane
Și din cer,
Cu puterea unui ser,
Dătător de viață lentă,
Monotonă,
Inutilă
Și absentă...

In orașu'n care plouă de cinci ori pe săptămînă,
Un bătrîn
Și o bătrînă —
Două jucării stricate,
Merg ținîndu-se de mînă...

Ion Minulescu

Hora dela Vaslui

Mi-aduc aminte din vremea războiului despre cele două trenuri care aveau datoria grea de a pleca din Iaşi, în fiecare zi, de-a urca dealul Bîrnovii şi de a duce mai departe, spre Vaslui, Bîrlad şi Galaţi, sutele de ostaşi care veneau şi plecau spre cutare sector al frontului, cum şi pe toţi acei pe care nevoile nu-i mai puteau răbda în casă... Mi-aduc aminte, era o vreme de iarnă cu pămîntul neacoperit, pela sfîrşitul lui Ianuarie...

Două trenuri. Unul de persoane, pleca, – adică trebuia să plece, – la opt şi cincisprezece minute dimineaţa; al doilea tren, – un *curier* cu vagoane de marfă, – trebuia să plece la două după miezul nopţii. De fapt, personalul nu pornea niciodată înainte de unsprezece şi nu ajungea niciodată la capătul drumului fără o întîrziere de zece, douăzeci, ba uneori şi patruzeci de ceasuri.

„Pornesc cu *marfa* – spun eu unui prieten, într'una din zilele depe atunci.

— De ce?

— Aşa!... Pornesc cu marfa, pentrucă marfa n'are mers rînduit; nu ştii cînd pleci dintr'o gară, şi iarăşi, nu ştii cînd ajungi în gara vecină; n'ai pentruce te amărî, n'ai pentruce stărui la mecanic, la şeful de tren, la şeful de gară, la frînari... Vreau să călătoresc liniştit... Mai adaugă, prietine, locul îndeajuns pe care îl ai în trenul de marfă: nu îl răpeşti nimănui şi n'ai nevoe să te sfădeşti cu nimeni".

Prietinul îmi dădu dreptate, şi astfel, cu un cuvînt de îmbărbătare mai mult, pornii la gară, îndată după scoborîrea amurgului.

Trenul P. 2 urma să se formeze pe linia a unsprezecea, dincolo de cabina 3. Era un loc ştiut de toată lumea, şi către locul acesta, încă de dimineaţă, se îndreptau ca să-şi aleagă un colţişor ferit de vînt şi de zăpadă, toţi nevoiaşii care nu încăpu-

seră în 418... Am ajuns tîrziu, cu oarecare greutate, despicînd cu bastonul broboada de întuneric şi de ceaţă, — pipăind încetinel şinele cu piciorul... Am ajuns, am întrebat din om în om, am dat peste vagoanele trenului şi-am cucerit un loc într'un *ghereu* cu duşumeaua nearsă, cu păreţii nesparţi.

Cea mai mare parte dintre tovarăşii mei de drum erau soldaţi din divizia a 5-a; porniseră de-o săptămînă şi mai bine din Munţii Rodnei şi mergeau spre case...

„Eu sînt din seria a doua, — mă lămuri un fruntaş de-alături, — şi merg *în conceti*... Da' au fost nămeţi mari pe unde-i reghimentul nostru, ş'au fost drumurile grele, ş'am prăpădit multă vreme spărgînd troianele... Ş'aşa s'a dus şi conceti, s'a dus şi tot..."

Dar de-alături un ţigănuş îşi arătă îndată chipul, la lumina unui chibrit, trase cu sete cîteva fumuri dintr'o ţigară groasă şi zise cu împăcare de sine:

„Da' eu, că-s plecat pentru Crăciun, cu cei din seria întăiu!..."

Intr'adevăr, acesta era un lucru cu totul minunat; fruntaşul de lîngă mine se găsi îndreptăţit şi-i ceru îndată socoteală:

„Cum se poate, camarade, una ca asta?

— Iaca aşa, se poate!..."

Şi ţiganul începu să 'nşire domnului fruntaş, toate satele şi toate gările dela linia frontului şi până la Iaşi; cîte trenuri a schimbat şi 'n cîte trenuri a aşteptat cîte-o zi, cîte două, cînd într'o gară, cînd în mijlocul cîmpului... Şi izvodul tot nu era gata; după zăbava trenurilor, veneau jandarmii cu cererea îndreptărilor, cu aşteptările pela posturi pentru iscălirea şi pecetluirea *biletului*, fără de care, a merge mai departe, nu se putea...

„Şi ce-are să-ţi facă *righimentul?* — îl întrebă înfricoşat fruntaşul.

— Ei, ce să-mi facă! Am să-i arăt biletul"...

Călătorilor le rămaseră cîteva clipe să judece asupra acestei întîmplări; în colţul celălalt al vagonului cineva îşi spuse părerea că ţiganul va fi dat dezertor...

„Nu! — îi tăia altul vorba, asta-i *forţă majoră*, sigur, şi forţa majoră nu cade 'n prevederile articolului respectiv, cîtă vreme lipseşte intenţia mobilului..."

Ţiganul trase cu urechea, înţelese ceva, şi uşurat, răsuflă cu putere...

*

Cu povestirea unor întîmplări de războiu, cu povestiri de pe-acasă, noaptea curgea neluată 'n samă, pecînd vagoanele trenului de marfă P. 2 stăteau neclintite. Nimeni nu se gîndea de altfel la formarea trenului, la ceasul de plecare. Tocmai încolo,

după miezul nopţii începură, din vagon în vagon, să pătrundă cele din urmă ştiri:

„A venit întreg personalul de tren—zise cineva, urcîndu-se în vagon.

— A venit întreaga echipă? îl întrebă altul.

— Da!—răspunse cel dintăiu.

— Atunci e foarte bine; dacă 'ncepe manevra, plecăm c'o întîrziere de-o jumătate de ceas..."

Dar îndată un glas proaspăt ne încredinţă că lucrurile nu stau aşa:

„Nu poate să fie adevărat; am fost chiar acum la cabina 3, şi de-acolo mi s'a spus că nu s'a dat încă nici o dispoziţiune pentru formarea lui P. 2.

— Foarte drept! adaose un fost acar depe vremuri, care ne lămuri că echipa unui tren este una, şi personalul de manevră este altceva. Echipa lui P. 2 nu avea ce să caute înainte de formarea lui şi pregătirea tuturor *documentürilor*...

Şi acest călător a avut dreptate. Personalul de manevră nu s'a arătat decît în zorii zilei; cinci-şase oameni, adormiţi, sgribuliţi, cu steguleţe înfăşurate, subsioară. Începu cîte unul să fluere şi să dea comenzi; o maşină mică, fără tender, începu să bufnească vagoanele şi să le mute de pe-o linie, pe alta...

„Să treacă la linia a şaptea!...

— Încet peste ace!"...

Maşina fluera lung-lung, pufnea pe nări şi pornea înainte cu mişcări repezi, dar îndată cineva-i da semnal, o oprea, şi-i schimba linia.

„Ţur!... ţur!..."—două fluerături scurte, însemna mersul îndărăt; maşina îşi dădea răspunsul, pufnea şi începea să alunece uşoară...

„Mai; mai; mai... Aşa... Cup-ple!..."

Mica maşină izbea atunci cu putere, frînarul lega, şi manevra urma....

...După-amiază, trenul P. 2 este gata şi la ora 4 fără zece minute porneşte; după un ceas plecăm din Nicolina; după două, din Ciurea, cu două maşini în cap, cu alta în urmă. Mai încolo, nu mai ştiu...

După o noapte întreagă de nedormire, şi ceva datorii din nopţile trecute, am aţipit în colţul meu şi-am dormit până 'n dealul Bîrnovii. Cînd m'am deşteptat cîteva clipe, peste pădurile împletoşate 'n promoroacă, răsărise soarele mic şi uscat al ernii, înviorînd culmile îndepărtate ale dealurilor. În dreapta, la fund, şesurile tăcute şi sterpe dormeau subt pînzişul subţire de ceaţă.

„Bate vîntul—grăi cineva—şi peste puţin se vor spulbera negurile; vom avea, după a mea părere, o zi de primăvară timpurie..."

Am adormit din nou şi m'am trezit aproape de Vaslui în după-amiaza zilei aceleia...

„Domnule!—mă ghionteşte un soldat—colaci ca'n gară la Vaslui, nu mai găseai, înaintea războiului, în toată Moldova..."

Mă uitaiu cu oarecare ciudă la tovarăşul meu de drum şi tăcuiu. Trenul se opri pe linia a patra, în capătul magaziilor, şi îndată, peste linii, începu să alerge, spre clădirea gării, un popor întreg de lume flămîndă şi amorţită.

*

*

Peste întreaga vale a Bîrladului, în sus, în jos, şi 'n văile care-şi deschideau gurile în preajma Vasluiului, juca în lumina limpede, sclipiri de căldură. Cucoana d-lui şef, cucoanele domnilor impiegaţi deschiseseră geamurile şi priveau, după perdele şi oale cu măşcate şi urzicuţă, la un lucru neobişnuit, cum eram noi şi trenul nostru. Vasluiul rămînea ascuns în spatele gării, dar mai înapoi ceva, spre stînga, străluceau pe alocuri pereţii căsuţelor din mahala, şi bordeiele ţigăneşti, pe prispele cărora se pîrjoleau la soare bătrîni şi tineri de toate vîrstele, într'o pitorească împestriţare cu purcei, căţei, cocoşi şi găini de toate culorile.

„Mahalaua ţigănească!—mă lămuri un flăcăuaş balan, cu şapcă civilă, cu pantaloni cazoni.

— Da?—mă mirai eu... Aşa de mare?

— Aşa! Vara, unii fac cărămidă iar alţii îşi încue uşile şi pleacă la lucrul cîmpului prin sate, pela boeri,—încolo, în jos, până'n ţinutul Tecuciului şi-al Galaţului..."

Tăcu puţin şi-apoi îmi vorbi răpede despre aceiace mi se păru că uitase:

„Vasluiul adevărat, e un oraş mare... dar nu se vede de-aici..."

L-am întrebat despre vestiţii colaci şi mi-a spus că nu se mai fac; am întrebat dacă se vinde pe undeva pîne, şi mi-a spus că nu se mai coace; l-am întrebat ca pe-un om care cunoaşte bine părţile acestea de ţară, dacă se poate afla pe-aproape, o crîşmă, un pahar de vin,—şi mi-a spus că nu se vinde...

„Din pricina războiului...

— Da?

— Da; dela războiu încoace, nu mai găseşti nimic..."

Astfel,—mi-am cercetat bucceaua cu merinde şi m'am îndreptat peste linia a patra, spre pajişte, unde mulţi îşi întinseseră ospăţul şi de unde începuseră să adie acorduri răzleţe de muzică. O singură ochire mi-a fost de-ajuns să înţeleg aceiace era: muzica unui regiment de infanterie,—mergînd spre garnizoana de reşedinţă, se aduna la apelul subşefului, cu instrumentele pe după gît, pe subsioară... Veneau muzicanţii încet, încercîndu-şi flautele, trîmbiţele, tromboanele... Se adunau fără nici-o grabă, şi se

uitau cu mirare la un civil răsărit în mijlocul lor, un om roșcovan, cu șapca pe ceafă, cu amarurile lui în suflet...

„Ce-ar fi! zise civilul, să-mi faceți puțină încercare..."

Ș'apoi tot el:

„Pămîntu-i așternut de-agata, — vreme, slavă Domnului, — gură-cască, mila Sfîntului și — face-ți-mi acuma mie o cîntare, să vă cinstesc, să vă pomenesc o viață..."

Își cercetă un buzunar și scoase o bumașcă; se uită la muzicanți, se uită la cei de primprejur, și întrebă:

„Zic rău, ce zic?.."

Și pentrucă nimeni nu-i răspunse „nu", muzicanții își așezară sculele fără comandă, le clămpăniră, le încercară și se priviră unii pe alții. C'un ropot de ciocane, c'o fulgerare de talgere începu toba mare, și după tobă, zbucni din roata instrumentelor *Hora Unirii*, veselă, sprintenă și răsunătoare, ca un vestmînt de viață neașteptat pentru șesul de lîngă magaziile gării... În cîteva clipe, se prinseră de mîni doi-trei; peste altele, erau zece, douăzeci... Mai toți, — soldați, dar îndată legănarea lor moiatică, la dreapta și la stînga, spori gustul celor ce priveau pe de lături; civilii se 'nmulțiră, și printre ei cunoscui îndată frînarul dela vagonul meu, un om de peste treizeci de ani... Un sfert de ceas, — hora aceasta mi se păru un lucru obișnuit; dar, îndată, o măestrită întorsătură de ton smulse din pieptúrile soldaților un chiot prelung. Atunci începu să năvălească spre șes norodul fără lucru ce se prăjea la soare pe prispele căsuțelor din mahala; dupăiau ulițile, pîrîiau gardurile, și părerile tuturora ajunseră la încheerea că jocul și cîntarea erau cu totul în gustul obștiei. Domnul mecanic, înfășurat într'un lung cojoc muscălesc, stătea de vorbă cu domnul subșef al muzicei, și-l bătea peste umăr:

„Brava! Asta zic și eu că-i muzică! Mă gîndesc numai, ce-or fi zis Ungurii și Nemții și Unguroancele și Nemțoaicele, auzindu-vă... Brava... Frumos..."

Ochii subșefului sclipeau.

„Acu, s'aud un brîu! își arătă mecanicul o dorință; un brîu..."

Subșeful bătu din palme, ridică un deget deasupra capului, îl scutură, îl svîrli în jos, și hora conteni, începînd îndată brîul. Strîngîndu-se cercul, jucătorii se prinseră pe după spete într'o înlănțuire de trupuri, făcută parcă anume pentru asta, și porni tropot nou în aprinderea unei veselii fără hotar....

Era cald, era lumină dulce peste tot: numai zarea asfințitului, încununat cu poale de păduri, ardea ca o pînză de flăcări îndepărtate.

Vîltoarea jocului ținu mult. De cîtevaori, roata s'a frînt, dar tot de-atîtea ori, codași sprinteni, c'o mînă 'n șold, cu alta 'n sus, chiuiră scurt și chemară tovarăși: al doilea era alături, al treilea răsărea ca din pămînt.. Îndată, totul era precum fusese...

Se veselea tinerețea; se bucura de bucuria altora, puțina bătrînețe: domnul șef al trenului, domnul mecanic, domnul șef al gării, magazionerul, acarii...

Dar deodată, de undeva de sus, de după perdele și oalele cu flori, cînd brîul era mai mare, mai aprins, un glas de femee, un țipăt de spaimă săgetă peste întreaga adunare:

„Jane, Jane, au năvălit porcii la magazie!! Aleargă repede c'au risipit toți sacii!..."

Era un singur vinovat, — santinela care-și uitase slujba și venise la horă... Cel dintâiu care se năpusti asupra porcilor a fost acest mare vinovat. După dînsul, urmă domnul șef al gării; după domnul șef, — magazinerul și întregul corp de gardă cu baionetele în gura armelor...

Brîul se curmă, muzicanții contenesc, domnul mecanic, domnul fochist — pornesc spre mașină; călătorii, cuprinși ca de-o ploae rece, se 'ndreaptă fiecare spre vagoane.

Într'amurg, o șuerătură lungă străpunse tăcerea; totul era astfel gata, și peste puțin, trenul începu să se miște către Bîrlad.

Tudor Pamfile

Domnița tăcerii

Intr'o noapte tîrziu,
Intr'o noapte de vară,
Eu am plîns cu salcîmu 'nflorit:
Visul meu argintiu,—
Strălucita-mi comoară,—
Se sbătea în țărînă strivit.

Eu plîngeam al meu vis
Cu aripele frînte
—Un biet flutur ce moare pe drum—
Și un palid narcis
Subțirel și cuminte
Mi-a trimes mîngîeri în parfum.

Iar parfumul plăpînd
Mi-a adus o poveste,
O poveste c'un vis argintiu,—
Sărutîndu-mă blînd
A sburat fără veste...
Intr'o noapte de vară, tîrziu...

Cînd amurgul sfios
Pe aripele serii
Lasă 'n urmă-adormitul pămînt,
Vine-un Crai luminos—
Și Domnița tăcerii
Se coboară 'n albastru veșmînt.

Cu surîsul ei blînd,
Mlădioasă și 'naltă
Ea alunecă 'n aer ușor,
Și sărută trecînd
Albul nufăr din baltă
Și desmiardă un plop visător.

Ca un flutur,—treptat,
Pe cîmpie se lasă,
Pe cîmpia vrăjită de vis;
Stă cu capul plecat
Intristata Crăiasă,
Și se roagă—și crin, și narcis...

Iar cînd soarele, lin
Iși arată cununa
Și culege din flori mărgărint,—
Gînditor și senin
Ea se duce cu luna
Și cu palide raze de-argint.

Olga Vrabie

„Carvunarii"

— Democrația de acum o sută de ani —*

La inceputul veacului trecut *Moldova* era frămintată de una din acele revoluții, care transformă un popor, care insamnă, în istoria lui, sfirșitul unei epoci și inceputul alteia.

Documentele lipsesc. Nimeni, din nenorocire, nu avea obiceiul să scrie. Boerii noștri abia dacă își insemnau cheltuelile gospodăriei. Iar și puținele pagini ce vor fi fost, s'au pierdut din lipsa de stabilitate, intre aceleași ziduri, a celor citeva generații ce-au trăit de-atunci.

Istoria ne estompează societatea moldovenească de acum un secol, mai vag decit pe acea romană de acum două mii de ani. Citeva prețioase concluziuni se găsesc în opera d-lui Iorga, care a dat o atenție deosebită „carvunarilor"; iar A. D. Xenopol s'a ocupat mai mult decit alții, de actul care sintetizează acea mișcare socială: constituția democratică dela 1822.

Din izvoarele publicate și din tot ce s'a scris, mi se pare, totuși, că nu se poate scoate o lucrare științifică, nici asupra societății de atunci, nici asupra acelui proect de legiuire constituțională. Cetind și recetind feluritele documente, nu se pot căpăta decit impresiuni; unele mai precise, altele indoelnice, dar nici o certitudine. Parcă privești la o prea mare depărtare, prin ceață. Ai impresia unor lucruri și conturul unor aspecte; ai un fel de siguranță sufletească; dar iți lipsește dovada obiectivă. Alții ar putea vedea altfel. Nu se poate face o fotografie, care să suprime indoiala și să închidă discuția.

Poate mai sint prin lăzi și prin poduri documente prețioase... Până la publicarea lor, însă, ideia unei puternice repercusiuni a revoluției franceze în Moldova, gustul pentru cultura occidentală a boerimii, aplicarea unei constituțiuni democratice, regenerarea unei elite, patriotismul, acțiunea și minunata intuiție a boerilor-carvunari, ar putea fi pentru unii istorici exagerările unor foarte neinsemnate adevăruri. Istoria insă, se alcătuește nu numai din opera judecată și verificată a savantului, dar și din legendele eșite din intuiția unora, sau din tradiția faptelor trăite. Apoi ceiace astăzi este legendă, studiul de mine preface în adevăr științific. Și mai adeseori documente nouă au dezmințit documente vechi, sau silogisme savante, decit au distrus legende. S'a spus, cu drept cuvint, că uneori un document e mai înșelător decit un vis... Deaceia, poate, despre acei ce se numesc *carvunarii moldoveni* și despre opera lor, s'ar putea scrie, mai bine, subt formă de roman istoric. Știința mai tirziu, ar veni să pună note și trimiteri; poate chiar în josul fiecărei pagini.

Se știe că „duhul nesupunerii franțozești" agita Moldova la sfirșitul epocei fanariote; că atunci s'a inginat ziua cu noaptea pentru poporul nostru; și că ideile nouă aveau formidabila sarcină de-a împrăștia întunericul medieval ce intirziase trei sute de ani pe pămintul principatelor. Sarcină cu atit mai grea, cu cit oamenii acestor idei nouă — „novatorii", „carvunarii", „ciocoii", după cum li se spunea pe atunci — samănă mai mult cu spiritele inaintate a virstei de mijloc din istoria occidentală, decit cu adevărații revoluționari moderni. După cum în anticitate, cele mai liberale doctrine nu admiteau că sclavul este un om, ce ar putea avea, caşi cetățeanul, aceleași drepturi și indatoriri, tot așa cei mai generoși medievali nu se gindeau că șerbul ar putea fi util în conducerea statului. In aceasta insă, se urma evoluția firească a societăților. *Libertățile se iau, nu se dau.* Aceasta insamnă că este un strins raport intre generozitatea acelor care luptă pentru libertăți — care astfel *dau* libertățile — și mărimea primejdiei, de-a și le *lua* singuri, ce reprezintă acei în folosul cărora se proclamă principiile. Mai insamnă însă, ceva și mai important: Libertățile date acelor ce nu fac nici un pas spre ele cu gindul de-a și le lua singuri, sint daruri inutile și chiar dăunătoare. Inţeleptul trebue să deschidă poarta, numai acelor care bat la ea. Așa se explică de ce, de pildă, votul universal, mai pretutindeni a intirziat mult după intronarea principiilor din care totuși decurgea în chip firesc. Așa se explică de ce înțelepții *novatori*, fiind inainte de toate oameni de bun simț, au știut să se oprească unde trebuia, pe calea pe care-i mina superficialele lor idei revoluționar-democratice.

Societatea moldovenească în care s'au ivit carvunarii, era impărțită din punct de vedere al puterii politice, în două clase. Deoparte aristocrația cu clientela ei — atotputernică; iar de altă parte, tot restul populației — la discreția celei dintâiu. Subt protipendadă erau boeri de multe ranguri, adesea de origină ilustră, citeodată chiar foarte bogați, dar toți aceștia n'aveau cuvint în conducerea treburilor publice, mai mult decit cel din urmă țăran. In acelaşi timp clientul, ciocoiul unui „proh", avea mai multă influență în guvernămînt, decit un urmaș de cneji dar mazil, și care nu-și cîștigase un patron la Curtea grecească, dindu-și fata după un ciocoiu fanariot.

Aristocrația conducătoare se reducea la citeva zeci de mari proprietari, membri ai citorva familii mai mult sau mai puțin vechi, mai mult sau mai puțin moldovenești. La această impuținare a aristocrației s'a ajuns cu totul pe altă cale, decit cum pretindeau reprezentanții ei de atunci, unii urmași ai lor de mai tirziu și chiar de azi. Nu; acea aristocrație nu era rezultatul selecționat și concentrat, al numeroasei vechi boerimi moldovenești, scut al creștinătății și părinte al poporului. Acea aristocrație era numai quintesența abuzurilor.

* Pagini extrase din „Constituția Moldovei dela 1822", lucrare ce va apărea în curînd.

Dacă abuzul este firesc puterii, iar pierderea puterii inerentă abuzului, nu e mai puțin adevărat, că acolo unde mijlocul social facilitează, provoacă abuzul, el in loc să distrugă puterea, o menține încă multă vreme. In Moldova, pe atunci și încă demult, era posibilă, pentru cei mari, realizarea oricărei pofte, fără primejdie, fără greutate și mai ales prin lipsa oricărui friu moral. Circumstanțele erau favorabile: Luptele pentru domnie, competițiunea vecinilor, apasarea turcească, pilda anarhiei polone, lipsa unei discipline religioase, o stare culturală intirziată, sint tot atitea explicații dece abuzul era nu numai fără margini, dar chiar se bucura de considerație. Abuzul, la început pe lingă toate aceste împrejurări favorabile, mai avea și pe acela de-a nu fi prea jignitor. Un boer primitiv, cu nevoi materiale și sufletești reduse, nu resimțea prea dureros abuzul, care din dregător sau divanit îl lăsa mazil bogat, apoi îl făcea răzăș cu sute de fălci de moșie bună. Viața independentă, liniștită și largă dela țară era o suficientă mingiere. Abuzul aristocrației devine nesuferit abia atunci cind răzășia începe a se asemăna mizeriei, cind mazilul nu-și mai poate înzestra fetele, cind hotarul moșiei strămoșești este mereu îngustat prin încălcări, cind economiile mereu sint roase de procese nedrepte și de tot felul de sarcini publice.

Aristocrația din epoca fanariotă copleșită, cel puțin prin alianțe, de elemente levantine — care puteau fi mai rafinate, mai culte, dar care nu aveau drag de țară—dupăce-a exclus din sinul ei pe acei mai puțin bine înarmați pentru luptele nedemne din acele triste vremuri, i-a apasat tot mai jos și împreună cu ei pe toate celelalte ranguri de boeri mai mici, până ce-a umplut țara cu mazili și răzăși de vechiu neam boeresc, aduși la sapă de lemn.

Aristocrația aceasta mai era și ruso-filă — lucru bine stabilit istoricește—ceiace motiva neîncrederea suzeranului și exigențele sale. Pe de altă parte, fiind partizana Rusiei, și deci dușmănind tot ce era polon, a intirziat introducerea în țară a ideilor occidentale, care din cele mai vechi timpuri s'au scurs în Moldova, fie și denaturate, prin această avangardă nord-orientală, Polonii.

Astfel, acum o sută de ani, aristocrația ajunsese minusculă ca număr, vitrigă ca sentimente, incertă ca origină, atotputernică, despotică, imorală și relativ inculta... *Sic transit gloria*...

Acestei aristocrații neopunîndu-i-se nici o forță, celelalte categorii sociale, din punct de vedere politic, pot fi puse la un loc: poporul.

Ce putea fi pătura cea mai dezarmată, țărănimea?... Turmă de vite slabe și bolnave.

Boerimea secundară era foarte mult mai numeroasă decit aristocrația. Avea și ea multe din defectele acesteia, dar avea și unele superiorități. Mai întâiu, era mai curată ca origină. Străinii ce în decursul invaziei fanariote intrau în rîndurile ei, erau puțini. Alianțele cu această clasă nu prea erau fructuoase veneticilor. Și nici pentru boeri nu era tocmai ademenitoare alianța cu acei greci așa de puțin influenți, încît neputîndu-se apropia de fetele protipendadei, se mulțumeau cu ale boerimii secundare.

Această boerime fiind mai moldovenească, este drept de presupus că era și mai cu drag de țară; dar mai ales fiind mai săracă și fiind nedreptățită, era mai virtuoasă. Sărăcia și nedreptatea, dacă nu aduc neurastenie, aduc virtuți.

Boerimea desmoștenită avea și prestigiul ce i-l dădeau unele personalități din mijlocul ei. In rîndurile acestor excluși din Divan, printre mazili și chiar printre răzăși, erau urmașii lui Neculai Costin, acel care închegase în țară o politică ostilă moscoviților. Cuvintele lui profetice că dela închinarea lui Cantemir „au purces toate lucrurile țării dintâiași dată spre risipă și fără socoteală de nu se vor mai îndrepta în veci" *, nu se poate să nu fi fost cu prisosință exploatate împotriva mult uritei protipendade. In aceiași situație nedreaptă, mai erau și alți iluștri urmași, cu aceleași tradiții. Boerinașii eșiți de pildă, din neamul lui Neculcea-Vornicul, acel care mustrase pe boerii nesocotiți, spunîndu-le cu jale, că „risul s'a făcut plins și voia bună groază și frică și oh! oh! oh! bogăția sărăcie, lipsă și blăstăm și osindă veșnică neuitată și neînchegată" **.

La școala și în tovărășia acestora a crescut Drăghici, istoricul de mai tirziu, care a apucat vremea de durere a ripirii Basarabiei, „ceasurile acelea de plîngere un timp neuitat... cind se despărțeau unii de alții pentru totdeauna" ***.

Curentul anti-rus mai era susținut, de acea pîrghie universală, interesul. Rusia voind să cucerească Moldova prin persuasiune, iar Moldova fiind în mînile protipendadei, întrucît nu era subt călcâiul turcesc, numai către aceasta se îndreptau toate lingușirile, toate promisiunile. Restul boerimii, își vedea peirea definitivă în triumful politicii ruso-file.

Un alt ferment de viață în boerimea cea numeroasă era conștiința multora, că sint de rasă superioară acelora care le-au luat locul. Mulți boeri mărunți, boeri de țară și mazili, știau că scoboară din fondatorii și conducătorii glorioasei Moldove de altădată. Către sfirșitul impilării fanariote se găsesc, pe cele mai de jos trepte ale privilegiaților, toți sau parte din membrii unor familii ca acestea: Bou, Bontaș, Barbovskie, Cernat, Darie, Danu, Jora, Kantemir, Mogîldea, Mădîrjac, Moțoc, Șeptilici, Stroici, Tăutu și mulți alții, care trăiau subt porecle făcute din nume de botez sau de moșii, cum sint unii Hurmuzaki, Sturdza, Movilă, Veveriță, Secară și alții. Toți aceștia și cu neamurile lor își aminteau desigur de iluștrii strămoși, stăteau dirji în sărăcia lor și priveau cu ironie spre divaniții cu barbe mari. Iar cind bunul Dumnezeu, pentru a le susține răbdarea, le scotea în cale vre-un profil levantin sau țigănesc, tineri storși de vitii, cum erau cei mai mulți dintre descendenții „bărboșilor" — atunci, gîndindu-se la mîndrii lor feciori de singe curat moldovenesc și crescuți cuminte la țară, își ziceau liniștiți că viitorul este al lor... De pe atunci a rămas, poate, în sufletul unor vlăstare de boerinași, o mîndrie nejustificată nici prin starea, nici prin aspectul lor, dar crescută ca o floare din credința, adesea subconștientă, că boer de singe nu mai este, în general, decit acel care în epoca incuscririior și corupției levantine, nu se mai menținuse printre boeri sau nu eșise din vizuinea lui. Cu o comparație, se poate spune — istoria occidentală fiind mai bine cunoscută decit a noastră — că acești urmași ai arcașilor lui Ștefan-cel-Mare stăteau în fața nouei protipendade, ca

* Letopisețe, I, p. 58.
** Letopisețe, II, 450
*** Manolache Drăghici, Istoria,. vol. II, p. 94.

urmașii tovarășilor lui Enric al IV-lea, în fața curții lui Ludovic al XV-lea.

Evident, se petrecea și în rîndurile boerimii secundare și mazilite acel fenomen firesc: oportunismul. Unii, în loc să lupte, sau să se drapeze în orgoliu lor, dar să lîncezească în mediocritate, se aliau cu levantinii, care le procurau protecție; alții, intrau deadreptul slugi la divaniți.

Marea majoritate însă, își clocea nemulțumirea deschizînd urechea și inima tuturor vînturilor, ce-ar fi putut sgîlții pe uzurpatori. Se poate spune despre ea, ceiace în 1789 *de Ferrière* spunea despre nobilimea măruntă franceză: cea mai mare parte era atît de desgustată și obosită de curte și de miniștrii ei, încît devenise aproape democrată.

Prin urmare, Moldovenii care puteau dori și gîndi la *inovări*, erau din boerimea neajunsă la aristocrație, sau exclusă dintr'însa.

Acestora se mai alipeau trei categorii de elemente: Unii negustori romîni, persecutați de colegii lor levantini, nedreptățiți la judecată cînd intrau în conflict cu ei, spirite deschise curentelor nouă, cum sînt în general negustorii. In lista boeriților lui Ioniță-Vodă—boeriți ce voiu stabili că sînt mai toți circiumari — găsim cîțiva negustori și meseriași retrași din afaceri.

Altă categorie o formau cîțiva boeri din protipendadă. Suflete generoase, oameni cu drag de țară, care vedeau ticăloșia Moldovei și-i durea inima, fiindcă sîngele lor rămăsese prin excepție curat, sau atît de puternic, încît gonise din vine pe cel palid levantin. Sau erau numai creere cultivate, inteligențe clar-văzătoare, care pricepeau că nu va mai putea merge multă vreme așa, că oricît ar fi de bună starea de lucruri pentru ei, trebuește modificată fiindcă nu va mai fi bună și pentru copiii lor, fiindcă totul era amenințat să dispară într'un cataclism.

In al treilea rînd, un contingent de forțe țărănești: lobăgimea, în care se topise și multe familii ilustre, mai degrabă din cauza virtuților lor decît a degenerării, începe să existe, începe să aibă din cînd în cînd conștiința demnității omenești. Sufletește, ea se apropia de boerimea cea multă și măruntă. Mai întâiu, fiindcă suferințile nu-i veneau dela dînsa. Apoi, apasarea boerinașilor destul de slabi ei înșiși, era neasemănat mai suportabilă decît a acelor mari, fiindcă lege și „giudeț" tot mai exista împotriva boerinașului și a mazilului. Mai aveau și un motiv de simpatie, determinat de grozava împilare ce o sufereau împreună, țărani și boeri desmoșteniți, dela dușmanul comun, aristocrația. Pentru stabilirea contactului între ei, erau destui boeri căzuți între birnici, și mulți birnici care-și mai aminteau că au fost boeri.

Marea majoritate a boerimii secundare cu elementele ce primise de sus și mai ales de jos, din moment ce ia contact cu unele idei generoase, și află fapte din occidentul civilizat, care-i dovedește că visurile ei le-au mai avut și alții și că sînt chiar realizabile—devine de fapt un partid politic.

Socialmente era pătura, din care în toate timpurile și la toate neamurile au eșit marii reformatori, și mai ales cele mai bune grupări de guvernămînt. Aveau modeștii boeri conștiința sau intenția rostului lor firesc. Poate chiar citeau și comentau între ei pe Aristot. In sufletul nimărui nu putea să aibă ecou, mai mult decît într'al lor,

axioma filozofului, că o clasă prea bogată și prea puternică, fiind adăpostul tuturor voluptăților, este mai puțin aptă pentru guvernarea unei cetăți. Cîtă emoție, dar și cîtă energie trebue să le fi dat concluzia lui Aristot, că într'o asemenea cetate nu este nici un om liber, fiindcă cei care poruncesc sînt sclavii patimilor lor; iar cei care se supun orbește, sînt sclavii mizeriei și a ticăloșiei lor.

Instruiți sau nu, cu sau fără argumente istorice și filozofice, acești boeri au dat dovadă că erau conștienți de dreptul lor și mai ales că voiau să ia conducerea statului. Și ceiace este cu totul remarcabil, voiau conducerea statului nu împotriva celor care o dețineau, ci spre folosul tuturor. Vom vedea că ei n'au deschis lupta de clasă, ci au încercat armonizarea claselor. Cale pe care, din nenorocire, n'au fost urmați de urmași... Ei, spre deosebire de acei ce au venit după ei, au primit la domiciliu ideile revoluționare. Dacă și ei se duceau să le ia dela izvor, mediul i-ar fi îmbătat, uitînd în depărtarea sutelor de poște, mediul arhaic de acasă și cătușele lui care nu iartă și nu îngădue evadarea. Fiii și nepoții carvunarilor însă, tineri dezrădăcinați, crescuți și formați printre străini, au crezut că pot să-și trateze țara ca o colonie îndepărtată pe care, europeni civilizați, vor s'o civilizeze dintr'odată.

Individualitățile mai combative, mai îndrăznețe, din marea masă de care ne ocupăm, însemnează ceiace se numește astăzi *partida novatorilor, a ciocoilor*, sau cu un alt cuvînt de pe vremuri, a *carvunarilor*. Porecle pe care au știut să le schimbe în renume, fiindcă urmașii lor sînt mîndri de-a scobori din huliții și disprețuiții ciocoi, neputînd fi pentru ei insultă mai mare, decît de-a fi confundați cu urmașii ciocoimii de după Regulamentul organic—adăvarata ciocoime.

Din acest partid a eșit constituția democratică dela 1822, care nu poate fi opera exclusivă a tînărului *Ionică Tăutu comis*, după cum se pare că-și închipue Alecu Russo. Principiul esențial al constituției este votul și deliberarea. Intr'o scrisoare a lui Mihai Sturdza către guvernul rus, din Noembrie 1823 (Hurmuzaki I. 4. p. 55) găsim: „Domnul a dat o ordonanță prin care autoriză pe carvunari *să se adune și să voteze* asupra unei constituții pe care au redijat-o anul trecut". Sînt multe dovezi și prezumții, al căror loc nu este în acest articol, că constituția e opera partidului întreg. Poate novatorii și-au atras celebra poreclă occidentală de *carbonari*, tocmai pentrucă vor fi avut obiceiul de a se întruni cu toții în ascuns, și poate chiar în codrii Iașului, pentru discutarea reformelor sociale. Poate focul dela 1828, mistuind capitala Moldovei, să fi distrus și vre-o subterană, în simbolica formă triunghiulară, cu catedra „marelui ales" și cu emblemele societății atîrnate în locurile cuvenite pe pereți. Poate și s'au pastrat așa de puține urme, așa de puține date și amintiri asupra novatorilor și a acțiunii lor, tocmai pentrucă vor fi fost cu adevărat *carbonari*. Poate *cărvunarii*, în adevărați *carbonari*, lucrau cu cea mai mare discreție, păstrînd prin jurămîntul lor solemn, secretul asupra activității lor. Mie, lucrul mi se pare cu totul probabil. Dealtmintrelea, istoria influenței franceze ne arată cît de mulți vîntură-lume, regaliști, „sans-culoți", Bonapartiști și mai ales de acei în personalitatea cărora se topeau toate nuanțele la un loc, au venit „și în țara noastră de-au cerut pămînt și apă". Aceștia, în general, „mici de suflet, mari de patimi", ca toți acei care-și părăsesc patria în vremuri grele, care fug de războiu, de invazia dușmană, de reve-

luţie, erau fanfaroni, agitaţi şi vajnici propovăduitori ai tuturor acţiunilor cărora s'au derobat punînd nouă mări şi nouă ţări între ei şi locul primejdiei. Ca faimosul Fleury, căruia îi plăcea să-şi zică regicidul, deşi nici nu făcuse parte din „Convenţie".*

Vreunul dintre aceştia o fi adus, cred, şi *carbonarismul*. Şi poate chiar, în lada lui, romanele vremii pline de carbonari, dacă nu chiar istorii ale celebrei asociaţiuni quasi-mondiale. Şi de ce nu vre-o secţie („vente") să nu fi trimis un misionar până în depărtata Moldovă? Frumuseţa principiilor şi scopurile nobile vor fi înflăcărat pe conducătorii boerilor-progresişti; şi nevoia de-a se ascunde venind în ajutor, s'a înjghebat, posibil, secţia carbonarilor moldoveni. Se poate face, din treacăt, o apropiere între principiile carbonarilor occidentali şi a novatorilor moldoveni: Şi unii şi alţii înţălegeau să facă fericirea poporului fără participarea lui, adică admitea o elită tutelară; şi unii şi alţii luptau pentru libertate, dar o libertate cu „puţină abatere de la cele obişnuite din vechime ale pămîntului", cum, se exprimă expunerea de motive a constituţiei dela 1822.

Carbonari sau nu, fiind permisă ipoteza că lucrau în adunări mai mari, şi cum nu cunoaştem pe conducătorii mişcării şi nici cu certitudine pe acei care au contribuit mai mult la opera lui Ionică Tăutu, este util să facem cunoştinţă cu cît mai mulţi din membrii partidului, adică cu acei care gîndeau la fel, aveau aceleaşi tendinţe şi lucrau pentru aceleaşi scopuri, fie că se cunoşteau între ei, sau nu, fie că erau organizaţi sau nu. Este folositoare asemenea listă, înainte de toate pentrucă este o impietate a lăsa să se piardă amintirea luptătorilor neamului. S'a spus de atîtea ori şi se ţine aşa de puţin seamă, că poporul care n'are cultul strămoşilor şi uită pe acei care au muncit în trecut, este un popor fără viitor. Dar este folositor, chiar pentru chestiunea în sine a carvunarilor şi a operei lor. Îmi închipui că mulţi contimporani de-ai noştri nu ştiu că au avut strămoşi amestecaţi în mişcările politice de acum o sută de ani şi le este ruşine poate, că li se spunea ciocoi; şi poate în lăzi uitate şi pe margini de cărţi mucegăite, vor găsi preţioase urme de pe atunci, pe care—odată ce li se atrage atenţia—le vor da publicităţii. Astfel, lucrarea mea, va avea, poate, o a doua ediţie revăzută şi mult adăugită.

Numele ce am să citez, nu sînt desigur nici a tuturor, nici numai a celor care formau partida novatorilor. Lipsesc poate mulţi fruntaşi; ne-au parvenit poate numele unor simpli agenţi; dar mai ales este posibil să fi făcut carvunari pe mulţi adversari de-ai lor. Cum însă, nu mai este o insultă epitetul de carvunar, vor erta greşala şi sufletele şi urmaşii carvunarilor fără voe. Greşala este inevitabilă cînd ne gîndim că astăzi, mulţi oameni culţi şi chiar în curent cu treburile publice n'ar fi în stare să facă liste exacte de parlamentari după partidele din care fac parte. Şi apoi, chiar dacă am avea o listă lăsată de un contimporan, încă n'am putea fi siguri de exactitatea ei, fiindcă şi pe atunci vor fi fost mai mulţi — sînt doar străbunii noştri — ca acel Balş, care a plecat la Silistra cu jalba protipendadei şi acolo s'a prezentat Paşei împreună cu deputăţia carvunarilor, iscălind[jalba acestora, ascunzînd bine în brîu, sau poate chiar în meşti, pe acea cu care fusese delegat**. La începutul dom-

* *Pompiliu Eliade*, De l'influence... p. 271.
** *Erbiceanu*, Istoria Mitropoliei Moldovei, p. 226

niei lui Ioniţă-Vodă, zice Alecu Russo, „prieteniile politice se desfac, transacţiile şi rădările se lovesc, se înţăleg şi se prifac ziuă pe ziuă."*

Izvoarele listei ce am alcătuit sînt cam următoarele: Mai întâiu lista lui Xenopol din *Istoria partidelor politice*. Apoi numele pe care le-am întîlnit din cît am cetit din vasta operă a d-lui Iorga, ca nume de persoane ce au luat parte la acţiuni, ce numai un progresist putea face; sau care spun vorbe sau li se atribue de către alţii vorbe şi fapte demne de un carvunar. Unii dintre aceştia se bucură de autorizata părere a d-lui Iorga care-i califică de novatori. În acelaşi mod am spicuit şi unele din lucrările d-lui Ghibănescu. Alte nume sînt scoase pe aceiaşi cale din Hurmuzaki, din colecţia de acte şi documente ale renaşterii, din Uricar, din Alecu Russo, Negruzzi, etc. Mai toate aceste nume, astfel adunate, se mai găsesc şi ca boerite sau avansate în vremea guvernării novatorilor, celace este încă o prezumţie că erau purtate de partizani ai regimului. Mihai Sturdza, consideră carvunari, chiar pe toţi boeriţii lui Ioniţă-Sandu Sturdza, Voevodul carvunar. Intr'o scrisoare către Minciaki, dela sfîrşitul anului 1824, spune: „Domnul a ridicat la 500 numărul novatorilor"* Or, la acea dată, totalul caftanelor şi pitacelor acordate nu trecea de 500. Ar urma deci, că Ioniţă-Vodă nu dădea boerii decît partizanilor, celace ar fi o concluzie greşită, fiindcă aruncîndu-ne ochii pe listă, vedem un număr de membri ai protipendadei ostile. Nu este mai puţin adevărat, că persoanele obscure, sau lipsite de influenţă, ar putea fi, toate, din partida novatorilor. Cînd vom analiza această preţioasă listă, publicată de d. Ghibănescu, vom vedea că acordarea de boerii era o tactică politică, pentru anihilarea protipendadei, şi deci era firesc, ca cei mai mulţi căftăniţi să fi fost „atinşi de carvonarismos"—cum spunea, probabil scuipîndu-şi în sin, Balş marele-vornic.

Incă o lămurire: Numele de familie fără nume de botez nu înseamnă că toţi membrii erau carvunari, ci numai că aşa le-am găsit, sau că am evitat o confuziune mai mare, am suprimat şi titlul boeresc, deşi la mulţi este arătat de izvoare, pentrucă titlurile variau la acelaşi boer mai des chiar decît principiile lui; astfel de pildă, „spatar Miclescu" se găseşte într'un moment ca fiind novator, iar altădată ca retograd; însă după socoteli de vîrstă şi altele, nu avem de-a face cu una şi aceiaşi persoană, care să-şi fi schimbat părerile; carvunarul se pare că devine postelnic în timp ce un alt Miclescu era spatar. Prea ar fi fost complicat, şi prea multe pagini de prisos, dacă am fi expus toate aceste amănunte şi conjecturi, pentruca să ajungem la un rezultat, care nu poate fi decît tot aproximativ.

Un lucru este sigur: nu este nici unul pe lista ce urmează, care să fi fost cu totul străin de frămîntările politice din acea vreme. Atît ajunge pentru a merita să nu fie uitat, şi pentru a spera că urmaşi de-ai lui ne-ar putea aduce o rază de lumină.

Şi în fine, pentru simplificare, am pus la un loc, în ordine alfabetică, boeri, neboeri şi boeri mari: Apostolescu, Vasile Alecsandrescu, Aslan, Asaki, Andrei (Fărcăşanu), Alexandri, C. Burghele, D. şi Gr. Bran, Gherasim Barbovskie, Gh. Bogdan, Buzdugan, Da-

* *Hurmuzaki* V, sp. I, p. 55.

maschin Bojincă, I. Brănișteanu, Brăescu, Alecu Balica, I. Balș, Buhus, Bossie, Bădărău, Basilius Barnoski, Boteanu, Vassilie Bucur, P. și C. Carp, Gh. Gr. și D. Codreanu, Cercel, Cuza, Cantacuzino (Pașcanu), C. și Ș. Cerchez, C. Conaki, Sava Cornescu, Iord. și St. Catargiu, I. Cananău, Cațiki, Crupenski, Callimaki, Cozone, Costin, Ciornei, Diaconescu, And. Donici, Drăghici, Meletie, Enache și Alecu Dimitriu, Dimaki, Dăscălescu, Dle. D. Florea, Forăscu, Furnaraki, I. și Gr. Gane, A. și Gr. Ghica, Gr. și I. Greceanu, Gall, Gănescu, Gherghel, Giușcă, Gossan, Hermeziu, T. și Nicolaus Hurmuzaki, Hasnaș, Gr. Istrati, Iacovache, Iamandi, Istrati (Zvorișteanul), Kogilniceanu, Kostaki, D. Leca, Latij, Meriacri, Miclescu, Moțoc, A. Mavrocordat, Milu, E. C. și Gh. Negruzzi, Negre, Neculce, A Pascal, I. Pavlu, Pogor, Prăjescu, Pastia, Palad, Plaghino, Papafil, C. Pomir, Pandeli, Pisoskie, Proca, Pralea, Popovici, Racoviță, Roznovanu, Răducanu Roset, I. Rișcanu, Rola, Rusu, Stavru, Stamatin, Lascar Iorgu Petre Costache și Dimitrie Sturdza, Sion, Stavăr, Stroescu, Trifescu, Țoni, Tăutu, Grigore Tufescu, Tacu, V. și C. Veisa, Andronache Vasiliu, Virnav, Vidrașcu, Zotta.

Imi permit concluzia că această listă inseamnă, fără multă aproximație in plus, cu mai multă in minus, membrii partidului „carvunarilor". Sau, in stilul unui roman istoric — poate mai adevărat decit bănuim — lista membrilor „bunilor veri" legați prin „speranță și credință" pentru lupta ce trebuia să „curățe pădurea de lupi" subt conducerea „venerabilului mare ales" și al „flacărilor", care-i ajută*.

Vedem că printre ciocoi, erau reprezentate și multe familii din protipendada de atunci. Aceasta insă nu trebue să ne facă să credem, că ar fi fost așa de mulți membrii protipendadei cu idei progresiste. Erau mai mult rude sărace, sau inlăturate de un șef de familie prea lacom. Același nume, același singe, dar altă clasă socială de fapt. Boerimea fanariotă și acea levantinizată nu avea mindria rasei și sentimentul solidarității familiale, fiind stăpinită exclusiv de setea de bani și de putere. Aceasta dealtmintrelea i-a grăbit ruina.

Oricum, era și protipendada reprezentată alăturea de numeroșii urmași ai fostelor protipendade și de vechii boeri ai vremurilor apuse. Impreună cu toți aceștia vedem oameni noi, a căror merite i-a adus la ranguri și conducere pe vremea Voevodului-Carvunar... Boerimea este doar ca ploaia, care din pămint se ridică și in pămint se intoarce, spre cel mai mare bine al pămintului.

Astfel, reprezentanți ai tuturor categoriilor sociale, fiind „atinși de carvonarismos", luptind pentru interese comune, urmărind același ideal, ințelegem dece acțiunea „răsturnătoare", cum se spunea pe atunci, a fost fecundă. Țara intreagă era prinsă in mrejele curentului nou, era intrețăsută cu idei... răsturnătoare, era impănată cu apostoli, sau cel puțin cu agenți ai democratizării societății: după cum toată vegetația unei grădini, flori, ciuperci și buruene, vine in atingere cu nenumăratele ramificații ale rădăcinii unui copac

* Poate acestea sint expresiuni consacrate în pitorescul limbaj al carbonarismului occidental. Bun văr însemna tovarăș, membru al asociației. Speranța și Credință, era deviza societății. A curăți pădurea de lupi însemna a scăpa țara de tirani și de opresiune. Venerabil mare ales era titlul șefului absolut al unui comitet de fruntași, sau al grupării mai multor secțiuni („ventes"). „Flacăra" se spunea unui demnitar mai mic, director, paznic, sau maistru de ceremonii.

crescut in mijloc. Orice mișcare a carvunarilor are ecou, se repercutează, in toată Moldova, prin comunitate de interese și poate fără ca mulți să-și dea seamă că contribue la realizarea unui scop.

Tot așa ar fi reușit și aristocrația să se mențină — și poate atunci spre binele obștesc, dacă nu s'ar fi rupt de restul boerimii și de țărănime, de talpa, de pămintul țării. Singură și-a săpat groapa schimbindu-se din apărătoarea firească a țăranului, in dușmana lui, ba incă aruncindu-i prostește in brațe tot restul boerimii, clasa mijlocie, burghezia noastră, care in orice societate și in toate timpurile a sfirșit prin a se ridica la conducere.

Moldova de acum o sută de ani, datorită carvunarilor, făcuse un pas mare pe scara civilizației. Elita socială este mult mai numeroasă decit clasa conducătoare. Din acest moment clasa aceasta nu mai putea dăinui.

Cărvunarii activi, acei cițiva conducători trebuiau să-i dea lovitura de grație, democratizind conducerea statului. Cum? S'au intrebat desigur unia dintre cei mai conștienți de rolul lor. Prin revoluție? Au fost și de aceștia și incă din 1805 cind Mălinescu scrie Mitropolitului că „boerii din starea de mijloc, prin pasquelurile lor, ingrozesc cu pilda Franței"*.

Revoluția reușea fără indoială. Nimic nu e mai ușor cind un popor sufere de foame și se găsesc cițiva conducători energici. Carvunarii insă, știau bine că o mișcare violentă inseamnă represiune turcească și ocupație rusească. Cred insă, că ar fi o judecată superficială dacă am decide că novatorii au fost opriți dela gindul revoluției numai de frica represiunii. Toată mișcarea lor, principiile constituției lor, purtarea lor in cei patru ani dela inceputul Domniei lui Ioniță-Vodă, cind au avut defapt toată puterea in ocirmuirea Moldovei, sint dovezi sigure, că nu erau revoluționari. Nu este nici o urmă că ar fi dorit să treacă deodată privilegiul conducerii din miniile protipendadei in ale poporului. Nici prin gind nu le trecea că iobăgimea ar putea avea drepturi egale cu ale celorlalți. Pentru ei, toți locuitorii inferiori socialmente răzășilor erau „țărani groși și neințelegători", după cum se exprimau pravilele, incă in vigoare pe atunci, in textele care prescriau pedepse mai ușoare țaranilor, *pentrucă nu pot pricepe lucrurile* cași ceilalți Moldoveni. Deaceia, democratismul carvunariilor, nouă ni se pare, poate, nesincer; un altul nu era insă posibil. Limitele sferei conducătoare nu puteau fi impinse mai departe decit le-au dus ei, fără primejdie de-a inlocui un fel de anarhie, prin alta și mai dăunătoare. In locul celor citeva sute de persoane, boeri-mari cu clienții lor, care stăpineau țara, ei pun citeva zeci de mii, toți acei care formau pe acea vreme națiunea conștientă, elita socială. La acest rezultat ajung carvunarii chemind la viața publică pe toți boerii până la cei mai mici privilegiați, in tot cazul „neamurile" și mazilii. Așa spune art. 48 din constituția dela 1822, prin care se reglementează alegerea deputaților Statului obștesc. Iar art. 51 deschide boeria tuturor celor meritoși, fără nici o condiție de naștere sau de avere. Nu putem ști numărul persoanelor ce compuneau această pătură superioară; dar judecind după unele liste de mai tirziu, de pildă din timpul Regulamentului organic, adică după ravagiile epidemiilor aduse de ultima ocupație rusească, putem afirma că obștea boerilor Moldovei, pe care o aveau in vedere car-

* Ureche XI p. 27.

vunarii, adică a tuturor boerilor mari, mici, neamuri și mazili, prezenta un total de, poate, trei mii de indivizi. Cifră enormă; dar care, bine-înțăles, tot nu cuprinde întreaga națiune conștientă. Nu e mai puțin adevărat, că în democrația modernă sînt sisteme cenzitare, care aplicate în Moldova acum un veac, cu tot principiul suveranității poporului, n'ar fi dat însă, nici mai mult de trei mii de alegători, nici alte persoane.

Prin urmare, reforma carvunarilor este cît se poate mai mult democratică, fiindcă se dădea cuvînt în ocîrmuire tuturor acelor capabili de-a se servi de el. In fapt, democratizarea este cu mult mai adîncă. Cea mai mare parte din această boerime era în strînse legături de viață și de rudenie cu răzășimea și chiar cu negustorimea. Pe dealtă parte, acestor două clase, am văzut, carvunarii le deschid largi porțile boerimii. Astfel fiecare boerinaș simțea de aproape nevoia și aspirațiile celor mici. Interesele și idealurile lor, sînt și ale sale. Fiecare mazil, prin votul lui, reprezenta de fapt un sat întreg. Astfel conducerea treburilor publice s'a scoborît din mînile celor cîteva sute ce trăiau cu totul izolați de popor, în mînile a cîtorva mii, ce trăiau strînși legați, cel puțin, cu cîteva zeci de mii, adică s'a democratizat.

Carvunarii au găsit un mijloc ingenios pentru înlăturarea grabnică și sigură a celor cîteva familii conducătoare.

Inecarea lor în marea masă a boerimii mărunte, realizată în principiu prin cele două articole precitate ale constituției dela 1822, trebuia executată.

Lucru nu era ușor. Oamenii mari și atotputernici, mai ales în țările înapoiate, au nenumărate coarde la arcul lor; nu pot fi distruși cu ușurință nici după ce par a fi căzuți. Boerimea chemată să împartă cu ei Divanurile și Sfatul obștesc, fiind săracă, umilă, lipsită de experiență, nu este deloc sigur, că ar fi putut să se folosească de majoritatea glasurilor ce deținea, dacă carvunarii n'aveau geniala inspirație de-a le da și prestigiu. Armă minunată, care înlocuește toate formele de putere la un loc!

Iată cum au procedat. Știm că în boerimea rurală și mai ales printre neamuri și mazili, guvernele fanariote înfundase mai toate familiile istorice, care nu voiau să plece capul și nici să-și vîndă țara. Acestea, în trista lor situație, abia dacă întruneau condițiile legale după constituția proectată, ca să poată intra în listele electorale pentru Sfatul obștesc. Ridicarea membrilor mai de valoare ai acestor ilustre rase, la situația de a fi chiar aleși în Sfat și numiți în Divanuri, ar fi fost lovitura de grație dată protipendadei. Carvunarii și-au dat seama de acest lucru și l-au realizat.

Voevodul-Carvunar s'a grăbit să căftănească „neamuri" și mazili de acele dîrji în mîndria lor de „boeri de viță" și în fața cărora mulți boeri-mari se simțeau în inferioritate; iar pe alții cu ranguri mici i-a înălțat repede,—ca de pildă pe un Tăutu pe care dela ban l-a ridicat într'un an la mare-vornic,—și astfel le făcea mai ușor accesibile demnitățile înalte.

Prin acest mijloc minoritatea fostă atotputernică, era combătută chiar cu armele ei: dreptul istoric la conducerea și vechimea originii boerești. Majoritatea așa compusă, putea impune cu ușurință pe oamenii noi ce conținea, înălțați numai pentru merite personale.

Această supremă abilitate politică, dreaptă și fecundă pentrucă democratizează ocîrmuirea dîndu-o efectiv în mînile celor mulți și mici care o meritau mai mult, se dovedește examinînd cu atenție lista căftanelor hărăzite de voevodul carvunarilor.

Examinarea este însă atît de anevoioasă, încît nu mi se pare posibil să o facă fără greșeli, nici chiar un mare istoric. Este vorba nu mai puțin decît despre stabilirea genealogiei a vre-o nouă sute de persoane, care au trăit acum un veac! Și de aprecierea valoarei personale a acelora care nu erau decît oameni noi...

Lista oficială de 871 de persoane este publicată după condica originală, de către d. Ghibănescu în al X-lea d-sale volum de Surete. La aceasta, pentru o cercetare cu totul minuțioasă, s'ar mai adăuga vre-o cîțiva, arătați de alte izvoare contimporane. Lucrarea ar fi cu atît mai grea și mai aproximativă în rezultate, cu cît o mare parte din aceste familii sînt stinse; sau abia scoase din umbră, au fost aruncate în mizerie, iar casele și hîrtiile lor împrăștiate de cele... „șapte bice ce s'au abătut asupra nenorocitei țări între 1828 și 1831".*

Totuși, fără a întreprinde o cercetare imposibilă, cred că se poate ajunge la concluzia noastră, numai printr'o sumară analiză a listei. Ba încă cu atîta siguranță, încît aprofundarea să fie inutilă.

Mihai Sturdza, șeful, sau mai bine zis teoreticianul și omul de acțiune în același timp, al boerimii deșțarate, a creat legenda, că Ioniță-Vodă a boerit multe sute de „slugi, oameni fără căpătîiu, drojdia societății."** Legenda mai trăește și astăzi, cu toate că istoria a dovedit și patima politică și pacatele lui Mihai Sturdza. Spiritul îngust și interesat al opoziției sale apare în faimoasa anafora „Pentru pronomiile Moldovei" pe care a știut s'o stoarcă, prin Ruși, dela Ioniță-Vodă la sfîrșitul domniei lui; iar dragostea-i de țară și-o manifestă cerînd ca o binefacere încorporarea Moldovei la Rusia, al cărui supus, anticipat, era el încă din 1823. Slugi și oameni de nimic, cu duiumul și pe bani, tocmai el a boerit, mai tîrziu, cînd a domnit, creînd adevărata ciocoime, care a compromis boerimea în genere și a atras disprețul necondiționat al protipendadei pentru toți boerii secundari.***

---

* Consulul Lagan în raportul dela 30 Iunie 1831 către ministrul Portalis. Iar în alt loc al aceluiași raport: „Ciuma seceră cu miile numai în Iași în Septembrie 1829"... „Holera este și mai grozavă; în luna Mai 1831 nu mai rămăsese în Iași decît cîteva mii de oameni: unii au fugit, cei mai mulți au murit". Vezi *Ionescu Gion*, Ciuma și holera după zaveră.

** Hurmuzaki sp. I 4. p. 85.

*** *Paharnicul C. Sion*, care a trăit subt oblăduirea lui Mihai Sturdza, scrie în Arhondologia Moldovei la pag. 160 „apoi Mihai-Vodă care au batjocorit și făcut de rîs boeriile și nobleța țărei, pe... l-a făcut comis".

Avînd a mă mai servi aici de mult hulita lucrare a lui Sion, este necesar să precizez valoarea ei. Sion a dovedit prin falșul document al spatarului Clănău, că adevărul istoric nu l-a împiedicat să-și fabrice o genealogie ilustră. De același pacat se resimte și Arhondologia. Cînd vorbește despre el, de neamurile lui, sau de acele cu care era în dușmănie, spusele sale sînt mai mult decît suspecte. In afară de aceasta, este prea grăbit să înregistreze cronica scandaloasă a epocei. Nu e mai puțin adevărat, că scrie numai despre persoane și lucruri cunoscute de el personal, cu amănunte care, evident, nu pot fi inventate. Datele ce ne-a transmis asupra multor familii se dovedesc exacte, și deci este un izvor util ce nu poate fi înlăturat fără pagubă, dar nici întrebuințat decît cu băgare de seamă.

Cifra de 871 de caftane și pitace, în cițiva ani, nu este de loc prea mare—ori ce-ar zice izvoarele contimporane și istoricii moderni ce s'au luat după ele—chiar independent de tactica politică despre care vorbim.* Cea dintăiu domnie pămînteană, după atitea domnii care au dușmănit tot ce era pămîntean, era firesc să se grăbească a repara nedreptățile unui veac. Am găsit două mărturii că norodul-carvunar nu era prea darnic cu boeriile deși a acordat 871. Consulul francez relatează,** că într'o anumită împrejurare a fost înșelată speranța generală că Vodă va acorda caftane și titluri onorifice. Cealaltă mărturie este dela un fiu de contimporan, bătrînul C. Moruzzi, ciustitul povestitor al vremurilor apuse. Amintind, în *Instrăinații*, de un fapt petrecut în epoca carvunarilor, zice: „în acea vreme cînd boeriile se dădeau cu mare greutate, nu ca mai tîrziu (adică subt Mihai-Vodă)... Subt Ioniță-Vodă nu era așa".

Din 871 de caftane și pitace, protipendada — retrograzi și carvunari—obține vre-o 200, ce se repartizează cam așa: Rosetteștii 17 caftane, Sturdza 21, Miclești 17, Catargiu 14, Crupenski 15, Balș 12, Greceanu 13, Ghica 11, Costaki 13, etc. Alt punct de vedere: Din 871 de caftane, 387 sînt simple avansări, adică sînt hărăzite la boeri, care aveau deja un rang mai mic. Unii, cei mai mulți, îl aveau dinaintea lui Ioniță-Vodă, alții fusese boeriți, și apoi tot de el avansați.

Care erau meritele personale ale fiecărui căftănit? Iată o întrebare fără răspuns posibil. Documentele publicate relatează motivarea numai a citorva boerii.***

In schimb, avem un document care ne spune pentru ce alții n'ar fi trebuit boeriți. Din nenorocire aceste emană dela retrograzii cei mai înverșunați adversari ai domniei.

(I. Ghibănescu publicînd lista celor 871, cu ocazia publicării arhivei rișcănești, o însoțește de adnotările ce i-au făcut unul din capii opoziției, vornicul Gh. Rișcanu. Aceste comentarii sînt neasămuit de folositoare analizei noastre, fiindcă, vom vedea, luminează așa de mult problema, încît putem conchide sigur, deși numai pe calea inducțiunii.

Opoziția pregătind în 1824 să adreseze Porței o plingere, își procură o copie a condicei oficiale de boerii, pentru a putea susține, cu documente, principalul lor cap de acuzare: *distrugerea țării prin numeroasele înălțări nemeritate*. Astel, toate caftanele și pitacele acordate până la 11 Februarie 1824, în număr de 469, au fost discutate, cintărite, comentate—și desigur nu cu bunăvoință—de apriga opoziție. Ne-am putea aștepta, ca cel puțin 400 din 469 să poarte mențiunea că sînt acordate pe nedrept. Dar fiindcă este mult mai ușor a arunca acuzări vagi și a se indigna exagerînd, decît a dovedi, retrograzii noștri au trebuit, cetind și răscetind cele 469 de nume, să constate cu surpriză și ciudă, că nu pot releva decît 57 pentru a-și sprijini tema. Cam puțin! Și chiar această cifră, dela un secol depărtare și fără multe investigații, o putem simțitor reduce. Mai întâiu trebue scăzut un număr de 15, fiindcă nu poartă altă mențiune decît că erau purtate de *mazili*. După extrema dreaptă a protipendadei, unui mazil nu

* Dealmintrelea 871 de boerii nu reprezintă decît 373 de familii, sau încă 10—15 mai multe, fiindcă pot fi familii deosebite cu același nume. Lucru sigur pentru unele nume, mai obișnuite și care se repetă de mai multe ori.

** 9 Fevruarie 1817 în *Hurmuzaki X*.

*** *Ghibănescu* op. cit. p. 283.

putea să i se dea rang boeresc! Acest singur lucru luminează suficient lupta între cele două concepții. Legenda și anecdota n'ar putea pune în socoteala retrograzilor, nici o absurditate mai mare decît aceasta, despre care ne-au lăsat singuri dovada. In același timp însă trebue să conchidem, în ciuda secularei calomnii, că regimul „ciococoe" a dat, din 469 de boerii, 412 cel puțin, la persoane ce aveau titluri de-a le obține, mai multe și mai bune decît mazilul chiar.

Prin urmare din 57, rămîn deocamdată 42.

Unii din acești 42 poartă mențiuni compromițătoare, din punctul de vedere al teoriei că boeria ar fi o castă închisă, în care nu se poate intra deloc, sau abia după încete și succesive înălțări. Aceste mențiuni sînt: blanar, casap, cojocar, psalt, țăran, birnic, etc. In total, 27 de persoane care ar putea fi negustori, meseriași, funcționari sau țărani deosebiți prin situație, avere, merit sau fapte extraordinare, titluri ce în toate țările din lume și în Moldova veche, au deschis porțile ferecate ale nobleței. Faptul că critica nu le mai găsește și alt cusur, ar fi o indicație că aveau calități care făceau să li se treacă îndeletnicirile lor neboerești. Dar 15 dintre ei aveau un titlu la boerie ce-ar fi trebuit să dezarmeze pe retrograzii de bună credință: erau boeri de origină sau neamuri de boeri. Numele lor se găsesc în documente anterioare* și confruntați cu Arhondologia lui Sion, se poate afirma că este vorba chiar de aceleași persoane decăzute, sau cel puțin, pentru unii, de membri ai aceluiași neam. Trei din aceste nume erau chiar ilustre înaintea epocei fanariote. Pentru a evita însă eroarea posibilă din vre-o prea mare similitudine de nume și de situații, se poate reduce cifra acestei sub-categorii la 12.

Alții din acei 24 au mențiunea compromițătoare că și-ar fi cumpărat boeria: 14 cu cite 2—3000 lei și unul pentru... un țigan. Evident, nimic nu scuză traficul măririlor, decorații sau titluri nobiliare. In cazul nostru însă, logica lucrurilor nu îngădue să adoptăm concluzia opoziției nici în acest punct. Mai întâiu, 10 din 15, cercetați și confruntați după aceleași izvoare, sînt boeri vechi, dintre care 2 sau 3 pot fi urmașii unora din cele mai strălucite neamuri moldovenești din vremuri glorioase. Să zicem 8, sau 10, pentru a evita iarăși eroarea posibilă, din pricina unei eventuale asămănări de nume și date. Este cel puțin curios, ca Ioniță Vodă să fi luat bani dela boerii decăzuți ca să le dea titluri și să nu ia dela negustorii ce boerea. Și apoi, nici nu se poate bănui că celor ce le lua bani le dădea boerii efective aducătoare de venituri compensatoare, fiindcă însăși adversarii recunosc, că boeria nu aducea titularilor decît scutelnici, adică erau onorifice...** și bine înțeles drepturi politice.

Este iarăși nelogic, că dacă Domnul ar fi deschis, ca mai tîrziu unii Hospodari regulamentari, tarabă de titluri, să fi vîndut numai 15 din 469 pentru un total de 40000 lei și un țigan!... Deasemenea nu se poate admite, că ar fi vîndut mai multe, că adică Voevodul carvunar înțelegea să se îmbogățească în Scaun; fiindcă atunci, ar fi furat pe toate căile obișnuite de greci și nu i s'ar fi vîndut averea la mezat, după cîțiva ani dela eșirea din Domnie, lucru bine stabilit;

* *Uricar* VII 378 (boerii Moldovei la 1803 și XIII). *R. Rosetti*, Arhiva BI. 20—27 (boerii Moldovei dela 1810, recunoscuți nobili de Rusia după anexarea Basarabiei). *N. Iorga*, Boerii și răzășii în Bucovina și Basarabia în cele dintâiu decenii după anexare. Buc. 1912. Cantemir Des. Mold. etc.

** *Ghibănescu*, op. cit. p. 275.

şi nici n'ar fi lăsat registre de socoteli în regulă cum a lăsat. Dacă totuşi informaţiunile marelui Vornic Rîşcanu şi a prietinilor lui erau exacte, mai degrabă ar fi de crezut că guvernul a impus un fel de taxă unor boeriţi patrioţi, la momente de mare strîmtoare pentru visterie. Ar fi putut ocîrmuirea cărvunarilor, şi bine făcea, să înfiinţeze, ceiace dealtmintrelea era şi este în toate statele, taxe de înregistrare pentru diplomele de boerie. Iar că finanţele ţării erau într'o situaţie desperată, este istoriceşte dovedit. Erau zile cînd visteria avea nevoe de cîteva sute de lei şi Domnul se ruga înscris de cămătari, sau făcea apel la „filotemia" sameşilor să avanseze mici sume asupra sfertului.* In aceste împrejurări, ştiute fiind manierele familiare ale Voevodului-carvunar, n'ar fi imposibil ca, îmbrăcînd cu caftan pe vre-un boer prietin, să facă apel la filotemia lui în folosul secatei visterii. Ar mai fi o ipoteză mult mai probabilă decît acea a retrograzilor. Ştim că guvernul-carvunar avea o listă pe care fiecare boer era înscris cu o sumă proporţională averii sale, cu care trebuia să ajute statul, un fel de impozit extraordinar. Este natural ca pe unii noui boeriţi, să-i fi trecut imediat pe listă şi să se grăbească să-i şi execute. Nu se pot face procese de intenţie după o sută de ani, cînd mai ales izvorul ce avem, nu este, evident, imparţial. Boeriţii aceia erau boeriţi pentru a fi taxaţi, sau erau taxaţi pentrucă erau boeriţi?

Din toată această analiză, rezumat expusă, şi totuşi prea lungă pentru un articol, conchid: Adversarii rău voitori ai regimului n'au găsit de criticat de cît 57 de boerii din 469, şi că n'au avut dreptate decît, cel mult, în privinţa a 22 de persoane.

A doua parte a listei, adică cei 402 din 871 făcuţi după 11 Februarie 1824, cînd se opreşte copia rîşcănească, este mult mai greu de analizat, nefiind verificată de contimporani ca partea întîiu. Tot ceiace se poate spune, este numai relativ la numele boeritului, nu şi la persoană. Mai întîiu, 266 sînt persoane ce poartă nume ce se găsesc între cei 469 verificaţi de retrograzi. Sînt prin urmare aceiaşi boeri avansaţi, neamuri de ale lor şi cîteva omonimii posibile, dar necontrolabile acum. Rămîn prin urmare numai 136 de persoane şi care poartă 115 nume. Aşa fiind, numai printre aceşti 115 (sau cîţiva în plus, dacă cu acelaşi nume vor fi fost familii distincte) poate fi căutat abuzul Voevodului-carvunar, „oamenii de nimic ridicaţi deodată din pivniţă în pod". Pentru un rezultat mai puţin aproximativ, ar trebui făcute genealogiile acestor 115, măcar din totalul de 871. Acest lucru nu este nici posibil şi, din fericire, nici necesar. Pentru concluzia ce urmăresc, n'are importanţă că s'ar găsi 10 sau 60 de oameni noui, care, adăugaţi la cei 22, să dea un total de 80, sau numai de 30 din 871. Teoria rămîne în picioare: Carvunarii au voit să regenereze elita, mărindu-i numărul şi reparînd nedreptăţile urgiei fanariote.

Dacă un rezultat aşa de superficial este suficient, el se poate ajunge pe o cale mult mai simplă. Numele fiind o prezumpţie, am căutat aceste 115 nume în documentele anterioare Domniei lui Ioniţă-Vodă,** şi am găsit 83 ca nume boereşti; unele chiar cu acelaşi pronume ca a nouilor căftăniţi; cîteva însoţite întîmplător de aşa amănunte, încît mi s'a părut sigur că e vorba de una şi aceiaşi familie, decăzută. Rămîn prin urmare 32 de persoane noui, dintre care

* Pitacul din 1824, în *Uricar XIX*.
** Vezi nota 12, supra.

vreo 8 cu aceleaşi nume şi care pot fi aceleaşi familii sau nu. Este foarte probabil, că aceste 24 de nume ce n'am găsit printre acele boereşti mai vechi, alcătuesc numărul cel mai mare posibil de oameni noui din cei 402 de care ne ocupăm acum. Pentru această ipoteză mai este şi o puternică prezumţie. Din 469 în doi ani, şi încă la începutul domniei, cînd puterea lui Ioniţă-Vodă era la apogeul ei, iar novatorii grăbiţi să-şi impună programul şi oamenii, cînd aveau de reparat nedreptăţi seculare, nu se găsesc totuşi decît 22 de persoane ridicate din popor prea deodată la boerie. Nu este logic atunci, ca din 402, în următorii doi ani, cînd autoritatea domniei începuse să se uzeze, şi în ultimii doi ani, cînd puterea era în mîna retrograzilor întorşi în ţară cu consulul rusesc în frunte, să se fi ridicat un număr mult mai mare de „oameni de nimic"! Această constatare logică, adăugată rezultatului ce mi-a dat cercetarea numelor, face, cred, imposibil ca cifra de 32, să nu fie micşorată de cine ar reuşi să facă o minuţioasă analiză istorică şi genealogică.

Concluzia: Din 871 de persoane, numai 54 (cam 48 de familii) sînt oameni cu totul noui. Vre-o 200 (cam 30 de familii) sînt membri ai protipendadei şi ai unor familii boereşti chiar după criteriul îngust al retrograzilor. Restul, peste 600, sînt urmaşi din familii boereşti decăzute. Aici este abilitatea carvunarilor. Aici trebue văzut motivul adevărat şi ascuns al furiei opoziţiei. Nu de „oamenii de nimic", de „drojdia societăţii" le era retrogazilor frică; ci de „pretinşii nobili ce până atunci nu eşiseră din satele lor"." Birnicul făcut deodată boer, putea fi uşor terorizat sau cumpărat şi în Sfat şi în Divanuri şi la alegeri; dar fostul mazil care se pretindea şi el boer „de viţă" şi boerinaşul, care nu eşise din satul său în tot timpul urgiei fanariote, ca ursul din bîrlog în vremea ernii, sau care rătăceşte prin ţări străine,** şi care putea să-şi compare „evghenia" cu a celor mari, era un adversar redutabil. Cînd însă „pretinsul nobil" mai purta şi nume ilustru, fiind cîteodată chiar viţă cnejească, atunci concurenţa lui era serios primejdioasă protipendadei levantinizată.***

* Cuvintul este al lui Mihai Sturdza. v. Hurmuzaki I. 4. 85.
** „Oştile leşeşti şi chiar suedeze mişunau de feciori de boeri moldoveni", spune R. Rosetti în *Pămîntul, sătenii şi stăpînii*. p...
*** Printre aceste 600 de persoane, reprezentînd aproape 300 de familii de boerinaşi de ţară şi de boeri mari căzuţi în „trepte", unii cu rude ce se menţineau sus, găsim nume ca acestea: Aslan, Arapu (Tataru), Agarici, Bantaş, Bou, Buhuş, Başotă, Barbovskie, Bosîianu, Bejan, Burghele, Barnovschi, Buzdugan, Borcilă, Costin, Cernat, Cîrjă, Cornea, Cantemir, Cîucerescu, Cogălniceanu, Ciomîrtan, Ciure (zis Anastasiu), Coroi, Ciucă, Carp, Dragoş, Durac (Donc), Dabija, Duca, Darie, Die, Danu, Feştilă, Focşa, Goian, Glavce, Giurge (dacă e din Jurju), Gorovei, Gane, Geuca, Holban, Hincu, Herescu, Hăulici, Hurmuzaki (zis Neculau). Isăcescu, Iuraşcu, Iuga Iora, Lipan, Lazu, Lupaşcu, Movilă (dacă Sion are dreptate relativ la aişte familii Luca, Stamatin, Şerban), Moţoc, Moglide, Murguleţ, Mirzac, Meriacri, Neculce, Nacu, Negel, Negri, Negruţi, Oatu, Obreja, Pisoski, Prăjescu, Pleşescu, Rezmeriţă, Racleş, Romaşco, Săcară (zis Grossu), Şeptilici, Savin, Şendre, Străjescu, Stavăr, Şişcanu, Scorţescu, Sălceanu, Ţintilă, Tăutu, Ţarălungă, Tufăscu, Ţintă, Talpă, Tuduri, Veisa, Virlănescu, Veveriţă (zis Fătrăşcanu), Velisan, Vladovici, Virgolici, Vrabie, Zaharia, Zotta, etc.

Am trecut cu vederea, poate, din lipsă de suficiente cunoştinţe istorice, multe nume mai vechi şi mai bune decît acestea. Pe dealtă parte, este posibil, ca mulţi care purtau din aceste nume, să fi fost simpli omonimi, urmaşi prin femei, bastarzi, sau chiar impostori. Dar admiţînd pentru un moment, că nici unul din aceşti căftăniţi n'aveau dreptul la numele ce purt

In această ințăleaptă manevră politică, văd cel mai mare merit al carvunarilor, din care au decurs faptele ce-au făcut pe A. D. Xenopol să constate, că* „atit mișcarea națională cit și cea liberală au pornit odată ingemănat din sinul acestui partid atit de ‚hulit, și că deci „ciocoilor" din Moldova datorim noi regenerarea noastră națională".

Din acest hulit partid și prin influența lui, a eșit lupta patriotică din jurul Regulamentului organic, spiritul de opoziție și de critică, care a frămintat domniile regulamentare, precum și pleiada de tineri democrați după adevărata concepție modernă, apoi,—Unirea. Pentruca hulitul partid să poată insă dăinui, să poată invinge, a trebuit să se organizeze solid încă dela inceput. Și consolidarea nu putea fi mai serios, mai temeinic realizată, decît prin acapararea singurei forțe reale pe atunci: boeria. Carvunarii nici n'au incercat să iasă afară din puternica citadelă a privilegiului, pentru a da o luptă inegală; au rămas inăuntru, introducind insă și pe alții, tot soldați aleși, cit mai mulți și inzestrați pe cit se putea și cu arme la fel cu acelea ale fruntașilor citadelii. Astfel, tot ce gindea și avea o cit de mică sau cit de mare putere in Moldova, se atingea prin vre-o parte a vieții și intereselor sale, cu cel puțin un carvunar. Sutele de boeri vechi din nou boeriți, și deci intăriți socialmente, cu miile lor de neamuri și prietini, impănind toată țara, au strecurat in toate casele, in toate sufletele, ideile nouă și generoase, au zdruncinat pe acei invechiți in răle. Mai tirziu, „ișlicarii" n'au fost invinși de „bonjuriști", le-au cedat locul. Nepricepindu-i bine, dezaprobindu-i in parte, s'au retras totuși liniștit, pe deoparte pentrucă cei mai mulți fuseseră pregătiți democratizării răspinditul „carvunarismos"; iar pe de alta, le erau dragi bonjuriștii,—acești „tineri smintiți" erau doar nepoții, ginerii, finii lor, fiind și ei „de viță". Dacă carvunarii ar fi luptat in afară și impotriva tagmei boerești, bonjuriștii, fiii lor trupești sau sufletești, ar fi fost o pătură socială cu totul nouă căreia ișlicarii i-ar fi dat o luptă aprigă, ca unor uzurpatori de esență inferioară. Dar așa, anarhia se petrecea in familie.... și care este bunicul care n'a lasat pe nepot să i se suc in cap!..

Bunul simț al carvunarilor, sau ideia genială a inspiratorului lor, a fost armonizarea claselor sociale. Nu voiau nici dispariția unei aristocrații, nici atotputernicia unui popor inapoiat; dar înjosirea uneia, inălțarea celuilalt și restabilirea legăturilor firești intre aceste două extremități, prin consolidarea clasei mijlocii. Idealul acesta l-au formulat in cele 77 de „ponturi" ale constituției dela 1822 și l-au realizat pe cit au permis imprejurările, in vremea guvernării lor subt domnia lui Ioniță-Vodă.

Se poate spune — cu drept cuvint — că ințăleptii „carvunari" au democratizat societatea noastră medievală, introducind acea formă de democrație care singură era posibilă, care singură a putut fi fecundă.

D. V. Barnoschi

---

tau, aceasta nu numai că nu distruge concluzia mea, insă chiar o intărește.

Dacă se impodobeau fără știrea Domnului cu gloria unor familii stinse, inrudite cu ei, sau deadreptul străine lor, este o dovadă că știau că ocirmuirea boerește mai degrabă numele mari decăzute. Dacă Domnul cunoștea abuzul, eroarea, ingșălăciunea și totuși dădea caftanul, este o dovadă că ținea cu tot dinadinsul să creeze, pe orice cale, adversari acelei protipendade mult urită, care reducea toată Moldova numai la boeri și toată boerimea numai la ei. Dar nici una, nici cealaltă din ipoteze nu este posibilă decit pentru prea puține cazuri, fiindcă pe atunci societatea era puțin numeroasă, relațiile mai strinse și toți se cunoșteau sau aveau mijloace și vreme să se informeze.

* Op. cit, p. 99.

Intomnare.

— Decor de basm —

Instelarea'n lac răsfrintă, printre foi de nenufar,
A făcut din lac poiană, din luceferi licurici.
O poiană colbăită de ninsori de chilimbar,
Printre care stropi de aur joacă lucitori și mici.

Pe cind noaptea străvezie in tăcere se'nvestmintă,
Broaștele opresc o clipă tinguirea lor deșartă,
Iar pe apele vrăjite, trece luna ca o sfintă,
Ofilind intreg frunzișul cu surisul ei de moartă.

Dimineață

Lui Paul și Teodor Scorțescu

Stelele clipesc, se sting.
Cerul jilav — bot de taur.
Soarele ca un paing
Țese plasa lui de aur.

Cu aripele'nstelate,
Noaptea plină de fantasme
Sboară'n zări îndepărtate,
Ca un fluture din basme.

Peste drum măturătorii
Care-alungă noaptea'n lături,
Urmăresc sosind cocorii
Sprijinindu-se pe mături.

Și cu scripcile'n cutie
Ghemuite subțioară,
Gîrboviți, prin colbărie
Lăutarii se strecoară.

Iată, şi patronul ese
Somnoros şi indispus...
Scaunele dorm pe mese
Cu picioarele în sus.

Un client a mai rămas,
Moţăind lîng'un sifon
Care-i cîntă'ncet, pe nas,
Ca părintele Ion.

Monopedul cerşetor
Stă cu nasul ca un mac
La eşire'ntr'un picior
Să mai capete-un pitac.

Iar cînd prind în dimineaţă
A ţipa cucoşi isterici,
Răsăritul e-o paiaţă
Care joacă pe biserici.

Al. O. Teodoreanu

„Pax britannica"

(O nouă îndrumare în evoluţia organizaţiunilor politice).

Principiile, pe baza cărora sint organizate statele, „forma de stat", *structura* organizaţiunilor politice, nu sint eterne, cum nu este nimic etern în lume. Ele sint dominate de aceleaşi legi, care guvernează toate manifestările vieţii, dela protoplasmă până la societăţile omeneşti, şi sint supuse veşnicelor transformări, adică *evoluţiei*.

Forma dominantă a organizaţiei politice dinainte de Marele Războiu, — „statul naţional", — e relativ recentă: ea n'a fost cunoscută in timpul antichităţii clasice, nici măcar in evul mediu. Primele organisme politice, care se apropie de concepţia noastră de „stat naţional", abia dacă apar acum vr'o patru-cinci veacuri. Şi numai în veacul al XIX-lea, în urma Marii Revoluţiuni Franceze, *ideia naţională* s'a afirmat ca principiu constitutiv al organizaţiunii de stat. Insă chiar până in zilele noastre, acest principiu era atît de departe încă de realizarea lui desăvirşită, încît unul din scopurile declarate ale Marelui Războiu a fost tocmai consacrarea lui definitivă, ca bază de organizare a statelor.

Şi dacă am studia numai hărţile alăturate la diferitele tratate care au pus capăt războiului, am putea crede că triumful ideii naţionale, — cu toate transgresiunile şi cu toate revendicările rămase încă în suferinţă, — este rezultatul esenţial al cataclismului prin care a trecut lumea.

Totuşi, printr'un paradox al istoriei, în contrazicere cu acest rezultat aparent, tocmai în acest moment se afirmă cu o deosebită putere o nouă ordine a lumii, în care deasupra statelor naţionale se ridică, ca o supra-structură, o nouă organizaţie, menită să dea o altă formă vieţii de stat şi, eventual, să înlocuiască „statul naţional".

Acest rezultat quasi-paradoxal este însă caracteristic pentru orice *evoluţie*. Evoluţia nu cunoaşte linii de demarcaţie prea tranşante între diferitele ei faze. Formele nouă se nasc, cresc, se desvoltă şi ajung la dominaţie alături de cele vechi,

şi acestea din urmă pot supravieţui în rudimentele lor chiar momentului cînd înseşi formele nouă încep să decadă şi să cedeze locul formelor ulterioare. Toate se înlănţuesc într'un proces de continuă desvoltare, în care numai o perspectivă istorică îngădue de a stabili diferitele faze ale evoluţiei, după formele dominante şi caracteristice ale fiecărei epoci.

In ceiace priveşte evoluţia organizaţiunilor politice din Europa, se pot considera ca etape principale şi caracteristice ale ei: „statul-cetate" al antichităţii clasice, cînd statul este mărginit de zidurile unui singur oraş; Imperiul roman, cînd în formă se impune dominaţiunea unei singure cetăţi, care dictează lumii „*pax romana*"; apoi sistemul feodal, născut pe ruinele Imperiului roman, cînd puterea de stat pare destrămată într'o ierarhie în care se îmbină caracterul *patrimonial* al stăpînirii teritoriale cu supunerea *personală* a vasalilor de diferite trepte; în sfîrşit „statul naţional", cînd statul apare numai ca o formă juridică, în care fiecare naţiune în parte se constitue ca o fiinţă distinctă, liberă şi de sine-stătătoare.

Toate aceste transformări ale organizaţiunilor politice erau dictate de nevoile vremii, se impuneau ca o forţă elementară, cînd vechile forme nu mai puteau satisface şi asigura condiţiunile esenţiale ale vieţii sociale.

Insă, privind mai de aproape, e uşor de constatat că subt Imperiul roman forma antichităţii clasice de „stat-cetate" nu a dispărut cu desăvîrşire, ci a supravieţuit chiar Imperiului şi, se poate spune, a dăinuit sporadic, prin intermediul republicilor municipale italiene şi al „oraşelor libere", până în epoca modernă. Tot aşa, odată cu sistemul feodal nu a dispărut cu totul ideia imperială, ci ea a dominat, ca o incoronare ideală a însăşi organizaţiunii feodale, în tot timpul evului mediu şi n'a murit decît cu umbra „Sfîntului Imperiu Roman" la începutul veacului al XIX-lea, în care forma de stat naţional se afirmase cu atita putere în Apusul European.

In această schiţare a evoluţiei organizaţiunilor politice m'am mărginit numai la Europa. Dar în faza lui ulterioară, procesul evolutiv pierde caracterul pur *european*, şi trece peste hotarele vechiului continent, pentru a-şi asuma caracterul *mondial*.

In realitate, primele începuturi ale acestei îndrumări a evoluţiei organizaţiunilor politice se manifestă în politica *colonială* a statelor europene, aproape odată cu apariţia celor dintâiu state naţionale, care se impuneau ca o formă superioară de organizaţie politică.

In adevăr, ca factor principal în aceste începuturi, se înfăţişează tocmai acele state mari, care cele dintâiu au început să-şi însuşească forma de organizare a „statelor naţionale" din epoca noastră: Spania, Franţa şi Anglia.

Aceasta din urmă a jucat rolul covîrşitor în întreaga evoluţie; iar acum, în urma Marelui Războiu, tot ea asigură triumful noilor forme de organizare politică.

Chiar Ţările de Jos, care într'un moment dat au stat în fruntea politicei coloniale europene, n'au putut ajunge la această situaţie de mare însemnătate în istoria mondială, decît atunci cînd, în urma unor lupte eroice, au putut să se constitue ca un stat naţional.

Faţă de rolul hotărîtor al Angliei, în procesul care ne interesează, mă voiu folosi în expunerea de mai jos mai cu seamă de o lucrare engleză, care nu poate inspira nici o bănuială celor mai entuziaşti admiratori ai marii naţiuni anglo-saxone: „Expansiunea Europei" de *Ramsay Muir*, profesor de istorie modernă la Universitatea din Manchester, – carte apărută în timpul războiului, şi tocmai în scopul de a justifica teza antantistă*.

Am preferat să recurg la acest izvor, fiindcă tratatele de istorie generală nu dau de obiceiu destulă atenţie politicei coloniale a statelor europene şi mai cu seamă rezultatelor acesteia în ceiace priveşte evoluţia politică a lumii civilizate. Puţinele pagini consacrate acestei chestiuni, consideră politica colonială şi rezultatele ei ca un capitol accesoriu, de puţină însemnătate faţă de peripeţiile evenimentelor pur europene. Pe de altă parte, înainte de războiu, chiar în statele aliate de astăzi, istoricii prea deseori erau porniţi, tratînd în special despre politica colonială engleză, să o privească printr'o prizmă de ostilitate şi invidie, ca o acţiune lung prevăzătoare şi perseverentă de acaparare a teritoriilor quasi-pustii sau locuite de populaţii înapoiate, barbare sau sălbatice, în scopul exclusiv de înavuţire şi exploatare. Această acţiune doar a motivat mai cu deosebire cunoscuta caracteristică defăimătoare a „perfidului Albion".

Nota apologetică din lucrarea profesorului din Manchester, îl duce cîteodată la excesul contrariu. El vede în rezultatele politicei coloniale engleze mai curînd nişte fenomene spontane şi chiar accidentale, produse împotriva voinţii bărbaţilor de stat ai Imperiului britanic.

Din cauza aceasta autorul nostru nu numai că trece subt o tăcere semnificativă multele episoade dramatice din istoria Marii Britanii, — ca distrugerea de către flota britanică a marinei daneze în faţa Copenhangei prin surprindere în plină pace, sau ca vestitele războae pentru a impune cu forţa populaţiilor chineze consumarea opiumului,—dar oridecîte ori vorbeşte despre vreuna din expansiunile coloniale engleze, savantul istoric din Manchester nu uită să-şi presare expunerea cu afirmări menite să înlăture orice învinovăţire de acţiune pregătită sau chiar voită. Imi permit cîteva citaţii, caracteristice în această privinţă: „Oamenii ei de stat (ai Marii Britanii) au fost totuşi departe de a dori o expansiune ulterioară"...; „şi în unele cazuri, anume în India, necesitatea politică părea a cere anexări. Auto-

* „*The Expansion of Europe*. The Culmination of Modern History" by *Ramsay Muir*. London 1917.

rităţile metropolitane s'au găsit astfel, cu cea mai perfectă bunăvoinţă, în afară de putinţa de a exercita vre-o restringere efectivă asupra mişcării în această direcţie; şi Imperiul britanic, colosal şi fără de aceasta, continua să crească"...; „este cu desăvîrşire cert că creşterea teritoriului britanic nu poate fi atribuită în nici o măsură unei politici plănuite sau avidităţii guvernului metropolitan, care a făcut tot ce i-a stat în putinţă ca s'o împiedice"...; „stabilirea puterii («control») britanice asupra Egiptului a fost datorită celui mai curios lanţ de evenimente neprevăzute şi neaşteptate"...; „Marea Britanie a trebuit să ia asupră-şi reconstruirea politică şi organizaţia economică a Egiptului. Nădejdea ei şi intenţia ei au fost de a desăvîrşi această operă cît se poate mai repede, spre a se retrage dintr'o întreprindere grea şi ingrată, care a adus-o în relaţiuni foarte delicate cu alte puteri interesate în Egipt. Dar nu i-a fost uşor a se retrage"...; etc. etc.*.

Oricît de tendenţioasă s'ar părea această înfăţişare a lucrurilor, în naivitatea ei voită, ea, din punctul nostru de vedere, este mai apropiată de adevărul obiectiv decît teza contrarie.

In adevăr, oricum am judeca scopurile imediate şi metodele politicei engleze, rezultatele ei în ce priveşte evoluţia organizaţiunilor politice, trec, desigur, peste toate prevederile şi planurile acelor bărbaţi de stat, care au condus Imperiul britanic în cursul veacurilor trecute.

Aceste rezultate sînt produsul forţelor istorice elementare, care au impus irezistibil adaptarea formelor politice la condiţiile nouă de viaţă socială din lumea întreagă. Faţă de aceste condiţii imperioase, concepţiunile şi scopurile recunoscute ale bărbaţilor de stat s'au dovedit cu drept cuvînt de puţină însemnătate. Şi marile transformări, care au izvorît de aici, sînt tot aşa de necesare, cum a fost inevitabilă în timpul lor trecerea organizaţiei politice dela „statul-cetate" al antichităţii clasice la Imperiul roman, sau dela sistemul feodal la statul naţional.

Din acest punct de vedere, istoricul dela Universitatea din marele centru industrial englez, n'a avut atîta nevoe să pledeze pentru inocenţa politicei coloniale a Marii Britanii.

Pentru a lămuri rostul adînc al acestui proces, vom rezuma mai întîiu faptele cum ni le prezintă însuşi profesorul Ramsay Muir.

Titlul cărţii sale este mai larg şi, în acelaşi timp, mai îngust decît cuprinsul ei real. Mai larg, fiindcă, vădit, autorul se interesează mai mult de justificarea politicei engleze decît de „expansiunea Europei" propriu-zisă. Mai îngust, fiindcă din expunerea lui ese la iveală nu numai această „expansiune", ci mai cu seamă noua îndrumare în evoluţia organizaţiunilor politice.

In tot cursul evului mediu, Europa nu a avut contact direct

* *Op. cit.*, p. 100, 101, 164, 167.

cu restul lumii. Cuceririle Islamului ridicau o barieră de neînvins între Europa şi Asia. Mărfurile Orientului se aduceau cu caravanele până la porturile Mării Negre sau ale Siriei şi ale Egiptului, unde trebuia să le caute negustorii italieni. Aceştia nu puteau însă pătrunde ei înşişi în interiorul continentului. Iar lumea de peste ocean era încă necunoscută.

In această izolare organizaţiunile politice nu puteau, bineînţeles, să fie influenţate, în evoluţia lor, decît de evenimentele şi condiţiunile vieţii sociale din Europa.

Dar descoperirile marilor navigatori spanioli şi portughezi dela sfîrşitul veacului al XV-lea, provocate tocmai de căutarea unui drum liber spre India, au creat o situaţie nouă şi au dat naştere politicei coloniale europene. Pe urma acesteia însă, s'au desvoltat condiţiuni nouă în viaţa socială şi economică a lumii, care treptat şi pe nesimţite au determinat altă directivă în evoluţia ulterioară a structurii de stat.

Fiind dată însemnătatea pe care au avut-o după aceste descoperiri, pentru economia naţională şi puterea politică a unui stat, desvoltarea marinei lui, se poate spune, că din acest moment se începe lupta seculară pentru supremaţia navală, şi, din acest moment, Anglia şi-a impus o normă nestrămutată pentru toată acţiunea ei de stat: Oridecîte ori un stat se ridică ca o forţă navală de primă ordine, ea începe împotriva lui o luptă implacabilă şi caută să-şi asocieze în această luptă pe toţi rivalii continentali ai acelui stat. Aceştia duc tot greul sacrificiilor, iar lupta nu se sfîrşeşte până la distrugerea puterii navale a inamicului comun.

Astfel, rînd pe rînd, au fost nimicite forţele maritime ale Spaniei, ale Ţărilor de jos, ale Franţei. Şi fiecare din aceste distrugeri înseamnă o nouă etapă în istoria „expansiunii Europei" şi duce la formarea supremaţiei navale sdrobitoare a Angliei, iar „accidental" şi la crearea uriaşului Imperiu britanic, fără analogie în istorie. De aici însă rezultă fatal şi o nouă îndrumare a evoluţiei politice, menită să schimbe din temelie principiile de organizare a statelor.

In cursul veacurilor de „expansiune europeană", Anglia a luptat numai pentru libertatea mărilor, pentru dreptate, pentru civilizaţie. Pentru aceste mari principii au sîngerat aliaţii ei, însă în acelaşi timp, „spontan", „accidental" şi „fără voe" sau chiar „împotriva celei mai perfecte bunăvoinţi a oamenilor ei de stat", dominaţiunea ei peste oceane ajungea tot mai covîrşitoare şi posesiunile ei coloniale se întindeau nemăsurat în toate continentele.

In acest proces se pot distinge mai multe epoci consecutive:

Prima fază a „expansiunii europene" e caracterizată prin supremaţia sau, mai bine zis, prin monopolul colonial al Spaniei.

Printr'o deciziune a Papei din 1493 toată lumea extra-europeană a fost împărţită între Spania şi Portugalia. Toate Oceanele,—afară de nordul Oceanului Atlantic,—au fost prin această deciziune închise pentru marinele altor naţiuni.

Insă Portugalia a fost prea slabă ca putere militară şi navală, aşa că în cursul veacului al XVI-lea atît ea însăşi cît şi imperiul ei colonial au căzut subt puterea Spaniei, care prin dominaţiunea în America centrală şi cea de sud devenise acea împărăţie colosală, în care „soarele nu apunea niciodată".

Era natural ca Anglia, Franţa şi Olanda, pentru motive deosebite, să se ridice împotriva acestei supremaţii. Lupta a culminat cu distrugerea „Marei Armade" în faţa coastelor engleze, în 1588, de cînd începe decadenţa puterii spaniole. „Această supremă victorie—spune profesorul din Manchester, —a lăsat căile oceanului deschise nu numai pentru Englezi, ci pentru marinarii tuturor naţiunilor. Prin primul ei mare triumf, marina engleză a stabilit Libertatea Mărilor, al cărei principal apărător ea a rămas întotdeauna din acel moment".*

Pentru moment însă, această „libertate a mărilor" nu putea încă avea înţelesul ei specific englezesc. Olanda se afla în posesiunea unei marine puternice şi pentru mai multe decenii ea a ştiut să-şi afirme o adevărată supremaţie navală. Olanda a format imediat două mari „Companii" pentru India de Est şi pentru India de Vest şi şi-a întins staţiunile navale, factoriile sau chiar coloniile în India propriu-zisă, în Arhipelagul Malaez, în Ceylon, în Africa de Sud, în Australia, în Noua Zelandă, într'o mulţime de insule ale Polineziei şi de lîngă coastele Americii, în Guyana, în Brazilia, precum şi în America de Nord, unde a fost între altele întemeiată o mare colonie subt numele de „Noua Niderlandă", cu capitala *Noul Amsterdam*,—actualul New-York.

Astfel, Ţările de Jos şi-au creat „un monopol comercial cu desăvîrşire intolerant", spune autorul nostru**. Bine înţeles, Anglia a simţit că această situaţie nu e tolerabilă, în interesul civilizaţiei.

In urma unei serii de războae, începute subt Cromwell şi care au culminat sub Carol II cu cucerirea coloniei „Noua Niderlandă" (1667),—care se intercalase aşa de incomod între coloniile engleze,—Olanda a pierdut, cu o parte din colonii, preponderenţa ei navală şi n'a mai putut avea vre-o acţiune politică, decît la remorca Angliei.

Astfel s'a încheiat a doua fază a „expansiunii europene". In faţa Angliei nu mai rămăsese ca mare putere maritimă decît Franţa.

Franţa înfiinţase, până în acest moment, şi ea o „Companie" pentru India de Est şi întemeiase două colonii în America de Nord: Acadia (Nova Scotia) în 1605 şi Canada în 1608, aproape în acelaşi moment cu primele colonii engleze de pe acel continent.

Istoriograful „expansiunii europene" ţine să releveze că dela început coloniile franceze au fost caracterizate prin „o putere centrală despotică, o organizaţie feodală şi o atîrnare desăvîrşită

* *Op. cit.*, p. 22.
** *Op. cit.* p. 26.

de voinţa Regelui şi de sprijinul lui",* evident împotriva interesului civilizaţiei şi al dreptăţii.

Totuşi primele decenii după triumful asupra Olandei au fost relativ calme. Fiecare din cei doi rivali, rămaşi faţă în faţă, caută să-şi întindă posesiunile şi să-şi întărească forţele navale, fără să îndrăznească pentru moment lupta decizivă. Chiar cele două războae de subt Louis XIV trebuesc considerate numai ca „preliminarii", cum se exprimă Ramsay Muir. Prin pacea din Utrecht (1713) care a pus capăt războiului pentru succesiunea spaniolă, Philippe V şi-a păstrat tronul, Franţa şi-a menţinut graniţele în Europa, dar a trebuit să cedeze Angliei ca „preliminarii" Acadia, vastul basin al băii Hudson şi insula bogată în pescării New Fouendland (Terre-Neuve).

Insă după 1713 puterea navală şi colonială franceză n'a fost încă înfrîntă, şi un moment se părea că Franţa chiar cîştigă teren faţă de Anglia. Compania franceză a Indiei de Est, subt conducerea genială a lui François Dupleix, a reuşit să-şi croiască un imperiu în marea peninsulă asiatică şi să facă o formidabilă concurenţă întreprinderilor engleze. Insulele franceze din India de Vest prosperau şi plantaţiunile lor de trestie de zahar inundau pieţele. Franţa lua o parte tot mai largă la comerţul de sclavi în Africa Occidentală. Canada îşi mărea vertiginos populaţia şi, în urma întemeerii Noului Orlean la gurile Mississipiului şi a organizării coloniei *Luisiana* (1717), se părea că aproape trei pătrimi din continentul nord-american sînt menite să cadă definitiv subt puterea Franţei.

„In răstimp,—spune cu o caracteristică candoare savantul din Manchester,—Englezii s'au trezit în faţa faptului că Anglia, aproape *printr'un şir de accidente (sic!)*, a ajuns centrul unui imperiu şi în faţa necesităţii de a da acestui imperiu oarecare organizare sistematică".**

Şi, mai cu seamă, interesul superior al civilizaţiei cerea ca rivalul să fie redus la limitele cuvenite. De aici două războae, din care în deosebi războiul de şapte ani (1756—1763) a netezit în sfîrşit situaţia. In presă şi în parlament, au răsunat atunci vocea nobilă a marilor Englezi, pentru cauza libertăţii şi a dreptăţii. Regele Friederich II al Prusiei a fost îndemnat să se asocieze cauzei drepte şi, sprijinit de resursele nesecate ale Marii Britanii, o serie de victorii strălucite a armelor prusiene au creat în sfîrşit, după multe tribulaţiuni, o conjunctură prielnică, şi Anglia a încheiat cu Franţa o pace... separată...

Cu multă obiectivitate, tratatul englez asupra „expansiunii europene", publicat în 1917,—în momentul în care Anglia ducea un alt războiu pentru civilizaţie, dreptate şi libertate, de astădată în alianţă cu Franţa împotriva succesorului lui Friederich II,—precizează astfel consecinţile războiului de şapte ani:

* *Op. cit.* p. 33.
** *Op. cit.* p. 40.

„Drapelul francez a fost aproape măturat (swept) depe faţa mărilor. Posesiunile franceze din Canada au fost invadate şi cucerite. Odată cu căderea Quebecului s'a hotărît că sistemul de *self-government*, şi nu acela al autocraţiei, va prezida destinele continentului nord-american; iar... Marea Britanie s'a ridicat în 1763 ca *suprema putere colonială a lumii*"...*

Acesta însă a fost un simplu *accident*, — rezultatul principal a fost că libertatea, dreptul şi civilizaţia au biruit încă odată.

Rezultatele primelor trei faze ale „expansiunii europene" pot fi deci rezumate după cum urmează:

America centrală şi cea de sud au rămas subt „guvernarea stagnantă şi reacţionară" a Spaniei, şi în parte a Portugaliei; Java şi o mică colonie a Capului Bunei-Speranţe sînt in mîna Olandejilor; o amestecătură de mici aşezări europene în insulele Vest-Indiei şi o făşie de factorii europene dealungul coastelor Africei de Vest; toată partea orientală a continentului nord-american însă este acoperită de colonii engleze prospere; Canada, locuită încă de Francezi se află subt dominaţiunea britanică; în acelaşi timp au fost puse temelii solide pentru puterea britanică în India, unde Francezii şi Olandezii au pierdut terenul. „Insă din toate naţiunile europene, care au luat parte la vastul proces de expansiune, numai cea engleză îşi păstrase încă vitalitatea şi puterea expansivă".**

In curind, era revoluţionară a accentuat încă aceste rezultate.

Cruzimile şi excesele Marii Revoluţii franceze au provocat o furtună de indignare în Anglia. Marele orator Edmond Burke exclama, în Camera Comunelor, agitînd un pumnal: „acesta este simbolul libertăţii, al fraternităţii şi al egalităţii proclamate la Paris"...

Bine înţeles, tot Anglia a fost sufletul coaliţiunii care s'a ridicat ca să apere ordinea, dreptul, libertatea şi civilizaţia împotriva „sanchiuloţilor" revoluţionari. Şi cînd, din războaele de apărare ale Republicii, s'a născut Imperiul, lovitura de graţie militarismului lui Napoleon a fost dată de mareşalul englez Wellington cu ajutorul generalului prusian Blücher.

Lumea a răsuflat.

Dar „în răstimp" Anglia şi-a anexat posesiunile olandeze din sudul Africei (Colonia Capului Bunei-Speranţe), Ceylonul şi Java (aceasta din urmă a fost însă restituită în 1815), a luat în stăpînire Australia şi Noua Zelandă, dar mai cu seamă, plecînd dela inceputurile modeste ale „Companiei Indiei de Est", şi-a întins dominaţiunea în toată India, care, cu încetul, a intrat în Imperiu pînă la Himalaia.

E adevărat că, mulţumită unei greşeli politice, — singura în toată istoria lungă a „expansiunii europene", — revoluţia a deslipit de Imperiul britanic treisprezece colonii din America de Nord.

* *Op. cit.* p. 49.
** *Op. cit.*, p. 53.

Dar faptul că în aceiaşi perioadă şi posesiunile spaniole din America centrală şi sudică au fost pierdute pentru metropolă, a putut servi ca o consolare şi oarecare compensaţie, prin stabilirea libertăţii comerciale în aceste vaste regiunii.

Astfel în 1815, cind s'a încheiat era revoluţionară, pe cînd posesiunile coloniale ale tuturor celorlalte naţiuni europene reprezintau o cantitate neglijabilă, Anglia stăpînea continente şi subcontinente, — Canada, Australia, India, Africa de sud, — fără să mai vorbim de nenumăratele insule, factorii comerciale şi staţiuni navale, împrăştiate pe toată suprafaţa globului. Şi ea singură stăpînea oceanele.

Aşadar în acest moment „expansiunea Europei" se reduce de fapt numai la expansiunea Angliei.

In cursul veacului al XIX-lea, cită vreme celelalte state europene au avut alte griji, Marea Britanie a putut încă să-şi consolideze nemărginitul imperiu printr'o serie de „accidente" fericite.

Avansarea Rusiei în Asia a silit-o să-şi întindă dominaţiunea în India până la graniţele ei „naturale" şi chiar să-şi asigure un fel de protectorat sau „sferă de influenţă" în Tibet, Afganistan şi Persia. Cu războiul Anglo-Chinez din 1840 s'a început „penetraţiunea" marelui Imperiu Celest, care a fost forţat să-şi deschidă sau chiar să cedeze mai multe porturi şi cîteva insule de lîngă coastă. Posesiunile din Africa au fost întinse, şi în urma unui războiu crîncen au fost anexate cele două republici quasi-independente ale Burilor. Egiptul a fost ocupat şi Anglia şi-a asigurat „Libertatea" Canalului de Suez. Nu mai vorbim de multe alte tratate minunat combinate, ca acel cu Japonia, care i-a întărit situaţia în Oceanul Pacific.

Pe de altă parte, supremaţia comercială şi industrială, şi resursele aproape nemărginite care au rezultat din ea, au dus la popularea repede a coloniilor anglo-saxone şi la marea lor prosperitate.

Astfel, în ajunul Marelui Războiu, Imperiul britanic ajunsese la o întindere de *peste 30 milioane de kilometri pătraţi*, acoperind „*o pătrime din suprafaţa uscatului pămîntesc*" cum înregistrează cu o vădită satisfacţie istoricul nostru.* Populaţia totală a Imperiului ajunsese la vr'o 400 milioane de suflete, adică aproape de zece ori mai mare decît populaţia metropolei.

Dar spre sfîrşitul veacului trecut şi la începutul veacului al XX-lea, au început din nou şi alte state să ia parte mai activă la „expansiunea Europei".

E adevărat că la această dată nu mai rămăsese de împărţit decît prea puţin lucru, în afară de continentul african.

Totuşi, din cele două puteri apusene de frunte, Franţa a reuşit să-şi constitue, în Tonkin şi în Africa, un imperiu colonial de 12 milioane kilometri pătraţi (cinci milioane de mile pă-

* *Op. cit.* p. 191.

trate), din care o mare parte e acoperit de deşerturile Saharei, ce-i dreptul, dar cu o populaţie de vr'o 40 milioane, egală deci cu a metropolei; iar ultimul venit pe arena „Puterilor mondiale", Imperiul german, a pus stăpînire pe o întindere teritorială de vr'o 2½ milioane de kilometri pătraţi, aproape excluziv în Africa, afară de cîteva insule în Pacific şi de o staţiune pe coastele Chinei.

S'ar părea că aceste domenii coloniale, chiar din punctul de vedere pur cantitativ, fără să luăm în consideraţie pe cel calitativ, nu sufăr nici o comparaţie cu Imperiul britanic, mai ales în ce priveşte Germania.

Totuşi, pe nesimţite, bărbaţii conducători ai Angliei au ajuns la convingerea că civilizaţia, dreptul şi libertatea lumii trebuiau încă odată salvate, şi anume împotriva Germaniei.

Pentruce?

Profesorul Ramsay împărtăşeşte în această privinţă, bine înţeles, părerea ortodoxă: Germania tindea la dominaţiunea lumii. E destul să cităm pasagiul elocvent în care ni se afirmă că războiul ar fi izbucnit chiar dacă în 1914 „un nepopular arhiduce austriac, semnificativ *nepăzit de poliţia austriacă*, n'ar fi fost *foarte oportun* omorît de *un supus austriac* pe *teritoriul austriac*"...*

E subţire...

Dar, lăsînd la o parte chestia responsabilităţii pentru izbucnirea războiului, admiţînd chiar teza antantistă că răspunderea întreagă cade asupra Germaniei, — de unde rezultă că Germania tindea la *„dominaţiunea mondială?"*

Din aviditatea ei de a-şi crea un imperiu colonial în Africa?

Dar iată ce este silit să spună în această privinţă însuşi profesorul Ramsay Muir:

„Cel mai remarcabil, în multe privinţi, din toate aceste imperii subit dobîndite (în Africa), a fost cel german. Pentrucă de fapt el a fost cîştigat în întregime *fără războiu şi chiar fără serioase asperităţi* (serious friction), într'un timp de trei ani; el a costat *incomparabil mai puţine tulburări*, decît acelea pe care a trebuit să le suporte oricare altă putere Europeană în organizarea posesiunilor sale extra-europene... Acest imperiu, uşor dobîndit, a fost desigur puţin întins, avînd cu puţin peste un milion de mile pătrate, ceva mai mult decît a cincea parte din posesiunile coloniale franceze... Relativa neinsemnătate a teritoriului a fost desigur datorită faptului că Germania în realitate a luat parte *cea din urmă* la cursă: ea n'a făcut nici un pas pentru a dobîndi teritorii, *ea n'a manifestat nici o dorinţă de a le dobîndi înainte de 1882*; dacă ea ar fi început cu zece ani înainte, *cum ar fi putut uşor face*, — fără nici o îndoială, ea ar fi putut obţine un lot mult mai larg din solul african".**

* *Op. cit.* p. 217.
** *Op. cit.*, p. 149—150.

Nici ca procedare, — şi nu vorbim aici de răpirea dela Olanda, în învălmăşagul erei revoluţionare, a coloniei Capului, e destul să amintim recentul războiu împotriva Burilor, — nici ca rezultate obţinute, acţiunea Germaniei în Africa, la care se reduc aproape toate posesiunile ei coloniale, nu sufere nici o comparaţie cu cea a Angliei.

Iată cum se exprimă în altă parte, în ce priveşte rezultatele, însuşi denunţătorul imperialismului german:

„Cînd împărţeala Africei a fost desăvîrşită, partea totală a Marii Britanii s'a ridicat la *3½ milioane de mile pătrate* (peste nouă milioane de kilometri pătraţi) cu o populaţie de *peste 50 milioane de suflete*, şi ea cuprindea *cele mai bune regiuni ale continentului*: imperiul britanic, numai din Africa, a fost mai mult ca de *trei ori* mai întins decît imperiul colonial întreg al Germaniei, care a fost limitat aproape numai la Africa"...*.

Şi să notăm bine, că în socoteala aceasta nu intră Egiptul, ocupat — chipurile — provizoriu, dar care face parte necontestabil definitiv din domeniul african al Marii Britanii.

Poate dar, acţiunea Germaniei în Africa, atît de modestă, să dovedească năzuinţa ei la dominaţia mondială?

Atunci, această năzuinţă ar fi rezultat din concepţia „Mittel Europa"? „Berlin-Bagdad"? Din intrarea Turciei în „sfera de influenţă" a Germaniei?

In privinţa acesteia din urmă găsim însă în „Expansiunea Europei" o preţioasă mărturisire:

„Din punct de vedere abstract, dominaţia germană asupra ţărilor părăginite şi rău guvernate din Imperiul turc ar fi însemnat o propăşire reală a civilizaţiei... In sine ea *nu ar fi fost mai puţin justificabilă* decît dominaţiunea britanică asupra Egiptului sau asupra Indiei".**

Profesorul din Manchester e prea modest. Germania nu-şi putea întinde „sfera de influenţă" în Turcia fără *consimţimîntul* acesteia. Nu pe această cale însă, Anglia a dobîndit şi a menţinut dominaţia în India şi în Egipt.

In orice caz concesiunea unei linii de cale ferată şi „dominaţiunea" (dominion), care ar putea rezulta de aici, nu are nici o analogie cu tratatul, să zicem, prin care Anglia şi Rusia şi-au împărţit „sferele de influenţă" în Persia, fără să se sinchisească de voinţa acesteia, sau cu acela prin care Anglia a lăsat Franţei mînă liberă în Maroc.

Apoi, la baza concepţiunii „Mittel-Europa" se afla tratatul de alianţă dintre Germania şi Austro-Ungaria, tratat care era tot atît în interesul celei din urmă caşi în al Germaniei. Şi dacă interesul Austro-Ungariei — o mare putere europeană — ar fi cerut la un moment dat ruperea acestui tratat, ea ar fi avut unde căuta sprijinul pentru a-şi afirma voinţa.

* *Op. cit.*, p. 163.
** *Op. cit.*, p. 157.

Aceste procedee și rezultate, prin sine înseși, nu pot justifica teama de „dominațiunea mondială" germană.

Această dominațiune, mai cu seamă în fața imensității și a caracterului specific al Imperiului britanic, ar fi fost cu neputință, chiar dacă Germania ar fi ciștigat războiul continental și ar fi realizat „Mittel-Europa".

In adevăr, însuși apologetul expansiunii engleze ne arată, că Leviathanul britanic își întemeiază sistemul de apărare pe o „admirabilă distribuție strategică", încît uriașul imperiu „este deschis atacului în excepțional de puține puncte, altfel decît pe mare", iar forța lui navală „îi asigură desăvîrșita comandă asupra căilor maritime".*

Și numai la înfrîngerea puterii navale a Angliei nu putea visa Germania în 1914.

Celelalte argumente pentru a dovedi primejdia dominațiunii mondiale germane, sînt aproape la înălțimea delicatei insinuări, că Austriacii au pus ei înșiși la cale asasinatul Arhiducelui Frantz Ferdinand.

Așa, de pildă, ni se relevează „obrăznicia" Germaniei în chestia marocană. Dar această obrăznicie a fost provocată de tratatul franco-englez, prin care Franța conceda Angliei Egiptul, care nu-i aparținea, iar Anglia recunoștea dreptul Franței asupra Marocului, care îi aparținea și mai puțin.

Pentruce dorința unei a treia Mari Puteri, de a se folosi și ea de această dărnicie din lucrul altuia, ar constitui, față de moravurile internaționale ale epocii, o pretenție la „dominația mondială"?—A „ciupit" și ea și s'a mulțumit.

Dar conducătorii Germaniei și-au însușit lozinca: *Weltmacht oder Niedergang*, Putere Mondială sau prăbușire!

Da. Dar mai întâiu, „Putere Mondială" nu înseamnă „dominațiune mondială".

Putere mondială este Anglia, este Franța și Statele-Unite, a fost Rusia țaristă și vrea să fie acum și Italia.

Pentruce nu era legitim să dorească același lucru și Germania?

Insuși istoricul „expansiunii europene" ne spune că trăim în „era statelor mondiale" *(the era of the world-states)*. „World-state" se traduce destul de exact în nemțește prin „Weltmacht".

In al doilea rînd, formula „*Weltmacht oder Niedergang*" este o simplă constatare a realității, pe care o recunoaște însuși Ramsay Muir, cînd ne spune, că în fața uriașelor Imperii ca Marea Britanie, Rusia țaristă sau Statele-Unite, „statele-națiuni ale Europei s'au simțit în afară de orice proporție *(out of scale)*, întocmai cum republicile și principatele italiene în veacul al XVI-lea au trebuit să se simtă în afară de orice proporție în comparație cu noile state-națiuni de atunci, ca Spania și Franța".**

* *Op. cit.*, p. 193.
** *Op. cit.*, p. 136.

Și precum atunci această situație a determinat evoluția organizațiunilor politice spre forma de „stat-național", tot așa și acum statele naționale, în măsura puterilor lor, au căutat, prin participare la „expansiunea europeană", să se ridice la rangul de stat mondial, la rangul de Putere Mondială,—adică să aibă oarecare greutate în acel echilibru delicat, să facă parte din acel „concert mondial", care pe nesimțite a luat locul „concertului european" și care diriguește destinele lumii. Toate celelalte state sînt într'o stare de vădită inferioritate,—*out of scale*,—dacă nu chiar într'o stare de subordonare.

In faza istorică încheiată la 1914, aceasta a fost calea impusă de evoluția politică, subt pedeapsa de decădere, tuturor Marilor Puteri,—ca rezultat necesar „al expansiunii europene".

Și imperialismul Germaniei, statul național apărut cel din urmă în arena „expansiunii", este tot așa de nediscutabil cași năzuința ei de a se afirma ca „Putere Mondială", dar tot atît de legitim sau pernicios, ca ori și care alt imperialism și orice altă ambițiune de „Putere Mondială",—nici mai mult dar nici mai puțin.

A tăgădui Germaniei rangul de „Putere Mondială", cu toate consecințele acestei situații,—însemna, în condițiile internaționale dinainte de războiu, aruncarea ei într'o stare de inferioritate și subordonare.

Germania, prin urmare, cu drept cuvînt putea să afirme: Putere Mondială sau decădere, dacă nu prăbușire. Și realitatea a dovedit că o aștepta chiar prăbușirea.

Nu! Cauzele conflictului sînt mai serioase, decît primejdia dominațiunii germane: ele trebuesc căutate în condițiunile generale, create de „expansiunea europeană".

In adevăr, „expansiunea europeană" a dus nu numai la dobîndirea domeniilor coloniale, ci mai cu deosebire la crearea unor condițiuni speciale de viață economică universală, față de care chiar coloniile, în sine, aveau puțină însemnătate.

In aceste condițiuni, țările înapoiate economicește depe globul întreg, fără distincție de colonii propriu zise, s'au transformat într'un vast cîmp de exploatare economică a capitalismului industrial și financiar. Aceasta a determinat plasarea imenselor capitaluri în toate „zonele exploatabile", (capitalul german plasat în străinătate, deși cu mult mai puțin însemnat decît cel englez, întrecea 30 miliarde în aur) și a dus la crearea unor vaste întreprinderi industriale și comerciale în toate punctele și regiunile rotundului pămîntesc.

Dela această acțiune atîrnă prosperitatea, puterea și prestigiul metropolelor capitaliste.

Complexul de interese de stat este astăzi mult mai variat și mai complicat în comparație nu numai cu timpul antichității clasice, cînd fiecare stat în parte se înfățișa ca o sferă de interese mai mult sau mai puțin izolată și de sine stătătoare, limitată la granițele stricte ale statului,—dar și cu toate epocile trecute.

Se poate spune că pentru o Putere mondială nici o chestiune care interesează în orice punct al pămîntului desvoltarea economică generală, nici o problemă mondială de economie sau finanțe, de industrie sau comerț, nu-i mai este *străină*.

In chiar structura ei de stat intră, în afară de teritoriul național propriu zis, nu numai coloniile, protectoratele, „ocupațiunile", „mandatele internaționale", „sferele de influență", etc. etc., dar și toate zonele de exploatare economică de diferite naturi, toate concesiunile și privilegiile industriale sau comerciale, care de fapt duc la o subordonare politică și creiază un fel de legătură de suzeranitate, — vagă și imprecisă, după vechile principii de drept, e adevărat, dar foarte reală și cu enorme consecinți practice.

Tocmai prin această structură organizația politică din „era statelor mondiale" se deosebește radical de acea a statelor naționale de altădată.

Această evoluție se sprijină în mod necesar pe desvoltarea marinelor comerciale și de războiu, într'o progresiune necunoscută în epocile anterioare. Englezii doar au lansat lozinca: *Trade follows Flag*, comerțul și industria urmează pavilionului.

Imperiul german, printr'o sforțare unică în istoria lumii, a ajuns, în două-trei decenii, la o așa înălțime de desvoltare capitalistă, industrială și comercială, încît a putut să fie clasat imediat după Anglia.

Natural, în aceste condiții, și forța navală germană, deși departe de a fi putut contesta supremația britanică, ajunsese a doua la rînd între forțele maritime ale lumii. Acesta a fost singurul mijloc pentru Germania de a se afirma și de a se menține ca Putere Mondială.

Dar în faptul acesta se ascund și cauzele animozității britanice, — nu acel milion de mile pătrate din Africa, nu „Berlin-Bagdad", și nici măcar „Mittel-Europa", și cu atît mai puțin spectrul „dominațiunii mondiale" germane, care n'au existat decît pentru scopuri polemice.

Și trebue să recunoaștem, că politica engleză a fost perfect de logică. Bărbații conducători ai Marii Britanii au fost la 1914 consequenți cu toată istoria „expansiunii europene", așa cum o expune istoricul ei însuși.

Profesorul de istorie modernă dela universitatea din Manchester ne spune în adevăr, că pentru Imperiul britanic „*comanda sigură* a căilor maritime, prin care membrele lui sînt legate între ele, este absolut vitală pentru existența lui"; iar într'altă parte: „Dacă tridentul (Tridentul lui Neptun, adică dominațiunea asupra mărilor), ar cădea în orice alte mîni decît ale Marii Britanii, existența Imperiului britanic, și chiar mijloacele de subsistență a țării-mumă (Britisch homeland) ar fi lăsate la discreția aceluia care l-ar mînui".*

Un mare englez, Alfred Wallace Russel, s'a exprimat odată și mai brutal: Marea Britanie ar pieri, dacă chiar numai timp de o lună nu ar fi în măsură să silească restul lumii să o hrănească. Ceiace nu-i poate fi asigurat decît printr'o supremație navală necontestată și zdrobitoare.

* *Op. cit.*, p. 192 și 206.

Avem a face, prin urmare, cu un fatal conflict de interese, care în condițiunile de până astăzi ale relațiunilor internaționale nu putea avea altă soluție decît războiul „până la istovire".

In cursul veacurilor, cum am văzut, pentru aceste motive, Marea Britanie se ridica neapărat cu toată puterea ei, coaliza toate interesele, toate rancunele, toate revendicările, și chiar toate prejudecățile și patimile, împotriva statului care ajungea să aibă marina cea mai puternică după ea.

Până în preziua Marelui Războiu, Imperiul britanic venea doar în conflict, în mai multe puncte, și cu Rusia țaristă. Dar aici regularea definitivă a socotelilor putea să fie amînată, — mai cu seamă în urma operației radicale pe care marina rusă o suferise în războiul cu Japonia. Cîteva aranjamente provizorii și chiar sacrificii reale în asemenea condițiuni nu contează. Germania avea marina comercială și de războiu cea mai puternică, și în necontenită creștere. Aici era nodul problemei.

Astfel, după puterea navală spaniolă, olandeză și franceză, a venit ceasul de cumpănă și pentru puterea navală germană.

Acesta este singurul motiv real, singura rațiune adîncă, pentru care Anglia, cu ajutorul unei formidabile coalițiuni, salva la 1914 civilizația, dreptul și libertatea lumii, nu împotriva colosului țarist, cu organizația lui despotică de stat, în care se sbăteau zecile de milioane de oameni ale naționalităților oprimate, ci împotriva unei națiuni din fruntea civilizației europene, a cărei organizație politică era bazată, în fond, pe aceleași principii esențiale ale dreptului public modern.

Aceiași fatalitate, care apasă asupra întregului proces de „expansiune europeană", a impus în 1588 opera de salvare a civilizației, a dreptului și a libertății împotriva Spaniei, în 1667 împotriva Țărilor de Jos, în 1763 și 1815 împotriva Franței, și în 1914 împotriva Germaniei.

Am scris aceste rînduri nu pentru a critica politica Marii Britanii, nici pentru a reedita polemicele inutile asupra „răspunderilor" războiului.

Am voit numai să desvălesc resorturile ascunse ale procesului istoric care a culminat în Marele Războiu. Pentru aceasta am recurs exclusiv cu tot dinadinsul la datele strînse de istoricul „expansiunii europene", — un savant englez de mare autoritate, al cărui ortodoxism în această privință este în afară de orice discuție.

Cetitorii au observat că profesorul Ramsay Muir nu se interesează nici de chestia Alsaciei și Lorenei, nici de violarea neutralității belgiene, nici măcar de Serbia, pentru a cărei apărare a fost în aparență declanșat războiul, — aproape nu amintește de ele. Și în adevăr, față de factorii de căpetenie, care au dus la cataclism, toate acestea sînt chestiuni secundare, cași faimoasele răspunderi ale cancelariilor diplomatice. Și, desigur, istori-

cii viitorului, cînd patimile se vor fi potolit, se vor preocupa foarte puțin de persoanele d-lor Bethmann Hollweg, Sazonov sau Sir Edward Grey, cînd vor căuta să lămurească cauzele adînci ale catastrofei care a pus în primejdie civilizația lumii.

Mai mult. Recunosc că, în situația de fapt, Anglia nu a putut face altfel de cum a făcut, fără primejdie reală pentru viitorul ei. Tot așa nici Germania, — fără aceiași primejdie pentru ea.

Și dacă peripețiile istoriei ar fi pus în acel moment în fața Imperiului britanic, în locul Germaniei, orice alt stat în posesiunea celei mai mari forțe navale după cea britanică, — Anglia ar fi avut, ar fi fost silită să aibă aceiași politică față de acel *al doilea stat maritim*.

Nimic nu poate caracteriza mai bine actuala fază istorică și neajunsurile organizațiunii politice mondiale, decît acea fatalitate care duce cel puțin odată pe veac la războae crîncene între statele din fruntea civilizațiunii europene, și care impune marii națiuni anglo-saxone, căreia omenirea îi datorește principiile esențiale ale dreptului său public, să „salveze civilizația" împotriva Spaniei, tocmai în veacul în care marii ei navigatori descopăr lumea de peste ocean, în veacul lui Calderon și Lope de Vega; — împotriva Olandei, tocmai în veacul în care aceasta contribue la tezaurul comun al civilizației cu opera unui Spinoza, a unui Grotius, sau a unui Rembrandt, cu toată marea ei școală de pictură; — împotriva Franței, tocmai în veacul Marii ei Revoluții și al „Declarațiunii Drepturilor omului și ale cetățeanului", — precum și acum, împotriva Germaniei, cînd oamenii ei de știință și cugetătorii ei stau în primele rînduri ale mișcării științifice universale, cînd ea a dat muncitorimii din lumea întreagă evanghelia ei socială...

De unde izvorăște această fatalitate?

Polemicile din ziare și declamația dela întrunirile publice, care au înlocuit elocvența eroilor lui Homer de pe cîmpul de bătae, evident, nu pot da răspuns la această întrebare, ci numai lămurirea caracterelor mai adînci ale procesului de „expansiune europeană", desvălirea resorturilor lui ascunse.

Aceste resorturi trebuesc căutate, cum am văzut și mai sus, în procesul economic, care se desvoltă paralel cu procesul politic, sau mai bine zis servește de substrat acestuia din urmă.

Primele epoci ale „expansiunii europene" corespund acelui moment al evoluțiunii capitaliste, pe care Karl Marx l-a descris ca „faza de acumulare primitivă a capitalului", precum epocile ulterioare corespund cu faza de desvoltare a marii producțiuni industriale, pe cînd cea actuală e caracterizată mai cu seamă prin preponderența capitalului financiar.

Isprăvile „conquistadorilor" spanioli, din prima fază, n'au nevoe să fie povestite aici. Și e caracteristic că lupta împotriva supremației spaniole, — care își transforma coloniile într'un cîmp închis, de exploatare și chiar de jaf, pentru „acumulatorii" din metropolă, — a fost dusă multă vreme aproape exclusiv de către pirații și vestiții „bucanieri" francezi, olandezi și englezi, care

primeau în acest scop comisiuni speciale dela guvernele respective.

Nimic nu ne poate zugrăvi mai bine caracterul epocii de „acumulare primitivă".

Cu desvoltarea producțiunii industriale însă, și mai cu seamă cu afirmarea preponderenții capitalului financiar, cu necesitatea de a asigura relațiuni economice și comerciale regulate între regiunile cele mai îndepărtate, și în acelaşi timp intim legate între ele prin procesul economic, — structură relativ simplă a „împărăției în care nu apunea soarele" nu mai putea satisface trebuințelor vremii.

De aici — nașterea acelor complexe politico-economice, care sînt „statele mondiale", și în care legătura dintre metropolă și dependențele ei de diferite categorii, — colonii, protectorate, ocupațiuni, „mandate", „sfere de influență", etc., — sfidează orice definiție juridică.

Ceiace este caracteristic, în adevăr, pentru această structură, e transformarea pe care a suferit-o noțiunea clasică de „suveranitate de stat". Un legist de școala veche, desigur, și-ar „pierde latineasca" dacă ar trebui să descrie, de pildă, în limitele acestei noțiuni, natura unui stat ca Egiptul dinainte de războiu: un stat subt suzeranitatea Turciei, dar subt ocupațiunea engleză, în care suveranitatea de fapt a exercitat-o nu Sultanul, nici măcar vasalul lui, Kedivul, ci consulul englez!

Desvoltarea economică, bazată înainte de toate pe schimbul internațional, pe o scară necunoscută în trecut, impune, ca o necesitate inexorabilă pentru regiuni tot mai vaste de pe suprafața pămîntului, dărîmarea acelor bariere, pe care le ridică fatal suveranitățile statelor izolate și cu desăvîrșire independente unul de altul. Relațiunile economice strînse și complicate, izvorîte din circulația bunurilor și migrațiunea capitalurilor, dau naștere inevitabil, la conflicte de interese și de drepturi. Însă în sfera raporturilor internaționale, dintre statele cu desăvîrșire independente, în posesiunea suveranității lor nelimitate, lipsea până acum orice mijloc legal de aplanare a acestor conflicte, afară de clasica *ultima ratio*, — războiul. Dar războaele sînt evident o soluție prea defectuoasă care, pe lîngă veșnicele tulburări ale procesului economic, implică mari sacrificii și risipa inutilă a capitalurilor.

De aici pasiunea, cu care statele din fruntea Europei au căutat să-și asigure „expansiunea" prin împărțeala globului în colonii, protectorate, „sfere de influență", etc.

Pe această cale „statele mondiale" au reușit să-și constitue „imperiile" lor împestrițate, prin subordonarea politică și economică față de metropolă a regiunilor întinse, împrăștiate în toate părțile lumii. În limitele acestor imperii s'a putut stabili o oarecare ordine de drept, care făcea cu putință rezolvirea pașnică, — deși adeseori cam brutală și nu tocmai ireproșabilă din punctul de vedere al justiției mai înalte, — a conflictelor de interese și drepturi dintre diferitele părți constitutive ale imperiului.

Astfel necesitățile procesului economic au determinat acea organizație a „statelor mondiale" atît de deosebită de a statelor

naţionale unitare, pe care am relevat-o în cursul acestei expuneri. Cît de limpezi şi simple sînt principiile juridice, care stau la baza orgazaţiunii unui stat naţional, în comparaţie cu labirintul unui stat mondial, în care posesiunile cele mai eterogene (împrăştiate în toate continentele, subt toate latitudinile, locuite de populaţiuni atît de deosebite prin rasa lor, prin religiunea lor, prin treapta lor de cultură, prin tot trecutul lor istoric) nu sînt legate între ele, decît prin subordonare comună faţă de metropolă, pe baza unor principii de drept tot atît de variate cît şi lipsite de preciziune!

Dar înseşi raporturile dintre statele mondiale continuă, sau continuau până astăzi să fie regulate după normele vechi ale dreptului internaţional, pe baza principiului absolut de suveranitate de stat. Conflictele de interese şi drepturi, ce se iveau între ele, nu se puteau rezolvi decît prin forţa armelor. Din cauza aceasta, fiind dat că procesul „expansiunii europene", — care işi urma înainte mersul, prin dezvoltarea şi complicarea neînchipuită a relaţiunilor economice, — crea şi înmulţea tot mai multe puncte de fricţiune, lumea trăia subt veşnica ameninţare a războiului şi timpul de pace nu se înfăţişea decît ca un fel de armistiţiu, numai ca o pregătire pentru războiu. Acesta este sistemul faimos de „pace înarmată", sau de echilibru al „Marilor Puteri".

Bărbaţii de stat ai Marii Britanii au ştiut să se folosească minunat de rivalităţile statelor continentale, ca la momentul oportun, dacă dezvoltarea forţelor navale ale vreunui stat ajungea ameninţătoare, să-şi afirme din nou supremaţia asupra mărilor prin distrugerea rivalului. „Echilibrul european" şi „libertatea mărilor", din punctul de vedere englez, trebuiau înainte de toate să asigure Marii Britanii posesiunea necontestată a „tridentului".

Acest echilibru ajungea însă, prin forţa lucrurilor, din zi în zi tot mai şubred. Procesul „expansiunii europene" nu se putea opri la această fază. În ajunul Marelui Războiu, nu numai că globul întreg a fost împărţit, nu numai că şi statele quasi-independente din Europa, care nu au luat parte la „expansiune", formau simple clientele ale diferitelor „state-mondiale", de care îşi legau acţiunea lor internaţională şi politică, dar şi pămîntul întreg, prin dezvoltarea şi împletirea intereselor economice, ajunsese de fapt *un singur organism economic.*

În această situaţie prosperitatea fiecărui stat în parte e în atîrnare strînsă de condiţiunile economice ale lumii întregi, şi pentru lumea întreagă deasemeni nu mai pot fi indiferente condiţiunile de activitate industrială sau comercială a fiecărui stat izolat.

Dar această *interdependenţă* universală este în contrazicere ireductibilă cu suveranitatea absolută de stat, fie aceasta chiar limitată numai la „statele mondiale". Cînd conflictele de drepturi şi interese în sfera internaţională — care în aceste condiţiuni natural trebue să se ridice zilnic, — nu pot fi rezolvite decît pe cîmpul de bătae; cînd un stat pentru apărarea drepturilor sale nu se poate răzima decît pe forţa lui armată, interesele vitale ale lumii întregi sînt expuse în fiecare moment primejdiilor catastrofale.

Din această situaţie nu pot fi, teoreticeşte, decît două eşiri: sau *organizaţia politică internaţională*, care, limitînd suveranitatea fiecărui stat naţional în parte, ar face cu putinţă aplanarea paşnică şi legală a conflictelor; sau preponderenţa covîrşitoare a unuia dintre state, care ar impune lumii *pacea lui*, precum Roma a impus lumii vechi *pax romana.*

Dacă înainte de 1914 ar fi existat vr'o organizaţie politică internaţională, conflictul nici nu s'ar fi născut: în acele condiţiuni nici Germania nu ar fi avut nevoe pentru apărarea intereselor ei de sporirea forţelor navale, nici Anglia nu ar fi avut interesul să-şi apere cu atîta îndîrjire „tridentul".

Şi dacă Marele Războiu nu s'ar fi isprăvit cu victoria zdrobitoare a uneia din părţi, desigur că s'ar fi impus o organizaţie politică internaţională, — unul din celebrele „puncte" ale prezidentului Wilson, — fiindcă omenirea, evident, nu s'ar mai expune la o nouă catastrofă, care ar putea distruge toată civilizaţia, clasicul „echilibru" ne mai putînd fi considerat ca un mijloc de a asigura pacea mondială.

Dar istoria a voit altfel: rezultatele războiului au asigurat Marii Britanii pentru multă vreme o preponderenţă mondială covîrşitoare.

Această preponderenţă rezultă nu numai din faptul că teritoriul uriaşului imperiu a crescut „prin accident" încă cu mai multe milioane de kilometri patraţi; nu numai prin faptul că subt stăpînirea acestui imperiu au căzut încă cîteva puncte strategice de prima ordine, din care cel mai însemnat Constantinopolul; nu numai prin faptul că Germania nu mai există ca „Putere Mondială" şi că flota ei comercială şi de războiu a fost nimicită sau confiscată; nu numai prin faptul că succesele germane din prima fază a războiului au distrus şi Rusia ţaristă, şi astfel pentru moment au înlăturat şi pe acest rival al supremaţiei engleze; şi nu numai prin faptul că cele mai multe din statele secundare ale Europei sînt menite să intre în clientela Angliei, dacă vor să-şi asigure condiţiuni mai prielnice de dezvoltare, şi chiar de existenţă, — dar această preponderenţă e favorizată şi de „Societatea Naţiunilor", în forma la care a fost redusă realizarea ei.

În adevăr, în aparenţă statutul „Societăţii Naţiunilor" asigură o situaţie privilegiată mai multor Mari Puteri. Dar e uşor de văzut că chiar Franţa, istovită, cu economia ei naţională adînc zdruncinată de războiu, nu va putea opune o rezistenţă efectivă supremaţiei engleze. De Italia nici nu mai vorbim. Iar Marea Britanie îşi va avea asigurată întotdeauna o majoritate de voturi în consiliul „Societăţii Naţiunilor", nu numai pentrucă marile ei colonii vor avea un vot distinct, dar şi pentrucă aproape toate statele secundare vor fi silite, prin însăşi condiţiunea lor de dependenţă economică şi politică faţă de Anglia, să voteze după poruncă.

Mai mult, însăşi crearea unei „Societăţi a Naţiunilor", care mărgineşte expres suveranitatea unei categorii de state şi care

stabilește o situație de subordonare pentru o altă categorie,—este prima afirmare a supremației engleze: Franța a primit „Societatea Națiunilor" de nevoe, iar Statele-Unite, de unde a pornit ideia însăși, la urma urmelor a refuzat să adereze, tocmai din aceste motive, la o creațiune care implică de fapt recunoașterea unei supremații străine.

Și, desigur, pentru a desăvîrși opera Marelui Războiu, va trebui încă redusă recalcitranța Statelor-Unite, care deocamdată își măresc forțele navale și a căror prosperitate a ajuns la o înălțime neașteptată.

Dar nu ne putem îndoi că Marea Britanie va ști pentru moment să le „echilibreze" cu ajutorul Japoniei, pentruca la momentul oportun să salveze pentru ultima oară civilizația, dreptul și libertatea lumii împotriva marei republici americane.

In momentul de față această republică, puternică și bogată, nu s'a ridicat încă prea sus în scara civilizației mondiale, pentru a veni la rînd după Spania, Olanda, Franța și Germania...

Totuși, situația este destul de clarificată, de pe acum, ca să putem caracteriza regimul subt care va trebui să trăiască omenirea în urma Marelui Războiu ca o *Pax britannica*.

Aceasta e „culminația expansiunii europene", după cuvîntul profesorului Ramsay Muir.

Nu se poate contesta că acest regim constitue, în oarecare condițiuni, un real progres față de anarhia internațională de până acum. Prin *evoluția internă* a Europei, el va putea, cu vremea, să ducă la forme superioare, la crearea unei organizațiuni politice mondiale pe baze de drept. (Pentru noi Romînii, în special, el prezintă, cum vom arăta altădată, o garanție prin instalarea Angliei la Constantinopol, împotriva primejdiei dela Nord, subt coșmarul căreia am trăit până acum).

Dar oricum, era suveranității absolute a statelor independente a trăit.

Acesta este rezultatul necesar al evoluției seculare a organizațiunilor politice: cită vreme omenirea nu va ști să-și asigure o ordine mondială de drept, în care statele naționale să intre ca factori *egal* limitați în suveranitatea lor, dar și *egal* îndreptățiți, această ordine va fi impusă de *Pax britannica*, întemeiată pe subordonarea economică și politică a statelor izolate, mai mult sau mai puțin deghizată sau chiar directă, prin aparatul „Societății Națiunilor", așa cum ea a fost combinată la Versailles.

Dacă... dacă o catastrofă nu va prăbuși tot eșafodajul. Dar despre această primejdie vom vorbi altădată.

Pentru moment, pe cît omenește se poate prevedea viitorul, și făcînd abstracție de primejdia la care am făcut aluzie mai sus, consecințele imediate ale Marelui Războiu,—desăvîrșind pe de o parte organizarea statelor pe bază națională,—au încheiat pe de altă parte această evoluție seculară prin *Pacea britanică* triumfătoare.

C. Stere

O Toamnă

„Toute pétrie de contrastes,
Avide elle guette à l'horizon
La violence et le faste
Des couleurs criblées de sons."
Lily.

Un cerșetor.

Cît de îmbătrînit îmi văd Soarele, în această zi de năruiri veștede!

Anevoe, anevoe coboară povîrnișul zării, și greu îi mai apasă coroana ruginită a razelor!

Mi-am adus palma—streșină—deasupra ochilor, să-i pot urma calea.

Iată-L: S'a oprit pe culmea dealului... șovăește—l-au părăsit puterile—se sprijină pe copaci, speriind ciorile, și ochii mei îl privesc apunînd pe cer, ca întotdeauna.

Dar visul meu umilit îi vede coroana razelor căzînd pe pămînt, laolaltă cu frunzele. Il vede înfășurîndu-se într'un nour zdrențuit... Privește, lung, cerul de care se desparte, și se coboară de cealaltă parte a dealului, sprijinit în cîrjele copacilor.

Ajuns la poalele dealului, anevoe, anevoe o pornește, soarele olog, spre sat, pe drumul tuturor pașilor. Și cîrjele scîrțîe, și-l latră cînii, și 'n urma lui rămîne colb.

La margina satului, cîțiva cerșetori se încălzesc în jurul unui foc de coceni.

Incet, încet se 'ndreaptă soarele înspre ei, să se încălzească și el, că soarele cerului a apus demult, și nopțile de toamnă sînt lungi și friguroase.

. . . .

Ați simțit voi golul cerului, toamna, după ce apune soarele?
Știți voi dece latră cînii a pustiu?

Cocorii

Rînduiți în unghiu, cocorii își încep pribegia. Ii privesc: Fruntea cîrdului se mistue în soarele care-l soarbe, dar cape-

-tele cîrdului flutură încă prin văzduh, ca două aripi lungi, subțiri, răsunătoare de chemări.

Şi spun sufletului meu: nu-ți risipi clipele vieții, stinghere. Adună-le în cîrd mereu crescînd, şi îndrumă-le unite în spre sfîrşit. Ca atunci cînd cea depe urmă clipă a anilor bătrîni se va mistui în moarte, cîrdul clipelor tinere să fluture încă deasupra vieții, ca două aripi răsunătoare de tot ce-ai iubit, de tot ce-ai cîntat, de tot ce-ai slăvit, de tot ce-ai suferit.

Despărțire.

Pămîntul, acoperit de mormane de frunze, e un peron de gară pe care se învălmăşesc pădurile venite să-şi petreacă păsările.

Privirile mele, încremenite în afundul zării, sînt două şine lungi, pe care pleacă sufletul meu de vară. Tot mai departe, tot mai departe... îl pierd pe culmea soarelui. Ş'abia îi mai desluşesc risul şi plînsul în ciripitul păsărilor...

...Răsăritul lunii e trist, ca o fluturare de batistă pe un peron gol, după cei ce n'o mai văd.

Basmul Toamnei

Il începe o frunză—cu glasul stins de sfială, cu obrajii dogoriți—şoptindu-l; A fosst odat'...'

Dar şoapta îi sporeşte în freamăt răspîndit prelung, şi frunzele 'mpreună murmură întrebător: „A fossst...?"

De departe, gînsacul hotărăşte: „A fossssst... Şi giştele îl încuviințează dînd din cap: „Da-da, da-da, da-da".

Iar firele de iarbă, alergînd de-avalma, s'apleacă şi se roagă suspinînd: „sssspune... sssspune..

Prunii, deşteptați din toropeala verii, deschid ochi vineți, aiuriți.

Merele şi perele fug de prin aşternutul crengilor, zugrăvindu-şi chipurile colorate, pe fețele frunzelor, ca să nu le bage nimeni în samă fuga. Dar vîntul descopere înşelăciunea şi, pornind în căutarea lor, se uită pe fereşti, le vede şi le cheamă prin horn.

Gutuile îngălbenesc, de spaimă, privind pe sora lor mai mare, Luna, care-a albit de groază pe margina prăpastiei.

Bostanii, cu cozi fudule, rîd pe 'nfundate de fratele lor, Soarele, că-i berc.

Nucii, cu miros amar, se 'ntreabă de unde li s'a tras atîta mîhnire frunzelor şi, frămîntați de gînduri, creerii închişi în nuci se zbîrcesc mohorît.

Frunzele viei prind culori aprinse şi se clatină de beție că doar sînt mici şi o boabă de poamă e damigeană de must pentru o frunză.

Prin văzduh, vara a semănat, în mersul ei, zboruri de păsări, ca să nu-şi piardă calea la întors. Dar păsările s'au împrăştiat şi vara s'a rătăcit departe.

Prin erburi, prizăriții greeri doinesc tremurător bejenia

firavilor funigei; cosaşii cosesc zoriți țiuitul tăcerii; lăcustele, în salturi sprintene, se joacă de-a stelele căzătoare; broscoi cocliți îngînă, bleg, croncănitul ciorilor de zgură: Cra-craaa, cuac-cuac...

Țînțarii, ațîțați de frunzele roşii, le înțeapă, şi trupul toamnei tremură înfrigurat.

Castanul sălbatec, nătîng de felul lui, se bucură că-i doldora de fructe, dar se ruşinează că-s zburlite fructele rotunde şi, mînios, le aruncă depe el.

Floarea soarelui, îngrijorată de ropotul căderilor, s'apleacă la pămînt, tot mai jos, şi trage cu urechea...

Basmul e lung, dar trece pe nesimțite, şi poposeşte în împărăția lenei, pesemne, căci dela o vreme frunzele pică de somn, cerul picură...

...Cînd te deştepți, eşti cu capul în poala ernii care-şi toarce fuiorul de fulgi, şi-ți pare că decînd lumea iarna îți poveşteşte basmul căci de frunză nici urmă nu-i.

Şi iarna-ți povesteşte înainte basmul început de-o frunză, căci gura vetrei e gura iernii, şi gura vetrei—cu flăcări şi cu jar—îngînă dogorînd basmul de aur al Toamnei.

Ionel Teodoreanu

Cronica invățămintului

Clinicele universitare

Ar fi să enunț un pleonasm spunind că gradul de civilizație al unui popor se poate constata după organizațiunea instituțiilor sale culturale.

Studiind pe cele dela noi, cineva nu ar putea, desigur, să se entuziasmeze prea mult.

Numărul mare de analfabeți arată cit de puțin întinsă e cultura cea mai elementară.

Lipsa de îngrijire ce se dă universităților arată pe de altă parte cit de puțin cei însărcinați să conducă destinele țării se preocupă de soarta culturii ei superioare.

Nu mă voiu ocupa în acest articol decit de o latură a chestiunii aceia privitoare la invățămintul medical și în special a invățămintului clinic, arătind lipsurile clinicelor noastre universitare mai cu samă la Facultatea de Medicină din Iași, totdeauna nepăstuită cu toate că această facultate ar merita mai multă atențiune și acum mai mult ca oricind, de oarece numărul de studenți, în mare parte basarabeni, noi înscriși a crescut în mod însemnat.

Ce sint clinicele universitare?

Cuvintul clinică derivă dela o vorbă grecească care însamnă *pat*. A face clinică ar însemna a studia pe bolnav la patul său și cu mijloacele de care se poate dispune la patul unui bolnav.

Or aceste mijloace, se înțelege ușor, nu pot fi decit foarte restrinse și ca atare de foarte multe ori cu totul neîndestulătoare pentru a permite observatorului o concepție limpede asupra boalei suferindului și asupra particularităților pe care această boală le prezintă în cazul special ce e de studiat.

Accepțiunea ce se dă însă astăzi cuvintului clinică este mult mai largă. Deja Peter, un observator de o incontestabilă valoare, dar dotat totuși de mult misoneism—era între altele un vrăjmaș al teoriei microbilor,—concepea studiul clinic ca o sinteză a tuturor ramurilor medicale și prin acest mod de a concepe se apropia foarte mult de adevăr.

Astăzi clinica trebue să-și pună și să caute să răspundă la toate numeroasele probleme ce se pot pune în fața unui bolnav. Evident că răspunsurile, care nu vor putea fi date de examenul rapid ce se va putea face la patul bolnavului,—și aceste răspunsuri sint multe,—vor trebui să fie cerute laboratoriului.

Să luăm citeva exemple care vor ilustra cele ce spunem.

Presupunem că examenul bolnavului, fără concursul laboratorului, ne-a dus la concluzia că avem aface cu o boală infecțioasă și că acest examen nu ne permite a scoate o altă concluziune. A ne mulțumi cu atit însamnă a nu putea face bolnavului decit un tratament bazat pe citeva indicațiuni generale (ca antisepsia gurii, nasului, etc., stimularea activității globulelor albe, eventual antiseptice, etc.)

Acest tratament nu va putea merita în nici-un caz numele de tratament specific. Cunoscind însă microorganismul care determină boala, am putea eventual face un tratament prin care am atinge în mod direct acest microorganism prin mijloace specifice pentru el. Pentru aceasta e însă necesar a face culturi din singe sau alte lichide ale organismului (lichid cefalo-rachidian spre exemplu), a face inoculări la animale, a căuta să reproducem boala. Și numărul de cercetări va fi și mai însemnat cind vom avea aface cu o infecțiune al cărui microorganism nu e încă cunoscut. Se înțelege că numărul necesar de experiențe va fi mare și în cazul cind microbul ce produce boala e cunoscut, dar tratamentul specific rămine de găsit.

Un al exemplu.

Presupunem că avem aface cu o boală ce atinge nutrițiunea generală, vitalitatea unui anumit sistem din organism, spre exemplu o anumită formă de idioție familială, sau o modalitate specială de atrofie musculară datorită alterațiunii primitive a fibrei musculare.

Un medic experimentat va face cu ușurință diagnosticul acestor cazuri printr'un examen de citeva minute al bolnavilor.

Dar ce va însemna acest diagnostic? Aproape o simplă etichetare a cazului. Cu aceasta datoria medicului abia a început a fi îndeplinită, dar e încă departe de a fi terminată. Nu am văzut decit rezultanta unui proces patologic, *pe care nu-l cunoaștem și pe care trebue neaparat să-l cunoaștem, dacă voim să facem un tratament conștient și eficace*, căci desigur a declara pur și simplu că avem a face cu două cazuri incurabile încă nu însamnă a ne fi făcut datoria de medici și de clinicieni.

Trebue să cunoaștem natura boalii. E vorba de boale familiale; una din ele e ereditară adeseori.

Procesul patologic preexistă în om și cu toate acestea încă nu trebue să condamnăm aceste cazuri fără drept de apel. Dar pentru a le trata, ar trebui să înțelegem mecanismul fenomenelor ce se petrec în intimitatea celulei nervoase sau a fibrei musculare, să cunoaștem factorii ce determină desvoltarea acestor elemente, etc.

Se vede de aici cite cunoștințe ar trebui să posede un medic clinician și se înțelege în cite direcțiuni trebuesc căutate răspunsurile de dat, la problemele pe care chimia le ridică la fiecare pas.

Și dacă medicul practic, pentru motive lesne de înțeles, nu se poate ocupa de toate aceste chestiuni, ele trebuesc dinconitra studiate cu toată atențiunea în clinicele universitare, unde viitorii medici trebue să învețe a observa și a gindi, și în care se prepară medicina de mine.

Dar pentruca aceasta să fie mai înaintată ca cea de azi, e nevoe ca instituțiile ce o pregătesc să fie bine dotate, posedind tot

aparatul necesar pentru a pune în cercetare orice problemă ridicată de observațiunea bolnavilor.

E necesar a poseda materialul bibliografic, colecțiunile de reviste, monografii, etc. în care să găsim documentele ce au contribuit să lumineze chestiunea până în stadiul ei actual.

E necesar ca fiecare clinică să posede un laborator cu mai multe secțiuni. Astfel pentru clinica boalelor nervoase și mentale, spuneam în lecțiunea mea de deschidere—sînt peste 7 ani de atunci—că laboratorul ar trebui să posede următoarele secțiuni:

Una pentru studiul psiho-fiziologic.

O secțiune pentru înregistrare grafică, pentru foto și cinematografie, pentru examenul și tratamentul electric al bolnavilor.

O secțiune de anatomie patologică macro și microscopic, în care (cu ajutorul instrumentariului necesar, microtoame, microscoape, reactivi și coloranți diferiți) să se poată pune în evidență alterațiunile cele mai fine din organe în limitele științei de azi, adică a mijloacelor tehnice de investigație.

O secțiune pentru studiul fizico-chimic al organelor și lichidelor organismului, al schimburilor nutritive, etc. Se înțelege că și această secțiune va necesita un instrumentariu și un material special.

O secțiune pentru medicina experimentală și bacteriologie, în care să se poată urmări între altele studiul biologic al umorilor și organelor sau extractelor din organe, etc.

Numai avînd clinice astfel organizate, în care profesorul și ajutoarele sale directe, împreună cu studenții, să desfășoare o activitate continuă observînd bolnavul, analizînd în mod amănunțit orice fenomen interesant se remarcă la el, cu toate mijloacele de care dispune știința de astăzi,—medicina va putea face și la noi progrese reale, iar viitorii medici vor fi adevărați oameni de știință, căci—orice s'ar zice—nu se poate face o deosebire marcată între medicul practician și medicul om de știință.

Știu bine că există încă destule exemplare de medici comparabili cu automatele care, în schimbul unei piese de nikel, oferea (astăzi în lipsa pieselor de nikel lucrul nu e realizabil) diferite obiecte. Medicii aceștia la vederea unui bolnav cată să pue un diagnostic care dese ori nu spune nimic, iar acest diagnostic aduce după sine un tratament totdeauna același cași în aparatul automatic, fără ca medicul să se îngrijească de mecanismul boalei sau de acela al tratamentului. Alte ori se tratează un simplu fenomen, un așa zis simptom, fără a se lua în considerație dacă avem aface cu o alterație funcțională ce trebue corigiată sau cu o reacțiune de apărare utilă care trebue menținută.

Dacă experiența și gîndirea îndelungată pot conduce și la un automatism medical folositor, nu e mai puțin adevărat că automatismul simplist, de care am vorbit, duce la rezultate dezastruoase—putînd ajunge până la moartea bolnavului, care s'ar fi putut evita, dacă medicul curant ar fi avut o altă mentalitate.

Se înțelege deci importanța enormă a învățămîntului clinic universitar. De modul cum el se face atîrnă foarte adeseori însăși viața locuitorilor unei țări.

Să vedem acum care este situația clinicelor universitare din țară și în special a celor dela Universitatea din Iași.

Cele mai multe din clinicele din țară sînt departe de a poseda nu numai instalațiunile de laborator arătate aci și din care cele mai multe ar fi necesarii oricărei clinici, ci chiar numărul de bolnavi necesar învățămîntului.

Și dacă poate uneori vina e în parte și a unora din profesori care, nevoind să lucreze, au profitat de lipsa de material pentru a-și justifica inacțiunea, e în parte și a studenților care, dintr'un motiv sau altul, n'au știut să ceară statului celace el *este dator* să dea învățămîntului universitar, în bună parte culpa revine și organelor superioare puse să îngrijească de funcționarea învățămîntului, care prea dese ori n'au vrut să audă cererile drepte ale profesorilor doritori a pune învățămîntul medical romîn pe aceiași treaptă cu acela din cele mai bune Univesități străine. De altfel o Universitate nu-și are rațiunea de a exista dacă nu e capabilă să ofere în mijlociu celace oferă celelalte Universități.

Clinicele Facultății de Medicină din Iași sînt într'o stare pur și simplu mizerabilă. Lipsite de bibliotecile specialităților respective, de material de laborator și adeseori chiar de bolnavi.

Profesorul Slătineanu arătase acum cîțiva ani tot în această revistă unele din lipsurile Facultății de Medicină din Iași. Pe atunci Profesorul de Bacteriologie nu avea un laborator și acest curs, care trebue să aibă o largă bază experimentală, era pur teoretic, ca învățămîntul Științelor naturale și fizico-chimice în cele mai rele din școlile secundare. Laboratorul de bacteriologie e astăzi înființat, dar de mai multe ori am auzit pe profesorul ce-l conduce afirmînd că partea ce revine Ministerului Instrucțiunei în crearea acestui laborator e cu totul neinsemnată.

Clinicele Facultății de Medicină din Iași sînt din multe puncte de vedere comparabile cu laboratorul de bacteriologie de acum cîțiva ani.

Pentru a nu vorbi decît de aceia neuro-psihiatrică, pe care o conduc eu însumi, trebue să spun că, în timpul de aproape 8 ani de cînd această clinică a fost înființată, n'am putut să realizez decît o mică parte din programul ce mi-am propus, deși am făcut tot ce mi-a stat în putință pentru aceasta și am lucrat în acest scop, pentru a spune astfel, în fiecare clipă.

Materialul de bolnavi pentru clinica psihiatrică există, nu grație Ministerului Instrucțiunii, ci faptului că eram medic primar al unui serviciu de psihiatrie înainte de a fi profesor.

In ce privește serviciul de neurologie propriu-zis, creat de Ministerul Instrucțiunii *conform obligațiunii impusă de lege*, acesta se reduce la zece paturi! Și s'a exprimat de curînd opiniunea că *o bună clinică ar trebui să posede 200!*

Pentru întreținerea a zece bolnavi în tot timpul unui an (hrana, medicamente, plata de intern, infirmieri, spălătoreasă, bucătăreasă), în budgetul anului precedent nu s'a alocat decît o sumă de zece mii de lei. Și în acești zece mii de lei se cuprindeau și cheltuelile de laborator, bibliotecă și plata curentului electric.

Trebue desigur să ai mult curaj și multă răbdare să continui a fi profesor la o Universitate romînească, dacă vrei să-ți ei în serios datoria de profesor.

Biblioteca clinicei e abia la început. Laboraroriul de microscopie e incomplect. Cel biochimic rudimentar. Cel de psihofiziologie inexistent. Instalația de fizioterapie se reduce la un singur aparat. Tot instrumentarul necesar înregistrărilor grafice, fotografiei, cinematografiei, etc., e de procurat de acum înainte.

Și ca culme a solicitudinii autorităților pentru învățămîntul universitar, clinica *amenințată să rămînă fără local* dela începutul viitorului an școlar!

Deşi în budgetul anului precedent s'a trecut suma necesară pentru cumpararea unui local, grație prezenței pe atunci în capul Ministerului a unui om care înțelegea condițiunile necesare unei activități științifice cît de elementare, această sumă a fost acum pe cît se pare utilizată mai cu folos pentru scopuri mai înalte. In tot cazul, în urma repetatelor mele intervenții şi cu toate că am anunțat Ministerul că la începutul viitorului an şcolar mă voiu găsi în imposibilitatea *materială* de a face cursul de neurologie, mi s'a comunicat că Ministerul nu poate cumpăra localul din lipsă de fonduri. O clinică fără local e o clinică inexistentă. Localuri apropriate nu se găsesc şi în plus, cînd trebue să reîncepi instalarea, la fiecare 2—3 ani n'ai niciodată o instalațiune reală, iar funcționarea instituției rămîne totdeauna defectuoasă.

Nici deplasările obositoare şi costisitoare ale profesorului pentru a interveni direct la autoritatea şcolară superioară nu servesc la nimic. Pe cei care ar dori să ştie ce poate afla un profesor din Iaşi ce merge în Capitală pentru a stărui prin viu graiu să capete mijloacele de funcționare pentru instituția ce conduce, voiu spune următoarele: El va afla că dl. Ministru al Instrucțiunii e pus să păzească visteria statului, că budgetul statului e în aşa stare, încît e nevoe să se desființeze şcoalele normale! Că după aceia va rămîne stupefiat văzînd că se găsesc totuşi bani pentru înființare de noi ministere, aceasta e altă chestiune.

Profesorul care pe aceste vremuri îşi va lua osteneala să meargă în Capitală pentru a interveni în sprijinul unei instituții universitare, va mai afla că faptul de a fi fost numit ministru te ridică la o vertiginoasă înălțime deasupra meritoşilor comuni, că oficialele *zile de* audiență la minister sînt de domeniul abstracțiunilor filozofice, iar la domiciliul d-sale, d. ministru e inaccesibil pentru oamenii comuni şi, în timp ce d-sa primeşte spre exemplu pe un funcționar din Minister pentru a semna o hîrtie urgentă, profesorul universitar, care după multă bătae de cap va fi reuşit să fie anunțat Excelenței Sale, va obține infine incomensurabila cinste de a putea afla din gura gardistului, plătit de contribuabili pentru a păzi augusta quietudine a d-lui Ministru, că acesta din urmă i-a comunicat că nu primeşte pe nimeni „chiar dacă ar veni Dumnezeu din cer". Insfîrşit încîntat, în special de această comparație,—recompensa pe cît se pare a celor 4 zile de aşteptare — profesorul se va hotărî să se reîntoarcă la serviciul său fără să fi putut vedea Serenisima figură a d-lui Ministru.

*
* *

Precum se vede, clinicele universitare, cel puțin o bună parte din ele, sînt departe de a-şi putea îndeplini chemarea în mod convenabil. Aceasta e mai cu samă adevărat pentru Iaşi, unde activitatea celor ce ar dori să lucreze e sterilizată prin lipsuri continue şi dezinteresare aproape totală a autorității centrale.

Se explică pentruce chiar unii din studenții *locali* părăsesc această Universitate pentru a se duce să lucreze aiurea unde pot găsi condițiuni mai prielnice.

Ce e de făcut? Mai putem spera o îndreptare?

Poate că da. Deocamdată am căutat să-mi fac mai întâiu o datorie de cronicar. Să se ştie care era situația învățămîntului clinic la Facultatea de Medicină din Iaşi în momentul refacerii Romîniei întregite şi cînd studenții mult fericitei Basarabii alergau în acest Iaşi să soarbă izvoarele de lumină.

Poate că — cine ştie? — se va găsi cineva care să creadă că e bine ca cel puțin învățămîntul care trebue să fie cel mai practic prin aplicațiunile sale, va merita să iasă din cadrul ficțiunilor. Poate că cei doi miniştri localnici din Iaşi vor crede că trebue să acorde sprijinul lor unor instituții amenințate în însăşi existența lor, sprijin pe care personal n'am mai fost tentat să-l cer după cele ce am învățat în Capitală.

Poate că reprezentanții Moldovei, Bucovinei şi Basarabiei vor crede că e bine să existe în această parte a țării o Facultate care să pregătească pe aceia ce vor îngriji într'o zi de sănătatea lor sau a copiilor lor.

Poate că la cererea acestor reprezentanți s'ar asocia şi aceia ai celorlalte provincii ale țării, dînd dovadă de adevărată solidaritate națională.

Poate că studenții doritori de a se instrui în alte condiții, decît acelea din liceele rele, vor şti într'o zi să ceară în mod mai perseverent clinici şi laboratoare în care să poată găsi tot materialul necesar unui bun învățămînt medical.

Poate, în fine, că cetățenii înşişi vor ajunge să se intereseze mai deaproape de soarta învățămîntului şi în special de acel medical, aceia a propriei lor vieți fiind adeseori strîns legată de a celui dintîiu.

Oricum ar fi, după atîtea intervenții oficiale inutile, am crezut bine să aştern pe hîrtie situația expusă mai sus, chiar dacă prin aceasta nu mi-aşi fi îndeplinit decît o datorie de cronicar.

Dr. C. I. Parhon

Cronica economică

Reforma agrară şi noua repartiţie a proprietăţii rurale

Dacă cineva care nu cunoaşte mai adinc situaţia noastră economică şi socială, ne-ar judeca după cele ce se scriu în presa cotidiană, ar capata convingerea că sintem o ţară de reacţionari.

Partidele politice, şi cele nouă şi cele vechi, mereu îşi aruncă în obraz această insultă; iar presa independentă (?) şi cea din opoziţie—care din această cauză e tot independentă—abundă în argumente, care nu dovedesc nimic, dar care totuşi nu se pot contesta —atît pare de legitimă indignarea celor ce tăgăduesc... evidenţa.

Că aceste incriminări reciproce au un motiv—să zicem scuzabil—în această epocă a închegării de noi formaţiuni politice şi mai ales în preajma perioadei electorale, aceasta este foarte natural; dar că în aceste vremuri de consolidare internă, de refacere şi de statornicire nouă a raporturilor dintre clasele sociale, să ne perdem vremea cu discuţii nefolositoare, întemeiate pe ceiace *nu ştim*, aceasta este o activitate stearpă şi foarte vinovată.

Calul de bătae al luptătorilor noştri politici este negreşit *exproprierea.*

Chestiunea aceasta a fost nodul gordian al tuturor problemelor noastre sociale; iar pentrucă 80% dintre alegători sint interesaţi în ea, serveşte şi astăzi de platformă a tuturor ambiţiunilor politice de eri şi de azi.

Şi ceiace este mai trist, este că nu se poate ajunge la rezolvirea definitivă a acestei chestiuni, în mare parte din cauza că partidele politice îşi zădărnicesc reciproc sforţarea, ambiţionind monopolul rezolvirii acestei chestiuni, fără însă a ajunge vre-unul la un rezultat practic şi imediat.

...Este semnul lipsei de intenţiune sinceră şi ideal curat !...

Se spune în deobşte şi se scrie, că exproprierea care s'a făcut nu e bună, că lasă proprietarilor prea mult pămint şi că aceasta va face să dăinuiască mereu la noi, subt o formă mai mult sau mai puţin acută, vechea şi primejdioasa problemă agrară.

Fără a nega unele cusururi ale Decretului-Lege de expropriere liberal şi fără a avea credinţa că această expropriere va curma din rădăcină toate conflictele dintre proprietari şi ţarani, credem totuşi că exproprierea făcută a schimbat din temelie modul de repartiţie al proprietăţii noastre rurale, că această repartiţie este din punct de vedere *social şi ştiinţific satisfăcătoare* şi că guvernele, care se vor

perinda la cirma ţării, nu au decit misiunea de a executa cit mai cinstit şi mai urgent dispoziţiile acestui Decret-Lege, pe jumătate înfăptuit, pentru a face din proprietatea ţărănească un izvor de bogăţie.

Să vedem deci în ce situaţie ne găsim :

Art. 5 din Decretul-Lege de expropriere, publicat în Monitorul Oficial No. 215 din 16 Decembrie 1918, declară expropriate:

a. Terenurile cultivabile ale Domeniilor Coroanei şi ale tuturor persoanelor morale, publice şi private.

b. Proprietăţile supuşilor străini în întregime.

c. Proprietăţile absenteiştilor, de asemenea în întregime. Articolul 6 mai declară expropriată o întindere de 2 milioane hectare, din pămintul cultivabil al tuturor proprietăţilor particulare, care au mai mult de 100 hectare pămint cultivabil.

Iar art. 15 prevede că, dacă făcindu-se exproprierea, nu se vor realiza cele 2 milioane hectare dela particulari şi absenteişti, se va face o nouă expropriere a moşiilor particulare, într'o anumită ordine, până la complectarea celor 2 milioane de hectare.

Să vedem acum ce s'a realizat.

După datele pe care ni le procură însuşi directorul Casei Centrale de împroprietărire şi cooperaţie, d. Gh. Cipăianu, rezultă că s'au expropiat : *

Dela particulari	1.517.194	hectare
„ absenteişti	40.864	„
„ străini	91.576	„
„ instituţii	428.329	„
„ stat	109.851	„
Total	2.187.814	hectare

Din tabloul de mai sus se vede că cele două categorii la un loc—particularii şi absenteiştii—nu fac 2 milioane de hectare, ci numai 1.558.058 hectare, de unde urmează după art. 15 din lege, că trebue să se mai facă o nouă expropriere spre a se defalca din moşiile particulare încă 441.942 hectare, spre a se trece la proprietatea mică. În acest caz proprietatea ţărănească va primi în total 2.629.756 hectare.

Această cifră poate fi privită ca exactă, de oarece modificările ce vor rezulta din judecarea apelurilor, precum şi din măsurătoarea definitivă, vor fi de mică însemnătate; iar ceiace va fi plus într'o parte, va fi redus prin ceiace se va găsi minus în altă parte.

Spre a vedea însă ce înseamnează această trecere dela proprietatea mare la cea mică, a întinderii de mai sus, să comparăm modul de repartizare a proprietăţii rurale în Romînia, înainte şi după expropriere.

După datele pe care le găsim în memorabila lucrare a domnului Radu Rosetti: „Pentruce s'au răsculat ţaranii" (pag. 493) rezultă că proprietatea noastră rurală înainte de expropriere se repartiza astfel :

---

* Comunicare făcută la Asociaţia pentru studiul şi reforma socială. Publicată în „Viaţa Agricolă" No. 3 din 1 Febr. 1920 pag. 75.

Până la	10 ha.	1.015.302 proprietăți cu	3.319.695	ha. sau	41.66%
Dela	10 – 50 „	36.318 „ „	695.953	„ „	8.72%
„	50—100 „	2.381 „ „	165.456	„ „	2.08%
„	100—500 „ (prop. mare	2.608 (prop. mare „ „	785.719 (	„	9.86%
„	500 ha. în sus (	1.563 „ „	3.001.473 (	„	37.68%
	Total	1.058.172 „ „	7.968.296	„	100.—

Să vedem ce se intimplă cu această repartiție acum după expropriere :

Dar mai întâiu o mică paranteză.

Deoarece partea expropriată dela particulari și absenteiști nu atinge cifra de 2 milioane hectare, urmează, cum am arătat, ca din proprietatea particulară să se mai ia încă aproximativ 500.000 hectare. Această nouă expropriere va atinge toate proprietățile mai mari de 100 hectare și multe din ele chiar nu vor rămînea decît cu această suprafață, care formează după constituția modificată acum : *„minimum intangibil."*

Pentru acest motiv în calculul ce se vede mai departe nu mai facem două categorii de proprietate mare ca sus, ci numai una singură dela 100 hectare.

Trecind deci dela proprietatea mare la cea mică țărănească cele 2.629.756 hectare expropriate, în care intră, pe lingă proprietatea expropriată deja, și ceiace urmează a se mai expropria, conform art. 15, avem următoarea repartiție a proprietății rurale în Romînia după expropriere :

Până la	10 hectare	5.949.451	hectare sau	74.68%
Dela	10— 50 „	695.953	„ „	8.72%
„	50—100 „	165.456	„ „	2.08%
„	100 în sus	1.157.436	„ „	14.52%
	Total	7.968.296	„ „	100.00

Raportat la numărul locuitorilor, în vederea constatării mijlocie i de întindere a unei proprietăți, situația ar fi cam următoarea :

Până la	10 hectare	întinderea mijlocie este de	5	hectare aprox.
Dela	10 – 50	„ „ „ „ „	20	„ „
„	50—100	„ „ „ „ „	70	„ „
„	100 în sus	„ „ „ „	250	„ „

Această din urmă situație o numim aproximativă, deoarece numărul proprietarilor mari și mici trebue să se fi schimbat dela data statisticei de care ne servim, din cauza trecerilor prin moștenire sau vinzare ; în orice caz însă, cifrele reale nu sînt departe de cele date de noi mai sus.

La aceasta trebue să mai adăogăm faptul, că o mulțime de moșii trec în minile țaranilor pe cale de cumparare, ceiace statul va încuraja pe cale de credit eftin, cu atît mai mult de aici înainte, așa încît proprietatea mare se micșurează, iar cea mică se înmulțește și pe această cale, din care cauză putem spune că proprietatea mică reprezintă 80%, din întinderea cultivabilă, iar cea mare 10%.

Și mai putem spune că, dacă procesul de fărâmițare lentă a proprietății mari se va urma regulat, ceiace pare foarte sigur, încetul cu încetul se va ajunge la o proprietate mare, care în termen mijlociu nu va trece mult peste 100 hectare, ceiace înseamnează că ne apropiem de idealul reformatorilor din anticitate, care dela Licinius Stolon la frații Grachi preconizau cele 500 jugere sau 126 hectare maximum de proprietate rurală în afară de imașul de asemenea limitat.

Ce înseamnează această nouă repartiție ?

Ea înseamnează că proprietatea noastră rurală s'a transformat din latifundiară, în proprietate mică. Înseamnează că primejdia cea mare, izvorul atitor nedreptăți și conflicte din trecut dispare în fața proprietății până la 10 hectare.

Înseamnează, că proprietatea noastră rurală ia aceiași formă, pe care a luat-o demult această proprietate în țările cele mai civilizate din Apus, unde revendicări țărănești cu privire la nevoia de pămînt nu mai au loc și unde pătura rurală, bogată, voinică, consolidată, este temelia și izvorul tuturor energiilor naționale.

Să examinăm cîteva din aceste țări din punctul de vedere al repartiției proprietății rurale.

* * *

Evident că în Apus mai toate țările au rezolvit demult și cum trebue această problemă, așa incît comparația am putea-o face cu oricare din ele ; noi însă ne vom referi numai la două din ele și anume la Franța care este țara „a cărei instituție se apropie mai mult de idealul democratic" * și la Elveția care reprezintă chiar realizarea acestui ideal.

Și ce găsim aici ?

În Franța proprietatea rurală e repartizată astfel :

Felul proprietății	Numărul hectarelor	Proporția la sută	Observații
Locuinți sau parcele până la 1 hectar	2.574.589	5.14	35.17 propr. mică
Proprietate până la 5 hectare	8.647.714	17.28	
„ dela 5— 10 „	6.254.142	12.75	
„ mijlocie 10— 50 „	14.496.290	29.57	48.61 propr. mijlocie
„ mare 50—200 „	9.398.057	19.04	
„ foarte mare dela 200 hectare în sus	8.017.542	16.22	16.22 propr. mare propriu zisă
Total	49.388.304	100.00	

Acest tablou ne arată că în Franța există : o proprietate parcelară foarte redusă (5.14%), lucru foarte sănătos pentru desvoltarea economică a unei țări, întrucît împiedică o anumită categorie de cetățeni de a fi legați de un teren prea mic, care oricît de sistematic ar fi cultivat, nu e în stare să asigure existența unei familii. Primejdia proprietății parcelare este deci foarte redusă în Franța.

Tabloul ne mai arată că toată proprietatea mică reprezintă la un loc 35.17% din solul cultivabil, că cea mijlocie până la 200 hectare reprezintă 48.61%, din care 29.57% e proprietatea între 10—50 hectare, o proprietate foarte necesară în economia națională a unei

* E. Vandervelde : Le Socialisme contre l'état. Paris 1918 pag. 39.
** D. Zolla : Questions Agricoles 249.

țări, întrucît dă cea mai viguroasă clasă de agricultori, care au putința să facă cultură sistematică în cel mai larg înțeles al cuvîntului, iar din alt punct de vedere această clasă produce pătura intelectuală a oricărei țări.

În sfîrșit proprietatea mare propriu-zisă o vedem reprezentînd în tablou 16.22%, adică cam cît a ramas și la noi (14.52).

Această repartiție a proprietății rurale e, putem zice, idealul unei împărțiri de bunuri în societatea omenească. Cele trei feluri de proprietăți se ajută și se complectează reciproc, cu ajutorul sindicatelor, în lăuntrul cărora agricultorii celor 6 categorii de mai sus se unesc întru apararea intereselor lor profesionale.

Proprietatea mare nu e prea desvoltată, pentru a înăbuși pe cea mică și nici nu lipsește cu totul, ca să lipsească, în consecință, modelul exploatării raționale și sistematice, menită a pune în valoare solul și a mări bogăția națională.

De asemenea, proprietatea mică nu e prea fărămițită. Dela 5—10 hectare avem aproximativ 30 milioane hectare, din totalul de 49, reprezentînd astfel 60% din solul cultivabil al țării.

Aceasta însemnează că majoritatea populației franceze e fixată de pămîntul pe care-l exploatează, din care se întreține și pe care-l iubește și că nimic n'ar putea-o sili să îmbrățișeze păreri lipsite de rezultate practice, sau care ar tinde s'o facă să renunțe la situația ei de azi.

Dacă Franța rezistă atitor curente care se încrucișează pe pămîntul ei, aceasta se datorește faptului că are o populație bine legată de pămînt. Patriotismul francezului, cași civilizația strălucită a Franței, este de asemenea și în cea mai mare parte rezultatul repartiției sănătoase a solului ei național.

Deaceia cu drept cuvînt un scriitor zice că, „dacă o mînă de visători exaltați ar vrea să atingă proprietatea pentru a o preface, mai bine de patru milioane de proprietari s'ar ridica pentru a-i reduce la tăcere."

Și să nu uităm că această repartiție de proprietate e rezultatul mai multor revoluțiuni și că Franța e țara „ale cărei instituții se apropie mai mult de idealul democratic", cum recunosc înșiși socialiștii.

Dar în Elveția ?

După recensimentul din 1905 această repartiție e următoarea :*

Felul proprietății	Numărul exploatărilor	Suprafața totală	Proporția la sută	Observațiuni
Până la 3 hectare	100.390	164.073	7.85	35.27 propr. mică
Dela 3—10 „	101.529	572.636	27.42	
„ 10—15 „	19.763	239.642	11.47	35.26 propr. mijlocie
„ 15—30 „	14.744	297.721	14.24	
„ 30—70 „	4.620	198.712	9.55	
„ 70 hectare în sus	2.664	615.593	29.47	29.47 propr. mare
	243.710	2.088.377	100.00	

* Pierre Clerget : La Suisse au XX-e siècle 288 ; proporțiile sînt făcute de noi.

Ce ne arată acest tablou ?

Că proprietatea mică reprezintă aceiași proporție ca în Franța ; că cea mijlocie e aproape la fel și că proprietatea mare, adică cea dela 70 hectare în sus, reprezintă 29.47 la sută.

Trebue să observăm însă următoarele :

În Franța, proprietate mijlocie de 10—50 hectare avem 29.57%, ceiace însemnează că, dacă am considera-o până la 70 hectare, am avea cu siguranță 35%, cași în Elveția.

În ce privește proprietatea mare în Franța, dacă o considerăm dela 50 hectare în sus, am avea proporția de 35. 26%; iar dacă am considera-o dela 70 hectare, am avea probabil o proporție de aproximativ 30%, cași în Elveția (29.47).

Dar în Franța, proprietate mare, propriu-zisă, trebue considerată cea dela 200 hectare în sus și care, cum am văzut, reprezintă o proporție de 16.22%, pe cînd în Elveția, după statistica ce avem la îndămînă, subt numele de proprietate mare se înțelege cea dela 70 hectare în sus, care n'ar fi tocmai proprietate mare, ci mai mult mijlocie. Dacă însă împărțim numărul exploatațiilor la totalul hectarelor, găsim că în termen mediu această proprietate are o suprafață de 232 hectare, ceiace însemnează că trebue considerată, nu ca proprietate mijlocie, ci ca proprietate mare, în toată regula.

Iar această repartiție, luată în general, ne arată că în Elveția, cași în Franța, pămîntul este astfel împărțit între locuitorii țării, încît cu greu s'ar putea ridica vre-o obiecțiune în sînul națiunii, spre a se încerca schimbări sau turburări, menite a sdruncina întregul mecanism al statului de cetățeni liberi și îndestulați, care e Elveția. Țaranii, stăpîni aici pe 70% din teritoriul cultivabil al țării, sînt organizați într'o ligă puternică numită „Liga țaranilor", care le apără interesele și care a reușit în timpul din urmă să obțină revizuirea tarifului vamal proteguindu-se produsele țărănești.

Și acum, dacă comparăm modul de repartiție a proprietății din aceste două țări, cu cea din țara noastră, iată ce vedem :

Proprietatea mică, care în țările de mai sus, reprezintă 35% din totalul cultivabil, la noi reprezintă 75% din acest total ; prin urmare deosebirea e cu totul în favoarea proprietății mici dela noi, care are de acum înainte de două ori mai mult pămînt decît cea din Apus.

Proprietatea mare, care în cele două țări reprezintă între 16—29% din pămîntul cultivabil, la noi reprezintă 14% din acelaşi sol, cu tendință de micșorare favorabilă proprietății mici.

Un singur fel de proprietate este la noi slab reprezentată, cea mijlocie, care abia reprezintă ceva peste 10% și care este proprietate răzășească, situată prost, compusă din parcele lungi și înguste și cu proprietari lipsiți de inventar, de credit și de orice inițiativă în direcția raționalizării culturilor.

Prin urmare, situația noastră din punctul de vedere al repartizării proprietății rurale, care e cea mai principală chestiune într'un stat organizat, este foarte satisfăcătoare și toate frămîntările disperate din ultimul timp, toate învinuirile reciproce, ce și-au aruncat partidele politice, au fost chestiuni personale și de amor propriu, care au turburat mersul afacerilor publice, dar care nu au deloc a face cu problema agrară în sine, care e bine rezolvită prin Decretul-Lege din Decembrie 1918.

Dar...

Este un „dar" de foarte mare însemnătate.

Decretul-Lege de expropriere a apărut la 16 Decembrie 1918, iar până astăzi, nu există o singură moșie împărțită la țarani. Problema agrară, cu toată însemnătatea și trebuința unei grabnice rezolviri, pare a dăinui în aceiaşi stare de nesiguranță.

Feluritele partide ce s'au perindat la cîrma țării își disputä onoarea de a fi fost „salvatorii țărănimii" și de a lupta „în contra ciocoilor", dar toate împiedică, prin violența luptelor dintre ele, rezolvirea definitivă a chestiunii. Ce-ar fi fost mai lesne pentru liberali, decît să fi alcătuit și legea de împroprietărire, pe care s'o fi aplicat tot pe cale de Decret? S'ar fi evitat frămîntările, luptele și nemulțumirile de azi. Dintr'o inexplicabilă greșală, acest lucru nu s'a făcut atunci, iar acum e mult mai greu.

Ce-ar fi fost apoi mai lesne pentru parlamentul trecut decît să fi trecut prin corpurile legiuitoare Decretul-Lege din 16 Decembrie 1918, împreună cu o lege de împroprietărire alcătuită în limitele prevederilor lui și, desigur, cu unele modificări de detaliu? Nu s'a făcut nici aceasta, de oarece „partidul" ținea la alcătuirea unei reforme care să fie numai a sa. Și astfel s'a alcătuit un nou proect, în unele părți mai larg, în altele mai strîmt—apoi certuri, frămîntări, *iar împroprietărirea a rămas... nefăcută.*

Astăzi, acelaşi joc primejdios. Se desființează obștiile, pentru a se înființa comitetele cu aceleași atribuțiuni, dar fără putința autoguvernării, întrucît administrația e la tot pasul diriguită de stat. În loc să se formeze loturi în care exploatarea sistematică și cultura rațională să poată fi cu succes încercată, se încearcă inovația lipsită de rațiune și peste putință de aplicat, a lotului de complectare.

În sfîrșit peste tot, în prezent ca și în trecut, o timiditate și o încetineală inexplicabilă, o lipsă de energie și de spirit practic fără pereche, care întîrzie în mod vinovat, rezolvirea definitivă a problemei agrare.

Și toate aceste nu fără dureroase repercursiuni, în ce privește producția și liniștea internă.

Se pare că partidele politice nu se ceartă în fapt dela modalitatea exproprierii și, cu atît mai puțin, dela admiterea principiului în sine, care e azi acceptat de toți, ci dela aceia ca împroprietărirea să poată figura pe răbojul operei cutărui sau cutărui partid, toate avînd nevoe de aceasta... *foae dotală* pentru a putea trece criza sufletească provocată de războiu și pentru a putea figura ca partid politic.

...Iar în acest timp, țaranii continuă să rămie arendași care cultivă prost și fără tragere de inimă, pe cînd proprietarii... încasează arendă.

Această situație însă, pune în primejdie toată opera împroprietăririi.

Nu e nevoe de o expropriere mai largă decît cea făcută deja, ci de o împroprietărire sigură și imediată, care să fixeze pe sătean de sol, să-l transforme din arendaș în proprietar, să-l îndepărteze de șoaptele amăgitoare, care-l ispitesc la dreapta sau la stînga, și care să-l facă să se apuce temeinic de lucru.

Organizarea muncii și agriculturii țărănești pe baza întovărășirii nu se poate face în starea de nesiguranță de azi, cînd săteanul nu își are ogorul în stăpînire definitivă, cînd nu știe cît va plăti și dacă va plăti, și cînd atîtea curente provocate de violența luptelor politice, îl distrag dela ocupațiile lui obișnuite și-l aruncă în vîltoarea lupte-

lor sociale, unde lipsa lui de experiență și simț critic îl pot duce la rezultate și mai rele.

După aproape 3 ani de cînd exproprierea s'a înscris în constituție și după 2 ani de cînd ea s'a decretat în fapt, nu se mai poate obiecta lipsa de instrumente și de specialiști; cauza pare a fi în realitate neputința clasei conducătoare de a face o operă pozitivă.

Acesta este din nenorocire adevărul !...

El cere însă să privim chestiunea în față, să analizăm situația cu nepărtinire și sînge rece, să ne desbrăcăm de orbitoarea patimă politică și să lucrăm numai potrivit intereselor reale și drepte ale poporului romînesc.

Și aceste interese reale și drepte ne duc, față de cele arătate până aici, la următoarele încheeri:

Exproprierea, așa cum este decretată și pe jumătate înfăptuită, face ca proprietatea țărănească să ocupe 75% din solul cultivabil al țării, iar cea mare numai 14%. Acest raport dintre proprietatea mare și cea mică reprezintă una din cele mai echitabile repartiții, întrucît trei sferturi din sol îl stăpînește și-l folosește țărănimea, iar un sfert e al proprietății mijlocii și mari din care cea din urmă posedă în mijlociu 250 hectare de proprietate cu tendință de micșorare.

Această proprietate mare e absolut necesară pentru progresul economic și social al unei țări, întrucît servește de model proprietății mici în ce privește perfecționarea mijloacelor de cultură, fără a-i aduce vre-un prejudiciu, cum se întîmpla atunci, cînd era latifundiară, aceasta cu atît mai mult cu cît centrul de greutate fiind astăzi deplasat spre proprietatea mică, încetul cu încetul proprietatea mare se va transforma în mică și mijlocie.

Rolul guvernelor de azi și de mîne este acela de a consolida definitiv și grabnic această situație.

Pentru aceasta ele trebue să pășască imediat la înfăptuirea următoarelor măsuri:

1. Să se facă exproprierea imediată a celor 500.000 hectare, ce mai sînt de luat din proprietatea mare, spre a se complecta definitiv prevederile Decretului-Lege din Decembrie 1918.

2. Să se accelereze judecarea apelurilor pentru stabilirea terenului expropriat, precum și a prețului de răscumparare a pămîntului.

Dece s'a amînat atîta vreme această importantă chestiune și dece dupăce s'au judecat cîteva apeluri, s'au desființat comisiile pentru a se înființa altele cine știe cînd?

3. Să se procedeze imediat la împroprietărirea individuală *cu personalul existent*, dar astfel ca în fiecare județ ea să se înceapă și să urmeze regulat. Nu e nevoe ca țaranii să se trezească într'o dimineață împroprietăriți, cu ajutorul inginerilor iscusiți și mulți care nu există, și a aparatelor ce nu mai sosesc, ci rînd pe rînd fiecare moșie să treacă în stăpînirea sătenilor, chiar într'un timp mai lung, *dar să se facă*, iar nu să se amîe subt diferite pretexte.

Dacă apelurile ar fi fost judecate la timp, și dacă personalul existent s'ar fi apucat de lucru, renunțîndu-se la prea multe amănunte, astăzi o bună parte din pămîntul expropriat ar fi fost împărțit definitiv, celace ar fi făcut pe săteni să nu-și piardă încrederea în sinceritatea conducătorilor dela cîrma statului.

Împărțirea provizorie care e vorba să se facă acum de comisiuni comunale cu alt angrenaj de forme, e primejdioasă. Ea va da naștere la conflicte și neajunsuri și va face cu neputință de executat

în fapt, împroprietărirea definitivă. Inginerul, cu toate aparatele lui, nu va putea schimba nimic, din ceiace a intrat odată în stăpînirea săteanului.

Vrem să provocăm noi dezordini și să facem cheltueli inutile?.-.

4. De oarece foarte mulți proprietari doresc să-și vîndă moșiile, statul să ajute pe săteni de a cumpara pămînt, punîndu-le la dispoziție creditul necesar, *cît mai eftin*.

5. In sfîrșit să se organizeze exploatarea pămîntului, creșterea vitelor și valorificarea produselor agricole și animale pe baze de tovărășii cooperative țărănești, spre a se mări producția țării și deci valuta ei și pentru a fi pregătiți în vederea zilei de mine, cînd popoarele vor apărea din nou pe piața mondială în lupta de concurență economică, *inevitabilă și fatală*.

Această organizare trebue să se înceapă pe cale de educație a fruntașilor săteni: învățători, preoți, primari și alți fruntași, care la rîndul lor vor înrîuri masele, și le vor face capabile să înțeleagă foloasele întovărășirii, așa încît înfăptuirea acestei mișcări să pornească de jos, din însăși necesitatea și convingerea sătenilor, iar statului să-i rămîe sarcina de îndrumare morală și de control.

Aceste sînt soluțiile care ne pot duce la mîntuire.

Astfel putem tămădui ceiace din neprevedere, ambiție sau neglijență—ca să nu mai vorbim de intențiuni ascunse—a ramas neînfăptuit.

Pentru aceasta însă va trebui să renunțăm la demagogie și critică stearpă: va trebui să ne punem pe muncă serioasă și temeinică, desbrăcîndu-ne de orice patimi sau idei preconcepute.

Lucrînd în această direcție și cu aceste mijloace, țara noastră, așa cum s'a mărit și cu bogățiile care prisosesc peste tot, va putea fi cea dintăiu din lume în privința îndestulării materiale și mulțumirii sufletești a cetățenilor ei.

Și aceasta trebue să fie ținta noastră supremă.

Pr. C. Dron

Scrisori din Paris

Iulie, 1920

I. Criza imperialismului politic.

Ultima conferință a consiliului suprem se adunase la San-Remo. In atmosfera luxuriantă, senzuală a coastei de azur, superbul areopag privea depe terasele celui mai elegant hotel, cu dificultăți de miop distrat, în depărtări fumurii, la ruina Europei orientale.

In contrast cu gramada de hîrburi de acolo, își simțeau puterea invincibilă. Psihologi empirici neîntrecuți, știau precis că omenirea flămîndă de acolo va asculta orbește de ucazurile gentile ce vor binevoi să le trimeată. Soarta Europei depindea de buna lor dispoziție, în cel mai bun caz de egoismul organizat, lucid al poporului pe care-l reprezentau. Ziarele, prostituatele sonore ale guvernelor, amenințau în formule cezariene, pedepsele dulci pe care mărinimia generoasă a „celor trei" le vor aplica infractorilor.

De atunci multe lucruri s'au schimbat. Nimeni nu ironizează mai blînd vanitatea conducătorilor decît combinațiile obscure dar îndărătnice ale sociologiei.

In primul rînd, conștiința internă a opiniei publice civilizate, din toate țările, s'a trezit. Oamenii care înțeleg să trăiască și peste hotarele lor, care știu că alături de ei înfloresc și alte civilizații, că ura neputincioasă a regionalismului economic și intelectual a tiranizat îndeajuns solidaritatea și politeța internațională, și-au spus cuvîntul. Cartea lui Keynes, profesor de economie politică la Oxford „Les conséquences économiques de la guerre", a cărui număr de exemplare a întrecut și pe acela al romanelor senzaționale, arată cîtă extenziune a luat rechizitorul marelui războiu. Părerile profesorului englez, prea aspre poate pentru sacrificiile Franței, au fost admise și apreciate chiar de profesori oficiali francezi.

Se cere pretutindeni toleranță și colaborare. Cu toate acestea manifestările opiniei publice ar fi rămas multă vreme neascultate de cupiditatea conducătorilor, dacă evenimente puternice de fapt nu i-ar fi silit la atitudini mai conciliante.

Pe vremea conferinței dela San-Remo, Polonejii cuceriseră Kievul. Armatele bolșevice se retrăgeau în dezordine. Inceputurile timi-

de ale propagandei revoluționare sovietiste în Persia, Turkestan și India rămăseseră încă fără rezultate apreciabile. In Orientul fanatic disenziunile și certurile erau în avantajul aliaților. Bigotismul musulman era o materie plastică pe care degetele Angliei ar fi putut-o modela după dispoziție.

Azi, lucrurile s'au schimbat apreciabil. Polonia învinsă e nevoită să se retragă. Forțele interioare nu-i mai ajung ca să se opue invaziei bolșevice. Deruta Poloniei ar însemna contactul direct al Germaniei cu Rusia, de care Aliații se tem atît. Toată bunăvoința Nemților de a achita despăgubirile de războiu ar pieri în fața acestei încurcături. Profitînd de ea, Germania ar refuza executarea tratatului de pace.

In acelaș timp propaganda la hotarele Indiei s'a întărit și după cît se pare, altoită pe atîtea nemulțumiri locale, a dat și roade. Odată intrată în mentalitatea inflamabilă a Indiei, regimentele Marei Britanii cu greu ar potoli-o.

Lumea musulmană nu se prezintă mai favorabil Consiliului Suprem. Tratatul aspru ce i s'a impus nu vrea să fie recunoscut. Grecia care a primit mandat să asigure ordinea și respectarea hotărîrilor aliate, nu poate ocupa cu armata sa insuficientă decît coastele Asiei-mici. Interiorul imens al Siriei rămîne necontrolabil.

Astfel, „socoteala de-acasă“ nu se potrivește. Conferința adunată la Spa și-a redus mult din imperialismul poruncitor. Autoritatea îi se pare insuficientă; colaborarea le surîde mai mult. Atmosfera e complect schimbată. Atitudinile conciliante sînt ușor remarcabile. Ziarele s'au îmblînzit. Delegații germani au voe să discute. Li s'au cerut chiar sugestiuni practice în chestia reparațiilor.

Se vorbește chiar de o revizuire a tratatului de pace, iar dezarmarea Germaniei a fost amînată cu șase luni. Discursul pronunțat de Millerand, ultimul intransigent, a dat multe speranțe de refacere Germaniei. Colaborarea și amiciția vor fi pe planul întâiu.

Nu numai Germania a profitat însă de evenimentele ultime.

Lenin a primit propuneri formale de pace din partea Angliei. S'a cerut încetarea ofensivei contra Poloniei. Cum Rusia va accepta, aliații se vor vedea legați în a recunoaște existența legală a guvernului bolșevic și vor trimite ambasadori la Petrograd.

Astfel San-Remo și Spa însamnă două momente complect opuse. Evoluția politică a imperialismului se îndreaptă către conciliațiune. Împrejurările istorice o cer.

Care vor fi rezultatele? Vor aduce ele o ameliorare în viața săcăjită a bătrînului continent?

Nimeni n'ar putea-o spune pentru moment.

II. Asupra teatrului „Vieux-Colombier“

Allez-vous au théâtre? Cela ne s'est pas vu depuis une génération.
(Vielé Griffin)

Există ceva incompatibil între mentalitatea intelectualului și teatru. Istoricește teatrul apare în piețele publice. El e hrănit de asistența maselor.

Teatrul popular e teatrul de totdeauna. Arenele antice conțineau atîtea locuri cîtă populație avea un oraș.

Mulțimea adunată își revedea instinctele. Se indigna sau se înduioșa alături de ele. Elita intelectuală rămînea ceva mai izolată. Motive de ordin psihologic întăresc încă și mai mult această incompatibilitate.

Caracteristica intelectualului e sinceritatea și seriozitatea. Se numește intelectual un om care, la adăpostul cărților și argumentelor, spune indelicateți societății. Conștiința lui e adesea brutală numai ca să nu cadă în minciună. Viața lui are momente de detectiv: în dosul ipocriziilor de cugetare ori de sentiment cată noțiunea mistică a adevărului în sine. Acest vînător de iluziuni distruge aparența unde o întîlnește.

Alături de aceasta, intelectualul e un om serios în senzul că urăște parodia. Ca corolar, el nu știe să rîdă: e un om trist. Imitația veselă și maimuțăreala, surse prime ale umorului, îi sînt străine, pentrucă e deprins cu adevărul și spectacolul adevărului e melancolic. Numai minciuna e reconfortantă. Ori teatrul e prin excelență factice și artificial. La prima analiză ți se pare bizar că sînt oameni care, în schimbul unei sume de bani, consimt se prelungească mai departe instituția bufonului seigneural, că orice artist de geniu e plătit și prin conștiință obligat să amuze pe ultimul spectator din galerie; că crîmpeele de viață ce se sbat între decorurile de carton sînt iscodite cași poveștile cu care se adorm copiii mici.

Faguet mai adăuga cîndva („Drame ancien et drame moderne“) că plăcerea teatrului e o plăcere egoistă, răutăcioasă, fiindcă nu e lipsit de oarecare perversitate acela care se amuză privind ori rîzînd de suferințele semenilor săi raportate pe scenă.

Deacèia frecventarea teatrului de către elitele intelectuale e un fapt foarte recent. Dacă nu ne înșelăm, el apare odată cu reprezentarea teatrului ibsenian. Inainte, intelectualul mergea la teatru nici vorbă, mergea însă ca tată de familie tîrît de ai săi, sau ca burghez comod ca să-și facă digestia; *ca intelectual care culege senzații artistice nu mergea.* Pentru aceasta se rezuma la volum. Poate și pentrucă gustul de izolare e mai propriu lecturii decît teatrului care e public, care presupune deci o promiscuitate cu publicul, a cărui aprecieri prin aplauze ori risete trebue să le primești fără voe, cu de-asila.“ Mr. Bergeret ori Silvestre Bonnard nu mergeau niciodată la teatru. Intrebați profesorii universitari ori bibliotecarii savanți din marele centre, de cîteori merg la teatru. Veți fi surprinși. Evoluția teatrului din punct de vedere a frecventării publicului se poate împărți în trei mari faze: a) *teatrul marilor mulțimi*, arenele cu 40.000—50.000 locuri, teatrul plebeian al antichității (circurile cu gladiatori, dramele lui Sofocle, misterele religioase ale evului mediu etc. etc.) b) *teatrul burghez*, vizitat de clasele de mijloc îmbogățite, în care senzația dramatică se gusta după masă, ca derivativ amuzant (teatrul lui Molière, Labiche, Marivaux, Corneille, opereta etc.), c) înfine *teatrul artistic* frecventat de intelectuali și oameni de gust, invenție recentă, a sec. XIX-lea. Cerem scuze specialiștilor pentru clasificarea noastră arbitrară; în linii generale însă ni se pare justă.

Astfel prima caracteristică a teatrului „Vieux Colombier“, înființat într'o mică sală de Jaques Copeau dela „Nouvelle revue française“, e că conciliază teatrul, în acelaș timp cu artiștii și cu intelectualii. Piesele care se montează pe lîngă un gust desăvîrșit în costume, dicțiune, interpretare sînt perfect literare. Printre alte nume

figurează Shakespeare, Prosper Merimée, Duhamel, Jules Romains, Mazaud, Bernard Schaw, Ibsen.

Nu se caută atît calitatea dramatică, teatrală a piesei cît valoarea ei literară în sine, adică gradul de adevăr, sinceritate, umanitate ori poezie ce conţine. Teatrul technicei abile Bernstein ori Bataille n'are trecere aici.

Afară de aceasta şovinismul clasic al Franţujiior e absent: teatrul străin e reprezentat în ce are el mai bun. Un gust eclectic în formarea programelor se evidenţiază în permanenţă.

Altă caracteristică a acestui teatru e *decabotinizarea actorului* Am arătat altădată în această cronică cum înţeleg unii actori, de ex. De Max, să-şi interpreteze rolul. La Jacques Copeau nu veţi găsi decît identificare cu rolul, acurateţă desăvîrşită. Actorii n'au voe să apară la rampă decît odată în timpul aplauzelor, iar sistemul rolurilor dominante care lasă în umbră pe celelalte, nu există aici. Elementul vanităţii e astfel izgonit din teatru.

Ca inovaţie trebue menţionată şi reacţiunea contra *industrializărei teatrului*. Excesul de decoruri savant aranjate, jocul de lumini complicate, tot eşafodajul acela tehnic care făcea din culise o întreagă fabrică cu mecanici, uvrieri, patroni etc., a dispărut. La „Vieux Colombier" aproape nu există decor. Derijorii acestui teatru au înţeles că decorul e străin artei, că excesul montării omoară şi valoarea literară a piesei şi jocul actorului. E întrebuinţat doar, strictul necesar ca să dea impresia realităţii. Atîta tot. Influenţa greoae a lui M. Reinhardt, pe care vroia să-l adapteze aici Gemier, e viu combătută de Jacques Copeau.

E cert că piesele depe vremea cînd în loc de *decoruri* se întrebuinţau „écriteau"-ri, erau mai pline de inspiraţie, decît neanturile dramatice de azi acompaniate de un fast de feerie.

Afară de aceasta spiritul de speculaţie comercială lipseşte cu desăvîrşire. Locurile sînt reduse ca preţ, nu se plătesc „ouvreuse"-le, nici programele. Interdicţie totală de a da bacşişuri. Toate acestea contrastează puternic cu teatrele depe bulevard unde bietului spectator i se ia şi pielea depe el.

Atmosfera totală e curată şi liniştitoare. Figurile pe care le întîlneşti sînt acelea de profesor, student ori publicist. Ghinionul acestui teatru e însă că a ajuns la modă. Astfel snobii depe malul sting al Senei au început să năvălească şi să păteze cu figuri imbecile puritatea jansenistă a acestui colţ de artă retrasă.

In tot cazul teatrul „Vieux Colombier", adăpostit într'o sală mică ca de cinematograf unde nu încap decît doar opt nouă sute de locuri, e instituţia cea mai meritorie în acest gen din tot Parisul.

El reuşeşte să fie teatrul rafinat al mandarinilor caşi al oamenilor de gust. Numai dacă popularitatea crescîndă şi reţetele materiale tot mai mari nu-i vor aduce degenerarea banală pe care a suferit-o altădată teatrul Antoine.

Mihai D. Ralea

MISCELLANEA

Intemperanţă.

Intr'un vechiu articol „Asupra Criticei", Gherea se ridică împotriva obiceiului criticilor din vremea lui de a lăuda fără nici o rezervă, în termenii cei mai exageraţi cu putinţă. Gherea arată, printr'o singură frază, imposibilitatea ca o asemenea critică să fie justă măcar o singură dată. El spune că şi Shakespeare are greşeli, căci nimic nu poate fi perfect în lumea aceasta. Gherea dă apoi ca exemplu de critică obiectivă, aprecierile lui Taine şi Faguet asupra lui Balzac.

De cînd a scris Gherea acest articol (vre-o 35 de ani) lucrurile s'au mai îmbunătăţit—dar numai sporadic. Cetim încă critici pe de-a întregul entuziaste. Efectul e straniu adesea. Criticul începe aşa, încît ceiace spune el nu s'ar putea aplica nici măcar unui Victor Hugo. S'ar potrivi, poate—acordînd entuziasmului dreptul său faţă de asemenea monştri colosali—unui Dante sau unui Shakespeare. Iar mai apoi, cînd criticul e silit să facă însfîrşit citaţii din autorul său, efectul devine de-adreptul amuzant.

In asemenea critici—sufletul criticului ridicîndu-se până la cel mai înalt diapazon, până dincolo de extaz—el îşi debitează cele mai înalte din filozofiile lui. Bietul autor criticat e silit să ţină în spate o clădire cu totul disproporţionată cu dimensiunile lui naturale.

De obiceiu, acei care cultivă acest gen de critică nu mai vorbesc de scriitorul pe care-l recenzează ca de un contemporan viu; vorbesc ca de un mort. Nici nu-l mai domnesc, îl spun curat pe nume. Li se pare aşa de mare, că-l socot mort, cum ar zice Voguë. Şi-l socot aşa de mort şi aşa de definitiv depus în Pantheonul naţional, încît ne servesc amintiri despre dînsul—pe cînd el, din fericire, e zdravăn, îşi face slujba la biurou şi prînzeşte cu amicii la birt.

Cînd ceteşti asemenea critici, singurul lucru profitabil cu care te alegi, sînt citaţiile din care îţi rămîne să-ţi faci singur o părere despre scriitorul de care e vorba. Şi dela o vreme, din criticile acestea, nu mai ceteşti decît citaţiile.

Un critic adevărat trebue să fie ca publicul dintr'un teatru italian: aci să aplaude, aci să fluere. Evident, sînt cazuri care cer pe de-a întregul şi articole entuziaste—adică lipsite de critică: La moartea, la aniversarea unor scriitori, aşadar atunci cînd proslăveşti. In asemenea împrejurări, nu faci critică: spui numai ceiace e meritoriu şi taci asupra defectelor. Iţi mai poţi permite unilateralitatea fie în bine, fie în rău, cînd—dintr'un scop bine definit şi declarat, sau uşor de înţeles—alegi, ca să le pui în evidenţă, un aspect sau o latură a unei opere sau a unui scriitor.

Dar, caşi în literatura propriu zisă, sîntem şi în critică încă în perioada lirică.

Pacifism!

Inainte de 1914, pecind posibilitatea unui războiu mondial începea să fie tot mai mult întrezărită, Jaurès a afirmat că marea catastrofă va aduce după sine transformarea socială, adică triumful proletariatului. Acum un an Anatole France, analizînd efectele războiului, spunea că prevederea lui Jaurès s'a îndeplinit. Marele scriitor voia să spună, desigur, că frămîntările la care asistăm sînt începutul sfîrşitului.

Sigur este, că rezultatele războiului au pus, cu putere, cel puţin problema transformării sociale. Nu numai că „condiţiile subiective" ale transformării sociale au crescut nemăsurat în comparaţie cu epoca dinainte de 1914, dar războiul a fost o şcoală minunată, sau mai bine-zis o repetiţie generală a organizării pe care vrea să o înfăptuiască proletariatul. D. Ioanid îşi isprăvea minunatul său articol, din numărul trecut al „Vieţii Romîneşti", cu consideraţia că războiul a practicat socializarea aşa cum o preconizează socialiştii. In timpul războiului, au fost socializate în interesul superior al colectivităţii, proprietatea individuală—casă, fabrică, mărfuri, etc.—şi chiar fiinţa umană: soldaţi, meseriaşi, lucrători,—aproape toţi locuitorii ţării.

Războiul, aşadar, se poate spune, a creat cele mai favorabile condiţii pentru realizarea aspiraţiilor socialiste.

Este posibil însă ca războiul acesta care, în cea mai mare parte, s'a isprăvit, să nu fi împlinit măsura trebuitoare de condiţii subiective pentru dărîmarea ordinei actuale. Poate că mai este necesar un supliment: repeţirea catastrofei.

Iată pentruce noi credem că, dacă s'ar aprinde un nou incendiu, s'ar lucra în favoarea revoluţiei sociale.

Acei care reprezintă ordinea actuală ar trebui să fie în acest moment cei mai intransigenţi pacifişti. Şi dacă capitalismul are încă de trăit, el nu va reincepe o conflagraţie europeană în stil mare. Căci dacă o va reincepe, aceasta înseamnă că şi-a pierdut instinctul conservării, că în orice caz şi-a pierdut instinctul de adaptare, ca orice clasă care şi-a încheiat evoluţia şi este menită să dispară.

Cum însă condiţiile *obiective* ale transformării sociale lipsesc, —pornirea războinică a capitalismului l-ar deservi nu numai pe el, ci şi istoria.

Patriotism şi şovinism.

Patriotismul şi şovinismul nu sînt numai lucruri deosebite, ci de cele mai multe ori şi contradictorii.

O întîmplare recentă ne o dovedeşte cum nu se poate mai bine.

La congresul studenţesc dela Cluj s'a luat hotărîrea să nu fie primiţi, în asociaţia studenţească, studenţii cetăţeni romîni, dar de altă naţionalitate—adică acei care fac parte din „minorităţi".

Este dela sine înţeles că patriotismul cel mai sacru cere, tocmai, primirea studenţilor străini printre cei romîni, ca un mijloc minunat de a-i romaniza. Nu poate fi îndoială că patrioţii dela Budapesta vor jubila că Dumnezeu i-a ferit pe tinerii Unguri din Ardeal de primejdia de a fi desnaţionalizaţi, ca Unguri, prin viaţa comună cu colegii lor Romîni, în mediul preocupărilor romîneşti.

Dacă studenţii romîni din Trans-Nistriana, nu vor fi respinşi, ci vor fi îmbrăţişaţi de colegii lor ucraineni dela Kiev, aceşti şovinişti ucraineni vor aduce un însemnat serviciu cauzei romîneşti din Trans-Nistriana.—Dar ce să mai insistăm, cînd lucrul este atît de simplu!

Cum se explică acest act necugetat? E uşor de înţeles. Ura împotriva străinului a fost mai puternică decît egoismul luminat patriotic. Cugetarea a fost înlocuită de acel instinct primitiv, care se numeşte şovinism. Patriotismul a fost bătut de şovinism.

D. Iorga care se ridică împotriva acestui ostracism, atrage cu drept cuvînt atenţia asupra impresiei, pe care o va produce în Occident hotărîrea dela Cluj. Această latură a chestiei nu este din cele mai puţin importante.

Desigur însă că nu întreaga studenţime poartă răspunderea acestui act, ci numai o parte dintre acei care s'au dus la Cluj.

Editura «V. R.»

Am anunţat, în numărul nostru trecut, apariţia mai multor volume. Aceste volume însă n'au putut fi puse în vînzare din cauza „sezonului şcolar", cînd librăriile fac aproape exclusiv numai comerţ de cărţi didactice. Peste cîteva zile, cînd „sezonul" acesta se isprăveşte, Editura „V. R." va pune la îndămîna publicului volumele anunţate.

P. Nicanor & Co.

RECENZII

Al. Tzigara-Samurcaş, *Mărturisiri si-li-te*, **Bucureşti, Tipografia „Convorbiri literare".**

Este o preţioasă contribuţie, pentru cetitorul viitorului, doritor să cunoască răsturnările militare, politice şi sufleteşti, petrecute în vechiul regat romîn, în anii 1916—1920. Pentru cetitorul ceasului de faţă cartea e mai puţin interesantă, voiu să zic mai puţin folositoare, de oarece imparţialitatea nu creşte în grădina contimporanilor.

Oricîte silinţe ne-am da noi cei de azi să pricepem starea noastră şi să descurcăm ghemul uriaş al unor împrejurări care ne-au privit şi pe noi, oricît de liniştiţi şi de obiectivi am voi să fim, rămînem, cu certitudine, mai prejos de platoul rîvnit.

Războiul european a împărţit întreaga lume în două tabere, ajungînd astfel: războiul universal. A fost o primă dezbinare, de ordin politic şi militar. Cîteva ţări deoparte, altele, foarte multe, de cealaltă parte. Dar odată cu dezbinarea aceasta, a venit dezbinarea sufletească, mult mai întortochiată şi mai întinsă. In fiecare popor — în luptă sau în espectativă — s'au născut curente antagonice. Un curent pentru Franco-Englezi, altul pentru Germani. In fiecare colţ din lume—poate şi'n bordeile Eschimoşilor—a izbucnit acest antagonism. De multe ori, în aceiaşi familie duhul fatalei dezbinări s'a dat pe faţă cu violenţă şi am văzut, la începutul veacului al 20-lea, îndeplinindu-se întocmai fenomenul marilor sciziuni sufleteşti, prezise de Sf. Evanghelie şi petrecute în epoca primară creştină.

Mai grav decît atît: Lupta dureroasă (pentru Englezi? sau pentru Germani?) s'a întîmplat uneori în taina aceleiaşi conştiinţe! Au fost oameni, intim nenorociţi care au purtat, în sufletul lor, vreme îndelungată, furtuna pătimaşei contraziceri, neputîndu-se odihni şi neputîndu-se hotărî: cui să facă darul definitiv al simpatiei: poporului lui Wagner, sau poporului lui Shakespeare?

Lucrul este cu foarte mult înţeles! Aceste două foarte mari popoare, atît de meritoase pentru civilizaţia întregii lumi, au pretutindeni, admiratorii şi prozeliţii lor. Cînd din sînul lor au eşit atîtea capete geniale, ideile, descoperirile şi influenţa engleză şi germană trebuia să rupă în două - în păgubitorul lor conflict - sufletul omenirii.

Şi a început, pretutindeni, dihonia cea mare. Unii pentru Germania, alţii pentru Anglia, plus Franţa. Acum, - este ştiut, - cînd cei mari şi-au pierdut minţile, nu cei mici o să le mai găsească. Puţini au fost aceia care au avut atîta stăpînire de sine şi atîta bun simţ încît să respingă ispitele ceasului de faţă şi să întrezărească mizeria viitorului.

Conducătorii noştri din 1916, cu voe sau fără voe, cu entuziasm sau fără entuziasm, s'au găsit, într'o bună zi de August, de partea celor hotărîţi.

Lucrul întîmplat este nu numai ireparabil, dar oarecum sacro-sanct. Numai slăbiciunea şi mărginirea noastră ne mai îngăduesc discuţiile postume şi zbirnîiala împrejurul faptului definitiv.

In virtutea acestei slăbiciuni şi acestei mărginiri ne mai răfuim, ne mai scoatem ochii şi ne mai prigonim şi azi, după evenimente.

Şi se întîmplă uneori, că în răfuelile şi în hărţuelile noastre, cade năpasta pe cîte unul, care n'are nici una din metehnele pe care i le găsim. Iată, de pildă, dl. Al. Tzigara-Samurcaş, acuzat de germanofilism, împotriva celor o sută de probe atît de convingător produse, în luminoasa-i apărare, *Mărturisiri si-li-te*.

A fost o greşală din cele mai grosolane. Aveţi chef să vărsaţi puţin din necazul vostru, pe spinarea unui germanofil? Ei bine, aţi nimerit rău, crezînd că l-aţi găsit în persoana simpaticului director al Muzeului Naţional.

Cartea d-lui Tzigara-Samurcaş, atît de bine alcătuită, atît de discretă şi de victorioasă—asupra tuturor punctelor puse în discuţie de adversari—va încredinţa pe orice om imparţial că d-sa n'a făcut parte din acea minoritate eretică, zice-se purtătoarea prapurilor lui Carp şi Maiorescu.

Nicăeri în această apologie, bine condusă şi solid documentată, autorul nu are nici un moment de şovăială. E un mare noroc. Printre oameni şi printre evenimente, împovărat de obligaţiile atît de delicate ale mandatului ce avea din partea Suveranilor, şi dublîndu-şi povara cu celălalt mandat—aproape impus—de prefect al Poliţiei Capitalei, dl. Tzigara-Samurcaş şi-a tras cu vigoare calea sa rectilină, graţie unui fericit şi plin de resurse temperament diplomatic.

Oricît l-aţi bănui, l-aţi ponegri, l-aţi prigoni şi ia-ţi cerceta faptele şi spusele, nu-l veţi găsi dezertor dela nici una din multiplele lui datorii.

Noi cei ce am avut neşansa să rămînem în teritoriul ocupat, ştiam aceasta de multă vreme. S'o ştie acum şi cei ce vor să afle cum am petrecut noi, subt poruncile germane, zilele triste ale separaţiunii.

Cartea d-lui Tzigara-Samurcaş ia loc între documentele vremei, dar cu destinaţie pentru acel om extraordinar, care — cîndva în viitor — îşi va bate capul cu atitudinea politică, sufletească şi militară a Romîniei neîntregite, în războiul pentru întregire.

G. GAL.

* * *

Titus Hotnog, *„Bezerenbam" din cronica persană a lui Fazel-Ullah-Raschid*, studiu istorico-filologic, Iaşi, Tipografia „Moderna", 1919.

Se cunosc numeroasele descoperiri senzaţionale pe care romantismul ştiinţific şi patriotic al lui Hasdeu le făcea la tot pasul în domeniul istoriei şi limbii Romînilor. Mai puţin se ştie însă ce soartă tristă au avut cele mai multe din afirmaţiile reputatului nostru învăţat.

Pentru a da numai un exemplu, voiu aminti despre locul din Iordanes, Istoria Goţilor: „a civitate novi et Sclavino rumunnense", în care Hasdeu a crezut că este vorba de o colonie slavo-romînă, identificînd-o cu satul de astăzi Slăveni din Romanaţi. De fapt, avem a face aici cu o lectură greşită în locul celei corecte: „a civitate Novietunense", păstrată subt această formă de un manuscript al operii lui Iordanes; prin urmare, acesta s'a gîndit la civitas Novietunensis, adică Noviodunum sau actuala Isaccea din judeţul Tulcea *).

Studiul pe care mi-am propus să-l recenzez distruge încă o legendă introdusă în Istoria Romînilor de către Hasdeu şi admisă de istorici ulteriori, ca Xenopol, Tocilescu, Onciul, etc.

In partea primă a acestui studiu (pg. 3-16), autorul, un elev al d-lui A. Philippide, face o expunere critică a istoricului chestiunii. Reproduce în întregime după D'Ohsson, Histoire des Mongols, locul din cronica lui Fazel-Ullah-Raschid, care vorbeşte despre expediţia Mongolilor prin ţările noastre, unde au fost întîmpinaţi de armata lui *(-) Zraban*. Hasdeu, în chip ar-

---

*) Vezi D. Russo, Critica textelor şi tehnica ediţiilor în Buletinul Comisiei istorice a Romîniei, vol. I, pg. 20 şi 21 (nota, alineatul ultim).

bitrar, cetește acest nume *Bazaranbam*, pentru a scoate din el pe ***Basarab***, banul Olteniei. D. Hotnog arată cum pe Hasdeu l-a interesat numai numele și de aceia a redat necomplect citatul; afară de asta, Hasdeu a introdus în text modificări importante, care falșifică spusele lui D'Ohsson. Xenopol a luat drept bune afirmațiile lui Hasdeu, fără ca să le mai controleze, iar Onciul, deși citează mai exact pe D'Ohsson, îl tălmăcește tot subt influența celor cetite la Hasdeu.

In partea a doua (pg. 7-24), d. Hotnog încearcă o interpretare proprie. Sprijinindu-se pe date sigure privitoare la istoria noastră, d-sa arată că pela 1240 nu putea fi vorba despre un banat al Olteniei și încă mai puțin despre un Basarab Ban. Singurul banat existent în acea vreme era acel al Severinului, întemeiat de Unguri pentru apărarea țării lor dinspre Bulgaria. Documentele ungurești care pomenesc despre acest banat, dau și numele unora dintre conducătorii lui: toate aceste nume sînt străine, dupăcum însăși populația acelui ținut era, foarte probabil, de alt neam decît Romîni. Numele *Zrnbam* trebue complectat, așa cum face D'Ohsson, cu cîte un *e* între *z* și *r*, *r* și *n*, adică cetit *Zerenbam*. (-) dinaintea lui *z* din Zrnbam este pus în locul unui semn arab, pe care D'Ohsson nu l-a putut ceti cu siguranță și l-a redat prin *b(e)*. Autorul studiului nostru crede că mai degrabă trebue admis un *d(e)*, astfel că numele întreg sună *Dezerenbam*, care nu este altceva decît titlul banului de Severin. In adevăr, diplomele ungurești, vorbind despre banul Severinului, îi spun „de Zeureno banus" care în limba ungurească trebuia să sune în unul din următoarele feluri: *de Zerén ban, de Zören ban, de Sören ban* sau *de Seren ban*, căci ungurește *Severin=Szöreni*.

Argumentația d-lui Hotnog îmi pare foarte convingătoare și va rămînea, probabil, în picioare.

I. IORDAN

* * *

Societatea Studenților în medicină din Iași. *Reforma învățămîntului superior în studiul medicinii*, constatări și păreri.—Iași Tipografia Națională, 1919.

Schimbările pe care războiul mondial le impune societății romînești, au determinat o serioasă preocupare pentru modificarea programelor de învățămînt. In legătură cu reforma învățămîntului superior, Societatea Studenților în Medicină din Iași publică într'o broșură de 16 pagini un memoriu, în care arată toate neajunsurile programelor dela facultățile noastre de medicină și situația specială a Facultății din Iași cu toate lipsurile ei de care s'au lovit generații întregi de studenți. In cele din urmă arată cum ar trebui organizată Facultatea de medicină, pentru a corespunde chemării ei.

Modelele după care s'au înființat la noi Facultățile de medicină, au fost cele franceze; dar în vreme ce Universitățile Franceze au progresat, ale noastre au rămas cu programele vechi. Principiul care a fost adoptat era: cît mai multă teorie—așa că studentul, viitorul doctor, e lipsit aproape complect de lucrul esențial, de laborator și de spital, în care ar trebui să lucreze aproape încontinuu subt supravegherea profesorului.

De aceia studentul e silit să-și îmbîcsească mintea cu cursuri enorme și tratate străine în cele două luni înainte de examene, pentruca după aceia să uite totul.

Din această orientare greșită decurg toate neajunsurile programelor Facultăților noastre de medicină, cum sînt: *Abundența cursurilor*, (32 curs. obligatorii, cîte 3 ore de curs pe săptămînă—ceiace vine pentru student 16 ore pe zi); *aglomerația examenelor* ca o consecință directă (două rînduri de examene: de fine de an și doctorat, care din această cauză au ajuns o pură formalitate); *discontinuitatea muncii, insuficiența controlului, lipsa de armonizare între studii, menținerea unor discipline fără rost*. Alt neajuns este modul de împărțire a cursurilor în obligatorii și facultative.—Pentru unele cursuri importante studentul e obligat să frecuenteze un timp

—pentru alt curs mai puțin important, de trei ori mai mult.—Calcul fără nici o normă, făcut la întîmplare.

Societatea crede că s'ar putea reduce cursurile obligatorii la 10—12 cursuri absolut necesare: *anatomia (cu histologia), fiziologia, anatomia patologică, bactereologia (cu igiena), medicina experimentală (cu patologia generală), farmacodinamia, clinica medicală, clinica chirurgicală, clinica obstetricală și infantilă*. Restul ar fi facultative. In privința materiilor aranjate pe anii de studiu: Primii doi ani ar trebui să aibă exclusiv *anatomia* cu *istologia* și *fiziologia* cîte o jumătate zi fiecare. In anii 3, 4 și 5 dimineața întreagă ar fi consacrată spitalului. Ultimul an, al 6 lea, ar fi consacrat practicei generale medicale.

In genere o cît mai mare practică în laboratoare și spitale.

In ultimele pagini memoriul arată lipsurile materiale ale Facultății de medicină din Iași. Localul e neîncăpător pentru mulțimea studenților, deasemenea sălile de disecție și laboratoarele. Aceste sînt instalate în case închiriate, complect neîngrijite. Personalul e slab, nepregătit, insuficient.

Nu există spital al Clinicilor—există Spitalul Sf. Spiridon, unde Universitatea e la dispoziția Eforiei și a Politicii.

Nu există o bibliotecă bună și complectă a Facultății, unde studenții săraci să poată ceti.

Nu există o bibliotecă bună a studenților în medicină. Toată lumea, profesori și studenți se mișcă greu și automat în această situație.

Acest memoriu scris clar, este un strigăt de desperare al studenților mediciniști din Iași—dintre pereții programelor strîmte și năbușitoare: —Vrem să muncim, să eșim oameni sănătoși și pricepuți în meserie, vrem să fim utili!

O parte din revendicările studenților au fost realizate prin ultima reformă universitară.

I. FULGA

* * *

Romain Rolland, *Liluli*, Librairie Ollendorf, Paris.

După „Au dessus de la mêlée" și „Les Précurseurs", inspirate de războiul mondial și în care Romain Rolland se arată plin de speranță în acțiunea unei elite sufletești, care va transforma omenirea, apariția lui Liluli are în ea ceva neașteptat și bizar.

Intr'un poem comic care e un fel de revistă, într'o formă dramatică de o libertate absolută, bogată în fraze de spirit și în aluziuni sarate sau picante, defilează înaintea noastră variate personage simbolice care au jucat un rol în tragedia mondială.

Liluli e iluzia, Chimera, care cu farmecul ei straniu amețește sufletele, popoarele, clasele, pe tineri și pe bătrîni.

Cu ajutorul ei „Grașii" capitalismului de pretutindeni întrețin în sinul maselor nebunia războinică, cu complicitatea diplomației și a intelectualilor care subt regimul păcii armate cultivă sistematic ura împotriva vecinului și exaltează megalomania națională.

Religia reprezentată prin „Maître Dieu" servește și ea cu ipocrizie pe cei grași, adormind conștiința mulțimii.

Indiferentă la dreptatea unei cauze, ea părăsește cu ușurință o tabără pentru alta și „Maître Dieu" al Francezilor (Les Gallipoulets) devine „Der alte Gott" al Germanilor (Les Hurluberloches).

Cu dînsul, el tîrăște într'un car „La Vérité" în lanțuri și gura ei e astupată cu un căluș în momentele critice.

Prima victimă a lui Liluli e tinerețea. Deși aparțin la două popoare deosebite, Altair și Antares, sînt legați prin comunitatea aspirației și a visurilor. Totuși Liluli îi aruncă pe unul împotriva celuilalt, oferindu-se ca preț al victoriei.

Mulțimea e departe de a fi agresivă și muncitorimea fabricelor gata

să fraternizeze cu cei dela hotare, dar presa vorbește în fiecare zi de înarmările vecinului și de necesitatea războiului defensiv.

Mai greu încă de mișcat sînt țăranii. Janot și Hansot sînt legați adînc de pămînt și spiritele lor înguste și pozitiviste nu sînt accesibile la făgăduinți sau amenințări. Dar cu ajutorul „Opiniei publice" întrupată în monstruoasa zeiță „Llôp'ih", Liluli reușește să le insufle și lor delirul distrugerii.

Un singur personaj păstrează până la urmă luciditatea minții rezistînd lui Liluli și tentativelor ei de seducțiune: e Polichinel, reprezentantul rîsului.

El e inteligența rece, destructivă, sterilă, neinsuflețită de flacăra divinului entuziasm, de curajul acțiunii și al luptei.

Poltron, el nu îndrăznește să libereze „La Vérité" captivă, din ghiarele lui „Maitre Dieu".

In fața bravadelor lui, Liluli exclamă cu drept cuvînt: „Nu crezi, rîzi, dar faci ca ceilalți", iar „La Vérité" îl apostrofează: „Tu știi să rîzi, dar numai îndărătul mînii ca un școlar. Cași strămoșii tăi, marii Polichinelli, maiștrii liberei ironii și ai rîsului, cași Erasm și Voltaire ești prudent, prudent. Ah, voi nu mă iubiți, voi nu știți să iubiți adevărul, nu vă iubiți decît pe voi și nu ați risca un fir de păr pentru a mă elibera. Rîs, tu ești vulpe și nu ești leu".

Un sentiment în care e greu de definit dacă mila covîrșește disprețul, te cuprinde în fața viziunii unei realități în care sărmana omenire îndeplinește cu gravitate destinul ei, de victimă eternă a Chimerei.

In „Antropologia" lui, Kant spune într'un loc că ceiace te izbește cînd reflectezi mai mult asupra oamenilor nu e prostia, cît e nebunia lor.

Și Liluli ar deștepta poate într'un intelectual un sentiment vecin cu disperarea, dacă Romain Rolland nu ar invoca într'un loc puterea rîsului curajos ce nu are darul numai de a nimici iluzia, dar care liberează adevărul și, aliat cu el, „face să intre în creerele afumate o scîntee de lumină", „acel *rîs* care înfruntînd rugul, va sfărma odată templele și tronurile".

E unicul punct de lumină în obscuritatea noastră terestră, acest „*rîs* al cerului înstelat".

OCTAV BOTEZ

* * *

Laurent Tailhade, *Quelques fantômes de jadis*, L'édition française illustrée, Paris, 1920, Prix, 5 francs.

Tailhade. Portretul lui, în pragul volumului, ne întîmpină. Ochiul unic fulgeră aspru, cercetător și sigur, umbrit de ușoara încruntare a frunții; celălalt, scos, cu pleoapele împreunate peste pustiul orbitelor, răsfrînge pe figură un aer sever și sterp de statue. Vîrsta a îndulcit trăsăturile, sbîrcind sobrele contururi de medalie. Gura crispată se aseamănă cu ochiul mort: pleoapele s'au strîns ca niște buze, privirile stinse vor reînvia în vorbe. Cuta care urcă dela colțul gurii călăuzește, ca o acoladă, analogia...

Laurent Tailhade apare, în cursul ultimelor trei sau patru decenii, ca un luptător Paladin al polemicei, traducător al lui Juvenal și Petronius, a dus toată viața o înverșunată luptă împotriva „Prostiei cu fruntea de taur". Atacuri violente, dueluri nenorocite, viguroasa lui vervă a cunoscut toate avînturile, toate decepțiile. Acum, la bătrînețe, mîna care a ținut atît de glorios condeiul și atît de stîngaciu floreta, își potolește, în calme amintiri înduioșate, revolta: volumul de față. Prinos solemn al celor dintîiu admirații, al cîtorva morți iubiți; totuși, la fiecare pas, în fiecare pagină, fraza biciuitoare, scurtă, precisă, iovește: o clipă, ochiul sfîșie cu privirea o faptă, o atitudine, un om. Emoția care făcea să tremure mîna dispare și sarcasmul ia locul, pe buze, surîsului blînd.

Citez, despre Mallarmé înaintea tuturora, rînduri ca acestea, psalmodice: „Niciodată n'am întîlnit causeur mai delicios, mai variat, mai plin de belșug. Iși călăuzea vorbele, cu o artă invizibilă și discretă, către idealitatea cea mai înaltă, fără a uita totuși să culeagă în drum nenumăratele flori ale bogatei lui închipuiri. In cuvinte vii, precise, diafane, exacte și luminoase, în fraze limpezi ca cristalul, neobosit își desfășura, comoară nesfîrșită, nobilele lui paradoxe.

Eloquența lui, deodată, te surprindea prin claritate"... Despre arta lui: „Prin covîrșitoarea magie a artei lui, Mallarmé dă termenilor celor mai comuni, cuvintelor de toate zilele, o strălucire fără seamăn, o scînteiere de stea. In versurile lui, vorbele banale strălucesc și ard, asemeni acelor metale care, în etherul pur, îmbracă o siderală incandescență și neobișnuite străluciri"?

E curios cum combativul Tailhade își dă, aici, prietinește mîna cu „fantomaticul și ridiculul Villiers"; cu Moréas „care pe atunci își purta încă numele lui de palikar și se numea, ca un bufon de operetă, Papadiamantopulos"; cu Oskar Wilde „împodobit cu diamante ca o preoteasă a Venerei, neliniștit, în salonul lui Mallarmé, de ironia dimprejur și mai puțin sigur de efectele lui"; cu atîția alții care tăceau „ca să asculte cu evlavie" pe „divinul Mallarmé"...

De altfel, afară de Mallarmé și de Verlaine pe care îl descrie cu entuziasm și desgust, cu dragoste și compătimire, nici o „fantomă de odinioară" nu se bucură de prietinia lui Tailhade. Dovadă un curios portret al lui Moréas: „Era tipul lui *graeculus* venit la Roma să-și caute norocul. Și-ar fi avut locul la Banchetul Sofiștilor sau la cina lui Trimalcio. Cu neputință de închipuit un chip mai caraghios și mai absurd. Scund, slab, pipernicit, cu părul, pielea și unghiile negre, prostia lui — o prostie de tenor — ar fi înspăimîntat pe oricine nu știe de cîtă stupiditate se bucură cea mai mare parte din virtuoși. Or, Jean Moréas n'a fost nimic altceva decît un virtuoș, un surprinzător pianist al versului francez... Prodigioasa-i ignoranță i-a fost de cel mai mare ajutor. Cum nu știa nimic, își păstrase prețioasa facultate de a se mira mereu"...

Un luminos panegiric al lui Théophile Gautier închee volumul. Aleg pentru finalul acestei recenzii strîmte cîteva *împăciuitoare* fraze: „Nu, dobitoci, nu, cretini și tîmpiți ce sînteți, cu o carte nu poți face supă; — un roman nu-i o păreche de botine; un sonet, o seringă cu dublu curent; o dramă nu-i un drum de fer, toate lucruri esențialmente civilizatoare și îndemnînd umanitatea pe calea progresului! *De par les boyaux de tous les papes passés, présents et futurs, non et deux cent mille fois non!*"...

Citația e luată *dintr'un discurs*, rostit la Tarbes, în 1911, cu prilejul centenarului lui Gautier!...

AL. A. PHILIPPIDE

* * *

Gustave Rodrigues, *Le peuple de l'action*, Libr. Arm. Colin, 1917.

O carte despre America, scrisă de un Francez, în 1917, se anunță, evident, ditirambică. E de cercetat, numai, dacă tămîierea sentimental-patriotică se prelungește de-alungul volumului, cu aceiași covîrșitoare intensitate, până la sfîrșit. In acest caz, volumul n'ar fi susceptibil de analiză, fiuirea lui n'ar strecura în noi nici o învățătură și entuziasmul, prevenit dela început, ar dăinui cît o mișcare din umeri...

Din fericire, după Prefața unde în treacăt notăm: „Franța îl are pe Pasteur, America pe Edison; ce nume ar putea înfățișa Germania alături de acestea?", din fericire autorul revine la sentimente mai generale și, scăpat de divagațiile șoviniste dela început, se dovedește, prin înțelegerea cu care analizează și prin chibzuința cu care din fapte abstrage o atmosferă sugestivă, cunoscător desinteresat al vieții și spiritului american.

Din acest punct de vedere cartea e revelatoare. Intr'adevăr, amestecul acesta bizar și contradictoriu de forță individuală și justiție umanitară, de bogăție și de muncă, de proletariat și de plutocrație, care formează viața Statelor-Unite, ne apare justificat și riguros normal.

O lume în care activitatea, de orice natură, primează sentimentul, vorba, ideia... Energia, elanul vital aplicat, evidențial la fiecare pas. O lume esențialmente practică. „Fondul moralei americane e sinteza practică a justiției stricte și a interesului bine conceput". De aici, de exemplu diferența fundamentală între „afacerile" europene și cele americane; banul pentru ei e un mijloc transitoriu, pentru european un scop, un sfîrșit. Americanul nu sfîrșește decît prin moarte; activitatea lui continuă, neobosită, chiar cînd a parvenit. Milă, caritate, blîndețe, umilință, toate aceste virtuți creștine sînt pentru ei greșeli și aproape vicii. *Valorile*, iată singurul lucru care înseamnă ceva în

ochii lui. Altă deosebire esențială: „la European gîndirea conduce activitatea, la American gîndirea țîșnește din activitate". „Știința pentru știință nu-i spune nimic; cultura îl îngrijește puțin: *nu-i rentează*".

Totuși popor profund idealist, conchide autorul. Idealism al faptelor, nu al gîndirii. Un idealism care ia ființă pe măsura efortului, care îl concepe. Un idealism care trăește, pe care îl vezi realizîndu-se. Idealismul realizării substituit idealismului culturii; un paradoxal, dar omenesc idealism practic.

Fortifiantă, lectura acestei cărți servește. Totuși de ce spiritul strîmt cu care pe alocurea e scrisă? De ce paralelismul acesta exclusiv, numai între Franța și America? O greșală pe care nu o iartă nici data cărții nici patrioticul entuziasm al autorului.

P. ALEXA

* * *

J. Constantin, *La vie des Orchidées*, Paris. 1917, din „Bibliothèque de Culture générale", editată de E. Flammarion.—Orchideele sînt plante cu puțini reprezentanți indigeni în regiunea temperată; sînt însă extrem de numeroase și variate în regiunile tropicale. Se socotesc la peste 6000 specii (aproape cît întreaga noastră floră), care mai decare mai variate, mai ales în compunerea și aspectul florilor. Din pricina frumuseții și variațiunii extraordinare a florilor, Orchideele tropicale au atras atențiunea exploratorilor și botaniștilor din sec. 18-lea, care au făcut tot felul de încercări să țină și să desvolte în sere exemplare din aceste plante minunate. După multe cercetări și încercări empirice, cîțiva horticultori au ajuns la rezultate neașteptate și numele lor va rămîne în istoricul biologiei florale alături de a marilor naturaliști, pentrucă au contribuit foarte mult la clarificarea unor probleme biologice de un extraordinar interes.

Orchideele depe la noi cresc în pășuni și păduri. Unele duc o viață saprofită în locuri grase și nu văd lumina zilei decît după mai mulți ani de viață subpămîntească. Așa e *Neottia nidus-avis*, destul de răspîndită în pădurile noastre. Acestea n'au clorofil și la adunarea hranei lor sînt ajutate —ca multe alte Orchidee de altfel—de niște ciuperci, care se vîră în țăsutul trupului lor. Se înțălege că orchideele acestea saprofite n'au clorofilă.

Orchideele tropicale sînt, în mare majoritate, *epifite*, adică trăesc pe alte plante, cași viscul de pela noi. Spre deosebire de visc, care cere copacului pe care s'a prins nu numai sprijin ci și sevă, orchideele epifite nu cer decît sprijin. Ele au nevoe de aer, de lumină, pe care le găsesc sus, pe vîrful arborilor. Acolo se prind de coajă cu rădăcinile ce fac o adevărată pislă în jurul crăcii, fără a se vîrî însă la adînc, unde vine seva. Unele din ele au tulpini binișor desvoltate și rămuroase; la altele tulpina e foarte mică și totul se reduce la ramuri și frunze. La multe frunzele sînt mici, schimbate în niște fire ori solzișori.

Prima problemă, ce s'a pus botaniștilor sec. 18-lea, a fost: cum se hrănesc orchideele epifite? După cercetări variate și numeroase s'a constatat că ele au tare puține nevoi—unii le-au comparat cu lichenii;—că nu pierd apă prin transpirație și că la toate nevoile traiului răspund funcțiunile rădăcinilor. Rădăcinile subțiri, numeroase, încîlcite în toate felurile și ajungînd mărimi însemnate, au pe suprafață o coajă cu multe găurele subt care se adună aer, aburi și picături de apă. Subt coaja aceasta sînt celule cu clorofilă, ce adună acidul carbonic din aer. Prin urmare rădăcina adună umezeala; ea poate suge, din praful grămădit de vînt prin pisla rădăcinilor, sărurile necesare traiului; ea adună și asimilează carbonul. Restul plantei e organizat pentru economie, căci lipsa frunzelor încetinează foarte tare evaporația apei. Planta întreagă, chiar în mediul ei natural, pare uscată și rezistă—ca toate plantele adaptate locurilor secetoase—transporturilor lungi în lăzi. Datorită acestui fapt s'au adus și se aduc cioace, cîrlige, butași de orchidee de tot felul.

Pe cît e planta de modestă la port, pe atît sînt florile de frumoase. E o adevarată minune ce realizează natura din cele 6 foițe (3 sepale și 3 petale) ale învelișului floral. Ici o plantă cu flori ce au înfățișarea unui pan-

tofior, unui condur de zînă; dincolo alte flori imitează fluturi cu antene lungi și aripile deschise; ici un orchideu ale cărui flori par niște păsărele, ce planează; mai încolo altul cu florile ca niște căpușoare de om cu mustăți gigantice și cîte-cîte alte forme. Dar culorile? Cine le mai poate descrie!

În serele muzeelor și grădinilor botanice din Anglia și Franța se cultivau Orchidee tropicale prin secolul al 18-lea, dar numai din rămurele sau tulpini importate. Chiar aceste culturi n'aveau totdeauna succes, din pricină că nu se ținea samă de felul de trai al plantei și horticultorii uitau că e tot așa de absurd a cultiva în oală (ghiveciu) un orchideu epifit, cît ar fi de absurd a cerca să crești un pește pe uscat. Chiar cînd această greșală s'a înlăturat, succesele erau trecătoare,—căci florile nu rodeau și chiar cînd rodeau sămînțele, nu încolțeau.

Dece sămînțele de Orchidee nu încolțesc? fu a doua întrebare, pentru care răspunsul a întîrziat cam mult, cu toate că atît rolul fecundației încrucișate era cunoscut, cît și rolul insectelor în realizarea acestei încrucișări, mai ales după monumentala operă a lui Darwin: (despre „Fecundația Orchideelor prin insecte" din 1870). S'a crezut că pricina neîncolțirii stă în greutățile încrucișării, căci în Europa nu veneau odată cu crenguțele de orchidee și insectele fecundătoare. Cu toate acestea încă din 1841 se întrebuința în colonii fecundația artificială a Vaniliei, după meșteșugul unui tînăr negru din ins. Réunion. Cu un păișor se poate lua grămăgioarele de polen—o altă ciudățenie a Orchideeler e aceia de a avea grăuncioarele de polen unite în două măciucuțe—se luau *polinidiile* și se puneau pe stigmat. Metoda aceasta a asigurat numeroase fecundațiuni încrucișate; cu toate acestea sămînțele rămîneau sterpe. Cîțiva horticultori, datorită mai mult întîmplării, au găsit un mijloc de a provoca rodnicia sămînțelor mai mărunte ca firele de mac și fără colț, embrion, înjghebat bine. Se citează numele lui Rivière, horticultor francez și mai ales al lui Dominy, horticultor englez, între fericiții care au găsit mijloace de a face să încolțească asemeni sămînțe misterioase. Ei au observat că încolțirea are loc pe pămîntul ghiveciului în care crește mama sămînței, ori în pămînt amestecat cu fragmente de orchidee în putrezire. Fără a-și explica pricina reală a încolțirii, ei au folosit-o, producînd uimirea cunoscătorilor și bune cîștiguri. Cunoștințele acestea au rămas un secret de horticultură. Mai ales Dominy a cîștigat și bani și renume din meșteșugul lui, producînd prin încrucișări hibrizi noi, unii cu aspecte fantastice. Expozițiile de orchidee, în care apăreau varietăți noi erau vizitate de mii de amatori.

Se înțălege că problemele biologice, ce rezultă din ciudățeniile Orchideelor, n'au lăsat străini pe botaniști. Ei au constatat mai întâiu că ovulul orchideelor n'are structura tipică a ovulelor altor plante. El e o simplă masă de celule, care la microscop pare mai mult un mic tubercul decît un ovul. Apoi ca după fecundație trec mai multe zile, chiar luni (3-5 luni) până începe a se înjgheba un embrion (colț) cu totul rudimentar, fără diferențiare de organe. Cercetările s'au oprit aici neputincioase, până cînd un tînăr botanist francez, Bernard (la 1898), mort în floarea vrîstei (1911), a reușit să deslege misterul și să clarifice o serie de probleme de-o importanță covîrșitoare în cunoașterea vieții plantelor. El a arătat că embrionul nu se poate desvolta înainte de a fi fost infectat de o ciupercă. Această ciupercă duce o viață parazitară în embrion; decît, în lupta ce se încinge între ciupercă și celulele embrionului, reușește embrionul, fără a distruge însă cu totul ciuperca. Avem cazul unui soiu de *simbioză*, de convețuire, cu aplecare către parazitism. Cele două ființe luptătoare se influențează mult una pe alta, modificîndu-și funcțiunile, structura anatomică și evoluțiunea. În particular, embrionul se hrănește cu agonisita ciupercii. Ciuperca ia din embrion amidon și-l zaharifică prin diastazele ei, iar embrionul distrugînd părți din ciupercă capătă zaharul, așa de necesar dezvoltării, și poate și alte substanțe.

Bernard a făcut culturi pure de ciupercă, a împrăștiat gratuit din culturile sale și rezultatele obținute de amatori și horticultori au răspuns *cîtva timp* așteptărilor sale. Mai apoi s'au constatat nereușite. După mari sforțări, Bernard a descoperit și acest mister: prin învechire, ori prin cul-

tură, repetată în afară de mediul său natural, ciuperca ori sporeşte în virulenţă şi ucide embrionul, ori o pierde şi e învinsă dela început, dispărind. Şi'ntr'un caz şi în altul embrionul nu se dezvoltă.

Aceste constatări au dus la cercetări din cele mai variate, prin care pedeoparte s'au obţinut variaţiuni în specii, pedealta s'au verificat unele ipoteze ştiinţifice de mare importanţă. Intre altele s'a adus o foarte importantă contribuţiune la întărirea concepţiunii lamarkiste despre evoluţia speciilor şi a ipotezei lui de Vries, despre mutaţiuni. Lucrările lui Bernard deschid un vast cîmp de cercetări, în care, cum spune el, e de lucru pentru 200 ani.

Şi iată cum se explică dece botanistul Constantin, un mare iubitor şi autorul unui minunat atlas de Orchidee, găseşte în istoria culturii şi a cercetărilor în legătură cu ea, material bogat pentru a întocmi o lucrare de răspîndire a atîtor cunoştinţe, care, dacă nu pot pasiona marele public, sînt extrem de interesante pentru naturalişti, horticultori, agronomi, etc. şi de aceia am cam depăşit limitele unei recenzii.

T. A. BĂDĂRĂU

***

Ing. Alfredo Nicolau, *Romania*,—Milano, 1919.

Autorul,—cunoscut în timpul din urmă în Italia, prin fondarea revistei *„Italo-Romena"*,— face parte din acei rari romîni care în străinătate fiind, nu critică şi nu-şi uită de ţara lor. A scris această carte de *propagandă*, într'o limbă occidentală, într'un timp cînd la Paris se discuta soarta ţării noastre; singur acest lucru merită un cuvînt bun şi dovedeşte *patriotismul* autorului. Se găsesc apoi în volum cuvinte care, cît de des ar fi spuse în ţările aliaţilor şi prietinilor noştri, nu strică.

Personalitatea scrierii n'o vom găsi în fondul ei, şi nici nu trebue s'o căutăm acolo, ea fiind o *carte de compilaţie*; o revelă însă abilitatea cu care sînt înşirate datele istorice, economice, culturale etc., şi mai ales claritatea expunerii, precum şi reţinerea dela detalii prea locale care ar răpi o bună parte din răbdarea de-a o parcurge până la sfîrşit: o revelă mai ales planul ei bine chibzuit. Judecată în limitele şi cu rezervele acestui soiu de publicaţiuni, cartea inginerului Nicolau, pe lîngă meritul patriotic, îl cîştigă şi pe cel cultural, îndreptăţindu-ne prin însuşi faptul acesta să ne ocupăm de dînsa. In acelaşi timp ne arată cît sînt de necesare astfel de cărţi *informative*, atît în străinătate cît şi în lăuntrul ţării, acum mai ales cînd sînt atîţia fraţi şi atîţia oaspeţi pe care vremurile i-au lăsat în urmă cu rostul şi povestea neamului romînesc.

Scopul ce-şi propune să realizeze autorul este luminarea opiniunei publice italiene asupra Romîniei şi - dacă se poate — şi determinarea unei apropieri italo-romîne. *Actualitatea* scrierii, pe lîngă preocupările economico-politice, este marcată de stăruinţa ce se pune la tot pasul pentru recunoaşterea legitimităţii cererilor noastre de popor latin şi pentru realizarea unei cît mai efective uniri sufleteşti cu Occidentul în genere, dar cu Italia în special.

„Intr'acest scop scriu eu paginile ce urmează: ca să ridic tristul zăbranic ce acopere enigma romînească şi, folosindu-mă de documente cunoscute ori încă necunoscute, de cărţile şi de articolele unor personalităţi cu greutate,—să dovedesc că trădarea şi diplomaţia cea vicleană au fost făuritorii dezastrului romînesc, şi că poporul nostru,—deşi în van jertfit,—are în sine astfel de temeiuri ca să-şi poată croi un statornic şi înalt viitor" (pg. 8)—Sau: „...să afirm cu glas răzbătător curata obîrşie latină a patriei mele; să povestesc fraţilor italieni pătimirea ei de veacuri, frămîntata-i istorie; neînfrîntul său spirit de coesiune; ultimele ei suferinţe, şi în fine desvoltarea sa intelectuală, materială şi economică, — iată visul meu" (pag. 2/3).

Aceste din urmă cuvinte rezumă întregul cuprins al scrierii. (Ea are cinci capitole: 1) Romînia din punct de vedere geografic şi economic. 2) Istoria sa până la 1866. 3) Domnia Regelui Carol I. 4) Intervenţia romînă în ultimul războiu şi 5) Romînia intelectuală).

Reţinem sinceritatea cu care autorul scoate, din faptele istorice şi culturale ale trecutului nostru, caracterul de popor latin al Romînilor şi în acelaşi timp meritul de-a aminti, cel puţin în treacăt, legăturile dintre Franţa, dar mai ales dintre Italia şi Romînia, în decursul vremurilor.

Deşi „propagandist", stilul putem risca să afirmăm că n'are în el nimica retoric; dimpotrivă, dă pe faţă o oarecare abilitate de compoziţie, în care se întrevede un patriotism sincer şi o obiectivitate neafectată. (In acest sens un exemplu edificator la pag. 144: „Printre lanurile acoperite de grîne coapte, călătorul vede pe şesul romînesc ridicîndu-se ici şi colo, puţin mai înaltă decît spicele, o grămadă de pămînt, de nuele şi de pae. Acela este bordeiul ţăranului nostru: sub acele pae, săpată în pămînt, se află o vizuină care slujeşte întregii sale familii, drept bucătărie şi odae de odihnă!").

Scrisă într'o italiană corectă şi mai ales clară, „Romînia" este bine informată, fără însă a face caz de mare erudiţie.

Ceva mai mult—deşi nu-şi propune să facă „literatură" — inginerul Nicolau reuşeşte adesea să impresioneze prin comunicativitatea şi căldura stilului său. (Astfel la pag. 190, o simţită pagină despre doina romînească: „Doina este simplul, nevinovatul cîntec al unor oameni nevinovăţi şi simpli, şi,—lipsită azi de orice inspiraţie războinică, rămîne curată expresiune a veşnicei tresăriri de iubire ce înlănţue pe om de ţarina, de casa şi de tovarăşa lui: cîntecul ce se ridică din inima noastră atunci cînd ziua moare, ori zorile mijesc pe cer nedesluşit; cînd frunzele cad alene, ori şueră mînios vîntul pe drum în sus; cînd primăvara sfioasă atinge cu degetele-i uşoare primele nestimate; cînd crivăţul sgudue creasta nesfîrşitelor păduri carpatice, ori luna „pluteşte ca o corabie pierdută pe mare" luminînd nesfîrşita cîmpie ondulată de spice ori albă de zăpadă.

„Se ridică din pieptul nostru dulcea doină dacă drăguţa ne-a zîmbit, şi cu noi plînge îndepărtarea ori părăsirea ei...

„In doină se răsfrînge toată melancolia noastră de popor nefericit, toată jalea noastră pentru glorioasele zile de luptă, întreg orgoliul nostru de latini neînfrînţi.

„Doina este cel mai mare şi cel mai adevărat comentariu al istoriei noastre; este cea mai plăpîndă şi cea mai sinceră coardă a lirei noastre sentimentale". Astfel de pagine n'au decît defectul că nu ştii de sînt personale ori... compilate; oricum ar fi, ele vorbesc frumos Italienilor în numele nostru şi apoi autorul e de obiceiu deprins să citeze, cînd ia cîte ceva aidoma de prin cărţile altora.

Văzută din Italia, de un romîn, scrierea de care ne ocupăm apare cît se poate de folositoare pentru prestigiul ţării noastre în Italia.

Rămînînd o carte compilată în scop de-a furniza informaţii precise şi îndemnuri frăţeşti, „Romania" nu conţine nici o inexactitate compromiţătoare şi planul aproape n'are lacune. (Omite totuşi să vorbească de Romînii istrieni şi se uită uneori în ascunzişurile prea viclene ale diplomaţiei ultimelor decenii. Apoi cam nedreptăţeşte pe M. Eminescu, în avantagiul... Elenei Văcărescu). Cu o vorbă, autorul dovedeşte că o inimă caldă, o minte limpede şi o intenţie bună, sînt ori cînd bine venite cînd sînt puse în slujba unei cauze drepte şi desinteresate. Nu întotdeauna perfecţia poate înscrie o carte printre manifestaţiunile culturale ale unui popor! De aceia vom ură „Romaniei" să-şi ajungă cît mai degrabă scopul:

„Vie deci ziua cea mult dorită a unei strînse prietinii italo-romîne! Despre partea mea aş fi în culmea fericirii dacă aceste pagini ar fi în stare să facă astfel ca Italienii care mă vor citi să se convingă ce devotată soră are ţara lor în Răsăritul depărtat, şi care se gîndeşte cu melancolie la zi-

lele de glorie ale Romei, la hărnicia medievală a Republicilor mărinărești ale Italiei, la timpurile cînd aquilele romane sclipeau pe cerul Daciei Ferice, la acelea, în care sprintenele galere venețiene și corăbiile genoveze ancorau în stoluri la gurile albastre ale Dunării noastre și, în schimbul brocart-urilor și mătăsurilor cu care soseau înțesate, se încărcau cu griu de aur și cu făină albă."

GV. ROSSI

* * *

G. Borgese, *Storia della critica romantica in Italia*, 1920, **Milano**, Ed. Treves, Pag. XL–357, Prețul 8,25 lire.

Lucrarea de estetică a lui Borgese, unul dintre cei mai însemnați conducători ai opiniei publice italiene în literatură și politică, apărută într'o a doua ediție, a corespuns unei mari cereri, căci prima ediție, tipărită în abia cîteva sute de exemplare, se epuizase demult.

Din multe puncte de vedere este interesantă.

Așa e, în ce privește relațiile dintre Borgese și estetica lui Croce. „Istoria criticii romantice în Italia", vechea lucrare a lui Borgese, o găsim impregnată de crocianism; pe cînd, mai tîrziu, încă dela întoarcerea lui din Germania, în 1909, și chiar din 1908, dela al III-lea congres internațional de filozofie, unde prezentase studiul despre „Critica noțiunii de originalitate în artă", îl vedem purificîndu-se treptat. Croce era pentru artă ca produs al individualității, al instinctului, al geniului, pentru arta ca „înaltă intuiție, ca liricitate, ca extralogicism, interjecție, strigăt. Privea istoria artei ca fără continuitate și pe artiști ca monade. Intr'un poet, căuta opera fundamentală, spontană, în genere de tinerețã; „progresele" poeților fiind, după dînsul, „suprapuneri logice și volitive". Pentru Croce, într'o operă erau fragmente de valoare,—restul era, cum se zice, de umplutură. La aceste principii crociane, la care adera pe vremea compunerii „Istoriei criticii romantice în Italia", astăzi Borgese se opune cu hotărire, accentuînd intelectualitatea, tradiția, unitatea poetului și a operei.

E interesantă lucrarea aceasta și pentru neoclasicismul lui Borgese, prin care el a precedat pe cel al lui Péguy, pe cel al universitarilor italieni și chiar pe cel al unor futuriști. Pe cînd o compunea, tînărul Borgese era subt influența romantică a lui Croce și a revistei florentine Leonardo, unde începuse să colaboreze; dar în același timp era și subt influența universitară a esteticei clasiciste a lui Carducci. Și încă depe atuncea sînt la el vădite note de clasicism, deoarece se silește a vedea cît mai mult în critica romantică italiană, de fapt un pseudoromantism, un neoclasicism. Ideia fusese desigur indicată de alții înainte de dînsul, dar el o dezvoltă personal și consecvent. Și mi se pare că merge de multe ori prea departe, deoarece n'a existat nicăirea un critic pur romantic, nici chiar un Sainte-Beuve din prima perioadă; n'a dovedit că principiile clasice ar fi prevalat față de cele romantice, și nici măcar că relativ criticii italieni romantici ar fi avut față de cei străini romantici o mai mare proporție de clasicism.

In timpul războiului actual, Borgese a militat încontra germanismului, și aversiunea antigermanică apare încă din istoria lui despre critica romantică din Italia. In aparență frumos, el zice că romantismul ar fi, în Italia, a treia invaziune germană; întâia fiind cea a barbarilor și a doua cea religioasă a reformei. Ori, după cît știm, influența germană a fost mai variată și mai deasă în Italia decît de cele trei ori; romantismul a existat și în antichitate și la alte popoare decît Germanii; cei mai mari romantici n'au fost totdeauna Germani; elementul străin al romantismului italian nu e numai german, ci depildă englez sau francez; și până astăzi germanismul n'a putut fi serios caracterizat prin romantism.

O idee introdusă de dînsul în spiritul public cultural, e că în critica romantică italiană ar fi fost o continuitate ducînd dela Giordano, cînd critica pur clasică începe a fi părăsită, la De Sanctis care rezumează, organizează și culminează întreaga mișcare de critică romantică. Dacă ideia de

continuitate, a lui Borgese, a fost aproape unanim admisă, nu înseamnă că e și întemeiată solid. Pentru aceasta, ar fi trebuit să arăte empiric, că criticii romantici italieni au avut ca ideal să fie continuați și perfecționați de alții, sau metafizic să arate vre-un plan serial al istoriei. Și el n'a încercat nici una, nici alta.

Pretutindeni, în ideia de pseudoromantism, de antegermanism și de continuitate, se întrevede sentimentalismul naționalist, care vrea ca romantismul italian să fi fost cît mai autohton.

* * *

Em. Boutroux, *La natura e lo spirito*, E altri saggi, 1920, Lanciano, Ed. Carabba, Pg. 126, Pr. 2.20.

In 1904 și 1905, Boutroux a publicat pentru auditoriul său două fascicole cu rezumatul cursurilor despre natură și spirit, ce a ținut la universitatea din Glasgow. Broșurele n'au fost puse în comerț, așa că publicul larg ia cunoștință de ele abia acuma, în textul italian al lui Papini. In același volum s'a adăugat conferința lui Boutroux din 1912 asupra „Psihologiei misticismului", un articol din 1904 despre „Morala lui Kant și timpul prezent" și un articol din 1900 despre „Filozofia lui Ravaisson".

Natura și spiritul. — In contra naturalismului fenomenist pentru care nu există decît natură, Boutroux își propune să dovedească prin istoria filozofiei, prin științi și prin produsele mai accentuat spirituale ca logica, metafizica, arta, morala și religia, că e necesar alăturea de natură să admitem existența spiritului.

Filozofia greacă, în general, a fost un naturalism idealist și finalist, singura excepție făcînd-o atomiștii, care totuși nu negau nici ei existența și importanța inteligenții. Scolastica păstrează dualismul elenic: materie-spirit, acordă divinității perfecțiunea infinită și materiei îi lasă contingența. Raționalismul modern nu numai că admite spiritul, dar ideile înăscute ale rațiunii sînt, după el, valide și pentru natură. Experimentaliștii reduc spiritul la „urma confuză a experienței acumulate", dar Kant redă drepturile spiritului, punînd pe seama lui forma și autoritatea cunoașterii. Pozitivismul crede că se poate dispensa de spirit sau că nu există, și Boutroux răspunde că pozitivismul presupune postulate metafizice, că faza pozitivă nu e ultima, fiindcă istoria are reveniri și că deci vor reveni fazele spirituale, că psihologia nu se poate elimina dintre științe și că nu se poate trasa „margeni adevarate" între psihologie și metafizică. Prin urmare din istoria filozofiei se vede, crede Boutroux, ori se acceptă existența spiritului, ori opinia contrară e repede și just combătută.

Dela istoria filozofiei trece la științi. Contrar teoriei naturaliste, Boutroux zice că științele presupun spiritul. Dovada este că matematicele presupun exactitate, omogeneitate, infinitate; că spațiul geometriei nu e cel reprezentativ, ci unul-continuu, infinit, tridimensional, omogen, izotrop, ideal, unul dintre infinitele posibilități spațiale, ce comportă numerele algebrice: că mișcarea și forța în mecanică nu sînt numai o realizare contingentă cu prilejul experienții. In științele fizice nevoia de spirit apare deasemenea spre a explica operațiile intelectuale ca inducțiunea experimentală, fizica matematecă, logica pură, ipotezele ce presupun prin unitate, simplicitate și continuitate, o activitate deosebită de natură, și constanța legilor nu poate fi înțeleasă fără comparația cu habitudinea spirituală. In biologie nu pe pot explica indivizii fără o direcție extramecanică a forțelor, fără ceva spiritual și ideia de funcțiune nu e pur experimentală. Cînd psihologia a încercat să se constitue într'o știință pozitivă, s'a lovit că faptul psihic nu se poate izola, nici măsura și de nevoia de a recurge la principiul științificește imprecis al paralelismului psihofizic. Sociologia obiectivă este artificială, căci nu ține seamă de toate faptele sociale, trecînd peste introspecțiune și judecată. Așadar și științele, după Boutroux, presupun spiritul.

Deasemenea logica în concepție și viață, metafizica în ideile ei de unitate, determinare, lege, simplicitate, analogie, arta care nu e imitație ci

creație, morala și religiunea afirmă și ele, după Boutroux, existența spiritului.

Odată sfîrșită argumentarea de dovedire a existenții spiritului, Boutroux se intreabă care e natura spiritului și valoarea lui.

In ce privește natura spiritului, Boutroux vrea să concilieze imanența cu transcendența și chiar să întreacă concilierea. Soluția o află punîndu-se din punctul de vedere al vieții, noi făcînd parte integrantă din univers (emanență) și sintem in același timp deosebiți (transcendență).

In ce privește valoarea spiritului, Boutroux zice că, *spiritul e creatorul legilor de cunoaștere, de producțiune (imaginație), de acțiune și de uniune vie (sentiment). Spiritul e superior naturii puri.*

Psihologia misticismului. — După o analiză ce nu aduce nimic nou asupra fazelor mistice, Boutroux are observații interesante asupra valorii misticismului. *Misticismul nu poate fi tratat totdeauna ca maladiv. Dacă* recunoaștem in el autosugestia și monoideismul, aceleași fapte psihice le observăm la toți oamenii sănătoși. Nu putem trece repede asupra misticismului, cînd ne gîndim că misticii au fost atîția oameni superiori și sănătoși. Eficacitatea misticismului asupra funcțiunilor sufletești și coordonarea ideilor mistice dă o valoare pozitivă misticismului. Așa fiind, este util, zice Boutroux, să se cerceteze dacă o compenetrare a sufletelor nu este posibilă, păstrîndu-se in același timp personalitatea și să se caute mijloacele de a se ajunge la o viață spirituală universală.

Morala lui Kant și timpul prezent.—Boutroux recunoaște că morala lui Kant sufere de vicii interne, ca depildă in încercarea de sinteză a termenilor eterogeni, unindu-i de fapt numai exterior: voința morală cu sensibilitatea prin intermediul noțiunii de respect, și morala cu natura prin noțiunea de lege naturală ca simbol al legii morale; dar îi recunoaște și puncte de contact cu modernitatea. Chemarea tuturor oamenilor spre a realiza, fără deosebire de rasă, idealul moral; caracterul de universalitate ce atribue legii morale; ideia de datorie; procedarea filozofiei morale dela formă la materie, adică dela conștiința *datoriei in general la o* datorie precizată, sînt atîtea idei predominante *încă in filozofia actuală.*

Filozofia lui Ravaisson.—Trece pe rind în revistă studiul unde Aristot era prezentat ca adevăratul *întemeector al metafizicei* spiritualiste, apoi cel despre sinteza *puterii* și actului aristotelic in ființa vie, teoria materiei ca o degradare a spiritului, introducerea cași la Biran a sentimentului ca metodă de cunoaștere, iubirea ca esență a sufletului, combaterea moralei stoiciene, reducerea filozofiei franceze din al XIX sec. la materialism și spiritualism și anunțarea victoriei spiritualiste, ideile de estetică, de educație liberală, și de religie conciliată cu filozofia. Termină cu o pagină de simpatie pentru omul simplu și nobil care a fost Ravaisson cel de toate zilele.

Cetitorul reia, cu prilejul acestui volum, încă odată cunoștință cu seriosul filozof francez Boutroux, in tonul publicului actual, cu ceva pozitivism, ceva antiintelectualism și ceva pragmatism, și cu același scriitor universitar: strius, precis și ordonat.

G. SAVUL

REVISTA REVISTELOR

Revue des Deux Mondes (Iulie, August, 1920).

Un interesant studiu, **Germania politică**, începe d. *Edmond Vermeil.* In numărul de față se ocupă de noua formă ce a luat-o pangermanismul in urma înfrîngerii pe cîmpul de luptă. Deși pangermaniștii vechi cu ideia lor de revanșă par învinși, deși dezastrul economic e real și profund, deși gazetele germane cer pace și liniște, iar politica de revanșă a fost oficial condamnată la Weimar, totuși, pentru cine pătrunde dincolo de suprafața lucrurilor, pangermanismul n'a murit, ci a luat o nouă formă. Căci „pangermanismul nu e o chestie de partid... o idee proprie extremei drepte. O atitudine sau un program. A fost și este încă un spirit, o convingere, o religie. Ideia de căpetenie, elaborată de cugetători și inoculată progresiv masei poporului, este că națiunea germană este superioară tuturor celorlalte prin „idealismul" său, acest cuvînt însămnînd un ideal precis de organizație și civilizație". Nu e oare cu putință, se întreabă autorul, ca in noua rivalitate economică și socială, care începe și in care vor cîștiga definitiv războiul acele națiuni ce vor reuși să rezolve mai bine chestiunea socială, problema muncii organizate,—nu e cu putință și nu e de temut ca pe această nouă și formidabilă scenă să nu reapară pangermanismul subt o formă mărită și ca Germania să nu caute a reîna, in alt sens, acea hegemonie de îndelungă vreme dorită și cu neobosită statornicie urmărită? Căci „a fi pangermanist, este a afirma superioritatea absolută a idealului de organizație socială care este fondul, solid și durabil dealtminterelea, al germanismului. Restul: voință de hegemonie, programuri de expansiune, teorii războinice, este secundar. In pangermanism, germanismul se definește și se exaltă, se manifestă și se universalizează totodată, se afirmă ca valoare națională și valoare universală absolută". Teoriile ce constitue pangermanismul se grupează in jurul a trei afirmațiuni: filozofia, religiozitatea și rasa germană de esență superioară și care trebue să regenereze lumea. Amețit de ele, in visul nebun de a cuprinde lumea, poporul german a ridicat pe toți împotriva lui și azi, înfrînt și umilit, el nu renunță la ceiace i-a pricinuit ruina. Dimpotrivă, pangermanismul se îmbogățește cu nuanțe noi, a devenit o idee comună tuturor claselor sociale și tuturor partidelor; toți vorbesc de cuceriri morale, manevrează pentru a eluda tratatul dela Versailles și formulează programe de expansiune mondială. Germania, devenită o demo-

crație republicană, un focar al socialismului, vrea să-și ia rolul misionarului politic și social. „Poporul german, zice Unold, trebue să lucreze pentru omenire în domeniul religios și moral, în domeniul politic, în fine în domeniul economic și social". Pangermanism fac și socialiștii majoritari cînd susțin că sinteza încercată de Germania între democrație și socialism este marea sinteză a viitorului și trebue să pună țara lor în fruntea celorlalte, și că Germania — așezată între Rusia sovietică și Antanta capitalistă — va juca în mod necesar un rol moderator și central care-i va da primul loc în Societatea Națiunilor. La spatele socialiștilor independenți este întreaga mișcare „activistă", falanga tinerilor intelectuali, care „vor să se ocupe de politică, să favorizeze în Germania progresele și reforma, să lucreze prin aceasta pentru binele omenirii". Ei vorbesc de o sinteză între Lenin, Wilson și Platon, vor o Societate a Națiunilor, dictatura proletariatului și alături de soviete dictatura intelectualilor; visează să refacă în senzul acesta educația poporului, să dea revoluției un program filozofic și moral. Pentru asta, zice d. Vermeil, ne îndoim de revoluția germană: vechiul spirit de orgoliu național, convingerea înrădăcinată că Germania are o misiune universală, trăește pretutindenea, otrăvește toate programele, toate ideile de reformă; el crează, mai ales, acea abominabilă ipocrizie care, uitînd greșelile trecute și responsabilitățile zdrobitoare, face din principiile morale o marfă comodă, prin care Germania vrea să-și ridice prestigiul moral în lume. Iar consecința acestei atitudini orgolioase, a acestor pretențiuni la universalitate este disprețul pentru străin, Anglo-saxon cași Francez, ignorarea și îngustimea de judecată, ura predicată depe catedrele universităților împotriva națiunilor inamice.

Edmond Vermeil scrie și despre **Originele loviturii de stat Kapp-Lutwitz**. Cași Hugo Preusz, „părintele constituției din Weimar", autorul găsește două cauze esențiale loviturii reacționare dela 13 Martie.

Prima, de ordine negativă, e faptul că republica actuală nu a fost în Germania o creațiune izvorîtă dintr'o sforțare energică corespunzînd unui ideal înalt și unei convingeri adînci, ci numai o consecință fatală și pasivă a căderii dinastiilor.

A doua, de ordine pozitivă, e agitația militaristă, susținută de partidele dreptei, de cel popular care a înlocuit pe vechii naționali-liberali și de partidul național german care s'a substituit conservatorilor de altă dată. Se știe cu cîtă energie aceste partide au afirmat în cursul anului 1919 idealul pangermanist. Fidele principiului monarhist, cu tot scepticismul lor în fața unei restaurări posibile, — partidul național german nu s'a dat îndărăt în fața nici unei minciuni pentru a arunca asupra democrației și a socialismului toată responsabilitatea catastrofei militare; iar partidul popular, care aderase la început la republica burgheză, a redevenit monarhist și s'a apropiat de naționalii germani. În acelaș timp distincte și totuși strîns unite, cele două partide din dreapta au utilizat admirabil greșelile și ezitările fatale ale unui guvern debordat de dificultăți, nevoit a face tot felul de compromisuri, obligat să recurgă pentru menținerea ordinei la elementele cele mai reacționare și militariste. Ne susținut de entuziasmul maselor, guvernul republicei a trebuit să se mulțumească cu o politică mijlocie, care nu-i putea da nici îndrăzneală, nici prestigiu.

Din contra, reacțiunea a putut să constitue repede rezistența, să întreprindă o

energică propagandă și să provoace speranțe pe care le încuraja spectacolul erorilor comise de guvernul oficial. Așa încît niște mediocrități ca Lutwitz și Kapp, sprijiniți în secret de șefi politici și militari, lipsiți de simț psihologic, au putut crede că ceasul lor a sosit, fără a prevedea nici eșecul, nici pasiunele pe care erau să le dezlănțuiască.

În **Cronica externă**, fostul prezident *Poincaré* continuă a-și exprima nemulțumirea sa împotriva Angliei și a celor hotărîte la Spa. Cancelarul Fehrenbach, în explicațiile date în Reichstag, a spus că Antanta făcuse toate pregătirile militare pentru ocuparea basinului Ruhr și, în caz de refuz, înaintarea în Germania ar fi avut loc imediat. Ocuparea basinului Ruhr însă în împrejurările actuale ar fi constituit cel mai mare pericol pentru unitatea germană. Antanta avînd posibilitatea de a fixa repartizarea cărbunilor dela Ruhr, ar ravitalia desigur abundent provinciile rhenane și Germania de Sud și cu cea mai mare economie pe cea dela Nord și Est: ea ar avea astfel un mijloc puternic de a provoca și de a întări tendințele separatiste din Westul și Sudul Germaniei. Guvernul german a căutat să înlăture acest pericol prin semnarea convenției. Astfel, descărcînd Germania deoparte din obligațiile ei și deschizîndu-i credite, aliații i-au permis să înlăture pericolul dezagregării imperiului.

„Să recitim pe Fehrenbach, să ne aducem aminte de mărturisirile lui, spune Poincaré, și în secretul conștiinței noastre să judecăm în tăcere abilitatea aliaților".

Mercure de France (Iulie, 1920). Ceiace vrea să pună în relief d. *Dereine* în studiul său **Scoborîrea și Ridicarea Francului** în tîrgul internațional, nu este atît fenomenul însuși cît consecințele imediate și repercutările mai îndepărtate pe care le provoacă în funcționarea corpului social. Se știe că moneta este un simplu mijloc de schimb, comod pentru a prescurta modalitățile schimbului primitiv; adesea poate avea o valoare pur convențională, cum e cazul monetei fiduciare, a hîrtiei-monete, emisă de stat sau de o bancă, căreia statul i-a acordat acest privilegiu. În interiorul unei țări sistemul hîrtiei-monete funcționează perfect; ba sistemul e așa de comod, încît, dacă nu ar fi teama de gravele inconveniente ce rezultă, Statul ar fi dispus totdeauna să abuzeze de emiterea unei astfel de monete și, de ar putea face ca inconvenientele să fie suportate de cetățenii altui stat, atunci orice piedică ar fi ineficace.

Dar circulația fiduciară e redusă în mod fatal la interiorul țării emițătoare. Însă fiindcă schimbul cu alte țări e tot așa de fatal necesar și din pricina împrejurărilor din timpul și de după războiu, aurul ca monetă a dispărut din piață, e nevoe ca schimbul internațional să se facă tot cu ajutorul hîrtiei-monete. Valoarea acestei monete, cînd schimbul se face între două țări cu circulație fiduciară, cum e Anglia și Franța, e determinată de *balanța comercială*. Cînd relațiile comerciale însă se extind la o țară cu circulație monetară de aur, cum sînt Statele-Unite, atunci hîrtia-monetă își vede prețul ei determinat de agiul aurului. Or agiul aurului are o serie de consecințe. Prețul mărfii cumpărate cu aur trebue să cuprindă în prețul de vînzare agiul. Dar aceiași marfă cumpărată într'o țară cu circulația fiduciară, deci fără agiu, și chiar marfă cumpărată în interiorul țării importatoare, își vede prețul urcîndu-se pînă la nivelul prețului mărfii cumpărate cu agiu. Această scumpire se extinde progresiv la toate mărfurile similare de pe piața țării importatoare. Dar și mărfurile ce se exportă dintr'o țară cu circulație fiduciară într'una cu circulație de aur sufere o urcare de preț

chiar pe piaţa ţării exportatoare, căci apare agiul aurului şi determină preţul. Aşa dar pentru orice marfă cumpărată pe piaţa internaţională, preţul trebue să se înţeleagă în monetă internaţională, în aur, iar preţurile mărfurilor fiind solidare, scumpirea unora provoacă scumpirea tuturor celorlale, chiar dacă nu-s exportabile. O altă consecinţă: e suficient ca preţul unei singure mărfi, dintr'o cauză oarecare, să sufere o urcare, pentruca imediat toate mărfurile similare şi apoi restul să sufere aceiaşi urcare — de oarece preţul unei mărfi se regulează după acela al cantităţii celei mai scumpe care intră în consumaţie. Rezultă de aici pentru deţinătorii de stocuri un cîştig considerabil fără ca ei să fi contribuit cu ceva. In orice ţară, oricare ar fi deprecierea monetei circulatorie, adevăratele preţuri trebue să se înţeleagă fixate în monetă de aur şi, ori de cîte ori agiul aurului se urcă, hîrtia-monetă sufere o depreciere corespunzătoare, nu numai în ţară străină, ci şi în interiorul ţării cu circulaţie fiduciară. Consecinţa acestui fapt este: dacă agiul aurului e supus unor fluctuaţii răpezi, moneta încetează de a avea o valoare fixă; în realitate nu mărfurile îşi schimbă valoarea, ci moneta. Dacă moneta scade, preţul mărfurilor se urcă, iar comerciantul şi producătorul realizază cîştiguri enorme fără a face nimic. Aceasta e pricina că, în vremile turburi economice de azi, apar o mulţime de speculatori, ce n'au făcut niciodată comerţ, şi care prin simplă cumpărare şi vînzare pe *cursul pieţii* realizează cîştiguri înzecite şi însutite. Evident, aceste cîştiguri sînt în dauna consumatorului; însă comercianţii, producătorii cîştigă enorm şi atunci toţi caută să negustorească şi să producă din ce în ce mai mult. Şi din moment ce simplul fapt de a păstra o marfă constitue un izvor de beneficii, toţi vor să constitue stocuri. Astfel *tendinţa de scădere a etalonului monetar constitue un izvor de profituri pentru comerţ şi industrie şi tinde să creeze pentru ele o perioadă de prosperitate*. Insă prin legea acţiunii şi reacţiunii, această perioadă de aparentă prosperitate ajunge la repercutări care-i pun capăt. In adevăr, dezvoltarea exportului opreşte tendinţa de scădere a monetei naţionale şi atunci dispar toate efectele economice enumărate. Deprecierea monetei mai are încă un efect curios: *ea însamnă o confiscare de capitaluri la creditori în folosul debitorilor*. Acesta este un adevăr economic pe care l-a cunoscut şi aplicat şi Solon în celebra lui *Sisachtie*. Deprecierea monetei aduce şi Statului debitor folos; şi cum statele moderne toate sînt debitoare, rezultă că finanţele tuturor cîştigă din această depreciere, cum profită de ea şi plasamentele variabile în dauna celor fixe.

Scumpirea preţului monetei are, se înţelege, toate efectele contrarii celor înşirate mai sus; repercutarea scumpirii însă provoacă tulburări adînci şi mai grave pentru organismul economic şi social decît eftenirea. Mai întîiu scumpirii banului îi corespunde totdeauna o criză comercială, căci comercianţii şi producătorii pierd exact ceiace cîştigă acum creditorii şi proprietarii de obligaţiuni; şi din punctul de vedere al organismului social lucrul nu-i indiferent, căci pierd tocmai acei de care depinde realmente viaţa socială, cei activi, cei întreprinzători.

La Revue Mondiale (Iulie 1920). Cîteva consideraţii foarte generale asupra problemei ce o pune, găsim în articolul d-lui general *Bajolle*: **Franţa şi Coloniile sale.** Din considerabilul domeniu colonial ce-l stăpîneşte astăzi Franţa, numai în două, Algeria şi Tunisul, pot locui Francejii; restul sînt colonii de exploatare, unde se mulţumeşte a întreţine o dominaţie politică

pentru a sprijini şi favoriza interesele sale industriale şi comerciale. Francezul n'are, — de altfel constatare veche, — gustul colonizării; îi lipseşte şi natalitatea puternică şi dorul riscului şi al sforţării şi educaţia în sensul acesta. Deaceia în Algeria din 700.000 Europeni, Francejii sînt numai 400.000; iar în Tunisia, abia 30.000 din 100.000 Europeni. E drept că aceşti Europeni, mediteranieni toţi, graţie afinităţii morale şi intelectuale, se asimilează răpede şi populaţia algeriană poate fi socotită franceză prin sentimentele şi cultura sa. Celelalte colonii, aşezate mai toate în zona tropicală, sînt improprii aşezării Europenilor pe o durată lungă. Ele sînt însă, ca colonii de exploatare, un izvor însemnat de bogăţii susceptibil de a creşte încă printr'o intensivă volorificare. Dar pentru aceasta Franţa trebue să-şi schimbe politica urmată până azi; să caute printr'o atitudine generoasă şi leală să substitue forţei dreptul, spre a-şi atrage iubirea supuşilor, să trimeată în colonii elita funcţionarilor pentru a menţine prestigiul moral şi a obţine o cît mai bună gestiune a întreprinderilor. Căci o colonie de exploatare, fiind mai ales un stabiliment comercial, trebue să fie administrată prin metode simple şi practice, făcînd un apel intins la toate competinţele şi iniţiativele particulare, pe care statul trebue să le susţină şi încurajeze. In ce priveşte legăturile economice dintre metropolă şi colonii, autorul recomandă exemplul Angliei, care a dat coloniilor sale o complectă libertate comercială şi industrială şi prin aceasta o posibilitate de bogăţie inepuizabilă. Pe lîngă sistemul protecţionist extrem, pe care l-a practicat Franţa în coloniile sale, a mai făcut o greşală, ale cărei urmări azi sînt evidente: a neglijat să-şi facă o flotă comercială numeroasă, care să transporte produsele şi să menţină legăturile cu metropola.

In afară însă de o minoritate luminată şi activă, ce-şi dă samă de necesitatea pentru Franţa a unui domeniu colonial, masa poporului francez rămîne indiferentă şi ostilă chiar oricăror chestiuni coloniale.

Ca o ilustraţie a deosebirii între spiritul francez şi cel englez, poate servi viaţa lui Rider Haggard, autorul a patruzeci de romane de aventuri, a zece romane cu subiecte din viaţa contimporană, a şapte lucrări de economie agricolă, foarte apreciate de cunoscători, şi a unei cărţi de istorie politică, cu privire la Zuluşi. Iat'o în scurt aşa cum ne-o dă d. *Maurice Guichaud*, în **Dubla fizionomie a lui Sir Rider Haggard**. Născut la 1856 în Norfolk, cel mai mic dintre şase copii, la 19 ani e secretarul particular al guvernatorului general din Natal. Cu doi ani mai tîrziu, în 1877, juca un rol de frunte într'o tentativă foarte îndrăzneaţă de anexare a Transvaalului la imperiul britanic. La 22 de ani era judecător la înalta curte a Transvaalului. Cînd începu războiul cu Zuluşii era locotenent într'un corp de cavalerie anglo-boer. La 1880 se însură şi se făcu avocat. Scrise atunci Istoria lui Cetewojo şi începu publicarea a o serie de romane de aventuri, dintre care *Minele Regelui Solomon* îl făcu celebru. Numit judecător în comitatul său natal, la 1896 se aşeză la Ditchingham, în Norfolk, pe moşia nevestei sale; atunci începu să se intereseze de problemele rurale. Intretimp călători în Statele-Unite, Europa, Egipt, iar dela 1912 începu a cutreera lumea. Fu numit membru în comisia regală a Domeniilor coloniale, pe care le inspectă înainte şi în vremea războiului, ocupîndu-se totodată de putinţa de a se atrage pe demobi-

lizați în colonii prin împărțiri de pămînturi. Romanele sale de un merit foarte inegal, dar unele de o mare valoare literară, au o deosebită putere educativă: „ele sînt un apel constant la acțiune, o exaltare a energiei morale, un imn realist celebrînd puterea voinței și posibilitățile ilimitate deschise albilor în țările de colonizare". Unele din aceste romane sînt adevărate capodopere în genul lor.

La Revue de Paris (Iulie, August, 1920).

D. *E. du Vivier de Streel* se ocupă în acest număr, de **Situația economică a Europei.** Fără îndoială, această situație nu-i deloc îmbucurătoare.

Franța a pierdut pe front în timpul războiului 1.480.000 oameni; iar în populația civilă excedentul morților asupra nașterilor, în aceiași perioadă, s'a urcat la 855.000 suflete. Datoria Franței este de 238 miliarde, la care ar trebui să se adaoge 60 miliarde pensiuni și 180—200 miliarde, destinați pentru repararea distrugerilor. Astfel, Franța, cum spune autorul, „ar fi națiunea cu mult cea mai îndatorată din lumea întreagă". Și, avînd în vedere deficitul permanent, rezultat din diferența între import și export, putem spune că Franța în fiecare lună contractează cîte un nou împrumut de 2 miliarde față de străinătate. Ca o consecință, schimbul francez este depreciat. — Revendicările sociale, deși în unele puncte sînt susținute de clasa lucrătorilor prin greve repetate, nu inspiră totuși nici-o îngrijorare, mulțămită spiritului de conservare al clasei țărănești.

In Italia însă situația se prezintă cu totul altfel. Manifestațiile muncitorești iau pretutindeni un caracter violent. Scumpetea vieții și dificultățile de aprovizionare sînt fermentul tulburărilor populare. — Italia a pierdut 460.000 oameni pe front; datoria atinge suma de 63 miliarde; bugetul se cifrează la 19 miliarde cheltueli, față de 9 miliarde rețete. Importul se ridică la 16 miliarde, pe cînd exportul nu trece de 4 miliarde. Materiile prime lipsesc, mai ales cărbunele și grîul.

Germania a avut 2 mil. de morți pe cîmpurile de luptă; dar populația ei s'a micșorat cu 10 mil. prin modificările teritoriale, impuse de Tratatul de Pace. Datoria se urcă la 220 miliarde; dacă însă i se adaogă și sarcinile tratatului, Germania ar datora, cu totul, după cursul actual al mărcii — 1.200 miliarde. In plus flota germană dela 5 mil. tone s'a redus la 712.000. Iar tulburările politice și sociale împiedică activitatea obișnuită a Germaniei.

Austria a lăsat pe cîmpul de luptă 1 milion și jumătate de oameni. Populația i s'a redus la 6 mil. locuitori, dintre care 2 mil. stau în Viena. Flota ei, dela 1.027.000 tone a ajuns la 37.000. N'are materii prime, alimente, mijloace de transport de-ajuns. Hîrtia-i monedă aproape n'are valoare. Exportul mai nu există. „La noi nu-i nimic de vîndut" a declarat de curînd cancelarul Rener.

Rusia a pierdut 1.700.000 oameni în războiu și alții, foarte mulți, în revoluție. Foamea și bolile i-au decimat populația. Comisarul de finanțe a estimat valoarea unui bilet de bancă de 1000 ruble la 2 ruble jum. în aur.

De-asemeni Belgia, Jugo-Slavia, Ceho-Slovacia, Polonia, Romînia, Grecia, Ungaria, Turcia trec printr'o criză dureroasă. Dintre ele, pare că Belgia, cea dintâiu, se va ridica economicește.

Pretutindeni se constată desechilibrul bugetar, inflația fiduciară, deprecierea schimbului, excedentul importului, lipsa materiilor prime, absența mijloacelor de transport, indispoziția, iritarea sau revolta claselor muncitoare.

In Europa, numai Anglia și țările neutre au beneficiat pe urma războiului.

Imperiul britanic a sacrificat pentru victorie 659.000 morți și 300.000 dispăruți, — la o populație de 450 milioane. Datoria Angliei, care la 1914 era 18 miliarde, a atins acum cifra de 189 miliarde, dintre care 60 miliarde sînt împrumutate la Aliați. Anglia în ultimul timp a trecut printr'o criză serioasă: s'a restabilit însă repede, mulțumită grabnicelor măsuri de ordin fiscal, economic și protecționist. Cărbunii și flota au jucat însă rolul precumpănitor. Anglia a scăpat de concurența maritimă a Germaniei și și-a mărit imperiul colonial. Concurența Statelor-Unite pe mare, răscoala din Irlanda, criza muncitorească din Marea-Britanie și agitația populației musulmane, — sînt totuși motive serioase de neliniște, care tulbură visurile de bună stare ale Angliei.

Țările neutre, ca Olanda, Spania, Elveția, Suedia și Norvegia abundă de aur. Totuși însăși această prosperitate constitue o primejdie: ea a adus scumpetea vieții, mărirea bugetelor, ridicarea salariilor, operațiile riscate ale unor bănci care au achiziționat un mare stoc de mărci și coroane. Producția națională a neutrilor este împiedecată de importul din țările ruinate; iar exportul scade, cumpărătorii străini neputînd suporta greutatea schimbului.

Europa consumă mai mult decît produce. Milioane de oameni sînt în primejdie de a muri de foame. Decadența amenință deci continentul nostru.

Care ar fi modul de salvare din acest dezastru? Autorul crede că numai „solidaritatea internațională". Dar această solidaritate trebue să se mărginească între membrii Antantei, care — după cum în timpul războiului s'au ajutat cu muniții și unii au cîștigat sume fabuloase — astăzi trebue să se ajute cu pîne. Și privirile d-lui de Streel sînt îndreptate în această privință, spre Statele-Unite.

Căpitanul Koeltz scrie asupra **Planului de campanie german dela 1871 la 1914.**

In Germania înainte de 1914, toate chestiunile privitoare la organizarea armatei, mobilizare sau concentrare, erau preparate de Marele Stat Major și, în caz de războiu, șeful său conducea operațiile.

De aceia mulți critici de dincolo de Rin acuză de înfrîngerea dela Marna pe generalul Moltke cel tînăr, șeful Statului Major dela 1906 și adevăratul generalisim în 1914.

Unii îi reproșează că a conservat planul de operații al predecesorului său von Schlieffen aplicîndu-l prea servil, alții dimpotrivă că s'a îndepărtat de el.

După primii, invazia Belgiei pentru a învălui aripa stîngă franceză preconizată de von Schlieffen și executată de Moltke, departe de a fi asigurat vre-un avantaj Germaniei a determinat Belgia și Anglia să intre în acțiune contra Germaniei, — greșala militară cea mai grea prin consecințele ei, din întreaga campanie.

Dece Franța a fost atacată, cînd mareșalul Moltke, al cărui geniu nu poate fi pus la îndoială, decisese ca în cazul cînd Germania va fi nevoită să lupte în același timp contra Rusiei și a Franței, să ia ofensiva contra Rusiei și să rămînă în defensivă în fața Franței?

Partizanii lui von Schlieffen, și aceștia sînt cei mai numeroși (căci mai toți șefii militari actuali sînt elevii sau admiratorii lui), declară din contra că violarea Belgiei era o necesitate absolută, că trebuia întâiu atacată Franța cu care era necesar să se sfîrșească cît mai repede și că numai execuția integrală a planului lui Schlieffen putea să dea armatelor germane o victorie repede și decisivă. Planul lui era excelent, dar execuția a fost lamentabilă.

Planul lui Schlieffen, șef al Statului

Major german, dela 1891 până la 1905 consista într'un atac masiv și fulgerător a 4 cincimi a forțelor germane mobilizate contra aripii stingi franceze care, debordată, ar fi fost aruncată spre est,—antrenind, în dezastrul ei, centrul și aripa dreaptă în direcția Mosellei sau chiar în a Jurei și Elveției.

Plan colosal, al cărui succes depindea de forța armatelor din extrema dreaptă, care nu trebuia să fie cu nici un preț slăbită, nici prin obstacolele ce le-ar fi intilnit, nici prin dificultățile provenite din întinderea teritoriilor ocupate. In Alsacia și Lorena, formidabil fortificate, Schlieffen nu lasa decit citeva corpuri.

In 1914, Moltke a rămas fidel planului lui von Schlieffen; dar, suflet slab, nu a avut tăria de a-l executa fără șovăire. In loc de a întări necontenit aripa dreaptă, condiție primordială a succesului, impresionat de atacul francez în regiunea Sarre, el a slăbit această aripă împrumutînd prințului Bavariei 6 divizii; iar la 25 August cînd Prusia orientală era invadată de Ruși, Moltke trimite lui Hindenburg 3 corpuri.

In asemenea condiții, mișcarea de învăluire nu putea să reușească și planul lui Schlieffen era compromis. Pierzind din vedere ideile fundamentale ale acestui plan, puterea masei ofensive și amploarea mișcării debordante, Moltke poartă o mare parte de răspundere în înfringerea armatelor germane.

Rivista d'Italia (Fas. 5 și 6).

Federico Olivero: **Primele călătorii ale lui Ruskin în Italia.** Esteticianul englez Ruskin a vizitat de 16 ori Italia, ajungind numai foarte încet să priceapă valoarea artei italiene, pe care a interpretat-o din punctul de vedere al însușirilor lui scoțiene: realism și misticism, romantism și bun simț, demnitatea expresiei și umorism, independență și practicism.

Efectele mai de samă ale călătoriilor lui sînt patru:

1. A scris literatură plăcută, deși subt influența lui Byron, Shelley și Wordsworth.

2. A compus lucrări de istoria artei, aprofundate și entuziaste.

3. Fiind atras de noblețea „de concepție, de studiul naturii și de sinceritatea artei italiene din secolul al XIV, e determinat să se opue academismului englez arid și rece, se adaugă la sforțarea prerafaelită a lui Rossetti, și contribue considerabil la formarea curentului artistic prerafaelit, care a numărat în Anglia pe Burne-Jones, pe Hunt, pe Brown, pe Millais, pe Crane și pe succesorii acestora: Shannon, Richkets, Shaw și King. Curentul prerafaelit a avut ecou în Franța cu Puvis de Chavannes, Denis, Schwabe, în Belgia cu Khnopff, în Italia cu De Karolis și cu Sartorio.

4. Ruskin a propus stavilirea Adigelui, proect ce mai tirziu a fost luat în samă de inginerii italieni.

F. Momigliani: **Roberto Ardigò.** Canonicul dela catedrala din Mantua, Ardigò, în urma unei îndelungate crize de conștiință, părăsește catolicismul scolastic și își crează un pozitivism personal. El vrea, pentru filozofie cași pentru știință, studierea faptelor, a legilor de coexistență și succesiune, coordonarea și subordonarea legilor. El concepe natura ca un mecanism cu progres spre mai bine. Morala lui e purificată de orice element utilitar. Pozitivismul lui Ardigò are caractere distincte: pe cînd pozitivismul englez e biologic, nominalist și agnostic, pe cînd cel german e o interpretare sociologică a lumii, pe cînd cel italian al lui Romagnosi și Cattaneo e o interpretare sociologică a momentului, pozitivismul lui Ardigò e psihologic și gnozeologic. Predecesorii lui Ardigò în Italia trebuesc căutați în epicureismul lucrețian, în Leonardo, Galilei, Gioia, Romagnosi și Cattaneo.

Logos (Fas. I trimestrială).

Antonio Aliotta: **Gradele adevărului.** Cunoașterea unui obiect pur, adică a unui obiect indiferent de subiectivitatea noastră, este imposibilă. Orice cunoaștere este subiectivă, cu o dualitate de termeni: obiect-subiect, pe care nu-i putem separa în fapt, ci numai îi distingem intelectual ca deosebiți. Incercarea realismului de a deriva subiectul din obiect, cași a idealismului de a deriva obiectul din subiect, sînt întreprinderi zadarnice. Obiectul și subiectul sînt termeni uniți în subiectivitate, deosebiți și ireductibili unul la altul.

Cunoașterea nu este numai subiectivă, dar și relativă, adică variază dela un om la altul.

Subiectivitatea și relativitatea cunoașterii nu trebuesc să fie motive de scepticism, pentrucă prin obiect se înțelege și raportul lui la subiect, subiectivizarea lui, și dacă l-am desubiectiviza, l-am falșifica, și pentrucă opiniunile diferite ale indivizilor se pot coordona, spre a se ajunge la o „lume socială a cunoașterii."

Cunoașterile individuale nu sînt spontan într'o armonie prestabilită, și pentru a fi puse în armonie, e nevoe de un efort. Primul progres tipic este trecerea dela anarhia intențiilor individuale, la simțul comun. Dela simțul comun al realismului naiv se progresează la realismul științific mai cuprinzător de intenții individuale. Coordonarea științei este fragmentară, unilaterală și provizorie; filozofia caută o și mai vastă coordonare de păreri individuale „punînd pe fiecare la adevăratul său loc, arătînd fiecăreia justele sale limite". O sinteză filozofică ce ar coordona toate activitățile intelectuale individuale, este conceptul de limită „spre care merge procesul inepuizabil al dezvoltării realității în gîndire".

Coordonarea cunoașterilor e între indivizi, și între indivizi și lumea externă.

Un adevăr copie, reflectare, asemănare cu obiectul—e o concepție a vechiului intelectualism scos din uz. Adevărul este dinamic și în coordonare. Cu cît adevărul este pe baza unei mai largi coordonări, cu atita este de un grad mai superior. Eroare nu există; există numai adevăruri de diferite grade de coordonare.

Nuova Antologia (1 Iunie).

Misciattelli: **Conștiința religioasă a d-lui Fogazzaro.** Prozatorul italian Fogazzaro a trecut, din punct de vedere religios, prin patru faze. Prima este a copilăriei, de strictă educație catolică în casa părintească. Cu senzualitatea tinereții și cu dezvoltarea intelectuală, părăsește practicele religioase, dar menține convingerea în existența sufletului și a lui D-zeu. A treia este o fază de mare neliniște. Insfirșit prin cetirea caldei „Philosophie du Credo" a lui Gratry, prin reflexiuni asupra ideii de moarte, prin prietinia și iubirea cu „Elena", Fogazzaro revine la religiunea de crucificare a eului. Catolicismul lui nu era nici cu moderniștii reformatori, nici cu tipicarii teologi tradiționaliști; el era mai mult sentimental. Voia caritate, umilință, blîndeță. Fogazzaro a fost un catolic franciscan.

Schmollers Iahrbuch (Vol. 44 1920).

W. Mautner din Amsterdam studiază **relațiile dintre bolșevism și marxism.**

Autorul cercetează întrucît e justificată pretenția bolșevismului de a fi desvoltat unele puncte din doctrina lui Marx.

După Lenin, proprietatea privată nu poate fi înlăturată prin mijloace paşnice ci numai prin violență. Lupta de clase e o luptă fizică, un războiu civil in care distrugerea şi teroarea nu pot fi evitate. Numai prin ele se poate stabili dictatura de fier a proletariatului.

E adevărat că Marx în operele lui din tinereță apare uneori ca partizanul violenței, dar numai cind eliberarea proletariatului nu poate fi obținută altfel.

Engels însă s'a ridicat totdeauna împotriva elementului brutal în revoluție. Amîndoi recunoşteau însă necesitatea formei de guvernămînt democratic pentru cucerirea puterii politice de către proletariat.

Pentru Engels republica democratică trebuia să fie forma specifică a dictaturii proletariatului.

Pentru bolşevici însă democrația nu e decît o culisă a domniei Capitalului. Ei sînt plini de dispreț pentru ceiace numesc „democrația formală" şi domnia majorității, deşi susțin nu odată că această majoritate e de partea lor.

In locul votului universal pe care Marx şi Engels îl considerau ca un mijloc însemnat de emancipare a claselor muncitoare, bolşevicii au introdus, subt pretext de a imita Comuna, dreptul de vot al unei singure clase. O dictatură a clasei muncitoare care lipseşte de drepturi celelalte clase ale poporului şi împotriva voinței lui, e departe de a fi în spiritul lui Marx, pentru care democrația politică era un mijloc necesar al socialismului.

Şi în privința momentului şi a posibilității revoluției sociale, între Marx şi bolşevici sînt divergințe însemnate.

Pentru Marx, revoluția socială presupune anumite condiții materiale şi subiective, în primul rînd un anumit grad de desvoltare a forțelor productive. Ea va începe acolo unde capitalismul a ajuns întâiu la un stadiu de evoluție înalt, adică în Anglia, țară complect industrializată şi în care majoritatea populației o formează o muncitorime bine organizată.

Dacă Lenin recunoaşte că aceste condițiuni nu există în Rusia şi o adevărată revoluție socială e dar imposibilă, Radek ironizează această concepție mecanică a trecerii dela capitalism la socialism, susținînd că pentru realizarea ei sînt suficiente condițiile subiective şi mijloacele eroice.

Mişcarea intelectuală în străinătate

LITERATURĂ

Pierre de Nolhac. *Le Dernier amour de Ronsard*, Dorbon ainé.

A fost Hélène de Surgères, fire gravă, melancolică şi mistică. Pentru ea Ronsard a părăsit termenii rafinați, prețioşi şi a scris cele mai frumoase poezii.

Raoul Allier. *Anthologie protestante française, XVIII-e et XIX-e siècles*, Georges Crès.

Volum conştiincios, cu note excelente şi variate; antologia cuprinde pagini de Rousseau, Angliviel de la Baumelle, Necker, Cuvier, Guizot, A. Monod, etc.

Jean Ajalbert. *Dix années à la Malmaison* (1907–1917). E. Flammarion.

E istorie, roman, pamflet. Volumul ne dă aventurile eroicomice ale scriitorului, funcționar pasionat de sarcina sa, a cărui inteligență şi voință se lovesc de rutina administrativă.

Jean Marnold, *Le cas Wagner. La musique pendant la guerre.* E. Demetz.

Autorul se ridică împotriva literaturii academice şi şoviniste care, în cei patru ani de războiu, a confundat militarismul prusac cu capodoperile germane, ce aparțin omenirii.

ROMANE

Louise Faure-Favier. *Mademoiselle Loin du Ciel*, Renaissance du livre.

Romanul cochet al unei fete a veacului, liberă şi duioasă, victima civilizației jurnalistice, unde întîlneşte atîtea dorinți şi atîtea cruzimi.

Alfred Machard. *Les Cent gosses*, Flammarion. *Le Syndicat des fessés*, Ferenezi.

Două romane, mici capodopere, de viguros realism, ne descriu viața copiilor de stradă, a celor meniți să fie carne de tun.

R. d'Argenson. *Pénombre.* A. Messein.

Scris înainte de războiu, într'un stil ce reaminteşte pe Rousseau, romanul are o atmosferă de un calm surîzător şi un stil de mare valoare artistică.

Claude Farrère. *La dernière déesse.* Flammarion.

Găsim în toate bucățile sale un amestec ciudat de crudități savuroase şi ironii rafinate.

ISTORIE

Jean-H. Mariéjol. *Catherine de Médicis*, (1519–1589), Hachette.

Autorul a utilizat din belşug corespondența Caterinei de Medicis. Volumul e mai mult o biografie a acestei regente decît o istorie a timpului său.

Louis Leger. *Histoire de l'Autriche-Hongrie*, Hachette.

Apărută adouazi după războiu, cuprinde noi desvoltări asupra chestiunilor de etnografie şi asupra ultimelor aşezări politice ale Europei sud-orientale.

Jacques de Morgan, *Histoire du peuple arménien depuis les temps les plus reculés de ses annales jusqu'à nos jours.* Borget-Levrault. Savantul orientalist a degajat istoria proprie a poporului armean dela cele mai îndepărtate origini până la revoluția rusă. Volumul e însoțit de planuri, hărți desenuri etc.

ŞTIINȚĂ SOCIALĂ

Gaston Morin. *La Revolte des faits contre le Code*, Bernard Grasset.

Autorul observă că acordul voințelor individuale, pe terenul economic, cedează tot mai mult locul obligației, fie că statul impune voința sa, fie că disciplina socialistă face să predomine voința majorității. Domnia individualismului a trecut.

J. Prud'hommeaux. *Les Expériences sociales de Jean-Baptiste A. Godin*, Imprimerie nouvelle, 11, rue Cadet.

Volumul caută o împăcare a muncii și capitalului. Miezul îl formează istoria uzinei înființată de Godin, proprietate socială a lucrătorilor de 50 de ani.

Pierre Hamp. *La Victoire mécanicienne*, Nouvelle Revue française.

Arată necesitatea utilajului in munca modernă și ce greșală s'a făcut că nu s'a impus Germanilor punerea în stare de funcțiune a uzinelor distruse de ei.

Luigi Ventura. *Rivoluzione o evoluzione?* sau: Să ne îndreptăm spre școală— Milano, Albrighi e Legati, 1920, in 16, 96 pg., 0,75 lire.

Caută să demonstreze că «revoluțiile și evoluțiile trebue să fie promovate și conduse de lumina autoconștiinței și nu de neștiință și inconștiență; autoconștiința care poate izvorî în noi și se poate limpezi numai prin mijlocirea culturii care-i baza și stimulentul desvoltării progresive a spiritului uman».

RĂZBOIUL

Gino Berri. *La gesta di Fiume*. (Istoria unei pasiuni nesăcătuite).—Glorioasa intrare.—D'Annunzio guvernator.—Ursita neîmplinită.—Firenze, Bemporad, 1920, in 8°, cu 15 ilustrațiuni reproduse după fotografii.—6,65 lire.

Berri «a trăit isprava glorioasă» a poetului patriot, la Fiume, ca legionar și ca corespondent al lui «Corriere della Sera»; o povestește aici cu vie pasiune și fidelitate, reconstituind istoricește faptele petrecute în Fiume, din August 1918 până la 25 Decembre 1919.

Generale F. Marazzi—*Splendori e ombre della nostra guerra*—Milano, Edit. «Risorgimento» Caddeo, 1920, 500 pg.—cu hărți topografice, 10 lire.

Invingătorul dela Gorizia povestește și examinează în această publicațiune critico-istorică, războiul italian din 1915—18, adîncindu-se în analiza factorilor morali și militari, care au dus armata țării sale, întâiu la invaziunea Altipianilor și la Caporetto, iar în urmă la victoriile de pe Piave și Vittorio Veneto.

PSIHOLOGIE

Dr. Pierre Janet. *Les Médications psycologiques*. Felix Alcan.

Studiază mijlocul cel mai bun de a face pe bolnavi să cîștige tendinți și puteri noi și chiar de a-i face să recîștige pe cele pierdute.

PEDAGOGIE

Alexandre Murat. I. *L'Ecole nationale de demain*. II. *La Morale à l'Ecole nationale de demain*, F. Nathan.

Două volume compacte, metodice, precise, ce dau un important sistem de renovare școlară, studiază criza școlară și remediile ce se propun.

Mariano Maresca. *La Pedagogia sta da sè?* (Incercare critică asupra curentelor Pedagogiei contemporane)—Roma, Soc. Anon. «La Voce», 1920, 2 lire.

Dupăce expune clar tezele celor ce susțin caracterul autonom al Pedagogiei, Maresca ajunge la concluziunea că ea nu poate sta de sine de oarece se resolvă la tot pasul în Filosofie. Pedagogia este deci o știință filosofică.

Compilator

Tabla de Materie

a

VOLUMULUI XLIII

(Anul XII, Numerele 4, 5 și 6)

I. Literatură.

II. Studii.—Articole.—Scrisori din ţară şi din străinătate.

III. Documente omeneşti.

IV. Note pe marginea cărţilor.

V. Cronici

VI. Miscellanea

VII Recenzii

VIII. Revista Revistelor